

In eenen stormachtigen najaarsnacht verdween eene klok uit den kerktoren van Horst, medenemende eenen grooten hoek van het gebouw. Zeker moest zij slecht gedoopt en in hare woeste vaart in het zwarte water der Peel nedergedompeld zijn. Daar hoort men ze nog op Kerstnacht luiden. De nachtelijke kerkganger, die hare tonen volgt, loopt verdoold in het moeras.

[bron: H. Welters, Limburgsche legenden, sagen, sprookje, en volksverhalen. Deel 2. Wed. H.H. Uyttenbroeck, Venlo 1876, p. 72]
[Zie Jos. Habets, Klokken en klok-inschriften in Limburg, in de Public, de la Soc. d'hist. et d'archéologie du Limbourg, ...]

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Inhoudsopgave van het Dossier Peelhelm

15 juni 1910	Man en paard in het veen van de Peel	3	17 juni 1910	Nogmaals: de rol van Adrianus Bos bij de vondst van de	23	archeologische voorwerpen.....	68	
	Andere archeologische voorwerpen in het veen van de Peel	3	Peelhelm		23	Peelhelm e.d. te Helenaveen [15 juni 1910].....	128	
	Huidige verblijfplaatsen van de vondsten	3	26 oktober 2013	De Belgenhoek	26	Kantharos van Stevensweert [circa 1910 of later].....	132	
	Het verloop der gebeurtenissen	4		GENA-villa	26	Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden kritisch doorgelicht.....	134	
	17 juni 1910	Correspondentie met het Rijksmuseum van Oudheden	4		Enige recente data m.b.t. het perceel Belgenhoek.....	26	DE OUDSTE BISSCHOPPEN VAN TONGEREN-MAASTRICHT.....	135
	20 juni 1910	Verwijzingen	4	1 mei 1911	EEN ROMEINSCHE HELM UIT DE PEEL.	30	Romeins altaar van Kessel.....	137
1 januari 320	De muntjes met beeltenis van Constantijn	7	Notitia Dignitatum.....		30	HET DUVELKE VAN HET ZUIDEN.....	142	
	38 Munten van Constantijn	7	Inventarisatie van geslagen munten met de beeltenis van Constantijn de			Antieke stenen te Horn.....	149	
	Belangrijke gebeurtenissen in omgekeerde chronologische volgorde.....	7	Grote.....		47	22 augustus 1860	HOOGSTMERKWAARDIGE ROMEINSCHE OVERBLIJFSELEN	164
	Verwijzingen	7	Munten, gevonden in Helenaveen: Slechts drie munten zijn in Helenaveen		47	20 mei 1888	De Peel.....	169
	Het Geluk.....	9	gevonden, te weten.....		47	De Bodem van Nederland.....	171	
	Vision of Constantine [312]	10	Inventarisatie van de teksten op munten met de beeltenis van			1 januari 1852	ONZE VEENDERIJEN.....	174
	Eenzigartig Denkmal spätantiker Kunst	11	Constantijn naar tijdvak.....		48	[Inleiding].....	174	
	Ursprung des Doms	11	38 Munten van Constantijn in het bezit van het Rijksmuseum van Oudheden			[oorsprong der venen].....	174	
Ideeën van enige onderzoekers anno 2016 en ervoor.....		12	te Leiden.....		49	[hoog- en laagveen].....	175	
	Evelein.....	12	Belangrijke gebeurtenissen in omgekeerde chronologische volgorde....		49	[Romeinse veenbruggen].....	176	
	Kluijtmans.....	12	Military units in the pictures and lists Cnd.92-102/5 in the Compilation			[ontstaan van lage venen].....	177	
	Dolmans.....	12	'notitia dignitatum'.....		53	[gevaarlijk zich op deze gronden te bewegen].....	178	
	Theelen.....	12	Infantry.....		53	[voorbereidende werkzaamheden tot afvening].....	181	
15 juni 1910	Wat is er precies gevonden?	17	Cavalry.....		55	[veendikte, waterpassing, greppels, vakken].....	181	
	speld	17	5 mei 1916	Een erfenis bij uitnemendheid.....	57	[waterpeil].....	182	
	spoor	17	Geschiedkundige achtergrond.....		57	[verschil van de turf uit lage en hoge venen].....	184	
	helmplaat	17	13 februari 1894	BRIEVEN UIT PEELLAND I.	59	[werkomstandigheden, lonen, ontslagen werknemers].....	185	
	eind pijlkoker	17	7 maart 1894	BRIEVEN UIT PEELLAND. II.	59	[het gebruik van verschillende maten].....	186	
	helmplaatje	17	15 maart 1894	BRIEVEN UIT PEELLAND. III.	60	[Duitse naburen].....	187	
	helm	17	27 augustus 1894	BRIEVEN UIT PEELLAND. IV.	61	[opheffing der armoede, verzachting van leed].....	189	
	speer of lans	18	20 mei 1910	Turfstekers en andere arbeiders	64	[prijsbepaling].....	189	
	leer, leren mantel	18	24 november 1962	Papini en de duivel, rood ingebonden.....	64	[het meten der turven].....	194	
	belletje	20	Andere archeologische vondsten in de Peel en aan de Maasoever.....		68	[droogmaken, afvenen, ontginnen].....	197	
	[nogmaals] muntjes	20	Verzamelaars van oudheden.....		69	1 januari 1860	Bijdragen tot de kennis	174
9 december 1911	De rol van A. Bos van de N.V. Maatschappij Helenaveen	22	Grafveld van Deurne.....		69	12 juni 1765	Resolutie van de Staten Generaal,	200
	De nalatenschap van Adrianus Bos	22	Archeologische voorwerpen uit Peel en Maasgebied en verzamelaars van					

15 juni 1910 **Man en paard in het veen van de Peel**

In het onderstaande dossier wordt ingegaan op talloze details betreffende de vondst van de **Peelhelm**. De auteur vermoedt dat de Peelhelm een deel is van een **volledige uitrusting van een Romeinse cavalerie-officier**, omdat de kleding en wapenen van een persoon en het tuig van een paard zijn gevonden. Resten van een persoon of van een paard zijn niet gevonden. Daaruit kunnen we slechts concluderen dat de officier zelf tijdens zijn leven of dat zijn nabestaanden alle voorwerpen verstoep hebben in het veen. Zodanig verstoep dat de weinige voorbijgangers die er geweest zullen zijn, de zaken niet direct zagen liggen. Waarschijnlijk was men er zich destijds ook van bewust dat venen groeien en dat de voorwerpen in de loop der tijd onder een steeds groter veen-pakket zouden komen te liggen.

Verrassend voor de auteur was de enorme waarde van zilveren voorwerpen, zeker als die door een zilversmid zijn bewerkt. Er waren maar weinig personen die een dergelijk fijn gedreven helm konden maken, en als zodanig was de helm extra kostbaar. Waarschijnlijk was de helm een zilver-product dat vanwege de waarde door meerdere personen is doorgegeven en gebruikt, zeker omdat de gemiddelde levensduur van een Romein destijds niet zo groot was.

Er zijn in het gebied van Germania inferior of Belgica secunda maar weinig van dit soort voorwerpen gevonden. Veel is ongetwijfeld door de tand des tijds vernietigd en zijn de edele metalen omgesmolten.

Enkele maanden na de vondst van de helm en de andere voorwerpen wordt het in de kranten genoemde deel van de voorwerpen door het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden definitief aangekocht. De verantwoordelijke functionarissen hebben de vindplaats zelf nooit bezocht of wat uitgebreider met andere personen dan de vinder zelf gesproken. Daarom is veel 'circumstantial evidence' verloren gegaan. Toch vinden we in de kranten en tijdschriften verschillende details. Tevens was er enige correspondentie naar het museum betreffende de vondst. Het meest interessant daarin is de brief die Adrianus Bos, directeur van de N.V. Maatschappij Helenaveen, anderhalf jaar na de vondst naar het museum stuurt. Daarin geeft hij een precieze beschrijving van de vondsten, we mogen aannemen van die vondsten van de eerste paar dagen. Opvallend is dat de functionarissen van het museum niet reageren in de zin van: zeer interessant, weet u waar deze voorwerpen zich nu bevinden? Men laat alles op zijn beloop: na de verwerving door aankoop lijkt de feitelijke interesse verdwenen, ongetwijfeld omdat het niet een eigen opgraving betreft.

Een wetenschappelijke studie wordt geschreven door Evelein waarin duidelijk uiteengezet wordt hoe de helm in elkaar zit, de bijvondsten worden summier beschreven. Er worden helemaal geen namen genoemd van de vinders, de exacte vindplaats, en meer van dit toch wel essentiële gegevens. Als zilver zo kostbaar was, en gegeven het feit dat het bezit van een paard ook maar weinigen gegeven was, is het verleidelijk te onderzoeken welke andere waardevolle voorwerpen nog meer in de ruime omgeving van de vindplaats tevoorschijn zijn gekomen. Bekend was al dat in het veen van de Peel praktisch geen oude voorwerpen zijn gevonden. In de venen in het noorden van het land en ook bijvoorbeeld in de aangrenzende venen in Duitsland zijn vanaf circa 1800 wel degelijk oude voorwerpen gevonden, zelfs een kilometers-lange houten brug over het veen, maar deze stamt al van voor de Romeinse tijd. Verder zogenaamde veenlijken, overblijfselen van een walvis en van een paard; een bewijs dat een lichaam bewaard kan blijven als het direct na de dood in geschikte zuurstof-loze grond begraven is.

Andere archeologische voorwerpen in het veen van de Peel

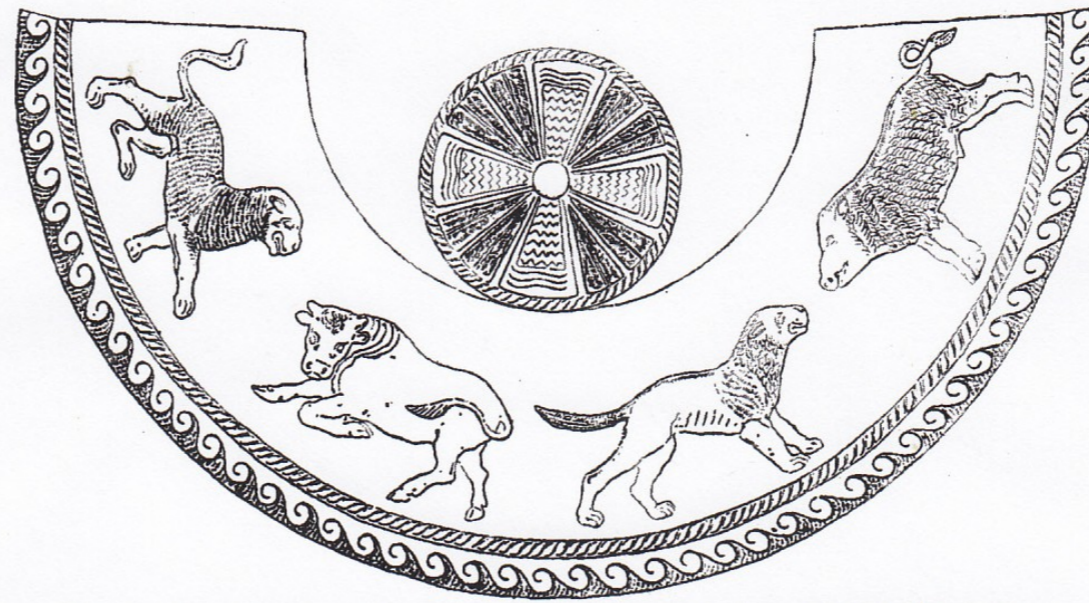
Als ander kostbaar voorwerp komt direct de zogenaamde **kantharos van Stevenweert** in zicht; wellicht het enige andere voorwerp van zilver uit de Romeinse tijd in de Nederlanden dat kan wedijveren met de Peelhelm.

Alle Nederlandse juristen kennen de term kantharos van Stevensweert als voorbeeld van 'dwaling'; hierover is elders zeer veel te vinden. Voordat de werkelijke waarde van deze drinkbeker bekend was, hebben zich andere duistere zaken voorgedaan, die de auteur nog eens met een kritische blik heeft bekeken. Als de wetenschappelijke wereld rond 1950 de drinkbeker onder ogen krijgt, wordt onderzocht waar en wanneer deze gevonden is. Aangewezen worden door de zogenaamde vinder Borgers drie verschillende jaren voor de vondst en wel 1939, 1942 of 1943 en drie verschillende vindplaatsen in Stevensweert. Bij gebrek aan betere informatie is de drinkbeker toen de kantharos van Stevensweert genoemd, hoewel het volstrekt niet zeker is dat Stevensweert de echte vindplaats is. Naar de mening van de auteur is dit juist zeer ongeloofwaardig, want als we duiken in de kranten met de beschrijving hoe in de Maas het grind gewonnen werd rond 1940, dan komen we al snel tot de conclusie dat door de zeef- en sorteer-proces in grootte van de stenen de drinkbeker er gehavend uit zou moeten hebben gezien, wellicht al veel eerder in zijn samenstellende delen zijn uiteengevallen en nooit meer als een geheel te tonen zijn geweest. Bovendien is er geen melding gemaakt door een bemanningslid van het baggerschip van de zogenaamde vinder Bongers dat hij het voorwerp ook heeft gezien. Tevens moet men weten dat er een controleur van Rijkswaterstaat meevoer, en deze zou een dergelijke vondst zeer zeker gemeld hebben. In 2006 is van de hand van mevrouw Witteveen van het museum de Valkhof een boekje geschreven over de drinkbeker. Daarin noemt ze ook wel de tegenstrijdigheden en onduidelijkheden, maar kan verder geen andere versie benoemen dan die door Bongers is gegeven.

Naast deze kantharos zijn in de loop van de negentiende en twintigste eeuw meer Romeinse voorwerpen gevonden, uiteraard vooral uit vindplaatsen langs de Maas. In de Peel werd nog de **Sierschijf van Helden** gevonden en in Blerick het Medusahoofd, ook een soort sierschijf, tegenwoordig ook wel de **Schildknop van Blerick** genoemd. De **"ringkraag"** die begin 1800 in de Peel gevonden moeten zijn, heeft een evenknie in die uit Starobel'sk, want de omschrijving van het verloren voorwerp uit de Peel komt overeen met die uit Oost-Europa. Beide sierschijven lijken hun oorsprong te hebben uit het volk der Sarmatiërs. Een deel van dit volk werd vooruitgedreven het Romeinse Rijk in en velen namen dienst in het Romeinse leger, vooral als ruiters, en als zodanig zijn meerdere ruitereenheden Sarmatiërs bekend.

Huidige verblijfplaatsen van de vondsten

1. De Peelhelm, munten, leerresten, paardentuig-onderdelen bevinden zich in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.
2. Voorwerpen die achtergehouden zijn of later gevonden zijn bevonden zich bij directeur A. Bos van de N.V. Maatschappij Helenaveen. De auteur geeft aanwijzingen wat er met deze voorwerpen is gebeurd na de dood van de directeur maart 1931.
3. Eén jaar na de zeer grote veenbrand, ook wel peelbrand genoemd, van 1959 vond Leo Kluijtmans in de buurt van de vindplaats nog enkele voorwerpen die hij in zijn in eigen beheer uitgegeven boekje toont aan de hand van enkele foto's. Het betreft de wonderbare steen, bronzen munt van keizer Constantijn, bronzen ringetje van de helm [maar dat laatste zal wel van het paardentuig zijn], diverse vuurstenen pijlpunten, enkele stenen knotsen en slingerstenen. De zware stenen zijn zeer waarschijnlijk in diepere grond terecht gekomen en zijn na de diep-inwerkende veenbrand tevoorschijn gekomen. Eén van de stenen heeft een grote inkeping, waarschijnlijk was het een werpstok. De zoon van Leo Kluijtmans heeft het merendeel van deze voorwerpen anno 2013 in bezit.
4. Tot slot moet nog vermeld worden dat in het boek van Pouls en Cromptvoets wordt vermeld dat Marinus van de Mortel die vanuit Deurne naar Halsteren was verhuisd, een doosje bezat met daarin een stukje leer.

Het verloop der gebeurtenissen

Na het opgraven van de Peelhelm en de verdere voorwerpen in juni 1910 is de aandacht eigenlijk alleen uitgegaan naar de helm zelf. De nieuwe eigenaar - het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden - heeft ook weinig aandacht geschonken aan de zaken die NIET gevonden waren, maar waarvan men kon aannemen dat die er ook bij zouden behoren. Zo werd er een deel van een pijlenkoker gevonden, maar de bijbehorende pijlen zijn niet in het museum terecht gekomen en het museum heeft nooit moeite gedaan die alsnog op te sporen. Door de directeur van de N.V. Maatschappij Helenaveen A. Bos is anderhalf jaar later in een uitvoerige brief aan het museum meegedeeld dat er nog veel meer voorwerpen waren, ook in zijn eigen bezit. >>> Het museum heeft amper gereageerd, en al helemaal niet geprobeerd die voorwerpen te bekijken of alsnog te verwerven: men staarde zich dood op de helm...

17 juni 1910 Correspondentie met het Rijksmuseum van Oudheden

Helenaveen 17 Juni 1910.

Zeer geachte Heer Holwerda!

Een veenarbeider vond verleden Woensdag in het veen 3 munten, vervolgens een mooie helm, die helaas stukgestooten is, stukken leer, die samen een kledingstuk moeten hebben gevormd, twee sandalen, die beide nog zeer gaaf zijn, een haak, zoals men die bij de Romeinen aantrof om kledingstukken aan elkander te bevestigen en verder 38 munten uit brons of zilver bestaande.

Verschillende dezer munten geven zeer duidelijk het beeld aan van een regeerend vorst; het beeld is een forsche kop met gebogen neus, om het haar een krans. Het randschrift van verschillenden is "Constantinus". Een enkele geeft verder duidelijk te zien "Victoriatius"; immers een zeer gewoon randschrift op Romeinsche munten?

De vondst strekt zich over eenige meters veengrond uit; op ±1 Meter diepte werd een en ander aangetroffen.

Veel veen is er op deze plaats niet. 1 Meter z. g. grauween, dan de voorwerpen, vervolgens ±30 c. M. zwart veen, en dan reeds de vaste zandgrond.

Ik hoop dat onderstaand schetsje U eenig denkbeeld ervan geeft.

Ongeveer op de grens van zandgrond en veen, waar het veen begint en slechts 30 c.M veen zit, is de plaats van de vondst.

Zijn de voorwerpen overblijfselen van personen, die in het veenmoeras zijn omgekomen?

Laat ik U nog mogen zeggen, dat er nog eenige stukjes hout werden gevonden; zouden deze van een speer afkomstig kunnen zijn?

Omtrent deze vondst zoudt U zeker velen met mij, een groot genoegen doen, inlichtingen te geven.

Een en ander deelde ik U mede, in de hoop, dat U het de moeite waard zoudt vinden, er kennis van te krijgen.

Oppervlakkig geoordeeld, schijnt het toch, dat de voorwerpen van zeer oude datum zijn, uit den tijd van Constantijn de Groote?

De gevonden voorwerpen worden zorgvuldig bewaard; de vinder is arm en zou zeer gebaat zijn, wanneer hij ze voor de waarde van de hand zou kunnen doen.

Gaarne ben ik bereid, zoo mogelijk, nadere aanwijzingen te doen.

Mocht het U de moeite waard voorkomen, een en ander persoonlijk te komen bezichtigen, zoo stel ik gaarne mijn huis voor U open.

20 juni 1910 Verwijzingen

Uit een krantenbericht blijkt dat A. Bos op 15 en 16 juni op excursie was naar Duitsland, in het bijzonder naar verveningen Maria Veer op 15 juni, dit ligt ten noorden van het Roer-gebied. Op 16 juni bevindt het gehele gezelschap zich ten zuiden van het Roer-gebied. Na afloop zullen de Nederlandse leden van de excursie, vooral de toplui van grootgrond-bezittende bedrijven, al dan niet direct naar huis gegaan zijn, praktisch zeker per trein vanuit het Roer-gebied en wel via Venlo.

Dit is van belang omdat A. Bos in een brief die hij 1½ jaar later aan de heer Holwerda schrijft:

Den dag, nadat de vondst gedaan werd, ben ik op de plaats geweest en heb mij alles aangezien ook verzamelde ik toen al 't leder...

Als dat laatste klopt dan betreft het daarop volgende verslag van de vondsten op 16 juni 's avonds, maar waarschijnlijk betreft het ook de vondsten die later op 16 en 17 juni gedaan werden.

[Merkwaardige vondst -1-](#)

[Merkwaardige vondst -2-](#)

[Telegram van Van Beurden aan het Rijksmuseum van Oudheden](#)

TELEGRAM No B2, 40 woorden.

Aangenomen te Roermond, den 20 1910, ten 8 u. 12 m. middags

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Met de meeste hoogachting Uw. Dw/dnr. B.de Jong. Herv. pred.

18 juni 1910 Een vondst. Te Helenaveen zijn bij het turfgraven een drietal munten, een paar schoenen en een wambuis van leder, waaronder een bruin weefsel. Een en ander lag in de z.g. zwarte turf, waarvan op de plaats, waar de voorwerpen werden aangetroffen, slechts eene laag van 30 c.M. aanwezig is, bedekt met 1 M. bovenveen.

19 juni 1910 Bij het uitgraven van veen te Meijel (Limb.) heeft een arbeider op 2½ meter diepte een gouden helm, gouden voetsporen, een gouden balletje en drie goudstukjes ter grootte van een kwartje gevonden. Deze laatste met het jaartal 512. Het gevondene is nog in gaven toestand.

20 juni 1910 M. Wijmans. Roermond, den 20/6 1910

Aan Wel Ed Zeergel Heer Dr Holwerda Leiden

WelEdZeergelHeer

Uwen naam las ik dikwerf in verband met opgravingen vandaar deze mededeeling wellicht van belang voor u is. Heden, reizenden met den trein tusschen Weert en Budel (Limburg) vertelde mij een Heer aan wijzende op de plaats daar ~~waren~~ ge weet gouden helm sporen k?stukken en gouden geldstukken (±200) gevonden waren in het veen. De goud waarde der stukjes zou ±f8 zijn Hij had een en ander gezien daar hij daar woonde Den helm was van binnen zilver. Ook worden op deze plaats heel veel urnen etc gevonden. en zeide hij het eene ?kisten begraafplaats geweest was. Ik heb de juistheid zijner mededeelingen niet kunnen toetsen daar mij den tijd daartoe ontbrak.

Wellicht weet Gemeente bestuur Weert en meer van Hoogachtend UwZeergedD?dD M. Wijmans adres Nijmegen

21 juni 1910 Merkwaardige vondst.

Meijel. Zooals in ons nummer werd medegedeeld, vond de veenarbeider G. Smolenaers verschillende gouden voorwerpen waarbij 3 goudstukjes. Thans kunnen wij mededeelen, dat dezelfde arbeider Vrijdagnamiddag op dezelfde plaats, doch iets dieper in het veen nog 36 goudstukjes vond. Alle dragen jaartallen variërende tusschen 500 en 600. Men vermoedt, dat de man voor heel wat waarde gevonden heeft. De voorwerpen trokken reeds tal van bezoekers.

25 juni 1910 Men vindt een verguld zilveren helm 30 cM. lang en 20 cM. breed en even hoog. Hij bestond uit een sterke lederen kap, waarop door middel van vele zilveren stiften die in paarlenkoppen eindigden een achttal fraai bewerkte vier- en driehoekige platen van verguld zilver bevestigd waren. Zij werden samengehouden door een van voor naar achter loopenden kam van edel metaal, bezet met zilveren paarlen. Van voren, boven het gezicht was de helm wat meer ovaal gehouden. Ook de mooie zijstukken, die van den helm langs de schouders afhangen, vond men. Zij zijn 20 cM. hoog, van boven 12 breed en met een sierlijk verloop tot 5 cM. ingaande. Daarbij lag een gouden lelieversiering 10 c.M. bij 10 c.M.; een mooie achterplaat, half rond, waaraan nog de gespen en een riempje zaten en waarop in zeer vreemd schrift een lange naam gedreven is. Het schrift herinnert aan 't Runenschrift, maar vertoont meer Grieksche vormen. Aan een groven schoen zat een bronsverguld spoor, aan een stuk doek of leder een goed gevormde, zware mantelhaak of fibula. Ook 41 munten lagen bij deze overblijfselen uit lang vervlogen tijden.

30 mei 1911 Aanstaande nieuwe uitgaven Onze vroegste beschaving in beeld [in NIEUWSBLAD VOOR DEN BOEKHANDEL]

23 november 1911 Heden zag het licht: Dr. J. H. HOLWERDA Nederland's vroegste Geschiedenis in Beeld

Atlas met 120 platen en 2 kaarten in kleuren.

Prijs f1.75; geb. f2.25.

Bovenstaand werk gaat vooraf aan de prachttuitgave der Nederlandsche Historieprenten (1555-1900) [...]

9 december 1911 Helenaveen 9 Dec. 1911. Den WelEdzeergel. Heer Dr. J. H. Holwerda Leiden

Mijnheer,

Hiermede heb ik de eer u naar aanleiding van hetgeen ik las in uw werk "Nederland's Vroegste geschiedenis in beeld" blz. 29 omtrent de vondst in de Peel onder de gemeente Deurne 't volgende mede te delen.

Hetgeen ik in uw beschrijving las, geeft mij den indruk, dat u over het een en ander niet goed zijt ingelicht en er ook niet alles is ter hand gesteld wat gevonden werd.

Den dag, nadat de vondst gedaan werd, ben ik op de plaats geweest en heb mij alles aangezien ook verzamelde ik toen

Ontvangen te LEIDEN den /6 1910, ten 9 u. 12 m. v middags, door R

ooggetuige meldt vondst veen Meyel als zilververgulde bolronde helm met parel banden schouderbedekkingen mantelspeld zwaardkaf 41 munten konstantijn gevonden door Smolenaars veenarbeider Meiel vondst heden raadhuis Meijel gedeponoord direct deskundig onderzoek hoog gewenscht van Beurden Secretaris "Limburg Roermond"

[Tekening van de Peelhelm en andere voorwerp](#)

[Tekening in kleur van de Peelhelm en andere voorwerpen](#)

[Artikel in het blad BUITEN](#)

[De studie van Evelein: Een Romeinsche helm uit de Peel](#)

[Afbeelding 61 Helm](#)

[Afbeelding 62 Helm](#)

[Afbeelding 63 Helmstukken](#)

[Afbeelding 64 Helmen](#)

[Afbeelding 65 Bijvondsten](#)

[Afbeelding 66 Schoenpatronen](#)

[Hoge-resolutie foto van de inscriptie STABLESIA](#)

[Hoge-resolutie foto van de rechterkant van de helm](#)

de machtige verhoudingen, de getimmerten der schoorsteen- en dempartijen benevens de in de uiterste perfectie uitgevoerde leidschouwen en glas-in-lood-beschilderingen afgevoerd door de geschilderde wandbekleedingen, geven den beschouwer dat gevoel van aangenaam zijn, wat alleen kan ontstaan door de uitstraling van het kunstwerk hetwelk, 't zij bewust of onbewust, inwerkt op ons waarnemingsvermogen. En wanneer men in die omgeving een keurverzameling ziet van uitsluitend oud-Delitsch aardewerk met smaak en oordeel door den verzamelaar gearrangeerd, dan gaat ons het hart van welbehagen open en komt ons dat mooie, gede, rijke oud-hollandsche tijdperk voor den geest, waarin onze voorvaders zoo juist partij wisten te trekken van hun glorieuze welvaart.

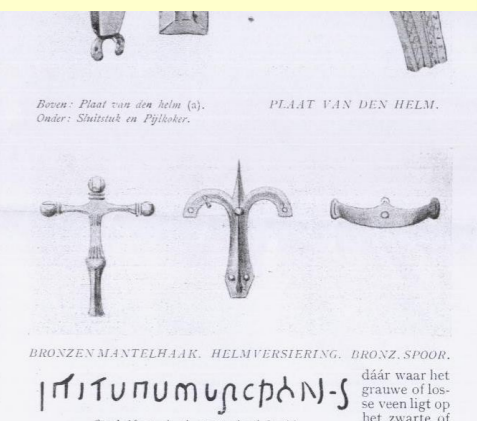
Niet minder statig doch veel soberder is de naast deze eetzaal gelegen salon in Cuba mahonie, ebbenhout en ivoor inlegwerk behandeld. Het geheel is veel strenger gehouden en berekend om de aan de wanden hangende schildertijen welgevallig en rustig te doen uitkomen. Het werkt ook hier sterk op den toeschouwer en geeft een bewijs dat moot in velerlei vorm en kleur te bereiken is, mits orde, stonmigheid, verdeling en techniek door het genie wordt aangebracht. Wanneer wij ten slotte nog een enkel woord over de biljart-zaal zeggen, welke in al hare vormen en betimmeringen aan een gezellige uitlokkende groote leerenkamer doet denken, waar een ruime rotonde met gemakkelijke zitjes het den spellets en toeschouwers aangenaam maakt, dan komt het ons voor dat het noch den bezoekers binnen dit gebouw, noch den aanschouwers van het exterieur zal spijten dat het oude Hotel Het Wapen van Amsterdam is vervangen door den Huize Hildebrand.

Het werd gebouwd door den architect Jacob London te Haarlem.

EEN MERKWAARDIGE VONDST IN DE DEURNER PEEL.
(15 JUNI 1910).

REEDS hebben wij in de Limburger Legenden en Sagen de volksverhalen over de Peel in *Beelden* geboekstaafd en daarbij verteld, hoe men op het Severnummer gedeelte sprak van een Romeinschen veldheer of krigsoverste, die daar verzonken zou zijn met zijn gouden helm, zwaard en speer.

En alsof eene vondst in het veen nog eens tastbaar bewijzen moest, dat de grond der Sagen dikwijls eene ware geschiedenis is, zoo viel ons dit op bij de mare, dat juist aan de andere zijde van het oude moeras een Romein gevonden was, althans zijn vergulde helm, zijn sporen, zijn schoeisel, zijn speer en zijn geld. Een aanzienlijk man, die een gulden hoofddeksel droeg, schijnt daar werkelijk verzonken te zijn en bij het ontgraven van het veen vond de veenwerker Solenaars (van Meijel) de volgende merkwaardige overblijfselen, die door de goede zorgen van den directeur Bos (van Helenaveen) en de zorgvuldigheid en eerijckheid van den vinder alle bijeen bleven, en nu ten zijnen luize, te Meijel berusten. Op 1 M. 75 cM. onder het bovenvlak,

daar waar het grauwe of losse veen ligt op het zwarte of vaste veen, op een zandrug, die door de Peel loopt, stiet men op iets hard. 't Was een stuk van den helm, die inwendig met leer bekled was, waarin zelfs een kussentje lag, om het hoofd tegen den druk te beschermen. Langzamerhand kwamen te voorschijn de lederen kolder, een grove schoen, waaraan de bronzen vergulde spoor zat, een bronzen mantelhaak, een sluitstuk van een pijlkoker en dan de zilveren zwaar vergulde helm met gedreven lijstwerk en versierselen bedekt, welks langwerpige gebogen platen door banden en een kam saamgehouden werden; dit alles was met zilveren stiften, die naar buiten in knoppes eindigden, op de lederen kap bevestigd. Het metaal is zuiver roestvrij, het verguldsel is iets donkerder van kleur, maar goed bewaard. Doordat men, jammer genoeg, het metaal van het leder gescheiden heeft, is de helm in de oorspronkelijke samenstellende stukken gevallen. Nog werden twee platen van den helm, een zwaardlelie, die als sieraad met de kap door stiften verbonden was, gevonden. Eene zijplaat draagt een opschrift, dat een der lezers wellicht ontcijferen kan. Nog werd een plaat gevonden door een ander arbeider. Door de goede zorgen van den Burgemeester van Deurne werd eene wacht bij de vindplaats gezet, waardoor ontgraving door onbevoegden voorkomen wordt. Bij dat alles werden 41 bronzen en zilveren muntstukken gevonden met den kop en het omschrift Constantinus, keezijde b.v. gekroonde maakte god met staf, bliksemschichten en vogel, daarnaast eene B.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

al 't leder, wat door de onkunde der vindere aan stukken gescheurd was.

De voorwerpen werden in de bovenste lagen van 't zwart veen aangetroffen bijna op den overgang van 't grauwveen. De dikte van 't aanwezige zwartveen was te groot dan dat de personen, die daar verongelukten te paard hadden kunnen zitten, met paarden kan men niet over zulke veenlagen rijden.

Bij 't leer waren de resten van twee mooi bewerkte schoenen, een derde schoen zeer eenvoudig gemaakt werd op ongeveer 15 M. van de eerste vindplaats met 't geld en 't leer waarschijnlijk van een lederen zakje aangetroffen. Hieruit dacht ik te mogen afleiden, dat de vermoedelijke edelman vergezeld was door een mindere, dat alzoo twee personen verongelukt waren.

Al 't leer verzamelde ik afzonderlijk, als de schoenen, 't zakje, hetgeen uit den helm gescheurd was, enz. De geweven stof was reeds te zeer uit elkander getrokken om er nog veel van te kunnen maken, het meest leek 't wel of 't banden geweest waren, breedere en smalle.

Omtrent de bewapening kon worden vastgesteld, dat deze vermoedelijk had bestaan uit een speer of lans, een boog en een zwaard. De restanten hiervan moesten gedeeltelijk uit de gegraven turf worden opgezocht, zoodat deze in stukken waren gestoken, bij het graven der turf.

1° Stukjes rondgesneden hout ±3 c/m Ø enkele waren plat en toonden groeven als of deze met metaal beslagen geweest waren, vermoedelijk de metalen spits of punt.

2° Stukjes plat hout, mooi bewerkt in het midden met metaalresten alsof door 't hout een stalen veer gezeten had, alles wees op 't hout van een boog.

3° Een blokje was met groeven, om de boogpees glad te maken.

4° Een stuk veen ±30 c/m lang waarin de afdruk was van een zwaard lemmer ±2½ c/m breed 't metaal was totaal verteerd en nog ~~zelfs~~ slechts als een donker blauwgrijs poeder aanwezig.

Al deze voorwerpen werden door mij afzonderlijk ingepakt en aan den vinder teruggegeven, hem verzoekende later alles zoo af te geven aan den kooper of aan een museum waar de voorwerpen wel vermoedelijk zouden heengaan.

Er is echter later zeer met 't goed gesold, de man is er de kermissen mede afgegaan, toen ik 't later nog eens terugzag, had 't zeer veel geleden.

De weinig belangstelling, die er echter in 't eerst voor deze vondst in 't algemeen was, en 't getwist der rechthebbenden was reden, ik er mij verder buiten gehouden heb, nu ik echter uw beschrijving las, vond ik thans aanleiding u 't bovenstaande mede te deelen.

Bij de illustratie in uw stuk mis ik nog een groot stuk, waarop teekens of letters stonden, mij dacht juist dit zeer belangrijk, is dit niet in uw bezit?

Later is mij door derde nog een speld gebracht, welke nog in een stukje leer zat, een armpje was afgebroken een steen zat er bij, welke twee vlakke kanten had en mede dienst moet gedaan hebben tot bevestiging, daar alles te zamen uit één turf gekomen was, en mij gebracht werd.

Hier in de Peel wordt zeer zelden in 't veen iets gevonden, vroeger zijn nog te voorschijn gekomen een paar leeren hoofddeksels, een paar groote hoorns en nog iets dergelijks, ~~ander~~ alles is echter verloren gegaan.

Zoo u omtrent een of ander nog latere inlichtingen wensch ben ik zoover mogelijk gaarne bereid u deze te geven.

Hoogachtend
UEd.dw. A. Bos.

1 januari 320 **De muntjes met beeltenis van Constantijn**
 In het Nederlandstalige verslag van M.A. Evelein dat ruim een half jaar na de vondst uitkwam is niet ingegaan op de vraag waarom en hoe zo'n waardevolle uitrusting in een verlaten moeras of veen terecht is gekomen. Van de gevonden munten is wel een provisorische inventarisatie gemaakt, waarin de drie muntfabrieken wordt genoemd. >>> Men heeft zich niet de vraag gesteld waarom zo'n grote hoeveelheid waardeloze muntjes bij een dergelijke luxueuze officiersuitrusting is terecht gekomen; je zou dan ook zilveren en gouden munten verwachten, maar die zijn niet aangetroffen.
 De munten moeten een boodschap hebben, en de auteur heeft die proberen uit te zoeken, door meer in detail juist naar de munten te kijken. Duidelijk was al dat de munten dateren uit circa 320, ten tijde van de overgang van het heidendom naar het christendom.

Evelein, 1911: Onder de bijvondsten zijn de 37 [in werkelijkheid 38] bronzen munten het belangrijkste. Hoewel het meerendeel sterk is afgesleten en gedeeltelijk afgeknapt, kenmerken zij zich, hetzij door haar voor- hetzij door haar keerzijde, allen als munten van Constantijn. Voor zover haar exergues te lezen zijn, is zeker 1 exemplaar geslagen te Siscia (off. B), 3 te Rome (off. P en T) en 9 te Trier (off. S), terwijl de overige door een volkomen zelfden muntslag van voorzijde of keerzijde onder die van Rome en Trier te rangschikken zijn. Deze beide laatste muntsoorten zijn, voor zoover is na te gaan, elk in één type vertegenwoordigd, waarvan wij met dat van Siscia de beschrijving hier laten volgen, [...]
Siscia:
 Vz. IMP CONSTANTINUS P F AVG Gedrapeerd borstbeeld van Constantijn naar rechts, met lauwerkrans om het hoofd.
 Kz. IOVI CONSERVATORI Jupiter steunend op een scepter, dien hij vasthoudt met de opgeheven rechter hand. Over den schouder een afvallend kleed, overigens naakt. Zich wendend naar links, draagt hij in de linkerhand eene Victoria op een globe. Links aan zijn voeten een adelaar met krans in den bek. rechts in het veld B.
 Ex. SIS
Rome:
 Vz. IMP CONSTATINUS P F AVG Borstbeeld van Constantijn n.r. gedrapeerd en geharnast. Om het hoofd een lauwerkrans.
 Kz. SOLI INVICTO COMITI Sol geheel naakt, met stralenkrans om het hoofd. Wendt zich naar links met opgeheven linkerarm. Over den rechter arm hangt een kleed, op de hand houdt hij een globe.
 Ex. RP of RT
Trier:
 Vz. IMP CONSTANTINUS MAX AVG Geharnast borstbeeld van Constantijn n.r., met helm en lauwerkrans.
 Kz. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Twee Victoria's, tusschen welke een altaar, met ster aan de voorzijde. Op het altaar houden zij een schild vast, waarop de linksche Victoria met een stylus schrijft: VOT PR
 Ex. STR

Uit eigen onderzoek kwam naar voren dat het christendom destijds uitdrukkelijk vrede preekte, en dat soldaten geacht werden burger te worden en de wapenen af te zweren. Dat zou een verklaring kunnen zijn dat de volledige uitrusting afgedankt zou zijn. Er zijn immers geen resten van mensen of paarden aangetroffen bij de uitrusting van Man en Paard. Maar deze uitleg lijkt niet sluitend, want de officier had op een veel simpelere manier zijn uitrusting kunnen afdanken, en men zou veel kleding en het harnas van het paard ook in vredestand kunnen gebruiken.
 Vanaf het allereerste moment was duidelijk dat de sierhelm uiterst kostbaar was, het zou dus eigenaardig zijn als men vrijwillig daarvan afstand doet. Bovendien toont de aanwezigheid van de helm aan dat de eigenaar een uiterst hooggeplaatst persoon in het Romeinse leger geweest moet zijn. We weten dat in die tijd de Rijn grensrivier was met talloze versterkingen om de barbaren buiten te houden, of als ze wél binnengedrongen waren op te nemen in de pax romana waarvoor ze soldaten moesten leveren. De nabijgelegen Maas had ook vele vestingen op zijn oevers; bovendien liepen er belangrijke wegen langs. De afstand van die bewoning tot de vindplaats in Helenaveen is aanzienlijk

38 Munten van Constantijn in het bezit van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden
 De 38 in Leiden aanwezige muntjes zijn door het museum onlangs gerubriceerd. Een ietwat verbeterde en verkorte versie vindt u hieronder. De originele lijst en de afbeeldingen van de munten kunnen desgewenst opgevraagd worden bij het Rijksmuseum zelf, h.pauts@rmo.nl. Bij deze inventaris vindt u hieronder een beschrijving van de gebeurtenissen waarop de afbeelding betrekking heeft.
Belangrijke gebeurtenissen in omgekeerde chronologische volgorde
[het jaar 326] *The year 326 contained what is perhaps the darkest event of his reign: the executions of his son, Crispus, and his wife, Fausta. Recall that Crispus was the son of Constantine's first wife, Minervina, who he cast aside to marry Fausta, daughter of Maximianus. Fausta subsequently gave birth to Constantine's other children. There are differing opinions as to whether Crispus was actually having an illicit affair with his step-mother, or was falsely accused by his step-mother because Crispus was an impediment to the advancement of her own children. Nevertheless, the execution of Crispus was a sensation, since at this time he was a popular hero in the empire because of his role in the victory over Licinius and position as presumptive heir. By all accounts, Constantine was profoundly grief-stricken. Several months later, Fausta was also executed in a horrible manner, by being boiled alive in a super-heated bath, reportedly at the urging of Constantine's mother, Helena. Helena then left court, embarking on her pilgrimage to the Holy Land.*
[het jaar 324 en 325] *In the course of these two years, new military campaigns were conducted against the federation of the Alemanni by Constantine's son Crispus, which were celebrated coinage inscribed "Alemannia devicta (Alemannia conquered)". From this time, Constantine began to use Nicomedia as well as Serdica and Sirmium as his preferred Imperial residences. Immediately after the war in 325, Constantine convened the great Council of Nicaea in an effort to resolve doctrinal disputes within the church. This was the first ecumenical council – in other words, a council with bishops from the entire empire, from all different sects. Among the achievements were the denouncement of Arianism; the adoption of the Nicene creed; and the decision to calculate Easter based on the Latin, solar calendar instead of the Jewish, lunar calendar. This was one of the final, decisive breaks between Judaism and Christianity.*
[het jaar 322] *Constantine managed to repulse a new invasion of Pannonia by the Sarmatians and the Iazygi. After*

Verwijzingen
[Cavalry Equipment](#)
[Phalerae of horse harness in the votive despositions](#)
[Romeinse legereenheden](#) (door Ingo Maier)
[Notitia Dignitatum, manuscript uit München \[circa 400, bevat de legeronderdelen van het Romeinse Rijk\] of op deze website](#)
[Transcriptie van een deel van de Notitia Dignitatum](#)
[Iranians and Greeks in South Russia](#)
[Horsemen of the steppes](#)

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

minder dan 20 km.

De Emperor Constantijn kende deze omgeving, omdat hij er geregeld gevechten had moeten leveren tegen de binnenvallende volkeren. Daarom ook had hij de feitelijke hoofdstad van Rome naar Trier verplaatst, zodat snel militair gereageerd kon worden. Zijn jonge zoon Crispus had rond 320 diens taak overgenomen, bekend is dat hij in 318, 320 en 323 tegen de Franken en Alemannen vocht. Ook de jaren daarna vocht Crispus in opdracht van zijn vader elders in het Romeinse Rijk, met als hoogtepunt het definitieve uitschakelen van medekeizer Licinius. Crispus werd op munten, standbeelden en mozaïeken afgebeeld en werd als opvolger van Constantijn beschouwd.

this, Constantine may have begun the construction of a new stretch of border fortifications, the so-called Devil's Dykes, which consisted of a series of north-facing embankments starting by the Danube at Aquincum, heading to the Tisza, then turning south towards the river Mureş, crossing the Banat and reaching the Danube at Viminacium (it is possible that this construction resumed earlier work under Diocletian). Accordingly, the coinage of this year and the next declared SARMATIA DEVICTA ("Sarmatia vanquished") and name Constantine as "Sarmaticus Maximus" for the second time.

[het jaar 320] *Constantine managed to repulse a new invasion of Pannonia by the Sarmatians and the Iazygi. After this, Constantine may have begun the construction of a new stretch of border fortifications, the so-called Devil's Dykes, which consisted of a series of north-facing embankments starting by the Danube at Aquincum, heading to the Tisza, then turning south towards the river Mureş, crossing the Banat and reaching the Danube at Viminacium (it is possible that this construction resumed earlier work under Diocletian). Accordingly, the coinage of this year and the next declared SARMATIA DEVICTA ("Sarmatia vanquished") and name Constantine as "Sarmaticus Maximus" for the second time. Despite the peace treaty, differences between the two emperors continued to crystallize. In 320, Licinius revoked the Edict of Milan and again began persecuting Christians (although with nothing close to the severity of Galerius and Maximinus) while promoting traditional paganism. The Christian persecutions were a direct challenge to Constantine and turned the political conflict between the two men into a religious one: the older Licinius representing a return to traditional Roman gods and paganism, while the younger Constantine represented the more progressive emerging monotheism. Constantine's eldest son, Crispus (now fifteen, and therefore aided by a Prefect), received the military command of Gaul and conducted military campaigns along the Rhine, achieving victories over the Franks and Alemanni within the year.*

[het jaar 319] *Around 319 Constantine reformed his coinage again and introduced a new reverse design, one with two winged Victories flanking an altar. The reverse inscription VICTORIAE LAETAE PRINC PERP translates as "Joyous victory to the eternal prince." No doubt this captures the mood following Constantine's victory in the first civil war with Licinius. In a move indicative of how Constantine was consolidating, centralizing, and systematizing his control of the empire and its bureaucracy, this design was the only bronze coin type struck throughout his domain, at every mint. The other reason this type is significant is because it marks the beginning of the end of pagan coinage, and so is a significant milestone on the road to the empire's impending conversion to Christianity. With a few minor exceptions, the Mars and Sol coins of the previous period were the last pagan deities to appear on Roman coins. The mints under Licinius' control continued to strike Licinius' Jupiter motif for few more years, but only until they came under Constantine's control.*

De muntjes tonen aan dat de uitrusting begraven moet zijn na het slaan van het jongste aanwezige muntje. Dat dateert van circa 319. Veel muntjes vertonen een grote slijtage, zodat die intensief zijn gebruikt. We kunnen dus aannemen dat de uitrusting tussen 320 en misschien wel 330 verstoep is. Dan volgt het jaar 326, dat aantoont hoe ongelofelijk wreed het Romeinse leven kon zijn. Constantijn laat zijn eigen zoon Crispus en daarna zijn eigen vrouw Fausta terecht stellen. Over deze juridische "moorden" - want zo mogen we dit toch wel noemen - is veel geschreven, en verschillende theorieën zijn opgesteld om het executeren van je naaste familieleden te verklaren. Bovendien werd een damnatio memoriae opgesteld, waarbij geprobeerd werd elke herinnering in het openbare leven aan beiden te vernietigen. Dat is niet gelukt door het groot aantal munten dat vooral van Crispus in omloop was. Er moet dus een keizerlijk bevel zijn geweest om die herinneringen te vernietigen en dit bevel moet dan over het gehele Romeinse Rijk zijn doorgevoerd. In de praktijk moet dat m.i. betekend hebben dat alle hoge functionarissen verordonneerd zijn alle spullen van Crispus te vernietigen of volstrekt onzichtbaar te maken.

[het jaar 310] *In 310, Constantine's coinage undergoes a number of marked changes. In that year Constantine has an intense vision of Apollo as the Sun God. As a result, Constantine begins to identify himself more and more strongly with the cult of Sol Invictus and begins to cultivate a monotheistic perspective. Beginning in 310 Sol becomes the most common motif on Constantine's coinage, proclaiming Sol as Constantine's most important divine patron. Other familiar types such as Mars and Genius also continue to be struck—as well as a large number of assorted reverse types from Londinium, but Sol clearly is the dominant figure. The other important event in this period is Constantine's break with Maximianus and Maxentius following an aborted revolt by Maximianus. Not only does Maximianus disappear from the coinage, but Constantine begins recognizing Licinius and the other eastern colleagues on his coinage.*

Het Geluk

Het duister kwam en ging verloren
De kracht van het licht drong er op in
Iets nieuws, iets moois, werd weer geboren
In hoop dat het bleef, en niet meer ging,

En al het goede kwam tot leven
In ontzag'lijk rijke overdaad,
Niets gezaaid en toch te oogsten:
Door liefde alleen daartoe in staat.

Tè nieuwsgierig, wou ik alles weten
Waaruit dat moois tevoorschijn kwam,
Maar het licht werd sterk en te verblindend:
'k Trok m'n ogen schielijk uit die vlam.

Toen vond ik het water, dat me noodde
En op de bodem zag ik het geluk,
Mijn muntstuk zonk er rakelings bij neder
En ik dronk me dronken met mijn blik.

Want raak het niet, dan valt het uit elkander:
Het is teer als 'n zeepbel die slechts zweeft
En niet duldt het lichtste stofje.
'k Ben bang dat m'n adem trilt of beeft.

Het Geluk is lotsverbonden met 't leven,
Maar je houdt het vast of raakt het kwijt:
Een van beide, het is niet om het even;
Het is kruis of munt, 'n gooi in tijd!

Okt. '61. L. Kluijtmans-Timmermans.

En dit zou kunnen verklaren waarom de volledige uitrusting van een hooggeplaatst Romeins officier in de Peel begraven werd: zo werd de herinnering aan Crispus uitgedumd ("ausradiert"). Een belangrijke aanwijzing hiervan is de vernietiging van de woonruimte van Crispus en zijn stiefmoeder Fausta in Trier, zoals beschreven wordt in de Engelstalige versie van Wikipedia onder [History of Trier](#):
 Trier was one of the residences of the Western Roman Emperor in Late Antiquity and its position required the monumental settings that betokened imperial government. A mint was immediately established by Constantius, which came to be the principal mint of the Roman West. A new stadium was added to the amphitheater, to stage chariot races. Under the rule of Constantine the Great (306-337), the city was rebuilt and buildings such as the Palastaula (known today as the Constantine Basilica) and the Imperial Baths (Kaiserthermen), the largest surviving Roman baths outside Rome, were begun under Constantius and completed c 314 constructed by his son Constantine, who left Trier in the hands of his son Crispus. In 326, sections of the imperial family's private residential palaces were extended and converted to a large double basilica, the remains of which are still partly recognisable in the area of the Trier Cathedral (Trierer Dom) and the church "Liebfrauenkirche". A demolished imperial palace has left shattered sections of painted ceiling, which scholars believe once belonged to Constantine's young wife, Fausta, whom he later put to death. From 318 onwards, Trier was the seat of the Gallic prefecture (the Praefectus Praetorio Galliarum), one of the two highest authorities in the Western Roman Empire, which governed the western Roman provinces from Morocco to Britain. Constantine's son Constantius II resided here from 328 to 340.

Vision of Constantine [312]

It is commonly understood that on the evening of 27 October [312] with the armies preparing for battle, Constantine had a vision which led him to fight under the protection of the Christian God. Some details of that vision, however, differ between the sources reporting it. Lactantius states that, in the night before the battle, Constantine was commanded in a dream to "delineate the heavenly sign on the shields of his soldiers" (On the Deaths of the Persecutors 44.5). He followed the commands of his dream and marked the shields with a sign "denoting Christ". Lactantius describes that sign as a "staurogram", or a Latin cross with its upper end rounded in a P-like fashion. There is no certain evidence that Constantine ever used that sign, opposed to the better known Chi-Rho sign described by Eusebius. From Eusebius, two accounts of the battle survive. The first, shorter one in the Ecclesiastical History promotes the belief that God helped Constantine but does not mention any vision. In his later Life of Constantine, Eusebius gives a detailed account of a vision and stresses that he had heard the story from the Emperor himself. According to this version, Constantine with his army was marching (Eusebius does not specify the actual location of the event, but it clearly is not in the camp at Rome), when he looked up to the sun and saw a cross of light above it, and with it the Greek words "Εν Τούτῳ Νίκα", En toutō nika, usually translated into Latin as "in hoc signo vinces." Both phrases have the literal meaning "In this sign, [you shall] conquer"; a more free translation would be "Through this sign [you shall] conquer". At first he was unsure of the meaning of the apparition, but in the following night he had a dream in which Christ explained to him that he should use the sign against his enemies. Eusebius then continues to describe the labarum, the military standard used by Constantine in his later wars against Licinius, showing the Chi-Rho sign. The accounts of the two contemporary authors, though not entirely consistent, have been merged into a popular notion of Constantine seeing the Chi-Rho sign on the evening before the battle. Both authors agree that the sign was not widely understandable to denote Christ (although among the Christians, it was already being used in the catacombs along with other special symbols to mark and/or decorate Christian tombs). Its first imperial appearance is on a Constantinian silver coin from c. 317, which proves that Constantine did use the sign at that time, though not very prominently. He made more extensive use of the Chi-Rho and the Labarum later, during the conflict with Licinius. Some have considered the vision in a solar context (e.g., as a solar halo phenomenon called a Sun dog), which may have preceded the Christian beliefs later expressed by Constantine. Coins of Constantine depicting him as the companion of a solar deity were minted as late as 313, the year following the battle. The solar deity, Sol Invictus, is often pictured with a nimbus, or halo. Various emperors portrayed Sol Invictus on their official coinage, with a wide range of legends, only a few of which incorporated the epithet invictus, such as the legend SOLI INVICTO COMITI, claiming the Unconquered Sun as a companion to the emperor, used with particular frequency by Constantine. Constantine's official coinage continues to bear images of Sol until 325/6. A solidus of Constantine as well as a gold medallion from his reign depict the Emperor's bust in profile jugate with Sol Invictus, with the legend INVICTUS CONSTANTINUS. The official cults of Sol Invictus and Sol Invictus Mithras were popular amongst the soldiers of the Roman Army. Statuettes of Sol Invictus, carried by the standard-bearers, appear in three places in reliefs on the Arch of Constantine. Constantine's triumphal arch was carefully positioned to align with the colossal statue of Sol by the Colosseum, so that Sol formed the dominant backdrop when seen from the direction of the main approach towards the arch.

Met de vernieling van de woonruimte kwam het probleem: Wat te doen met de inventaris? Klaarblijkelijk is de oplossing geweest die niet (alles) te vernietigen, maar zo te verbergen dat de zaken (bijna) onmogelijk teruggevonden konden worden. De muntjes zijn alle van Constantijn, muntjes van Crispus werden uiteraard niet verstoep en werd teruggegrepen voor latere identificatie op iets oudere muntjes. Het kan overigens ook zo zijn dat de gevonden muntjes overgeslagen zijn op muntjes met de beeltenis van Crispus en dat de keerzijde intact is gelaten. De auteur weet niet of dat op de een of andere wijze te controleren is. De geografische verdeling van de muntjes - Trier, Rome en Siscia - hebben in deze zin misschien ook betekenis. De conclusie kan worden getrokken, dat De uitrusting met de Peelhelm zou van Flavius Julius Crispus geweest kunnen zijn.

Einzigartiges Denkmal spätantiker Kunst

Die unter dem Trierer Dom aufgefundenen Deckenmalereien stellen ein einzigartiges Denkmal spätantiker Kunst dar. Sie wurden in über drei Metern Tiefe unter dem heutigen Dom geborgen und in über zehnjähriger Puzzlearbeit aus mehr als 30.000 Fragmenten wieder zusammengesetzt. Sie stammen aus einem reich ausgestatteten Wohnpalast, der um das Jahr 330 im Zuge des Ausbaus der großen frühchristlichen Kirchenanlage niedergelegt wurde. In schachbrettartigem Wechsel sind sieben fliegende Erosenpaare und Eros und Psyche sowie sieben lebensgroße Brustbilder (drei Philosophen oder Dichter und vier Frauenbüsten) dargestellt. Das Frauenbildnis in der Mitte nimmt eine Sonderstellung ein und wird als Porträt der Maxima Fausta gedeutet, die seit 307 n. Chr. die Gattin Kaiser Konstantins war und im Jahre 326 n. Chr. wegen Ehebruchs getötet wurde. Die sie umgebenden Personifikationen und Darstellungen verdeutlichen Wohlergehen, Bildung und Reichtum als Ausdruck des am kaiserlichen Hof propagierten glücklichen Zeitalters ("felicitas temporum"). Die Restaurierung der aus dem gleichen Raum stammenden Wandmalerei wird eine der vordringlichsten Aufgaben des Museums in den nächsten Jahren sein.

Ursprung des Doms

Der Dom zu Trier geht auf eine Kirche erbaut um das Jahr 326 n. Chr. in der Herrschaftszeit Gaius Flavius Valerius Constantinus, Konstantin d.Gr. 306 - 337, zurück. Dieser sah sich in der Pflicht nach jahrhundertelanger Christenverfolgung unter Dioclezian, Galerius und Maximinus Daia zur Wiedergutmachung (vgl. Mailänder Toleranzedikt 311 n. Chr. von Galerius, Constantinus und Licinius). Zu seinem 20-jährigen Regierungsjubiläum 326 n. Chr. beginnt er neben dem Bau des Petrusdoms, der Grabeskirche in Jerusalem und der Geburtskirche in Betlehem mit dem Bau der Trierer Doppelkirche, Nord- und Südkirche, im Bereich zweier benachbarter quadratischer Insulae des römischen Straßennetzes. Die dort stehende Palastanlage mit Prunksaal und Deckenmalereien musste zwecks Bau der Nordkirche weichen. Der heutige Domumfang (112,5x41 m) entspricht nur einem Bruchteil der Dimensionen der Nordkirche aus dem vierten Jahrhundert. Dieser noch für heutiger Verhältnisse gewaltige römische Doppelkirchenbau erstreckte sich über den heutigen Domvorplatz hinaus nach Westen bis fast zum Hauptmarkt. Die Flachdecke mit Holzdach der Nordkirche wurde in der Mitte getragen von vier monolithischen Granitsäulen aus dem Odenwald. Eine dieser Granitsäulen, der Domstein, liegt heute vor dem Südwestportal des Doms wie ein vergessener Hinkelstein. Am Ort der südlichen Kirche, auf die Münzfunde von 321 in den Fundamenten hinweisen, wurde die Liebfrauenkirche 1212 bis 1242 errichtet.

Ideeën van enige onderzoekers anno 2016 en ervoor

Op 29 januari 2016 werd in het streekmuseum van Helden het Kerkböske een bijeenkomst gehouden over een op te richten werkgroep m.b.t. de Peelhelm. Op termijn moet dit leiden tot bijvoorbeeld een boek en/of tentoonstelling. In deze bijeenkomst bracht Maarten Dolmans uit Venlo zijn ideeën naar voren. Hij heeft de helm gereconstrueerd en laat de opbouw in zijn delen zien. Tevens geeft hij zijn ideeën over de persoon van de eigenaar van de helm. Hij benoemt die persoon als behorende tot de elitecavalerie nabij de Keizer. Niet alleen de helm maar ook de kleding en het schoeisel waren van extreme fijnheid, zodat slechts mensen in de allerhoogste kringen van het Romeinse Rijk zich die konden veroorloven. Hierbij wil ik zijn ideeën langs de mijne leggen en tevens opmerkingen van anderen, zoals vader en zoon Kluijtmans, daarin verwerken. Voor de duidelijkheid zal ik de namen afkorten als Do[lmans], Kl[uijtmans], Bo[s], Th[eele], Ev[elein], Ho[werda].

Evelein

Ev meldt in zijn verslag dat de drager van onze helm tot de 6de afdeling der equites Stablesiani behoort heeft. Ev rubriceert ook de munten en besteedt uitgebreid aandacht aan de schoenen. Verder vermeldt hij: Van de overige leer-vondsten laat zich omtrent de grote stukken weinig naders zeggen, evenmin als wij dat kunnen van de losse reepjes wollen stof. Ev doet geen enkele poging om het hoe en waarom van de voorwerpen te verklaren. Het heeft er alle schijn van dat hij de vindplaats nooit bezocht heeft, of gesproken met de vinders. Wel gaat hij af op het oordeel van een verre professor die waarschijnlijk alleen wat foto's kreeg toegestuurd. Diens mening neemt hij dan klakkeloos over. Zijn rapport EEN ROMEINSCHE HELM UIT DE PEEL is dus niet meer dan een verzameling van feiten, aan een interpretatie komt hij niet toe.

Kluijtmans

Hoewel Leo Kl. misschien niet tot de wetenschappelijke onderzoekers gerekend mag worden, heeft hij wel degelijk werk van onschatbare waarde geleverd. Hij heeft door eigen opgravingen en door gesprekken met personen de gang van zaken proberen te reconstrueren en dit in lokaal uitgegeven (oneerbiedig gezegd) geschriften naar buiten gebracht. Door de geheimzinnigheid rond Bo is het moeilijk bepaalde vragen te beantwoorden, maar Kl geeft wel degelijk relevante details rond de vondst en de bewaarplaats van voorwerpen van Bo. Zijn mededelingen over de familieleden van Bo die de inventaris van de directeurswoning hebben meegenomen, zullen wel kloppen, maar na zoveel jaren is de reconstructie en het terugvinden van de voorwerpen zeer moeilijk geworden, zoals Th heeft ontdekt. Zelfs het opvoeren van de eigenaar Basilius toont aan dat Kl zich ook verdiept heeft in de geschiedkundige details rondom Constantijn. Zijn gesprekken met Basilius kunnen dan wel belachelijk gevonden worden, maar de auteur Th heeft geleidelijk aan wel gevoel gekregen voor de achtergrond van deze "conversatie". Zoon Huub Kl heeft (als eerste?) geprobeerd een verband te leggen tussen de Peelhelm en andere archeologische voorwerpen die lang geleden in de Peel zijn gevonden. Een dergelijk verband zal er wel degelijk zijn, maar de bewijsvoering is nog veel moeilijker dan die rondom de voorwerpen van Bo. Feit is wel dat ten huize Kl zich heel wat voorwerpen bevonden hebben die ook verloren zijn gegaan, zoals stukjes van pijlen in de keukenlade, en dat Leo en Huub Kl stenen en metaalwerk later bij de oorspronkelijke vindplaats hebben verzameld.

Dolmans

Do heeft als uitgesproken mening dat de eigenaar van de Peelhelm en de uiterst luxueuze kleding en schoeisel behoort heeft tot het gevolg van de Keizer. Omdat de Keizer sinds 316 niet meer in Trier geweest zou zijn, moet het gevolg dan bestaan hebben uit familieleden of getrouwe opperofficieren. Hij meent dat de eigenaar de helm ook in gevecht gedragen moet hebben, ondanks het aanzienlijke gewicht van, samengesteld, ruim 3 kg. Hij toont een en ander aan met afbeeldingen van fresco's e.d. en foto's van andere archeologische vondsten. Hij situeert ook duidelijk Trier als centrum van de macht waartoe de elitecavalerie behoort moet hebben. Voor Do staat dus vast dat de voorwerpen behoort hebben aan de upper-class van het Romeinse leger, maar niet van het civiele bestuur. Zijn onderzoek aan het schoeisel en aan de restanten van de kleding geven als resultaat dat ook deze van uitzonderlijke kwaliteit waren en alleen door zeer hoge officieren gedragen mochten worden. Hij kan geen antwoord of mening geven op de vraag, waarom dan dergelijke voorwerpen in het veen terecht gekomen zijn? Daarvoor zouden talrijke redenen aangevoerd kunnen worden, die samenhangen met de "mores" van de Romeinen. Do constateert dus dat het geheel alleen toebehoort kan hebben aan een persoon - officier - in de allerhoogste regionen van opper-commando van het Romeinse leger dat gestationeerd was in Trier ten tijde van Constantijn, of wellicht van diens vader Chlorus, maar deze was ten tijde van de muntjes al geruime tijd dood. Do dateert de fabricage dicht bij de datum van de muntjes, omdat de constructie van losse platen die door de bovenkam worden bijeengehouden, dan van zeer recente datum is. Do heeft de berichten uit de kranten en de brieven die bij het Rijksmuseum zijn binnengekomen niet geraadpleegd, hij is alleen afgegaan op de in Leiden aanwezige voorwerpen. Wel heeft hij details van enkele leerstukjes van een particulier opgenomen om ze te vergelijken met gegevens van Ev en van hemzelf. Toch lijkt me het volledig weglaten van de "omgevingsvariabelen" een zwak punt in zijn onderzoek.

Theelen

En dan de auteur zelf, hier dus Th genaamd. Hoewel zelf niet afkomstig uit Helenaveen, is zijn vader daar wel in 1923

Niet alleen de veenarbeiders rondom de werkgroep van Smolenaars, maar ook bewoners van Helenaveen en Meijel zien het belang van de helm onmiddellijk in. De munten worden schoongemaakt en zijn duidelijk omschreven in het bericht van dominee de Jong en anderen, maar deze munten hebben duidelijk minder impact dan de helm als blijkt dat ze niet van goud, maar van brons zijn. Tevens vermeldt men uitdrukkelijk in de berichten de diepte waarop alles gevonden is, blijkbaar vond men dat van belang. En natuurlijk wordt gespeculeerd over het slachtoffer dat in het veenmoeras zou zijn omgekomen. Ook wordt het aantal munten aanmerkelijk hoger (ongeveer 200) geschat dan de nu 38 aanwezige. Al vanaf de eerste dag komen ook talrijke omwonenden de helm bewonderen, honderden, zo niet duizenden moet het de eerste weken na de vondst gezien hebben. Verwonderlijk is dan ook dat er later zo weinig over geschreven is, afgezien van de krantenberichten en later enkele tijdschriftartikelen. Een brief van Bo geruime tijd later, geeft meer details; tevens schrijft hij, Bo, dat hij, Ho, niet goed zou zijn ingelicht. Bo verzamelt al het leder. Bovendien vermeldt hij dat paarden niet over zulke veenlagen kunnen rijden. Bo beklagt zich erover dat er weinig belangstelling geweest was, wat eigenaardig genoemd mag worden, maar waarschijnlijk heeft dat betrekking op de andere voorwerpen dan de helm. Tevens wordt duidelijk gemaakt dat voorwerpen aan hem te koop werden aangeboden, en dat hij die ook verworven heeft. Hij noemt als voorbeeld een speld waaraan een steen met twee vlakke [geslepen?] kanten zouden zitten. Kan dit een luxueuze fibula met edelstenen geweest zijn? De brief van Bo duidt op een boek van Ho dat klaarblijkelijk tussen augustus 1910 en december 1911 verschenen moet zijn. De auteur heeft dat boek met de titel "Nederland's Vroegste geschiedenis in beeld" als eerste vermeld gezien in een advertentie van 23 november 1911. Bo had zeer duidelijk interesse in geschiedenis en reageert binnen ruim twee weken op de inhoud van het boek. Dit is van groot belang, want hij wijst erop dat op een groot stuk [waarschijnlijk] leer tekens of letters stonden. Hij vraagt dan: is dit niet in uw bezit? Het antwoord zal wel nee zijn, Bo bezat dat stuk [leer] zelf! Een speld is door een derde gebracht, we mogen dus hieruit opmaken dat nog twee andere personen tot dan toe Bo spullen hebben aangeboden; bovendien heeft hijzelf ook nog in de op slag staande turfhopen gezocht naar [kleine] voorwerpen. De auteur denkt dat Bo aan Ho wilde laten weten dat hij die spullen van hem, Bo, kon overnemen, maar het museum reageert niet.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

geboren. Mijn grootouders, de hoofdonderwijzers Leo Theelen, afkomstig uit Roggel en Cecilia Mertens, afkomstig uit Grathem, waren beiden al tien jaar aan het lager onderwijs verbonden geweest, voordat Leo Th benoemd werd tot hoofd der school in Helenaveen. In februari 1922 kwamen ze tegenover de school wonen, zeer snel daarna werden 4 kinderen geboren. In augustus 1926, één maand na de geboorte van het vierde kind, overlijdt Cecilia Mertens, zeer waarschijnlijk aan een zeer zeldzame ziekte. Aan haar hulde en ook deze studiën zijn aan haar opgedragen. Leo Th overlijdt in 1952 en beiden liggen op het R.K. kerkhof van Helenaveen begraven.

Over de N.V. Maatschappij Helenaveen was eigenlijk weinig bekend, terwijl toch honderden gezinnen in Helenaveen en omgeving gedurende een eeuw ervan afhankelijk waren. Directeur Bo was de ongekroonde koning van het dorp, omdat het allergrootste deel van de grond in bezit was van de Maatschappij. Alleen enkele enclaves, kerk, school en schoolhuis, waren niet (meer) in bezit van de onderneming, maar toch wel zeer afhankelijk. Leo Th was een soort vertegenwoordiger van de gemeentelijke overheid, net zoals de pastoor en dominee dat waren van de kerkelijke organisaties. Hoewel Bo as Leo Th dicht bij elkaar woonden, 500 m afstand, is er weinig direct contact geweest, lijkt het. Leo Th had vooral contact met de administrateur van de onderneming, bijvoorbeeld voor het organiseren van de zogenaamde winterlezingen, korte opleidingen over landbouw en veeteelt gedurende de wintertijd.

En hoewel de Peelhelm niet gevonden is op de terreinen van de Maatschappij was de invloed van Bo overal aanwezig. Hij ook had interesse in geschiedenis en het geld om aankopen te doen. Ruimte om alle zaken op te bergen in de GENA-villa was er ook voldoende. Kortom, er zijn bewijzen en aanwijzingen te over, dat directeur Bo spullen verworven heeft. Maar als Bo in 1931 overlijdt, verdwijnen deze spullen ook uit het dorp en zijn ze sindsdien spoorloos.

Sinds ongeveer 5 jaar heeft Th geprobeerd meer klaarheid te brengen in de gebeurtenissen betreffende de Peelhelm en het dorp Helenaveen. Terugkijkend werden verschillende zaken opgehelderd:

- de precieze datum van de vondst, de gebeurtenissen zeer kort na de vondst
- de correspondentie van belanghebbenden met het museum
- de rol van Bo als privé-persoon en de geheimhouding eromheen
- rehabilitatie van Leo Kl
- verder onderzoek in kranten, tijdschriften en boeken met details over de helm, de vondsten en andere mogelijke aanknopingspunten

Al deze inbreng is te lezen op de website www.theelen.info en wordt ook gedeeld met belangstellenden

De laatste inzichten zijn geleidelijk gegroeid en wil Th hier graag nog eens toelichten.

Onafhankelijk van de bevindingen van Do is ook hij tot de conclusie gekomen dat onze Basilius behoord moet hebben tot de allerhoogste kringen rond keizer Constantijn. Er zijn daarvoor zoveel aanwijzingen, maar bewijzen zijn moeilijk te leveren. Bovendien heeft de rol van Bo aanwijzingen geleverd dat Bo zeer waarschijnlijk ontbrekende delen van de officiersuitrusting in bezit heeft gekregen.

De ultieme vraag is nu verschoven naar: *Waarom heeft iemand zo'n dure spullen in een veenmoeras verstopt? Moesten deze voorwerpen later weer worden opgegraven? Is er een mens verongelukt? Als je iets dergelijks met opzet verstopt, welke zijn dan de aanwijzingen van het Waarom?*

Veel vragen kunnen beantwoord worden door uitsluiten van mogelijkheden:

Laten we als vraag nemen *Is er iemand met een paard verongelukt, in een gevecht gedood, ...*

Tegen het antwoord JA zijn zeer veel argumenten aan te voeren, zoals: bij een gevecht zouden de voorwerpen door de overwinnaars meegenomen zijn, paarden kunnen niet in een moeras lopen, er is geen enkele aanwijzing van botten of andere overblijfselen van man en paard, ... Zo redenerend, dus uitsluitend, kunnen we concluderen dat de voorwerpen *niet per ongeluk* (in de letterlijke betekenis) op zo'n verlaten plek terecht gekomen zijn. Dat dan betekent dat ze er met opzet terecht zijn gekomen.

Moesten de voorwerpen later worden opgegraven? Indien de voorwerpen met opzet in de verlaten en onherbergzame Peel zijn verstopt, dan is dat een zeer twijfelachtige handeling. Immers het wordt wel zeer moeilijk om later de precieze plek te kunnen terugvinden. Zelfs met zeer precieze schriftelijke instructies zal het na één jaar al moeilijk zijn de precieze plaats terug te vinden. Een markering van de plek kan in korte tijd onzichtbaar worden en zou anderen wel zeer gemakkelijk op het spoor kunnen brengen.

Indien de voorwerpen met opzet verstopt zijn en niet opgegraven hoeven te worden, waarom zou je dat dan doen?

Uitsluiten is hier onmogelijk, er moet een reden zijn. Het meest waarschijnlijk is dat de verstopper aanwijzingen zal willen geven, d.w.z. de verstopper zal op de een of andere wijze mededeling moeten doen van het Waarom? Dan wordt de

Bo begint ten bewijze daarvan de brief dan ook met de duidelijk opmerking: ook niet alles is ter hand gesteld wat gevonden werd daarbij suggererend dan die niet overhandigde voorwerpen bij hem, Bo, zijn.

Op 19 juni 1910 wordt overigens gemeld dat op drie goudstukjes het jaartal 512 zou zijn vermeld. Nu kan die vermelding natuurlijk niet kloppen, zou men toen al uit de beeltenis van Constantijn abusievelijk een datum, nl. 312, hebben gedestilleerd?

Enige toevalligheden?

De moeder van Constantijn de Grote en de vrouw van Crispus heetten beiden Helena. Dezelfde naam voor twee verschillende personen kan een bron van foutieve informatie zijn. En toevallig werd het dorp rond 1855 waar de helm is gevonden ook genoemd naar een Helena, het huidige Helenaveen.

Deze moeder van Constantijn heette dus Helena en zou van nederige afkomst zijn. Ze werd klaarblijkelijk stabularia genoemd, en was dus een vrouw in de paardenstallen en/of werkzaam in een restaurant, waarschijnlijk aan de kant van een weg, een wegrerestaurant.

Vergelijk dit met het woord gekrast op de helm STABLESIA, wat door iedereen wordt geïnterpreteerd als een cavalerie-eenheid.

zaak wel moeilijk. De auteur heeft uiteindelijk geconcludeerd dat de muntjes die aanwijzingen moeten bevatten/geven. Ev geeft een opsomming van de muntjes, maar daar blijft het bij. Voor een onderzoeker een kwalijke zaak, dunkt Th. Het museum heeft deze vraag in ruim een eeuw zich ook niet gesteld, wat toch wel getuigt van een weinig onderzoekende geest binnen het museum.

Precieze bestudering van deze functie van de muntjes is dus nog nooit gebeurd. Hier komen dan al snel problemen. Er zijn wellicht wel 200 munten gevonden, *zijn de 38 in het museum hier random uit getrokken, of zijn ze uitgezocht voordat ze eind augustus 1910 aan de functionaris van het museum samen met de helm werden overhandigd?* Indien de 38 muntjes werkelijk juist die zijn welke in de kranten genoemd worden, dan mogen we aannemen dat de overige ook dezelfde Constantijn met aan de keerzijde een overeenkomstig motief hadden. Indien later, bijvoorbeeld op de dag van de conferentie van 23 juni, alle tot dan toe gevonden muntjes bij elkaar zijn gelegd en dat daaruit juist deze verdeling is getrokken, dan kunnen we onmogelijk een conclusie trekken. Maar we kunnen uitsluiten dat de personen die deze 38 uit een grote hoeveelheid gekozen zouden hebben zicht hadden op de achterliggende, door de verstopper bedoelde, betekenis. We mogen dus veilig aannemen dat de 38 muntjes van het museum een goede voorstelling zijn van het totaal aantal begraven munten. Ongetwijfeld zijn er verloren gegaan, ook al zaten ze in een leren beursje. Blijkbaar is de muntplaats, Trier, Rome of Siscia, van belang, maar waarschijnlijk meer voor het motief van de twee zijden dan dat de muntplaats zelf van belang is voor de ingesloten boodschap.

We zien dan Constantijn met een laurierkrans of een helm. Onderzoek leert dat deze laatste versie veel minder vaak voorkomt dat die met de laurierkrans. Het lijkt er dus op dat de afbeeldingen met de helm met de karakteristieke bovenkam met opzet in grote getale zijn gevonden. Deze helm was nog maar kort in omloop, zodat we hieruit kunnen concluderen dat de echte Peelhelm niet echt oud was toen die verstoep werd in het veen van de Peel.

De afbeeldingen bieden de mogelijkheid tot precieze datering. We vinden dan de periode van circa 315-320. Dat dus was een belangrijk deel van de boodschap: de helm op het hoofd van Constantijn op het muntje dateert uit die periode. Dat Constantijn zelf in die tijd elders verbleef doet niet ter zake. Munten waren een soort propaganda- en communicatiemiddel en zo bereikte men alle mensen in het Romeinse Rijk. De wang- en nekklep worden niet afgebeeld op de munten om het gezicht volledig toonbaar te maken. Hieruit kunnen we gevoegelijk constateren dat een ander deel van de boodschap is: op deze muntjes ziet u de helm waarmee de muntjes zelf begraven zijn.

De voorstellingen op de keerzijde hebben duidelijk betrekking op de geleidelijke verschuiving van het veelgodendom naar het monotheïsme. Als propagandamiddel werd dat ongetwijfeld goed begrepen door de gemiddelde Romein. De Zon werd voorzichtig geïntroduceerd als een enkele god in plaats van het pantheon van locale en Romeinse goden. En hoewel in die tijdspanne de voorkeur van Constantijn voor het monotheïsme al bekend was, vinden we op de muntjes en helm geen christelijke symbolen. We kunnen daarmee wellicht concluderen dat met de helm het veelgodendom wordt begraven. Immers een duidelijk christelijk symbool zou men niet begraven als juist het christendom in opkomst is. Ook dit moet een deel van de boodschap zijn: de afwezigheid van christelijke symbolen duidt dus op de neergang van het veelgodendom.

Heeft de verstopper ook werkelijk deze boodschappen zo bedoeld? Bij gebrek aan een schriftelijke boodschap in de een of andere vorm, mogen we verwachten dat de verstopper probeert te verklaren waarom een dergelijke extreem kostbare uitrusting in een verlaten streek wordt verstoep. De verstopper gaat ervan uit dat de latere vinder - als het de bedoeling is dat die later ooit gevonden zal worden - met de meegegeven munten de boodschappen kan ontcijferen, ook van het Waarom? Daarvoor moeten we verder speuren in de tijdsperiode die wordt aangeduid, over een hooggeplaatste persoon die tot de inner-circle van Constantijn behoorde en die om de een of andere reden uit de gratie is gevallen van Constantijn.

Er is zeer veel bekend over het leven van Constantijn en zijn naaste familie. Hijzelf was veel weg, had over het gehele Rijk woningen, waarin hij en zijn familie konden verblijven.

Direct na 320 is geen gebeurtenis bekend die aan het bovengenoemde profiel zou kunnen voldoen. Maar het jaar 326 is een rampjaar voor Constantijn, waarover zeer veel bekend is, maar weer is onduidelijk wat betreft het Waarom van de executie van Constantijns zoon Crispus en enkele maanden later van zijn vrouw Fausta. Maar het staat tot in detail vast dat beide personen die het vertrouwen genoten van de keizer, deze op een of andere manier beschaamd hebben, met het vreselijke gevolg van hun doodsvonnissen, en bovendien een poging om het bestaan van beide volledig uit te gummen. Dat kwam destijds veel vaker voor, maar alleen al door het aantal muntjes met de beeltenis van de in ongenade gevallen personen, dat in omloop was, is dat nooit volledig gelukt. Deze *damnatio memoriae* werd officieel afgekondigd en aan de bestuurders in het gehele Rijk meegedeeld; de bestuurders waren verplicht alle aanwijzingen naar die personen te verwijderen of te vernietigen.

We lezen elders: Under the rule of Constantine the Great (306-337), the city was rebuilt and buildings such as the

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Palastaula (known today as the Constantine Basilica) and the Imperial Baths (Kaiserthermen), the largest surviving Roman baths outside Rome, were begun under Constantius and completed c 314 constructed by his son Constantine, who left Trier in the hands of his son Crispus. In 326, sections of the imperial family's private residential palaces were extended and converted to a large double basilica, the remains of which are still partly recognisable in the area of the Trier Cathedral (Trierer Dom) and the church "Liebfrauenkirche". A demolished imperial palace has left shattered sections of painted ceiling, which scholars believe once belonged to Constantine's young wife, Fausta, whom he later put to death.

From 318 onwards, Trier was the seat of the Gallic prefecture (the Praefectus Praetorio Galliarum), one of the two highest authorities in the Western Roman Empire, which governed the western Roman provinces from Morocco to Britain. Constantine's son Constantius II resided here from 328 to 340.

En, hoewel Crispus in Pula ter dood is gebracht en zijn stiefmoeder Fausta in Rome, was Trier de stad waar beiden woonden. Het keizerlijk paleis werd dus als gevolg van de damnatio memoriae vernietigd in 326 en eroverheen werden de nog bestaande kerken gebouwd. Van het keizerlijk paleis zijn alleen de fragmenten van de geschilderde zoldering bewaard gebleven, die onlangs (rond 1980) zijn samengesteld tot het origineel, dat uitbeeldt "felicitas temporum". De restanten van de aanwezige muurschilderingen zullen ook worden gerestaureerd en dit herstel zal over enige jaren klaar zijn. Opvallend is dus dat de ruim 30.000 brokstukken de periode 326 tot circa 2000 overleefd hebben!

Niet alleen de villa werd verwoest, de inventaris moest dan ook verdwijnen. Blijkbaar is niet alles vernietigd, of niet volledig. Opdracht kan ook geweest zijn dat de inventaris zo verborgen wordt dat die later alsnog te voorschijn gehaald kon worden. Dit lijkt in tegenspraak met de aanname dat verstoppen in de onherbergzame Peel een eenmalige zaak zou zijn. Maar er was een reële mogelijkheid dat de damnatio memoriae herroepen zou worden. De kinderen van Constantijn en Fausta hebben dat echter na de dood van Constantijn in 337 NIET gedaan, zodat het lijkt dat de "misdad" van Fausta als ernstig werd beoordeeld.

Een deel van de inventaris van de keizerlijke villa is de uitrusting van Crispus, en juist deze werd in de Peel verstoppt. Er zijn ook munten bekend waarop de jonge Crispus wordt afgebeeld met de helm met de bovenkam. Dus, keizerlijk personeel werd opgedragen op een nette manier, d.w.z. niet vernietigen, van de spullen af te komen, verstoppen in een verlaten gebied leek een oplossing.

Natuurlijk is de militaire uitrusting maar een fractie van de inventaris. We zouden kunnen verwachten dat meer voorwerpen teruggevonden kunnen worden die betrekking hebben op het interieur van de keizerlijke villa's, dus niet alleen in Trier, maar over het gehele Romeinse Westrijk.

Om deze zaken te kunnen "herkennen" zouden ze aan enige dwingende voorwaarden moeten voldoen:

de zaken moeten via datering (van voornamelijk muntjes) komen uit de periode 320-330; ze moeten van grote waarde zijn, anders heeft het niet veel zin zoveel moeite te doen; in het uiterste geval moeten de spullen terug te halen zijn, dus omsmelten van edele metalen is niet mogelijk; alles gevonden in het Westrijk kan van toepassing zijn.

Om deze theorie aannemelijker te maken zouden we dus archeologische vondsten moeten herkennen, die aan de voorwaarden voldoen. Maar ook voorwerpen als de Sierschijf van Helden, de kantharos van Stevensweert, e.d. kunnen bij de Peelhelm behoord hebben. Het is zelfs logisch dat deze zeer kostbare voorwerpen op die manier in de Peel terecht zijn gekomen, al dan niet verspreid geraakt door waterstromingen in het veen.

Enkele mogelijke kandidaten heeft Th al gevonden:

2 november 1880 - Drie maanden geleden vond een ingezetene te Ermsdorf, in Luxemburg, bij het uitgraven van een stuk grond ruim 7000 stuks **Romeinsche munten**. De heer van Werveke, hoogleeraar aan het athenaeum en conservator bij het Muntkabinet der Historische Vereeniging te Luxemburg, heeft ze schoongemaakt en in het kabinet gerangschikt. Het zijn munten van de keizers Licinius I, Licinius den Jongere, Konstantijn den Groote en zijne zonen Crispus, Konstantijn II, Constans I en Constans II, alsook van de keizerinnen Theodora, Helena en Fausta, benevens eenige van Alexander Severus, Maxentius, Claudius Gothicus, Maximianus Herculeus, Maximinus Daza, Tranquillinus en Dalmatius. De afstand van het dorpje Ermsdorf naar Trier wordt opgegeven als 46 km, maar hemelsbreed zal het ongeveer 40 km zijn. Het formidabele aantal doet vermoeden dat we hier te doen hebben met een geldvoorraad voor de betaling van lopende zaken, bijvoorbeeld de betaling van personeel.

Een tweede kandidaat is de vondst van munten in de buurt van Bitburg, 402 Kleinerze. Wanneer de vondst gedaan is is

niet geheel duidelijk maar waarschijnlijker rond 1861.

[1 januari 1861] Obige Meinung des Herrn Soret bestätigt sich durch einen kürzlich in der Nähe von Bittburg, Regierungsbezirk Trier, gemachten Münzfund.

Ein Landmann fand in seinem Felde einen mit einem Schieferstein bedeckten kleinen ächt Römischen Krug, der 402 Kleinerze enthielt, die mit Maximinus Daza beginnen und mit Constantinus II. aufhören. Mein verehrter Freund, der Herr Professor Namur, erwarb den Fund für das hiesige Kabinet; er hat denselben näher beschrieben und wird der betreffende Aufsatz im nächsten Hefte der Revue de la numismatique belge erscheinen. Es war mir gestattet, den Münzfund einzusehen; er enthielt manche Seltenheiten, z. B. von Konstantin dem Grossen die Umschrift: Soli invicto comiti und den Kaiser links sehend mit Helm, Harnisch und Lanze; dann mehrere Münzen mit dem Prägeort MSL, den auch Sabatier angiebt und den ich Moneta Sacra Londinensis interpretire; auch waren die Inschriften claritas reipublice in mancherlei Varietäten bei Crispus und Constantinus II nicht selten. Ich glaube indess, dass der Fund weit über das Jahr 326 hinausgehen wird; Konstantin II. war in diesem Jahre zwar erst 10 Jahr alt, doch hatte er schon zahlreiche Siege mit seinem Stiefbruder Crispus, der in diesem Jahre starb, erfochten. Konstantin trägt nur in zwei Exemplaren auf seinem sehr jugendlichen, fast kindliche Kopfe die Lorbeerkrone, beide Münzen sind in seinem Geburtsorte Arles geschlagen; die Berechtigung, den Lorbeerkranz zu tragen, erhielt er wahrscheinlich schon bei Lebzeit des Crispus. Ganz bestimmt aber überschreitet die jüngste Münze diese Fundes nicht das Jahr 337, in diesem Jahre starb Konstantin der Grosse und Konstantin II. legte den Beinamen junior ab. [...]

De afstand Bitburg-Trier is 30 km.

Belangwekkend is ook de beschrijving uit HISTOIRE DE LUXEMBOURG uit 1740, te lezen

<http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=crispus+luxembourg&coll=boeken1&maxperpage=40&identifieer=dYZcAAAAcAAJ>

Daarin worden de gebeurtenissen van Crispus en Fausta en Constantijn beschreven, en tevens dat men (destijds dus al) munten heeft gevonden met de inscriptie FL. JUL. CRISPUS. NOB. CAES. Sur le revers on voit un Autel dans le Champ, un globe dessus semé d'étoiles, avec cette légende, *Beata tranquillitas*.

En dan nog deze:

9 januari 1753 By Douay zyn deezer dagen omtrent 4000 stuks oude Kopere Munten, waar onder verscheyde van Aur. Valerianus, Gallius Claudius Gothicus, C. Aur. Diocletianus en Maximilianus, als ook eenige van Constantyn de Groot, onder de Aarde gevonden.

7 juni 1919 Muntenvondst.

Op het landgoed van mr. Balfour te Whittingehome werd een interessante verzameling oude zilveren voorwerpen opgegraven, die met elkaar drie emmers tot den boord vulden. 't Zijn fragmenten van Romeinsch werk, zeer gehavend, maar waarvan stijl en teekening nog duidelijk te herkennen valt. Ze zijn, uit den natijd der Romeinen en Christelijk van Opvatting, waarschijnlijk afkomstig van een overzeesch klooster. De afbeeldingen die er op te zien zijn stellen voor: de geboorte van Venus, Pan, Adam en Eva, de Aanbidding der Wijzen en andere, deels Christelijke, deels heidensche tafereelen. Een der nog leesbare inschriften schijnt te wijzen op Prüm in West-Duitschland. Nooit is in Brittannië zulk een vondst gedaan en zelden op het vasteland, — zegt de inzender in de "Times", van wien het bericht afkomstig is.

24 februari 1923 Muntenvondst

Te Atrecht (Arras) zijn goudstukken opgegraven uit den tijd van Constantijn den Groote. Op een der munten is het binnentrekken van Keizer Constantius Chlorus, den vader van Constantijn den Grooten, in Londen afgebeeld. De munt geeft de stad Londen weer, zooals zij toen klaarblijkelijk was met haar torens, wallen en poorten. Voorts ziet men den keizer te paard voor de stad; aan zijn rechterhand een knielende vrouw, die de onderwerping der stad personifieert, aan den linkerkant het vaartuig, dat Constantijn over het Kanaal heeft gebracht. Deze munt, welke het stempel van Trier, destijds de hoofdstad van Gallië, draagt, is een aanwinst die nog in geen enkele Fransche verzameling voorkomt.

24 april 1924 Romeinsche munten.

BUER, 23 April. — Bij het graafwerk bij het huis Berg alhier, heeft men deze week een aantal Romeinsche koperen munten gevonden. Op de voorzijde vond men het opschrift Constantinus P. V. Aug. en aan de keerzijde: een beeltenis van don zonnegod met het bijschrift: Soli Invicto Comiti en het muntteken der keizerlijke residentie Trier. Ze zijn

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

afkomstig van het jaar 324 na Christus toen keizer Constantinus de Eerste of de Groote het Christendom als staatsgodsdienst verklaarde.

27 november 1924 ROMEINSCHE VONDSTEN IN LONDEN.

(Van onzen correspondent). Bij graafwerk op Russell Square te Londen hebben werklieden een interessante vondst gedaan. Zij hebben daar circa driehonderd Romeinse bronzen munten opgegraven, vermoedelijk uit den tijd van Constantijn. De munten die in een metalen doos geborgen waren vertoonen alle Romeinse koppen, sommige met een lauwerkrans, andere met helmen. De opschriften zijn voor het meerendeel onleesbaar, maar het woord Constantinus is op vele er van gemakkelijk te ontcijferen.

22 juni 1931 SCHATGRAVERS

[...] Een dergelijke vondst deed ongeveer 30 jaar geleden burgemeester Britz uit Dockscheid bij Maxweiler in den Eifel. Bij het ploegen stiet hij op een groote verzameling munten, zilveren en koperen muntstukken. De munten droegen o.a. de beeltenis van keizer Constantijn den Groote en de H. Helena. De vondst bevindt zich thans in het provinciaal museum van Trier. De gevonden munten zijn waardevolle getuigenissen van het verleden van het land.

10 augustus 1940 Munten uit den tijd van Konstantijn den Groote.

De opgravingen a. d. Kruisstraat-N. Lindestraat-Corlovallumstraat te Heerlen hebben dezer dagen tot een belangrijke ontdekking geleid. Nabij den grooten verwarmingsoven, welke langzaam bloot komt te liggen, zijn thans munten gevonden uit den tijd van Konstantijn den Groote. Dit is van groot belang, omdat verscheidene historici - o.a. Holwerda en Peters - van meening waren, dat. ca. 250 na Chr. in Z.-Limburg geen Romeinen meer gevestigd waren en het land een nagenoeg geheel verlaten woestenis zou zijn geweest. Deze muntvondst logenstraft nu die theorie, daar de verblijfperiode der Romeinen met minstens 100 jaar wordt verlengd tot ±350 jaar na Chr. De vinders van deze munten, o.w. de bekende archaeoloog dr. Becker uit Beek (L.), hellen thans over naar een theorie, dat er wellicht nu ook vondsten gedaan zullen worden uit den vroeg-christelijken tijd. Tijdens Konstantijn den Groote werd nl., zooals bekend, in 318 bij het Edict van Milaan, aan de Christenen godsdienstvrijheid verleend. Het is daarom zeer waarschijnlijk, dat er in Z.-Limburg omstreeks het jaar 350 Christenen zijn geweest en dat dus van deze wellicht ook eenig overblijfsel gevonden zal worden.

15 augustus 1944 MANNHEIM EN TRIER AANGEVALLEN.

Bij gesloten wolkendek.

BERLIJN, 14 Aug. (Interinf). - Formaties Anglo-Amerikaansche bommenwerpers hebben vandaag weer van de boven Zuidwest Duitschland heerschende slechte weersomstandigheden gebruik gemaakt voor het ondernemen van terreuraanvallen op Mannheim en Trier. Bij een bijna geheel gesloten wolkendek wierpen zij hun brisant- en brandbommen herhaaldelijk volkomen lukraak op woonwijken randgemeenten en cultuurmonumenten. De Duitsche Jagers werden door de ongunstige weersomstandigheden buitengewoon belemmerd. Slechts een deel van de op het alarmsein gestarte eskaders kwam in contact met den vijand. Daarentegen bonden de in Zuid west-Duitsch gebied gestationeerde batterijen zwaar luchtdoelgeschut met een doeltreffend versperringsvuur den afweerstrijd aan tegen de Amerikaansche formaties. Ondanks de moeilijke omstandigheden slaagden zij erin, verscheiden viermotorige Amerikaansche bommenwerpers te vernietigen. Tot dusver is bericht ontvangen over het neerschieten van tien vliegtuigen.

Naar het Internationale Informationsbüro nader verneemt, hebben Amerikaansche bommenwerpers in Trier een bommentapijt gelegd midden tusschen de meest waardevolle cultuurmonumenten der oude stad. Volgens de tot dusver ontvangen rapporten werden daarbij o.a. de Dom, de basiliek, de Lieve Vrouwe-kerk en het keurvorstelijk paleis deels zwaar beschadigd of vernield. In de nabijheid daarvan bevinden zich geenerlei militaire of industriele doelen.

21 juni 1956 Ontmoetingen met de Treveri, de Romeinen en de vier Heemskinderen

Zie [http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?](http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=trier+basiliek&coll=ddd&maxperpage=50&page=3&sortfield=date&identifier=ddd)

[query=trier+basiliek&coll=ddd&maxperpage=50&page=3&sortfield=date&identifier=ddd%3A010614436%3Ampg21%3Aa0131&resultsidentifier=ddd%3A010614436%3Ampg21%3Aa0131](http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=trier+basiliek&coll=ddd&maxperpage=50&page=3&sortfield=date&identifier=ddd%3A010614436%3Ampg21%3Aa0131&resultsidentifier=ddd%3A010614436%3Ampg21%3Aa0131) [met enkele foto's van de schilderijen]

[...] Een merkwaardig contrast in het stadsbeeld vormen het zeer barokke bisschoppelijk paleis en de enorme Romeinse "keizerszaal"; men wilde de laatste een vleugel doen zijn van het eerste, maar het lijkt meer op een zich verdringen van twee totaal uiteenlopende wijzen-van-denken (en dus ook van bouwen). Zij vormen de achtergrond van een prachtig

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

park met bloeiende struiken en genietende mensen-op-bankjes. De "keizerszaal" – ten onrechte basiliek genoemd – werd zwaar beschadigd in de oorlog maar zal weer, ten koste van enorme financiële offers, hersteld worden. De geweldige zaal – één onverdeelde ruimte – 60 meter lang, 27 meter breed en 30 meter hoog, was in de vierde eeuw onzer jaartelling de grootste ruimte van Noordwest Europa. Onder de vloer waren houskoolvuren, waarvan de warmte door de muren naar boven werd geleid. Voor deze verwarming was de zaal in drie apart te bestoken sectoren verdeeld. Aan het einde van de zaal maakte de muur een half ronde boog, de apsis, daar was de keizer in al zijn majesteit gezeten en zij die hem kwamen begroeten – de gezant van een ver land, de verslagen vorst van een overwonnen volk, de hem hulde brengende onderdanen – zij moeten zich wel zeer nietig gevoeld hebben bij het doorschrijden van die overweldigende ruimte, die de afstand tussen hen en hun machtige keizer tot een adembenemende reize deed worden.

Plafondschilderingen

Maar het allerschoonste temidden van de eindeloos vele kostbaarheden, die Trier aan de bezoeker kan laten zien, zijn wel de plafondschilderingen, die... 1500 jaar geleden werden gemaakt, die slechts... enkele jaren op hun plaats bleven en die na de oorlogsverwoestingen in meer dan... 50.000 fragmenten zijn teruggevonden en nu door mensenhanden met eindeloos veel geduld als een reusachtige legpuzzel worden samengevoegd!

Op de plaats waar nu de dom staat, moet een keizerlijk paleis zijn geweest en het plafond kwam uit een der paleiszaalen. Kort na het aanbrengen hiervan is het paleis afgebroken – men kan dit o.a. dateren op de vrouwenmode van die tijd – en deed keizer Constantijn, die voor de christianisering van zijn rijk zoveel heeft betekend – een kerk bouwen. De schilderingen, die door hun kort bestaan niet hadden geleden kwamen in prachtige staat – hoewel dan geheel in kleine stukjes – uit de grond tevoorschijn.

Het plafond moet bestaan hebben uit vierkanten, die om en om spelende engeltjes (putti) en portretten voorstellen. Enige van deze vierkanten zijn nu weer hersteld en men kan de indruk moeilijk weergeven die deze schilderingen maken op de mens der twintigste eeuw. Alsof de meester kort geleden deze kunstwerken had gepenseeld, in de prachtige groene en terracotta geschilderde omlijstingen, gescheiden door een goudgele koordrand, zo staren de donkere ogen der iets meer dan levensgrote vrouwenportretten naar het groepje verzamelde toeristen. Uit de attributen (de nimbus, de kroon en andere versierselen) meent men te mogen opmaken dat hier o.a. de vrouw van keizer Constantijn – Maxima Fausta – en zijn moeder – Flavia Helena – zijn afgebeeld. De beweeglijke engeltjes, met spelende handjes en voetjes – de fijne sluiers der keizerlijke vorstinnen, het is onbegrijpelijk dat dit alles vijftienhonderd jaar geleden gemaakt is!

21 juni 1973 Muntenvondst

Een Luxemburgse boer heeft bij het rooien van een stuk bos bij de Duitse grens een kruik met ongeveer 3000 Romeinse munten uit de derde eeuw gevonden. Volgens deskundigen gaat het om „Romeins inflatiegeld“.

10 april 1979 HEERLEN - De romeinse muntenvondst ten tijde van de bouw van het Thermenmuseum te Heerlen op 22 september 1975 blijkt veel omvangrijker te zijn geweest dan aanvankelijk werd aangenomen. Uit de klomp aarde, die de heer J.K. Gielen van de Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst die dag in de noordelijke spitsgracht bij de Thermenruïne aantroef, kwamen bij nader onderzoek niet - zoals eerder vermoed - enkele honderden munten tevoorschijn, maar exact 869. [...] En uitzonderlijk omvangrijk was de vondst nu óók weer niet de vondst in Evreux (Frankrijk) van 1890 omvatte maar liefst 110.000 exemplaren en vaak zijn er uit de 3e/4e eeuw hoeveelheden van verschillende duizenden munten gevonden.

31 januari 2016 HELENA AUGUSTA The mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross

Zie <http://www.scribd.com/doc/82469073/DRIJVERS-1992-Helena-Augusta>

[p. 24] Amidst the excavations the archaeologist Th. K. Kempf found tiny remains of ceilings frescoes. On reconstruction, these paintings appeared to be of such high quality and artistry that they presumably were made to adorn the room of a member of the Constantinian family. The coffered ceiling was divided into fifteen unequal panels, separated by garlands. The frescoes, found in fragments and often incomplete, date from the first quarter of the fourth century. A *terminus post quem* is given by a newly minted coin, struck in Trier in c.315, bearing the legend SOLI INVICTO. This coin, embedded in the mortar of a piece of mosaic, was found in the room of the frescoes. A *terminus ante quem* is offered by coins found in the floor of the oldest part of the church building, which was constructed above the frescoes room. These coins were all minted in 325/326. It is assumed that the room was part of the living quarters of Crispus, Constantine's eldest son. He resided in Trier as representative of his father in 318-323 and possibly also in 324-326. This would explain why in 326 the frescoed room and probably also the adjacent

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

quartes were demolished. In that year Crispus was executed by his father for reasons which remain obscure. The deliberate demolition of his living quarters in Trier may have been a consequence of his *damnatio memoriae*, after which the cathedral of Trier was constructed over the remains of the imperial rooms.

[p. 28] A suitable place for paintings referring to the happiness of married life is naturally the bedroom, the *cubile*. It therefore seems plausible to consider the frescoed room not as the *cubile* of the elder Helena, as Kempf suggest, but as that of the younger Helena. This bedroom was part of the great complex of imperial quarters in which the Caesar Crispus and his wife Helena lived. In 326, after Crispus' execution and *damnatio memoriae*, the quarters, including the *cubile*, were demolished; then Trier's cathedral was built on the remains.

[p. 15] In his funeral oration for Theodosius I, Ambrose implies, by referring tot her as *stabularia*, that Helena came from the lower social strata of the Roman Empire. Literally translated, a *stabularia* is a woman who comes from or works in the stables. Because stables are often associated with inns, the word *stabularia* can also mean female innkeeper or servant at an inn. In the antiquity the social prestige of somebody working at an inn was low.

15 juni 1910 **Wat is er precies gevonden?**

Als op 15 juni 1910 bij het turfsteken - vlakbij het dorp Helenaveen - Romeinse voorwerpen worden gevonden in het veen, gaat de aandacht vooral uit naar het grootste voorwerp, een zeer dunne zilveren helm. De rest, munten, bronzen voorwerpen en stukken leer, zijn eigenlijk bijzaak. Het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden wordt door de plaatselijke dominee in een brief, gedateerd 17 juni, op de hoogte gesteld. De dominee vermeldt als vondst-dag een woensdag, 15 juni dus. In zijn brief met informatie voegt hij ook een schematisch getekend kaartje van de vindplaats.

De post ging destijds zeer efficiënt, zodat zaterdag 18 juni deze brief in Leiden moet zijn aangekomen.

Vader en zoon Holwerda zijn de leidende functionarissen van het museum.

Juist in die tijd worden er overal in het land met een beperkte wetenschappelijke "bemanning" opgravingen gedaan, vooral naar Romeinse nederzettingen en nog vroegere sporen van bewoning. Langs de Maas in Limburg lag de grens van het Romeinse Rijk met de Germaanse buitenwereld. Juist daar waren al veel vondsten van Romeinse overblijfselen gedaan, en die zouden er daarna nog veel meer volgen. Zo werd in 1941 vermeld dat in Nijmegen alleen al ruim 1400 fibulae, mantelspelden, waren gevonden. Omdat deze fibulae veel gebruikt werden en vaak van brons of zilver waren gemaakt, overleefden die een lange periode in de grond.

Vader en zoon Holwerda, respectievelijk directeur en onderdirecteur/onderzoeker naar Romeinse sporen, zagen ongetwijfeld het mogelijke belang in van de vondst, zoals door de dominee omschreven. Zij schakelden hun "correspondent" [ook wel "agent" of "berichtgever" genoemd] voor dit soort aangelegenheden in, en wel in Roermond A.F. van Beurden die naast landmeter van het kadaster ook amateur-oudheidkundige was. Als oudheidkundige had hij al - letterlijk - talloze publicaties op zijn naam over oudheidkundige onderwerpen.

Van Beurden wordt telegrafisch verzocht bij de vinder Smolenaars, een inwoner van Meijel, te gaan kijken. Zondag 19 juni is hij daar

speld

Van brons zijn het klokje, de spoor en fibula. De laatste is van het z.gen. handboogtype en komt in dateering met de munten overeen. De afbeeldingen dezer voorwerpen spreken overigens genoeg voor zich zelf, om ze nog nader te behoeven te beschrijven.

spoor

helmplaat

eind pijlkoker

Het zelfde geldt van het zilveren beslag, dat tot versiering diende van de tot de vondsten behorende leeren scheede. Het beslag is met 8 gaatjes voorzien, waardoor het op het leer moet zijn vastgenaaid. De scheede is uit één stuk gesneden en aan elkaar genaaid.

helmplaatje

opschrift op helmplaat

Vondst Deurne Ver. 1/3 grootte

helm

Uiteindelijk worden de vondsten door het museum op 31 augustus in Deurne aangekocht, hoewel er nog grote onzekerheid heerste over de eigendomsrechten.

Op 24 november meldt onderdirecteur Holwerda aan de burgemeester van Deurne o.a. het volgende:

Ondertusschen heb ik helm en leder onderhanden laten nemen. De eerste is werkelijk een zeer mooi stuk, u zult met veel genoegen zien wat er van geworden is onder deskundige handen. We hopen ervan u ter zijner tijd een foto van te bieden. Het blijkt echter dat één wangstuk gestolen of verdwenen is. Dat schijnt in andere handen te zijn geraakt en daar daardoor het voorwerp niet geheel compleet is zouden we gaarne willen zien of het nog terug te krijgen is. Zou het niet helpen als we eens in de buurt lieten bekend maken dat wie dit stuk nog mocht vinden op een belooning van 200 gulden rekenen kan als hij het naar ons opzendt. wanneer u denkt dat dit uitwerking zou hebben, zoudt u het dan misschien voor ons willen laten bekend maken, hetzij officieel of onderhands. U zoudt ons daar zeer mee verplichten. Echter ook al ontbreekt dit stuk toch is de helm zooals ik wel dacht toen ik hem zag een zeer mooie aanwinst voor ons museum. Ook de schoenen zijn aardig. Het blijken echter geen vier doch maar twee te zijn van verschillende lagen leer in elkaar. Het lederwerk is nog eigenlijk nogal tegen gevallen. Er is niets meer van te maken dan een paar verknipte lappen, mogelijk van een schabrak voor het paard.

De burgemeester reageert per ommegaande op 25 november:

't Is zeer te bejammeren, een gedeelte van de helm (wangstuk) niet aanwezig is. Ik twijfel ten zeerste, dit stuk gestolen is. Verschillende personen hebben nà Smolenaars nog naar voorwerpen gezocht en ook gevonden. Of al het gevondene bijeen is, weet ik niet. Indertijd was iemand ook in het bezit van een stuk (waarschijnlijk wangstuk) Ik zal eens informeeren of hij dit bij het door Smolenaars gevondene heeft gevoegd. Mocht dit niet zijn dan zal ik trachte het voor geringerder vereischt voor tamelijk hoogen prijs aan te schaffen.

Dezelfder tijd biedt van Beurden voor f2.50 een voorwerp te koop aan aan het museum. Volgens Holwerda een te hoge prijs voor een dergelijk voorwerp. Later blijkt het een stenen mes te zijn geweest. Waarschijnlijk heeft het niets met de vondst in Helenaveen te maken.

Ook Smolenaars meldt zich weer bij het museum o.a. over een ontbrekend plaatje, naar we mogen aannemen gaat het over het zilveren plaatje dat Slaats aan het museum verkoopt:

Ik laat U weten als dat een ander arbeider ook nog een plaatje heeft dat hij hier niet bij heeft willen geven toen ik er om vroeg ik verlangde dat niet voor niets ik wou hem de waarde wel uitbetalen maar die zou gaarne zooveel hebben gehad als ik Ik kan ook niet begrijpen hoe deze arbeider dat plaatje gevonden heeft daar het juist dezelfde persoon w? die den helm naar het kanaal is afgeweest wasschen en daar ik twee dezelfde plaatjes erbij had zoo zou ik er aan gaan twijfelen dat hij dat plaatje misschien wel ooit terug gehouden heeft De groote van dat plaatjes is 2 centimeter breed en ongeveer 15 centimeter lang ik heb dat plaatje wel gezien toen in Deurne toen was u al weg toen kwam die persoon nog met het plaatje

Eer ik naar Deurne kwam ben ik om dat plaatje naar hem toegeweest maar ik kon het niet krijgen en toen is hem in Deurne genoeg gepresenteerd maar ook gaf hij het niet Wanneer het soms een ander plaatje is die nog ontbreekt Daarop schrijft het museum op 3 december een briefje naar Slaats die in het bezit zou kunnen zijn van enkele stukken: Naar wij vernamen bent u in het bezit van een of meer stukken behorende tot den verguld zilveren helm door

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

geweest, want de volgende ochtend, om 8.12 uur 's morgens zendt hij in een telegram zijn bevindingen aan het museum; het telegram wordt dan om 9.12 uur in Leiden ontvangen. Van Beurden eindigt het telegram met: direct deskundig onderzoek hoog gewenscht. Waarschijnlijk gaat van Beurden 's maandags vroeg, na opening van het telegrafie-kantoor, direct daarheen om verslag uit te brengen. Hij krijgt de kosten voor zijn bezoek aan Meijel later betaald.

Een krant van 18 juni meldt de vondst met een klein berichtje; daarin wordt de helm niet genoemd, maar wel

3 munten, een paar schoenen en een wambuis van leder, waaronder een bruin weefsel, zoals dominee de Jong ook meldde. Pas later *38 munten.*

De volgorde van de vondst is klaarblijkelijk eerst 3 munten, en daarna de helm, stukken leer, sandalen en een fibula, en vervolgens 38 munten.

Op 19 juni wordt gemeld

een gouden helm, gouden voetsporen, een gouden balletje en drie goudstukjes ter grootte van een kwartje.

Smolenaars gevonden, welke helm thans Rijkseigendom is geworden. Indien het mij medegedeelde juist is ? ik u vragen ook die stukken aan ons Rijks museum over te doen. Ge kunt op een goede belooning rekenen. Wil ons dus even mede deelen of gij bedoelde stukken hebt en of ge bereid zijt ze aan dit Rijksmuseum over te doen.

Op 7 december deelt H. Slaats mee, dat hij inderdaad spullen in bezit heeft:

Daar U Ede mij vraagt naar die spullen van den helm, zijn in mijn bezit tegen belooning verkrijgbaar

Direct antwoordt het museum:

Het verheugt ons dat die stukken van onzen helm in uw bezit zijn. Ik verzoek u ons die stukken te willen opzenden opdat wij kunnen bepalen hoeveel belooning we er voor zullen kunnen geven of zelf eene te schrijven hoeveel u zoudt wenschen te ontvangen. Misschien was het het beste dat u zelf met de stukken bij ons kwam om er over te spreken. Wij willen dan uw reiskosten vergoeden.

En Slaats laat op 12 december weten dat hij maandag 19 december wil komen:

Met deze deel ik u mede dat ik Maandag 19 December met die stukken van den helm kom indien het niet goed is dat ik maandag kom laat het mij dan weten Dan kom ik met de trein van 10 34 te Leiden aan

Slaats ontvangt op die datum f20 [of f26?] voor het vergulde strookje zilver en voor een schoen. Verder f4.75 reiskosten.

Op 17 september 1911 blijkt de wangklep nog altijd niet gevonden te zijn, wel vindt Smolenaars wat leer met een ringetje en riempje:

Ondergeteekende Gabriel Smolenaars brengt u bij dezen ter kennis dat ik nog eens ben geweest zoeken naar die wangklep doch zonder deze te vinden of schoon ik daar alles heb omgezet waar vroeger het veen is afgegraven wel vond ik nog op eenige Meters afstand eenige lapjes leer waaraan een ringetjes met een riempje is vastgemaakt wanneer u dat leer ook gaarne bij elkander heeft zoo ben ik bereid het u gratis toe te sturen

Smolenaars blijft regelmatig zoeken en op 26 maart 1914 meldt hij dat hij een bronzen belletjes zonder klepel heeft gevonden en enige reepjes stof.

De helm krijgt de best mogelijke kost en inwoning in het museum:

20 december 1910 De nieuwe opgravingskamer en het Museum van Oudheden.

[...] Ten slotte is in het museum opgesteld de prachtig verguld zilveren helm met bijbehorende voorwerpen, over het vinden waarvan in de Peel dezen zomer zooveel in de verschillende bladen is geschreven. Dit voorwerp, werkelijk een zeer mooi schilderachtig stuk, zooals het daar door een elektrische lichtglans beschenen is tentoongesteld, is nog wel niet geheel Rijkseigendom geworden, maar gelukkig bestaat toch de zekerheid, dat het voor ons Rijksmuseum van Oudheden behouden blijft.

speer of lans

9 december 1911 A. Bos

Omtrent de bewapening kon worden vastgesteld, dat deze vermoedelijk had bestaan uit een speer of lans, een boog en een zwaard. De restanten hiervan moesten gedeeltelijk uit de gegraven turf worden opgezocht, zoodat deze in stukken waren gestoken, bij het graven der turf. [...]

1° Stukjes rondgesneden hout ±3 c/m Ø enkele waren plat en toonden groeven als of deze met metaal beslagen geweest waren, vermoedelijk de metalen spits of punt.

2° Stukjes plat hout, mooi bewerkt in het midden met metaal [4] resten alsof door 't hout een stalen veer gezeten had, alles wees op 't hout van een boog.

3° Een blokje was met groeven, om de boogpees glad te maken.

leer, leren mantel

17 juni 1910 de Jong

Een veenarbeider vond verleden Woensdag in het veen 3 munten, vervolgens een mooie helm, die helaas stukgestooten is, stukken leer, die samen een kleedingstuk moeten hebben gevormd, twee sandalen, die beide nog zeer gaaf zijn, een haak, zooals men die bij de Romeinen aantrof om kleedingstukken aan elkander te bevestigen en verder 38 munten uit brons of zilver bestaande.

18 juni 1910 Een vondst. Te Helenaveen zijn bij het turfgraven een drietal munten, een paar schoenen en een wambuis van leder, waaronder een bruin weefsel.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

20 juni 1910 van Beurden

Hij wist verder te melden dat directeur Bos van de Maatschappij Helenaveen lederen stukken en schoenen had meegenomen, waaronder de fragmenten die aan de helm hadden vastgezet.

24 november 1910 museum

Ook de schoenen zijn aardig. Het blijken echter geen vier doch maar twee te zijn van verschillende lagen leer in elkaar. Het lederwerk is nog eigenlijk nogal tegen gevallen. Er is niets meer van te maken dan een paar verknipte lappen, mogelijk van een schabrak voor het paard.

30 april 1911 Evelein

Van de overige leervondsten laat zich omtrent de groote stukken weinig naders zeggen, evenmin als wij dat kunnen van de losse reepjes wollen stof. Vermoedelijk hebben wij bij de groote stukken leer de resten van een schabrak.

Daaronder is n.l. een vierkant stuk leer met een omzooming, waarin gaatjes zijn geboord, zoodat een tweede stuk daaraan schijnt vastgenaaid te zijn geweest. In het midden is een gat gesneden, waardoor de riem van den stijgbeugel of de buikriem getrokken kan zijn.

Belangrijker is wat aan leeren schoenen werd gevonden.

Het zijn een linker-exemplaar (Afb. 65a), waarbij de resten van den bijbehorenden rechterschoen, verder een rechter buiten (b) en een rechter binnen-schoen (c), die niet in elkaar passen, dus tot twee afzonderlijke exemplaren hebben behoord.

De sub a genoemde is door zijn betrekkelijke gaafheid het belangrijkste. Hij bestaat uit een buiten- en binnen-schoen, met een extra binnenzool en blijkbaar twee buitenzolen, die successivelijk aan den binnen- en buiten-schoen met een smalle leeren draad zijn vastgenaaid. De schoen, 26 c.M. lang bij een grootste breedte van 11 c.M., is uit één stuk leer gesneden, naar een patroon, zooals Afb. 66,1 te zien geeft, waar de schoen, van de buitenzool gezien, uitgeslagen is afgebeeld. Slaat men het patroon naar buiten om dicht, dan loopen dus de punten van aansluiting langs den rand van den hiel (a) en de Achilles-pees (b), van voren langs langs de teenen (c) en over den neus van den voet (d). Dáár is het leder dus telkens aan elkaar gehecht, en wel, evenals bij de zolen, met een leeren draad genaaid. De wreef heeft op het midden, als mede links en rechts een reeks van insnijdingen, terwijl haar rand gekarteld is uitgesneden. Op het midden van de wreef is bovendien een oogje (e) in het leer aanwezig, dat blijkbaar verband hield met het vastrijgen van den schoen. (Vgl. Jacobi, Saalburg, Taf. 80,7).

Een gekartelden rand heeft ook het hielstuk, dat verder een ingeperste versiering heeft, waarvoor wij naar Afb. 65a en 66, 1 verwijzen.

Ook de rechter buitenschoen, dien wij sub b noemden, heeft aan de wreef een fijn gekartelden rand en een versiering, die Afb. 66, 2 te zien geeft. Van een lengte van 27 c.M., en 9 c.M. op zijn breedst, is ook hij uit één stuk leer gesneden. Hetzelfde geldt van den binnenschoen, sub c genoemd, die een maat heeft van 27.50 bij 8.50 c.M. Hun uitgeslagen patronen vinden wij op Afb. 66, 2-3. Daarop is te zien, hoe zij in het voorstuk met elkaar overeenstemmen, aan den hiel daarentegen anders zijn gesneden. Het hielpatroon van den binnenschoen komt, zooals we zien, overeen met dat van den onder sub a beschreven schoen. Hetzelfde vinden wij terug bij een schoen op Afb. 66, 4, die ook overigens in veel op onze eerste gelijk:

het is een schoen uit het Thorsbjerg Moor (Engelhardt, op. cit. p. 18, Pl. 3), waaruit wij ons herinneren dat ook de helm afkomstig was, dien wij met den onzen vergeleken.

17 september 1911 Smolenaars

wel vond ik nog op eenige Meters afstand eenige lapjes leer waaraan een ringetjes met een riempje is vastgemaakt wanneer u dat leer ook gaarne bij elkander heeft zoo ben ik bereid het u gratis toe te sturen

20 september 1911 museum

Met het zenden der lapjes leer met ringetje en riempje geeft U ons veel genoegen daarom danken wij u bij voorbaat daarvoor.

23 september 1911 museum

Namens de Directie zeg ik u wel dank voor de toezending der lederresten. voor tegemoetkoming in de onkosten doe ik U gelijk hiermede eene postwissel van f5.- toekomen.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

9 december 1911 A. Bos

Al 't leer verzamelde ik afzonderlijk, als de schoenen, 't zakje, hetgeen uit den helm gescheurd was, enz. De geweven stof was reeds te zeer uit elkander getrokken om er nog veel van te kunnen maken, het meest leek 't wel of 't banden geweest waren, breedere en smalle.

1 januari 1970 Kluijtmans

Hij heeft aan Smolenaars en andere turfgravers gevraagd, waar, wat en hoe zaken al eerder gevonden waren. [...] Op de plek van die eerdere vondst heeft hij minstens een schoen en veel leer-resten uit het onderliggende zwart-veen getrokken. Die grote lappen leer waren niet kapot gestoken en hingen in zijn trappen-kast. Bos heeft toen voor zichzelf een reconstructie gemaakt waar gestoken natte turven in slag lagen die van die plek afkomstig waren.

circa 1970 toen die Smolenaars, die die vondst deed, die had in de winkel een grote kartonnen doos gehaald en daar had ie die helm inliggen en al die bijvondsten. Ook nog een paar pijlen en zo van alles. Onderdelen, klokjes en zo en leer van het paard. Dat had ie vol. Maar toen heeft dien directeur Bos, die moet hem die leren mantel van die officier, die was lastig te vervoeren voor die turfgraver, die moet ie hem afgetroggeld hebben. Van Smolenaars.

belletje

26 maart 1914 Smolenaars

Bij deze laat ik u weten als dat ik in de peel nog gevonden heb een bronze belletje toch het klepeltjes dat is er uit en dat heb ik ook niet kunnen vinden [...] Zou u zoo goed willen zijn mij de waarde van zoo'n belletje op te geven en van dat stof het belletje is ongeveer zoo groot als dat klokje dat ik in 1910 gevonden heb en weinig in vorm verschil

1 april 1914 museum

Het belletje zullen we gaarne van u overnemen; het zal een 7½ Gld. waard zyn, stuurt u het maar eens op. [Hieruit valt op te maken dat na april 1914 het museum 2 belletjes of klokjes in bezit had.]

[nogmaals] muntjes

Siscia (dioecesis Pannoniarvm):

Vz. IMP CONSTANTINUS P F AVG

Gedrapeerd borstbeeld van Constantijn naar rechts, met lauwerkrans om het hoofd.

Kz. IOVI CONSERVATORI

Jupiter steunend op een scepter, dien hij vasthoudt met de opgeheven rechter hand. Over den schouder een afvallend kleed, overigens naakt. Zich wendend naar links, draagt hij in de linkerhand eene Victoria op een globe. Links aan zijn voeten een adelaar met krans in den bek. rechts in het veld B.

Ex. ·SIS·

Op numisology.com/Siscia.htm vinden we anno 2015 deze munt onder nummer 204-147:

Constantine I augustus -struck by Licinius I Siscia, 313-315

obv.- IMP CONSTANTINVS P F AVG; laureate bust left

rev.- IOVI CONSERVATORI; Jupiter standing left, holding Victory on globe and spectre; eagle at feet; Sis in ex[ergue]

RIC VII Sis 5 21mm, 3.1g; nummus

Nadere informatie over Siscia

During the Roman Empire when Sisak was known as Siscia, a Roman mint in the city produced coins under a series of emperors between 262 and 383 CE. It was in this period that the Christian martyr Quirinus of Sescia was tortured and nearly killed during Diocletian's persecution of Christians. Legend has it that they tied him to a millstone and threw him into a river, but he freed himself from the weight, escaped and continued to preach his faith. Today he is the patron saint of Sisak.

The mint at Siscia was first opened by Gallienus in AD 262 and was operational until AD 383. During the 4th century its coins carried the mintmark SIS or SISC. During this period, coins struck at Siscia are not common finds in the UK

compared with those of the more westerly mints. Zie: <https://finds.org.uk/database/search/results/mint/197/ruler/100>

Rome (Dioecesis Italiciana):

Vz. IMP CONSTANTINUS P F AVG

Borstbeeld van Constantijn n.r. gedrapeerd en geharnast. Om het hoofd een lauwerkrans.

Kz. SOLI INVICTO COMITI

Sol geheel naakt, met stralenkrans om het hoofd. Wendt zich naar links met opgeheven linkerarm. Over den rechter arm hangt een kleed, op de hand houdt hij een globe.

Ex. RP of RT

Nummer 204-587:

Constantine I augustus -struck by Constantine I, Rome, 312-313

obv.- IMP CONSTANTINVS PF AVG; laureate draped cuirassed bust right

rev.- SOLI INVICTO COMITI; Sol standing left, right hand raised, holding globe in left; seated & bound captive at feet to left; RS in ex

RIC VI Rom 343 20mm; 3.5g; nummus

Trier (Dioecesis Galliarvm, Belgica I):

Vz. IMP CONSTANTINUS MAX AVG

Geharnast borstbeeld van Constantijn n.r., met helm en lauwerkrans.

Kz. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Twee Victoria's, tusschen welke een altaar, met ster aan de voorzijde. Op het altaar houden zij een schild vast, waarop de linksche Victoria met een stylus schrijft: VOT PR

Ex. STR

Nummer 204-283:

Constantine I augustus -struck by Constantine I, Treveri, 318-319

obv.- IMP CONSTANTINVS AVG; cuirassed bust left with high-crested helmet; spear over left shoulder

rev.- VICTORIAE LAETAE PRINC PERP; Two Victories placing shield inscribed VOT PR on altar; PTR en ex

RIC VII Tr 208a 17mm, 2.84g; nummus

[Joyful victory's eternal prince]

Brief van A. Bos aan J.H. Holwerda Leiden [9 december 1911]

Uit een krantenbericht blijkt dat A. Bos op 15 en 16 juni op excursie was naar Duitsland, in het bijzonder naar verveningen Maria Veen op 15 juni, dit ligt ten noorden van het Roer-gebied. Op 16 juni bevindt het gehele gezelschap zich ten zuiden van het Roer-gebied. Na afloop zullen de Nederlandse leden van de excursie, vooral de toplui van grootgrond-bezittende bedrijven, al dan niet direct naar huis gegaan zijn, praktisch zeker per trein vanuit het Roer-gebied en wel via Venlo. Dit is van belang omdat A. Bos in een brief die hij 1½ jaar later aan de heer Holwerda schrijft: Den dag, nadat de vondst gedaan werd, ben ik op de plaats geweest en heb mij alles aangezien ook verzamelde ik toen al 't leder...

Als dat laatste klopt dan betreft het daarop volgende verslag van de vondsten op 16 juni 's avonds, maar waarschijnlijk betreft het ook de vondsten die later op 16 en 17 juni gedaan werden.

Op 18 juni 1910 hebben we informatie uit 3 onafhankelijke bronnen die alle 3 uit Helenaveen stammen en de voorwerpen met eigen ogen hebben gezien:

1. Dominee B. de Jong: 3 munten, een stukgestoken helm, stukken leer die samen een kledingstuk moeten hebben gevormd, twee zeer gave sandalen, een haak, zoals men die bij de Romeinen aantrof om kledingstukken aan elkaar te bevestigen en 38 munten. Verder meldt hij nog over het bestaan van enige stukjes hout die van een speer afkomstig zouden kunnen zijn.

2. Het krantenbericht moet aangeleverd zijn door een inwoner van Helenaveen of zeer nabije omgeving. Een goede kandidaat als bron ervan kan zijn, het hoofd der openbare school van Helenaveen, J.P. van de Kerkhoff.

3. In december 1911 meldt A. Bos zich bij de zoon Holwerda met wel een zeer gedetailleerde inventarisatie van de vondsten. Hij moet nauwkeurig aantekening hebben gedaan van de vondsten, die - volgens zijn schrijven - door hem afzonderlijk zijn ingepakt en aan de vinder terug gegeven. Er was daarna zeer gesold met 't goed, maar hij had zich er verder buiten gehouden. Wel kreeg hij later

9 december 1911 **De rol van A. Bos van de N.V. Maatschappij Helenaveen**

De nalatenschap van Adrianus Bos

Waarschijnlijk wordt eind 1930 directeur Bos ernstig ziek, in ieder geval zodanig dat hij zijn dagelijkse werkzaamheden niet kan uitvoeren. In maart 1931 overlijdt hij, tamelijk onverwacht. Hij had al een groot stuk grond gekocht op de Belgenhoek in de provincie Limburg (direct ten zuiden van de autoweg A67), waar hij later een eigen huis hoopte te kunnen bouwen. Enkele broers, verre familie via de tak van Gilse van der Pals, hebben dit 19 ha grote natuurgebied nu in bezit.

Want als A. Bos sterft, leeft alleen zijn schoonzus Bos-van Gilse-van der Pals nog. Zij maakt volgens overlevering het huis leeg en moet daarbij veel papieren verbrand hebben. Ze zal bij dit werk wel zijn bijgestaan door haar dochter Annie en haar man en haar ongetrouwde zoon Cor.

Op foto's van het interieur van de woning in Den Haag van mevrouw Bos-van Gilse van der Pals laten geen Romeinse voorwerpen zien, wat wel niet zo verwonderlijk is. Toch mogen we aannemen dat het gehele interieur van de GENA-villa in Helenaveen bij de schoonzus en/of de neef en nicht (met haar man) van A. Bos is terecht gekomen.

Zoon Cor komt op zijn beurt in het huis in Den Haag wonen als zijn moeder overlijdt in 1936. Neef Cor Bos was al zeer snel na het overlijden van zijn oom benoemd tot commissaris van de vennootschap.

Dochter Annie was dus getrouwd met Rutger W.C. Baron van Boetzelaer, en mocht zich dus Baronesse noemen. Het huwelijk was niet gelukkig, de baron zou meer interesse hebben in het geld dan in de persoon Annie Bos.

Al snel na het overlijden van haar moeder in 1936 scheidt Annie Bos van de baron. Deze hertrouwt al in 1938 met een Jordens en later trouwt Annie met een Groote; zij woonde nog lange tijd in N.V. Maatschappij Helenaveen en bleef dat haar gehele leven, met meer dan de helft van het aantal aandelen.

De erfenis kwam dus vrij tijdens het huwelijk van Annie Bos met R.W.C. van Boetzelaer die later in Laren woonde. Het is verleidelijk te denken dat het merendeel van de spullen van A. Bos in het huis van de baron en baronesse is terecht gekomen, dus ook de Romeinse voorwerpen uit de geheime kast. Als de drinkbeker zich daar bevond dan was het duidelijk afkomstig van de vondsten rondom de Peelhelm, en alleen daarom al uiterst waardevol. Daartegenover stond dan dat deze voorwerpen eigenlijk in een museum thuis horen en niet in een privé-verzameling, van wie praktisch niemand wist dat die bestond.

De dienstbode die ook in de Gena-villa woonde, schrijft zich eind juli 1931 uit de gemeente Deurne en verhuist naar Wassenaar. Daar werkt ze enige tijd als dienstbode, maar ze komt later terug naar Helenaveen. Daar wordt ook een onechte zoon geboren, waarbij het woord onecht later is doorgestreept.

De voorwerpen kunnen dus het meest waarschijnlijk op drie plaatsen terecht zijn gekomen: bij de schoonzus Cornelia E.A. Bos-van Gilse van der Pals, haar zoon Cor Bos en bij haar dochter Johanna van Boetzelaer-Bos met echtgenoot Rutger W.C. van Boetzelaer.

Waarschijnlijk had de moeder minder interesse in Romeinse antiquiteiten, de beide mannen hadden er wellicht wel belangstelling voor. Later wordt schoonzoon van Boetzelaer adjunct-conservator van het Gooisch Museum, en had dus zeker belangstelling voor kunstvoorwerpen. Na zijn scheiding van Johanna (=Annie) Bos, rond 1937, kunnen de voorwerpen ook op een vierde plaats terecht zijn gekomen. Als de schoonzus in 1936 sterft, verhuist zoon Cor naar haar woning in Den Haag, en in 1938 als van Boetzelaer hertrouwd is, hebben we weer drie mogelijke vindplaatsen.

Wie kunnen de archeologische voorwerpen gezien hebben, de dienstbodes?

Als op 2 juli 1906 Jacob Cornelis van de Blocquery het dorp verlaat neemt hij zijn dienstbode Hester Hereccina van Rees mee naar Hoorn. Zij en Goverdina Anthonia Janssen, beiden geboren in Geldermalsen, hebben dus ook in de directeurswoning gewoond. De eerste dienstbode gaat dus met haar baas naar Hoorn en de laatste is al eerder, op 11 juni 1902, naar Den Haag verhuisd.

Op 8 mei 1906 komt Adrianus Bos in de gemeente Deurne wonen, op adres Helenaveen D170 woont hij op 31 mei 1906. Hij komt dan vanuit Wormerveer en is 31 jaar.

De er nog wonende dienstmeid Huiberta Wilhelmina Jansen, ook uit Geldermalsen, gaat op 4 september 1907 naar Haarlem.

Op 25 juli 1906 komt Johanna Maria Schmitz [foutief ook wel Smitz geschreven] vanuit Den Haag als dienstbode bij A. Bos. Zij is een vrouw van 44 jaar, geboren in Rotterdam.

Ook al vanaf de begintijd van van de Blocquery, zelfs van directeur G. Bosch, woont Johanna Wilhelmina Buis in huis, zij vertrekt op 9 april 1913 naar Horst.

Vanaf 28 februari 1911 woont Gerritje Cornelia de Gong in huis. Zij is geboren op 18 oktober 1895 te Brakel.

Opvallend is dat alle bewoners Nederlands Hervormd zijn.

[A. Bos directeur van de N.V. Maatschappij Helenaveen \[1906-1931\]](#)

[De GENA-villa te Helenaveen](#)

[Rehabilitatie van A. Bos](#)

[Ziekbed van A. Bos \[1931\]](#)

[De Belgenhoek \[1925-heden\]](#)

[Johanna Groote-Bos \[14 mei 1991\]](#)

[Perikelen rond A. Bos \[1906-1991\]](#)

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

<p>een speld van iemand, met het leer, en een steen die bij de speld zou horen. Hij geeft in zijn brief dus een gedetailleerde beschrijving van alle vondsten, ook schrijft hij over een groot stuk [leer?] waarop tekens of letters stonden. De auteur verdenkt A. Bos ervan dat hij veel voorwerpen die niet in openbare bronnen van de eerste week werden vermeld, zelf later op zondagmorgen heeft opgegraven en andere voorwerpen later heeft opgekocht. Opvallend is wel dat hij zo'n lange tijd na de vondst de details zo goed kan benoemen, net alsof de voorwerpen voor hem liggen. Zeker is wel dat hij in een geheime bergplaats in zijn directeurswoning vondsten bewaard zou hebben, maar onbekend is wanneer en hoe hij die verworven zou hebben. Eigenlijk staat de betrouwbaarheid van deze 3 informatieverschaffers buiten kijf, zodat we de totale vondst - volgens de berichten van 72 uur na de vondst - goed kunnen reconstrueren: het lijkt een volledige uitrusting van een Romeins officier, zijn paard en wellicht dat van een rijknecht.</p>	<p>In het Bevolkingsregister van 1918 staat A. Bos alleen geregistreerd, dus zonder dienstbodes of knechten. Het adres D170 is veranderd in H154 en later in H134. Vermeld wordt ook nog dat hij op 23 maart 1931 is overleden.</p> <p>We richten ons dan op het gezin van de Bovenkamp-Buis, dat op 15 maart 1912 in Helenaveen komt wonen. Dirk is geboren te Rhenen op 23 december 1877, Cornelia Wilhelmina Buis op 18 oktober 1885 te Deurne. Ze zijn op 19 juni 1909 getrouwd in Deurne. Johanna wordt op 29 september 1910 [in Blokker?] geboren. Daarop volgt [te Blokker?] Albert Jacob op 22 september 1911. Vervolgens in Helenaveen op 1 april 1913 Johanna, 27 augustus 1917 Jacob, 6 oktober 1919 Jan, 10 april 1921 Geurt, 28 augustus 1926 Cornelia Wilhelmina, 23 september 1929 Dirk Gerrit. Als adres wordt achtereenvolgens opgegeven D31, H35, H77, H153, H140 en H123, maar dit kan ook betrekking hebben op de verschillende personen. H153 is gesloopt. Johanna verhuist op 11 juli 1931 naar Wassenaar, en dat is opvallend, want haar vroegere baas A. Bos was net enkele maanden dood. Ze komt 9 maart 1933 terug. Maar op 16 maart 1935 wordt een onechte zoon geboren van Johanna, met de naam Cornelis Johannes. Onechte zoon is daarbij doorgestreept. Johanna is zonder verdere aanmerkingen te vinden in het Bevolkingsregister van Den Haag. Op 29 september 1910 komt als dienstbode in de villa wonen Elisabeth Johanna van de Bovenkamp, afkomstig uit Blokker. Ze blijft tot 19 februari 1912. Veel later: Elisabeth Johanna gaat op 13 december 1932 naar Den Haag. Ze staat in het Bevolkingsregister van Den Haag genoteerd op 21 december. Op 30 oktober 1935 komt ze terug vanuit Den Haag en op 13 juli 1936 verhuist ze naar Hindelaan 13 te Helmond. Ze wordt in Deurne overgeboekt naar het dienstbode-register, maar relevant is alleen het adres H154 en H134, wat dus de GENA-villa is. In het Bevolkingsregister van Deurne zijn later met potlood getallen bijgeschreven, te weten: 1206 Dirk, 1207 Cornelia Wilhelmina Buis, 1208 Albert Jacob, 1209 Jacob, 1210 Jan, 1211 Geurt, 1212 Cornelia Wilhelmina, 1213 Dirk Gerrit.</p>	
---	--	--

	<p>17 juni 1910 Nogmaals: de rol van Adrianus Bos bij de vondst van de Peelhelm</p> <p>Als op 15 juni 1910 op het terrein van een concurrerende maatschappij de vergulde zilveren Peelhelm en vele bijvondsten worden gedaan, wordt ongetwijfeld de directeur van de N.V. Maatschappij Helenaveen A. Bos erbij geroepen. Uit krantenberichten weten we dat de directeur op 15 en 16 juni zich in Duitsland bevond, dus op zijn vroegst wist de directeur van de vondst op de avond van 16 juni of de ochtend van 17 juni. Hij was in feite de "koning" van Helenaveen. Immers, praktisch alle grond en gebouwen in Helenaveen en veel grond op het gebied van enkele aangrenzende Limburgse gemeenten waren eigendom van de Maatschappij. In de statuten van de "Maatschappij" was dat gezag ook vastgelegd, de directeur was alleen verantwoording schuldig aan de commissarissen aan wie hij maandelijks schriftelijk verslag uit moest brengen. In juli 1906 was A. Bos in Helenaveen komen wonen -een verplichting die toen in de statuten stond- en had hij aandelen van de Maatschappij gekocht, ook een bepaling in de statuten. Hij nam medio juni 10 aandelen van zijn voorganger over en zal op de incurante markt wel de resterende hebben gekocht, een investering van ongeveer f10.000. Daartegenover stond een jaarsalaris van f3.000 met vrije inwoning in de directeurswoning GENA en vrije brandstof. Het salaris werd elders in de papieren ook wel doorgestreept en veranderd in f4.500. Bovendien kon hij reiskosten en receptiekosten e.d. declareren. Daarvoor had hij een soort eigen rekening binnen de financiële huishouding van de Maatschappij. Enkele andere hogere functionarissen van de Maatschappij hadden dat ook. Het salaris van de directeur, f3.000 of f4.500, was voor arbeiders-begrippen gigantisch hoog. In 1906 is Bos nog zeer jong voor het directeurschap, hij is geboren in 1874. Uit een kranten-artikeltje waarin staat dat hij bezoekers uit Wageningen rondleidt, waar hij ook zijn opleiding heeft gevolgd, kunnen we opmaken dat hij aan de Landbouwhogeschool was opgeleid tot landbouwkundig ingenieur. Verdere gegevens zijn (nog) onbekend. Wij mogen aannemen dat de vader van A. Bos het geld voor het directeurschap heeft geleverd. Opvallend is dat juist in die periode aandelen van de Maatschappij die nu en dan in zeer kleine aantallen te koop worden aangeboden, gekocht worden voor 110%, dus f550 per stuk. De handelaar in dit (zeer) incurante fonds Broekman komen we ook later tegen bij aandelen-aankoop. Blijkbaar is er een overeenkomst dat alle bij Broekman aangeboden aandelen N.V. Maatschappij Helenaveen doorgesluisd (kunnen) worden naar de familie Bos.</p>	
--	--	--

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

In april en volgende maanden van 1910 benadert Bos als directeur het kadaster in Roermond om metingen te verrichten voor de Maatschappij. De gronden voor de koningshoeven moeten opgemeten worden. Hij benadert daarvoor A.F. van Beurden, of beter gezegd hij reageert op een briefkaartje van van Beurden van 20 april. De metingen worden op 7 mei uitgevoerd, maar niet door van Beurden zelf maar door G.L.J.E. Pollen van het kadaster te Eindhoven. Dit, deze, naar overtuiging van de auteur, omdat de opgemeten gronden in Noord-Brabant liggen. We lezen o.a. het volgende:

Ontvangen van den heer A. Bos Directeur der Maatschappij "Helenaveen" te Deurne (Helenaveen) de som van twee en zestig gulden drie cent, wegens het opmeten en kadastraal toepassen van ontginningen onder Deurne Sectie H no. 2975 3031 3034 4304

Dit wordt ondertekend door Kwisthout, de Ingenieur-verificateur van Roermond.

Op 26 mei is dit bedrag van f62,03 betaald (bijgeboekt) aan het kadaster te Roermond en op 27 mei vinden we de betaling in het kasboek van de Maatschappij.

Op 31 mei ontvangt A. Bos f250 zijn sal op rek.

Op 7 juni schrijft Bos weer een briefje aan van Beurden over opmetingen op de "drie honderd Bunders". Dit ligt op Limburgs grondgebied en van Beurden zal zelf de opmetingen doen.

In zeer korte tijd krijgen beiden met elkaar te maken m.b.t. veen en opmetingen.

Er volgt weer een rekening, nu gedateerd 23 juni.

Op 23 juni vinden we in het kasboek de regel Onkosten ? reisk direct ?otr? 30-

Bos heeft dus een redelijk verre reis gemaakt, doel is niet direct duidelijk.

De volgende dag belt hij voor f14.30, van huis uit. Betalingsbewijs 86

Van Beurden zit ook niet stil, getuige deze rekening:

No. 135. A.F van Beurden
KADASTER. Landmeter van het Kadaster
NO 4017 te Roermond

Ontvangen van den Heer Bos Directeur Maatschappij Helenaveen qq

de som van twintig gulden en vijftenzestig cent,

wegens conferentie en vervaardiging kaart verdeling boerderijen en berekening

Gezien 23 Juni 1910 Salaris f 13.00

De Ingenieur-Verificateur, Kad. recht reg. No. 18/268 18/269 2.-

Kwisthout Onkosten 5.65

TOTAAL f 20.65

Allemaal aanwijzingen dat er iets heel bijzonders is gebeurd, zeker als Bos enkele dagen later zich weer f100 laat betalen, zonder precieze vermelding, alleen de vermelding *Onkosten receptie direct.* wordt gegeven. De daaronder staande regel over de reparatie van de fiets kunnen we inderdaad tegenover een rekening zetten, maar het begrip onkosten niet.

We zien hieruit de manier waarop de directeur te werk gaat: uitgaven worden door de Maatschappij betaald, hoewel het waarschijnlijk een privé-aankoop is geweest. Het lijkt erop dat de directeur voor precies 30 gulden reiskosten heeft en voor precies 100 gulden onkosten, dat hij deze bedragen uit eigen zak betaalt en dat hij later die bedragen op zijn rekening bij de Maatschappij laat uitbetalen.

Volgens een ander bericht brengt van Beurden op 20 juni een bezoek in Meijel om Smolenaars en zijn helm te bekijken.

Dit op verzoek van het Museum van Oudheden, die daarover de dag ervoor een telegram gestuurd heeft.

In de krant van 25 juni brengt van Beurden verslag uit van zijn bevindingen in de lokale krant, maar heeft hij al een telegram met zijn bevindingen gestuurd naar het museum.

Een aantekening in de boeken van de gemeente Deurne geeft dan op 23 juni een precieze omschrijving van de Peelvondst.

Deze wordt doorgegeven aan andere instanties en dit dient als vondst-beschrijving voor het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

N° 1360 Deurne 23 Juni 1910

Dezer dagen zijn bij het graven van turf op een diepte van p. m. 1.30 meter

Gevonden in de veengronden dezer gemeente gevonden

Schatten 1. 41 stuks kleine munten van de derde eeuw van Constantijn met een

?dig Romeinsch hoofd en lauwerkrans

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

2 Een verguld zilveren helm met oorplaten en naar men meent met Grieksch opschrift en versiering (erg beschadigd).
3 een stuk van een pijlkoker
4 Twee mantelspelden
5 Een gouden spoor
6 een paar stukken schoeisel en verder een party (?) stukken leder. waarschijnlijk door het opdelven en behandelen verkleurd
Wij hebben gemeend UE?l hiervan te moeten kennisgeven
Id? den Heer Heneskes (?) van Binnenlandschzaken. Burgemeester en Wethouders
Id? den Heer Commissaris der Koningin - van Deurne ca Noordbrabant.

In het boek "De Gouden Helm uit de Peel" vinden we een briefje van de burgemeester van Truijen van de volgende dag, 24 juni aan het museum in Leiden.

Meijel 24 Juni 1910

In beleefd antwoord op uw schrijven hiernevens vermeld heb ik de eer te berichten, dat de daarbij bedoelde oudheidkundige vondst is gedaan in de aangrenzende gemeente Deurne door een veenarbeider wonende in deze gemeente. De gevonden voorwerpen bestaan in hoofdzaak uit 41 munten waarop om den beeldenaar "Constantinus" een verguld zilveren helmplaat, spoor, enz.

Omtrent de gevonden stukken dreigt een rechtsgeding te ontstaan over de vraag wie als grondeigenaar recht heeft op de helft van het gevondene, daarom durft de vinder Gabriel Smolenaars de stukken niet uit handen geven.

Bijaldien de voorwerpen en tegoeden e. k. nog in bewaar zijn bij den vinder dan/dien veronderstel ik dat deze ?? alsdan wel door den Heer Onderdirecteur kunnen onderzocht worden.

Ten einde eene vergeefsche reis te voorkomen, geef ik in overweging mij vooraf te raadplegen. Ik zal dan onmiddellijk bericht zenden waar de stukken kunnen gezien worden

Aan de Directie van De Burgemeester
het Rijks Museum (get) Jan Truyen.
van Oudheden te Leiden Meijel 24 Juni 1910

We kunnen concluderen:

1. op 23 juni gaat A. Bos op reis en bij zijn terugkomst declareert hij (bij zichzelf?) de reiskosten. Enkele dagen later declareert hij een zeer hoog bedrag voor een receptie
2. op 23 juni declareert A.F. van Beurden een bedrag wegens conferentie en vervaardiging kaart
3. op 23 juni noteert een officieel persoon van de gemeente Deurne de precieze vondsten gedaan op het grondgebied van de gemeente
4. op 24 juni schrijft de burgemeester van Meijel een brief naar het museum met praktisch dezelfde omschrijving van de vondst als die van Deurne.

Er kan maar één conclusie getrokken, en dat is dat dit allemaal geen toeval is.

Er is ergens een bijeenkomst - conferentie of receptie genaamd - geweest waar de hierboven genoemde vier betrokkenen en natuurlijk de vindsters van de Romeinse voorwerpen om de tafel zijn gaan zitten om te overleggen hoe de vondst verdeeld moet worden. Plaats zeer waarschijnlijk niet in Deurne of Meijel.

Alle veenarbeiders weten exact wat hun vondst is. De deelnemers kunnen echter niet om de al eerder in de kranten verschenen informatie heen. Hierin wordt geschreven dat Smolenaars eerst 3 munten vindt en later nog 36. Ze worden echter goudstukjes genoemd in de allereerste berichten. En verder gouden voetsporen, een gouden balletje, e.d. Juist deze voorwerpen vinden we terug op de lijst van de gemeente Deurne, twee belletjes worden aangezien voor munten.

Over de leren voorwerpen is veel te doen geweest, de schoenen en een partij leer worden in de krant vermeld en gaan dan naar Leiden.

De kopers bevinden zich ook aan tafel: de kapitaalkrachtige Bos kan alles kopen wat hij wil en van Beurden krijgt ook zijn deel. De veenarbeiders zijn tevreden, want zij zijn de vondsten (tot dan toe) kwijt, de burgemeesters hebben hun wettelijke plicht gedaan zonder de veenarbeiders te benadelen.

Later zal blijken, maar niet zo goed gedocumenteerd, dat er nog een schoen aan Leiden verkocht wordt, dat A. Bos een

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

	<p>grote leren jas in zijn geheime kast had hangen, dat het leer in eerste instantie lang rond de vindplaats lag te slingeren, enz.</p> <p>Omdat er vóór, maar ook ná 23 juni nog andere zaken gevonden werden, kregen die een andere status: de gemakkelijkste manier was ze direct te verkopen. In eerste instantie had de auteur alleen verdenkingen jegens van Beurden, maar gaandeweg werden de verdenkingen jegens A. Bos steeds sterker. De verhalen daaromtrent van Leo Kluijtmans en Jootje van de Bovenkamp illustreren de gang van zaken.</p> <p>En dan kunnen we eigenlijk een eigenaardige conclusie trekken: moreel gezien had van Beurden de verplichting de vondsten - buiten de door de gemeente Deurne genoemde - door te geven aan het museum, hij was correspondent van het Rijksmuseum van Oudheden. Hij deed dat echter niet. A. Bos heeft niets wederrechtelijk gedaan: hij kocht alleen hem aangeboden voorwerpen op. Maar beiden voelden dat het niet in de haak was.</p> <p>Bos heeft altijd gezwegen over zijn betrokkenheid, alleen Jootje van de Bovenkamp werd een keer de vondsten getoond. Van Beurden rept daarna met geen woord meer over zijn betrokkenheid; alleen als in het voorjaar van 1911 de medewerker van het Rijksmuseum van Oudheden M.A. Evelein de resultaten van zijn onderzoek publiceert, geeft van Beurden in de krant een samenvatting van diens bevindingen. Direct na zijn betrokkenheid houdt zijn publicatie-drift m.b.t. de Peelvondst op. In een boekje uit 1917 vermeldt hij de vondst, maar schrijft niets over zijn eigen betrokkenheid erin.</p>	
--	---	--

26 oktober 2013 De Belgenhoek

De Belgenhoek is een perceel van ongeveer 20 ha dat ligt ingeklemd tussen de Helenavaart en de gelijknamige weg op Limburgs gebied. Dit terrein wordt aangemerkt als heide, maar in werkelijkheid is het grotendeels bos. Het perceel is nooit ontgonnen geweest. Een waarschuwing dient ook nog gegeven te worden: er zijn krantenberichten dat de Helenavaart van Helenaveen naar Griendtsveen zorgvuldig ontmijsd is. Maar de auteur heeft geen berichten kunnen vinden dat dit ook geldt voor de Helenavaart in zuidelijke richting en ook niet van het heideperceel van de Belgenhoek. Er zouden zich in het bijzonder diep onder de hei niet-ontploffte mijnen kunnen bevinden. De auteur heeft op de ochtend van 26 oktober 2013 {sommige foto's hebben ten onrechte een tag met datum van 25 oktober en tijd rond 7.00 uur) een onderzoekje gedaan naar het bosperceel onder de Belgenhoek (Grashoek), dat eigendom is van enkele broers Helb, verre en indirecte nazaten van de eigenaar - vanaf circa 1929 - Adrianus Bos, destijds directeur van de N.V. Maatschappij Helenaveen. A. Bos woonde ruim één km noordelijk in de directeurswoning van de onderneming in Helenaveen, en had blijkbaar de gedachte om op het aangekochte perceel een huis te bouwen waarin hij na zijn pensionering kon gaan wonen. Het lijkt erop dat de gemeente Helden dit perceel van 22 ha in 1926 aan de nieuw opgerichte parochie Grashoek heeft geschonken, maar dat die er uiteindelijk geen raad mee

GENA-villa

Want de auteur heeft het vermoeden dat wellicht hier de inventaris van de directeurswoning, ook GENA-villa genoemd, al dan niet tijdelijk is opgeslagen. De erfgenamen van A. Bos, i.c. zijn schoonzus Bos-van Gilse van der Pals en haar twee kinderen Cor en Johanna Bos erfden alles en konden waarschijnlijk het meubilair, e.d. niet zomaar kwijt. De GENA-villa bestaat nog altijd, is van enorme omvang, maar daardoor al slecht bewoonbaar. De huidige eigenaresse verblijft er dan ook maar zeer sporadisch, en zo komt het huis en de prachtige tuin met uitlandse bomen nooit tot zijn recht.

Enkele maanden na het overlijden van A. Bos is de villa klaarblijkelijk leeg gemaakt, maar de opvolger kon bedingen dat hij in zijn eigen huis kon blijven wonen. Dat had tot gevolg dat de GENA-villa jarenlang leeg stond en uit arren moede heeft men er later een jeugdherberg van gemaakt, die slechts enkele maanden per jaar open was. De grootvader van de auteur was nauw betrokken bij de omzetting tot jeugdherberg en heeft waarschijnlijk ook toezicht gehouden. Zie hieronder over meer gegevens over de jeugdherbergfunctie van de villa.

Perceel Belgenhoek

Van het perceel de Belgenhoek zijn enkele luchtfoto's beschikbaar, maar de oudste van circa 1935 is klaarblijkelijk niet duidelijk genoeg, zodat een foto die door de Engelse Luchtmacht in augustus 1944 is gemaakt als referentiepunt wordt genomen.

Het perceel is duidelijk herkenbaar als een rechthoekig stuk langs de Helenavaart. Destijds was alleen de noordelijke punt bebost, herkenbaar als een wybertje. De rest was hei met enkele her en der los staande bomen. Aan de andere kant van het pad, nu de weg Belgenhoek, staan enkele boerderijen die nu nog altijd bestaan. Opvallend zijn de talloze korenschoven op de akkers, klaarblijkelijk ging de graanoogst onder de oorlogsomstandigheden gewoon door.

In de hoek van het perceel linksonder op de foto zien we twee kleine aaneengesloten witte blokjes, dit moet een huisje en/of schuurtje zijn geweest. Vergeleken met de grote boerderijen van betrekkelijk klein formaat. Dit is de enige bebouwing op het perceel.

Geschiedenis van het perceel

1777 In de Ferraris-atlas is het grensgebied van Meijel gedetailleerd weergegeven. Hierop moet dan ook het gebied dat veel later Belgenhoek werd genoemd te zien zijn. Het gehele grensgebied was bos. Voor de aardigheid dit kaartblad hieronder.

Enige recente data m.b.t. het perceel Belgenhoek

23 december 1926 RAAD VAN HELDEN.

[...] De voorzitter deelt mede dat het kerkbestuur te Grashoek zich bezwaard gevoelt met het aangegane pachtcontract van 22 H.A. grond.

Van dezen grond is circa 20 H.A. ontginbaar. Het kerkbestuur had een kostenbegroting gemaakt van f6000.- voor

1895/1905/1926/1936 Er is een "luchtfoto" beschikbaar op originals.dotkadata.com/... met (bijvoorbeeld) nummer 1926_K_bonneblad_711.

30 juli 1935 FEESTELIJKE OPENING PEELWEG SEVENUM-HELENAVEEN

zie <http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010473395%3Ampeg21%3Ap003%3Aa0054>

14 augustus 1942 Op bezoek bij jeugdherberg DE PEEL zie <http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010020377%3Ampeg21%3Ap002%3Aa0046>

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

geweten heeft. Toen zou Bos hiervan 19 ha gekocht hebben.

Helaas voor Bos heeft hij zijn pensionering niet kunnen halen want hij is in maart 1931 overleden en buiten Helenaveen en Grashoek begraven.

ontginning, afwatering, bemesting en afrastering. Wanneer het Kerkbestuur nu dezen grond na 12 jaar weer af zou moeten staan zou hierop niets te verdienen zijn, waarom werd gevraagd den termijn te verlengen tot 24 jaar en een schadevergoeding vast te stellen bij vroegere overname dan 6 jaar op f2.50; 12 jaar f2.- 18 jaar f1.- en 24 jaar f0.50 per are. Wordt goedgevonden.

22 juni 1929 HELDEN GRASHOEK. - Not. Haffmans 1 Juli, 3 uur, in café L. Hunnekens, voor het gem.-bestuur: huis, tuin, bouwland en hei groot 2 H.A. 63 bewoond door Greymans. Voor het kerkbestuur: 22 H.A. weiland in Grashoek.

29 juni 1929 HELENAVEEN. - Notaris Haffmans, 9 Juli, 9 uur, ter plaatse voor de mij. Helenaveen en voor de kinderen Bruis, veldvruchten.

24 augustus 1929 HELDEN-GRASHOEK. - Not. Haffmans Dinsdag 3 Sept. 6 uur nam. café van Mullecom verz. N V. Mij Helenaveen VERPACHTING 13.59.02 H. A. bouwl. en weil. in 8 perc. van 1 tot 2 H.A.

23 maart 1931 overlijden van Adrianus Bos

18 mei 1931 schuld aan de Erven Bos f18.604,40, exclusief verzorging en voeding van het vee en de schapen voor f700 plus f1500.

10 september 1931 akte van boedelscheiding op 28 april 1931. Aandelen 970 t/m 974.

17 juni 1933 [...] Daarnaast kan de N.J.H.C. met trots en voldoening wijzen op een reeks nieuwe jeugdherbergen. Zwolle, de Assumburg, Zierikzee, Bergen op Zoom, Helenaveen, Harlingen, Sneek, zij zullen weldra van zich doen hooren. [...]

2 augustus 1944

De genoemde luchtfoto, zie <http://www.theelen.info/afbeeldingen/DS889-3043-1944.tif>, is klaarblijkelijk tegen de avond genomen, want er zijn lange schaduwen van de bomen te zien die grofweg naar het oosten wijzen.

Als we de lengte van de aaneengeschakelde bebouwing nemen, dan is die maar iets kleiner dan die van het kantoor van de Maatschappij Helenaveen, tegenover de brug van de Geldersestraat.

A. Helb suggereerde dat het voertuigen zouden kunnen zijn, maar gegeven de lengte van de schaduwen lijkt me dat onwaarschijnlijk. Het zouden toch wel wat lagere gebouwtjes moeten zijn, dus schuren o.i.d.

Raadpleging van mevrouw Regina Klaassen van de afdeling Luchtfotografie van het Kadaster op maandag 28 oktober geeft hetzelfde resultaat: voertuigen lijkt haar onwaarschijnlijk. Ik heb haar verzocht om eens op andere luchtfoto's te kijken of de bebouwing daarop aanwezig is.

15 oktober 1944

Op verschillende foto's van /originals.dotkadata.com/... is de Belgenhoek te zien. Een kleine witte stip is ook hierop duidelijk te zien, zelfs al zijn het thumb nails.

Zie (o.a.?) 178_35_3004 en 3005, 178_36_4088 en 4089 en 178_37_3082, 3083 en 3084.

19 oktober 1944 De wacht

DE PEEL: De meeste Duitsers zijn uit Venraay verdreven. Kleine groepjes D. schieten nog uit de bovenramen en uit de puinhopen, enkele scherpschutters moeten nog worden opgeruimd. Het gebied rond Venraay is in Engelse handen, evenals de weg Venraay- Deurne. De opmars van Helmond uit naar St. Helenaveen vordert gestadig. De moeilijkheden die overwonnen moeten worden zijn groot, daar in dit terrein geen tanks kunnen worden gebruikt. De tanks moeten dus alleen op de wegen opereren, en die zijn ondermijnd. Elke ondermijnde plaats ligt onder D. machinegeweer en mortier vuur, terwijl door het regenweer de R.A.F. niet de grootste steun kan geven.

19 oktober 1944 Het oorlogsnieuws van gisteren en hedenmorgen

De gehele wegv.Venray naar Deurne is thans i/geall.handen.Br.ccl., die v/uit Helmond oprukken hebben nws.vord.gemaakt i/d richt.v.Helenaveen.I/d Peel werden 800 D.gev.genomen.Tijdens de week v/h offens.tussen Peel en Maas werden i/d Peel 100 km² bevrijd.

28 juli 1959 [...] Het vuur had zich zondag bewogen naar de weg Helenaveen-Liessel. De weg werd afgezet, toen uit de oorlog achtergebleven munitie - waar niemand van wist - met droge knallen ontplofte.

1965 Waarschijnlijk bevatten de luchtfoto nr 1658, 1659 en 1660 uit 1965 bij /originals.dotkadata.com/... ook interessante informatie. Tevens wellicht 1695.

Luchtfoto, zie <http://www.theelen.info/afbeeldingen/DS889-3043-1944.tif>

15 april 1986 Het Limburgs[ch] Dagblad voert een artikel over de verwijdering van niet-ontploffte munitie uit de Helenavaart en elders in de Peel. Hier betreft het het deel Helenaveen-Griendtsveen. Er schijnen kaarten gemaakt te zijn bij de plaatsing der mijnen.

26 oktober 2013

In de ochtend van 26 oktober 2013 heeft de auteur het terrein verkend, met als belangrijkste opdracht restanten van de bebouwing te vinden. Helaas heeft hij toen niets gevonden. In de nabije omgeving van waar het huisje gestaan moet hebben, zijn talloze greppels te zien die loodrecht op de weg richting kanaal voeren. Deze greppels zijn slechts enkele tientallen meter lang en eindigen zomaar. Deze greppels zijn ook op de luchtfoto te herkennen. Tussen de twee delen met greppels is een strookje andere begroeiing waarop nu vooral varens groeien. Die greppels en het strookje ertussen zijn dus op de luchtfoto duidelijk herkenbaar; de huidige situatie zou door de begroeiing op een luchtfoto onzichtbaar zijn.

Zie op bijgaande foto de structuur van de greppels en het strookje varens in de verte.

Op onderstaande foto is een paadje te zien. Ongeveer op deze plaats moet de bebouwing gestaan hebben, maar sporen ervan zijn zo niet te zien.

Op de luchtfoto is te zien dat de bebouwing staat op een rechthoekig stuk grond met een licht grijze tint, eromheen is alles iets donkerder.

Bomen die op de foto van 1944 staan zijn ongetwijfeld grotendeels verdwenen. Wel heb ik enkele bomen gefotografeerd die wellicht op de luchtfoto staan, maar dan als jonger exemplaar. Veel hebben we er echter niet aan.

De bebouwing moet gestaan hebben tegenover het huidige Belgenhoek 13. Een langdurig gesprek met de vrouw des huizes heeft me niet verder gebracht. De mevrouw van 76 (geboren in 1937 in de nabijheid) wist niets van huizen tegenover haar huidige woonhuis. Wel vertelde ze van een soort hut, tegen de huidige snelweg aan gelegen, waar een zonderling woonde. Misschien de door anderen genoemde van Maris? Ze vertelde ook dat op dat stukje grond dat dus niet (meer) behoort bij het stuk van 19 ha van A. Bos tegenwoordig wel georganiseerd gekampeerd werd door jongeren.

N.B. De auteur heeft ruim 90 foto's van het terrein, het kanaal en de weg genomen. De eerste foto's hebben een verkeerde datum en tijd-tag. Vanaf foto -24- is de juiste datum en tijd ingesteld.

28 oktober 2013

Uit informatie verkregen van A. Helb blijkt dat - net zoals de bewoonster van Belgenhoek 13 vertelde - het onderhoud in handen is gegeven aan de oud-directeur van de Maatschappij Helenaveen N.V. Deze heeft klaarblijkelijk "weer een ander clubje ingeschakeld voor het natuuronderhoud". "De Weichs de Wenne moet echt toestemming geven voor schatgraven", maar daarvoor is geen aanleiding op dit moment. In de visie van de auteur kunnen de bezittingen van A. Bos op het perceel zijn opgeslagen na maart 1931, maar later (geleidelijk) zijn afgevoerd.

G. Veldhuizen zegt dat er geen echt contact was tussen J. Groote-Bos en de lokale bevolking, als zij jaarlijks Helenaveen bezoekt, dus van goede informatie van oude mensen kan geen sprake zijn.

A. Helb schrijft verder: "De bedoeling is dat wandelaars er van de netels en de vogels genieten. Ik zag er ooit een wielewaal."

Op een zaterdagse herfst dag zag ik geen wandelaars, ook niet op het wandelpad aan deze zijde van het kanaal. Netels staan er gelukkig ook niet, wel veel heide. Overigens wordt op de huidige kaarten het allergrootste (zuidelijk) gebied ingekleurd als heide - net zoals op de luchtfoto - terwijl het eigenlijk grotendeels bos is met enkele grotere stukken heide die geel kleurt door het opschietende gras.

29 oktober 2013

Naar aanleiding van mijn rapportage schrijft A. Vervuurt o.a.:

Mooi te zien op deze luchtfoto van augustus 1944:

- Het nog gehele gebouw van het koetshuis aan de Kervelweg met daarbij de overkappingen die met Hoogendoorn meeverhuisden naar de nieuwe Koningshoeve aan de Spiessberg. De vroegere overkapping van de turfstrooiselfabriek is daar dus niet opnieuw gebruikt. Die zijn in de jaren '70 door Cor Janssen (Mij.) afgebroken. Veel mallen van turfkruiwagens zijn toen ook verdwenen...

- De ijzeren Koningsbrug naar de Grashoek. Je ziet de schaduw aan de oostkant van de Helenavaart. Deze is in september 1944 door Duitse militairen opgeblazen.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

- De afgebrande (oude) Koningshoeve aan de Koningslaan (Grashoekseweg, waar Jan Crommentuijn gewoond heeft).
- Kraters van (brand)bominslagen nabij de Koningshoeve en op het land van Cor an der Werf aan de Helenastraat.
- De oude brugwachterswoning bij de Koningsbrug.
- De beide kerkhoven.
- Restanten van de schietbaan ten westen van de concessiegrens (Aardbeiweg/Spitskoolweg op het later door het kerkbestuur ontgonnen heidelandschap) ten zuiden van het R.K. kerkhof.

Bovendien schrijft hij:
Er werd bij mijn vader thuis ooit gesproken over een 'zilverschat' die ergens rond W.O. II in 'het' kanaal nabij de Belgenhoek gedumpt zou zijn. Leo Kluijtmans zou daar meer over weten(?)
Dit waardevolle goedje zou vermengd zijn met munitie zodat niemand het voorlopig op zou graven/duiken...

30 oktober 2013 en later
Mevrouw Klaassen van het Kadaster laat weten dat de gebouwtjes niet te zien zijn op luchtopnamen van 1934 en 1949. Wel op die van 15 oktober 1944, wat hierboven ook gemeld is. We kunnen daaruit concluderen dat die na de dood van A. Bos zijn neergezet en klaarblijkelijk voor tijdelijk gebruik, zoals opslag, zijn gebouwd.
De gemeente Peel en Maas geeft uitsluitel over bouwvergunningen. De gebouwen zouden een even nummer moeten hebben en dus gebouwd rond 1940. Er zijn geen bouwvergunningen gevonden die voldoen aan de even nummering en periode 1934 tot 1949, ook niet Belgenhoek 0.
Zeer waarschijnlijk mogen we concluderen dat daar een tijdelijke bebouwing heeft gestaan, waarvoor geen bouwvergunning vereist of aangevraagd is.
Of het was een tijdelijke bebouwing van het Duitse leger, voor bebouwing of als camouflage van geschut. In die tijd ook bevond zich geschut in de tuin van meester Theelen in de kom van het dorp Helenaveen.

oudheidkundige mededeelingen

van het

rijksmuseum van oudheden

te Leiden

v

uitgegeven vanwege het ministerie van binnenlandse zaken

alles komt terecht

's-Gravenhage
Martinus Nijhoff
1911

1 mei 1911 **EEN ROMEINSCHE HELM UIT DE PEEL.**

versie 31 oktober 2010
uitgave is van eind april of begin mei 1911.

n.m. exergue [egzerg] (du gr. ergon, œuvre, travail)
1. Espace laissé au bas d'une monnaie, d'une médaille pour y graver une inscription.
2. Inscription en tête d'un ouvrage.

Gläser, die durch Zusatz von Metalloxyden bunt gefärbt sind u. vorzugsweise zur künstlichen Nachbildung von Edelsteinen u. zur Glasmosaik verwendet werden.

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. Tatiano comiti sacrarum largitionum. Cum senae per tricenos dies ex aere tam aput Antiochiam quam aput Constantinopolim a singulis barbaricariis cassides, sed et bucculae tegerentur, octo vero aput Antiochiam cassidas totidemque bucculas per dies triginta et tegerent argento et deaurarent, aput Constantinopolim autem tres solas, statuimus, ut Constantinopoli quoque non octonas singuli cassidas per tricenos dies, sed senas sic pari numero buccularum auro argentoque condecorent. Dat. V id. mart. Antiochiae Gratiano a. III et Equitio cons. (374 mart. 11).

Notitia Dignitatum

In Dej nomine'incipiunt annu°'tiato°es Prouintiær Græcarx & Pinnarx vl Gallicanarx cu° Priuilegijs [Bildnr. 127]

Civitas centron° tarrentasia
Civitas valensiu octodorx
Prouintia viennensis metropol
Civitas viennensiu°
Civitas Gennauensiu°
Civitas Gratianopolitana
Civitas Albensiu° [Bildnr. 128]
Civitas Deensium
Civitas valentinorx
Civitas tricastmorx
Civitas vasensiu°
Civitas Aurasicorx
Civitas Cauellicorx
Civitas Auennecorx
Civitas Arelatensui°
Civitas Maßiliensis
Prouintia Lugdunensis prima
Metropol civit Lugdunensis
Civitas Eduorx
Civitas Imgoniu°

In de zomer van 1910 kwam het museum in 't bezit van een Romeinse helm, die in de Peel onder Deurne gevonden was. Hij is van verguld zilver met oorspronkelijk ijzeren binnenkap, die op enkele ijzer-deeltjes na, geheel is weggeroest, zodat het alleen de verguld zilveren buiten-bekleding van de helm is, die ons bewaard is gebleven. Zeer gedeukt en gedeeltelijk uit elkaar gevallen, werd hij gerestaureerd door de goudsmid L. Verkuil, werkzaam aan het atelier van de heer v. Rossum du Chattel te Leiden. De opbouw van de helm wees zich geheel van zelf uit, zodat hierover niet de minste twijfel kan bestaan. Eenmaal gerestaureerd, bleek welk een schitterend stuk het museum rijker was geworden, dat, in vergelijking met dergelijke helmen in het buitenland, zelfs een unicum mag worden genoemd.

Met onze helm werden verder in het veen gevonden 37 bronzen munten van Constantijn, een bronzen fibula, een dito spoor en klokje, een stuk van een leren dolk-schede met bijbehorend zilveren beslag-stuk, een drietal leren schoenen, grote stukken leer, waarschijnlijk resten van een zadel-kleed, en enkele reepjes wollen stof, die tot de kleding van de krijgsman hebben behoord. Met de munten zijn de helm en [133]verdere bijvondsten vanzelf gedateerd op de 4de eeuw na Christus, wat des te belangrijker is, omdat daarmee ook de parallellen van onze helm in het buitenland een zekerder datering verkrijgen. Op een nauwkeurige beschrijving van onze helm (I) zullen wij dus een vergelijking met andere exemplaren laten volgen (II); een korte beschrijving der bijvondsten (III) zal dienen tot besluit.

I.

Onze helm is van een tamelijk ingewikkelde samenstelling, die zich in hoofdtrekken aldus laat beschrijven (zie afbeelding 61 en 62): de helmkap bestaat uit 2 losse symmetrische helften, die elk voor zich weer bestaan uit drie onderling verbonden stukken, alle van een zelfde plaatdikte van 0,06 mm. Beide helften worden over de kop-lengte tezamen gehouden door een kam. De aldus gevormde helmkap wordt van onderen afgezet door een brede rand, die aan de voorzijde boven elk der beide wenkbrauwen boogvormig is uitgesneden. Tussen deze bogen in is een losse neusbeschermer aangebracht. De breedte van de helmrands draagt 200 mm, de hoogte van de helm, met inbegrip van helmkam, 177 mm, terwijl de neusbeschermer van af de neus-zadel 65 mm lang is.

Tot de helm behoren verder (zie afbeelding 63, 1-3) een

Castru^o Caualonense'
 Prouintia Lugdunensis secunda
 Civitas Rotogansiu^o
 Civitas Baiocaßiu^o
 Civitas Abiucatu^o
 Civitas Ebroicorx
 Civitas Saiorx
 Civitas Lexiouiiorx
 Civitas Constantia
 Prouintia Lugdunensis tertia
 Metrop civit tyrenorx
 Civitas Celomannarx
 Civitas Redonum
 Civitas Andecauorx
 Civitas Namnetu^o
 Civitas Consolitu^o
 Civitas Ganeti
 Civitas Osisinorx
 Civitas Deabient^o
 Prouintia Lugdunensis quarta
 Civit metrop Senonu^o
 Civitas Cartotu^o
 Civitas Tricaßiu^o
 Civitas Autisiorx
 Civitas Aurelianorx
 Civitas Parisiorx
 Civitas Melduorx
 Prouintia Belgica prima
 Civit" metrop Treuerorx
 Civitas Mediomatricu^o
 Civitas Leoeorx tullos
 Civitas Verodunensis
 Prouintia Belgica secunda
 Civit" metrop" Remoru
 Civitas Seßionu^o
 Civitas Catalaonorx
 Civitas Veromandorx
 Civitas Atrabatu^o
 Civitas Cameracentiu^o
 Civitas Turnacensiu^o
 Civitas Silianectum [Bildnr. 129]
 Civitas Bellouacorx
 Civitas Ambiennensui^o
 Civitas Morenu^o
 Civitas Bonomensiu^o
 Prouintia Germanorx priorx
 Civitas metro" Magoziacensiu^o
 Civitas Ariotoratensiu^o
 Civitas Neometu^o
 Civitas Vuangionu^o
 Prouintia Germaniæ Secundæ'
 Civitas Agripinensiu^o
 Civitas Tungrorx

nekbeschermer, twee wangkleppen, waarvan nog één over is, eindelijk twee smalle reepjes met een klinknageltje in het midden, en een rij van gaatjes aan de beide breedte- en aan één der lengtezijden. Hun juiste bestemming is echter niet met zekerheid aan te geven (zie blz. 138), doch de overeenstemming in versiering-techniek met die der overige helm-delen laat geen twijfel, of zij hebben tot de helm behoord. De nekbeschermer is met twee kleine zilveren gespen voorzien, wier scharnier-stukken niet boven op de nek-klep zijn vast geklonken, doch door een gleuf gestoken, aan de achterkant naar boven en beneden omgeslagen zijn. Uit deze gespen blijkt dat de nekbeschermer door leren riem[134]pjes aan de helmrand bevestigd werd. Ook de wangkleppen moeten, zoals we straks zullen zien, wel door middel van een of ander leren tussenstuk aan de helmrand verbonden zijn geweest. Vergelijken wij haar afbeelding 63, 2, dan liep, evenals dat bij gelijksoortige wangkleppen aan een Boedapester helm (zie afbeelding 64, 7) het geval is, haar rechte zijde *a* langs de helmrand, terwijl de zijde *b* bij het oog uitkwam. Het is dus de linker wangklep, die ons bewaard is gebleven. Haar afmetingen zijn: *a*=180 mm, *b*=105 mm, *c*=50 mm. De maten van de nekbeschermer en smalle bandjes zijn als volgt: *a*=152 mm, *b*=30 mm, *c*=182 mm; *a*=193 mm, *b*=188 mm. Alle delen van de hele helm hebben dezelfde soort versiering van knopjes en reliëf-ornamenten, welke wij echter later zullen beschrijven, om eerst de constructie van de helm verder in detail te bezien. Wij zagen hoe de beide helften van de helmkap elk bestonden uit drie losse stukken, welke wij gemakshalve willen noemen *a*, *b*, *c*. Door middel van 5 zilveren kegelvormige klinknageltjes zijn de beide zijstukken *a* en *c* aan *b* geklonken, en wel zó dat het middelstuk *b* 9 mm over elk der beide andere heen ligt. Van binnen gezien blijken deze stukken ieder voor zich naar binnen even te zijn omgelegd of omgezoomd, terwijl de klinknageltjes niet door die omzoming heen, doch daar bezijden blijken geklonken te zijn en wel op de gewone wijze met de klinkhamer te zijn behandeld. De min of meer afgeronde helmkam, van dezelfde plaatdikte als de overige delen van de helmkap, loopt naar beide uiteinden smal en plat toe, zodat zijn breedte, van rand tot rand, op het midden 29 mm is tegen 16 mm aan de beide uiteinden en evenzo de hoogte successievelijk 17 mm en 8 mm bedraagt. Op de beide uiteinden zijn elk met twee klinknageltjes dikke zilveren sluit-stukjes van 9 mm lengte aangebracht om de kam de nodige stevigheid te geven.

Prouintia maxima Sequanorx
PROVINCIAE GALLIARx SUNT XVII [Bildnr. 130]
 Prima viennensis
 Secunda narbonensis
 Tertia aquitania prima
 Quarta aquitania Secunda
 Quinta nove^opolana
 Sexta alpes maritimarx
 Septima belgica prima ni quæst treueris
 Octava begica scta de g^otransistus britanorx
 Nona Germania prima Super Renu^o
 Decima Germania ij versus britann
 Vndecima lugdunensis prima
 Duodecima lugdunensis supra oceanu^o
 Tertia decima lugd ut sup versus britan.
 Quarta decima Senonia [Bildnr. 131]
 Quintadecima Maxima
 Sextadecima Sequanorx
 Septima decima alpes Graia'
Sub dispositione'viri illustris Magistri militii per oriente vexillationes Comitaten ses decem [Bildnr. 193]
 Equites secundi Stablesiani
 Equites tertij Stablesiani
 Sub dispositione'viri Spectabilis Comitatis rei militaris per AEgyptii [Bildnr. 230]
 Equites Stablesiani Pelusio
 Sub dispositione'viri Spectabilis Ducis Scythia'
 [Bildnr. 252]
 Cuneus equitu^o Stablesianorx Cij
 Cuneus equitu^o Stablesianorx Bireo
 Sub dispositione'viri Spectabilis Ducis Mæsia' Sctæ'.
 [Bildnr. 254]
 Cuneus equitu^o Stablesianorx Sucidaa.
 Sub dispositione'viri Spectabilis Ducis Dacia'Ripensis
 [Bildnr. 258]
 Cuneus equitu^o Stablesianorx Almo.
Noticia Dignitatu^o omniu^o tam cuiliu qua militarui in partibus occidentis [Bildnr. 263]
 Præfectus prætorio Galliarx
 Magister equitu^o per Gallias
Per Gallias Sex
 Viennensis
 Lugdunensis primæ'
 Germania' Secunda'
 Belgica'primæ'
 Belgica'Secunda'
 Germania' primæ'
 Sub dispositione'virorx illustriu^o præfect: prætor Italia' Diocese infrascriptæ'. [Bildnr. 267]
vij prouinciarx xij
 Belgica prima
 Belgica secunda
Offitiu^o viri Illust: præfecti ptor Galliarx

De aldus geconstrueerde helmkam verbindt de beide boven- [135]beschreven kaphelften in dier voege, dat beide helften elk voor zich door 8 klinknageltjes aan de rand van de helmkam geklonken zijn. Daartoe doen voor de beide uiterste dienst dezelfde klinknageltjes, die de bovengenoemde zilveren sluitstukjes aan de helmkam verbinden. Evenzo zijn de beide middelste dezelfde nageltjes, die de zijstukken *a* en *c* met *b* verbinden. De aldus aan de helmkam bevestigde kaphelften blijken van binnen gezien niet over elkaar heen te liggen, noch nauw aan elkaar aan te sluiten: zij komen slechts even onder de rand van de helmkam uit, zodat tussen beide een open ruimte is, die, evenals de helmkam, op het midden breder is dan aan de beide uiteinden, nl. 15 mm bij 4 mm.

De 39 mm brede helmrand, die niet gesoldeerd is, doch wiens uiteinden tussen de wenkbrauwen 23 mm over elkaar heen grijpen, is 12 mm in de helmkap ingeschoven en vast geklonken door klinknageltjes. Deze zijn aangebracht op die punten, waar de losse delen van de helmkap aan elkaar zijn geklonken, m.a.w. het zijn dezelfde klinknageltjes, die de meer genoemde stukken *a* en *c* met *b* verbinden, en die, welke de zilveren sluitstukjes op de helmkam en aan beide kaphelften vasthechten. Slechts twee klinknageltjes komen hierbij, nl. één op het midden van elk der middenstukken *b* van beide kaphelften. De klinknageltjes zijn, evenals wij bij die der losse delen der beide kaphelften zagen, langs de omzoming geklonken, die zich namelijk ook bij de helmrand voordoet.

Op de zo in de helmkap bevestigde helmrand is de neusklep geklonken, wier vorm afbeelding 61 duidelijk te zien geeft. Zij is van dezelfde plaatdikte als de overige helm-delen en loopt naar de vorm van de neus aan weerszijden een weinig af. Met 5 klinknageltjes is zij op de helmrand bevestigd, twee op elk der wenkbrauwen, die zuiver passen op de boogvormige uitsnijdingen van de helmrand, één in het midden op de neus-zadel, waardoor tevens meer stevigheid is gegeven aan de overslag der beide uiteinden van de helmrand. De piek van de neusklep, die even onder het zilveren sluit-stukje van [136]de helmrand ingeschoven is, valt vrij wel langs de lijn van de bovengenoemde overslag. Behalve als ornament aan de neusklep, diende zij dus tevens om de scheiding van de overslag te bedekken. De klinknageltjes, die de neusklep op de helmrand vasthechten, zijn evenals de overige tot nu toe besprokene, meer of minder kegelvormig, doch op een enigszins andere manier behandeld, meer omgeslagen dan geklonken. Hetzelfde is het geval met de drie, die zich aan de neus-punt

Princeps
Cornicularius
Aduitor
Commentariensis
Abactis Numerarij
Subadiuæ'
Sub dispositione'viri illustris Magistri peditu
præfentialis Comites mi"lituº infrascriptarx [Bildnr.
276]
Duces Limituº infra Scriptorx decem
Belgica' Secunda'
Germania' prima'
Mogontiacensis
Insignia viri Illustris Magistri equituº [Bildnr. 278]
Stablesianj [Bildnr. 279]
Stablesianj
Sub dispositione'viri illustris Comitiss & magistris
equituº præfentalis [Bildnr. 280]
Vexillationes Comitatus.
Equites stablesiani africanis.
Equites Stablesiani italiciani
Infra africaº cuº viro spec"tabili Comite'Africa'.
[Bildnr. 282]
Equites Stablesiani itali"cianis.
Equites Stablesiani Senior:
Infra Britannias cuº viro spectabili
Comite'Brittanniarx. [Bildnr. 283]
Equites Stablesiani
Sub dispositione'viri Illustris Magistri offitiorx.
[Bildnr. 285]
Fabrica' infrascripta' in Illyrico.
In Gallis
Argentomagensis armorx omniuº.
Sub dispositione'viri Spectabilis Comitiss litoris Saxor
per Britanniaº. [Bildnr. 310]
Praepositus milituº tungraecanorx Dubris.
Praepositus equituº Stablesian: Gariañonens: Gariañonor.
Sub dispositione'viri spectabilis ducis
Prouincia'Valeria'Ripensis. [Bildnr. 321]
Cun equit Stablesianorx ripa alta nunc conradcuha.
Sub dispositione'viri spectabilis ducis
Pannonia' prima' & Norici [Bilder 323]
Cuneus equituº Stablesianorx Arrabona'
Sub dispositione'viri spect: ducis Prouincia
'Rhetia' prima' & 'secunda' [Bildnr. 325]
Equites Stablesiani senio"res Augustanis
Equit: Stablesiani iuni"ores ponteoni nunc fe"bians.
Equites Stablesiani iu"niores sub Muntorio.
Dux Belgica' secunda' [Bildnr. 330] [Heerführer der
Provinz Belgica II]
Sub dispositione'viri Spectabilis ducis
belgica' secunda'.
Equites Dalmatia' Marcis in littore Saxonico.

bevinden, op welke wijze van bewerking wij nog straks terugkomen.

Tot nu toe lieten wij van de helmrand nog één bijzonderheid buiten bespreking, waartoe wij eerst thans overgaan, omdat daarmee de binnenbekleding van de gehele helm ter sprake komt. Langs de gehele onderrand, ook langs de boogvormige uitsnijdingen, die door de wenkbrauwen der neusklep bedekt worden, zijn op kleine afstand van elkaar gaatjes geslagen tot het doorhalen van klinknageltjes. Daarvan zijn nog twee aan de linkerkant en evenveel aan de achterkant over. Ze zijn van het gewone geklonken deel als de eerste door ons besprokene, verschillen echter hierin, dat zij achter het geklonken deel een vierkant koperen plaatje hebben, wat voor niets anders kan gediend hebben dan om het doortrekken van een leren binnenbekleding te voorkomen.

Behalve deze leren bekleding spraken wij aan het begin reeds van een ijzeren binnenkap. Hoewel niets meer daar van overig is dan enkele ijzer-deeltjes aan de verguld zilveren buitenkap, spreekt daar verder voor de grote elasticiteit van den helm, zo als hij voor ons ligt. Vooral de helmrand, die aan het geheel de nodige stevigheid zou moeten geven, is zó zwak, dat een enkele leren binnenbekleding niet toereikend zou zijn. Deze ijzeren binnenkap, over wier aanwezigheid geen twijfel kan bestaan, blijkt uitsluitend met dezelfde nageltjes te zijn bevestigd, waarmee de leren binnenkleding aan den helmrand vast zat. Ze zijn nl. de enige aan de helm, die lang genoeg zijn om daarvoor in aanmerking te komen. Geen [137]der overige klinknageltjes, zowel zij, die de losse helm-delen aan elkaar verbinden, als zij, die, zoals we straks zullen zien, ter versiering dienen, laten enige speling over, dat zij tot bevestiging van welke binnenbekleding ook kunnen hebben gediend. Blijken dus de klinknageltjes aan de helmrand het enige middel van bevestiging te zijn geweest, dat de binnenkap met de verguld zilveren buitenbekleding verbond, dan moeten voor de overige beide stukken nauw in elkaar hebben gepast om het geheel de nodige eenheid te geven.

Evenals de helmkap, blijken ook de wangkleppen en nekbeschermer een ijzeren binnenbekleding te hebben gehad; aan de laatste althans werden nog sporen van ijzer-deeltjes aangetroffen. Behalve met ijzer zijn zij van binnen zeker ook met leer bekleed geweest. Voor de wangkleppen bewijzen dit de twee klinknageltjes, die nog in de rand aanwezig zijn. Zij hebben dezelfde vierkante plaatjes als die aan de helmrand. Een leren binnenbekleding moet van zelf ook de neusbeschermer

Claves iambricæ in lococo quartensi sine hornesi
Tribunus militii Neruiox portue patiaci.

Offitium aut habet ide vir spect: hoc modo.

Principem ex eode corpore. Numerarium.

[Kanzleivorshere (aus den Reihen der Armee)]

[Buchführer]

Com[m]entariensem [Buchführer, Rechtskundiger aus der Armee/Rechtsbeistand]

Adiutorem [Helfer/Assistent]

Subadiuum [untergeordnete Helfer/Hilfskraft]

Regendarium [Verwaltung]

Exceptores [Juristen]

Singulares & reliquos offitiales. [Garde/Leibwächter und sonstige Beamte]

Dux Germaniæ primæ.

Dux Mogontiacensis [Bildnr. 333 e.v.] [Heerführer der Mainzer Region]

Sub dispositione viri spectabilis Ducis Mogontiacensis [Bildnr. 334, volledig opgenomen]

Præfectus militium pacentium Saletione' [Seltz]

Præfec: milit: menapiorx tabernis [Rheinzabern]

Præf: mil anderetianorx vicouilio [Germersheim]

Præf: mil vindicum Nemetis [Speyer]

Præf: mil Martentium altaripa. [Altrip]

Præfect: mil sectæ flavia'vangiones [Worms]

Præf: militum armigerorx Mongontiaco [Mainz]

Præf: mil: bingentium Bingio. [Bingen]

Præfec: mil: Balistiorx Bodobrica [Boppard]

Præfec: mil: defensorx Confluentibus. [Koblenz]

Præfec: mil: acinentium Antonaco. [Andernach]

Offitium aut ht idem vir Spectabilis Dux hoc modo.

Principem ex offitijs Magistrorx militum præsentium alternis annis

Numerarium a parte peditum semper Adiutorem Subadiuum

Regerendarium Exceptores.

Singulares & reliquos offitiales.

Item Præposituræ magistri militum præsentium a parte peditum in Italia. Provincia viretia Inferiore'.

Præfec: mil iuniorx italicorx Rabennæ'

Præfect: clavis rabennancium cum curis eius de civitate Rabennæ'

In prouincia Liguria'

Præfec: clavis comensis cum curis eiusdem civitatis Como.

In prouincia Campaniæ'

Præfec: clavis misenatum Miseno

In Prouincia Galliani parensi.

Præfectus clavis fluis Rhodani Vienna' siue Arelati.

Præfec: clavis barcariorx Ebruduni Sapaudia'.

Præfec: mil musculariopx Maßilia' Græcorum

Tribunus cohortis primæ flavia' sapaudia' Calaronæ'.

In prouincia populana.

Tribunus cohortis novæ populanæ lapurdo

hebben gehad. Tot zijne bevestiging dienden de klinknageltjes, die wij boven zo eigenaardig zagen omgeslagen. De reden, waarom zij niet gewoon geklonken en met plaatjes als die bij de helmrand voorzien zijn geweest, mag daarin worden gezocht, dat omgeslagen de nageltjes minder scherp waren en daardoor het dragen op de neus veraangenaamden.

Hoe wangkleppen en nekbeschermer aan de helmrand bevestigd waren, duiden wij in de beginne reeds kort aan. Wij zagen hoe de gespen op de nekbeschermer er op wezen, dat hij met riempjes aan de helmrand verbonden is geweest. Uit een gleufje boven elk der gespen (afbeelding 63, 4) blijkt verder, dat de riempjes van af de helmrand niet dadelijk over de nekbeschermer heen liepen, doch aan de achterkant door die gleufjes werden heen gehaald, om eerst dan aan de gespen te worden vastgemaakt.

Ook de verbinding van de wangkleppen aan de helmrand moet een van leer zijn geweest. Daarop wijst nog een stukje leer, dat aan een der klinknageltjes boven op de helmrand [138]aanwezig is. Nemen wij aan, dat die bevestiging uit brede tussenstukken bevond, dan zijn hierop wellicht onze smalle reepjes (zie blz. 133) bevestigd geweest, en wel in dier voege, dat hun schuine zijde aansloot aan die van de nekbeschermer.

In verband met de bevestiging der wangkleppen moeten wij nog wijzen op drie gaatjes in het midden van de helmrand, vlak boven de rij der gaatjes, waardoor de klinknageltjes geklonken waren (zie afbeelding 63, 5). Dicht bij elkaar liggend, vormen zij een driehoek en zouden aan een scharnier-bevestiging kunnen doen denken, zoals aan de helm uit St. Petersburg te zien is (zie afbeelding 64, 2). Waar echter de wangkleppen door leder aan de helmrand verbonden zijn, is dit buiten gesloten. Trouwens zij bevinden zich alleen aan de linkerkant van de helm, zodat ook daarom reeds zij met de wangkleppen in generlei verband kunnen staan. Vermoedelijk hebben zij gediend tot het doorlaten van klinknageltjes, die op de helmrand een plaatje met ring bevestigden, waaraan de helm kon worden opgehangen. Dat onze helm kon worden opgehangen is niet bijzonders. Bij sommige bronzen helmen is daarvoor op de nekbeschermer de ring nog aanwezig. 1) Daar bij deze helmen de nekbeschermer vast aan de helmkap zit, was hij daarvoor de aangewezen plaats. Waar onze nekbeschermer echter los aan de helm hangt, was hier de plaatsing van bedoelden ring onpraktisch, zodat men daartoe het midden van de helmrand gekozen mag hebben.

In prouincia lugdonensi prima

Præfec: clā̄sis araricā' Caballoduno

In prouincia lugdonensi Senonia

Præfectus clā̄sis anderecianorx parisijs

In prouincia hispanæ' Calleria.

Præfec: legionis septimæ 'Geminæ' legionæ'.

Tribunus cohortis sectæ' flavia' pacatione' pætaonio.

[Bildnr. 335]

Tribunus cohortis sectæ Gallicæ' ad cohortem Gallicam.

Tribunus cohortis lugensis Luco.

Tribunus cohortis Celtibene' bri' gantia' nunciu liobriga.

In prouincia tarraconensi

Tribu: cohortis primæ' Gallicæ' vleia.

Præfec: lætorx teutonicianorx Carnunta

Senonia' Lugdonensi.

Præfec: lætorx batauorx & genti' lium Sueuorx baiocas & constantia' lugdonensi secundæ'.

Præfec: lætorx gentiliu^o sueuorx & Ceromannos lugdonensis tertiæ'

Præfectus lætorx Francoru^o Redonas lugdunensis tertiæ'.

Præfec: lætorx lingonentiu^o per di' uersa dispersorx belgicæ' primæ'

Præfec: lætorx actorum epuso belgi' cæ' primæ'

Præfectus lætorx Neruiorx Fano' mantis belgicæ secundæ'

Præfec: lætorx batauorx neme tacentium atrabatis belg: sctæ.

Præfec: lætorx batauorx contra ginnentiu^o noviomago belgicæ' sectæ

Præfectus lætorx gentiliu^o remo & syluanectas

belgicæ' secundæ'.

Præfec: lætorx lagentiu^o pro partun' gris

Germania' secundæ'.

Præfectus lætorx gentiliu^o Sueuorx arumbernos

Aquitanicæ' primæ'.

Item Prouincia Italia

Præfec: Sarmatarx Gentiliu^o Apulia' & Calabria'.

Præfec: Sarmatarx Gentiliu^o per brutios & lucaniam

Item in prouincia Italia Mediterranea

Præfec: Sarmatarx Gentiliu^o Apulia' & Calabria'

Perfectus Sarmatarx gentiliu^o per brutios & lucaniam.

Præfec: Sarmatarx Gentiliu^o Foro' fuluiensi

Præfec: Sarmatarx gentiliu^o

Præf: Sarmatarx

Præfectus Sarmatarx

Præfec: Sarmatarx gentiliu^o Cremone'

Præfec: Sarmatarum gentilium taurinis.

Præfec: Sarmatarx gentiliu^o aquis sive' tertona

Præf: Sarmat: gent: Nouaria'

Præf. Sarma: gent: Vercellis.

Præf: Sarma: gent: Regionis Sa' nitis

Præf: Sarma: gent: Bononia' in amilia/æmilia.

Præfectus Sarmatarx gentiliu^o quadratis & Eporizio.

[Bildnr. 336]

Hebben wij hiermee de constructie van de helm in al zijn onderdelen besproken, thans willen wij overgaan tot een beschrijving der versiering, waarvan wij op blz. 133 reeds met een paar woorden melding maakten. Zij bestaat uit een reliëf-versiering van geperste bloempjes of kruisjes en dito parelrandjes, die op alle stukken, waaruit de helm is samengesteld, voorkomen,

1) Vgl. o.a. Lindenschmit, Die Altertümer unserer heidnische Vorzeit, Bd. V., p. 116, 118, Pl. 22, p. 189, afbeelding 2. Ook op een bronzen helm in het Leids museum (Ned. Cat. E III, b, 141) zijn daarvan nog resten aan te wijzen.

[139] terwijl op de helmrand en neusklep na, ook alle delen bovendien met kogelvormige knopjes zijn versierd, die van binnen gezien, gewoon geklonken zijn. Naast deze overeenkomst in de wijze van bewerking staan echter verschillende versieringsmotieven, zodat wij hiervoor de helm-delen elk afzonderlijk moeten beschrijven.

Beginnen wij met de drie stukken, waaruit de beide kap-helften bestaan, de *stukken a b c*. Langs hun randen loopt een rij bloempjes of kruisjes, ingesloten door parelrandjes, welke laatste op elk der vier hoeken worden onderbroken door een cirkeltje in reliëf, met pareltje als middelpunt. Hetzelfde geldt van een tweede binnen-parel-randje, dat evenwijdig aan de buitenrand loopt, en door een tamelijk diep geultje van dezen gescheiden wordt. Het binnenvak wordt versierd door een ankerfiguur, eveneens van pareltjes, die hoog zijn opgeperst om het reliëf van het ankerfiguur te verhogen. Het ankerfiguur ligt zuiver in het midden en is versierd met 6 knopjes, voorzover het ankerfiguur der stukken *a* en *c* betreft, met 11 knopjes dat van het middenstuk *b*. Dit laatste heeft in zijn binnenvak bovendien nog twee parelrandjes, evenwijdig aan de steel en verder doorlopende over de armen van het ankerfiguur tot aan de binnenrand.

De *helmkam* heeft een versiering van dubbele parelrandjes langs zijn beide randen, en op het midden, in de lengte van de schedel. Tussen deze laatste dubbele parelrandjes is een ondiep geultje, waarin een rij van 13 knopjes de helmkam verder versieren.

De *helmrand* is versierd met twee evenwijdig lopende bolle reliëf-bandjes, waartussen een zelfde randversiering als de buiten-randen der stukken *a, b, c*. Zij loopt, evenals wij van de gaatjes voor de klinknageltjes zagen (zie blz. 136), de gehele helmrand, ook dus achter de neusbeschermer, langs; alleen aan de rechterkant, ter hoogte van het middenstuk *b*, wordt zij onderbroken door een ingekraste inscriptie,

Præfect: Sarmatarx gentiliu in liguria pollentia.
Præfect: Sarmatarx & Taifalo"rum gentiliu pictauis in Gallia
Præf: Sarmat: gentiliu achora parisios usq.
Perfectus Sarmatarx gentiliu interrenos & Rambianos proui"cia'belgicæ sectæ.
Præfect Sarmat: gentiliu per tractum

STABLESIA o VI o, waarover straks. Hoe deze onder-[140]breking van het rand-ornament reeds bij het maken van de helm is aangebracht, om hetzij dadelijk, hetzij later een inscriptie te kunnen inlassen, geeft afbeelding 62 duidelijk weer, waar wij zien dat het ornament niet willekeurig afgebroken is, doch op de desbetreffende punten zijn bepaalde afsluiting vindt.

De *neusbeschermer* heeft langs zijn randen en op het midden een versiering van parelrandjes, terwijl aan de punt twee cirkeltjes in reliëf, met pareltjes als middelpunt, zijn aangebracht.

Op de *nekbeschermer* komt weer dezelfde randversiering voor als op de stukken *a, b, c*, terwijl de binnen-versiering bestaat uit 3 knopjes, parelrandjes en puntcirkels, waarvoor wij naar afbeelding 63, 1 verwijzen. Verder is in het binnenvak een Latijnse inscriptie, in cursief schrift, ingekrast, die wij met de inscriptie van de helmrand aanstonds afzonderlijk zullen bespreken.

De *wangklep* heeft eveneens eenzelfde randversiering als de stukken *a, b, c*. Het binnenvak vult zulk een ornament van parelrandjes, in de vorm van twee naast elkaar liggende bladeren, wier beide toppen eindigen in een puntcirkeltje als boven omschreven. Een dergelijk cirkeltje bevindt zich op het punt, waar beide bladeren bij elkaar komen. Verder dienen nog tot versiering 5 knopjes, waarvoor men afbeelding 63, 2 vergelijkte.

Bezien wij ten slotte de *losse reepjes*, dan vinden wij ook hier een combinatie van parelrandjes en puntcirkels, voor welke versiering wij eveneens naar hun afbeelding 63, 3 kunnen verwijzen.

Zoals wij reeds opmerkten, zijn op nekbeschermer en helmrand inscripties aangebracht, die wij thans nader willen bezien, en wel het eerst die van de nekbeschermer, waarvan wij een afzonderlijke foto geven onder afbeelding 63, 6. Zij is, naar Prof. O. Bohn, uit Berlijn, zo welwillend was mij mee te delen, als volgt te lezen: ? TIT VA_ON VRS LIBRI - £ en wat het laatste gedeelte betreft aldus uit te schrijven: *libram (LIbR) unam (I) [141]unciam (-) semiunciam (£), d.i. 1 Pond, 1 uncia, ½ uncia*. Wij vinden hier dus een gewicht-opgave vermeld, die, in grammen herleid, blijkt overeen te komen met het tegenwoordig gewicht van de helm (een 2de wangklep meegerekend). Vergelijkten wij nl. de volgende berekeningen:

1 Pond=	327.45	g		Helmkap=	282.50	g
1 Uncia=	27.288	g		Nek-beschermer=	32.50	g

$\frac{1}{2}$ " = 13.644 g	2 Wang-kleppen (2 x 17.10) = 34,20 g 2 Smalle bandjes = 10.70 g
<hr style="width: 50%; margin: 0 auto;"/> 368.382 g	<hr style="width: 50%; margin: 0 auto;"/> 359.90 g

dan zien wij, hoe beide uitkomsten met elkaar kloppen. Een volkomen overeenstemming immers valt bij dergelijke herleidingen nooit te bereiken, daar het vast staat dat de Romeinse gewichten zeer variëren (vgl. C. I. L. XIII, 3, 10030, 26, 29, 37 en 42). Waar nu onze helm en bijbehorende stukken alleen de overtrek op de oorspronkelijk ijzeren kap zijn geweest, geeft dus het gewicht in kwestie slechts dat van de verguld zilveren overtrek van de helm aan, zoals ook naar vele andere vondsten te oordelen, slechts voorwerpen van edel metaal met gewicht-opgaven werden voorzien.

Wat het eerste gedeelte der inscriptie ? TIT VA ON VRS betreft, het eerste teken is niet te ontcijferen, waardoor jammer genoeg de interpretatie van dit inscriptie-gedeelte niet met zekerheid is vast te stellen. Geven in 't algemeen de inscripties op helmen de naam aan van de drager met vermelding van de centuria, waarin hij diende 1), toch lijkt ons, in verband met de gewicht-opgave, voor onze helm

1) Zo 2 bronzen helmen in het Leids Museum, Ned. Cat. E III, b, 141 en 142. Zie Lindenschmit Altert. V, p. 180, e.v., waar meerdere worden genoemd. Naar analogie hiervan zond mij prof. Bohn, behalve een tweede lezing met de naam van de drager alleen: (M?) Tit(ii) Val(1)on(is) Urs(i), de volgende met vermelding van de afdeling, waarin hij diende, in dit geval van de turma of de decuria, daar zoals wij straks zullen zien, het hier een ruiter-helm geldt: (ex turma? decuria?) Tit(i), Val(1)on(ii) Urs(i).

[142]een dergelijke interpretatie minder waarschijnlijk. Waar wij nl. zagen, dat het gewicht gold dat van de overtrek, kan moeilijk in het voorafgaande ? TIT VA ON VRS de naam van de drager schuilen. Het gewicht immers van de overtrek kon deze nooit vaststellen, zonder de overtrek van de ijzeren binnenkap af te nemen, wat intussen een onmogelijkheid was, waar wij boven gezien hebben hoe overtrek en ijzeren binnenkap door een dichte rij van nageltjes aan elkaar geklonken waren. Dat hij het gewicht van de fabrikant zou hebben gehoord is evenmin aan te nemen. Wij moeten er dus wel toe besluiten dat het gewicht in de fabriek zelve op de helm is aangegeven. Wil men nu de bovenbedoelde algemene interpretatie vasthouden, dan zou dus de naam van de drager eerst later op de nek-klep zijn aangebracht,

wat intussen het schrift zelf, dat van eenzelfde hand blijkt te zijn, uitsluit. Waar we echter later zullen zien dat onze helm in een der wapenfabrieken van het Romeinse rijk vervaardigd moet zijn, lijkt ons het meest aannemelijk dat wij op onze helm de persoon vermeld vinden, die belast was met de helmen te wegen en te verifiëren. Dat toch de Staat in zijn fabrieken verificateurs had om deze helmen van edel metaal te waarmerken, is geenszins onwaarschijnlijk, waar blijkens de vondsten ook op gewichten een ex auctoritate van de magistraat gestempeld werd (vgl. C. I. L. XIII, 3 10030, 10). Zo zouden wij dan in onze inscriptie willen lezen de verificateur Tit(us) Valon(ius) Urs(us) en mag - evenals op de bovengenoemde bronzen helmen het woord centuria zijn bijzondere afkortingstekens had 10 - het onleesbare eerste teken een afkorting voor een *examinavit* of iets dergelijks zijn.

Als tweede inscriptie op onze helm zagen wij rechts op de helmrand die van Stablesia VI. Zij duidt een afdeling aan der equites Stablesiani, een ruiter-korps, dat zoals uit de Notitia Dignitatum blijkt, 2), tijdens het latere Romeinse keizerrijk in

- 1) Zie C. I. L. XIII, 3, 10027, 214 e.v.
2) Zie Ed. Seeck, Index s.v. Stablesiani.

[143]verscheidene provincies verspreid lag. Verder is het ons bekend uit twee inscripties, te Brescia 1) en Sitifi (Africa) 2) gevonden, waarvan op de eerste sprake is van een *vexillatio* van dit korps.

Is, zoals Prof. Bohn mij doet opmerken, naar analogie hiervan, alsmede door het feit, dat het woord *vexillatio* reeds op het einde der 3de eeuw een ruiter-afdeling betekent 3), onze inscriptie aldus aan te vullen: (Vexillatio) Stablesi(na) VI, des te meer zijn wij daartoe geneigd, waar in de door ons ook genoemde Not. Dign. dit ruiter-korps vermeld wordt onder de *vexillationes comitatenses* van Africa en Brittanië. 4)

Zo behoorde dus de drager van onze helm tot de 6de afdeling der equites Stablesiani en draagt onze helm iets bij tot de geschiedenis van dit korps, dat thans blijkt zich ook in onze streken eenmaal te hebben opgehouden.

II.

Met onze helm laat zich een rij van helmen vergelijken, wier nauwe verwantschap in constructie en versiering-techniek de moeite waard is hier nader te bezien. Het zijn een helm uit Kertsch (Z.-Rusland) afkomstig, en aanwezig in de Ermitage te St. Petersburg, twee helmen van Pfersee bij Augsburg, waarvan de een te Augsburg zelf, de andere te Neurenberg in het

Germaansche Nationaal-museum bewaard wordt, verder een helm te Worms en een in de Donau bij Boedapest gevonden, welke successievelijk daar ter plaatse in het Paulus-museum en het Boedapester Nationale museum zijn ondergebracht.

Alle van ijzer, hebben zij, evenals de onze, een verguld-zilveren of enkel zilveren overtrek met een zelfde reliëf-versiering van kruisjes, punt-cirkeltjes, parelrandjes en dergelijke. In vorm en onderdelen van de helmkap komt onze helm het meest

1) C. I. L. V, 4376.

2) C. I. L. VIII, 8490.

3) Zie Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II², 467.

4) Not. Dign. Occ. VI, 64, 82, VII, 180, 182, 203.

[144]overeen met die van St. Petersburg (afbeelding 64, 2), waarvan een korte beschrijving te vinden is bij Reinach, Ant. du Bosphore Cimmérien (p. 77/78 n°. 5 en 6), die verklaart haar onveranderd te hebben overgenomen uit het grote werk Ant. du Bosph.

Cimm. conservées au musée impérial de l'Ermitage. Volgens deze beschrijving bestaat de met verguld zilver overtrokken helmkap uit 2 x 3 losse stukken en een brede onderrand, terwijl over de kop-lengte een met beugeltjes voorziene helmkam loopt. Evenals bij onze helm zijn ook hier de losse stukken der helmkap door nageltjes aan elkaar verbonden. Hoe intussen de helmkap en helmkam aan elkaar zijn vastgehecht, vermeldt de beschrijving niet.

Beter zijn wij in dit opzicht ingelicht bij de helmen van Augsburg (afbeelding 64, 6) en Worms (afbeelding 64, 5), waarvan wij een uitvoerige beschrijving vinden bij Lindenschmit in zijn Altertümer Bd. V, p. 222-226, terwijl de helm van Worms bovendien besproken wordt door Reinecke in het Korrespondenzblatt der Westd. Zeitschr. XXV, p. 65 e.v. Deze helmen bestaan uit twee kaphelften en een kam, waaraan de kaphelften elk voor zich door nageltjes verbonden zijn. Van binnen gezien liggen de kaphelften niet over elkaar, noch raken zij elkander, doch laten een ruimte open, precies op dezelfde wijze dus als bij onze helm. Van de nageltjes aan de helm van Augsburg zegt Lindenschmit verder, dat zij niet zijn geklonken, doch zijn omgeslagen. Wij zien hier dus dezelfde bewerking als bij onze helm met de nageltjes aan de neusbeschermer het geval was. Ook de overtrek is een van verguld zilver, en vormt, evenals bij de onze, een afzonderlijke buiten-bekleding. Hij is met dezelfde nageltjes aan de binnenkap verbonden, waarmee haar beide helften aan de kam werden vastgehecht, terwijl, naar Lindenschmit vermoedt, voor het overige een of ander plak-

middel de verdere stevigheid mag gegeven hebben, een opmerking, die misschien ook op onze helm toepasselijk kan zijn. De helm van Worms heeft eveneens een vergulden overtrek, die echter slechts op enkele plaatsen nog duidelijk zichtbaar [145]is, voornamelijk op de nekbeschermer, op welk stuk van de helm wij straks terugkomen.

De Boedapester helm (zie afbeelding 64, 7), uitgegeven door Hampel in Arch. Ertésitö 1900, p. 361 e. v. en in het Zeitschrift für Hist. Waffenkunde, Bd. II, Heft 6, p. 192 e. v., heeft een op het ijzer vast zittende verguld-zilveren overtrek, die behalve met reliëf-versiering, met glaspasten rijkelijk is versierd. Die niet hoge helmkam is daarentegen met een afzonderlijke zilveren overtrek bedekt, die men met nageltjes daaraan bevestigde. Van onder is de helmkap afgezet door een brede rand, die, evenals de onze, boven de wenkbrauwen boogvormig is uitgesneden, en dus ook een neusbeschermer heeft gehad, al is die niet bewaard gebleven. Beter is het hierin gesteld met de Neurenberger helm, waarvan nog een stuk van zijn neusbeschermer gevonden werd. zoals afbeelding 64,3. te zien geeft, stemt dit fragment volkomen met de onze overeen. Overigens is deze helm (afbeelding 64, 4) van eenzelfde constructie als die van Augsburg, behalve dat zijn zilveren overtrek niet verguld is (Zie Lindenschmit en Hampel).

Vergeleken wij tot nog toe slechts de kap der verschillende helmen, ook in de overige helm-stukken, met name de wangkleppen en nekbeschermer, vinden wij grote overeenkomst met die van onze helm. Onze eigenaardig gevormde wangkleppen vinden wij in meer of mindere afwijking terug bij de Boedapester helm, bij de helmen van Pfersee (zie het Neurenberger stuk, afbeelding 64,3) en bij dien van St. Petersburg, welke laatste met scharnieren aan de helmrand verbonden waren, zoals aan de helmrand nog duidelijk is te zien (zie afbeelding 64, 1 en 2). Een geheel ander soort wangkleppen, nl. van lange ovale vorm, heeft de helm van Worms, die daartegen een nekbeschermer bezit van bijna geheel dezelfde constructie als die aan onze helm. Afbeelding 64, 5 doet ons zien, hoe hij door middel van leren riempjes, die door twee gleufjes werden gestoken, aan de helmrand werd vastgemaakt. Het enige verschil met onze helm is, dat tot bevestiging der riempjes op de nekbeschermer zelfs geen gespen [146]dienden, doch enkel nageltjes, die op de foto nog even zichtbaar zijn. Een dergelijke losse nekbeschermer heeft, naar Lindenschmit vermoedt, ook de helm van Augsburg gehad. Daarop zouden de resten van een beslag aan de achterzijde van de helm wijzen, dat zijns inziens tot bevestiging van een losse nekbeschermer kan

hebben gediend. Onmogelijk is deze veronderstelling niet, waar wij tussen de Augsburgse helm en de onze reeds zoveel gewichtige punten van overeenkomst hebben gezien.

Wat de versieringen der helmen betreft, wij merkten reeds op, dat op allen dezelfde soort reliëf-versieringen voorkomt van geperste kruisjes, parelrandjes, puntcirkeltje en dergelijke. Daarmede zijn voornamelijk de randen der verschillende helm-delen versierd, zoals ook bij onze helm het geval is. Hoe deze versieringen bij verschil in details, toch een en hetzelfde karakter dragen, kan men zien op afbeelding 64, 8, waar sub 1 is afgebeeld het versieringsmotief van onze helm, sub 2 dat van de Augsburgse helm, sub 3 van dien te Neurenberg, sub 4, 5 en 6 successievelijk dat van de helmen van Worms, Kertsch en Boedapest. Als no. 7 is daaraan toegevoegd de versiering van een helm uit Thorsbjerg 1), wiens constructie wel is waar een geheel andere is, doch juist om zijn versiering-techniek door Lindenschmit e.a. is aangevoerd om onze helmen te kunnen dateren.

Voor de datering nl. van onze helm-typen is men voornamelijk uitgegaan van de techniek en wijze van versiering, die op verschillende vondsten in N. en O.-Duitsland, als in de Donau-landen terugkeert. Daartoe behoort o.a. de genoemde helm van Thorsbjerg, wiens kap gevormd wordt door kruisgewijze over elkaar lopende verguld-zilveren banden, die een versiering hebben als sub 7 afgebeeld, en van techniek als die op onze helmen. Op grond van andere bijvondsten werd deze helm gedateerd op 4e of 5e eeuw na Christus 2) en worden

1) Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund, p. 23, Pl. 5.

2) Sophus Müller: Nordische Altertumskunde, Bd. II, p. 147.

[147]in het algemeen onze helmen beschouwd als laat-Romeins werk uit de tijd kort voor het begin der grote volksverhuizingen. Des te belangrijker is voor hun chronologie de munten, die bij onze helm gevonden zijn. Waar de vondst in de Peel geen graf-vondst is, doch de drager van de helm op een of andere wijze hier is verongelukt, vormen de munten het gangbare geld, dat hij "op zak" had, en zijn dus een zeker datering-middel voor onze helm. Alle van Constantijn, plaatsen zij ons dus onze helm in de 4e eeuw, om welke tijd dus ook de door ons vergeleken helmen en verder boven aangeduide vondsten te groeperen zijn.

Hoe onze helmen onderling in tijdsorde tot elkaar staan is moeilijk vast te stellen. Allermint is daartoe de typologie aan te wenden, zoals wel is geschied. Immers hoe zeer ook ver-

schillende in vorm, zagen wij tussen onze helm en die van Pfersee en Worms een zo grote overeenstemming in constructie, dat zij, in weerwil van hun afwijkende vormen, haast uit eenzelfde fabriek moeten zijn voortgekomen.

De vraag, welke fabriek dat moet geweest zijn, kunnen wij in zoverre beantwoorden, dat onze soort helmen vervaardigd zijn in een der wapenfabrieken van het Romeinse keizerrijk, zoals er waren in Constantinopel en Antiochië. Reeds lang heeft men nl. met onze helmen in verband gebracht een plaats in de Codex Theodosianus (X, 22, 1), waar sprake is van metaal-arbeiders in wapenfabrieken van 't rijk, speciaal belast met helmen te overtrekken met zilver en te vergulden (tegere argento et deaurare). Barbaricarri 1) worden zij genoemd, een benaming, die er op wijst hoe deze arbeiders van vreemde herkomst waren.

Wordt hiermede de versiering-techniek onzer helmen van zelf als een niet-Romeinse gekenmerkt, ook het type onzer helmen is daarmee in overeenstemming. Hebben zij ook al hun

1) Zie ook Not. Dign. Or. XI, 45, en verder Seeck, Pauly-Wissowa Real-Encycl. s. v. barbaricarii.

[148]beweegbare wangkleppen met Romeinse helmen gemeen, on-Romeins is de neusbeschermer en wenkbrauwen in de helmrand, welke aan Griekse, met name Korinthisch helmen herinneren, terwijl ook de losse nekbeschermer op vreemde invloeden schijnt te wijzen, welke met de barbaricarii van zelf de Romeinse wapenfabrieken moesten binnenkomen.

III.

Onder de bijvondsten zijn de 37 bronzen munten het belangrijkste. Hoewel het merendeel sterk is afgesleten en gedeeltelijk afgeknapt, kenmerken zij zich, hetzij door haar voor- hetzij door haar keerzijde, alle als munten van Constantijn. Voor zover haar exergues te lezen zijn, is zeker 1 exemplaar geslagen te Siscia (off. B), 3 te Rome (off. P en T) en 9 te Trier (off. S), terwijl de overige door een volkomen zelfde muntslag van voorzijde of keerzijde onder die van Rome en Trier te rangschikken zijn. Deze beide laatste munt-soorten zijn, voor zover is na te gaan, elk in één type vertegenwoordigd, waarvan wij met dat van Siscia de beschrijving hier laten volgen, om overigens te verwijzen naar J. Maurice, Numismatique Constatinienne, Tom. i, p. 208 e.v., p. 423 e.v. en Num. Chron. 1900, p. 322.

Siscia:

Vz. IMP CONSTANTINUS P F AVG
 Gedrapeerd borstbeeld van Constantijn naar rechts,
 met lauwerkrans om het hoofd.

Kz. IOVI CONSERVATORI
 Jupiter steunend op een scepter, dien hij vasthoudt
 met de opgeheven rechter hand. Over de schouder
 een naar beneden vallend kleed, overigens naakt. Zich wendend
 naar links, draagt hij in de linkerhand een Victoria
 op een globe. Links aan zijn voeten een adelaar
 met krans in de bek. rechts in het veld B.

Ex. ·SIS·

[149]Rome:

Vz. IMP CONSTATINUS P F AVG
 Borstbeeld van Constantijn n.r. gedrapeerd en ge-
 harnast. Om het hoofd een lauwerkrans.

Kz. SOLI INVICTO COMITI
 Sol geheel naakt, met stralenkrans om het hoofd.
 Wendt zich naar links met opgeheven linkerarm.
 Over de rechter arm hangt een kleed, op de hand
 houdt hij een globe.

Ex. RP of RT

Trier:

Vz. IMP CONSTANTINUS MAX AVG
 Geharnast borstbeeld van Constantijn n.r., met
 helm en lauwerkrans.

Kz. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP
 Twee Victoria's, tussen welke een altaar, met
 ster aan de voorzijde. Op het altaar houden zij
 een schild vast, waarop de linkse Victoria met
 een stylus schrijft: VOT PR

Ex. STR

Van enkele exemplaren geven wij een afbeelding op Pl. 65
 Onder No. 1 is de munt van Siscia afgebeeld, onder 2 een
 van die te Rome geslagen, onder 3 en 4 de beste voor- en
 keerzijde der exemplaren uit Trier. Dezelfde plaat geeft verder
 de afbeeldingen der overige bijvondsten in zilver of brons.
 Van brons zijn het klokje, de spoor en fibula. De laatste is
 van het zgn. handboog-type en komt in datering met de
 munten overeen. De afbeeldingen dezer voorwerpen spreken
 overigens genoeg voor zich zelf, om ze nog nader te behoeven
 te beschrijven. Het zelfde geldt van het zilveren beslag, dat

tot versiering diende van de tot de vondsten behorende leren schede. Het beslag is met 8 gaatjes voorzien, waardoor het op het leer moet zijn vastgenaaid. De schede is uit één stuk gesneden en aan elkaar genaaid.

[150]Van de overige leer-vondsten laat zich omtrent de grote stukken weinig naders zeggen, evenmin als wij dat kunnen van de losse reepjes wollen stof. Vermoedelijk hebben wij bij de grote stukken leer de resten van een zadel-kleed. Daaronder is nl. een vierkant stuk leer met een omzoming, waarin gaatjes zijn geboord, zodat een tweede stuk daaraan schijnt vastgenaaid te zijn geweest. In het midden is een gat gesneden, waardoor de riem van de stijgbeugel of de buikriem getrokken kan zijn.

Belangrijker is wat aan leren schoenen werd gevonden. Het zijn een linker-exemplaar (afbeelding 65a), waarbij de resten van de bijbehorende rechterschoen, verder een rechter buiten (b) en een rechter binnen-schoen (c), die niet in elkaar passen, dus tot twee afzonderlijke exemplaren hebben behoord.

De sub a genoemde is door zijn betrekkelijke gaafheid het belangrijkste. Hij bestaat uit een buiten- en binnen-schoen, met een extra binnenzool en blijkbaar twee buiten-zolen, die successievelijk aan de binnen- en buiten-schoen met een smalle leren draad zijn vastgenaaid. De schoen, 26 cm lang bij een grootste breedte van 11 cm, is uit één stuk leer gesneden, naar een patroon, zoals afbeelding 66, 1 te zien geeft, waar de schoen, van de buiten-zool gezien, uitgeslagen is afgebeeld. Slaat men het patroon naar buiten om dicht, dan lopen dus de punten van aansluiting langs de rand van de hiel (a) en de Achillespees (b), van voren langs langs de tenen (c) en over de neus van de voet (d). Daar is het leder dus telkens aan elkaar gehecht, en wel, evenals bij de zolen, met een leren draad genaaid. De wreef heeft op het midden, alsmede links en rechts een reeks van insnijdingen, terwijl haar rand gekarteld is uitgesneden. Op het midden van de wreef is bovendien een oogje (e) in het leer aanwezig, dat blijkbaar verband hield met het vast rijgen van de schoen. (Vgl. Jacobi, Saalburg, Taf. 80,7). Een gekartelde rand heeft ook het hiel-stuk, dat verder een ingeperste versiering heeft, waarvoor wij naar afbeelding 65a en 66, 1 verwijzen.

[151]Ook de rechter buiten-schoen, dien wij sub b noemden, heeft aan de wreef een fijn gekartelde rand en een versiering, die afbeelding 66, 2 te zien geeft. Van een lengte van 27 cm, en 9 cm op zijn breedst, is ook hij uit één stuk leer gesneden. Hetzelfde geldt van de binnen-schoen, sub c genoemd, die een

maat heeft van 27,5 bij 8,5 cm. Hun uitgeslagen patronen vinden wij op afbeelding 66, 2-3. Daarop is te zien, hoe zij in het voorstuk met elkaar overeenstemmen, aan de hiel daarentegen anders zijn gesneden. Het hiel-patroon van de binnen-schoen komt, zoals we zien, overeen met dat van de onder sub a beschreven schoen. Hetzelfde vinden wij terug bij een schoen op afbeelding 66, 4, die ook overigens in veel op onze eerste lijkt: het is een schoen uit het Thorsbjerg Moor (Engelhardt, op. cit. p. 18, Pl. 3), waaruit wij ons herinneren dat ook de helm afkomstig was, dien wij met de onze vergeleken.

Leiden.

Dr. M.A. EVELEIN.

[overgenomen door Paul Theelen te Eindhoven, 27-30 oktober 2010, onder het motto: **Wij honden vangen de hazen, zei het keukenrekeltje.**]

Inventarisatie van geslagen munten met de beeltenis van Constantijn de Grote**Munten, gevonden in Helenaveen: Slechts drie munten zijn in Helenaveen gevonden, te weten**

1 munt K 1911/4.ii uit Siscia: IMP CONSTANTINVS PF AVG IOVI CONSERVATORI
 9 munten K 1911/4.10z t/m hh uit Rome: IMP CONSTANTINVS PF AVG SOLI INVICTO COMITI
 28 munten (de resterende) uit Trier: IMP CONSTANTINVS MAX AVG VICTORIAE LAETAE PRINC PERP

De auteur heeft ruim 70 muntjes, follis of nummus, met de beeltenis van Constantijn kunnen identificeren, vooral aan de hand van de website numisology.com van Robert Bernobich. Sommige munten werden slechts in enkele muntfabrieken geslagen, een enkele in fabrieken over het gehele Romeinse Rijk. Hieronder de teksten aan de keerzijde, met daarachter een soort indeling naar trefwoord. Het betreft dus de munten die tussen de begin en het eind van de regeringsperiode zijn geslagen.

ADVENTVS AVG	adventus	
COMITI AVGG NN	comes	
CONCORDIA IMPERII	concordia	306-307
CONCORDIA MILIT	concordia	
CONS/T	cons?	
CONSI	cons?	
CONSERV VRB SVAE	conservatores	
CONSERV-VRB SVAE	conservatores	
CONSERVATOES AFRICAE SVAE	conservatores	
CONSERVATOES KART SVAE	conservatores	
CONSERVATOES VRB SVAE	conservatores	307
CONSTANTINIANA DAFNE	Constantinus	
CONSTANTINO P AVG B R P NAT	Constantinus	307-308: Bono Rei Publicae Nato
CONSTANTINVS AVG	Constantinus	
D N CONSTANTINI MAX AVG	Constantinus	322: combat the Sarmatians on the Danube frontier
D N CONSTANTINI MAX AVG VOT XX	Constantinus	
DN CONSTANTINI MAX AVG	Constantinus	
FELICITAS AVGG NN	felicitas	
GENIO AVGG ET CAESARUM NN	genius	307
GENIO AVGVSTI	genius	
GENIO AVGVSTI CMH	genius	
GENIO CAESARIS	genius	308-309
GENIO CAESARIS CMH	genius	
GENIO EXERCITVS	genius	
GENIO FIL AVGG	genius	
GENIO IMPERATORIS	genius	
GENIO POP ROM	genius	307
GENIO POPVLI ROMANI	genius	306, 307; 313-314: after Licinius defeated Maximinus
GLORIA EXERCITVS	gloria	
HERCVLI CONSERVAT CAES	Hercules	
HERCVLI VICTORI	Hercules	
PRINCIPI IVVENTIS	iuventas	307: Prince of Youth
PRINCIPI IVVENTVTIS	iuventas	307, 307-308
IOVI CONSERVATORI	Jupiter	316-317: civil war with Licinius
IOVI CONSERVATORI AVGG	Jupiter	
IOVI CONSERVATORI AVGG NN	Jupiter	312-313: two Augusti, Licinius and Constantine
LIBERTAS PVBLICA	libertas	
MARTI CONSERVATORI	Mars	
MARTI PACIF	Mars	307
MARTI PATR SEMP VICTORI	Mars	
MARTI PATRI CONSERV	Mars	307
MARTI PATRI CONSERVATORI	Mars	307, 307-308
MARTI PATRI PROPVG	Mars	307
MARTI PATRI PROPVGNATORI	Mars	
FVNDAT PACIS	pax	
PACI PERPET	pax	

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

PROVIDENTIAE AVGG	providentia	313: transfer of the mint of Ostia to Arles
ROMAE AETER AVGG	Roma	
SALVIS AVGG ET CAESS FEL KART	salvus	
SARMATIA DEVICTA	Sarmatia	322: Constantine's victory over the Sarmatians
SECVRIT PERPEY DD NN	securitas	
SECVRITAS AVGG	securitas	
SOLI INVIC-TO COMITI	Sol	
SOLI INVICTO	Sol	
SOLI INVICTO COMITI	Sol	
SPES REIPVBL	spes	
SPQR OPTIMO PRINCIPI	SPQR	
BEAT TRANQLITAS	tranquillitas	Blessed peace
BEATA TRANQVILLITAS	tranquillitas	
VICT LAETAE PRINC PERP	victoria	Joyous victory to the eternal prince
VICTORIAE LAETAE PRINC PERP	victoria	
PERPETVA VIRTUS	virtus	
VIRT EXERCIT GALL	virtus XVI	16 denarii; victory over Maxentius
VIRTUS AVGG	virtus	
VIRTUS AVGG ET CAES NN	virtus	306
VIRTUS CONSTANTINI CAES	virtus	
VIRTUS PERPETUA AVG	virtus	
VIRTVS EXERCIT	virtus	Valor of the army
VIRTVS MILITUM	virtus	307-308
VIRTVTI EXERCITVS	virtus	
VOT X CAESAR NN	votum	307
VOT X MVL XX	votum	
VOT XX MVLT XXX	votum	
VOTIS X	votum	307
PERPET V ITAS AVGG		
SAC MON VRB AVGG ET CAESS NN		

Inventarisatie van de teksten op munten met de beeltenis van Constantijn naar tijdvak

306-308:	308-312:	313-318:	318-325:
GENIO POPVLI ROMANI	GENIO CAESARIS CMH	MARTI CONSERVATORI	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP
GENIO POP ROM	GENIO CAESARIS	SOLI INVICTO COMITI	VICT LAETAE PRINC PERP
MARTI PATRI CONSERVATORI	GENIO AVGVSTI	FELICITAS AVGG NN	VIRTVS EXERCIT
MARTI PATRI CONSERV	SOLI INVIC-TO COMITI	PRINCIPI IVVENTVTIS	D N CONSTANTINI MAX AVG
PRINCIPI IVVENTIS	SOLI INVICTO COMITI	ROMAE AETER AVGG	VOT XX MVLT XXX
VOT X CAESAR NN	ADVENTVS AVG	SECVRITAS AVGG	BEAT TRANQLITAS
MARTI PATRI PROPVG	COMITI AVGG NN	GENIO POPVLI ROMANI	BEATA TRANQVILLITAS
MARTI PATRI PROPVGNATORI	CONCORDIA MILIT	PACI PERPET	D N CONSTANTINI MAX AVG VOT XX
VOTIS X	PRINCIPI IVVENTITVS	VIRT EXERCIT GALL	SARMATIA DEVICTA
MARTI PACIF	SPES REIPVBL	SPQR OPTIMO PRINCIPI	
CONCORDIA IMPERII	MARTI PATRI PROPVGNATORI	FVNDAT PACIS	325-337:
GENIO CAESARIS	MARTI CONSERVATORI	PROVIDENTIAE AVGG	PROVIDENTIAE AVGG
GENIO AVGG ET CAESARUM NN	SOLI INVICTO	IOVI CONSERVATORI AVGG	VIRTUS AVGG
PERPET V ITAS AVGG	VOT X MVL XX	IOVI CONSERVATORI AVGG NN	GLORIA EXERCITVS
SAC MON VRB AVGG ET CAESS NN	GENIO IMPERATORIS	IOVI CONSERVATORI	LIBERTAS PVBLICA
VIRTUS AVGG ET CAES NN	GENIO AVGVSTI CMH		CONSTANTINIANA DAFNE
PERPETVA VIRTUS	VIRTVTI EXERCITVS		CONSTANTINVS AVG
HERCVLI CONSERVAT CAES	HERCVLI VICTORI		D N CONSTANTINI MAX AVG
SALVIS AVGG ET CAESS FEL KART	GENIO EXERCITVS		DN CONSTANTINI MAX AVG
VIRTUS CONSTANTINI CAES			CONS/I
CONSERV-VRB SVAE			CONSI
CONSERV VRB SVAE			
CONSERVATOES AFRICAE SVAE			
CONSERVATOES KART SVAE			
VIRTVS MILITUM			

MARTI PATRI CONSERVATORI
PRINCIPI IVVENTVTIS
GENIO POP ROM
CONSTANTINO P AVG B R P NAT
MARTI PATR SEMP VICTORI
SECVRIT PERPEY DD NN
CONSERV VRB SVAE
CONSERVATORES VRB SVAE
VIRTUS PERPETUA AVG

38 Munten van Constantijn in het bezit van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden

De 38 in Leiden aanwezige muntjes zijn door het museum onlangs gerubriceerd. Een ietwat verbeterde en verkorte versie vindt u hieronder. De originele lijst en de afbeeldingen van de munten kunnen desgewenst opgevraagd worden bij het Rijksmuseum zelf, h.pauts@rmo.nl.

Bij deze inventaris vindt u hieronder een beschrijving van de gebeurtenissen waarop de afbeelding betrekking heeft.

Belangrijke gebeurtenissen in omgekeerde chronologische volgorde

[Een deel van het onderstaande is hiervoor al opgenomen. Voor de duidelijkheid, hier dus een herhaling.]

[het jaar 326] *The year 326 contained what is perhaps the darkest event of his reign: the executions of his son, Crispus, and his wife, Fausta. Recall that Crispus was the son of Constantine's first wife, Minervina, who he cast aside to marry Fausta, daughter of Maximianus. Fausta subsequently gave birth to Constantine's other children. There are differing opinions as to whether Crispus was actually having an illicit affair with his step-mother, or was falsely accused by his step-mother because Crispus was an impediment to the advancement of her own children. Nevertheless, the execution of Crispus was a sensation, since at this time he was a popular hero in the empire because of his role in the victory over Licinius and position as presumptive heir. By all accounts, Constantine was profoundly grief-stricken. Several months later, Fausta was also executed in a horrible manner, by being boiled alive in a super-heated bath, reportedly at the urging of Constantine's mother, Helena. Helena then left court, embarking on her pilgrimage to the Holy Land.*

[het jaar 324 en 325] *In the course of these two years, new military campaigns were conducted against the federation of the Alemanni by Constantine's son Crispus, which were celebrated coinage inscribed "Alemannia devicta (Alemannia conquered)". From this time, Constantine began to use Nicomedia as well as Serdica and Sirmium as his preferred Imperial residences. Immediately after the war in 325, Constantine convened the great Council of Nicaea in an effort to resolve doctrinal disputes within the church. This was the first ecumenical council – in other words, a council with bishops from the entire empire, from all different sects. Among the achievements were the denouncement of Arianism; the adoption of the Nicene creed; and the decision to calculate Easter based on the Latin, solar calendar instead of the Jewish, lunar calendar. This was one of the final, decisive breaks between Judaism and Christianity.*

[het jaar 322] *Constantine managed to repulse a new invasion of Pannonia by the Sarmatians and the Iazygi. After this, Constantine may have begun the construction of a new stretch of border fortifications, the so-called Devil's Dykes, which consisted of a series of north-facing embankments starting by the Danube at Aquincum, heading to the Tisza, then turning south towards the river Mureş, crossing the Banat and reaching the Danube at Viminacium (it is possible that this construction resumed earlier work under Diocletian). Accordingly, the coinage of this year and the next declared SARMATIA DEVICTA ("Sarmatia vanquished") and name Constantine as "Sarmaticus Maximus" for the second time.*

[het jaar 320] *Constantine managed to repulse a new invasion of Pannonia by the Sarmatians and the Iazygi. After this, Constantine may have begun the construction of a new stretch of border fortifications, the so-called Devil's Dykes, which consisted of a series of north-facing embankments starting by the Danube at Aquincum, heading to the Tisza, then turning south towards the river Mureş, crossing the Banat and reaching the Danube at Viminacium (it is possible that this construction resumed earlier work under Diocletian). Accordingly, the coinage of this year and the next declared SARMATIA DEVICTA ("Sarmatia vanquished") and name Constantine as "Sarmaticus Maximus" for the second*

time.
 Despite the peace treaty, differences between the two emperors continued to crystallize. In 320, Licinius revoked the Edict of Milan and again began persecuting Christians (although with nothing close to the severity of Galerius and Maximinus) while promoting traditional paganism. The Christian persecutions were a direct challenge to Constantine and turned the political conflict between the two men into a religious one: the older Licinius representing a return to traditional Roman gods and paganism, while the younger Constantine represented the more progressive emerging monotheism.
 Constantine's eldest son, Crispus (now fifteen, and therefore aided by a Prefect), received the military command of Gaul and conducted military campaigns along the Rhine, achieving victories over the Franks and Alemanni within the year.

[het jaar 319] Around 319 Constantine reformed his coinage again and introduced a new reverse design, one with two winged Victories flanking an altar. The reverse inscription VICTORIAE LAETAE PRINC PERP translates as "Joyous victory to the eternal prince." No doubt this captures the mood following Constantine's victory in the first civil war with Licinius. In a move indicative of how Constantine was consolidating, centralizing, and systematizing his control of the empire and its bureaucracy, this design was the only bronze coin type struck throughout his domain, at every mint. The other reason this type is significant is because it marks the beginning of the end of pagan coinage, and so is a significant milestone on the road to the empire's impending conversion to Christianity. With a few minor exceptions, the Mars and Sol coins of the previous period were the last pagan deities to appear on Roman coins. The mints under Licinius' control continued to strike Licinius' Jupiter motif for few more years, but only until they came under Constantine's control.

Beschrijving van de in Leiden aanwezige muntjes

Vz: niet nader te determineren, PRIN[C PE]RP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORIAE LAETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, IMP CONSTAN - TINVS MAX AVG, [LAETAE P]RI[N]C PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORI[A]E
Vz: niet nader te determineren, Vz: gehelmd borstbeeld, [IMP CONSTA]N - [TINVS] MAX AVG, PRI[N]C PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORIAE LAETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, IMP CONSTAN - [TINVS MAX AVG], PRIN]C PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORIAE L[AETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, [I]MP [CONSTAN - TINVS MAX AVG], PRINC PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORIAE LAETAE
Vz: niet nader te determineren, PRIN]C PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, [I]MP CONSTAN - TINVS MAX AVG, PRINC [PE]RP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORI[A]E LAETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, IMP CONSTAN - TINVS M[AX AVG], [L]AETAE PRINC PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VI[C]TORIAE
Vz: gehelmd borstbeeld, IM[P C]ON[STANTINVS MAX AVG], LAETAE PRINC P]ERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [V]ICTOR[IAE
Vz: gehelmd borstbeeld, IMP [CO]NSTANTINVS MAX AVG, LAET[AE PR]INC PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIA]E
Vz: gehelmd borstbeeld, [I]MP CONSTAN - TINV[S MAX AVG], PR[I]NC PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAE]TAE
Vz: gehelmd borstbeeld, [IMP CONSTAN - T]INVS MAX AV[G], PRINC PERP]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTOR[IAE LAETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, IMP CONSTAN - TINVS MAX AV[G], PRI]NC P[ERP]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORIAE [LAETAE
Vz: gehelmd borstbeeld, [IMP CONSTAN - TIN]VS MAX AVG, PRINC PERP]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE
Vz: niet nader te determineren, PRINC PER[P]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAET]AE
Vz: niet nader te determineren, PRINC PER[P]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAE]TAE
Vz: niet nader te determineren,	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

PR]INC PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE
Vz: niet nader te determineren,	
PRINC PE]RP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE
Vz: niet nader te determineren,	
PRINC PE]RP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, VICTORIA[E LAETAE
Vz: niet nader te determineren,	
PRINC PERP]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE
Vz: niet nader te determineren,	
PRINC PERP]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [VICTORIAE LAETAE
Vz: niet nader te determineren,	
PRI]NC PERP	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, [V]I[C]TORIA[E
Vz: borstbeeld n.r., [IM]P CONSTANT[INVS] MAX AVG,	
LAETAE PRINC PERP]	Kz: twee victoriae met schild VOT/PR op altaar, ..]NC P[.
Vz: hoofd n.r. (gehelmd?),	
Vz: gehelmd borstbeeld n.r., IMP CONST[AN]TINVS M[AX] AVG,	Kz: niet nader te determineren
Vz: gelauwerd hoofd in kuras, IMP CONSTAN[TINVS MAX AVG],	Kz: niet nader te determineren
Vz: gelauwerd hoofd met helm n.r., [IMP CONSTANTINVS M]AX AVG,	Kz: niet nader te determineren

In 310, Constantine's coinage undergoes a number of marked changes. In that year Constantine has an intense vision of Apollo as the Sun God. As a result, Constantine begins to identify himself more and more strongly with the cult of Sol Invictus and begins to cultivate a monotheistic perspective. Beginning in 310 Sol becomes the most common motif on Constantine's coinage, proclaiming Sol as Constantine's most important divine patron. Other familiar types such as Mars and Genius also continue to be struck—as well as a large number of assorted reverse types from Londinium, but Sol clearly is the dominant figure.

The other important event in this period is Constantine's break with Maximianus and Maxentius following an aborted revolt by Maximianus. Not only does Maximianus disappear from the coinage, but Constantine begins recognizing Licinius and the other eastern colleagues on his coinage.

Vision of Constantine

It is commonly understood that on the evening of 27 October [312] with the armies preparing for battle, Constantine had a vision which led him to fight under the protection of the Christian God. Some details of that vision, however, differ between the sources reporting it.

Lactantius states that, in the night before the battle, Constantine was commanded in a dream to "delineate the heavenly sign on the shields of his soldiers" (On the Deaths of the Persecutors 44.5). He followed the commands of his dream and marked the shields with a sign "denoting Christ". Lactantius describes that sign as a "staurogram", or a Latin cross with its upper end rounded in a P-like fashion. There is no certain evidence that Constantine ever used that sign, opposed to the better known Chi-Rho sign described by Eusebius.

From Eusebius, two accounts of the battle survive. The first, shorter one in the Ecclesiastical History promotes the belief that God helped Constantine but does not mention any vision. In his later Life of Constantine, Eusebius gives a detailed account of a vision and stresses that he had heard the story from the Emperor himself. According to this version, Constantine with his army was marching (Eusebius does not specify the actual location of the event, but it clearly is not in the camp at Rome), when he looked up to the sun and saw a cross of light above it, and with it the Greek words "Εν Τούτῳ Νικῶ", En toutō nika, usually translated into Latin as "in hoc signo vinces." Both phrases have the literal meaning "In this sign, [you shall] conquer"; a more free translation would be "Through this sign [you shall] conquer". At first he was unsure of the meaning of the apparition, but in the following night he had a dream in which Christ explained to him that he should use the sign against his enemies. Eusebius then continues to describe the labarum, the military standard used by Constantine in his later wars against Licinius, showing the Chi-Rho sign. The accounts of the two contemporary authors, though not entirely consistent, have been merged into a popular notion of Constantine seeing the Chi-Rho sign on the evening before the battle. Both authors agree that the sign was not widely understandable to denote Christ (although among the Christians, it was already being used in the catacombs along with other special symbols to mark and/or decorate Christian tombs). Its first imperial appearance is on a Constantinian silver coin from c. 317, which proves that Constantine did use the sign at that time, though not very prominently. He made more extensive use of the Chi-Rho and the Labarum later, during the conflict with Licinius. Some have considered the vision in a solar context (e.g., as a solar halo phenomenon called a Sun dog), which may have preceded the Christian beliefs later expressed by Constantine. Coins of Constantine depicting him as the

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

companion of a solar deity were minted as late as 313, the year following the battle. The solar deity, Sol Invictus, is often pictured with a nimbus, or halo. Various emperors portrayed Sol Invictus on their official coinage, with a wide range of legends, only a few of which incorporated the epithet invictus, such as the legend SOLI INVICTO COMITI, claiming the Unconquered Sun as a companion to the emperor, used with particular frequency by Constantine. Constantine's official coinage continues to bear images of Sol until 325/6. A solidus of Constantine as well as a gold medallion from his reign depict the Emperor's bust in profile jugate with Sol Invictus, with the legend INVICTUS CONSTANTINUS. The official cults of Sol Invictus and Sol Invictus Mithras were popular amongst the soldiers of the Roman Army. Statuettes of Sol Invictus, carried by the standard-bearers, appear in three places in reliefs on the Arch of Constantine. Constantine's triumphal arch was carefully positioned to align with the colossal statue of Sol by the Colosseum, so that Sol formed the dominant backdrop when seen from the direction of the main approach towards the arch.

Vz: borstbeeld in kuras n.r., CONSTANTINVS PF AVG,	Kz: Sol n.l. staande met globe, SO[L]I IN-VI-CTO COMIT[I]
Vz: borstbeeld in kuras n.r., IMP CONSTANTINVS PF AVG,	Kz: Sol n.l. staande met globe, SOLI INV-ICTO COMITI
Vz: borstbeeld in kuras n.r., IMP CONSTANTINVS PF AVG,	Kz: Sol n.l. staande met globe, SOLI INV-I-CTO COMITI
Vz: niet nader te determineren,	Kz: Sol n.l. staande met globe, SOLI INV-ICTO COMITI
Vz: borstbeeld in kuras, [IMP CONSTANTINVS P]F AVG,	Kz: Sol n.l. staande met globe, SOL[I INV-I-]CTO COMITI
Vz: borstbeeld in kuras, IMP CONSTAN[TINVS] PF AVG,	Kz: Sol n.l. staande met globe, SOLI INV[-I-]CTO COMI[T]I
Vz: niet nader te determineren,	Kz: Sol n.l. staande met globe, [SOLI INVICTO COMITI]
Vz: borstbeeld in kuras, [IMP C]ONSTA[NTINVS PF AVG],	Kz: Sol n.l. staande met globe, [SOL INVICTO COMITI]
Vz: borstbeeld in kuras n.r., [IMP CONSTANTINVS PF AVG],	Kz: Sol n.l. staande met globe, [SOLI INVICTO COMITI]

Vz: gelauwerd hoofd n.r., IMP CONSTANTINVS PF AVG, Kz: Iupiter n.l. staande met scepter en Victoria, Onder adelaar, IOVI CON-SERVATORI

© Ingo Maier Draft - REVISED 01.01.[20]13

Military units in the pictures and lists Cnd.92-102/5 in the Compilation 'notitia dignitatum'**Infantry**

92-97 98/9 102/5.53-

92.b Iouiniani 021-lp Iouiani seniores 054-It Iouiani seniores

92.c Herculiani 022-lp Herculiani seniores 055-It Herculiani seniores

92.d Diuitenses 023-lp Diuitenses seniores 056-It Diuitenses seniores

92.e Tongrecani 024-lp Tongrecani seniores 057-It Tongrecani seniores

92.f Pannoniciani 025-lp Pannoniciani seniores 058-It Pannoniciani seniores

92.g Moesiaci 026-lp Moesiaci seniores 059-It Moesiaci seniores

92.h Armigeri seniores 027-lp Armigeri propugnatores seniores 194-Af Armigeri propugnatores seniores

92.i Sabarienses 028-lp Lartiarum sabarienses 134-Ga Lancearii sabarienses

92.k Ociauani 029-lp Ociauani 079-It Octauani

92.l Thebei 030-lp Thebaei 080-It Thebaei

92.m Cimbriani 031-lp Cimbriani 197-Af Cimbriani

92.n Armigeri iuniores 032-lp Armigeri propugnatores iuniores 195-Af Armigeri propugnatores iuniores

92.o Cornuti 034-ap Cornuti seniores 060-It Cornuti seniores

92.p Brachiati 035-ap Brachiati seniores 061-It Brachiati seniores

92.q Petulantes 036-ap Petulantes seniores 062-It Petulantes seniores

92.r Celtae 037-ap Celtae seniores 063-It Celtae seniores

92.s Heruli 038-ap Heruli seniores 064-It Heruli seniores

92.t Bataui 039-ap Bataui 065-It Bataui seniores

┌ 039.1 matriciaci seniores 066-It Matiacy seniores

92.u Mattiaci 040-ap Mattiaci iuniores 115-Ga Mattiaci iuniores

92.x Ascarii seniores 041-ap Ascarii seniores 171-Hi Ascarii seniores

92.y Ascarii iuniores 042-ap Ascarii iuniores 172-Hi Ascarii iuniores

92.z Iouii 043-ap Iouii seniores 067-It Iouii seniores

93.a Cornuti 044-ap Cornuti iuniores 069-It Cornuti iuniores

93.b Sagittarii nerui 045-ap Sagittarii nerui 173-Hi Sagittarii nerui

93.c Leones seniores 046-ap Leones seniores 116-Ga Leones seniores

93.d Leones iuniores 047-ap Leones iuniores 070-It Leones iuniores

┌ 048-ap Exculcatores seniores 071-It Exculcatores seniores

┌ 049-ap Sagittarii tungri 092-Il Sagittarii tungri

┌ 050-ap Exculcatores iuniores 174-Hi Exculcatores iuniores

93.e Tubantes 051-ap Tubantes 175-Hi Tubantes

93.f Salii 052-ap Salii 118-Ga Salii seniores

93.g Grati 053-ap Grati 072-It Grati

93.h Felices seniores 054-ap Felices seniores 176-Hi Felices seniores

93.i Felices iuniores 055-ap Felices iuniores 074-It Felices iuniores

93.k Gratianenses seniores 056-ap Gratianenses seniores 119-Ga Gratianenses

93.l Inuicti 057-ap Inuicti seniores 177-Hi Inuicti seniores

93.m Augustei 058-ap Augustei ┌

93.n Iouii 059-ap Iouii iuniores 093-Il Iouii iuniores

93.o Victores 060-ap Victores iuniores 178-Hi Victores iuniores

93.p Bataui 061-ap Bataui iuniores 123-Ga Bataui

93.q Bructeri 062-ap Bructeri 120-Ga Bructeri

93.r Ampsiuarii 063-ap Ampsiuarii 121-Ga Ampsiuarii

93.s Gratianenses iuniores 064-ap Gratianenses iuniores 088-It Gratianenses iuniores

93.t Valentinianenses 065-ap Valentinianenses iuniores 112-Il Valentinianenses 122-Ga Valentinianenses

93.u Reti 066-ap Raeti 095-Il Raeti

94.a Sequani 067-ap Sequari 094-Il Sequani

94.b Sagittarii uenatores 068-ap Sagittarii uenatores 096-Il Sagittarii uenatores

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

94.c Latini 069-ap Latini 097-Il Latini
 94.d Sabini 070-ap Sabini 073-It Sauini
 « 071-ap Brachiati 117-Ga Brachiati iuniores
 94.e Atecotti seniores 072-ap Honoriani atecotti seniores 126-Ga Atecotti honoriani seniores
 94.f Marcomanni seniores 073-ap Honoriani marcomanni seniores «
 94.g Marcomanni iuniores 074-ap Honoriani marcomanni iuniores 089-It Marcomanni
 94.h Atecotti iuniores 075-ap Honoriani atecotti iuniores 075-It Atecotti honoriani iuniores
 94.i Brisigau seniores 076-ap Brisigau seniores 180-Hi Brisigau seniores
 94.k Brisigau iuniores 077-ap Brisigau iuniores 076-It Brisigau iuniores
 94.l Mauri seniores 078-ap Honoriani mauri seniores 102-Il Mauri honoriani seniores
 94.m Mauri iuniores 079-ap Honoriani mauri iuniores 077-It Mauri honoriani iuniores
 94.n Celtae iuniores 080-ap Celtae iuniores 193-Af Celtae iuniores
 94.o Britannici 081-ap Inuicti iuniores britannici 179-Hi Inuicti iuniores britones
 94.p Bataui iuniores 081.1 Bataui iuniores <britannici> 124-Ga Bataui iuniores
 94.q Exculcatores 082-ap Exculcatores iuniores britannici 125-Ga Britones
 94.r Felices ualentinianenses 083-ap Felices ualentinianenses 098-Il Valentinianenses felices
 94.s Mattiaci 084-ap Mattiaci iuniores gallicani 129-Ga Mattiaci iuniores gallicani
 94.t Salii gallicani 085-ap Salii gallicani 181-Hi Salii iuniores gallicani
 94.u Sagittarii nerui 086-ap Sagittarii nerui gallicani 127-Ga Sagittarii nerui gallicani
 95.a Iouii iuniores 087-ap Iouii iuniores gallicani 128-Ga Iouii iuniores gallicani
 95.b Seguntienses 088-ap Seguntienses 100-Il Seguntienses
 95.c Galli uictores 089-ap Galli uictores 078-It Galli uictores
 95.d Honoriani iuniores 090-ap Honoriani uictores iuniores 099-Il Honoriani uictores
 95.e Honoriani seniores 091-ap Honoriani arcarii seniores 131-Ga Ascarii honoriani seniores
 95.f Felices iuniores 092-ap Felices iuniores gallicani «
 95.g Atecotti iuniores 92. 1 Atecotti iuniores 130-Ga Atecotti iuniores gallicani
 95.h Tungri 093-ap Tungri 101-Il Tungri
 95.i Honoriani gallicani 094-ap Honoriani gallicani 103-Il Mattiarii honoriani gallicani
 95.k Mauritoantes seniores 095-ap Mauritoantes seniores 188-Ti Mauritoantes seniores
 95.l Mauritoantes iuniores 096-ap Mauritoantes iuniores 189-Ti Mauritoantes iuniores
 95.m Menapi seniores 098-lc Merapes seniores 135-Ga Menapi seniores
 95.n Fortenses 099-lc Fortenses 182-Hi Fortenses
 95.o Propugnatores 100-lc Propugnatores seniores 183-Hi Propugnatores seniores
 95.p Armigeri 101-lc Armigeri defensores seniores 132-Ga Armigeri defensores seniores
 95.q Septimani 102-lc Septimani seniores 184-Hi Septimaniae seniores
 95.r Regii 103-lc Regii 083-It Regii
 95.s Pacatianenses 104-lc Pacatianenses 106-Il Pacatianenses
 95.t Vesontes 105-lc Vesontes 185-Hi Vesontes
 95.u Matiarum 106-lc Mattiarii iuniores 081-It Mattiarii iuniores
 95.x Mauricitrati 107-lc Mauricetrati 107-Il Mauri citrati
 96.a Vndecimani 108-lc Vndecimani 186-Hi Vndecimani
 96.b Secundani italiciani 109-lc Secundani italiciani 196-Af Secundani italiciani
 96.c Germanici 110-lc Germanici iuniores 084-It Germanici
 96.d Tertiani 111-lc Tertiani siue tertia italica 104-Il Tertiani
 96.e Tertia herculea 112-lc Tertia herculea 105-Il Tertia herculea
 96.f Lanciarii 113-lc Lanciarii gallicani honoriani 133-Ga Lancearii honoriani gallicani
 96.g Propugnatores 114-lc Propugnatores iuniores 108-Il Propugnatores iuniores
 96.h Britannici 115-lc Legio secundae britannicae siue secundani 136-Ga Secundani britones
 96.i Septimani 116-lc Septimani iuniores 082-It Septimani iuniores 191-Ti Septimani iuniores
 96.k Praesidienses 117-lc Praesichantes 138-Ga Praesidienses
 96.l Vrsarienses 118-lc Vrsarienses 137-Ga Vrsarienses
 96.m Cortoriacenses 119-lc Cortoriacenses 140-Ga Cortoriacenses
 96.n Geminiacenses 120-lc Geminiacenses 139-Ga Geminiacenses

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

96.o Gallicani 121-lc Honoriani felices gallicani 141-Ga Honoriani felices gallicani
 96.p Tertia iulia alpina 122-lc Tertia iulia alpina 086-It Tertia iulia
 96.q Prima flauia pacis 123-lc Prima flauia pacis 198-Af Primani
 96.r Secunda flauia uirtutis 124-lc Secunda flauia uirtutis 199-Af Secundani
 96.s Tertia flauia salutis 125-lc Tertia flauia salutis 200-Af Tertiani
 96.t Constantici 126-lc Flauiae uictrices constantinae id est constantici ☐
 96.u Constantiniani 127-lc Secundae flauiae constantiniana 201-Af Constantiniani 190-Ti Constantiniani
 97.a Augustani 128-lc Tertio augustani 203-Af Tertio augustani
 97.b Fortenses 129-lc Fontenses 204-Af Fortenses
 97.c Alpini 131-ps Legio prima alpina 085-It Prima iulia
 97.d Secunda iulia alpina 132-ps Legio secunda iulia alpina 111-Il Secunda iulia
 97.e Lauriacenses 133-ps Lancearii lauriacenses 109-Il Lancearii lauriacenses
 97.f Comaginenses 134-ps Lanciarii maginenses 110-Il Lancearii comaginenses
 97.g Taurunenses 135-ps Taurunenses ☐
 97.h Antianenses 136-ps Antianenses ☐
 97.i Pontinenses 137-ps Pontinenses 090-It Pontenenses
 97.k Constantia 138-ps Prima flauia gallicana constantia 142-Ga Prima flauia gallicana
 97.l Martenses 139-ps Martenses 143-Ga Marienses
 97.m Abrincateni 140-ps Abrincateni 144-Ga Abrineateni
 97.n Defensores seniores 141-ps Defensores seniores 145-Ga Defensores seniores
 97.o Mauri osismiaci 142-ps Mauri osismiaci 146-Ga Mauri osismiaci
 97.p Metis 143-ps Prima flauia metis 147-Ga Prima flauia
 97.p Superuutores 144-ps Superuutores iuniores 148-Ga Superuutores iuniores
 97.r Constantiaci 145-ps Constantiaci 202-Af Constantiaci
 97.s Corniacenses 146-ps Corniacenses 154-Ga Cornacenses
 97.t Septimani 147-ps Septimani 155-Ga Septimani iuniores
 97.u Romanenses 148-ps Romanenses 158-Ga Romanenses
 ☐ ☐ 068-It Victores seniores
 ☐ ☐ 087-It Placidi ualentinianici felices
 ☐ ☐ 113-Il Catarienses
 ☐ ☐ 149-Ga Balistarii
 ☐ ☐ 150-Ga Defensores iuniores
 ☐ ☐ 151-Ga Garronenses
 ☐ ☐ 152-Ga Anderenitiani
 ☐ ☐ 153-Ga Acincenses
 ☐ ☐ 156-Ga Cursarienses iuniores
 ☐ ☐ 157-Ga Musmagenses
 ☐ ☐ 159-Ga Insidiatores
 ☐ ☐ 160-Ga Truncensimani
 ☐ ☐ 161-Ga Abulci
 ☐ ☐ 162-Ga Exploratores
 ☐ ☐ 206-Br Victores iuniores britannici
 ☐ ☐ 207-Br Primani iuniores
 ☐ ☐ 208-Br Secundani iuniores
123 captions and discs 128 items (including 1 separated and 2 restored units. 39.1, 81.1, 92.1)
 6 items are apparently not listed in 102/5.>52
 139 items (excluding 3 repeated items)
 17 items are apparently not listed in 98/9

Cavalry
 100-101 102/5 102/5
 100.b Comites 03-vp Comites seniores 210-It Comites seniores
 100.c Promoti 04-vp Equites promoti seniores 211-It Equites promoti seniores
 100.d Brachiati 05-vp Equites brachiati seniores 212-It Equites brachiati seniores

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

100.e Bataui seniores 06-vp Equites bataui seniores 218-Ga Equites bataui seniores
 100.f Cornuti seniores 07-vp Equites cornuti seniores 213-It Equites cornuti seniores 219-Ga Equites cornuti seniores
 100.g Cornuti iuniores 08-vp Equites cornuti iuniores ☞
 100.h Alani 09-vp Comites alani 214-It Comites alani
 100.i Bataui iuniores 10-vp Equites bataui iuniores 220-Ga Equites bataui iuniores
 100.k Valentinianenses 11-vp Equites constantes ualentinianenses seniores ☞
 100.l Armigeri 13-vc Equites armigeri 224-Ga Equites armigeri seniores
 100.m Prima gallia 14-vc Equites prima gallia 227-Ga Equites primi gallicani
 100.n Dalmatae 15-vc Equites octauo dalmatae 225-Ga Equites octauo dalmatae
 100.o Passerentiaci 16-vc Equites dalmatae passerentiaci 226-Ga Equites dalmatae passerentiacenses
 100.p Mauri alites 17-vc Equites mauri alites 228-Ga Equites mauri alites
 100.q Taifali 18-vc Equites honoriani taifali iuniores 223-Ga Equites honoriani iuniores
 100.r Honoriani 19-vc Equites honoriani seniores 222-Ga Equites honoriani seniores 253-Br Equites honoriani seniores
 100.s Mauriferoces 20-vc Equites mauri feroces 215-It Equites mauri feroces
 100.t Constantiaci 21-vc Equites constantiani feroces 229-Ga Equites constantiaci feroces
 100.u Scutarii 22-vc Equites scutarii 232-Af Equites scutarii seniores 258-Ti Equites scutarii seniores comitatenses
 101.a Stablesiani 23-vc Equites stablesiani africanici 233-Af Equites stablesiani seniores
 101.b Marcomanni 24-vc Equites marcomanni 234-Af Equites marcomanni
 101.c Armigeri seniores 25-vc Equites armigeri seniores 235-Af Equites armigeri seniores
 101.d Clibanarii 26-vc Equites sagittarii clibanarii 236-Af Equites clibanarii
 101.e Parthi seniores 27-vc Equites sagittarii parthi seniores 237-Af Equites panthosagittarii seniores
 101.f Primo sagittarii 28-vc Equites primo sagittarii 239-Af Equites primi sagittarii
 101.g Secundo sagittarii 29-vc Equites secundo sagittarii 240-Af Equites secundo sagittarii
 101.h Tertii sagittarii 30-vc Equites tertio sagittarii 241-Af Equites tertio sagittarii
 101.i Quarto sagittarii 31-vc Equites quarto sagittarii 242-Af Equites quarto sagittarii
 101.k Parthi iuniores 32-vc Equites sagittarii parthi iuniores 243-Af Equites parthi sagittarii iuniores
 101.l Citrati seniores 33-vc Equites citrati seniores 238-Af Equites cetnati seniores
 101.m Comites iuniores 34-vc Comites iuniores ☞
 101.n Promoti iuniores 35-vc Equites promoti iuniores 245-Af Equites promoti iuniores
 101.o Sagittarii iuniores 36-vc Sagittarii iuniores ☞
 101.p Citrati iuniores 37-vc Equites citrati iuniores 244-Af Equites crinati iuniores
 101.q Honoriani iuniores 38-vc Honoriani iuniores 247-Af Equites honoriani iuniores
 101.r Armigeri iuniores 39-vc Armigeri iuniores 249-Af Equites armigeri iuniores
 101.s Scutarii 40-vc Equites secundi scutarii iuniores 248-Af Equites scutarii iuniores scholae secundae
 101.t Stablesiani 41-vc Equites stablesiani italiciani 231-Af Equites stablesiani italiciani
 101.u Cordueni 42-vc Equites sagittarii cordueni 260-Ti Equites cardueni comitatenses
 ☞ 43-vc Equites sagittarii seniores 259-Ti Equites sagittarii seniores comitatenses
 ☞ 44-vc Cuneus equitum promotorum ☞
 ☞ ☞ 216-It Equites constantes ualentinianenses iuniores
 ☞ ☞ 221-Ga Equites brachiati iuniores
 ☞ ☞ 246-Af Equites scutarii iuniores comitatenses
 ☞ ☞ 251-Br Equites catafractarii iuniores
 ☞ ☞ 252-Br Equites scutarii aureliaci
 ☞ ☞ 254-Br Equites stablesiani
 ☞ ☞ 255-Br Equites Syri
 ☞ ☞ 256-Br Equites taifali
39 captions and discs 41 items 5 items are apparently not listed in 102/5.>52
44 items (excluding 3 repeated items.
8 items are apparently not listed in 102/5.<52

[In drie kolommen worden de eenheden weergegeven. De naam van de eenheid staat achter de cijfer-lettercombinatie. Het teken ☞ geeft aan dat de cel leeg is. Tevens enige typografische eigenaardigheden veranderd. Enkele eenheden hebben twee nummers.]

Het nevenstaande stukje **Een erfenis bij uitnemendheid** is duidelijk geschreven door iemand kennis omtrent de Peelhelm. Hoewel de ondertekening van het stuk niet volledig is te noemen, neemt de auteur aan dat Jan Peter van de Kerkhoff, de hoofdonderwijzer te Helenaveen, de schrijver van het stuk is geweest. Hij was in 1910 dus een van de notabelen van het dorp, en zeker geïnteresseerd in geschiedkundige onderwerpen. Na zijn pensioen heeft het gezin van de Kerkhoff het *schoolhuis* van Helenaveen moeten verlaten, en de grootouders van de auteur betrokken toen in februari 1922 de woning, dat nu nog altijd bekend is als *het klooster*. Het stuk is verrassenderwijs gepubliceerd in De Graafschap-bode.

5 mei 1916 **Een erfenis bij uitnemendheid.**

Als we, in gepeinzen verdiept, omdwalen door een schilderachtig landschap en overall het werk der nijvere voorgeslachten in vereeniging met dat der tegenwoordige bewoners opmerken, voelen we telkens onwillekeurig de vraag bij ons opkomen, hoe 't er in de streek mag hebben uitgezien in den tijd, toen er, voor 't eerst een mensch den slechts – of wel geheel ongeschoeiden voet zette en met schuwe, vreesachtige blikken spiedend rondschoowde door een onbeschrijfelijke wildernis, waarin hij bij iederen stap groot gevaar liep zijn naakt lichaam deerlijk te wonden, in de met planten overwoekerde moerassen te verzinken, of wel een prooi te worden van vreeslijke roofdieren. De toestand van die eerste bewoners moet wel in hooge mate ellendig zijn geweest. Uit hun vroegere woonplaatsen door vijandige stammen verjaagd, vonden we hier zelfs geen enkel gebaad pad. In de schier oneindige bosschen was vaak de bodem dicht bezet met stekelige hulst, doornstruiken en slingerplanten, terwijl de voet bij iederen stap diep wegzonk in de overblijfselen van vergane planten, er door de eeuwen opgehoopt. Wie onvoorzichtig genoeg was, zich voort te spoeden, zonder eerst te onderzoeken of de grond hem dragen kon, liep telkens gevaar in 't moeras of veen te verzinken en jammerlijk om te komen. Zoo zijn er in 't museum te Assen een paar zoogenaamde moeraslijken te zien. 't Zijn menschenhuiden, door 't moeras gelooïd. Al de overige lichaamsdeelen zijn geheel vergaan. Liederen, die met de veenderij bezig waren, hebben ze uit bet Drentsche veen opgediept. Omstreeks het jaar 330 na Christus spoedde zich een aanzienlijk Romeinsch ruiter voort, ter plaatse waar nu Deurne (N. Brabant) ligt. Maar de veenbodem kon die vracht niet dragen en paard en ruiter verzonken. Alleen de overblijfselen der wapenrusting zijn in onzen tijd door turfgravers aan 't licht gebracht en die zijn merkwaardig genoeg. Ze bestaan namelijk uit een prachtigen verguld-zilveren helm, een fijn gesneden bovenschoen, twee binnenschoenen, een bronzen klokje van een paard, de speld van den mantel, een gedeelte van de spoor, en 't zilveren beslag van de zwaardschede. Van de lichamen van paard en ruiter was geen spoor meer te vinden en ook de verdere bewapening, ongetwijfeld van ijzer, is geheel verteerd. De vele geldstukken, die de ruiter bij zich droeg, zijn ook bewaard gebleven. 't Zijn munten, met de beeltenis van den Romeinschen Keizer Constantinus er op, die ons omtrent den tijd inlichten.

Maar om op die eerste bewoners terug te komen: onwillekeurig vragen wij ons af:

"Vanwaar kwamen zij?"

"Hoe zagen zij er uit?"

"Hoe leefden en streefden zij?"

Er kwam geen of maar weinig antwoord op die belangstellende vragen.

Heeft de zon, die ze op hun levensweg bescheen, verwarmde en verkwikte, de heugenis aan hen bewaard?

Weten maan en sterren, die ze op hun nachtelijke omzwervingen te water en te land, jagend of gejaagd, voorlichtten, zich hunne te herinneren?

Vertelt de wind, die ritselt in 't loover, bijgeval de geschiedenissen van hen, die voor duizenden jaren stonden waar wij nu toch van het tooneel hunner werkzaamheid verdwenen, terwijl hun plaats ze niet meer kent?

Andere geslachten verschenen en verdwenen op dezelfde plaats en op gelijke wijzen en lieten de meer of minder vluchtige sporen van hun aanzijn achter.

Daar boven de asch hunner gestorven verwanten de reusachtige steenblokken op te stapelen die de hunebedden vormen, richtten ze tevens blijvende monumenten op tot hun eigen gedachtenis en de steenen of bronzen werktuigen en versierselen, op verschillende plaatsen gevonden, leeren ons het een en ander van hun leven en bedrijf, alsmede van hun kunstvaardigheid.

't Is verwonderlijk, wat er in den loop der tijden, vaak toevalligerwijs, uit den bodem is opgediept, 't welk aan de vroegere bewoners herinnert.

Bij 't maaien van schollen (heidezoden, als tot strooisel in de stallen dienen), komt er een enkele maal een naar alle zijden wigvormig toeloopenden kunstig geslepen steen te voorschijn. Men noemt zoo'n steen gewoonlijk een donderbeitel of donderkeil. Toch heeft hij met het onweer niets uitstaande, maar is een steenen werktuig, voor ettelijke duizenden jaren vervaardigd en gebruikt door de bewoners der streek, die de bewerking der metalen nog niet kenden.

Gelijk algemeen bekend is vond men op verschillende plaatsen zoogenaamde urnen, zijnde steenen potten, die met asch en verschrompelde stukjes been van menschenlijken gevuld zijn.

In tal van museums van oudheden, onder anderen in dat boven den Wijnhuistoren te Zutphen, kan men ze zien.

Hoe belangrijk deze en dergelijke vondsten echter ook zijn, toch leeren ze ons niets van de lotgevallen der volken uit den voor-historischen tijd en de personen, die zich ook toen reeds verdienstelijk hebben gemaakt.

Geschiedkundige achtergrond

De grootouders van de auteur vestigden zich in februari 1922 in het "schoolhuis" van Helenaveen. Leo Theelen was na ongeveer 10 jaar onderwijzer te zijn geweest in verschillende dorpen in midden-Limburg benoemd tot hoofd der school in het dorp in Noord-Brabant. Zijn echtgenote was ongeveer 10 jaar onderwijzeres én hoofd der school geweest van de lagere katholieke meisjesschool in Baarlo, maar ze moest na haar huwelijk ontslag nemen. Van een klein huisje in Venray waar ze toen-overigens zeer kort-woonden, verhuisden ze naar de schoolwoning met een enorme tuin. De school, de schoolwoning, de kerk en enkele andere gebouwen, waren niet in het bezit van de N.V. Maatschappij Helenaveen, juist de grond voor deze gebouwen was door de Maatschappij of verkocht of geschonken aan de gemeente Deurne of de kerkelijke autoriteiten. Eigenlijk was praktisch het gehele dorp in dienst van de Maatschappij, met uitzondering van een klein aantal personen. Omdat de terreinen van de Maatschappij zich ook over grote gebieden van naburige Limburgse dorpen uitstrekten, waren er veel verbindingen onderling. Zo ligt het zusterdorp Griendtsveen in Limburg, het station van Helenaveen, "Halte" op de grens van beide provincies. Rond de eeuwwisseling was er een enorm emplacement om de turf e.d. te kunnen vervoeren naar de afnemers. Het voor het dorp Helenaveen 8 km verder gelegen station was de verbindingslijn met de buitenwereld, maar daarvoor diende je wel anderhalf uur naar het station te lopen. Rond 1910 kon je ook met het rijtuig of met de fiets als die je ter beschikking stond. Eigenlijk is de situatie niet veranderd, al is het station al decennia geleden opgedoekt, met de auto is het toch een aanmerkelijke afstand langs de Helenavaart.

In 1910 vindt dan de vondst van de Gouden Helm - hier verder Peelhelm genoemd, omdat de helm verguld zilverblik is - plaats. Het produceert onmiddellijk een grote hoeveelheid publiciteit; het lijkt erop dat er bij de bevolking veel meer aandacht was dan de summiere kranten-berichten doen blijken. Maar notities van die bevolking zelf zijn schaars. Er staan ook verschillen in die niet louter en alleen te verklaren zijn door misverstanden of gebrekkige communicatiemiddelen. Al direct wordt geschreven dat vondsten zijn achtergehouden, zo zou het ontbrekende wangstuk door een andere arbeider zijn gevonden. Nu ontbreekt het in ieder geval...

De auteur zou graag de vragen willen beantwoorden die al direct na de vondst zijn gesteld: waren er meer voorwerpen gevonden, waar is het ontbrekende wangstuk,

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Dat veranderde eerst, toen omstreeks 50 jaar de Romeinen hier verschenen. Zij "verbeterden den moerassigen, met ondoordringbare bosschen overdekten grond; wierpen dijken op, maakten vaarten, legden wegen aan en bouwden kasteelen en burchten, waarvan de overblijfselen lang hebben bestaan." En, wat van overwegend belang was: ze brachten hier de kunst van lezen en schrijven en openden daarmee voorgoed den weg ter beschaving en verlichting. Het duurde echter nog verscheiden eeuwen voor 't volk die kunst waardeerde en vrij algemeen beoefende.

De oude Germaansche stammen, voor wie jacht, visscherij en oorlogvoeren de meest geliefde bezigheid was, hebben waarschijnlijk de schrijfkunst als een gevaarlijke tooverkunst aangemerkt, temeer daar ze door de overmachtige indringers uit het Zuiden werd geleerd. Immers: nog in onze dagen vindt men onbeschaafde stammen, bij wie deze kunst in, een kwaden reuk staat. Een vermakelijk staaltje daarvan verhaalt de Engelsche reiziger Marimer. Hij bezocht eens den koning van een afgelegen eiland, die Finow heette en nog nooit iets gehoord had van lezen en schrijven. Marimer poogde hem daarvan eenig denkbeeld te geven en zeide: "Zeg me maar, wat ik schrijven moet!" De potentaat antwoordde: "Schrijf mij!" Marimer zette eenige krabbels op 't papier en één der tochtgenooten van den reiziger, die niets van het gesprek kon gehoord hebben, werd geroepen en las: "Finow".

De koning stond versteld. Driftig vatte hij 't papier, bekeek het van alle kanten en riep toen: "Ik zie hier volstrekt niets, dat op mij gelijkt! Waar is mijn hoofd? Waar zijn mijn oogen? En waar mijn beenen?" Een geruimen tijd liet hij den reiziger nog de meest verschillende namen schrijven en telkens moest een der reisgenooten gehaald worden om 't geschrevene te lezen. Daar dit steeds zonder fout geschiedde, werd de koning bang. "We kunnen u en uwe onderdanen die kunst ook wel leeren!" verzekerde Marimer. "O neen" riep hij hevig ontsteld. "Als mijn die tooverkunst ook verstond, zou 't me stellig van mijn kroon, ja misschien wel van 't leven berooven. Wees zoo goed met uw kameraden zoo gauw mogelijk mijn land te verlaten en er nooit meer terug te komen!"

Ja, de eenvoudige schrijfkunst is, welbeschouwd de voornaamste van alle kunsten, die ons in 't verleden terugverplaatst, zoodra we dit wenschen.

Wat de menschen in vroeger eeuwen gedacht, gedaan en ondervonden hebben, hoe ze leefden, streefden en stierven, schreven ze op en hun geschriften zijn ons als de kostbaarste erfenis nagebleven.

Een goed boek is een kostelijke schat.

Zelfs de beste vriend kan ons vaak niet altijd en overal gezelschap houden. Familiebetrokkingen; de zorg voor 't levensonderhoud, ja tal van oorzaken voeren hem soms ver van ons weg. Niet zelden ook verlaat hij vóór ons dit leven. Maar 't boek, dat ons lief werd, vergezelt ons steeds, waar we dat wenschen. Het dringt ons zijn gezelschap nooit op en is toch ieder oogenblik daar, om ons raad en troost te verlenen, om ons te leeren en te stichten.

De schrijfkunst stelt ons zelfs in betrekking tot hen, van wie we door landen en zeeën gescheiden zijn.

Bij 't afscheid nemen hadden we hen, die zoolang al lief en leed met ons deelden, nog zooveel wenschen te zeggen, maar we waren daartoe te zeer bewogen.

Geen nood! We nemen pen en papier ter hand, schrijven een brief en werpen dien in de naaste postbus en weinig tijd later komt hij in 't bezit van onze dierbare betrekkingen.

Een goed schrijver, die zijn ziel in zijn werk legde, kan eeuwen lang dood en begraven zijn, er is geen tooveres van Endor noodig, om hem weer op te roepen.

In den geest staat hij naast zijn lezer en leert en vermaant hem als een dierbaar vriend.

Niemand was daarvan dieper overtuigd, dan Thomas Carlyle, zooals blijkt uit de woorden, aan het slot van zijn meesterwerk: "De Fransche Omwenteling". En we meenen niet beter te kunnen doen, dan daarmee voor ditmaal van den welwillenden lezer en de vriendelijke lezeres afscheid te nemen. Ze luiden aldus:

"En nu, o lezer, is voor ons de tijd gekomen, om te scheiden. Moeilijk was onze gezamenlijke reis, niet zonder hinderpalen, maar zij is afgelopen. Voor mij waart gij een dierbare schaduw, de niet belichaamde geest van een broeder. Voor u was ik slechts een stem. Toch was onze verhouding eenigszins geheiligd, betwijfel dat niet! Want welke geheiligde dingen ook eens holle klanken mogen worden, hebt gij, wanneer de stem van een mensch spreekt tot een mensch, niet door de levende bron, waaruit al het geheiligde ontsprong en nog ontspringt? De mensch kan beschouwd worden als "een vleeschgeworden Woord". Het staat slecht met mij, indien ik valsch gesproken heb; uw plicht was het vlijtig te luisteren. Vaarwel!"

V.

K.

hoe zou de helm en de rest daar in het veen gekomen zijn? Vragen van deze tijd zijn dan: als er meer voorwerpen zijn gevonden waar bevinden of bevonden die voorwerpen zich dan wel?

Een klein deel van de antwoorden is te vinden in het archief van de N.V. Maatschappij Helenaveen; de Maatschappij was eigenaar van praktisch alle grond, maar juist niet van de grond waar de helm werd gevonden. Het doorspitten van dit zeer omvangrijk archief kost jaren, gebeurtenissen die in het dorp spelen rond 1910 zijn met voorrang boven andere onderwerpen nagetrokken. De directeur van de onderneming was één dag na de vondst ter plekke, maar pas anderhalf jaar later stuurt hij een beschrijving van de vondst en de gebeurtenissen.

Indeling en inhoud van het dossier

Dit dossier gaat over de vondst van de Peelhelm. Maar voorkennis is nodig om bepaalde zaken te kunnen begrijpen of beoordelen. Zo worden er uitgebreid artikelen geciteerd over gevonden veenlijken, in het bijzonder in Drenthe. Bij de Peelhelm is geen spoor van een lijk gevonden, zodat we mogelijkerwijs conclusies kunnen trekken als we de situatie rond de Peelhelm vergelijken met situaties elders.

Ook het dorp Helenaveen komt uitgebreid ter sprake; Helenaveen was een bijzonder dorp omdat het praktisch geheel in bezit was van een onderneming. De burgerlijke overheid in het verre Deurne had minder in de melk te brokkelen dan de Maatschappij Helenaveen.

De onderneming bestond al ruim 50 jaar toen de helm gevonden was; ze had al een hele ontwikkeling doorgemaakt van turf-afgraver tot landbouw-ontwikkelaar. Juist rond 1910 werden de eerste stappen gezet toch het opzetten van grote pacht-boerderijen, wat overigens veel moeizamer ging als verwacht was. Daarna komen we bij de vondst van de helm, aan de hand van verschillende bronnen wordt getracht de gang van zaken nauwkeurig te volgen. Doel is o.a. vast te stellen wat er nu eigenlijk gevonden is. Want het is duidelijk dat er meer voorwerpen in het veen lagen dan nu in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden te bewonderen is.

13 februari 1894 **BRIEVEN UIT PEELLAND I.**

Ik veronderstel, dat iedere lezer zooveel aardrijkskundige kennis bezit, dat hij weet over welk gedeelte van den aardbol mijn correspondentie zich uitstrekt. Het is al een zeer "oude" plek grond, waarvan al ik weet wel niet in welke eeuw reeds gesproken wordt. Ja, als ik me niet vergis, dan zou Peelland het grijze Menapië zijn. Heerlijk idee, in zoo'n landstreek te wonen! Dat Peelland zijn naam aan de Peel ontleend heeft, is zoo klaar als de dag; 't behoeft niet vermeld te worden. De naamsafleiding Peelland biedt zelfs voor een leek in 't vak niet de minste moeilijkheid aan, een schooljongen kan ze maken. Minder gemakkelijk echter is de afleiding van het woord Peel zelf. Ze wordt niet naast de deur gezocht. Denk eens aan, er zijn geleerden geweest, die gedacht hebben aan 't grieksche woord Pélos, dat slijk, of aan 't latijnsche Palus, dat moeras beteekent. Ook zijn er, die verband willen brengen tusschen ons "Peel" en 't Hoogduitsche Pfuhl, waaraan wij o. a. ons woord "poel" ontleenen. Bij al die afleidingen is het niet gebleven, 't Zou waarachtig ook jammer zijn. Goeroe, in zijn Kerk en Wereldhistoriën, vertelt, dat Peelland en Peellanders afleidingen zijn van 't Latijnsche Petulanus, d. w. z. dartel, en hij komt met de onnoozele opmerking voor den dag, dat de oudste bewoners van Peelland zeer dartel en brooddronken leefden en hun hals niet gaarne wilden buigen onder 't juk van vreemde overheerschers (nu, dat zal wel geen enkel volk graag doen). Maar er is nog een latijnsch woord pedum, (herdersstaf), en daar moet Peelland voorzeker vandaan komen, want men schreef oudtijds Pedelland, en Peelboeren moeten een ras geweest zijn, dat steeds met stokken, knuppels en knotsen gewapend uitging, om zich te verweren... Na al deze geleerde opmerkingen zal de lezer gewis weten waarvan de naam van 't uitgestrekte moeras, dat zich als een woestijn tusschen Noord-Brabant en Limburg uitstrekt, afkomstig af. Doch met oudheidkundige gissingen en beschrijvingen zal ik u niet langer vervelen, 't Is wèl geweest. Het is mijn plan u nu en dan onder het op schrift "Brieven uit Peelland" het een en ander nopens den tegenwoordigen toestand van Noord-Brabant oostelijk gedeelte mede te deelen: over den landbouw, over de veeteelt, over de kermessen, over zeden en gewoonten over schoolwezen, beschaving, industrie godsdienstig leven, merkwaardige bouwen, zeldzaamheden, natuurschoon wegen en vaarten, verbeteringen of onderscheiden gebied, - nu ja, da zullen we wel zien. 't Zullen schetsen zijn uit een door-en-door katholiek gedeelte van 't katholieke Noord Brabant.

7 maart 1894 **BRIEVEN UIT PEELLAND. II.**

Hebt gij dominé Hanewinkel gekend? Ik niet, lezer, zijneerw. had al lang het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, toen ik geboren werd; een grondige reden voorwaar om geen persoonlijke kennismaking met hem te kunnen aangaan. Of ik zijneerw. persoonlijk had willen kennen? In het begin dezer eeuw was hij een vrij gevierd man, en de adjectieven geleerd, wakker, schrandere enz. enz. zijn hem tijdens zijn leven kwistig naar het hoofd geworpen. Pater Allard noemt hem erg grimmig, bitter en onverdraagzaam, terwijl maar, zult ge mogelijk vragen, wat interesseert ons ds Hanewinkel, die voor het meerendeel der lezers een onbekende grootheid is en daarbij geen rol meer speelt op het hedendaagsche wereldtooneel? Dominé Hanewinkel, lezer, heeft indertijd een paar heel dwaze, maar voor een geschiedvorschere thans merkwaardige boeken geschreven. Ge kent ze mogelijk niet, want ze worden al zeldzamer en zeldzamer (wat nu juist zoo heel erg niet is). Een ervan is getiteld: *Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch*; 't is een echt monumentje van gereformeerde "verdraagzaamheid". Het scheldt op de meierijsche Katholieken uit het laatst der vorige eeuw van 't begin tot het einde, van de eerste bladzijde tot de laatste, en een heele woordenlijst van scheldnamen, die hij den armen Meierijenaars naar 't hoofd werpt, zou er uit het boek zijn samen te lezen. Hij noemt zijn katholieke gewestgenooten beurtelings in vollen ernst, want hij bewijst ook op zijn manier: afgodendienaars, bijgeloovigen, boeren, domkoppen, baldadigen, lichtgeloovigen, haatpredikers, vervolgzuchtigen, enz. enz. Ik heb van Hanewinkel gesproken, omdat de stof, die hij behandeld heeft, hier en daar wel aan de mijne raakt: de predikant van Vierlingsbeek schreef brieven uit de Meierij, mijn plan is het, af en toe brieven uit Peelland te leveren, *mais le pasteur Hanewinkel ne sera pas mon maitre pour le style épiscopal*. In zijn hooggeroemd *Gedenkschrift van Nederlands Herstelling* schrijft v. d. Palm: "In Amsterdam leeft alles van den handel" ... en - in Peelland leeft alles van den landbouw. De landbouw is er het voornaamste middel van bestaan, en daarom zullen de landbouw en zijn heer ook de stof wezen, waarvoor ik in de eerste plaats eenige aandacht vraag. Om met goed fatsoen over de boeren uit Peelland te kunnen schrijven, is meer noodig dan een oppervlakkige kennismaking met de luitjes; betrekkelijk den boerenstand heeft ds Hanewinkel het niet verder gebracht, vandaar ook die onnauwkeurige schetsen, waardoor zijn brievenboek zich kenmerkt. Van bijzondere eigenschappen heeft hij algemeene gemaakt, en de misdaden van een enkelen persoon heeft hij een heel volk aangewreven. Dat is niet christelijk; zoo iets pleit niet voor den schrijver. Kan ik u plezier doen met een paar schotjes uit het gekke boek? Welnu: "De Meierijenaar redeneert noch onderzoekt, waarom dan ook de meesten onder hen, vooral op die plaatsen, welke niet

aan de passage liggen of weinig gemeenschap met de steden hebben, niet anders dan werktuigelijke en als bij instinct handelende wezens zijn; menschen, die schier niets van de menschelijkheid bezitten dan de uiterlijke gedaante. Ik heb onder de boeren in de Meierij schepsels gevonden, die zóó verschrikkelijk dom en onwetend waren, dat ik er over verbaasd stond, zoodanig, dat zij mij de eenvoudigste vragen, die men elders aan kinderen, die pas beginnen te spreken, voorhoudt, niet beantwoorden kunnen". Dat klinkt niet erg malsch! "Uit noodzakelijkheid, of iets meer dan ongevoeligheid, of omdat het zoo het gebruik is, getrouwd zijnde en kinderen verwekkende, brengt hij die (de lessen van het domste bijgeloof uitgezonderd) eveneens op als zijne kuikens en kalveren, en het voornaamste oogmerk is er zoo spoedig mogelijk voordeel van te trekken."

"Van den landbouw of andere zijner bezigheden moet een meierijsche boer iets meer weten, zou men denken; doch men bedriegt zich. Tusschen den os, die in de Meierij den ploeg trekt, en den boer, die erachter gaat, is wat hun kundigheden in den landbouw betreft slechts zeer weinig onderscheid. Gewoonte en dwang door behoefte zijn de eenige drijfveeren, die hem werkzaam doen zijn. Vraagt slechts zoo een loomen, ongevoeligen ossendrijver, waarom hij zijn land zoo en niet op een andere wijze behandelt, waarom hij het met deze en niet met een andere soort van bemesting tracht vruchtbaar te maken, en hij zal u in zijne lompe en bijna onverstaanbare taal trachten te beduiden, dat hij het oude gebruik volgt en er voor het overige niet van weet of wil weten."

Al voeg ik in dezen trant aan de karakterschets van den meierijschen boer niets meer bij, dan kan het er voor vandaag mee door.

Onze landstreek heeft voorzeker haar gebreken, maar welk gewest heeft die niet? Een boer is in Peelland niet slechter dan elders, maar zijn naastenliefde, eenvoud en hulpvaardigheid doen hem eer aan. Het eerlijksgevoel, dat beken ik, is niet steeds even sterk in hem ontwikkeld. Op dat punt houdt hij er bepaald nu en dan aparte ideeën op na. Doch of dit nu alleen bij den Peelboer is op te merken? 't Wordt door sommigen den ganschen boerenstand verweten, met den dichter Poot, den beminnelijken zanger van het Akkerleven, inclus. Evenwel, de Hemel gave, dat het slechts den boeren aan volkomene eerlijksbegrippen ontbrak! "Ieder is een dief in zijn nering," zegt het spreekwoord en dat vindt zijn getuigen onder alle klassen der samenleving.

Ik weet anders wel: een spar uit een gemeentebosch te halen, als men die juist nodig heeft, op de gemeentewegen, als de veldwachter uit 't gezicht is, zoden te steken, met den rug naaide schapen gaan staan, als ze op eens andermans goed grazen, een breede scheidsvoor ploegen, een vijf-en-twintigtal of meer turven van zijns buurmans klotmijt nemen, als de kar nog niet vol is, - ik weet wel: dat zijn van die zonden, waarin menige boer precies zoo'n zwaar been niet vindt.

Doch genoeg voor heden, een volgende maal over een nieuw verschijnsel op landbouwkundig gebied, althans in onze streken, en dan over wat anders.

15 maart 1894 **BRIEVEN UIT PEELLAND. III.**

Sprak ik u in mijn vorig schrijven over een nieuw verschijnsel in het landbouwersbedrijf, - altijd met betrekking tot onze landstreek, - ik bedoelde daarmede de oprichting van coöperatieve boterfabrieken, welke als paddestoelen in den herfst uit den grond verrijzen. Deze fabrieken zijn werkelijk een schrede voorwaarts; de oude sleur heeft er een "leelijken klap" door gekregen. De boeren in deze streken hebben over het algemeen een afkeer van alles wat nieuw is, en landbouw en veeteelt hebben in de Peel sedert een paar eeuwen betrekkelijk zeer weinig vorderingen gemaakt. In het aangrenzende Limburg was men reeds op verscheiden plaatsen tot het oprichten van coöperatieve boter fabrieken overgegaan, en de deelnemers waren over 't algemeen zeer tevreden. Liesel, een plaatsje nauwelijks op de landkaart te vinden, zou het eerste dorp in deze streken wezen, dat zijn voordeel deed met hetgeen Limburg op het gebied van boterbereiding en samenwerking ons vóór was. De coöperatieve boterfabriek te Liesel, gemeente Deurne, is wel de beste in haar soort uit gansch Peelland; volgaarne sta ik haar een plaatsje in mijn brieven af.

Een landbouwer uit het dorp (de heer J. Berkoens), beter op de hoogte van zijn tijd dan zooveel anderen, vormde 't plan om die inrichting tot stand te brengen, en spaarde daarvoor kosten noch moeite. Door de eensgezindheid der dorpelingen (meest allen boeren) en door den invloed, dien hij wegens zijn meerdere ontwikkeling op de andere landbouwers oefent, kwam spoedig een vereeniging van drie en-zeventig leden tot stand, waarvan de heer Berkoens met eenparige stemmen tot president gekozen werd. Meermalen had hij geheel belangloos in 't algemeen welzijn gewerkt, ook thans stond hij den grond benodigd voor den bouw der fabriek gratis af. Een net, welingelicht gebouw werd opgetrokken, en daarin werden de gunstig bekendstaande machinerieën van Melotte, uit Remicourt (Luik), geplaatst. Een viertal wakkere werklui werden gekozen en de fabriek geopend. Wat stonden de eenvoudige lieselsche landlieden met verbaasde blikken naar dat wonderding, de centrifuge, te kijken, en hoe onbegrijpelijk was voor hen de werking van den controleur! Een enkele zal 't zelfs gespeten hebben, dat dit "ding" zoo juist de bestanddeelen der melk aanwijst,

want in de winkels zijn wel eens boterkluiten gebracht, die van binnen... hm! hm!... Iedere boer (die deelnemer is) weet op welk uur hij zijn melk, welke aan bepaalde eischen moet voldoen (zuiver, versch, enz.) aan de fabriek moet brengen. De ontroomde melk neemt hij weer mee naar huis.

Bij inschrijving is de boter van een halfjaar verkocht aan den heer De Wert, te Best bij Eindhoven. In het laatste kwartaal van '93 ontving de vereeniging 55 cent per half kilo, in dit loopend kwartaal 66 cent. Om de veertien dagen geschiedt de uitbetaling, en iedere landbouwer stort dan 50 ct., tot delging van de schuld, die men bij den bouw der fabriek heeft moeten aangaan. Verder is bepaald, dat ingeval de vereeniging ophoudt te bestaan, de fabriek en de machines aan den president komen, tegen betaling der waarde. Zoo zeker moesten onze landbouwers van hun onderneming zijn.

Toch was er in 't begin nog een enkel lieselsch boertje, dat de zaak niet goed vertrouwde. De luitjes moesten, alvorens toe te treden, met eigen oogen zich kunnen vergewissen. De meeste dezer ongelooovige en weinig energieke heeren zijn met nieuwjaar ll. toegetreden, na hun ongeloofigheid duur betaald te hebben. Schade en schande zijn nog altijd flinke leermeesteressen, ze maken iemand wijs. Thans telt de vereeniging drie en-tachtig leden.

Alles gaat naar wensch, dank het uitstekend bestuur! Allen zijn tevreden en de qualiteit der boter wordt geroemd. Verscheiden landbouwers uit Friesland en Groningen, die bij de boterbereiding een andere methode in toepassing brengen, kwamen hier een kijkje nemen. En de minder prettige indruk, dien zij van het nederige dorpje ontvingen, werd grootendeels uitgewischt, toen zij zagen dat ook de bewoners dier in hun oog onaanzienlijke boerenhuisjes uitstekende boter wisten te bereiden.

Het voorbeeld, door de landbouwers te Liesel gegeven, vond spoedig navolging in de omliggende plaatsen; de coöperatieve boterfabrieken verrezen daar, zooals ik zeide, als paddestoelen uit den grond. Niet allen echter mogen zich in grooten bloei verheugen, zelfs zijn sommige vereenigingen weer ontbonden.

Voor dergelijke inrichtingen wordt op veel plaatsen de gewenschte en vereischte samenwerking en eendracht onder de boeren gemist, terwijl nu en dan de vereenigingen door onzinnige maatregelen haar ontbinding zelve bewerken.

Thans nog een enkel woordje over de vroegere boterbereiding en den veestapel aan de boorden der Peel.

Vóór de oprichting der fabrieken was 't bereiden der boter het werk van "moeder de vrouw". Uit het groote verschil in qualiteit onzer huismoeders ontstond het groote verschil in qualiteit der boter. Al zouden op de meeste boerderijtjes de noodige middelen voor goede boterbereiding niet ontbroken hebben, in veel huizen miste men die zindelijkheid, welke voor de boterbereiding een eerst vereischte is. Op de "mijn" werd dan ook voor de meeste boter niet meer betaald dan ±40 cent per half kilo, en waarlijk, veel kluiten zagen er niet zeer aantrekkelijk uit. Slechts weinig boeren leverden tamelijk goede boter.

Hoe gelukkig gevoelen zich thans onze huismoeders! Ze zijn van 't lastige "karnen" ontslagen, en de kwade hand, of iets anders, die vroeger 't vee of de kam wel eens raakte, waardoor 't bereiden der boter onmogelijk werd, vermag nu niets; een heerlijk terrein is de macht der tooverkollen ontnomen.

Doordat onze landbouwers hun boter beter betaald krijgen dan vroeger, leggen zij zich thans ook meer toe op de verbetering van den veestapel. Die verbetering is reeds merkbaar, men wil jong vee hebben, en 't vee wordt nu beter verzorgd en gevoed. Overigens hebben de hollandsche koeien waarlijk wel reden haar natuurgenooten in Peelland te benijden. Meermalen is het gebeurd, dat een koe in onze streek in den gezegenden ouderdom van ±30 jaar overleed of... ter slachtbank werd geleid. (De lui zijn wat gebit betreft door moeder natuur niet misdeeld.)

Het gebrek aan weiland is de hoofdoorzaak van ons slecht vee. In veel streken kan in dat gebrek niet voorzien worden. Hier is het slechts een quaestie van kapitaal. Geschikte gronden om er weiland van te maken, zijn er in de Peeldorpen veel aanwezig, en Maaswater, - wel dat is er in de onmiddellijke nabijheid.

De volgende maal over iets anders.

27 augustus 1894 **BRIEVEN UIT PEELLAND. IV.**

Wat is het in den laatsten tijd veranderd nabij de halte Helenaveen, op de grenzen van Noord-Brabant en Limburg! Een geheel nieuw dorp is verrezen op de plek, waar vroeger weinig meer te zien was dan een uitgestrekte vlakte, met heide begroeid en door geen boom zelfs verlevendigd! Van woningen was er nauwelijks een spoor te ontdekken. Bij de oude halte - thans een baanwachterswoning - bevond zich een armoedige keet, waar jenever en bier verkocht werden en de reiziger kon wachten op den trein, die er enkele malen daags stopte.

Toch was het somwijlen vrij levendig op de hoogte van het kleine station.

Er is een tijd geweest, dat in de Peel veel boekweit werd verbouwd. Dit gaf aan verscheiden lieden werk en was voor de meeste ondernemers zeer winstgevend. Zoodra het voorjaar in het land was, werd de bovenste veenlaag omgehaald, en wanneer de kluiten dooiden wind en de zon waren gedroogd, stak men ze in brand. Honderden hectaren lagen somwijlen in

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

de limburg-noordbrabantsche Peel te branden en te smeulen, tot groot ongemak van een gansche landstreek. Dewijl men het veenbranden liefst ondernam bij een drogen Oostenwind, zat dikwijls de halve Meierij (en vooral de Peeldorpen) in een dichten rook gehuld, die zelfs tot in de huizen doordrong. Was het veen uitgebrand, dan werd in de overgebleven asch boekweit gezaaid, die bij gunstige jaren heel wat opleverde.

Maar de bloeitijd der boekweitteelt in de Peel schijnt voorbij te zijn, en zooals wij zien zullen, heeft de bovenste veenlaag te veel waarde gekregen, om ze tot asch te verbranden.

Wij gaan een kijkje nemen te Griendtsveen, onder de gemeente Horst.

Waaraan dit nieuwe dorpje ontslaan en opkomst te danken heeft? Op deze vraag is een zeer kort antwoord te geven: aan de turfstrooisel-nijverheid. Misschien heeft dit antwoord eenige toelichting noodig.

Zooals de lezer weet, is de Peel zeer rijk aan turf, die in de omliggende plaatsen als brandstof gebruikt en bij scheepsvrachten naar elders vervoerd wordt. Die turf zit echter niet onmiddellijk aan de oppervlakte, maar is door een dikke korst mosveen bedekt, hetgeen tot vóór enkele jaren als een ware plaag werd beschouwd.

De grauwe turf toch had bijna geen waaide, en de laag is op sommige plaatsen zelfs anderhalven meter dik.

Nu kwamen vóór een tiental jaren uit Duitschland industrieelen over, die de bewerking van de mosturf ter hand namen. Nabij de halte Helenaveen richtten zij een fabriek op. En zie – een nieuwe nijverheid, die zich in korte jaren sterk uitbreidde, was in het leven geroepen, en honderden gezinnen verschaft zij thans winter en zomer brood.

Vroeger was het alleen 's zomers in de veenderijen levendig; omstreeks half Maart ving het turfgraven aan, en dit duurde tot in het najaar, maar 's winters lagen de werkzaamheden stil. Het veen echter, dat voor turfstrooisel wordt gebruikt, laat zich ook in den winter bewerken. Grauwe turf behoudt haar waarde zelfs al is ze bevroren terwijl ze nog nat was. Met de zwarte is het geheel iets anders.

De grauwe turf wordt op de gewone wijze in het veld gedroogd en in de fabrieken verwerkt. Hier wordt zij uiteengerukt en versneden, daarna uitgezeefd en in balen geperst. Deze balen van een halven kubieken meter inhoud wegen pi. m. 150 kilo; zij worden bijgehouden door een zestal latten en zijn onder en boven door vier ijzerdraden omgeven.

Een bezoek aan een turfstrooiselfabriek is wel de moeite waard. De massaas turf, die dagelijks verwerkt worden, zijn ongelooflijk groot, en de snelheid, waarmede het werk geschiedt, is verbazend.

Na enkele minuten ziet men de turf, die aan de eene zijde in de fabriek komt, haar aan den anderen kant behoorlijk verpakt, gewogen en gemerkt verlaten, om dadelijk aan boord gebracht en de wijde wereld ingezonden te worden.

De wereld ingezonden, – 't is niet te veel gezegd, want naar alle oorden van Europa, ja zelfs tot in de Nieuwe Wereld vindt het turfstrooisel zoo per schip als per spoor zijn weg. Vooral in de groote stallen der wereldsteden wordt het als ligging voor de paarden gebruikt.

Behalve de vijf flinke fabrieken bij de halte Helenaveen vindt men er een te Helenaveen zelf, benevens nog enkele in de Astensche Peel, nabij sluis No. 13, voorts eenige in Overijssel, Drente en Groningen.

Het turfstrooisel biedt in den landbouw veel voordeelen aan. Het is niet alleen een zacht en warm leger voor het vee, maar heeft bovendien nog de eigenschap, dat het veel vocht opneemt. Het is veel goedkooper dan stroo en geeft een meststof, die volgens herhaalde proeven uitstekend is.

De Maatschappij *Griendtsveen* is op het gebied van turfstrooisel-fabricage een der voornaamste in ons werelddeel, en er zijn dagen waarop in haar fabrieken meer dan een half millioen kilo droge turf wordt verwerkt. Daartoe zijn meer dan één millioen turven noodig, want één droge turf weegt ongeveer 4 hectogram.

Griendtsveen is een bezoek overwaard. Het getal der vreemdelingen, die er jaarlijks een kijkje komen nemen, is zeer aanzienlijk. Om druk bezocht te worden, is het ook goed gelegen: de gemelde halte Helenaveen ligt er slechts enkele minuten van verwijderd, en de Helenavaart, die met het groote kanaal van Maastricht naar Den Bosch in verbinding staat, doorsnijdt de eigendommen der Maatschappij. Het getal der huizen is er nog vrij gering, evenals dat der gezinnen, die er voor vast hun verblijf hebben. Verscheiden werklieden wonen wel in de nabijgelegen dorpen, maar voor een groot gedeelte komen zij uit de noordelijke provinciën. Wanneer de tijd van turfgraven aanbreekt, vinden zij hier volop werk. Tegen den winter keeren zij naar hun haardsteden terug. Wie dan spaarzaam is geweest, behoeft den winter niet met een bang gemoed af te wachten.

Griendtsveen heeft sinds ettelijke jaren een school en zal zich ook weldra in het bezit van een kapel mogen verheugen.

Sedert een jaar of drie wordt er 's Zondags in het schoollokaal het H. Misoffer opgedragen; in de week komt de predikant van Deurne er katechisatie geven.

Zooals ik zeide, is het nieuwe dorpje een bezoek overwaard. Inderdaad, er is veel te zien, dat men elders tevergeefs zoekt.

De spoorweg-viaduct (de zoogenaamde transporteur) is het mooiste wat men op het gebied van turfstrooisel-nijverheid,

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

niet alleen in ons Land, maar in geheel Europa vindt.
De fabrieken, welke door zijsporen met de hoofdlijn van den spoorweg Rotterdam -Maastricht verbonden zijn, worden met het terrein, dat erachter is gelegen, gezamenlijk door meer dan 50 gloeilampen verlicht.
De waterspiegel der vaartjes in 't veld ligt 1½ meter hooger dan die der Helenavaart, en deze kanaaltjes worden door middel van een pomp uit laatstgenoemde vaart gevoed.
De drijvende fabriek trekt de aandacht van iederen bezoeker. Geen wonder, een fabriek op een schip is ook niet overal te zien... Maar wanneer ik u al het merkwaardige, dat Griendtsveen reeds op 't oogenblik aanbiedt, moest opnoemen, zou ik nog lang niet uitgepraat wezen. Thans echter eindig ik. Een volgende maal over het leven in de venen en wat er verder te berde zal gebracht worden.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

<p>20 mei 1910 Turfstekers en andere arbeiders</p>	<p>24 november 1962 Papini en de duivel, rood ingebonden SPOKEN IN DE PEEL</p>	
<p>van de N.V. Maatschappij Helenaveen d.d. 28 mei 1910 t/m 2 juli 1910</p>	<p>Er gingen de afgelopen week geruchten dat het spookt in de Limburgse Peel, met name in de omgeving van Helenaveen. Er was sprake van akelige geluiden en van zonder aanwijsbaar doel in het rond vliegende stenen, rotte appels en zelfs tomaten. Ik heb mij naar de bedreigde plek gespoed en bevonden dat de inwoners aldaar ten aanzien van deze verschijnselen de gebruikelijke houding van ietwat vreesachtig ongeloof aannemen. Er is echter één man, die volhardt in een onwankelbaar geloof: het spookt niet alleen in de Peel, de duivel gaat er te keer "dat het niet mooi meer is". Dat is de heer Leo Kluijtmans. Hij woont op de "Hoeve het Volkmeer", aan de Grashoek, een onherbergzaam oord dat inderdaad een lustoord moet zijn in de ogen van spoken, die gevoel hebben voor natuurschoon.</p>	
<p>Aarts J. Akker A. droogen Akker H. de droogen Arts A. Bekkers A. schilder Beuken E. van de Beuken J. van de dekken Beuken M. van de dekken Beuken P.J. van de opredde Beuken P.J. van de Bies E. Bies F. vuren Bies G. vuren Blatter J. draaibrug Blatter W. Bosch A. turfstrooisel Bosch G. bouwland Bosch G. Botten A. Breda A. van gebouwen Brink G. bouwland Broek J. van de vuren Brouwers A. draaibrug Brouwers F. turfstrooisel Brouwers W. afbonken slechten Buis H. gebouwen Cox M. bouwland Craanen J. Craanen J. Craanen Th. Crommetuin W. Derks B. Derks G. Derks Jac. Derks Jan afbonken slechten Derks Jan Doorn A. van Doorn H. van Doorn W. van Dussen F. van Ekkendonk J. van Engelen L. afbonken slechten Engelen S. Engels H. Erkelens A. omringen Es C. van Essen A. van droogen</p>	<p>De heer Kluijtmans is oudheidkundige en 56 jaar oud. Hij heeft zes kinderen van vier tot achttien jaar en zijn fruitkwekersbedrijf, dat hij hoofdzakelijk laat beheren door zijn personeel, moet ongeveer twee ton waard zijn. Hij is niet rijk, maar hij kan zich in zoverre redden, dat hij genoeg tijd overhoudt voor zijn oudheidkundige hobby. Als ik in zijn woonkamer binnen kom zie ik op een penantkastje een boek liegen: "Papini. De duivel". Dat blijkt bij nader inzien dus niet helemaal zonder betekenis te zijn. De heer Kluijtmans vorst al van zijn twaalfde jaar af. Hij kon dat doen omdat hij "de levensstrijd niet behoefde te voeren." Zijn vader immers, turfgraver van afkomst, had zich opgewerkt tot beheerder van de beste hoeve van de streek. En zijn vorsen begon toen hij, als jongen, bij enig ophogingswerk naar aanleiding van het bouwen van een noodkerkje, wat scherven in het zand ontdekte. Hij ging daaromtrent zijn licht opsteken bij de onderwijzer. En deze zei: "Dat zijn resten van urnen". Later vond de heer Kluijtmans ook héle urnen.</p>	
	<p>Een klein stukje oudheidkundige historie. In 1910 werden in de omgeving van Helenaveen overblijfselen gevonden van een Romeins officier. Een gouden helm – die tot op de dag van heden ergens in een museum is te bezichtigen – een zilveren spoor, een wijnvaatje van twee à drie liter inhoud, een hoefijzer en wat manden met leer. De heer Kluijtmans had zich al lang in het hoofd gezet dat geval nog eens op te lossen. Hij moest daarmee echter jarenlang wachten. In 1959 brak er op genoemde plek – die hij van zijn vader wist - een wekenlang durende brand uit. Het tot dan toe vrijwel ontoegankelijke gebied werd daarmee voor mensen ontsloten. Maar het duurde toch tot 1960 vóór de heer Kluijtmans het durfde te betreden. Op een zondag na de Mis waagde hij echter het avontuur en toen deed hij dan ook een verbazingwekkende ontdekking: hij vond een curieuze maansteen. Op de plek dus, waarop ook de helm van die Romein destijds was gevonden.</p>	
	<p>Van dat moment af stond het voor de heer Kluijtmans vast: met deze maansteen was die Romein vermoord. En die Romein was geen krijgsman geweest, maar een geloofsverkondiger, een martelaar. "Hoe weet u dat?" "Dat," antwoordt de heer Kluijtmans, "ligt in het magische vlak." Het magische vlak. De heer Kluijtmans laat mij een soort enquête-formulier zien van de "Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlandse volkseigen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling Volkskunde". Kent u verhalen over (ik doe slechts een kleine greep uit de riante bloemlezing): "Een stem uit het water", "Wisselkinderen", "Wisselheksen", "Spinnend kaboutervrouwetje", "Witte wieven", "Hunnen", "Valse landmeters", "Derk met de beer", "Heemanneke Ossaert", "Ziekte als wolkje", "Spookbegravenis", "Gewijde kogels", "Mensen die turven kunnen laten marcheren", "Schaapherders die hun schapen kunnen veranderen in hooioppers of iets dergelijks", "Muziek in de lucht", "Mensen die van de weg werden getrokken". Van dat laatste verschijnsel weet de heer Kluijtmans alles. Hij heeft het zélf meegemaakt. Hoe? De heer Kluijtmans moet vóór in de twintig zijn geweest toen hij op een zondagmiddag al fietsend van les terugkwam. Van les, want hij speelde destijds accordeon in een amateur-jazzband. Op een kruispunt gekomen werd hij door een inzichtbare kracht tegengehouden. Hij had het gevoel van te moeten optornen tegen een macht, die hem beval terug te gaan. Terug naar de Romein echter. De heer Kluijtmans weet niet alleen, dat het een martelaar-geloofsverkondiger moet zijn geweest. Hij kent zelfs zijn naam. Hoe? "Op een nacht," zegt de heer Kluijtmans, "werd ik om half één benauwd wakker. Ik dacht: er is iemand in de kamer. Als ik mijn ogen open deed zag ik niets. Als ik ze dicht had zag ik hem wél. Ik vroeg: "Hoe héét je?" En toen klonk een mooie, klare en duidelijke stem, die zei: "Basilius". Ik stootte mijn vrouw aan en zei: "Vrouw, ik weet zijn naam." Mijn vrouw antwoordde toen nog slaperig: "Vertel het mij morgenochtend maar."</p>	
	<p>De heer Kluijtmans heeft de duivel gezien. Hoe? "Op een zondag in september was ik onderzoekingen aan het doen in de Peel. Er was daar pas een moord gebeurd. [Het moet gaan om de moord op Hansje Hermans in Evertsoord (Sevenum) op 11</p>	

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Essen	F. van		september 1960.]
Franssen	F.	vuren	Ik kwam langs een water en daar stonden op enige afstand van elkaar, drie vissers, met hengels in de hand. Ik fietste er langs en de één draaide zijn hoofd om en keek mij aan, zó dat mij een huivering door de leden voer. Een meter of tien verder stond de tweede; hij draaide zich helemaal om en zijn ogen leken nét vuurbollen. De derde had een roodachtig uiterlijk. Dat was 's middags om half twaalf. Om half zes kwam ik wéér langs die plek en die vissers stonden er nog. Toen haalde de middelste zijn hengel uit het water en kwam met zijn uit graniet gehouwen kop op mij af, zonder met de ogen te knippen. Ik ben voor geen kleintje vervaard en ik keek hem dus ijskoud aan. Hij zei niets, ik zei niets. Zijn ogen puilden uit hun kassen. Toen hij op één meter afstand van mij was gekomen, weifelde ik. Hij wou me vernietigen. Op hetzelfde moment was het of hij door een hogere macht werd aangegrepen en hij viel terug tot een hulpeloze kleinheid, tot niets. Op dat moment ook zag ik op zijn gezicht een glimp van een goddelijke schoonheid: net was iets teers. iets zeer subtiels."
Gent	Joh. van	omringen	
Gent	Th. van	gebouwen	
Gielens	J.		
Gielens	L.		
Gier	C. de/Ch. de		
Griensven	J. van	vuren	
Griensven	M. van		
Groen	M.	afbonken slechten	
Groot	Joh. de	afbonken slechten	
Grubben	W.	turfstrooisel	
Gubbels	M.	droogen	Toen de heer Kluijtmans van die spook-geruchten in de Peel hoorde, wist hij direct dat zij wáár waren. Er gaan verhalen over honden, die achter fietsers aanzitten. Dat klópt. "De duivel manifesteert zich graag in een! hond."
Hanssen	G.	gebouwen	De grootmoeder van de heer Kluijtmans was een helderziende. "Van haar is dit overgeleverde verhaal – dat zich omstreeks 1860 moet afspelen – bekend. "Zij was meid bij een boer. En op een keer ging zij 's avonds om elf uur water halen uit de put. Juist had zij de emmer van de haak afgepakt en neergezet toen zij dacht: wat zie ik dáár? Het was een begrafenisstoet in de maneschijn. De haren rezen haar onder de muts omhoog. Zij zag een vrouw, die haar schort van achteren vastknoopte, achter de stoet aanhollen.
Hanssen	H.	gebouwen	Dagen later was er in het dorp écht een begrafenisstoet. En de grootmoeder herinnerde zich dat zij die hollende vrouw-in-schort was geweest. De "Afdeling Volkskunde" noemt dat: "Spookbegravenissen, lijkstatie".
Hartong	J.		
Heine	F.		
Heine	M.		
Heine	P.J./P.	dekken	
Hendriks	H.		
Heuvel	M. van de	droogen	
Heuvel	P.J. van de	droogen	
Honk	C. van	vuren	Ik rijd met de heer Kluijtmans naar de plek waar hij die fameuze maansteen heeft gevonden.
Hout	M. van	bouwland	"Ik stel één voorwaarde," zegt hij vooraf, "als u iets vindt is het voor mij".
Huigen	J.	afbonken slechten	Het kost mij niet de minste moeite die belofte te doen. Nog minder om haar te houden. Ik vind namelijk bij nader inzien op de aangewezen plek in het geheel niets. Het is een stuk vers omgeploegde aarde.
Janssen	G.		
Janssen	H.	vuren	Als wij te zijnen huize zijn weergekeerd toont de heer Kluijtmans mij nog enige oudheidkundige vondsten, die er, naar mijn smaak, niet om liegen, en die hij dan ook in een koffertje heeft opgeborgen. Een merkwaardige pijlpunt en een gek stenen mes. Hij vertelt er met aanstekelijk enthousiasme over. Papini en de duivel liggen inmiddels nog steeds rood-ingebonden op de kast. Spoken in de Peel.
Janssen	M.	droogen	
Janssen	P.		
Janssen	W.	vuren	
Janssen	W.	kei	Hoe het allemaal zit, de heer Kluitmans vorst gewoon, zoals hij dat van zijn twaalfde jaar af gewend is te doen, verder. Hij vertelt mij trouwens niet zonder gerechtvaardigde trots dat hij beschikt over een vergunning van de bisschop om op zondag in de omgeving te graven. De enige beperking, die hem daarbij is opgelegd is dat hij er een "redelijk gebruik" van zal maken.
Janssen	H.		
Jonkers	G.	vuren	
Joosten	A.	bouwland	
Joosten	G.	hei	HERMAN HOFHUIZEN
Joosten	Graad	opredden	
Joosten	Joh	opredden	
Joosten	W.		
Jorissen	A.	afbonken slechten	
Jorissen	H.	gebouwen	
Jorissen	J.		
Kartner	A.		
Kartner	Hore	opredden	
Kempen	G.		
Kempen	M.		
Kilwinger	Th.		
Klerks	H.	gebouwen	
Klerks	L.	gebouwen	
Knaapen	P.		
Knippenberg	Godf.		
Knippenberg	H. Gr.	droogen	
Knippenberg	Joh./J.	droogen	
Knippenberg	P.		

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Knippenberg W.	droogen
Koonings G.	
Koonings L.	
Kuipers H.	
Kuipers L.	
Lagarde G.	afbonken slechten
Lagarde H.	
Lagarde J.	
Lierop D. van	
Lieshout A. van	gebouwen
Lieshout H. van	gebouwen
Lieshout Jan van	
Linden C. de	droogen
Maas H.	bouwland
Maassen Jac.	vuren
Maassen L.	droogen
Manders J.	bouwland
Maris A. van	toger
Maris Joch. van	turfstrooisel
Maris L. van	
Martens P./P.J.	gebouwen
Martens Th.	bouwland
Melchers J.	
Middeljans J.	afbonken slechten
Mieren A.	gebouwen
Mortel H. van de	
Mortel H. van de	
Mortel P. van de	
Mullekom F. van	droogen
Muschee H.	vuren
Muschee J.	
Nous G.	vuren
Oosterveen H.	omringen
Paulussen W.	opredde
Peeters A.	
Peeters J./Joz.	
Peeters Th.	droogen
Peeters H.	droogen
Prijs E.	
Prijs H.	vuren
Prijs H.J./J.H.?	vuren
Prijs Jan	
Roijakkers J.	bouwland
Rozetten J.	gebouwen
Rutten A.	
Rutten H.	
Schaper B.	grindweg
Schijndel Th. van	bouwland
Schoonewille J.	opredde
Schreurs Joh./J.	droogen
Schreurs S.	droogen
Schreurs wed	droogen
Slomp B.	

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Slomp	G.	
Slomp	J.	Gr
Slot	A.	waterlossing
Slot	H.J.	waterlossing
Slot	H.J. Vr	
Snellen	J.	
Snellen	M.	
Snellen	M.	
Snippen	B.	
Snippen	F.	
Snippen	S.	
Spon E.		
Stokkum	C. van	draaibrug/gebouwen
Strijbosch	H.	turfstrooisel
Swinkels	J.	turfstrooisel
Tellingen	J. van	opredde
Terbeek	C.	
Thomassen	Jac.	
Thoonen	H.	
Timmers	L.	
Timmers	P.	
Timmers	Th.	
Vechel	A. van	
Ven	A. van de	vuren
Verheijen	M.	
Verstappen	L.	
Vervuurt	L.	laden
Vries	A. de	bouwland
Vries	A. de	
Vries	C. de	gebouwen
Vries	E. de	
Vries	J. de	bouwland
Waijenberg	H. van	vuren
Wijgerden	H. van	bouwland
Wijgerden	J. van	bouwland
Wijgerden	L. van	bouwland
Wijnen	J.	bouwland
Willems	M.	
Woerkum	A. van	
Woerkum	N. van	
Woerkum	P. van	gebouwen
Zwaan	J. van de	laden/toger
Zwaan	M. van de	laden

Andere archeologische vondsten in de Peel en aan de Maasoever

Romeins zwaard en gouden schild te Deurne {rond 1800?}

Zilveren steelpan in Beek bij Nijmegen gevonden [1806]

Ringkraag van Wesselman [voor 1840, wellicht 1807]

Gouden schild te Meijel [1807]

Romeinse graven [26 mei 1838]

Romeinse munten [1 januari 1840]

Romeinse munten te Azenraad en Melick-Herkenbosch [26 april 1840]

Mortier van tufsteen [21 oktober 1840, 1863]

VERHANDELING over de in Noord-Brabant ontdekte Germaansche Begraafplaatsen. [1841]

Sierschijf van Helden [Maris, of Meijel, 1844]

Foto's van de Sierschijf van Helden [10 juli 2013 en eerder]

Zwaard bij Boord te Cuyk [1845]

Romeinse zilveren vaas te Neerharen [1845]

Romeinse koperen braadpan, sartago in het veen te Cuyk [zomer 1845]

Oproep tot inlevering van muntjes, e.d. [25 maart 1847]

Opgravingen bij Melenborg, gemeente Haelen [14 december 1849]

Levend gevangen Peelslang [1851]

Belangrijke voorwerpen te Boxmeer [31 januari 1851]

Afbeeldingen uit de publicatie van Hermans [1865]

Romeins altaar met uitgehouwen beeldwerk te Kessel [19 februari 1870]

Urnen, tussen Merselo en Overloon [16 oktober 1872]

Parochiekerk van Horn [6 mei 1885]

De wetenschappelijke Nederlander [1 januari 1890]

De voor-Romeinse begraafplaatsen tusschen Weert en Budel, Nederweert-Leveroy

Verspreiding der oude begraafplaatsen in Limburg en elders.

Zilveren, in haut-relief gedreven umbo of schildplaat [10 maart 1890]

De schildknop van Blerick: Bronzen schild met medusa of Gorgo hoofd te Blerick in 1872 [25 november 1905] samen met: Zeven beslagen beslagstukken van een juk voor twee trekdieren. Uit deze combinatie van voorwerpen trok pastoor en rijksarchivaris Jos Habets enkele jaren na de ontdekking de conclusie dat

Archeologische voorwerpen uit Peel en Maasgebied en verzamelaars van archeologische voorwerpen

1686/2 april 1858 [Geloftesteen] MUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEYDEN.

[...] Als bij uitnemendheid van belang mogen wij de aanwinst van eenen Romeinschen geloftesteen vermelden, die in 1686 in den Kabelweg te Ruimel of Rummel, gemeente St. Michielsgestel, in Noordbrabant opgegraven, het eerst door den 's Hertogenbosschen schepen mr. H. Copes aan G. Cuperus te Deventer geschonken, een tijd lang in het juist van dien geleerde ingemetseld, bij den verkoop dier woning door den laatsten eigenaar uit het geslacht des heeren Schouten, naar eene nieuwe woning medegenomen, na diens dood met zijne nalatenschap in eigendom was overgegaan aan de echtgenoot van den heer van Tright, in leven stadsklokkenist en organist te Deventer. Na het overlijden der ouders werd de heer W. G. H. van Tright, predikant van Ooijen en Persingen, eigenaar van den steen, en berustte deze gedurende eenen geruimen tijd te Ubbergen, waar de heer van Tright in de nabijheid zijner kerkelijke gemeente zich gevestigd had. wij slaagden er in om het monument van den eigenaar tegen eenen betrekkelijk billijken prijs voor het Museum over te nemen, en wij mogen er ons in verblijden, dat het daar thans eene veilige en blijvende bewaarplaats verkregen heeft. Het opschrift op de voorzijde van den steen, die aldaar zeer afgesleten is en waarop zich hier en daar sporen van bijwerking in enkele letters schijnen te toonen, bevat eene *toewijding aan den Magusaanschen Hercules, door Flavius Vihtirmas zoon, den hoogsten overheidspersoon van den staat der Batavieren*. De twijfel in de laatste jaren wel eens over de echtheid van het opschrift uitgesproken, en waaraan meer belangrijke opschriften in vroegere eeuwen, naar het heet, in ons vaderland gevonden, op afdoende gronden onderhevig zijn, zal nu wellicht weggenomen, althans op het oorspronkelijk zelf, en in vergelijking met zoo vele andere ongetwijfeld echte gedenktekens en opschriften getoetst kunnen worden.

1 januari 1787 Vertaaling en korte uitlegging van de opschriften op altaaren en gedenk-steenen der Romeinen, binnen en omtrent Nijmegen uitgegraven.

C. IANVARIVS] Men vindt den naam C IANVARIVS te Rome op een oud Gedenkteken in de *Vinea Peretti*. Bij Muratorius pag. MCCLXXVIII. 9. C N. IANVARIVS: Op een Steen, in het Dorp Rummel in de Meijerije van 's Hertogenbosch opgedolven, C. IANVARINVS. Zie Gisb. Cuperus *in Confecr. Homeri* pag. 271, en in *Monument. Antiq.* pag. 218. [Vertaaling en korte uitlegging ... p. 69]

1 augustus 1810/15 mei 1886 Over een zegelsteentje met arabisch opschrift gevonden te Merum.

In een rapport van den 1 Aug. 1810 aan den graaf de Montalivet, minister van Binnenlandsche Zaken te Parijs door den onderprefect, A. Liger te Roermond gezonden, lezen wij het volgende: (1)

»Il existe à un quart de lieue de Ruremonde tout près de la Meuse, dans la commune de *Herten*, hameau de *Merum*, les restes d'une tour de la plus haute antiquité ou les Prêtres païens faisaient de temps a autre des sacrifices a leurs divinités. Cette tour a été bâtie sur une petite éminence a dix pas de la Meuse, mais comme par le laps du temps, les rivières ont changé souvent leur ht?? celle-ci s'en trouve maintenant éloignée au de là de 700 pas. Cette masse de pierres a 60 pieds de long, sur 50 de large; l'épaisseur des murailles est de 14 pieds, elle est vide au milieu, sans escalier. Les prêtres païens se servaient pour y monter d'une échelle, qu'ils brûlaient chaque fois après leur sacrifice, pour qu'aucun profane n'approchât des cendres sacrées; à 10 pas de la muraille il s'est trouvé, il y a environ 50 ans un monticule, ou anciennement le peuple se plaçait chacun selon son rang, pour être présent a cette cérémonie, car le droit de monter sur le bucher, où se faisaient ordinairement les sacrifices des idoles, n'était réservé qu'aux seuls Prêtres sacrificateurs. On prétend, qu'on y a trouvé encore, il y a quelques années des barres de fer toutes rouillées, et si cela est ainsi, c'étaient sans doute des morceaux du grill, sur lequel ils mettaient leur offrande; les cendres de cet holocauste, étaient soigneusement recueillies par les Prêtres et distribuées au peuple en forme d'amulette, auxquels on attribuait beaucoup de vertus. On estime que cette tour peut avoir eu près de 40 pieds de hauteur, ou elle fut terminée par une plate-forme. A la distance de 30 pieds de hauteur on rencontre des trous de 2 pieds de largeur, qui traversent cette tour dans toutes ses faces. On présume qu'on y avait placé des poutres, qui par leur vétusté n'existent plus. Les différentes sortes de pierres, dont cette tour est composée, sont des signes non équivoques, qu'elle doit avoir été bâtie a une époque très-éloignée. Ces pierres, dont on s'est servi sont pour la plupart de grands cailloux, entremêlés de quelques couches de tuf, ainsi qu'une sorte de pierre d'une couleur noirâtre et pesante, qu'on suppose que les anciens fabriquaient eux-mêmes. Cette pierre ressemble beaucoup aux houilles vitrifiées, ayant les mêmes mamelons. La méthode d'en faire paraît aujourd'hui perdue. (1) Il y a encore

[www.theelen.info/Dossier_Peelhelm/\[18580402\]_altaar_van_Ruimel.pdf](http://www.theelen.info/Dossier_Peelhelm/[18580402]_altaar_van_Ruimel.pdf)

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?objectsearch=constantijn&coll=boeken&page=1&identifieer=dp0%3A1426%3Apeg21%3A0006&sortfield=date&query=geloftesteen&pres%5Bmaxperpage%5D=36>

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken/gview?query=geloftesteen&coll=boeken1&page=1&sortfield=date&identifier=gFteAAAACA AJ> [p. 84, 1846]

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken/gview?query=zegelsteentje&coll=boeken1&identifier=YwljAAAACA AJ> [30 april 1844]

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken/gview?query=oudheidkundige+ontdekking+mainz+wittmann&coll=boeken1&identifier=YaFUAAAAACA AJ> [3 november 1859]

7 oktober 1852 Zie ook https://books.google.nl/books?id=DkYXAAAYAAJ&printsec=titlepage&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

18 november 2015 Geachte mijnheer Pauts, Op 7 oktober 1852 wordt door L.J.F. Janssen een verslag gemaakt betreffende de halsband van Beilen. Dit verhaal vertoont wel wat parallellen met de vondst van de Peelhelm. Ik heb het boekje overgetikt op 2 A4tjes, zie bijlage. Daarin wordt verwezen naar een soortgelijke halsband gevonden in Velp. Is dit voorwerp bij u in bezit? Janssen schrijft er elders klaarblijkelijk ook over. Het genoemde boek van Baehr is door Google ingescand.

20 november 2015 Nee, het RMO heeft sinds 1953 alleen de 4 ringen van Olst, gevonden in 1916. Twee muntsieraden uit Velp (collectie van De Nederlandsche Bank) waren in 2014 als tijdelijk bruikleen op onze tentoonstelling "De Gouden Middeleeuwen". Over Velpse sieraden is er op Internet voldoende te lezen, o.a.: <http://www.velpschecourant.nl/wb/pages/over-velp/erfgoed-van-velp/archeologie-in-velp/goudschat-van-velp.php>

1 januari 1861 Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande
Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken/gview?query=drususberg&coll=boeken1&page=1&sortfield=datedesc&identifier=vdTAAAAACA AJ>

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

een Romeinse officier, op reis met zijn wagen en met zijn paradeschild aan de arm, de beek in was gereden en misschien wel was verdronken.
 Verborgten schatten onder Blerick [29 mei 1883]
 Egyptische talisman te Kessel [23 juni 1923]
 Romeins wijaltaar van Lottum [1 juli 1926]
 Reukflesje uit Heel [1 juli 1926]
 Helmmasker, ruitershelm, zilveren schaal uit de Waal bij Nijmegen [28 januari 1931]
 Bronzen zwaard in de Blakt bij Kronenberg [1 november 1931]
 Bronzen zwaard aan de Horsterweg te Blerick [20 oktober 1932]
 IJzeren bijl te Lottum [22 september 1934]
 Romeins legerkamp tussen Baarlo en Kessel [22 september 1934]
 Situla [7 september 1935]
 Skelet in de Peel [25 augustus 1937]

Verzamelaars van oudheden

G. M. Kam te Nijmegen, voorganger van het museum Het Valkhof
 Rijksmuseum van Oudheden, vader en zoon Holwerda te Leiden
 S.H. van der Noordaa te Dordrecht
 P.C.G. Guyot te Nijmegen
 G.Ch.H. Guillon notaris te Roermond
 Aankondiging van verkoop nalatenschap [28 nov. 1874, 1 maart 1890, 1 dec. 1894]
 Gildemeester en Franck

Grafveld van Deurne

24 februari 2014 Eind januari 1837 wordt op de heide bij Deurne een compleet grafveld gevonden. Al direct worden urnen als geschenk weggegeven, zodat er weinig duidelijkheid is over de voorwerpen en de huidige "verblijfplaats". In mindere mate geldt dit overigens ook voor de enkele andere voorwerpen die in de venen/moerassen in de gemeente Deurne zijn gevonden en elders in de Peel, en landelijk gezien in de veengebieden in het noorden van het land.
 In dit bestand beperk ik me tot de begraafplaats. Informatie over de andere gebieden is te vinden in andere bestanden van www.theelen.info.

Op mijn verzoek heeft de heer H. Pauts van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden nadere informatie gegeven over voorwerpen die zich al van oudsher in zijn museum bevinden. Toch zijn er enkele, tenminste de mortieren en stampers,

de 2 à 3 autres espèces, dont on ne connaît point le nom.
 »Les médailles à l'effigie des empereurs Romains, qu'on a trouvé au pied de la muraille attestent, que cette tour a été bâtie par leurs cohortes. On a trouvé entre autres une pierre d'une grande rareté, dont les angles sont rompus, qui a perdu un peu de son poli, mais dont la gravure s'est très-bien conservée. Sa dimension peut être égale à celle de l'ongle de l'index. Les connaisseurs en gravure sur pierre fine d'Anvers et d'Amsterdam attestent qu'elle est supérieurement gravée, ceux d'Amsterdam lui ont même fait subir l'épreuve du feu. C'est une pierre dure et précieuse, qui coupe le verre, comme le diamant mais qui n'a pas son eau. Ils ont assuré unanimement que la manière de graver sur pierre dure d'à présent n'approche pas de celle d'autrefois. Ne connaissant point les langues orientales, on ne sait pas, si la gravure est en caractères hébreux ou chaldaïques, ou si se sont des hiéroglyphes égyptiens. Cependant on a vu dans un petit livre, qu'on trouve dans le cabinet de curiosités des Jésuites à Cologne et qui traite des médailles antiques, la même empreinte avec les mots *Divo Esculapio*. Tout le monde qui a étudié la mythologie sait, que ce Dieu fut consacré à la médecine. Son culte fut en vogue 400 ans avant la naissance de Jésus-Christ; ainsi on conjecture, que cette tour aurait bien pu être dédiée au Dieu de la Médecine. Toutes les fouilles et perquisitions qu'on a faites, il y a quelques années du côté de l'Orient où les anciens commençaient ordinairement leurs monuments, ont été infructueuses.
 »C'était cependant de ce côté-la qu'ils cachaient quelques monnaies pour indiquer à la postérité la date de leurs entreprises, ainsi que le règne de leurs chefs. L'état actuel de cette tour n'offre rien de remarquable pour les yeux d'un curieux, sinon qu'une mine ou masse difforme de pierres. Cependant on peut encore sur son sommet à l'aide d'une lunette d'approche découvrir 50 tours des bourgs ou villages, malgré qu'on lui ait ôté, il y a environ 40 ans une 20e de sa hauteur. Les ouvriers qui ont travaillé à démolir cette partie conviennent unanimement que le ciment est plus dur à détacher, que le caillou. On présume qu'il n'existe plus qu'une 8me partie de son ensemble, son nom d'aujourd'hui est *Borgh* ou château, quoiqu'elle n'ait jamais pu servir de place de défense.»

Deze mededeeling werd aan den onderprefect van het departement van Neder-Maas verstrekt door den Heer Petit uit Roermond, eigenaar van bovengemelden ouden toren. In hoever al die geleerde poespas, die dit rapport opsmukt, hier te pas komt laat ik aan den lezer ter beoordeeling over. Ik voeg er alleen bij dat die geleerdheid uit een tijd stamt, waarin zich ieder burger het recht en de vrijheid toekende van te mogen oordeelen over alle dingen, zelfs over die waarvan hij maar een klein begrip had. Ik ga dus de wetenschappelijke bemerkingen van den heer Petit stilzwijgend voorbij en zal mij bepalen tot een woord over het zegeltje zelve en over den Ouden borg van Merum, waarnaast het gezegd wordt te zijn gevonden.

De toren van Merum, waarvan Petit een heidensche offerplaats maakt en waarin ook de heer Wolters een Romeinsch monument erkent, is bepaald niet van Roschen oorsprong, althans in den vorm waarin hij tegenwoordig verkeert. Wel vindt men tusschen de voegen der steenen hier en daar stukken van tegulae en imbrices gemetseld, maar zulke overblijfsels uit het romeinsche tijdperk trof men ook in den toren der romaansche kerk van Herten, die in 1880 werd afgebroken en in een aantal constructien uit de middeneeuwen, thans nog in onze provincie aanwezig. Onze voorouders, die gebrek aan bouwmateriaal gevoelden, namen niet zelden hunne toevlucht tot de in puin liggende romeinsche grondvesten uit de buurt, die zij ten voordeele van hunne nieuwe constructien uitplunderden. Zulke constructien duiden dus op de aanwezigheid van romeinsche constructien in de buurt maar minder op hare aanwezigheid ter plaatse zelve. De oude borg van Merum is bepaald eene middeleeuwsche toren, behoord hebbende tot de huizing der geslachten van Merum, Cuyck en Heinsberg, die heeren zijn geweest van Merum en Dalenbroeck.

Ook de naburige heuvel die door den classisch denkenden heer Petit met den weidschen naam van *Drususberg* bestempeld wordt en nu is afgegraven droeg geene bepaalde sporen van romeinsche herkomst. Men vond er beenderen van vee en middeleeuwsche potscherven, die wij gezien en onderzocht hebben.

De zienswijze van den heer Petit, door Wolters gevolgd in zijn boekje getiteld: *Notice sur quelques débris de constructions romaines à Herten*, heeft wellicht meer nog dan de overeenstemming van naamklank (Merum=Meerheim) den Heer Orth tot het gevoelen doen overhellen, om hier en niet te Melick de romeinsche poststatie *Mederiacum* te zoeken. Maar bepaalde bewijzen voor zijn gevoelen blijft hij schuldig. Eene romeinsche heerbaan van Thudder naar Merum zal wel, dunkt ons, bezwaarlijk te vinden zijn.

Er bestaat in onze dagen van algemeen geschrijf over oudheden eene werkelijke manie om wegen en wallen, zoo maar op den man af in boeken en op landkaarten te plaatsen, zonder vooraf het minste bewijs te leveren van de afkomst dezer wegen en wallen uit het romeinsch of later Frankisch tijdvak. Onze huurlieden uit de Rijnprovincie zijn op dat gebied zeer sterk; om hun te volgen dient men waarachtig een geloof te hebben wat bergen verplaatst.

Bij het rapport van 1 Aug. 1819 [of 1810?] aan de Montalivet gezonden, bevonden zich afdrukjes van bovengemeld

Zie <http://www.delpher.nl/nl/tijdschriften/view?identifieer=dts%3A2431004%3Ampg21%3A001&coll=dts&query=sarcofaag&cql%5B%5D=%28alternative+all+%22maasgouw%22%29> [1 mei 1928]

<http://www.delpher.nl/nl/tijdschriften/view?identifieer=dts%3A2407021%3Ampg21%3A0001&query=vleeschstraat+venlo&coll=dts&page=1&sortfield=date> [15 oktober 1892]

[Germaans kerkhof te Deurne](#) [4 februari 1837]

[De meteorsteen van Uden](#) [12 juni 1840 e.v.]

Zie http://www.jstor.org/stable/41745796?seq=1#page_scan_tab_contents [15 april 1849]

Zie [www.theelen.info/Dossier_Peelhelm/\[18521007\]_gouden_halsband_te_Beilen.pdf](http://www.theelen.info/Dossier_Peelhelm/[18521007]_gouden_halsband_te_Beilen.pdf) [7 oktober 1852]

[Studie van M. De Grooth over de Sierschijf van Helden](#) [1987]

Zie https://books.google.nl/books?id=DkYXAAAAYAAJ&printsec=titlepage&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [7 oktober 1852]

<http://www.velpschecourant.nl/wb/pages/over-velp/erfgoed-van-velp/archeologie-in-velp/goudschat-van-velp.php> [20 november 2015]

[Artikel 'Het eeuwig leven'](#) [23 april 2013]

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=drususberg&coll=boeken1&page=1&sortfield=datedesc&identifieer=L81SAAAACAAJ> [p. 47]

[OUDHEIDKUNDIGE VERZAMELINGEN TE ROERMOND, VENLO EN MAASTRICHT in 1848](#)

[Tentoonstelling te Eindhoven](#) [7 mei 1893]

<http://www.thuisinbrabant.nl/geschiedenis/romeinen/komst/kaart/altaar>

http://www.dbnl.org/tekst/wijn001hist01_01/wijn001hist01_01.pdf [19 november 2015]

Zie <http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=gildemeester+vondst&coll=ddd&maxperpage=50&page=1&sortfield=date&resultsidentifieer=ddd%3A010661205%3Ampg21%3Aa0276&identifieer=ddd%3A010661205%3Ampg21%3Aa0276> [31 januari 1931]

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

afgestaan voor een op te richten museum. Vanaf dat moment zijn we het spoor bijster... De opmerkingen van H. Pauts zijn verwerkt tussen mijn eigen naspeuringen.

Verzamelde details betreffende de begraafplaats bij Deurne

[1] Verscheidene urnen of potten van verschillende grootte, allen met asch van verbrande lichamen en kleine beentjes opgevuld

[2] terwijl in sommige stukjes van metaal en gedeelten van wapenen gevonden zijn

[3] Kempensche heide

[4] eerst 5, daarna 50 urnen gevonden

[5] Niet één penning of muntstuk is opgedolven; alleen een stukje metaal, hetwelk men meent voor een mondstuk van een blaasinstrument te moeten houden.

[6] De opgravingen worden op sommige plekken nog voortgezet, doch men vindt in de urnen, zoo als gezegd is, niets dan asch en de bovengemelde menschenbeenderen.

[7] urnen of potten van verschillende grootte, allen met asch van verbrande lichamen en kleine beentjes opgevuld;

[8] werden ons een aantal urnen toegezonden, die kort te voren te Deurne, in Noord-Brabant, ontdekt waren geworden; en werd het aantal nog vermeerderd door de opbrengst eener opzettelijke daartoe verordende opdelving, door den burgemeester dier plaats, de heer van Riet, aan het Museum ten geschenke gegeven. [9] Romeinsche voorwerpen uit de nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA werden ook eenige overgenomen, van de vroegere bewoners van ons Vaderland afkomstig:

[10] De urnen blijken niet uit de Romeinse tijd te dateren, maar van vele honderden jaren daarvoor.

[11] Van den heer S. H. van der Noordaa, te Dordrecht, twee tufsteenen vijzels met stampers, in den omtrek van Deurne in Noord-Brabant opgedolven;

[12] Deze objecten (vijzels) zijn NIET gevonden in de gegevens van de ruim 40.000 objecten online. De vijzels dateren zeer waarschijnlijk uit de middeleeuwen en zijn rond 1875 door het museum in Leiden afgestaan aan een ander op te richten museum.

[13] Van den heer P. O. P. Guyot, te Nijmegen, eene allerbelangrijkste verzameling van bronzen en andere voorwerpen bij Deurne, in de

zegelsteentje, dat de heer Petit als buitengewoon merkwaardig beschouwde, en waarvan er nog twee in het Rijksarchief te Maastricht berusten.

Een dezer afdrukjes hebben wij door tusschenkomst van onzen trouwen vriend G. Leemans, directeur van het Rijksmuseum voor oudheidkunde te Leiden, laten onderzoeken. Professor De Goeje, onze geleerde oriëntalist, verklaarde het inschrift zuiver arabisch en las: *Bismallah*, dat is in den naam van Allah! Ook dit steentje is dus niet romeinsch, maar meer waarschijnlijk middeneeuwsch. Hoe het te Merum verzeilde, uit Spanje, uit Palestina of uit het Oosten, is een geheim. Jos. HABETS.

(1) De minuut van dit schrijven bevindt zich in het Rijksarchief te Maastricht.

(1) De hier aangeduide zwarte baksteenen zijn eenvoudig houwsteenen uit steengroeven van het Luikerland.

9 mei 1817 In een oud boekje, dat in 1821 te Venlo bij de Weduwe H. Bontamps verscheen onder den titel van *Korte aardrijkskundige schets der provincie Limburg voor de jeugd*, staat bladz. 35-36 de volgende voetnoot:

"Toen op den 9 Mei des jaars 1817, een inwoner dezer stad (Venlo), tot oprigting van een nieuw fabriekgebouw, achter zijn huis (N° 693 in de Vleeschstraat) den grond liet opdelven, stiet men, ter diepte van 7 tot 8 voeten, op eene steenen zerk, die met leem omgeven, op eene laag kiezelsteenen lag. Derzelver lengte bedroeg 6 en een half, de breedte 4 voeten. De eivormige uitgehouwen diepte, was 6 voeten lang en 3 en een half breed, voorzien van een zeer passend deksel. Dit deksel is eene, uit harden kalksteen gehouwene tafel, van 4 duimen dikte, van binnen en op den rand zeer glad geslepen. De tufsteen, waaruit de sarcofaag (steenen doodkist) bestaat, is in den ganschen omtrek niet te vinden; doch de blauwe kalksteen wordt, uit de omstreken van Namen, met schuiten herwaarts aangebracht. De sarcofaag stond in eene rigting van het oosten naar het westen. Digt aan de oostzijde, stond nog eene blikke urn, die, waar zij het breedste was, 11 duimen hoogte en 15 in doorsnede had. Derzelver gedaante is zeer eenvoudig, de opening 6 duimen wijd, en wordt door een deksel gesloten. In den sarcofaag vond men eenige stukken wit dun glas, waarschijnlijk van een tranenglas afkomstig, eenige aarde en overblijfsels van verbrande beenderen, onder welke, stukken des schedels en der beenen, goed kenbaar waren. Ook in de urn, was iets naar verbrande beenderen gelijkend; doch in veel kleinere brokjes. De Sarcofaag was zonder opschrift; echter ziet men, rondom de urn, Runenschrift, dat niet diep en onregelmatig in het blik gedrukt, en om deze reden, als ook om de deuken, die in de urn zijn, onleesbaar is. In de nabijheid der grafplaats, vond men nog eenen vuursteen van 12 tot 15 duimen lengte en 6 duimen dikte." Gevraagd wordt, of te Venlo nog iets meer omtrent die vondst bekend is en waar de voorwerpen thans berusten.

25 oktober 1817 Tot onze innige droefheid overleedt heden morgen, omtrent zeven uren, in den hoogen ouderdom van bijna tachtig jaren, plotselijk, van den slag geroerd, onze beminde Grootmoeder, Weduwe HUB. BONTAMPS, geboren SIB. KORSTEN. Alle, die de stille huislijke deugden en het braaf en edel karakter der Overledene gekend hebben, zullen met ons haar verlies betreuren, waarvan wij ons ook, zonder brieven van rouwbeklag, verzekerd honden. Venlo Namens mijne Zusters en Broeder, den 19 October 1817. C. H. L. BONTAMPS.

23 augustus 1821 In de maand *September* van het jaar 1822, de dag en plaats nader te bepalen, zal men te Amsterdam, door een bevoegd Beambte, publiek verkoopen: Een zeer uitmuntend en beroemd KABINET, bestaande in Gouden, Zilveren en Bronzen ROMEINSCH MEDAILLES en PENNINGEN; alsmede eene Verzameling antieke gegraveerde STEENEN, en eene uitgebreide Verzameling ROMEINSCH OUDHEDEN, voor het meeste gedeelte opgedolven in de omstreken der Stad Nymegen, in de Provincie Gelderland, waaronder eene menigte ten uitersten zeldzame en kostbare Stukken. – Alles met zeer veele werkzaamheid en zorg verzameld door wijlen den Wel-Edelen Gestr. Heer Mr. JOHANNES in de BETOUW, voorheen Secretaris der voormalige Staten van het Kwartier van Nymegen en der Provincie Gelderland ter Landsdage, Lid van het Zeeuwsch Genootschap en andere Maatschappijen van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, Correspondent van de 2de Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut enz. enz. – Nadere informatien, als ook de Catalogussen zullen te bekomen zijn, te Amsterdam bij de Makelaars PIETER POSTHUMUS, JUSTUS JACOBUS van der MEULEN, JOHANNES BUYS, GERRIT ANTHONY van der VOORT en CORNELIS FRANÇOIS ROOS, als zijnde met dezen Verkoop belast.

12 oktober 1827 Opdelving van een Romeinsch gebouw bij Voorburg.

Het is bekend, dat onze naburen zich sedert vele jaren toeleggen op het opsporen van de overblijfselen der oudheid, zoo wel van Romeinschen, als van anderen oorsprong, die voor de oudste geschiedenis van zoo veel gewigt zijn, en die,

L. Swinkels, Medaillon met Medusahoofd, in: A.A.J.J. van Pinxteren e.a. (red.), *Pronkstukken*. Venlo 650 jaar stad, Venlo 1993, 25-28

L. Swinkels, *De schildknop van Blerick*, in: M. Schrover (red.), *Van Trajanus tot Tajiri*. Collectie Museum Het Valkhof, Nijmegen 2009, 58-59.

De schildknop is opgenomen in de vaste presentatie van Museum Het Valkhof. De beslagstukken zijn daar momenteel (tot 24 januari a.s.) te zien in de tentoonstelling *High Tech Romeinen*.

Vorig jaar hebben Maarten Dolmans en Xavier van Dijk gepubliceerd over Romeins Hout-Blerick en over de schildknop in de *Venlose Katernen* nr. 20 (zie: http://www.academia.edu/12250706/Romeins_Hout_Blerick_Roman_Hout_Blerick_Venlo-Blerick_NL).

[KIJKJES MET BESCHOUWINGEN IN HET MUSEUM VAN HET GENOOTSCHAP VAN GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDE IN LIMBURG TE MAASTRICHT \[1911\]](#)

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?identificer=MMKB02%3A000119324%3A00118&coll=boeken&page=1&sortfield=date&query=romeinsch+maashees&maxperpage=50>

Zie <http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=bursch+vondsten&coll=ddd&maxperpage=50&page=1&sortfield=date&identificer=ddd%3A010350463%3Ampeg21%3Aa0305&resultsidentificer=ddd%3A010350463%3Ampeg21%3Aa0305> [22 september 1934]

24 november 2015 Zilveren vaas

Deze unieke zilveren vaas is in 1828 gevonden bij het dorp Neerharen aan de Nederlands-Belgische grens, tijdens de aanleg van de Zuid-Willemsvaart. De schouder en de voet zijn versierd met verschillende motieven, onder de bodem is als prehistorische graffiti een aantal lettertekens ingekrast. Wat er staat is evenwel onduidelijk. De vaas komt uit het Keltische cultuurgebied en is waarschijnlijk ergens in Zuid-Europa vervaardigd. Hij vormt daarmee een duidelijk bewijs van de handelscontacten tussen Noord en Zuid. Voor een afbeelding zie <http://www.rmo.nl/collectie/topstukken/156927>

Eindhoven, 24 november 2015

Geachte mijnheer Pauts, In 1828 werd te Neerharen, België, een zilveren vaas gevonden die enkele jaren later in uw bezit is gekomen: NEERHAREN. On a trouvé à Neerharen en 1828, lors de la construction du canal de Maestricht à Bois-le-Duc une belle cruche romaine en argent. Ce vase, qui gisait près du point actuel, à trois mètres sous le sol, à une hauteur de 0,322 et est orne de ciselures et de cercles

provincie Noord-Brabant, opgedolven, en die voor het grootste gedeelte door den Ritmeester Baron van Voorst bijeengebragt, en aan den heer Guyot afgestaan waren.

[14] is het Museum thans in het bezit gesteld van de voornaamste en zeldzaamste stukken, die bij de ontdekking te Deurne gedaan, voor den dag zijn gekomen, en die, langs verschillende wegen, eindelijk wederom bij elkander gebragt, een geheel vormen, dat [...]

[15] Van den heer P. C. G. GUYOT, te Nijmegen, nog een aantal van tien urnen, potjes en schalen, te Deurne in Noord-Brabant gevonden;

[16] Van den Heer S. H. van der Noordaa te Dordrecht, nog een drietal kleine voorwerpen in urnen te Deurne gevonden.

[17] Van de heer S. H. VAN DER NOORDAA ontvingen wij wederom een mortier van tufsteen, in den omtrek van Deurne gevonden.

[18] No. 1-3 afkomstig van Deurne.

[19] Romeinse voorwerpen uit de nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA werden ook eenige overgenomen, van de vroegere bewoners van ons Vaderland afkomstig:

[20] eene zeer fraai gepolijste vuursteen BIJL, 12 dm. lang;

[21] een ruw bewerkte BAL van trachiet, 4 dm. in doorsnede;

[22] eene URNE van gebakken aarde, gevuld met verbrande menschenbeenderen, hoog 19 dm.;

[23] eene andere URNE, 18 dm. hoog, met de daarin gevonden brokken van eene bronzen HAARNAALD;

[24, 25, 26] nog een drietal URNEN met verbrande beenderen en

[27] overblijfsels van bronzen RINGEN enz.; de urnen van 10, 15.5 en 16 duim hoogte;

[28] twee KOMMETJES, 9 en 7 dm.;

[29] 4 POTJES van verschillende vormen, 6 5 tot 9.5 dm. hoog;

[30] een bekervormig VAATJE, 5.5 dm. hoog, en eenige brokstukken van potten.

[31] Al deze voorwerpen, met uitzondering welligt van de WIGGE, waren in 1837 op de oude begraafplaats te Deurne in Noordbrabant opgegraven;

[32] een paar trachietsteenen MORTIEREN met STAMPERS uit den omtrek van Deurne afkomstig en tot de reeds meermalen genoemde nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA behorende;

[33] zij vormen nu met de stukken die, ter zelfder plaats gevonden, in 1840 en 1841 door

eerst door de woestheid en onkunde der middel-eeuwen verduisterd, naderhand door de daarop gevolgde vermeerdering van bevolking, zoowel tot opbouw van latere steden, als tot bebouwing des lands, vernietigd zijn geworden. In Duitschland worden vele opdelvingen gedaan op kosten der verschillende regeringen: als van de Oostenrijksche regering te Salzburg, van de Pruissische bij Bonn, van de Neuwiedsche bij het stadje van dien naam; en verschillende maatschappijen: *der Thüringisch-Sächsische Verein, der Sächsische Verein, die Gesellschaft für Schlesische Alterthümer, der Geschichts-Verein Westphalens*, werken tot hetzelfde doel. In Frankrijk zijn de Prefekten belast met het verzamelen van berigten over de oudheden, elk in zijn departement, en de lands of stedelijke regeringen ondersteunen de opdelvingen aan de badstoven van keizer *Julianus* te Parys, aan de *Maison Carrée* te Nîmes, enz. In Engeland zijn het veelal de rijke grondbezitters, die op hunnen eigenen bodem een oudheidkundig onderzoek verrigten, waarvoor sedert eene eeuw de belangstelling gevestigd is door de *Society of Antiquaries* en de *Society of Dilettanti*. De naauw op een gehoopte bevolking van ons land, deszelfs vroege bloei, en gedeeltelijk ook de natuur van den bodem hebben alhier, vooral in Zuid- en Noord-Holland, bijna alle sporen der vroegere bewoners doen verdwijnen. De hofstede *Arentsburg*, bij *Voorburg*, alleen, scheen nog niet geheel vernietigde overblijfselen der Romeinen te bevatten. Derzelver hooge ligging in vergelijking van naburige landerijen, het vinden aldaar van Romeinsche Oudheden (waaronder vooral in den jare 1771, die van eene bronzen hand van een kolossaal beeld, door den heer van *Wijn* met groote belangstelling beschreven, de algemeene aandacht getrokken had) welk vinden nog altijd voortduurde; dit alles toonde aan, dat eene opdelving alhier niet zonder gevolg zoude wezen. Z. M. heeft dus goedgunstig toegestaan, deze hofstede, die sedert lange jaren in vaste handen geweest was, en in den jare 1826 openbaar ter koop geveild werd, voor het rijk aan te koopen, met oogmerk om derzelver bodem te doen onderzoeken, en met het bestuur van dit onderzoek den ondergeteekende te belasten. De opdelvingen hebben in dit loopende jaar, sedert de maand Junij tot nu toe, meestal met een aanzienlijk aantal arbeiders, plaats gehad; en derzelver uitslag is, zoowel voor de oudere geschiedenis des lands, als voor de oudheidkunde in het algemeen, reeds aanvankelijk zeer belangwekkend en leerzaam. Er zijn grondslagen van een uitgestrekt Romeinsch gebouw te gekomen, waarvan de meeste allerduidelijkst hebben kunnen nagespoord worden, en terwijl eenige weinige reeds te voren uit den grond uitgehaald waren, en slechts aan flauwe kenteekenen van den bodem herkenbaar zijn, leveren andere plekken weder nog het bestaande muurwerk, op, ter hoogte van meer of min ééne Nederlandsche el. Men weet, dat de grond van *Arentsburg* en naaste omstreken ten allen tijde den naam van *den Burg* (oudtijds *het land ten Hoogen Burg*) behouden had, en dat zich over dit land een gemeente-voetpad van *Voorburg* naar *Rijswijk*, en dus O. en W., uitstreckte. Het voornaamste opgedolven gedeelte van het gebouw ligt vlak langs dit gewezen voetpad of *Burgpad*, en wel, aan de Noordzijde de lagere, meest op wit zand liggende grondslagen, en, aan de Zuidzijde, de hooger liggende, welke grootendeels rusten op kleigrond, aangehoofd met houtskool, asch, heele of fijn gestooten pannen en potwerk, en zelfs oester- en mossel-schelpen en dierenbeenderen. Aan deze Zuidzijde is het, dat men de vermelde overblijfselen van eigenlijke muren vindt, in een paar vertrekken, die op eenigen afstand van elkander zijn, en die, merkkelijk dieper liggende dan de overige, kelders kunnen geweest zijn. Het is merkwaardig, dat beide deze kelders met eenen put voorzien zijn: de Oostelijkste heeft dien binnen in zijne muren, en deze put is in het vierkant gebouwd; bij den anderen kelder is de put, die ovaal gebouwd is, en op paalwerk rust, slechts weinige schreden verwijderd. Dit aanzienlijkste gedeelte der opgraving beslaat omtrent 80 ellen N. en Z., en 60 ellen O. en W. Verder heeft men, bij gedeeltelijke onderzoekingen van den grond, ruim 55 ellen meer Noordwaarts op, nog een uitgestrekt stuk vloer, en nog ruim 70 ellen verder, dus meer dan 125 ellen van het eerstgenoemd, den grondslag van eenen langen muur gevonden, O. en W. loopende, en de geheele breedte van *Arentsburg*, (dat is omtrent 80 ellen) beslaande. Tot nog toe schijnt het, dat deze muur tot ringmuur van al het bovengenoemde diende, indien dezelve, niet tot een ander gebouw behoort. Dit is het eerste, welk de wandelaars van 's Gravenhage komende ontwaren. Een weinig meer naar het Zuiden (omtrent 20 ellen) en wel bij het Oosteinde van den onderstelden ringmuur, moet een kleiner gebouw gestaan hebben, welligt met denzelfden verbonden, waarvan vele brokken van kolommen in witten kalkachtigen steen bijeen gevonden zijn, doch waarvan de grondslagen, zoo ver men ten minste tot nog toe gegraven heeft, bijna geheel vernietigd waren. De bouwmaterialen, in het algemeen, zijn, zoo wel natuurlijke, meest Duitse steen, als de bekende Romeinsche tigchels en pannen, alsmede lei voor de daken. Onder de pannen en andere gebakken steenen heeft men er vele met de merken van het XXXen sommige met die van het XVI. en X. Legioen; ook vele met het opschrift EX. GER. INF. (*Leger van Neder-Duitschland*) enz. Dat de kalkmuren gekleurd en sommige met wel geteekend bloemwerk versierd waren, getuigen een groot aantal gevondene

au col et au pied. Le fond du vase également ciselé portait une inscription. Ce bel objet fait, depuis 1831, partie du musée de Leyde (1). U hebt een afbeelding op uw website onder nummer 156927, maar ik vroeg me af of de inscriptie of de andere kanten ook gefotografeerd zijn met hoge resolutie, zodat ik kan kijken of die overeenkomst vertoont met inscripties op andere zilveren voorwerpen?

24 februari 2014 Antwoord van Heikki Pauts van het Rijksmuseum te Leiden - augustus 1837, inventarisnummers vRD 1-9b "Gevonden bij Deurne en aan het RMO ten geschenke gegeven door dhr. van Riet, burgemeester van Deurne en Liessel in Augustus 1837"; http://www.rmo.nl/collectie/zoeken?q=vRD*&Afdeling=&Objectnaam=&Materiaal=&Periode=&Vindplaats=

Hedendaagse onderzoekstechnieken
Moderne onderzoekstechnieken [november 2015]
[Amsterdam Conservation Center](#) [brochure april 2014]

Oude landkaarten
[Kaart van Meijel en omgeving, Atlas Ferraris](#) [1777]

[Wandkaart van de Peel](#) [4 augustus 1892]

[Kaart van Nederland omstreeks 1900](#) [2015, Tijdreis over 200 jaar topografie]

[Aardrijkskundige namen](#) [25 september 1904]

[F.W. Putzgers Historischer Schul-Atlas](#) [1924]

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=geloftesteen&coll=boeken1&page=1&sortfield=date&identifier=REFUAAAACAAJ>

Zie ook <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=romeinsch+hermans&coll=boeken1&page=1&sortfield=date&identifier=REFUAAAACAAJ>

16 november 2015 De verzameling van Hugo Garthe uit Keulen
Zie o.a. http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx?people=86961&peoA=86961-3-18

Een belangwekkend verzameling van Romeinse archeologische voorwerpen in Luxemburg, getiteld LE CAMP ROMAIN DE DALHEIM bevat details met kennis in 1852. Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?>

wijlen den heer P. O. G. GUYOT aan het Museum geschonken werden, een aanzienlijk geheel. [34] Een persoon met de naam van der Noordaa, wonende in Dinther, was rond 1820 schoolopzichter in een district van de provincie.

24 februari 2014 Antwoord van Heikki Pauts van het Rijksmuseum te Leiden
Ik stuur u hieronder een complete lijst van vondsten uit Deurne, die het RMO in de 19de eeuw heeft gekregen. Een aantal van deze objecten kunt u ook op onze website vinden - daar zijn alleen de objecten gepubliceerd die een foto hebben. De rest van de informatie is afkomstig uit onze Inventarisboeken. Tussen 1818 en 1891 gebruikte men in het RMO voor de inventarisnummers een enigszins verwarrende combinatie van de voorletters van namen van personen en vindplaatsen, dus bijvoorbeeld "vRD" bevat "van Riet Deurne". Vanaf 1891 stapte het RMO over naar een nieuw systeem van inventarisnummers, bestaande uit provinciecode (k = Noord-Brabant), jaartal, / maand en volgnummer. Dus bijvoorbeeld k 1932/12.9 is in het museum binnengekomen in december 1932.

brokken.

De overblijfselen van vloeren zijn van kalk met klein gestooten pannen. Mozaïke vloeren, waarvan in oudere berigten melding bestaat, zijn hier nog niet te voorschijn gekomen. De muren, in het thans opgegravene gedeelte, meestal tot op de grondslagen afgebroken zijnde, heeft men ook nog geene groote voorwerpen van kunst of van huisraad gevonden. Desniettegenstaande zijn er talloze stukken van het fijne Romeinsche aardewerk, bekend onder den naam van *terra sigillata*, of, bij anderen, van *terra samia*, voor den dag gekomen, waaruit een dertig- of veertigtal met figuren, genoegzaam geheel heeft kunnen zamengesteld worden, en vele andere zoo ver, dat men het grootste gedeelte der teekening kan zien. Deze allen maken eene fraaije en leerzame reeks uit van kunstwerken van het tijdvak der Romeinsche keizeren, in eene soort van vaatwerk, waarvan bijna nooit ongeschondene voorwerpen te vinden zijn.

Eene andere reeks van 130 a 140 van deze, is gemerkt met namen der pottbakkers.

De brokken van ander pot werk zijn mede in zoo groot aantal, dat men, bij gissing, ver over de 2000 bodems van dezelve telt. Onder deze zijn een aantal fragmenten van de groote olie- en wijnkruiken, die van onder in eene punt eindigen, denklijk de amphorae, of veelligt de dolia der Romeinen, welke insgelijks, of met heb ingedrukte merk der fabriek, of met het ingekraste merk van hun gewigt voorzien zijn.

Zeer veel gebroken glas komt ook te voorschijn, welke, aan de ooren, enz., te oordeelen, tot middelmatig groote flesschen behoord moet hebben.

De voorwerpen van huisraad en sieraad bestaan in brons, waaronder een klein liggend jagthondje uitmunt, en eenige kleedergespen, drie vingerringen, eenige schrijf-styli, koperen en ijzeren sleutels; alsmede een ijzer drievoetje waarbij eene soort van dito komfoor, een bronzen bekertje, en een slijpsteen schijnen te behooren; welke voorwerpen, alle vier in denzelfden waterput, in den eenen der kelders gevonden zijn. Doch wapentuig is er nog niet ontdekt.

Van inscriptien bezit men nog niets dan fragmenten, gevonden onder de stukken van kolommen, bij den onderstelden ringmuur. Een andere brok steen draagt twee letters uit de middeleeuwen meest gelijkende naar Gothische.

Terwijl de Nestor der Hollandsche geleerden penningen van *Constantinus*, en zelfs van *Valentinianus* vermeld heeft, als op Arentsburg gevonden, zijn er, bij de tegenwoordige opzettelijke opdelving, nog geene latere, dan van *Maximinus Pius* aangetroffen. Van deze zijn er verscheiden zilveren bijeen gevonden, met die van deszelfs naast voorgangers *Septimius Severus*, *Caracalla*, *Alexander Severus* en *Julia Mamaea*, alle in den kelder met den put. Nog eene andere plek heeft eene dergelijke vondst opgeleverd; doch over het algemeen is het grootste gedeelte derzelve in brons van de eerste en tweede grootte, van de eerste keizers, en verspreid gevonden. Doch ook van veel lateren tijd zijn een paar stuks in zilver te voorschijn gekomen, de een van Jan I, Graaf van Holland, de ander van *Maximiliaan* en *Filips* van Oostenrijk, en dus van de XIII. en XV. eeuwen.

Zoo ver zich het gevondene gebouw thans laat beoordeelen, gelijk hetzelve het meest naar de Romeinsche villae, of lustplaatsen in Engeland, waarvan verscheidene opgedolven en in plaat uitgegeven, doch bij vele oudheidkundigen, op het vaste land niet bekend [z]ijn. Gelijkenis met de Romeinsche legerplaats bij Neuwied, onlangs door de Heeren *Dorow* en *Hundeshagen* op nieuw uitgegeven, is nog weinig bespeurd, ten zij veelligt de twee middelste nog onvolledig bekende gebouwen van die legerplaats daartoe in aanmerking zouden komen. Zeker is het althans, dat de Romeinsche sterkte aan den mond des Rijns, het huis te *Britten*, thans door de zee verzwolgen, geenszins overeenkwam met het gesticht bij *Voorburg*, en veel kleiner was dan dit. Immers maakt het thans ontdekte, en zelfs de geheele grond van Arentsburg slechts een gedeelte uit van het Romeinsche gebouw, vermits de grondslagen ontwijfelbaar onder de aangrenzende eigendommen voortloopen. Doch jammer is het, dat eene in den jare 1771 geschotene sloot langs het voetpad, en dus dwars door Arentsburg, en dwars door het oude gebouw heen loopt, en derhalve een gedeelte der grondslagen vernielende, juist het verband van de hoogere met de lager liggende gedeelten heeft afgebroken, welk nu zeer moeilijk in teekening te herstellen is, doch welligt, in geval van voortzetting der opdelving, duidelijker zal worden.

Tot de beschrijving en uitgave met platen van deze belangrijke oudheidkundige ontdekking op Lands kosten, heeft Z. M. goedgunstig vrijheid gelieven te verleen. C. J. C. REUVENS.

Men zal trachten de opdelving nog eenige dagen, zoo lang het jaargetijde zulks toelaat, bloot en zichtbaar te houden. Liefhebbers van oudheden, die verlangen dezelve inmiddels te bezigtigen, kunnen zich, tot nadere aankondiging toe, te dien einde, met opgaaf van naam en qualiteit, aanmelden op de hofstede zelve alle dagen van 12 tot 1½ ure.

3 januari 1844 * BOXMEER, 31 Dec. Onlangs werden in deze gemeente, bij gelegenheid eener nuttige vergraving of uitdelving van een stuk weiland, toebehoorende aan den Heer MR. Hengst, onderscheidene merkwaardige Romeinsche oudheden gevonden, bestaande in urnen, graflampjes en ander aardewerk van verschillende grootte en witachtig van

[query=crispus+effigie&coll=boeken1&maxperpage=40&identifier=-ENSAAAAcAAJ](#)

Hier vinden we ruim 430 muntjes van zeer veel Romeinse keizers in chronologische volgorde in TROISIEME PARTIE, p. 30 e.v.

24 november 2015 Kinrooij/Kessenich: Vindplaats van een munt met de beeltenis van Constantijn.
Zie <http://www.rmo.nl/collectie/zoeken?object=GL+646>

[Karikatuur van de auteur](#) [7 december 2011]

Vondsten uit Deurne in het Rijksmuseum van Oudheden

21a. Beitelkje van koper, met kopergroen bezet; vorm als Fig. 14, doch zonder versiering aan den steel; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer *P. Guyot*.
Lang 0,087 El.

21b. Beitelkje van koper, met kopergroen bezet; vorm als Fig. 15; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer *P. Guyot*.
Lang 0,062 El.

B.21c. Beitelkje van koper, met kopergroen bezet; vorm als Fig. 13, doch de waaier zeer beschadigd; afkomst, *Deurne*; geschenk van den Heer *P. Guyot*.
Lang 0,067 El (1).

36. Lans-spits van koper, met kopergroen bezet, bewerking en vorm als in G. A. Taf. XVII. Fig. 2, en aan het benedeneinde van twee gaatjes voorzien om aan eene schaft bevestigd te worden; afkomst, *Deurne*; geschenk van den Heer *van Riet*.
Lang 0,115 El.

38. Lans-spits van ijzer; bewerking en vorm als in N. A. Taf. XVII. Fig. 1, van twee gaatjes voorzien als n. 36; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer *van Riet*.
Lang 0,23 El.

53a. Twee fragmenten van een' mantelhaak naar het schijnt, van koper en met kopergroen bezet; afkomst *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer *P. Guyot*.

B.53b. Schijf van spiraalsgewijs gewonden koperdraad, met kopergroen bezet (fragment van een' mantelhaak); vorm als in G. A. Taf. 5 Fig. 1; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer *P.*

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

kleur, als ook eenige koperen munten met de beeldnissen en namen van Romeinsche keizers. Het land, waarop de vergraving plaats had, is op eene natuurlijke hoogte gelegen, zoodat het door de wateren van de overstroomende Maas nooit wordt besproeid, terwijl de omliggende landerijen daardoor bijna jaarlijks onderloopen; welligt is het aan deze eigenschap toe te schrijven, dat de Romeinen die plaats tot eene begraafplaats hebben uitgekozen; dat zij dit trouwens geweest is, wordt door het gevondene duidelijk aangetoond.

Vroeger hoorde men in deze streken weinig of niets van het ontdekken van Romeinsche oudheden en het is aan de onkunde daaromtrent en aan de hebzucht van de arbeiders toe te schrijven, dat men helaas de verbrijzeling te betreuren heeft van eenige voorwerpen, welke voor de liefhebbers zooveel waarde zouden hebben. Thans echter wordt het werk onder het nog van den eigenaar oplettend voortgezet en men hoopt, met behulp van deskundigen later een meer omstandig verslag van het gevondene te geven.

1 januari 1828 NEERHAREN. On a trouvé à Neerharen en 1828, lors de la construction du canal de Maestricht à Bois-le-Duc une belle cruche romaine en argent. Ce vase, qui gisait près du point actuel, à trois mètres sous le sol, à une hauteur de 0,322 et est orné de ciselures et de cercles au col et au pied. Le fond du vase également ciselé portait une inscription. Ce bel objet fait, depuis 1831, partie du musée de Leyde (1).
(1) C. Leemans, Romeinsche oudheden te Maastricht, p. 69.

18 juni 1830 - Deux journaliers de Baarlo, Limbourg, occupés à retirer de la terre glaise, ont trouvé, en creusant, une vase de terre rempli de médailles antiques d'or et d'argent, de la valeur de 300 fl.; elles sont toutes de la dimension d'une pièce de 25 cents.

19/22 juni 1830 A MM. les rédacteurs de l'Éclaireur politique.
Baerlo, le 19 juin 1830.
Messieurs,
Dans votre numéro d'hier, vous avez rendu compte à trouvaille qu'on a faite ici, il y a quelques jours, en creusant de la terre glaise. - Il est vrai, messieurs, qu'on y a trouvé une urne remplie de différentes pièces tant en or qu'en argent, mais d'une plus grande valeur que ce 300 florins mentionnée dans voire journal. Je sais que le propriétaire, Mathieu Holtackers, en a vendu les premiers jours, à une seule personne pour 1600 fl., et depuis, à d'autres, pour 3000 fl. - Il paraît que l'urne ne se vuide [vide?] jamais, puisqu'il en vend encore tous les jours, et on paye même 4 fl. pour une pièce en argent et 20 fl. pour une pièce en or de la grandeur d'un Napoléon. La plupart des pièces qui composent cette collection sont différentes entre-elles et datent du temps de Néron Vespasien, de Trajan, de Faustina Augusta, de Diva Augusta, d'Antonine et d'autres empereurs romains. Un abonné.

1 september 1830 BAERLO. En 1830, au mois de septembre, un certain Holtackers, dit den Bisschop, a trouvé dans la commune de Baerlo en face de l'église, du côté de Blerick (l'ancien Blariacum), une urne, renfermant plusieurs centaines de pièces romaines de différents consulats en or et en argent, collection qui a été dispersée dans les environs, mais dont la plus grande partie a été achetée par M. Louis Wolters, banquier à Venlo.

1 januari 1833 Bl. 17. Te Leende ontdekte een smid, in 1833, bij gelegenheid van veengraven, op eene diepte van nagenoeg twaalf Rhijnlandsche voeten, drie Romeinsche penningen van geel koper, van de eerste grootte, voortreffelijk behouden, prijkkende met de borstbeelden en namen van AUGUSTUS CLAUDIUS en NERO.
Bl. 17. Magusamus of Macusanus. De Dommel stroomt hier voorbij.

1 januari 1834 45. Cornalijn. MERCURIUS, of een GENIUS, die in den linkerarm een horen des overvloeds draagt. Afkomst Cuyk aan de Maas; in het jaar 1834 gevonden; verzameling als n°. 6. [=J.J. Nahuis te Utrecht]
[verder veel stenen uit de verzameling van Guyot te Nijmegen]

1 januari 1835 MONTFORT. On a trouvé à plusieurs reprises dans ce village des armes en pierre et en bronze. Un exemplaire de ces objets se trouve au musée de Bois-le-Duc. C'est une hache en quartz, trouvée en 1835, dans une tourbière, de 8 à 10 pieds sous le sol. (1) M. Guillon, notaire à Ruremonde a donné au musée royal de Bruxelles quatre haches ou coins en pierre, dont trois en silex et une en basalte, trouvée en 1836 et 1837 dans les tourbières de la commune de Montfort. (2)

Guyot.

53c. Twee fragmenten eener koperen haarnaald, met kopergroen bezet; vorm nagenoeg als in G. A. Taf. 2 Fig. 4; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer P. Guyot.

56a. Fragment van een' spiraalsgewijs gewonden ring naar het schijnt, van koper en met kopergroen bezet; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer P. Guyot.
Middelbare dikte 0,006 El.

B.56b. Fragment van een' ronden armband (?) van koper, met kopergroen bezet; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer P. Guyot.
Dik 0,036 El.

56c. Fragment van een' ronden armband (?) van koper, met kopergroen bezet; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer P. Guyot.
Dik 0,006 El.

B.58A* Plat ringetje van graauwachtig roode aarde en fijne bewerking; hetzelfde heeft waarschijnlijk als hals- of ooring aan een' anderen ring gehangen; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer P. Guyot.
Middellijn 0,013 El; dikte 0,005 El.

66a. Pot van donkerbruine aarde, vorm als Fig. 28, doch gebarsten; inhoud, verbrande beenderen; afkomst Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.
Hoog 0,16 El.

C.74. Potje van bruine aarde, vorm als Fig. 29, doch zonder ooren; inhoud, aschachtige aarde; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.
Dit potje werd gevonden in den pot n. 81.
Hoog 0,095 El.

74a. Pot van donkerbruin aarde; vorm, nagenoeg als Fig. 32, doch aan den rand beschadigd; inhoud, verbrande beenderen; afkomst Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.
In denzelfden bevond zich het potje n. 164.
Hoog 0,25 El.

81. Potje van donkerbruine aarde, tamelijk fijne

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

1 januari 1837 Vers l'année 1837 on trouva dans le hameau de Pey, à deux pieds sous la terre une belle arme travaillée en silex. (2)

4 februari 1837 Deurne 3 Februarij 1837.

Aan de Redactie van den Noord-Brabander. Sedert acht dagen levert de gemeente van Deurne een bewijs op, dat ook dit gewest schatten in zich bevat, wat oudheid en geschiedenis betreft, gerust met de andere deelen onzes lands gelijk kan gesteld worden. De aandacht onzer Vaderl. geleerden wordt derhalve op het volgende gevestigd: waardoor zij mogelijk in de gelegenheid gesteld zullen worden, niet alleen om hunne collectien van antiquiteiten met belangrijke artikelen te vermeerderen, maar ook om de geschiedenis met gewigtige bijdragen, dienst te bewijzen. Door het corps offic. van het Regt. Huss. N°. 6 begonnen en door particulieren, in hoop van schatten te vinden, voortgezet, is men hier bezig, met het opdolven eener kamp of leger, of wel begraafplaats; denkelijk afkomstig, van eene door de Romeinen, uit de Ardennen verdreven, en hier, achter de moerasgronden der Peel, verscholene volksstam. Verscheidene urnen of potten van verschillende grootte, allen met asch van verbrande ligchamen en kleine beentjes opgevuld, zijn reeds opgegraven; terwijl in sommige stukjes van metaal en gedeelten van wapenen gevonden zijn. Deze potten zijn door heuveltjes van differente hoogte bedekt, en die even als de potten, zekerlijk na het aanzien en rang, dat de aldaar begravenen bekleed heeft, in grootte en hoogte hebben toegenomen. De pot is bijna gelijk eene kloot, eenigzins naar het boven- en benedeneinde ovaal toeloopende, terwijl ze aan het bovineinde eene schuins opslaande rand heeft, die genoegzaam dezelfde omtrek als de pot zelve zal hebben, en het deksel dat in evenredigheid der pot zeer klein is, sluit goed en schijnt digt bestreken te zijn. De grootste potten zullen eene diameter van 3 palmen hebben terwijl de kleinste naauwelijks 1 a 1½ zullen reiken en de heuveltjes ook wel een verschil van bijna ééne el zullen opleveren, daar men er vindt, die schier 2 en anderen die meer dan vijf voeten hoog zijn. De potten zijn van potaarde (welke ook hier gevonden wordt) gemaakt, en toonen aan dat zij de kunst van draaijen reeds tot eene

P.

[elders nog:] - De aandacht onzer vaderlandsche geleerden en oudheidkundigen wordt op deze ontdekking, die tot aanwinst voor hunne verzamelingen, of tot opheldring der geschiedenis, van nut kan zijn, ingeroepen.

4 februari 1837 [1] Verscheidene urnen of potten van verschillende grootte, allen met asch van verbrande ligchamen en kleine beentjes opgevuld

[2] terwijl in sommige stukjes van metaal en gedeelten van wapenen gevonden zijn

4 mei 1837 NEDERLANDEN. - In het laatst uitgekomen nummer van het *Nederlandsch Magazijn* treft men een artikel aan over de onlangs opgedolven urnen in Noord-Braband. Hetzelve houdt hoofdzakelijk in dat men onlangs in onderscheidene onzer dagbladen, berigten vond wegens het opdolven van oudheden in de gemeente Deurne, provincie Noord-Braband, en thans bij de Redactie van boven gemeld magazijn eenige bijzonderheden nopens die opdelving zijn ingekomen, voornamelijk hierop nederkomende: Een Ritmeester bij het regiment huzaren n°. 6, bij eene vroegere gelegenheid, ontwaar geworden zijnde, dat eenige heuveltjes op de Kempensche heide, bij opdelving, bleken grafheuveltjes te zijn, en urnen of aschkruiken te bevatten, kwam op het denkbeeld, dat eenige dergelijke heuveltjes, welke op de heide nabij Deurne, zijn tegenwoordig kantonnement, aanwezig waren, tot dergelijke einden mogten gediend hebben en oudheden bevatteden. Met toestemming des burgemeesters aldaar, hebbende doen graven, vond men vijf urnen of asch-kruiken, welke bij opvolgende delvingen vermeerderden, en thans reeds het getal van vijftig te boven gaan. Jammer is het, dat de landlieden, hiervan gehoord hebbende, ook van hunne zijde aan het graven gingen, in de hoop om schatten te vinden; de door hen opgedolvene urnen in stukken sloegen of beschadigden; groot was de teleurstelling dezer lieden, toen zij in dezelve niets dan asch en eenige half vergane kennelijke menschen-beenderen, als: schedels, ribben, dijbeenderen enz. vonden. Niet één penning of muntstuk is opgedolven; alleen een stukje metaal, hetwelk men meent voor een mondstuk van een blaasinstrument te moeten houden. De gevonden urnen zijn van verschillende grootte, doch alle van nagenoeg ééne gedaante, sommige van deksels voorzien. Het heide-veld, waarin de urnen gevonden zijn, is omtrent vier bunders groot, de heuveltjes zijn vrij regelmatig, doch het geheel terrein schijnt tot begraafplaats gediend te hebben, dewijl men ook urnen buiten de heuveltjes en op eenigen afstand van dezelve heeft gevonden. De urnen zijn meestal met eene laag houtskool bedekt; immers zoodra men deze vindt, is men zeker nabij eene urn te zijn. Sommige zitten zoo hoog, dat men boven in de asch de vezelworteltjes der gewone heide vindt; andere zijn dieper gevonden, doch op ongelijke diepte. De zelfstandigheid, waaruit deze potten of urnen zijn zamengesteld, is glad, gedegen, en van eene donker bruine kleur; geen verglaassel is op dezelve zichtbaar, noch eenig in- of opschrift. Indien dezelve te

bewerking en vermoedelijke vorm als Fig. 32, doch de rand is afgebroken; inhoud, verbrande beenderen; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.

In denzelfden bevond zich het potje n. 74.

Hoog 0.195 El.

82. Pot van donkerbruine aarde; vorm als Fig. 32; inhoud, verbrande beenderen en asch; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.

Hoog 0,24 El.

91. Pot van bruine aarde; vorm nagenoeg als Fig. 28, doch van boven geschonden; afkomst, Deurne, uit een Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.

Hoog 0,16 El.

93. Pot van lichtbruine aarde; vorm nagenoeg als Fig. 37, doch van een oortje voorzien; inhoud, verbrande beenderen en asch, boven welke eenige fragmenten ruw aardewerk lagen, die oorspronkelijk tot een' schotel van 18 duim middellijn kunnen behoord hebben; afkomst, Deurne; uit een Germaanschen grafheuvel.

Hoog 0,21 El.

98. Pot van donkerbruine aarde; vorm nagenoeg als Fig. 41, doch aan ééne zijde zeer geschonden; inhoud, verbrande beenderen; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Hr. van Riet.

Hoog 0,245 El.

C. 99. Pot van donkerbruine aarde; vorm nagenoeg als Fig. 41; inhoud, verbrande beenderen; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel.

Hoog 0,205 El.

101. Pot van bruine aarde; vorm nagenoeg als Fig. 34; inhoud, verbrande beenderen; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.

Hoog 0,15 El.

C. 109. Pot van donkerbruine aarde; vermoedelijke vorm als Fig. 34, doch boven ter helft geschonden; inhoud, verbrande beenderen; afkomst, Deurne, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer van Riet.

Hoog 0,27 El.

119. Pot van bruine aarde; vermoedelijke vorm nagenoeg als Fig. 42, doch rand en ooren zijn weggebroken;

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Deurne vervaardigd zijn, alwaar thans nog twee pottebakkerijen gevonden worden, dan moet men bekennen, dat deze kunst aldaar in 10 of 15 eeuwen geene vorderingen gemaakt heeft; want deze urnen zijn zuiverder en gladder bewerkt en met meer zorg behandeld dan thans geschiedt. De opgravingen worden op sommige plekken nog voortgezet, doch men vindt in de urnen, zoo als gezegd is, niets dan asch en de bovengemelde menschenbeenderen.

3 juni 1837 HAARLEM, 30 Februarij

Uit de gemeente Deurne (Noord-Brabant) wordt een bericht medegedeeld wegens het ontdekken, in de nabijheid dier plaats, van een kampleger of wel begraafplaats; zoo men denkt afkomstig van een ouden volksstam, die door de Romeinen uit de Ardennes verdreven, willigt daar ter plaatse, achter de moerasgronden der Peel, eene veilige wijkplaats zochten. De eerste ontdekking dier leger- of begraafplaats werd gedaan door officieren van het in den omtrek gekantonneede regiment huzaren no. 6, en sedert worden de opdelvingen door particulieren, in hoop van schatten te vinden, voortgezet. Onder hetgeen tot dus ver gevonden is noemt men verscheidene urnen of potten van verschillende grootte, allen met asch van verbrande lichamen en kleine beentjes opgevuld; in sommige dier potten zijn, naar men meld, stukjes metaal en gedeelten van wapenen gevonden. De genoemde potten zijn bedekt door heuveltjes van verschillende hoogte, die, even als de potten waarschijnlijk naar het aanzien en den rang, welke de daar begravenen bekleed heeft, in grootte en hoogte hebben toegenomen. De potten zijn van pot-aarde en goed gedraaid; de grootste hebben eene middellijn van 3, de kleinste van ruim 1 palm; sommige heuveltjes zijn bijna 2, andere meer dan 5 voeten hoog.

26 mei 1838 (§§) De Romeinsche graven, ook de eenvoudigste, b. v. die geene steenen kisten bevatteden, leverden niet alleen aardewerk op, hetwelk door bewerking, vorm, kleur of versiering zich terstond als Romeinsche kenmerkte, maar ook daarenboven voorwerpen of fragmenten van metaal, glas of andere zamengestelde stof. Integendeel werden daarin nimmer voorwerpen van vuursteen gevonden. Het onderscheiden karakter der Romeinsche en Germaansche heuvelgraven is door mij aangestipt o. a. in een bericht over de Oudheidk. ontdekking te Deurne, in den Konst- en Letterbode van het jaar 1838, d. d. 26 Mei.

23 april 1839 [8] werden ons een aantal urnen toegezonden, die kort te voren te Deurne, in Noord-Brabant, ontdekt waren geworden; en werd het aantal nog vermeerderd door de opbrengst eener opzettelijke daartoe verordende opdelving, door den burgemeester dier plaats, de heer van Riet, aan het Museum ten geschenke gegeven.

[wellicht [NBD 2](#), [vRD 4a](#), [vRD 2](#), [vRD 3](#), [ND 3](#), GtD 15a, k 1942/6.1, k 1925/1.1, [NBD 1](#), k 1942/6.2, vRD 7, k 1925/1.2, ND 2, k 1942/6.3, ND 13, vRD 4b, vRD 5a, ND 4, GtD 13a, ND 8, k 1932/12.9, ND 10, ND 5, vRD 8, vRD 5b, ND 11, k 1942/6.4, GtD 14b]

[10] De urnen blijken niet uit de Romeinse tijd te dateren, maar van vele honderden jaren daarvoor.

7 juni 1839 BALLO den 2 Junij.

Men heeft alhier in den omtrek gevonden meer dan tweehonderd Romeinsche zilveren munten ter grootte van een dubbeltje en ter dikte van ongeveer een stuk van vijfentwintig centen, aan de eene zijde meestal voorzien van eene beeldtenis met het omschrift: *diva Faustina, Antoninus pius* en dergelijke, en aan de andere zijde met eene of andere zinnebeeldige voorstelling met het omschrift: *aeternitas*, en dergelijke. Misschien kan eene naauwkeurige nasporing van deze munten, en de plaats waar zij gevonden zijn, op de kennis van het verblijf der Romeinen in deze streken van veel invloed zijn, en het ware dus te wenschen, dat, vermits zulks nog steeds onbekend blijft, de bevoegde autoriteiten deswege een onderzoek begonnen, dat men zich voorstelt gemakkelijk te moeten zijn, daar toch de verkoopers van die munten genoeg bekend zijn.

18 juni 1839 *Romeinsche Penningen.*

Van den beginne af, nadat ik eenige zekerheid bekomen had, dat Romeinsche Munten in daeen omtrek gevonden waren, was ik voornemens, na daaromtrent meerdere inlichting te hebben ontvangen, hier over een bericht in de *Drentsche Courant* te doen plaatsen.

De stukjes echter over dit onderwerp, in de *Groninger Couranten* van den 7 en 14 en in de *Drentsche Courant* van den 11 dezer maand, dringen mij, meer haastig, doch ook minder naauwkeurig dan mij lief is, het volgende mede te deelen: Reeds den 25 April j. l. werden, aan een' Zilversmid alhier, 160 van die muntjes verkocht, die mij daarvan op den 4 of 5 Mei kennis gaf, en welke ik van hem, ter leen ontving. Bij onderzoek bevond ik, dat ze allen uit de 2de eeuw onzer jaartelling waren, namelijk van *Antoninus, Faustina, Aurelius, Verus en Lucilla.*

versiering, 5 ruw ingekrabde lijnen boven den buik; inhoud, verbrande beenderen; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel, geschenk van den Heer van Riet.

Hoog 0,16 El.

C. 164. Potje van graauwe aarde, tamelijk fijne stof en ruwe bewerking; vorm nagenoeg als Fig. 67, doch aan ééne zijde geschonden; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel, gevonden in den pot n. 74*; geschenk van den Heer van Riet.

Hoog 0,04 El.

195A en 195 B. Mortier en stamper van tufsteen; vorm als Fig. 20a en 20b; afkomst, *Deurne*; geschenk van den Heer S. H. van der Noordaa.

De mortier is hoog 0,075 El; breed 0,11 El.

De stamper is lang 0,1555 El.

196A en 196B. Mortier en stamper van tufsteen; vorm als Fig. 20 a en b; versiering der zijden als a, c en d; afkomst *Deurne*; geschenk van den Heer S. H. van der Noordaa.

De mortier is hoog 0,07 El, breed 0,13 El.

De stamper is lang 0,10 El.

209*. Bladvormig werktuig van gegoten koper en met kopergroen bezet, voorzien van eene gesplitste punt en drie kunstige gaatjes, en aan de zijden scherp, zie Gig. 16; misschien eene vorm tot bewerken van potten; afkomst, *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van de Heer P. Guyot.

Oorspronkelijke middellijn van het geheel 0,045 El.

209a. Twee fragmenten koper, met kopergroen bezet, doch door verbranding misvormd; dezelve schijnen het mondstuk eener trompet te hebben uitgemaakt; afkomst *Deurne*, uit een' Germaanschen grafheuvel; geschenk van den Heer P. Guyot.

Oorspronkelijke middellijn van het geheel 0,045 El.

24 februari 2014 Antwoord van Heikki Pauts van het Rijksmuseum te Leiden

2014: Over die mortieren en stampers hadden we vorige zomer al contact.

Zoals ik toen al schreef zijn de betreffende objecten al in de 19de eeuw overgedragen naar Amsterdam (VdN a-f aan het Museum van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in 1860, VdN g-k aan de toenmalige Rijksadviseur voor de Monumenten van Vaderlandsche Geschiedenis en Kunst in 1875). Ik weet niet zeker, maar ik denk dat die collecties later in het Rijksmuseum Amsterdam terecht zijn gekomen.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Zij zijn uitmuntend bewaard gebleven, zoo dat de *beelden* duidelijk zichtbaar zijn, en de *om-* en *opschriften* van de meesten letter voor letter gelezen kunnen worden. De *voorzijden* vertoonen de kopstukken van de genoemde Keizers en Vorstinnen; terwijl de *keerzijden* Godinnen of andere zinnebeeldige figuren opleveren, toepasselijk op daadzaken van dien tijd en meest allen verschillende.

Om van ieder een voorbeeld te geven dient, dat één mijner penningen tot omschrift heeft: op de *voorzijde* ANTONINVS AVG PIVS. P. P. Tr. P. COS. III, op de *keerzijde*: PROVIDENTIA. DEORVM. Een 2de, *voorzijde*: FAVSTINA. AVGUSTA; *keerzijde*: IVNO; een 3de, *voorzijde*: AVRELIVS CAESAR AVGVSTVS}, *keerzijde*: COS; II ; een 4de, *voorzijde*: VERVS. AVG. ARMENIACUS; *keerzijde*: TR. P. III. IMP. H. COS. II op de *extergue* ARMIN; en een 5de, *voorzijde*: LVCILLAE. AVG. ANTONINI AVG. F.; *keerzijde*: CONCORDIA.

De muntjes hebben alle de grootte van ons 10 cents stuk, maar zijn dikker en wegen ieder nagenoeg drie wigtjes. De naam des vinders, en de plaats, waar die alle ontdekt waren, wilde men vooreerst, zoo het scheen, niet bekend hebben en niet vóór den avond van den 8 dezer kwam zulks ter mijner kennis, waarop ik mij den volgenden dag, vergezeld van den heer *Homan*, Burgemeester van Rolde, en den eigenaar van het land, waar de munten gevonden werden, in genoemde gemeente onder Ballo gelegen, daar heen begaf, en het genoegen had, in mijn bijzijn, zes diergelijke stukjes te doen opgraven.

De tot hiertoe opgedolvene (ongeveer 350 stuks en waarvan een 100tal in mijn bezit is) zijn gevonden op een piek van ongeveer 2½ vierkante Ned. ellen. Het land is aan de westzijde hooge zandgrond, met heide begroeid, doch loopt allengskens lager af, tot aan het *Andersche diepje*. De plaats, waar de opgraving geschiedt, is hooiland, met slecht soort van gras bewassen, hetwelk zich bevindt op eene gemengde grond van veen en zand (*derrie*), ter dikte van 40 à 42 Nederl. duimen, zoo het mij toeschijnt meer zand- dan veendeelen bevallende, en rustende op eene stijve, grijsachtig geele zandbank.

De opgegravene stukjes lagen verstrooid, ruim een voet diep in deze *derrie*, aan welke specie ik het toeschrijve, dat dezelve zoo fraai bewaard zijn gebleven, althans een der 6, welke ik zelf mede opgroef, was doorgezakt tot op of aan de vaste zandbank, en dit was zoodanig verteerd, dat ik naauwlijks een vrouwen-kop (zoo het scheen van *Faustina*) op dezelve konde onderscheiden.

De aard van dit blad laat niet toe thans wijdloopiger te zijn, terwijl ook de vermelding van de wijze van ontdekking van deze en onderscheidene oudheden in deze streek, van overleveringen, van het vinden van oude Groninger en Spaansche munten in de nabijheid, enz., nu minder te pas komt. -- Alleenlijk wilde ik nog gaarne aanmerken, dat dus niet het bericht in de *Groninger Courant* van den 7 dezer de prikkel was, welke onderscheidene mijner stadgenooten tot nader onderzoek opwekte, daar men vroeger reeds ijverigee daarmede bezig was, dan de steller schijnt te veronderstellen.

Assen, den 14 Junij 1839. G. . W. VAN DER FELTZ.

1 januari 1840 Indien ook gij, Mijne Heeren, die onder uwe uitspanningen het edele jagtvermaak niet vergeet, genegen zijt, of U opgewekt gevoeld, om ook dergelijke overblijfselen van den grijzen voortijd aan het licht te brengen, zoo is daartoe niets anders noodig, als te letten, of uw oog op de vlakke heide geene heuveltjes vindt, die ongeveer één half el hoog, en twee tot twee en een half of drie voet in doorsnede zijn. Wanneer gij op dergelijke heuveltjes stoot, is het bijna zeker, dat er urnen verscholen zijn. De begraafplaats te Deurne en die te Baarle-Nassau althans zijn door jagers op de jagt ontdekt, die tevens verzekeren, dat zij vroeger meer dergelijke tumuli, doch zonder er acht op te slaan, in Noord-Brabands heide ontmoet hebben.

14 maart 1840 MUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEIJDEN.

[...] Van den heer S. H. van der Noordaa, te Dordrecht, twee tufsteenen vijzels met stampers, in den omtrek van Deurne in Noord-Brabant opgedolven; zijnde deze de eenige voorwerpen van die soort welke het Museum bezit, en die, voor zoo verre ons bekend is, elders nog niet zijn voorgekomen. De nabijheid van de uitgebreide begraafakkers aldaar, in de heide voor een paar jaren ontdekt, geven veel waarschijnlijkheid aan het vermoeden dat en die vijzels, en de urnen die in zoo grooten getale in dien omtrek voorkomen, tot denzelfden volksstam behooren, en leveren alsdan eene allerbelangrijkste bijdrage tot de kennis van het huiselijk leven der oude Germaansche volken, van wier huisraad, behalve in het noordelijk Europa, betrekkelijk zoo weinig meer is overgebleven. [...]

18 maart 1840 [11] Van den heer S. H. van der Noordaa, te Dordrecht, twee tufsteenen vijzels met stampers, in den omtrek van Deurne in Noord-Brabant opgedolven;

[12] Deze objecten zijn NIET gevonden in de gegevens van de ruim 40.000 objecten online.

Hieronder nog samenvattend de informatie over de betreffende mortieren en stampers uit onze Inventarisboeken:

- februari 1839, inventarisnummers VdN a-b "Gevonden in Noord-Brabant, aan het museum van oudheden geschonken door den Hr. S.H. van der Noordaa te Dordrecht.

a) Vijzel met stamper, uit graauwen tufsteen; waarschijnlijk tot het fijnwrijven van koren; (welligt ook om de geringere grootte ter bereiding van mostaard). De vijzel is van buiten vierkant doch aan de hoeken eenigszins bijgerond; van binnen bolvormig uitgehold.

b) Stamper is van boven vierkant, doch loopt onder conisch kegelvormig toe, eenigszins gelijkende naar eenen omgekeerden cippus met voetstuk.

Over deze beide voorwerpen geeft de Heer v.d. Noordaa in Zijnen brief dd. Dordrecht 17 Dec. 1838 aan Dr. L.J.F. Janssen het volgende bericht:

"Doch ook werd aan mij toegezonden een vijzeltje en een stamper van bazalt, omtrent van vorm als die ik bezit, met dit onderscheid alléén dat de eerste bij mij bekomen vijzel en stamper bij elkaar schijnen te behooren, terwijl de stamper U gezonden voor den daarbij toegeschikten vijzel wat te groot is. Beide vijzels, beide de stampers zijn van bazalt, van die soort zoo als ze aan den Rijn voorkomt. Men heeft aan die voorwerpen met de minste moeite dien vorm gegeven welke de natuurlijke draad van den steen aanwees. Deze oudheden zijn niet gevonden aan de bewuste begraafplaats te Deurne; maar nu eenige jaren geleden aldaar in het land en in eenen tuin, de laatst toegezonden vijzel en stamper zijn zelfs afkomstig van verschillende plaatsen onder Deurne en van verschillende personen. Er zijn in dien omtrek meer soortgelijke ruwe huismeubels geweest, grooter en kleiner, vroeger en later gevonden, doch die weder zijn verstrooid geraakt. Een mijner broeder vroeger bij de Lanciers, thans door zwakke gezondheid buiten eenige betrekking en wondende te Deurne heeft de bedoelde vijzels voor mij opgespoord. Hij doorkruiste de Majorij in alle rigtingen, hij is daar overal bekend, ook ik zelve zoude 's nachts er aan vele plaatsen den weg vinden, en nogthans is het om niet mogen gelukken na alle nasporingen soortgelijke vijzels ergens elders in Noord-Brabant, dan juist in den omtrek van Deurne te ontdekken alwaar die dan ook wel stellig zeker alléén zijn gevonden en bekend zijn geraakt, want zoo als ik zeide men heeft er daar meer gehad. Over dit verschijnsel nadenkende, is het mij voorgekomen dat deze gereedschappen zouden kunnen afkomstig zijn van denzelfden volkstam die er zijne overledenen aan de ontdekte begraafplaats heeft nagelaten".

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

12 mei 1840 [brief aan de burgemeester van Deurne]
Burgemeester van Deurne Liessel Helmond, den 12 Mei 1840
De Heer Gouverneur dezer provincie (waarschijnlijk door het bestuur van het genootschap ter bevordering van wetenschappen en kunsten in Noord Brabant daartoe aangezocht) heeft mij een groot aantal vraagpunten ter beantwoording opgegeven betreffende oudheden in mijn District.
deze vragen, voor zoover zij de gemeente Deurne Liessel betreffen zijn de navolgende:
volgens een medegedeeld bericht zoude een landbouwer van de Mortel genaamd, een romeinsch zwaard en een goude schild bezitten, welke in den peel zoude zijn uitgegraven.
1°. Is dit werkelijk zoo? en in dat geval, wanneer en waar ter plaatse heeft men dat zwaard en schild gevonden?
2°. Zoude er gelegenheid zijn om hetzelfde voor de verzameling van oud en zeldzaamheden van het provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen aanteekopen?
3°. Zoo ja, tot welken prijs?
4°. Wanneer de eigenaar tot verkoop niet mogt kunnen besluiten, zoude hij dan die voorwerpen tegen bewijs ter beoordeeling en afteekening willen overmaken?
5°. Is er gelegenheid om nog eenige der aldaar onlangs gevonden lijkurnen of andere aldaar opgegraven merkwaardigheden te koopen?
6°. Hoe is de benaming der plaats waar die urnen opgegraven zijn?
Een eenigzins spoedig antwoord op deze vragen zal mij aangenaam zijn
D Distr.

29 juni 1840 Provinciaal Bestuur RANB 17 inv. nr. 12419
n° 1
Missive van 17 april 11 n° 8. / Antwoord op de missive van
afdeeling kunsten en wetenschappen / 17 april 11 no 8.

Helmond den 29 Juny 1840.

[Aan den gouverneur]

Bij de aangehaalde missive/missieve heeft UWEG mij eenige vraagpunten betreffende oude monumenten die zich in sommige gemeentens van mijn district/District zouden bevinden, ter beantwoording opgegeven. Eenige dezer vraagpunten zoude ik dadelijk hebben kunnen beantwoorden, [doch] tot het bekomen van inlichtingen heb ik de gelegenheid mijner rondreis waar genomen, als wanneer de leden van den raad vergaderd zijnde, ik vermeende beter te kunnen geïnformeerd worden. Ik zal de volge orde in acht nemen, zoo als zij in uwe missive voorkomt.
[...]

Gemeente Deurne Liessel.

~~Naar het bericht~~ Ik heb het bericht dat een landbouwer te Deurne Liessel in het bezit zoude zijn van een ~~oud~~ romeinsch zwaard en een goud schild welk in den peel zoude zijn uitgegraven, zeer betwijfeld, wijl ik er nooit iets van vernomen had. ook is mij bij onderzoek ~~verzekerd~~ gebleken dat er niemand iets van weet. waarschijnlijk heeft men dit verward met ?? het geen in de naburige gemeente Meyel heeft plaats gehad. ~~In het jaar 1807~~ men heeft ~~men~~ aldaar een goud schild gevonden. voor eenige jaren te Meyel zijnde heb ik mij naar het huis van den toenmaligen burgemeester Goossens begeven om deze merkwaardigheid te zien. hij vertoonde mij een schild welk in den peel in het jaar 1807 omtrent vijf voeten onder ~~het onder~~ de oppervlakte van den grond ~~in den peel~~ bij gelegenheid eener turfgraving gevonden was, hetzelfde was van goud of althans zwaar verguld ~~gedreven werk~~, op hetzelfde waren hyroglyphen en andere figuren van leeuwen, tijgers &c gedreven, en had de vorm van een halve maan, veel gelekende naar een ringkraag zoo als de kapiteins der infanterie ~~voor~~ nog niet zeer lang geleden op de borst droegen. de Heer van Keverberg, destijds sousprefet te Cleef, had dit stuk mede naar Parijs genomen en na zijne terugkomst, volgens zeggen van den Burgemeester veel geld voor geboden, doch men was het over den prijs niet eens kunnen worden. -
Er zijn te Deurne geene lijkurnen meer verkrijgbaar. de Heer burgemeester zoude ~~door~~ trachten ~~er~~ door graving er nog te krijgen, welke hij alsdan, indien dit gelukken mogt gaarne zoude afstaan. -

De Districts Commissaris / DD.
Wesselman.

- november 1839, inventarisnummers VdN c-d "Gevonden in den omtrek van Deurne en aan het Museum geschonken door S.H. van der Noordaa, Substit. Griffier te Dordrecht.
c) Een vijzel van tufsteen, vierkant van gedaante en van buiten ~~van eenige versiering voorzien, als aan elk der hoeken een colommetje, terwijl de vier velden tusschen deze colommetjes in ruiten en driehoeken zijn afgedeeld. Van die vier velden zijn er twee (welke tegen elkaar over staan) dus behouwen: [tekening] het derde heeft regtstaande, en het vierde verschoven ruitjes, als: [tekening] inwendig is dezelve rond uitgehold.~~
d) Stamper van dezelfde steensoort, aan het boveinde vierkant en beneden ~~rond. Dezelve is te klein dan dat hij oorspronkelijk tot bovengenoemden vijzel zoude hebben behoord.~~
Het is opmerkelijk dat deze en soortgelijke vijzels in zoo groot getal in de omstreken van Deurne Liessel en Asten, gelijk de Hr. vdNoordaa mij (Dr. Janssen) mondeling verzekerde, gevonden zijn en wel binnen den omtrek van een uur, terwijl men ze elders in Noord-Brabant, volgens 's mans verzekering, nog niet heeft aangetroffen".
- oktober 1842, inventarisnummers VdN e-f "Gevonden in den omtrek van Deurne en aan het Museum geschonken door S.H. van der Noordaa te Dordrecht.
e) Een mortier van tufsteen, langwerpig-vierkant van gedaante ~~en tamelijk ruw bewerkt.~~
f) Twee stukken ijzererts naar het schijnt, gevonden in eene urn.
- juni 1863, inventarisnummers VdN g-k "Gevonden in den omtrek van Deurne, afkomstig uit de verzameling van wijlen den Heer S.H. van der Noordaa, en van diens zoon, Mr. v.d. Noordaa te Dordrecht, voor het Museum van Oudheden overgenomen.
g) Mortier van trachijtsteen, van binnen rond, van buiten achtzijdig, ~~en versierd met gothische nissen, in reliëf; in twee dier nissen is het jaartal 1393 ingebeiteld, en in twee andere zijn de letters A en H, denklijk door eene latere hand, ingekrabd. De vorm is p.m. [tekening]~~
h) Stamper van trachijtsteen, behoorende bij de mortier VdN g, ~~vorm p.m. [tekening]~~
i) Mortier als VdN g, doch vierkant van vorm, met vier pilasters ~~aan de buitenzijde, als VdN h.~~
k) Stamper, als VdN h, en behoorende bij de mortier VdN i.

27 februari 2014
Eindhoven, 27 februari 2014

1 oktober 1840 [...] Alzoo bezit het Noord-Brabandsch genootschap reeds urnen van drie Heidensche begraafplaatsen, als: van *Deurne* in 1837, van *Genderen* in 1839 en van *Gemonde* in 1849 gevonden. [...]

21 oktober 1840 De Germaansche en Noordsche monumenten van het museum te Leyden
 N. A. beteekent: Nordische Altherthumskunde
 G. A. ----- Germanische Altherthumskunde
 Een * ----- dat het voorwerp zeldzaam is.

Deurne, B. 21^b. bl. 15; B. 21^c. bl. 16; B. 36. bl. 18—19; B. 38. 19; B. 53^a. 22—23; B. 53^b. bl. 23; B. 53^c. bl. 23; B. 56^a—56^c. bl. 23—24; B. 58^a. bl. 25; C. 66^a. bl. 26; C. 74, 74^a. bl. 28; C. 81, 82. bl. 30; C. 91, 93. bl. 32; C. 98. bl. 33—34; C. 99, 101. bl. 34; C. 109. bl. 36; C. 119. bl. 38; C. 164. bl. 47; C. 195^A, 195^B, 196^A, 196^B. bl. 53; C. 209, 209^a. bl. 56.

21 oktober 1840 Mortier van tufsteen [1863, verloren gegaan]

1 januari 1841 VERHANDELING over de in Noord-Brabant ontdekte Germaansche Begraafplaatsen.
 [262] "De Grafheuvel en de daarin gevondene merkwaardigheden mogen in den eersten opslag, het voorkomen van weinige beteekenis hebben, dit vooroordeel zal weldra afgelegd worden, wanneer men tot zijne verbazing ontdekt, dat zulk een op zich weinig beduidend toeval zoo veel stof aanbiedt, om de Schriften der ouden te verstaan, en over de oudste geschiedenis en volksgebruiken zulk een licht verspreidt."
 Westendorp.

Noord-Brabant is rijk in overblijfsels van den voortijd, en bezit vooral nog zeer veel in hare volksbegrippen, volksgebruiken en volksoverleveringen, dat voor den oudheidkundige onschatbaar is, en hem tot eene meer grondige kennis kan doen komen van het volk, 't welk de oorlogende Romeinen het eerst leerden kennen en in ruwe trekken afmaalden.

In de voorgaande afleveringen van het Mengelwerk hebben wij reeds eenige berigten deswege medegedeeld, en de bijval, welke dezelve bij vele lezers gevonden [263] hebben, moedigt mij aan, om onze overige navorschingen

- 1°. omtrent de goden en dezelve tempels,
 - 2°. " de gewijde bosschen,
 - 3°. " de heilige boomen,
 - 4°. " de heilige bronnen,
 - 5°. " de heidensehe begraafplaatsen
- van tijd tot tijd mede te deelen.

Wij kiezen thans de heidensche begraafplaatsen ter beschouwing, die ontdekt zijn:

- 1°. te Orten bij 's Hertogenbosch,

Geachte mijnheer Louer,
 Als bijlage vindt u een bestand over vondsten in de Peel. Ik ben zeer geïnteresseerd in voorwerpen die tot nu toe nog niet beschreven zijn. Verder verwijs ik naar www.theelen.info.
 met vriendelijke groeten,
 Paul Theelen

Geachte mijnheer Scheijvens,
 Naar aanleiding van ons telefoongesprek stuur ik als bijlage gegevens van voorwerpen die in de Peel, vooral bij het turfsteken, zijn gevonden. Voor het overige verwijs ik naar de uitgebreide website www.theelen.info, daarvan stuur ik ook de inhoudsopgave mee, zodat u er met trefwoorden in kunt zoeken en van daaruit naar het betrokken bestand kunt springen.
 met vriendelijke groeten,
 Paul Theelen

27 februari 2014 van Ronald Louer (rlouer@brabant.nl)
 Geachte heer Theelen, Beste Paul,
 Hierbij een inventarislijst van vondsten uit de Peel (Helmond, Laarbeek, Gemert-Bakel, Deurne, Asten, Someren en Geldrop - zonder de plaatsnaam Mierlo) die geïnventariseerd zijn in het Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant. Nog niet de gehele collectie is geïnventariseerd, dus er kunnen nog meer vondsten in ons depot aanwezig zijn uit die gemeenten. De Provincie Noord-Brabant is pas vanaf het jaar 2000 verantwoordelijk voor het Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant. Daarvoor viel dit depot onder de verantwoordelijkheid van het Rijk. Sinds 2000 zijn wij bezig om de gehele collectie na te lopen en te inventariseren. De vondsten die gedaan zijn voor 1960 vallen in het algemeen onder het Noordbrabants Museum (als voortzetting van het Provinciaal Genootschap Noord-Brabant) of zijn in andere collecties terecht gekomen, maar een aantal van deze oudere vondsten bleken toch in ons depot aanwezig.
 Indien u nog verdere vragen heeft, ben ik graag bereid deze naar vermogen te beantwoorden.
 Met vriendelijke groet,
 Ronald Louer | Beheerder Provinciaal Depot Bodemvondsten Noord-Brabant | 06-18303225

10 maart 2014 aan avanpinxteren@hnbm.nl
 Eindhoven, 10 maart 2014
 Geachte mijnheer van Pinxteren,
 Ik ben bezig met het inventariseren van vondsten die in het veen van de Peel zijn terecht gekomen. Vondsten uit de veengebieden in het noorden van het land worden daarbij betrokken omdat daar wat meer is gevonden dan in de Peel. In het bijzonder richt ik het verzoek aan u

- 2°. " Alphen in de baronie van Breda,
- 3°. " Mun onder Oss,
- 4°. " Deurne bij Helmond,
- 5°. " Gemonde bij St. Michiels-Gestel,
- 6°. " Genderen (land van Heusden),
- 7°. " Engelen " " "
- 8°. " Tilburg,
- 9°. " Haren bij Megen.

Deze opgaven zullen wij doen vergezeld gaan van die bijzonderheden, welke onze vaders voornamelijk den kennen bij het plegtige tijdstips des verscheidens, en of uit middeleeuwsche oorkonden, of uit de taal, of uit den mond des volks bijeengebragt zijn. De uitvoerigheid dezer verhandeling zal, hopen wij, om de verscheidenheid en nieuwigheid van vele onzer opmerkingen, bij den lezer gereedelijk verschooning vinden.

[273] BEGRAAFPLAATS TE DEURNE.

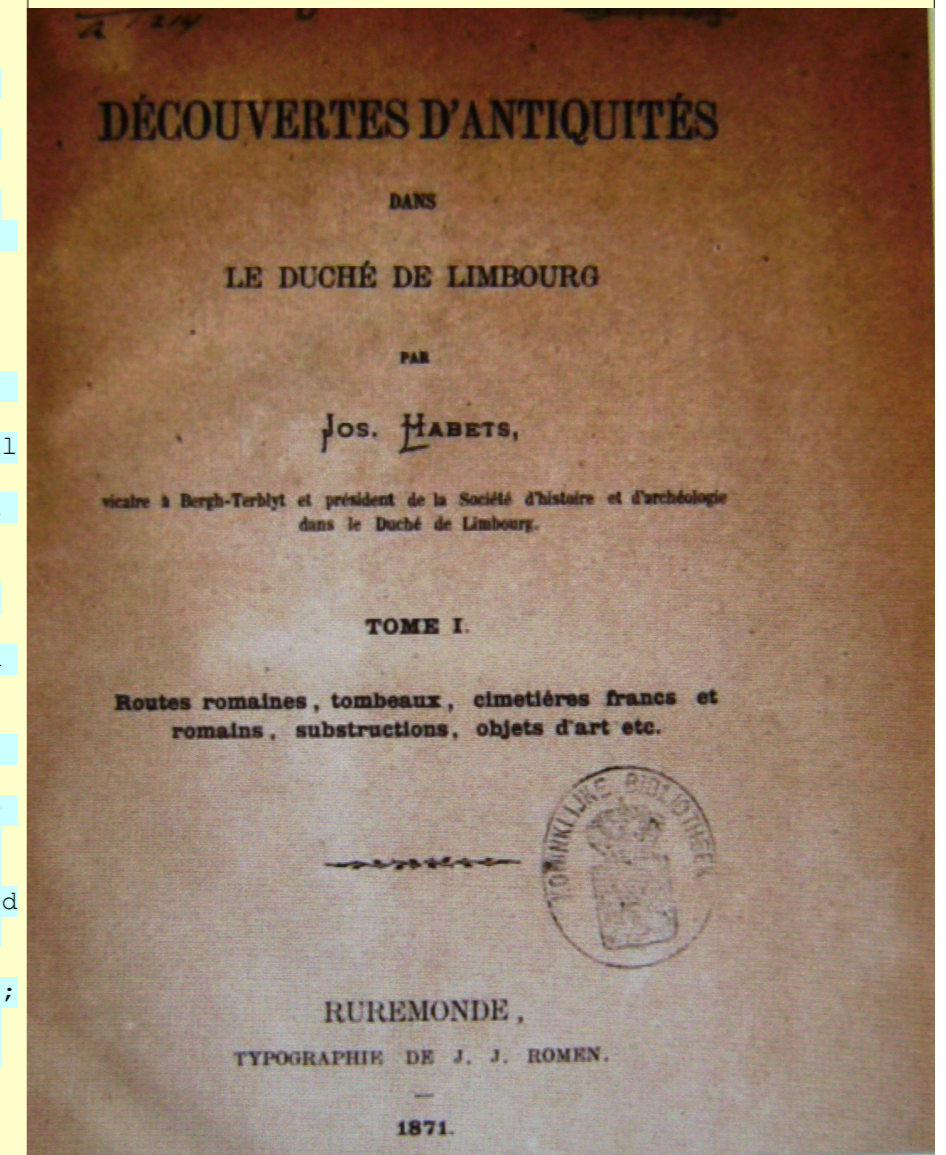
De begraafplaats uit den heidenschen voortijd, welke in 1837, in de heide 20 minuten van Deurne, ontdekt werd, en waaruit wel 100 urnen gegraven zijn, heeft veel gerucht gemaakt. In het voorjaar van 1840 heb ik mij derwaarts begeven, om met eigene oogen dit kerkhof op te nemen, en na gedaan onderzoek bevonden, dat de berigten, door Dr. Jansen in den Konst- en Letterbode (a) geplaatst, allernaauwkeurigst zijn, weshalve wij het zakelijke bericht met de woorden van dezen oudheidkundige zullen overnemen.

De heer F. baron van Voorst tot Voorst, ritmeester bij het regiment Huzaren N. 6. te Someren gecantonneerd, vond al jagende in de omstreken van onderscheidene dorpen, zoo ook te Deurne, in de hoogste punten der heide, [274] regelmatig verhevenheden, die hij veronderstelde, dat in vroegere tijden een doel gehad moeten hebben. "Ik dacht", zoo schrijft zijn Hoog wel geboren, wiens woorden wij verder laten volgen, "ik dacht, na den jagdtijd wil ik weten, wat daar in zit; sprak er met den Burgemeester over, die bereidwillig de vergunning tot het opgraven gaf. Met een dertigtal liefhebbers der compagnie, waarbij ik sta, aan het werk gegaan, vonden wij in een paar uren tijds vier urnen, van verschillende gedaanten en grootte, waarvan er drie gebarsten waren, en die met het opheffen uit een vielen. Alle waren, als ook de nadere gevondene, met verbrande menschenbeenderen tot op de helft gevuld. Het aanvulsel is eene compacte zwarte aarde, misschien vroeger asch en houtskool... Wanneer men bij het graven houtskool ontdekte, wan was de urne niet ver af te vinden."

"Zelden vond men menschenbeenderen zonder urnen. Van de menschenbeenderen zijn stukken van schedels, ribben en vooral de ronde hoofden der dij- en opperarmbeenderen nog duidelijk te onderkennen... Ik beschouw dezelve uit de hand gemaakt, ten minste niet zoo als thans gedraaid en slecht gebakken, dat bij het doorbreken der scherven op de kanten te zien is. De kleur is bij eenige als chocolade, bij andere graauwachtig. Twee waren ligt rood en eene scheen ruw verglaasd. daags na mijn begin waren eenige boeren en burgers ook begonnen, om een door den Ritmeester aangeduiden schat te zoeken, en weldra twee honderd boeren bezig, om alles zonder orde of overleg ten onderste boven te keeren. Goede raad kon niet baten. Naderhand werd dit door eenigen begrepen. De aarde heeft een en half spit die vast en bruinheid... welke zij elders bezit. Dieper [275] spittende bespeurt men weldra dat de grond vroeger (niet?) geroerd is geweest."

"De urnen, die in geel zand zitten, zijn gaver, witter en helderder van kleur, dan die in den grond, welke op teelaarde gelijk. Die, welke in den vlakken grond worden aangetroffen, zitten zelfs minder dan een voet diep; in de heuvels 2½ tot 3 voet; de eene urne boven de andere; bij grootere ook wel kleinere, of daarin verborgen, als de kraamvrouw met haar kind. - Ik had de grootste heuvels onderzocht (a), in de veronderstelling, dat dit de graven der voornaamste personen zouden zijn. Wanneer dit niet meer dan een gewoon kerkhof van dien tijd is geweest, dan kunnen dit familie-graven geweest zijn, hetwelk men geneigd is te gelooven, wanneer men de urnen met eenige tusschenruimte boven elkander zag geplaatst; waardoor die bergjes achtereenvolgens die hoogte verkregen, welke door verloop van tijd veel van derzelve hoogte, door regen, droogte en wind moeten hebben verloren. - Op eenige urnen is verbrand metaal gevonden; al zeer gering (echter) in vergelijking van de uitgestrektheid opgeworpen grond, die thans eene woestijn gelijk... Deze begraafplaats wordt door een voetpad op Asten doorsneden, liggende op 20 minuten afstands van Deurne; zij zal op het oog geschat, 150 passen breed, en 500 land zijn... Er zullen ruim een honderdtal urnen gevonden zijn van verschillende gedaante en grootte, waarvan een 2/3 gedeelte beschadigd was, van de grootte eens theekops af tot 100 pd. zwaar. Zij worden van f1 tot f4 verkocht... Ik moet nog bijbrengen, dat niet [276] geheel ver van de begraafplaats eene lange breede sloot bestaat, waarvan het doel niet is te begrijpen, die noch tot vervoer (tenzij aanvoer van drinkwater). noch tot omsluiting, noch grensscheiding kan hebben gediend."

betreffende de begraafplaats ten zuiden van Deurne die in 1837 is gevonden. Hoewel dit strikt gesproken niet tot de venen behoort. In uw museum zijn voorwerpen terecht gekomen, zoals urnen met inhoud; enkele vizels (waarschijnlijk uit de Middeleeuwen) zijn via het museum van Leiden rond of na 1875 ook bij u terecht gekomen of ze zijn verdwenen... Kunt u aan de hand van de bijgestuurde bestanden op zoek gaan naar genoemde urnen en metalen voorwerpen, al dan niet door het museum aangekocht of anderszins verworven? bij voorbaat dank, Paul Theelen zie ook www.theelen.info

Tot zoo ver deelt Dr. Jansen bovenstaande merkwaardige berigten mede met de woorden van den baron van Voorst zelven, getrokken uit eenen brief gedagteekend: Someren 25 Maart 1837, die er tot lof van den geëerden ontdekker bijvoegt: "Ziet men uit dit belangrijk berigt, dat de heer van Voorst de eerste was, die de ontdekking maakte: men zal hem tevens den lof niet kunnen weigeren, dat hij daarbij oordeelkundiger en naauwkeuriger is te werk gegaan, dan men van iemand, die deze soort van nasporing niet tot zijne bijzondere studie maakte, had mogen verwachten; men zal hem erkentelijk zijn, dat hij gelet heeft op bijzonderheden, die bij eene wetenschappelijke beoordeeling niet gemist kunnen worden."

Toen ik te Deurne was, werd mij verhaald, dat reeds vóór dertig jaren een schaaпsherder eene urne met menschen-beenderen gevonden had, doch dat hij die als overblijfsels van eenen manslag beschouwd en, om met de politie in geene aanraking te komen, de zaak stil gehouden en de beenderen met de potscherven weder in den grond gestopt had. Beschouwen wij thans de voorwerpen, welke in deze Germaansche begraafplaats ontdekt zijn. Dezelve zijn van drieërlei aard, als:

- 1°. Een honderdtal urnen.
- 2°. Eenige metalen versierselen.
- 3°. Een drietal verdachte voorwerpen.

[277] I. LIJKURNEN.

In het Rijks Museum van oudheden te Leiden worden bewaard:

- 1°. Een gebarsten pot van donker bruine aarde, met verbrande beenderen. Hoog 0,16 el. (zijnde N°, 66a der verzameling van oudheden.)
- 2°. Potje van bruine aarde, met aschachtige aarde. Hoog 0,095 el (N°. C. 74). Dit potje werd gevonden in een
- 3°. Pot van donkerbruine aarde, zijnde tamelijk fijn bewerkt, doch aan den rand geschonden, met verbrande beenderen. Hoog 0,195 el. (N°. 81.)
- 4°. Pot van donkerbruine aarde, aan den rand beschadigd, met verbrande beenderen. Hoog 0,25 el. (N°. 74a). In denzelfden bevond zich een
- 5°. Potje van graauwe aarde, tamelijk fijne stof en ruwe bewerking, doch aan ééne zijde geschonden. Hoog 0,04 el. (N°. C. 164.)
- 6°. Pot van donkerbruine aarde; vorm als Fig. 3 der bijgaande plaat, met verbrande menschen beenderen en asch. Hoog 0,24 el. (N°. 82.)
- 7°. Pot van bruine aarde; doch van boven geschonden. Hoog 0,16 el. (N°. 91.)
- 8°. Pot van ligtbruine aarde, met één oortje voorzien, en met verbrande beenderen en asch, boven welke eenige fragmenten ruw aardewerk lagen, die oorspronkelijk tot een' schotel van 18 duim middellijn kunnen behoord hebben. Hoog 0,2 el. (N°. 93.)
- 9°. Pot van donkerbruine aarde, aan ééne zijde zeer beschadigd, met verbrande beenderen. Hoog 0,245 el. (N°. 98.)

[278]

- 10°. Pot van donkerbruine aarde, met verbrande menschen-beenderen. Hoog 0,205 el. (N°. C. 99.)
- 11°. Pot van bruine aarde, met verbrande beenderen. Hoog 0,15 el. (N°. 101.)
- 12°. Pot van donkerbruine aarde, doch boven ter helft geschonden, met verbrande beenderen. Hoog 0,27 el. (N°. C. 109.)
- 13°. Pot van bruine aarde, waarvan de rand en ooren weggebroken zijn, met vijf ruw ingekrabde lijnen boven den buik, met verbrande beenderen. Hoog 0,16 el. (N°. 119.)

De omschrijving dezer 13 lijkurnen is overgenomen uit Dr. Jansen, de Germaansche en noordsche monumenten van het Museum te Leiden (Leiden 1840), met opgave der Nummers, waaronder zij in de verzameling voorkomen.

Nog hebben wij het genoegen van twee urnen te gewagen, die door den baron van den Bogaerde van ter Brugge aan het Provinciaal Genootschap te 's Hertogenbosch geschonken zijn, en op de Boekerij van dat Genootschap bewaard worden.

- 1°. Pot van donkerbruine aarde, in den rand eenigzins beschadigd. Hoog 0,16 el. (Zie Fig. 2.) In deze urne werd gevonden een
- 2°. Potje mede van donkerbruine aarde, hetwelk veel geleden heeft. Hoog 0,073 el. (Zie Fig. 4.)

Laat ons thans de geleerde aanmerkingen van den heer Jansen overnemen, zoo als die in den Letterbode voorkomen. "De bestemming der urnen", zegt hij "is aan geene bedenking onderworpen; zij waren geheel of ten deele met verbrande menschen-beenderen gevuld, boven welke [279] met houtskolen en asch gemengde aarde; het waren dus dooden-urnen, die 't laatste overschot der verbrande lijken bevatteden. Minder bepaald is de bestemming der kleine potjes, die soms, boven op, soms binnen in en soms naast de urnen gevonden worden. Als zeker zal men slechts die voor kinder-urnen

18 november 2015 Geachte mijnheer Pauts,
Op 7 oktober 1852 wordt door L.J.F. Janssen een verslag gemaakt betreffende de halsband van Beilen. Dit verhaal vertoont wel wat parallellen met de vondst van de Peelhelm. Ik heb het boekje overgetikt op 2 A4tjes, zie bijlage. Daarin wordt verwezen naar een soortgelijke halsband gevonden in Velp. Is dit voorwerp bij u in bezit? Janssen schrijft er elders klaarblijkelijk ook over. Het genoemde boek van Baehr is door Google ingescand.

20 november 2015 Nee, het RMO heeft sinds 1953 alleen de 4 ringen van Olst, gevonden in 1916. Twee muntsieraden uit Velp (collectie van De Nederlandsche Bank) waren in 2014 als tijdelijk bruikleen op onze tentoonstelling "De Gouden Middeleeuwen". Over Velpse sieraden is er op Internet voldoende te lezen, o.a.: <http://www.velpschecourant.nl/wb/pages/over-velp/erfgoed-van-velp/archeologie-in-velp/goudschat-van-velp.php>

houden mogen, bij welks de beendertjes zulks uitwijzen. De ons bekend gewordenen hebben het niet bewezen. Deze "(zijnde vijf stuks door den Heer Jansen onderzocht) "bevatteden eene geele, soms graauw, van asch gemengde aarde, terwijl slechts één en schelfertje been in zich hield. De jongste oudheidkundige ontdekkingen, bij soortgelijke elders ontdekte potjes, hebben aangetoond, dat sommige gediend hebben, om iets tot nut of sieraad des levens in te leggen. Tegen het veelal omhelsd gevoelen, dat zij steeds de asch der kraamkinderen zouden bevatten, strijdt onder andere ook het zeer groot getal van deze, zoo wel te Deurne als elders gevondene bij-potjes."

"Dat de urnen en potjes zeer onderscheiden zjn in grootte, gedaante en uitwenig vertoon, is opgemerkt, en ook aan ons gebleken. De hoogte en wijdte staan niet in evenredige verhouding, maar alle hebben eene wijde opening, die geschikt is tot het inleggen van voorwerpen, en gelijken eene gewone tobbe, terwijl geene enkele kruikvormig is. Zeldzaam schijnen die, thans op het Museum alhier aanwezig, was er slechts eene, gedekt met brokstukken eener groote schaal of tobbe, noch opzettelijk tot bedekking vervaardigd, noch ook op de urne sluitende. Volgens afbeeldingen is er echter eene ontdekt, waarvan het deksel binnen de urne beter sloot, en eene waarbij het over den rand uitstak. Ook [280] hebben slechts weinige één of twee oortjes en nog zeldzamer schijnen die te zijn voorgekomen, die eenige versieringen hadden, eene versiering echter, die nauwelijks dien naam mag verdienen. Bij eene in ons Museum aanwezige bestaat zij in vijf lijnen, die onevenredig onder elkander rondom den rand der urne loopen, en er met een puntig werktuig zijn ingeschrabt, toen de aarde nog week was. Volgens afbeeldingen is er echter ook eene ontdekt bij welke die lijnen regtstandig naast elkander en eene andere, bij welke zij kruislings van malkander om de urne liepen. De kleur der bij onze geziene, is eene gemengde bruine, nu meer in graauw dan in geel of rood spelende, na gelang van de aarde, waaruit zij gevormd zijn, en den graad der warmte tot bakking aangewend. Sommige zijn uitwendig tamelijk glad gestreken of gewreven, doch aan geene heb ik sporen van glazuur of verw kunnen ontdekken. Het meest opmerkswaardig schijnt de ruwe bewerking. De stof is weinig bereid en gezuiverd; de vorming waarschijnlijk uit de hand, niet op eene schijf geschied; dit althans blijkt duidelijk bij de kleine potjes en de brokstukken van het bovengenoemde deksel. De groote broosheid, die men bij sommige der geschondene potten bespeurt, doet met regt vermoeden, dat zij weinig gebakken, welligt slechts bij het vuur gedroogd zijn; aan welke broosheid het mede is toe te schrijven, dat zoo weinige ongeschonden aan het licht gekomen zijn. Wanneer men dit ruwe en zoo geringe kunstvordering aantonende karakter van het aardewerk overweegt, kan men niet gelooven, dat dit van hetzelfde volk afkomstig zoude zijn, hetwelk de keurig bewerkte metalen (waarvan straks) vervaardigd heeft. Bij het aardewerk aan Romeinschen [281] arbeid te denken, verbiedt ons eene opzettelijke vergelijking met soortgelijke voorwerpen van Romeinsche afkomst. Het Romeinsche aardewerk, ook het eenvoudigste, ook het in de armste graven ontdekte, vertoont ons steeds die fiksche bewerking, die evenredige, door geoefende schijfdraaijngen ontstane vormen, die vaste bakking, die bestemde kleuren en juiste versieringen, welke wij bij het onze missen."

II. METALEN VERSIERSELEN.

In het Rijks-Museum te Leiden worden bewaard:

1°. Beitelkje van koper, met kopergroen bezet. Lang 0,087 el. (N°. 21a.)

2°. Beitelkje van koper, met kopergroen bezet. Lang 0,062 el. (N°. 21b.) Zie Fig. 5.

3°. Beitelkje van koper, met kopergroen bezet; doch de waaijer zeer beschadigd. Lang 0,067 el. (N°. B. 21c.)

Dr. Jansen geeft in bedenking, of deze beitels geene pottebakkers gereedschappen geweest zijn. Zoo dit waar is, moeten de urnen op de begraafplaatsen zelve gevormd en gebakken zijn, hetwelk niet onmogelijk is. Ik stel mij intusschen de zaak zoo voor, dat destijds een pottebakker zal belast geweest zijn met het maken der urnen, even als thans een kistemaker, of de eene of andere godsdienstige of weldadige inrigting met het maken der lijk-kisten, zoodat de pottevormer even zoo min zijne beitels, als thans een kistemaker zijne gereedschappen met de kist zal hebben afgeleverd. Daar de kennis, die wij van Germaansche begraafplaatsen hebben, nog zoo jong en weinig ontwikkeld is, komt het mij voor, dat de tijd nog niet gekomen is, om het doel en het ge- [282] bruik aan te wijzen der bij lijk-urnen gevonden wordende werktuigen. Beschrijven wij liever nauwkeurig en geven wij juiste afbeeldingen van het gevondene, waardoor de oudheidkundige na ons genoegzamen voorraad verkrijgen zal, om door vergelijking van vele gelijkvormige voorwerpen, een juister denkbeeld te geven van het doel en gebruik, als dit bij de kindscheid der Noordsche Archeologie doenlijk is. Het spreekt echter van zelve, dat men verplicht is, om de voorwerpen voorloopig eene benaming te gevn, wil men van dezelve spreken; doch dit geschiede voorwaardelijk, tot dat die ons nader bekend zullen zijn geworden; uit dien hoofde billijken wij de benamingen, die de geleerde Jansen aan de te Deurne gevondene voorwerpen geeft, en nemen wij die gaarne over.

4°. Lans-spits van koper, met kopergroen bezet, aan het beneden einde van twee gaatjes voorzien, om aan eene schaft bevestigd te worden. Lang 0,115 el. (N°. 36.)

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

5°. Lans-spits van ijzer, van twee gaatjes voorzien. Lang 0,23 el. (N°. 38.)

6°. Twee fragmenten van eenen mantelhaak naar het schijnt, van koper en met kopergroen bezet. (N°. 53a.)

7°. Schijf van spiraalsgewijs gewonden koperdraad, met kopergroen bezet; (fragment van eenen mantelhaak). (N°. 53b.)

8°. Twee fragmenten eener koperen haarnaald, met kopergroen bezet (N°. 53 c.)

9°. Fragment van een' spiraalsgewijs gewonden ring naar het schijnt, van koper en met kopergroen bezet. Middelbare dikte 0,006 el. (N°. 56 a.)

10°. Fragment van een' ronden armring (?) van koper, met kopergroen bezet. Dik 0,036 el. (N°. B. 56b.) [283]

11°. Fragment van een' armring (?) van koper, met kopergroen bezet. Dik 0,006 el. (N°. 56c.)

12°. Bladvormig werktuig van gegoten koper, met kopergroen bezet, voorzien van eene gesplitste punt en drie kunstige gaatjes en aan de zijden scherp (zie fig. 6). Dr. Jansen gist, dat het misschien eene vorm is tot het bewerken van potten. Lang 0,017 el (N°. 209*.)

13°. Twee fragmenten koper, met kopergroen bezet, doch door verbranding misvormd; dezelve schijnen het mondstuk eener trompet te hebben uitgemaakt. Oorspronkelijke middellijn van het geheel 0,045 el. (N°. 209a.)

Behalve deze metalen versierselen is in het Museum te Leiden nog een

14°. Plat ringetje van graauwachtig roode aarde en fijne bewerking; hetzelfde heeft waarschijnlijk als hals- of oorring aan een' anderen ring gehangen. Middellijn 0,013 el; dikte 0,005 el. (N°. B. 58a*.)

Wij hebben de opgave dezer veertien versierselen, welke in lijkheuvelen te Deurne gevonden zijn, gedaan met de woorden van Dr. Jansen (Germ. en noordsche monum. van het Museum te Leijden).

De meeste dezer voorwerpen had zijn Ed. zeer geleerde reeds in den Letterbode (1838. I. 390) doen kennen, alwaar nog van vier metalen versierselen gemeld wordt. Na deze opgave zegt Jansen:

"Voor zoo verre wij weten, is het opgenoemde al het metaal, dat uit het groote aantal heuvelen is aan het licht gebracht, en wekte deze zeldzaamheid met regt de bevreemding van den heer van Voorst; zoo verdient het tevens opmerking, dat er geene voorwerpen van edeler metaal, van goud of zilver, en waarschijnlijk ook [284] niet eens van ijzer (a) ontdekt zijn. De bewerking dezer voorwerpen is zeer zorgvuldig en naauwkeurig; zij zijn deels gegoten, deels geslagen en getrokken, en, ofschoon van beeldwerk ontbloot, verraden zij eenen zeer gevorderden trap van kunsttoefening, en wijzen op een volk, dat op eene aanzienlijke hoogte van beschaving moet hebben gestaan. Neemt men den vorm en de beteekenis in aanmerking, vergelijkt men dezelve met gelijksoortige voorwerpen van stellig Romeinschen oorsprong, zoo ontwaart men de meest in het oog loopende overeenkomst, eene overeenkomst die ons althans zoo groot is voorgekomen, dat, zoo wij dezelve tusschen Romeinsche voorwerpen hadden gevonden, er geene enkele twijfeling zoude overblijven, dat zij uit eene Romeinsche fabriek afkomstig waren."

Dat deze vordering in beschaving - welke Dr. Jansen uit de gevondene voorwerpen afleidt, bij de in- en ombewoners van Deurne tijdens het heidendom reeds bestaan te hebben - werkelijk aldaar bestond, toen de H. Willebrord benevens den H. Lambertus de inwoners van Peelland, tot het christendom bekeerde, zal ten klaarste blijken uit onze verhandeling: De H. Willebrord en de H. Lambertus in Noord-Braband, uit charters en gelijktijdige oorkonden opgemaakt, welke wij in eene volgende aflevering van dit Mengelwerk zullen mededeelen.

III. VERDACHTE VOORWERPEN.

De baatzucht of minachting, voor al wat den kortzigtigen mensch vreemd is, den oudheidkundige steeds tracht te verschalken, heeft men te meermalen, tot mer- [285] kelijk nadeel der Archeologie, ondervonden, dan dat men te Deurne ook dergelijke kunstenarijen niet zou hebben trachten aan te wenden. Toen ik mij in persoon te Deurne met nasporingen bezig hield, stond ik aan dezelfde bedriegerij bloot. Men bood mij een ijzeren beeldje te koop aan, dat alle blijken droeg, van vroeger tot een heft van een mes te hebben gediend. Op mijne vragen kreeg ik zulke ontwijkende antwoorden, en de verkoper werd zo zeer gedecontanceerd, dat ik hem afwees met eene houding, die hem duidelijk deed gevoelen, dat ik hem voor eenen lagen en baatzuchtigen bedrieger hield.

In den Letterbode spreekt de heer van Voorst:

1°. van een metalen beeldje, met platte vierkante hoofddekking, zijnde een span lang, en gekleed als b. v. Erasmus te Rotterdam, met gevouwen handen, waarin duidelijk een rozenkrans te onderkennen is. "Zoo dit beeldje werkelijk opgegraven is", schrijft de heer van Voorst, "dan is 't denkelijk van lateren datum."

2°. Van eenen sabel of kling. "Maar zoo deze, zegt Dr. Jansen, ook al te Deurne mogt opgedolven zijn, gelijk men den heer van Voorst, volgens aan mij gerigte missive, had verzekerd, behoort zij echter geenszins tot de grafheuvelen; daar zij ons bij onderzoek gebleken is van zoo jeugdigen tijd te zijn, dat zij niet eens aan de middeleeuwen reikt. Derzelver beeldwerk en verduisterd opschrift geeft de overtuiging, dat zij den tijd van Lodewijk XIV niet kan te

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

boven gaan. Klingen uit de vorige eeuw, nog geene honderd jaren oud, en uit Amsterdamsche fabrieken, hebben met deze Deurnesche de treffendste overeenkomst."

[286]

3°. Van eenen ijzeren bout of hamer. "Deszelfs bezitter, de heer P. Guyot te Nijmegen, zegt Dr. Jansen, berigtte mij, dat hij het niet der moeite waard geacht had, deze ter bezigtiging over te zenden, aangezien hij te kennelijke blijken droeg van een' gewone grendel uit zeer jeugdigen tijd te zijn."

Wij eindigen deze berigten wegens de Germaansche begraafplaats te Deurne, met den wensch, dat de bezitters van daar opgegravene oudheden mogten worden opgewekt, om dezelve, tegen behoorlijke schadeloosstelling, af te staan aan het Provinciaal Noord-Brabandsch Genootschap te 's Hertogenbosch.

1 januari 1841 Deurne is een net en welvarend dorp met eene sierlijke kerk en eenen fraaijen toren, bij de roomschen in gebruik. Het kasteel te Deurne is nog in zijnen oudtoestand en een aangenaam verblijf. Schuins tegenover hetzelfde ligt nog een gedeelte van een ander kasteel of huizing, alwaar eenmaal de wieg stond van den natuurkundigen Joannes Florentius Martinet, die naar de getuigenissen van Uilkens meer dan iemand heeft bijgedragen, om de natuurlijke historie onder onze landgenooten te populariseren. Deurne heeft met Liessel eene bevolking van 3,256 inwoners, die zich generen met den landbouw en het steken van den peelturf. Te Deurne is in het jaar 1837 een germaansch kerkhof uit den heidenschen voortijd ontdekt geworden. Men zeide ons, dat de heer F. baron van Voorst tot Voorst, ridmeester bij het regiment huzaren, het eerst deze grafheuvels ontdekt heeft. Voor dertig jaren had een schaapherder wel eene urne met gebrande menschenbeenderen gevonden, doch, daar hij die als het overblijfsel hield van eenen manslag en voor de politie beducht was, had hij de zaak stil gehouden, en de beenderen met de potscherven weder in den grond gestopt. De begraafplaats wordt door een voetpad op Asten doorsneden, liggende rondom in de heide, en 20 minuten van Deurne, hebbende nagenoeg eene lengte van 500 en eene breedte van 150 passen. Men had ongeveer 100 lijkbusen van allerlei groote uitgegraven. Dit heidensch overblijfsel gaf ons ruime stof, om het eentoonige der heide te doen vergeten.

26 januari 1841 Bij de afdeeling der Germaansche en Noordsche oudheden, van den Generaal Majoor Rottiers, aan wiens ijver en zorg het Museum het bezit van zoo vele Grieksche kunststukken te danken heeft, een bronzen Goden-beeldtje, in den omtrek van Aken gevonden.

Van den heer P. O. P. Guyot, te Nijmegen, eene allerbelangrijkste verzameling van bronzen en andere voorwerpen bij Deurne, in de provincie Noord-Brabant, opgedoken, en die voor het grootste gedeelte door den heer Ritmeester Baron van Voorst bijeengebragt, en aan den heer Guyot afgestaan waren. Door deze aanzienlijke aanwinst, vereenigd met de urnen en andere voorwerpen, waarvan wij in onze vorige berigten (Staats-Courant 1838 en 1839) gewaagden, is het Museum thans in het bezit gesteld van de voornaamste en zeldzaamste stukken, die bij de ontdekking te Deurne gedaan, voordien dag zijn gekomen, en die, langs verschillende wegen, eindelijk wederom bij elkander gebragt, een geheel vormen, dat tot de kennis van een der oude volksstammen, die vroeger ons land bewoonden, eene zoo onverwachte als aanzienlijke bijdrage leveren kan. In den Konst- en Letterbode 1838, Mei. pag. 379-395, zijn de meeste der voorwerpen door den heer Conservator Dr. Janssen, beschreven.

25 februari 1842 M. P. O. P. Guyot à Nymègue d'une collection très-remarquable de bronzes et d'autres objets trouvés près de Deurne dans le Brabant-Septentrional et qui pour la plupart avaient été rassemblés par M. le capitaine baron Van Vorst qui les remis à M. Guyot. Cette importante acquisition jointe aux urnes et autres objets dont il a été rendu compte en 1838 et en 1839, met le Musée en possession des principaux et des plus rares résultats de la fouille près de Deurne. Toutes ces découvertes éparses, réunies maintenant, forment un ensemble qui pourra jeter un grand jour sur la connaissance des anciens peuples qui ont habité jadis notre pays. La plupart de ces objets sont décrits par M. le conservateur Janssen dans le Konst- en Letterbode de 1838, pages 370--395.

26 januari 1841 [13] Van den heer P. O. P. Guyot, te Nijmegen, eene allerbelangrijkste verzameling van bronzen en andere voorwerpen bij Deurne, in de provincie Noord-Brabant, opgedolven, en die voor het grootste gedeelte door den Ritmeester Baron van Voorst bijeengebragt, en aan den heer Guyot afgestaan waren.

[14] is het Museum thans in het bezit gesteld van de voornaamste en zeldzaamste stukken, die bij de ontdekking te Deurne gedaan, voor den dag zijn gekomen, en die, langs verschillende wegen, eindelijk wederom bij elkander gebragt, een geheel vormen, dat [...]

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

1 januari 1842 4.) De Germaansche en Noordsche Monumenten van het Museum te Leyden, kort beschreven door L. J. F. JANSSEN, Conservator bij het Museum van Oudheden te Leyden. - Met twee platen. - Te Leyden bij S. en J. Luchtmans, 1840. Gr. Oct. 70 Bladz.
[...] Onder deze vindt men hier als zeldzaam aangeteekend: een plat ringetjes van graauwachtige roode aarde uit een' Germaanschen grafheuvel te Deurne;
[...] een bladvormig werktuig van gegoten koper, uit een' Germaanschen grafheuvel te Deurne;

12 januari 1842 [15] Van den heer P. C. G. GUYOT, te Nijmegen, nog een aantal van tien urnen, potjes en schalen, te Deurne in Noord-Brabant gevonden;
[16] Van den Heer S. H. van der Noordaa te Dordrecht, nog een drietal kleine voorwerpen in urnen te Deurne gevonden.

12 juli 1842 Men verneemt, dat in Ruitenbroek op de grenzen dezer provincie voor weinige dagen een honderdtal Romeinsche zilveren munten in het ruwe veen zijn gevonden, gelijksoortig aan die, welke men voor een paar jaar te Ballo, onder de gemeente Rolde, heeft ontdekt. Alle deze gevonden penningen zijn, naar ons verzekerd is, voorzien van borstbeelden van Romeinsche Keizers; van de twee, die wij gezien hebben, heeft de eene het beeld van Vespasianus en op de keerzijde het zinnebeeld van den vrede, de andere het beeld van Trajanus en aan de keerzijde het zinnebeeld der gerechtigheid; dezelve zijn zeer goed bewaard en hebben de grootte de een van een nieuw 10 centstuk, de ander van een nieuw 25 centstuk.

15 juli 1842 - On mande de Ruitenbroeck, sur les limites de la province de Drenthe, qu'on y a trouvé dans une tourbière une centaine de pièces de monnaie romaine, pareilles à celles qui ont été découvertes, il y a deux ans, à Ballo, commune de Rolde. Toutes ces pièces sont à l'effigie des empereurs romains; une d'elles porte l'effigie de Vespasien, et sur le revers l'allégorie de la Paix; l'autre, à l'effigie de Trajan, a sur le revers l'emblème de la Justice. Elles sont très-bien conservées; l'une a la dimension d'une pièce de 10 cents et l'autre celle d'une pièce de 25 cents.

20 januari 1843 [17] Van de heer S. H. VAN DER NOORDAA ontvingen wij wederom een mortier van tufsteen, in den omtrek van Deurne gevonden.

4 januari 1844 En fouillant des terres, appartenant à M. Hengst à Boxmeer, on a trouvé différens objets d'antiquité romaine, des vases de diverse grandeur tous d'une couleur blanchâtre. On y a également trouvé différentes pièces de monnaie de cuivre, à l'éfigie d'empereurs romains.

8 februari 1844 In het *Handelsblad* van den 3 Januarij dezes jaars komt een bericht voor, betreffende onderscheidene Romeinsche oudheden.
Dat verslag is hoofdzakelijk op waarheid gegrond: er heeft eene opdelving plaats gehad van zoodanige voorwerpen, als daar vermeld zijn, bij het uitgraven eener weide toebehoorende aan den heer Hr. Hengst, tusschen Boxmeer en Beugen op een kwartier uurs afstand van de Maas gelegen, ter plaatse, waar dat stuk lands van de rivier af, tot aan den weg zich zachtjens verheft, en daarom op die hoogte zeer zelden door bet Maaswater bespoeld wordt.
Het reeds gevondene bewijst, dat daar eens een castrum of legerplaats van de Romeinen gestaan heeft; want behalve eene menigte van Urnen met assche (waaronder van aanmerkelijke grootte, doch bij het opdelven gebroken), lampjes, en ander aardenwerk, alle van antiquen vorm, zijn opmerkelijk vier munten (van brons) van middelbare grootte, waaronder een hetwelk nog zeer duidelijk de beeldtenis vertoont van M. A. Antonius Aug (ustus) Germ (anicus) Sarm (aticus), en een gedenkpenning is, ter gedachtenis eener overwinning door gemelden keizer op de Germanen behaald; want de keerzijde behelst eene wapenbuit met het onderschrift *de Germanis*: en ter regter en linkerzijde leest men eene S. en C. dat is: *Senatus Consul*; waaruit blijkt dat de munt geslagen is op last van den Senaat. Voorts heeft men in het omschrift leesbaar gevonden. *Cos. III. P.P.* dat is: Consul voor de derde maal en Pater Patriae, en voor deze woorden nog *Imperator VI of VII*.
Welke stam der Germanen door Marcus Aurelius Antonius (want op dezen keizer doelt genoemde munt) over den Rijn en Maas vervolgd is, laat zich niet met zekerheid bepalen; onwaarschijnlijk evenwel is het niet de Chatten daarvoor te houden, van welk volk zelfs in deze streken nog de herinnering voortleeft in het gehucht Catwijk op 2 uren afstands van Boxmeer onder Cuijk aan de Maas gelegen. Trouwens is het bekend dat M. Aurelius ook met dat uitgebreid deel der Germanen heeft gestreden. Wagenaar 1ste deel, 3de boek, pag. 192 en aldaar aangehaald Jul. Capitolinus in het leven van dezen keizer C. 8.

Dit weinige achten wij noodig UEd. te verzoeken in UEd. veel gelezen blad een plaatsje in te ruimen, zoo wel om het bericht in het *Handelsblad* voorkomende nader toe te lichten, als oudheidkenners op te wekken en aan te sporen om het gevondene tot een bijzonder onderwerp hunner studiën te maken, aangezien het ene streek geldt, waarvan de geheele oudheid niet het minste melding maakt.
Boxmeer 25 Januarij 1844. N. N.

16 oktober 1844 - Men verneemt, dat dezer dage te Tongeren in de nabijheid der collegiale kerk, bij gelegenheid van herbouwing van het huis van zekeren Heer *Vroonen*, vele Romeinsche overblijfselen gevonden zijn, waaronder kunstig gewerkte voorwerpen en fragmenten van *terra sigillata*. Het merkwaardigste echter was een gemetselde grafkelder, boven welks ingang zich een grafsteen bevond, 0,378 el lang en 0,395 el breed, voorzien van het opschrift: *Dis Manibus. || NEPOS. SILVINI. FLIus. || SIBI. ET. VELMADAE. || CANCVSSONIS. FLIae. || VXORI. OBITAE. Vivus Fecit.* Het woord *OBITAE* reg. 5 voor *mortuae*, komt ook wel op andere grafschriften voor; zie b. v. *Grut*, p. DCXXXI. 5.

31 december 1844 Een merkwaardig stuk werd in 1844 in een moeras van de Peel, niet ver van het gehucht Maris gevonden, en bevindt zich thans in het Leidsch Museum (Cat. ML, alsook Stark, dl. 1876 bl. 7-56; P 1881, 272-274; voorts HKN) Het is een medaillon (afb. 149) van verguld zilver van ruim 21 cm. middellijn, dat in vrij hoog relief een voorstelling vertoont van in het midden een man, die een leeuw wort, daaromheen dierengevechten, o.a. twee dieren, die elkander een runderkop betwisten; in den rand met geciseleerde lijstjes zijn vier gaatjes aangebracht om het medaillon misschien op een schild te hechten; in twee gaatjes zitten nog de nagels met ronde kopjes. Naar den stijl der figuren oordeelt men het stuk van Oost-Europeesche afkomst te zijn.
 [hierbij behorende opmerking] Dr. H.C. Gallois maakte ons er op opmerkzaam, dat zich in het Cabinet des Médailles te Parijs twee schijven bevinden, waarvan één slechts fragmentarisch bewaard, die sterke overeenkomst vertoonen met het hier besproken exemplaar. Hij wees ons ook op een opstel van Fr. Drexel in het Jahrbuch des Kaiserlich deutschen Archäologischen Instituts, XXX (1915), S. 1 ff., volgens wien deze schijven gemaakt zouden zijn in het begin van de eerste eeuw vóór Christus in de omgeving van de Zwarte Zee, en op de beschouwing van M. Rostovtzeff in zijn boek *Iranians and Greeks* (Oxford, 1922), p. 138 ss. Deze laatste, die in het menschfiguurtje op het Leidsche stuk Hercules ziet, is van meening, dat de schijven tusschen de derde en de eerste eeuw vóór Christus zijn ontstaan in Zuid-Rusland, als het werk van Sarmatische kunstenaars. De drie schijven zijn afgebeeld bij Rostovtzeff t.a.p., de Leidsche en alleen de gaaf bewaarde Parijsche ook bij Drexel.

31 december 1844 ZILVEREN SIERSCHIJF

De vergulde zilveren sierschijf van Helden is omstreeks 1844 gevonden bij turfstekers in Helden achter Maris in de Peel, en waarschijnlijk kort na de vondst door de eerste eigenaar, de heer M. Engels toen burgemeester van Helden, geschonken aan de heer notaris Guillon te Roermond, die met zijn dochter Elisabeth gehuwd was. Het lijkt wel zeker te zijn dat het vondstbericht betrouwbaar is. Een studente heeft onlangs de geschiedenis van de schijf en de archeologische context nagegaan. Dergelijke schijven kunnen als borstschild van paardetuig hebben gediend. Wij moeten aannemen dat de sierschijf oudtijds als offer in het veen is gelegd. Vergelijkbare stukken kennen we vooral uit het mondingsgebied van de Donau, en in Zuid-Rusland, maar ook de bodemplaat van de beroemde ketel van Gundestrup (Denemarken) is sterk verwante.

Een ander stuk bevindt zich in de Bibliothèque National te Parijs. Op 9 maart 1718 werd op het eiland Sark een der Kanaaleilanden een depot met 13 van dergelijke schrijven [i.p.v. schijven!] en enkele andere voorwerpen gevonden, waarvan helaas alleen de overigens zeer fraaie tekeningen bewaard zijn gebleven.

De schijven worden gedateerd in de late ijzertijd en liefst in de eerste eeuw vóór Christus. De Westeuropese vondsten mogen we beschouwen als importen uit het Donaugebied.

Drs. L.P. Louwe Kooijmans, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

[Dit artikeltje komt uit 'Meijel "Hart van de Peel" vroeger en nu' 8-19 maart 1974]

31 december 1850 [...] Uit zijn [=Limburgs] bodem zijn in vroegeren en lateren tijd tal van voorwerpen uit de steen-, brons- en ijzerperiode voor den dag gekomen. De wetenschappelijke onderzoekingen om daarvan op het spoor te komen, dagteekenen het eerst van omstreeks 1825. Deze werden door den heer CHARLES GUILLON, notaris te Roermond, ingesteld. Een zeer bemiddeld man, legde hij eene groote verzameling van oudheden aan, van allerlei soort en uit verschillende tijdperken, die tot aan zijn overlijden op 10 Nov. 1873 geregeld werd aangevuld. Later is zij door verkoop verspreid geraakt, maar de meeste voorwerpen uit de voorhistorischen tijd hebben in het Rijksmuseum te Leiden gelukkig een onderkomen gevonden. [...]

1 januari 1845 Zwaard bij Boord te Cuyk

1 januari 1845 en 1 januari 1861 Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=crispus+trier&coll=boeken1&maxperpage=40&identifier=S9hSAAAcAAJ>

Muntvondst bij Bittburg, Regierungsbezirk Trier van 402 Kleinerze.

Artikel Constantinopolis und Urbs Roma. p. 257.

[...] Obige Meinung des Herrn Soret bestätigt sich durch einen kürzlich in der Nähe von Bittburg, Regierungsbezirk Trier, gemachten Münzfund.

Ein Landmann fand in seinem Felde einen mit einem Schieferstein bedeckten kleinen ächt Römischen Krug, der 402 Kleinerze enthielt, die mit Maximinus Daza beginnen und mit Constantinus II. aufhören. Mein verehrter Freund, der Herr Professor Namur, erwarb den Fund für das hiesige Kabinet; er hat denselben näher beschrieben und wird der betreffende Aufsatz im nächsten Hefte der Revue de la numismatique belge erscheinen. Es war mir gestattet, den Münzfund einzusehen; er enthielt manche Seltenheiten, z. B. von Komstantin dem Grossen die Umschrift: Soli invicto comiti und den Kaiser links sehend mit Helm, Harnisch und Lanze; dann mehrere Münzen mit dem Prägeort MSL, den auch Sabatier angiebt und den ich Moneta Sacra Londinensis interpretire; auch waren die Inschriften claritas reipublice in mancherlei Varietäten bei Crispus und Constantinus II nicht selten. Ich glaube indess, dass der Fund weit über das Jahr 326 hinausgehen wird; Konstantin II. war in diesem Jahre zwar erst 10 Jahr alt, doch hatte er schon zahlreiche Siege mit seinem Stiefbruder Crispus, der in diesem Jahre starb, erfochten. Konstantin trägt nur in zwei Exemplaren auf seinem sehr jugendlichen, fast kindliche Kopfe die Lorbeerkrone, beide Münzen sind in seinem Geburtsorte Arles geschlagen; die Berechtigung, den Lorbeerkranz zu tragen, erhielt er wahrscheinlich schon bei Lebzeit des Crispus. Ganz bestimmt aber überschreitet die jüngste Münze diese Fundes nicht das Jahr 337, in diesem Jahre starb Konstantin der Grosse und Konstantin II. legte den Beinamen junior ab. [...]

Trier. *Elberling.*

1 juli 1845 uit: Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten ...

72 Romeinsche koperen braadpan (Sartago), in den zomer van 1845 gevonden in de Peel, drie uren van Cuyk, drie voet onder het moer. Zeer zeldzaam.

Van wege de Provinciale Commissie van Oudheden, die dit gedenkstuk voor 2 gulden kocht.

74 Lijkurnen en bijpotjes van Germaanschen oorsprong, met een catalogus van No. 1-50.

[18] No. 1-3 afkomstig van Deurne.

[...]

111 Eene Peelslang in 1851 levend gevangen, in eene flesch op liquor.

Geschenk van den Notaris Rovers, te Asten

3 februari 1848 Bij de afdeeling der noordsche en germaansclie Monumenten, tot welke klasse ook de overblijfselen gebragt worden van de vroegste bewoners der inidion-europesche landen, noordelijk Azië en Amerika, mogten wij ons in aanzienlijke bijdragen verheugen. Door de voor rekening van den lande door den conservator dr. Jansen in Drenthe ondernomen opgravingen en onderzoekingen, kwam de verzameling in het bezit: van eene grafurne met verbrande menschenbeenderen gevuld, en met meer dergelijke beenderen in eenen heuvel te Ballo, gemeente Rolde in Drenthe, opgedolven; een wig of zoogenaamden donderbeitel van graauwen granietsteen. in dezelfde gemeente gevonden; eene aks of bijl van dezelfde stof vervaardigd en een vuursteen zaagje (?), dit laatste gevonden in ecu langwerpige vierkant; keldertje van granietsteen onder eenen heuvel te Emīnen, prov. Drenthe, waar ook de bijl werd opgedolven; vuursteen pijlspitsen, bewerkte stukkeu graniet, en een aantal glaskraaltjes van verschillende vormen en klem-en uit Borger en Odoorn. Het zaagje mag als zeer zeldzaam beschouwd worden, daar er in de rijke verzameling van noordsche steenen oudheden iv het Kopenhaagsche museum tot in 1836 slechts één dergelijk voorhanden en bekend was. [...] Jhr. G. W. van der Feltz, burgemeester te Epe, provincie Gelderland, stelde, ouder voorbehoud van eigendomsregt, een viertal stukken, iv die gemeente gevonden, bij het museum in bewaring: een potje of bakje van gebakken aarde, rondom met ingedrukte versiersels voorzien; eene bronzen wig of cateja (?) met een oor, hoedanige er velen in ons vaderland, voorul in Gelderland eu Noord-Brabant, gevonden zijn; een brov/eu. arm- of polsring en een bronzen haaruaald. Vooral de twee eerstgenoemde voorwerpen onderscheiden zich door hunne uitmuntende bewaring en fraaije bewerking, en getuigen van den invloed der romeinsche beschaving en kunst.

15 april 1849 L'HERCULE MAGUSANUS, EXAMEN CRITIQUE
DE LA DISSERTATION INTITULÉE: Gedenkteekens van Hercules Magusanus, eene oudheidkundige bijdrage van C. Leemans.
(Extrait de l'Algemeenen Konst en Letterbode)

19 november 2015 thuisinbrabant.nl

Altaar uit Ruimel bij Sint-Michielsgestel

De altaarsteen die werd gevonden in de buurtschap Ruimel bij Sint-Michielsgestel, is voorzien van een tekst die boeiende informatie geeft over de rol van de Bataven in het Romeinse Rijk.

De Latijnse inscriptie luidt: MAGUSANO HERCUL(i) SACRU(m) FLAVS VIHIRMATIS FIL(ius) (s)UMMUS MAGISTRA(tus)

(c)IVITATIS BATAVOR(um) V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

In vertaling: Gewijd aan Hercules Magusanus. Flavius, zoon van Vihirmas, hoogste magistraat van de civitas der Bataven, heeft (hiermee) zijn gelofte ingelost, gaarne en met reden.

De tekst toont aan dat de Bataven al vroeg in de Romeinse tijd een eigen civitas hebben gevormd, een bestuursdistrict naar Romeins model. Wat hierin precies de rol is geweest van de hier genoemde Flavius, is nog onduidelijk omdat de civitas doorgaans geen eenhoofdige leiding had.

1 januari 1850 Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant

[p. 21] Deze vragen zijn:

10. Naamlijst van ten minste 200 zichtbaar bloeiende planten, welke voorkomen in den Peel van Noordbrabant of in de omstreken van ééne der volgende gemeenten, als van Bergen-op-Zoom, Eindhoven, Grave, Helmond, Heusden, Tilburg, Willemstad en Woudrichem.

Een herbarium van de minst voorkomende planten, bij de naamlijst gevoegd, zou wenschelijk zijn.

(Men vergelijke: van Hall, *Flora Belgii Septentrionalis*; *Eerste en tweede Naamlijst van zichtbaar bloeiende planten, welke in de omstreken van Breda gevonden worden*, door J. A. B. Kuijper van Wäschenpenning. Breda 1826 en 1828. 8°. en F. J. J. van Hoven, *Flora van 's Hertogenbosch*. Heusden 1848. 8°.)

1 januari 1850 [...] Uit zijn [=Limburgs] bodem zijn in vroegeren en lateren tijd tal van voorwerpen uit de steen, brons- en ijzerperiode voor den dag gekomen. De wetenschappelijke onderzoekingen om daarvan op het spoor te komen, dagteekenen het eerst van omstreeks 1825. Deze werden door den heer CHARLES GUILLON, notaris te Roermond, ingesteld. Een zeer bemiddeld man, legde hij eene groote verzameling van oudheden aan, van allerlei soort en uit verschillende tijdperken, die tot aan zijn overlijden op 10 Nov. 1873 geregeld werd aangevuld. Later is zij door verkoop verspreid geraakt, maar de meeste voorwerpen uit de voorhistorischen tijd hebben in het Rijksmuseum te Leiden gelukkig een onderkomen gevonden. [...]

11 april 1850 MUSEUM VAN OUDHEDEN.

De onzekerheid of eene aanzienlijke reeks van monumenten, in het laatste gedeelte van het afgelopen jaar herwaarts overgezonden, al of niet als een geschenk voor het Museum moest of kon beschouwd worden, en het verlangen, om het verslag omtrent de vermeerderingen en veranderingen, die de verzameling ondergaan had, zooveel mogelijk volledig te doen zijn, waren de voorname redenen, die eene vertraging in het opmaken en mededeelen van ons hier volgend berigt te weeg hebben gebracht.

Ieder die, ook slechts oppervlakkig en uit de berigten der nieuwspapieren en tijdschriften, kennis heeft genomen van de gewigtige ontdekkingen, waardoor in de laatste jaren het gebied der oudheidkunde zulk eene aanzienlijke uitbreiding heeft erlangd, en die bedenkt hoe onmisbaar de vruchten dier ontdekkingen zijn tot het aanvullen van menigvuldige leemten in de geschiedenis van beschaving en kunst, maar ook in de verzamelingen waarin de bouwstoffen dier geschiedenis bewaard worden, – zal het met ons bejammeren dat de behoeften van het vaderlandsche Museum steeds verder en verder de onderstandgelden die beschikbaar gesteld kunnen worden, overschrijden; dat door die ongunstige omstandigheid stilstand, door dien stilstand teruggang ontstaat, welks nadeelige gevolgen ook bij gunstige toekomst en meerder ruimte van middelen, later niet meer vergoed zullen kunnen worden. Wij moesten deze opmerking maken, ten einde men de aanwinsten die wij ook gedurende het afgelopen jaar wederom, zoowel aan de buitengewone tegemoetkoming van regeringswege, als aan de vaderlandlievende en belangelooze medewerking van enkele begunstigers der wetenschap dank mogen weten, des te hooger waarden zou. De gewone onderstandgelden gedoogen volstrekt geene aankopen, zijn zelfs niet genoegzaam om in bet hoognoodige tot tentoonstelling en het ongeschonden bewaren der voorwerpen te

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

voorzien; en het is dus alleen uit beide, zoo even vermelde bronnen dat wij de middelen konden putten om voorwerpen wier verlies of verspreiding welligt buitenslands de wetenschap zou hebben moeten betreuren, voor het vaderlandsche Museum te behouden, en waardoor wij gelegenheid hadden om in enkele afdeelingen die de verzameling boven vele buitenlandse inrigtingen van dien aard nog doen uitmunten, aanzienlijke vermeerderingen te erlangen. [...]

AEGYPTISCHE OUDHEDEN.
[...] Een en twintig munten in klein brons, waaronder 8 van LICINIUS, 8 van GONSTANTINUS DEN GROOTE, 2 van GONSTANTINUS DEN JONGERE en een van JULIUS CRISPUS.

7 oktober 1852 BERIGT OVER DEN TE BEILEN GEVONDEN GOUDEN HALSBAND.

DOOR Dr. L. J. F. JANSSEN, Conservator bij het Mus. van Oudheden te Leijden.

Verzocht zijnde, om eene bijdrage voor den Drentschen Volksalmanak, mag ik mij daaraan niet onttrekken. De onvergetelijke dagen, die ik in die provincie heb doorgebracht, toen ik hare merkwaardige gedenkteekenen van den voortijd het eerst bij autopsie leerde kennen, de belangrijke ontdekkingen die er sedert wederom gedaan zijn, en het uitzigt, dat er bij de ophanden zijnde veenvergravingen en kanalisatiën nog meer gewigtige overblijfselen zullen gevonden worden, dit alles noopt mij om geene gelegenheid voorbij te laten gaan, waarbij ik van mijne belangstelling in die provincie een al zij het dan ook nog zoo gering bewijs zou kunnen geven. Een nader berigt, aangaande den te Beilen gevonden halsband, zal daartoe misschien niet geheel ondienstig zijn, te meer omdat dit zeldzame en kostbare overblijfsel slechts door weinigen gezien, kort na den ontdekking door een goudsmid versmolten en dus voor altoos voor wetenschappelijk onderzoek verloren is. Mogt onze korte mededeeling medewerken om soortgelijk uit gebrek aan kennis en aan belangstelling geboren Vandalismus van kunstvernieling in de toekomst te helpen weren!

Volgens de door de dagbladen medegedeelde berigten werd op den 1 Junij j. 1. te Beilen door den arbeider H. DE WILDE een gouden voorwerp gevonden, hetwelk men teregt giste eene soort van halsband te zijn, langwerpig of eirond, onder breeder en van boven met een knoop en oog gesloten wordende, terwijl het ruim zes lood woog. "Volgens zeer oude overlevering," zoo berigte men daarbij, "zoo in den omtrek waar dit gevonden is, een groote schat goud geborgen zijn: ook zijn daar vroeger oude munten en aarden potten gevonden, en men zegt, dat daar ter plaatse een klooster heeft gestaan." Zoodra dit berigt tot mijne kennis kwam, was de begeerte om dien halsband te zien zeer levendig opgewekt, vooral omdat ik uit de beschrijving meende te mogen vermoeden, dat hij zeer overeenkomstig was met de zeldzame gouden halsbanden, die voorleden jaar te Velp gevonden en in de *Bijdragen voor Vaderl. Geschied. en Oudh.* van den heer NIJHOFF, Dl. VIII. St. 3. afgebeeld en opgehelderd zijn. Ik wendde mij dus tot den heer Commissaris des Konings in Drenthe, om aangaande dien vondst eenige nadere ophelderingen te mogen ontvangen en bepaaldelijk met de vraag: of gemelde halsband niet voor korten tijd herwaarts ter bezigtiging zou kunnen overgezonden worden. Reeds op den 5 Julij j. 1. ontving ik een gunstig antwoord, vergezeld van afschriften van desaangaande verstrekte rapporten door heeren burgemeesters van Beilen en Meppel d.d. 23 en 30 Junij, die uitgenoodigd waren om het verlangde onderzoek in het werk te stellen. Die rapporten bevestigden de mededeeling, door de nieuws-bladen omtrent de ontdekking bekend gemaakt, en er bleek tevens uit, dat de halsband gevonden was op een stuk groenland, eenige honderd schreden van de Beilensche kerk gelegen en toebehoorende aan den heer JAN ROELOFS HUNSE, aan wien de vinder, H. DE WILDE, het ontdekte onverwijld had ter hand gesteld, terwijl deze het aan den goudsmid DEWES te Meppel had verzocht, die het versmolten had."

Na deze mare beproefde ik het eenige mij overgebleven middel, om kennis te krijgen aan den juisten vorm en toestand van het vernietigde kunstwerk. Ik zond eene der gelithografeerde afbeeldingen van de Velpsche halsbanden aan den heer Commissaris des Konings voornoemd, met beleefd verzoek, om die ter bezigtiging te verstrekken aan iemand, die den Beilenschen halsband naauwkeurig gezien had, en om aan mij daarna te doen berigten, in hoever de vernietigde Beilensche gelijk kon geweest zijn aan eenen of meer der Velpsche? Het kort hierop ontvangen antwoord strekte tot bevestiging van het vermoeden, dat de Beilensche halsband overeenkomstig was geweest met de Velpsche, en wel in zulke mate, dat hij uit denzelfden tijd en van dezelfde afkomst moest zijn geweest. Dit bleek namelijk uit de volgende mededeeling van den Burgemeester van Beilen, aan wien de afbeelding der Velpsche halsbanden van wege den heer Commissaris voornoemd ter hand gesteld was: "De te Beilen gevonden halsband," schreef hij, "komt bijna volmaakt overeen met fig. 3 der mij toegezonden teekening, behalve dat het knopje, waarmede hij werd gesloten, meer gelijk was aan dat van fig. 1, en dat er zich geene versierselen aan bevonden dan die, welke ook op het voorste gedeelte van no. 3, op de afbeelding aan weërszijden aangebracht, ter hoogte van het begin van het platte gedeelte, op den te Beilen gevonden band niet te vinden waren." Naar deze opgave kan men zich, de afbeeldingen der Velpsche voorwerpen ter hand nemende, eene tamelijk volledige voorstelling maken van den gouden halsband van Beilen, en wat door ons over den ouderdom en de afkomst der Velpsche stukken is in het midden gebracht, mogen we met te meer vrijmoedigheid op den

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Beilschen halsband van toepassing achten, omdat nabij de plaats, waar die gevonden is, vroeger eene gouden munt ontdekt werd, die omstreeks uit denzelfden tijd was als de jongste der munten te Velp, die niet ver van de halsbanden gevonden zijn. Volgens het officieel berigt van den heer burgemeester van Beilen, was de halsband ontdekt op eene plaats "ongeveer vijftien ellen verwijderd van de plaats, waar voor vier of vijf jaren eenige (eene) gouden munten (munt) gevonden was." en deze gouden munt was, volgens de daarvan gegeven beschrijving door den heer Mr. G. W. VAN DER FELTZ te Assen, in den *Konst- en Letterbode* van 1845, D. I, bl. 428-429, van een der drie Valentinianussen (vermoedelijk van VALENTIANUS I of II) in welk geval hij uit de laatste helft der 4de eeuw was. Hoogstwaarschijnlijk zijn halsband en munt gelijktijdig in den grond geraakt en de halsband zal althans niet ouder dan de munt zijn; en daar de halsband zoo naauwkeurig met de Velpsche overeenkwam en de Velpsche mede op grond van de in de nabijheid gevonden munten, tot de eerste helft der 5e eeuw gebragt zijn, zullen wij zonder vermetel te zijn den Beilschen halsband tot dienzelfden tijd brengen mogen. Zoo worden wij niet slechts genoopt, om er een gelijken ouderdom, maar ook eene gelijke bestemming, afkomst en zeldzaamheid aan toe te kennen als aan de Velpsche, en ik mag daarom, ten aanzien hiervan, verwijzen naar hetgeen in voormelde *Bijdragen*, t. a. pl. nopens de Velpsche halsbanden is in het midden gebragt, en waarvan het resultaat was: "dat de groote ringen (halsbanden) halsringen geweest zijn van mannen, terwijl er door één persoon soms meer tegelijk, over elkaâr, gedragen kunnen zijn; dat zij eenen niet-Romeinschen barbaarschen kunststijl vertoonen, en meest overeenkomen met voorwerpen in het Noorden, bepaaldelijk in Lijfland gevonden (zie KRUSE, *Necrolivonica* (St. Petersburg 1842) Taf. 4, fig. N, Taf. 27, 8 en Taf. 41, 3), en dat hunne zeldzaamheid zoo groot is, dat ringen aan deze *gelijk* nog nergens elders gevonden zijn. Hoe die halsbanden soms over elkander gedragen werden, kan men zien aan het Lijflandsche scelet uit *Aschenrade*, ook afgebeeld bij BÄHR, *Gräber der Liven*, (Dresden 1850, 4°) Taf. 1, fig. 8. Daar door mij in de voormelde *Bijdragen* was aangeteekend, dat KRUSE in zijn *Necrolivonica* den bepaalden volksstam niet had aangewezen, van welken de door hem vermelde Lijflandsche oudheden uit *Aschenrade* afkomstig waren, zij hier nog opgemerkt, dat KRUSE die voorwerpen in het algemeen voor Skandinavisch-Noormannisch gehouden heeft, een gevoelen, dat hem later door BÄHR, l. c., zeer betwist is; want deze heeft trachten te bewijzen, dat zij van de vroegste bewoners dier streek, de Livische Finnen, afkomstig zijn, welk volk zijne beschaving op een eigen weg, door handel en scheepvaart, uit Azië, vooral aan den Ural, zou hebben ontleend, waarvoor ook de oudheden, te *Aschenrade* en elders in Lijfland gevonden, bewijzen bevatten zouden. "De beschaving dier Lijflanders", zegt BÄHR, "behoort dus niet als eene dochter der Romeinsche of Skandinavische, maar als eene geringere zuster van die beiden aangemerkt te worden (S. 29. 45. 46)". Dit laatste gevoelen kan ik slechts onder de voorwaarde omhelzen, dat die geringere zuster niet zonder Skandinavisch-Germaanschen en laat-Romeinachen invloed is opgegroeid, hetgeen mij uit den aard van sommige der gevonden voorwerpen duidelijk is gebleken. Op grond van de in Lijflandsche graven gevonden munten, behooren die graven, volgens BÄHR S. 51, met tamelijke zekerheid tusschen de 8ste en 12de eeuw, "zonder evenwel eene vroegere gebruikmaking (dier graven) buiten te sluiten." Hoe veel vroeger de oudste voorwerpen opklimmen word (!) niet gezegd; misschien was dit wel bij benadering te bepalen; het komt mij niet geheel onwaarschijnlijk voor, dat daar Scythische voorwerpen tusschen zijn, zijnde ook de Scythen tegen 't einde der Vde eeuw van de noordzijde der Zwarte Zee door Germanen en Slaven deels noordwaarts, deels naar de streken om den Ural, deels naar de landen aan de oostzijde van de Botnische golf en de Oostzee verdrongen. (Zie de uiteenzetting hiervan door Prof. KEIJSER, te Christiana, kort bij A. RETZIUS, *over den vorm van de schedels der bewoners van het Noorden*, Stockholm 1842; uit het Zweedsch door Prof. J. VAN DER HOEVEN). De genoemde werken van KRUSE en BÄHR, thans hoofdbronnen voor de Lijflandsche oudheden, zijn hier te Leijden niet aanwezig; ik heb ze slechts even van den boekhandel ter inzage gehad en te kortstondig kunnen raadplegen om de gevolgtrekkingen dier schrijvers grondig te kunnen toetsen of daaraan nieuwe toe te voegen Een eenigzins uitvoeriger berigt over den Beilschen halsband is door mij gegeven in het eerlang uit te komen 4de Stuk, VIII Dl. der *Bijdragen* voornoemd.

Leijden, den 7 Oct. 1852

15 juni 1853 BEEGDEN. Entre Horne et Beegden, non loin de l'ancienne voie Romaine qui joignait Nymègue à Tongres, se trouve une colline déserte, sablonneuse, entourée de petites éminences. Le 15 juin 1853 un ouvrier en fouillant dans cet endroit la terre, pour en tirer du gravier, trouva à la profondeur de treize pieds, un vase en terre rouge ayant la forme d'une soucoupe. L'ouvrier dans sa simplicité, emporta ce pot et y prépara la nourriture pour les jeunes poussins de sa basse-cour. Trois jours après M. Teelen [Theelen?] de Horne ayant appris cette singulière découverte, acheta le vase et recommença la fouille. Après avoir bêché la terre pendant trois jours on trouva, à la même profondeur un sarcophage en pierre de sable ayant la longueur de 4 pieds et la largeur et la hauteur d'environ un pied et demi. Il était couvert d'un couvercle plat mais brisé en plusieurs

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

endroits. A l'intérieur du sarcophage on trouva des cendres, quelques parcelles d'os, quelques morceaux de fer, parmi lesquels on distinguait des pointes de flèches, une petite boule en or bien conservée et une pierre de la longueur d'un doigt ressemblant à une statuette. L'intérieur du cercueil était carre, le fond plat et noirci par des cendres humide; d'un côté était managée une hauteur ayant la forme d'un coussin. Autour de ce cercueil de pierre étaient ranges 32 vases en terre cuite de différentes formes et couleurs et superposes symétriquement l'un sur l'autre. C'étaient les vases dont les Romains se servaient dans les cérémonies funéraires, des cruches pour les libations, des vases pour les sacrifices et pour les mets, les urnes pour recevoir la poussière brûlée du défunt. Ces urnes au nombre de six contenaient des cendres, les autres vases étaient vides. On remarque surtout une jatte enterre rouge ornée d'un crocodile et de neuf paons.

1 januari 1856 KESSENICH. C'est dans la commune de Kessenich qu'il faut chercher l'emplacement de station de *Catualium*, dont parlent les tables de Peutinger. Ce village est très-connu dans les diplômes du moyen-âge; il a joui des droits de monnaie, de marché libre et de tonlieu sur la Meuse. En 964 il s'appelle *Casallum*, en 997 *Caselli*, en 1096 *Gesselin* et en 1155 *Cassenic*. C'est ce dernier nom qui a prévalu. Kessenich possède les ruines d'un beau château, qui se trouvait autrefois sur le bord de la Meuse, mais qui, à cause des dirivations de ce fleuve, s'en est éloigné. Entre la château de *Kessenich* et la chaussée romaine qui longe la rive gauche de la Meuse, on a trouvé, vers l'année 1856, dans une tourbière nommée *het Vijgelbroeck* une monnaie en cuivre à l'effigie de l'empereur Marc-Aurèle et une en argent de Julien l'apostat.

5 december 1856 Op MAANDAG 15 December 1856 en Vijf volgende dagen, des Voor- en Namiddags, zal de Boekhandelaar G. THEOD. BOM, te Amsterdam, in ODEON Publiek Verkoopen: het uitmuntende KABINET GEDENK- EN LEGPENNINGEN, EERE- en DRAAGTEEKENEN, VROEDSCHAPS-, GILDE-, SCHUTTERS-, RELIGIEUSE-, VRIJMETSELAARS-, PRIJS- en BRANDSPUITPENNINGEN. NOODMUNTEN EN MUNTEN, MUNT-, PENNING- EN WAPENKUNDIGE BOEKEN, NAGELATEN DOOR WIJLEN DEN HEER S. H. VAN DER NOORDAA, Lid van verschillende Binnen- en Buitenlandsche Letterk., Histor. en Oudheidkundige Genootschappen, te Dordrecht. KIJKDAGEN: VRIJDAG en ZATURDAG 12 en 13 December. De CATALOGUS is op franco aanvraag a 20 Cents te bekomen bij G. THEOD. BOM, Kalverstraat, E 10. (19573)

6 april 1857 GRIEKSCHE EN ROMEINSCHE OUDHEDEN.

Tot deze afdeeling ook de gedenkstukken van het Gnosticisme brengende, vermelden wij in de eerste plaats, eene, waarschijnlijk van eene der gnostische sekten afkomstige, kleine marmere stèle, door den heer P. C. G. GUYOT, te 's Gravenhage. aan het Museum ten geschenke gegeven en door hem waarschijnlijk te Nijmegen, althans toen hij in die stad nog woonde, aangekocht. De stele is boven rond bijgewerkt; op de voorzijde ziet men in een uitgediept, nisvormig vlak, in uitkomend werk, een zeer ruw en slecht gevormd, geheel naakt vrouwenbeeldje, met de handen in de houding van het bekende Venusbeeld. Rondom de nis, tot op de hoogte van de kniën, een opschrift in onbekende en op de meeste plaatsen zeer onduidelijke karakters, doch waaronder vele, die ook op de gnostische opschriften voorkomen. Welligt levert het beeldje eene voorstelling der Metis Sophia of van eenige andere gnostische deugd. Het geheel is hoog 2,52, breed 1,13 en dik 0,65 Ned. palm. De marmersoort meent dr. BEIMA als Pentelisch te herkennen.

1 januari 1858 ECHT. En nivelant en 1858 le cimetiere d'*Echt*, on a détéré près de la tour de l'église un sarcophage en pierre de sable, contenant entre autres objets une monnaie d'or à l'effigie d'un empereur romain.

3 november 1859 GEOLOGIE, NIJVERHEID EN KOSTUUMKUNDE, OPGEHELDERD DOOR EENE OUDHEI[D]KUNDIGE ONTDEKKING TE MAINZ.

Op den 3 Nov. 1859 deed prof. Nöggerath te Bonn, in de vergadering van het *Nederrijnsche genootschap voor natuur- en geneeskunde*, eene mededeeling over de in het jaar 1857 te Mainz, op den *Thiermarkt*, in eene veenlaag, ter diepte van p. m. 30 voet, opgegraven romeinse oudheden. Hij verklaarde dat die ontdekking ook uit een geologisch oogpunt gewichtig was, terwijl de directeur van het *Verein zur Erforschung rheinischer Geschichte und Alterthümer*, dr. Jos. Wittmann, aangetoond had, dat in de eerste eeuwen onzer jaartelling een arm van den Rijn door de stad Mainz gevloeid heeft, in wiens moeras zich bovengemelde veenlaag gevormd had. Dr. Wittmann heeft over die ontdekking beknopt berigt gegeven in zijne belangrijke verhandelingen getiteld: *Chronik der niedrigsten Wasserstände des Rheines vom Jahre 70 nach Christus bis 1858, en Nachrichten über die im Jahre 1857-1858 im Rheinbette von der Schweiz bis nach Holland zu Tage gekommen Alterthümer und Merkwürdigkeiten* etc., opgenomen in Th. II Heft 1-2 van het *Zeitschrift des Vereins z. E. rhein. Geschichte und Altenthümer zu Mainz*. Dezelfde geleerde had aan prof. Nöggerath een uitvoerig handschrift

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

over dit onderwerp ten gebruike afgestaan, waaruit het belangrijkste door Nöggerath op gemelde vergadering werd medegedeeld. Hetgeen van die mededeeling ter kennis van het publiek gekomen is, (dr. Wittmann zal eerlang zelf zijn handschrift in het licht geven) nemen wij te gereder over, omdat dr. Wittmann en Lindenschmit ons dezen zomer, bij een bezoek aan het Mainzer-museum gebracht, mondeling dezelfde berigten medegedeeld en van eenige der gevondene overblijfselen specimina ten geschenke gegeven hebben. In de bovengemelde veenlaag namelijk had men veel lederwerk gevonden, hoogstwaarschijnlijk van een romeinschen schoenmakerswinkel afkomstig, bijna een wagen vol, meerendeels gebruikte schoenen en sandalen, wel zeer fragmentarisch, doch waar tuschen men nog veertien onderscheidene soorten kon erkennen. Deze voor de kennis der romeinsche nijverheid en het kostuum onschatbare vondst, zal met Platen opgehelderd, eerlang door Lindenschmit uitgegeven worden; wij stippen er daarom hier slechts van aan, dat op enkele fragmenten van het leder de stempel van den fabrikant of schoenmaker is ingeslagen, daar ik nog zeer duidelijk de namen lezen kon: L. VALE (d. i. Lucii VALERii) C. VENED (d. i. Caji VENEDi) en MONA. Voorts vond men verscheidene overblijfselen van romeinsche kleedingsstukken van zeer fijne wol en uitstekend van weefsel, nevens allerlei kleine romeinsche voorwerpen en munten. Het leder- en wollengoed was vrij wel bewaard gebleven, doch de wol had eene donkere kleur aangenomen. De munten liepen niet later dan 137 na Christus, waaruit men met waarschijnlijkheid opmaken mag, dat al die voorwerpen omstreeks dien tijd in het moeras geraakt zijn. Van het veen waren de gewone veenplanten goed te bestemmen; men erkende met name: berkenbast, hazelnooten, waterlinzen (*Lemna major*), en van de mossoorten: *Hypnum splendens* (Hedwigü), *Hypnum tameriscinum* (Hedw.), *Hypnum latescens* (Hedw.), *Hypnum triquetrum* (Linn.), *Anomodon curtispiculum* (Hookeri et Taylori), *Byrumbinum* (Schreberi), *Mnium roseum* (Hedw.) *Mnium undulatum* (Hedw.). Ook vond men welbewaarde druivenranken, ten bewijze van de vroege wijnkultuur aan den Rijn; deze zijn thans wel de oudste druivenranken die men uit de rijnstreek ken; eindelijk: veeren van hoenders en van duiven. Van eenige specima dezer vondst, door berigtgever dezès te Mainz van dr. Wittmann en Lindenschmit ten geschenke ontvangen, heeft hij de mossoorten aan 's rijks herbarium, de veeren aan 's rijks museum voor natuurlijke historie, en het lederwerk aan het museum van oudheden te Leiden gegeven. Het lederwerk, dat door sterke opdrooging verhard en verschrompeld was, is door de zorg van een ervaren leidschen leerlooijer, den heer Visser, tot zijne oorspronkelijke zachtheid teruggebracht.

7 april 1860 Belangrijke Verkoop van BOEKEN, ENZ.

Op Maandag den 16den April 1860 en volgende dagen, zal door W. P. van STOCKUM, te 's Gravenhage, worden Verkocht: Eene aanzienlijke verzameling BOEKEN, in verschillende talen en vakken van Wetenschap, Kunst en Letteren, waaronder vele Prentwerken, betrekkelijk Grieksche en Romeinsche Oudheden, Middeneeuwsche en nieuwere *Bouwkunst*; voorts *Atlassen en Landkaarten, Staatsstukken, Handschriften, benevens Teekeningen, Etsen, Gravures, Lithographiën, Portretten, Schilderijen, Kunstwerken in Zilver, Ivoor, Schildpad, Hout* en diverse Voorwerpen; gedeeltelijk nagelaten door den Hoog Wel-Geboren Heer Th. Baron DE SMETH VAN DEURNE EN LIESSEL. De Catalogus is op franco aanvraag verkrijgbaar.

17 april 1863 Het bestuur van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant zal tot een blijvend aandenken aan het ten vorigen jare gevierde feest van het vijf-en-twintigjarig bestaan van dit Genootschap een plaatwerk uitgeven, waarin de Germaansche en Romeinsche oudheden, in die provincie gevonden en in het Genootschap bewaard, zullen zijn afgebeeld. De met roem bekende oudheidkundige Dr. Jansen te Leiden heeft zich, op verzoek van het bestuur des Genootschaps, wel willen belasten met de zorg, dat de teekeningen, onder toezigt van den verdienstelijken bibliothecaris Dr. C. R. Hermans te 's Hertogenbosch vervaardigd, te Leiden naauwkeurig op steen worden gebracht.

31 maart 1864 Voor de VADERLANDSCHE oudheden werden onderscheidene aanwinsten gedaan. Met de hierboven vermelde Romeinsche voorwerpen uit de nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA werden ook eenige overgenomen, van de vroegere bewoners van ons Vaderland afkomstig: eene zeer fraai gepolijste vuursteen BIJL, 12 dm. lang; een ruw bewerkte BAL van trachiet, 4 dm. in doorsnede; eene URNE van gebakken aarde, gevuld met verbrande menschenbeenderen, hoog 19 dm.; eene andere URNE, 18 dm. hoog, met de daarin gevonden brokken van eene bronzen HAARNAALD; nog een drietal URNEN met verbrande beenderen en overblijfsels van bronzen RINGEN enz.; de urnen van 10, 15.5 en 16 duim hoogte; twee KOMMETJES, 9 en 7 dm.; 4 POTJES van verschillende vormen, 6.5 tot 9.5 dm. hoog; een bekervormig VAATJE, 5.5 dm. hoog, en eenige brokstukken van potten. Al deze voorwerpen, met uitzondering welligt van de WIGGE, waren in 1837 op de oude begraafplaats te Deurne in Noordbrabant opgegraven; zij vormen nu met de stukken

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

die, ter zelfder plaats gevonden, in 1840 en 1841 door wijlen den heer P. O. G. GUYOT aan het Museum geschonken werden, een aanzienlijk geheel.

[...]

Eenige MIDDELEEUWSCHE EN LATERE VOORWERPEN, afkomstig uit de ontgravingen voor de legerplaats te Nijmegen, een paar trachietsteenen MORTIEREN met STAMPERS uit den omtrek van Deurne afkomstig en tot de reeds meermalen genoemde nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA behorende; [...]

31 maart 1864 [19] Romeinsche voorwerpen uit de nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA werden ook eenige overgenomen, van de vroegere bewoners van ons Vaderland afkomstig:

[20] eene zeer fraai gepolijste vuursteenen BIJL, 12 dm. lang;

[21] een ruw bewerkte BAL van trachiet, 4 dm. in doorsnede;

[22] eene URNE van gebakken aarde, gevuld met verbrande menschenbeenderen, hoog 19 dm.;

[23] eene andere URNE, 18 dm. hoog, met de daarin gevonden brokken van eene bronzen HAARNAALD;

[24, 25, 26] nog een drietal URNEN met verbrande beenderen en

[27] overblijfsels van bronzen RINGEN enz.; de urnen van 10, 15.5 en 16 duim hoogte; [28] twee KOMMETJES, 9 en 7 dm.;

[29] 4 POTJES van verschillende vormen, 6 5 tot 9.5 dm. hoog;

[30] een bekervormig VAATJE, 5.5 dm. hoog, en eenige brokstukken van potten.

[31] Al deze voorwerpen, met uitzondering welligt van de WIGGE, waren in 1837 op de oude begraafplaats te Deurne in Noordbrabant opgegraven;

[32] een paar trachietsteenen MORTIEREN met STAMPERS uit den omtrek van Deurne afkomstig en tot de reeds meermalen genoemde nalatenschap van wijlen den heer S. H. VAN DER NOORDAA behorende;

[33] zij vormen nu met de stukken die, ter zelfder plaats gevonden, in 1840 en 1841 door wijlen den heer P. O. G. GUYOT aan het Museum geschonken werden, een aanzienlijk geheel.

31 december 1865 Als aanvulling vinden we nog enkele elders niet genoemde details in het boek Noord-Brabants Oudheden (facsimile van 2012):

Met een dertigtal liefhebbers zijner compagnie toog hij naar de heide te Deurne en had weldra de overtuiging, dat die verhevenheden lijkheuvelen waren. Deze zijn ongelijk van hoogte, daar eenige slechts 60 duim, en andere 7,60 el [elders wordt 1,6 el genoemd] hoog waren op eenen grooteren of kleineren omtrek naar gelang der hoogte. Er zullen een honderdtal urnen gevonden zijn, van de groote eens theekops tot 100 pd. zwaar. [...]

In het voorjaar van 1840 ben ik met wijlen Dr. Niermeijer, later professor te Leiden, deze heide wezen bezoeken en vond de heuvels nog zóó als toen men ophield met dit schatgraven! [...]

In het Rijks-Museum te Leiden worden dertien urnen en bijpotjes, bij Jhr. Mr. H. de Grez te 's Hertogenbosch, vier urnen en bijpotjes (1) en in het kabinet van het Noord-Brabantsch Genootschap twee urnen en een bijpotje bewaard.

(1) Onder het afdrukken van dit berigt verplichtte mij de heer de Grez met die goed bewaarde urnen aan ons kabinet ten geschenke aan te bieden.

13 december 1869 Veilingcatalogus, boeken van P. C. G. Guijot, 13 tot 14 december 1869

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/qview?query=constantijn+munt&coll=boeken1&maxperpage=40&identificer=iflcAAAAcAAJ>

19 februari 1870 Romeins altaar met uitgehouwen beeldwerk te Kessel

[...] van den burgemeester te Kessel in Limburg, bericht over een Romeinsch altaar met uitgehouwen beeldwerk in de kerk aldaar.

DÉCOUVERTE D'UN AUTEL ROMAIN à Kessel près de Ruremonde. [p. 190-199]

Non sibi res sed se submittere rebus. TACITUS.

En démollissant, vers le mois de Décembre 1869, l'église paroissiale de Kessel pour en construire une nouvelle à sa place, on décrouvrit sous l'autel principal du chœur un ancien autel payen. [...]

1 januari 1871 HELDEN. Dans les marais de cette commune, on a trouvé un médaillon en argent, représentant un gladiateur à genoux et pressant un lion contre sa poitrine. Sur le haut du médaillon se trouve un bélier entre deux lions, et en bas une tête de taureau entre deux tigres. C'est une œuvre du temps de la décadence. (Cabinet de M.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Guillon à Ruremonde.)

14 april 1872 [...] Dans le cours de ce siècle on a déterré différents sarcophages en pierre de sable dans notre diocèse [Beegden]; ainsi en 1817 deux à Limbricht, plus tard un à Schinveld, en 1853 un autre encore entre Horne et Beegden, non loin de l'ancienne voie romaine. L'un des cercueils de Limbricht n'est pas décrit. L'autre était fermé par un gros couvercle en pierre et contenait, outre quelques os, une urne cinéraire, un lacrymatoire en métal, une lampe et un ornement en tissus d'argent. Le cercueil était entouré de petites fioles en verre, liées par couple avec des fils de cuivre ou de fer. Toute cette trouvaille fut transportée à Cologne, ou elle se voit actuellement au Musée Wallraf. Le sarcophage de Schinveld était entouré de poterie romaine. Celui de Beegden, ayant une longueur de quatre pieds, une largeur et une hauteur d'environ un pied et demi, était couvert d'un couvercle plat, mais brisé en plusieurs endroits. [...]

16 oktober 1872 Urnen, tussen Merselo en Overloon

Venray, 14 Okt. Onlangs begaven zich eenige heeren naar de heide tusschen deze plaats en de dorpen Merselo en Overloon, met het doel om wetenschappelijke opdelvingen te doen. Deze eerste proefneming werd met een gunstigen uitslag bekroond, daar men in weinig tijds reeds vier urnen had gevonden. Deze heide (de begraafplaats der Marezaten?) kan, door deskundigen onderzocht, eene belangrijke bijdrage zijn voor de geschiedenis van Limburgs vroegste bewoners.

28 november 1874 OUDHEDEN.

De belangrijke verzamelingen van oudheden, kunstvoorwerpen, boeken en archieven, nagelaten door den Heer G. Ch. H. GUILLON, in leven Notaris te Roermond, zullende ten verzoeke van den heer Mr. C. Guillon, Procureur aldaar, ten overstaan van den te Roermond residerenden Notaris MAX. CORNELIS, ten sterfhuize, op de volgende dagen, iedere reis te beginnen des voormiddags ten 9 ure, openbaar verkocht worden, te weten:

De Gothische kasten en andere voorwerpen van Kunst op maandag den 30 November eerstkomende.

De schilderijen en gravuren op den 1sten en 2den December daaraanvolgende.

De Archieven op den 9 december en volgende dagen.

De prehistorische, Romeinsche, Germaansche en Frankische oudheden op den 11 Jan. 1875 en volgende dagen

De intaglio's (intailles), Romeinsche munten en medailles, benevens de Middeleeuwsche munten en andere penningen, op den 18 Januarij 1875 en volgende dagen.

Alle verzamelingen, met uitzondering der bibliotheek, zullen tegen contante betaling en tien percent verhooging voor kosten, verkocht worden.

Voor de voldoening der boeken wordt drie maanden crediet verleend.

Aan heeren liefhebbers zal daags voor de pespectieve verkooping, van des voormiddags 9 tot des namiddags 5 ure, de gelegenheid gegeven worden om de te verkoopen verzameling te bezigtigen.

De vereenigde Catalogussen zijn tegen betaling van 60 cents verkrijgbaar bij den uitgever dezer Courant, terwijl daarenboven voor aanvragen buiten Roermond het porto der post bedraagt als volgt: voor Nederland en België 22, voor Duitschland 55 en voor Frankrijk 56 cents.

Ter voldoening van koopprijs en porto worden postzegels aangenomen.

19 augustus 1880 [...] Venlo schijnt de plaats te wezen waar de Maas haar ingezwolgen schatten als bij voorkeur terug geeft. Zoo kochten wij in 1858 een buitengewoon zwaar en lang zwaard met kunstig gewerkt handvast, tusschen Blerik en Venlo met het vischnet uit de Maas opgehaald. Over eenige jaren werden bij Venlo niet minder dan vijf gothische gouden agrafen, bezet met diamanten, saphieren en rubinen in de Maas gevonden. Ze werden aan verschillende goudsmiden verkocht, uit wier handen ze in het bezit kwamen van wijlen den Heer Hugo Garthe, kunstverzamelaar te Keulen. Deze kostbaarheden, in Mei 1877 publiek geveild, brachten verbazende prijzen op. – Thans nog ziet men bij den Heer Lienders, goudsmid te Venlo, een kostbaar voorwerp, waarschijnlijk door de Maas naar eene naast gelegene sloot uitgespoeld. Het is eene vergulde plaat met Medusa hoofd en verdere ornamenten, buitengewoon hoog in koper gedreven. Volgens eene brochure van R. Gaedechens, professor te Jena, zou dit kunststuk, uit het eerste jaarhonderd onzer tijdrekening, als pracht- of paradeschild gediend hebben.

E. SLANGHEN.

2 november 1880 – Drie maanden geleden vond een ingezetene te Ermsdorf, in Luxemburg, bij het uitgraven van een

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

stuk grond ruim 7000 stuks **Romeinsche munten**. De heer van Werveke, hoogleeraar aan het athenaeum en conservator bij het Muntkabinet der Historische Vereeniging te Luxemburg, heeft ze schoongemaakt en in het kabinet gerangschikt. Het zijn munten van de keizers Licinius I, Licinius den Jongere, Konstantijn den Groote en zijne zonen Crispus, Konstantijn II, Constans I en Constans II, alsook van de keizerinnen Theodora, Helena en Fausta, benevens eenige van Alexander Severus, Maxentius, Claudius Gothicus, Maximianus Herculeus, Maximinus Daza, Tranquillinus en Dalmatius.

29 mei 1883 In de *Publications de la Société d'archéologie dans le duché de Limbourg, tome XVIII*, wordt door den heer Jos. Habets gesproken over het zoeken naar verborgen schatten onder Blerick "waaraan zelfs officieren uit Venloo zouden hebben deelgenomen."

De ritmeester J.A. Ort, thans aan de Kon. Mil. Academie werkzaam, vertelt nu in een klein geschrift, te Roermond uitgegeven onder den titel: "*Plaatsen te Blerick waar vóór-geschiedkundige Germaansche en Romeinsche voorwerpen zijn gevonden*," wat er van dat zoeken naar verborgen schatten [waar] is en wie daaraan deelnamen. Uit zijn schrijven blijkt dat niet officieren maar de heer Franssen, pastoor te Ittervoort, die tevergeefs naar de Romeinsche nederzetting te Blerick had gezocht, den boeren heeft verteld dat op de Römerheide aldaar een schat verborgen was in een mooi rood aarden potje met een deksel. De menschen gingen daarnaar zoeken en graven en de pastoor hoopte zoo doende zonder kosten en moeite die nederzetting te zullen vinden. Daarom had hij den boeren de beschrijving gegeven van een Romeinsch potje van *terra sigillata!* Verder deelt de heer Ort mede, dat die pastoor geschonden grafurnen stuk liet slaan en dat hij, hoewel correspondent van het voormalig college van rijksadviseurs voor de gedenkteekenen van vaderlandsche geschiedenis en kunst, de opbrengsten zijner opgravingen verkocht aan het museum te Brussel.

6 mei 1885 Parochiekerk van Horn

1 mei 1886 Monnaies mérovingiennes, Avranches, Ambazac, Arras, "Juliniacum", Chemillé, Maestricht, etc.
PAR R. SERRURE.

Paris, 1886, in 8°, 15 pages, 1 planche gravée par L. Dardel porte 11 pièces. (Extrait de la Revue française de numismatique, 1886).

Les quelques tiers de sou décrits par M. Serrure ont le mérite d'être assez peu connus; ils sont tous remarquables. L'auteur a surtout voulu apporter d'utiles matériaux à celui qui aura le génie d'élever le monument entier de la numismatique mérovingienne.

Toute monnaie mérovingienne, dit l'auteur, présente à l'étude trois points différens: l'interprétation du nom de lieu, la localisation du type, enfin l'examen du nom d'homme.

C'est conformément à cette méthode que sont passées en revue les diverses pièces dont les noms figurent dans le titre de l'article; nous nous bornerons à parler des tiers de sou d'Arras et de Maestricht qui intéressent plus spécialement les numismates belges.

Le triens d'Arras a été trouvé à Malmédy (Prusse) et fait partie des collections de l'Etat, à Bruxelles.

Au droit la légende + ATRAVETES est écrite au tour d'un buste tourné à gauche. Revers: A//CHE + MVNDO. Au milieu d'une couronne de perles, un grand A surmonté de la croix qui coupe la légende et placé au-dessus d'une sorte de fleur. Une variété de cette monnaie a été acquise à la vente de la collection Gariel par M. d'Amécourt.

ATRAVETES est bien la *Civitas Atrebatensis* que la Notice des Provinces appelle *Atravatum, Atrevatum, Atrobatum, Atravatum, Attrabatium* etc. et d'où Charles le Chauve date un diplôme, le 23 Janvier 843, *actum Atravato monasterio S. Vedasti*.

Le monétaire s'appelait évidemment ALGHEMVNDVS.

Le type du revers de ces pièces est intéressant, remarque l'auteur, parce qu'on retrouve l'initiale A sur les mailles d'Arras (1) de même que la fleur se rencontre à la fois sur les monnaies gauloises de la région nervio-atrébatienne et sur les deniers municipaux douaisiens du moyen âge.

M. Serrure attire ensuite l'attention sur le triens de Maestricht que nous avons publié dans la *Revue belge de Numismatique* 1885, p. 70. L'auteur répète, ce que nous avions fait remarquer, que la monnaie du monétaire Thrasemundus constitue une imitation presque servile du buste de la ville de Rome: VRBS ROMA, gravé sur certains petits bronzes de Constantin le grand.

On peut en conclure que cette monnaie est une des plus anciennes pièces mérovingiennes battues à Maestricht.

Le musée de la Haye possède un tiers de sou signé par le même monétaire mais le type de cette pièce démontre que les qualités artistiques du numéraire étaient déjà en décadence lors de son émission.

Un autre triens de Maestricht porte au droit: TRIECVO FIT.
 Buste tourné vers la droite; les cheveux retenus par un bandeau perlé se prolongeant derrière la tête.
 R. + GODOFRIDVS MO. Croix latine accostée de deux globules et haussée sur une voûte; la croix est séparée de la légende par un grénétis. Ce triens faisait partie de la collection Garthe; Van der Chijs ne l'avait pas signalé mais le vicomte d'Amécourt dans son *Essai sur la numismatique mérovingienne comparée à la géographie de Grégoire de Tours*, p. 164, n'a pas négligé de parler du monétaire *Godofridus*. L'auteur décrit ensuite un triens avec la légende + TRIECTO FIT.
 Buste à droite. La tête ceinte d'un diadème perlé semble dépourvue de chevelure; la joue est marquée par une forte saillie. Revers: MACEFINVS M.
 Croix haussée sur un degré sous lequel sont rangés cinq globules.
 Cette croix haussée que l'on rencontre fréquemment sur les monnaies mérovingiennes est, comme le remarque fort judicieusement M. le baron de Chestret, l'origine du perron élevé dans plusieurs localités du pays de Liège (1). Ce triens faisait aussi partie de la collection Garthe. Van der Ghijs a donné cinq variétés de cette monnaie. Un triens semblable trouvé près d'Utrecht est signalé et dessiné dans un petit opuscule fort rare que nous possédons. H. Reland, l'auteur, adresse au Comte de Kniphuizen une lettre datée d'Utrecht, le 20 avril 1713, dans laquelle il parle du monétaire MADELINVS mais suppose, a tort, que la pièce a été frappée à Utrecht parce qu'elle a été trouvée près de cette ville et que le nom du monétaire *Madelinus* se trouve aussi sur les monnaies de Duurstede. Ce triens de Maestricht appartenait alors au Docteur van Engelen d'Utrecht.
 Enfin, M. Serrure décrit un triens trouvé à Huy. Légende: TRIECTO FIT.
 Les lettres C T sont liées. Dans le champ un buste tourné à droite. R./RIMOALDVS MONE; les lettres N E sont liées et la légende doit se lire extérieurement. Dans le champ une croix, à doublé traverse dont l'une est potencée. C'est une variété notable du triens reproduit par Van der Ghijs sous le N. 14 de la planche VII.
 M. Serrure nous promet une monographie numismatique de la *Civitas Trajectensis*, sous les deux premières races. Son essai prouve combien cette étude complète sera pleine d'attrait; c'est pourquoi nous espérons qu'il mettra bientôt son projet à exécution.
 G. CUMONT,
Secrétaire de la Société royale belge de Numismatique.

(1) L'auteur dit que ces mailles d'Arras sont du XVIe siècle. Cette erreur résulte sans doute d'une faute typographique.
 (1) Voy. Bulletin de la société archéologique liégeoise, 1885.

2 april 1887 9. De Heer Guillon advocaat en procureur te Roermond is in bezit van een gedeelte van het oudheidkundig Museum door wijlen zijn broeder Charles Guillon aangelegd. Dit Museum bestaat uit voorhistorische, Germaansche, Romeinsche en Frankische voorwerpen, meestal in Limburg gevonden. Wij bemerken daaronder een zilveren medaillon verbeeldende een circus-gevecht. Deze plaat is byzantisch en heeft gediend als navel van een schild.

9 november 1889 CATUALIUM, de Mansio langs den Romeinschen weg **Tongeren-Nijmegen**.
 De Romeinsche weg, die voor eeuwen van ADUACA TONGRORUM naar NOVIOMAGUM liep met de pleisterplaatsen of mansiones TERESNE, CATUALIUM, BLARIACUM en CEVELUM is in den laatsten tijd herhaaldelijk door verschillende oudheidkundigen grootendeels nagegaan.
 De Z.E. Heer Habets plaatst TERESNE te Mulheim een gehucht van Eijsden (België) en de Heer Ort neemt ook die plaats voor TERESNE aan.
 TERESNE beteekent, volgens die heeren, Ter Eise: «aan de Eis,» dus aan het water.
 BLARIACUM is blijkbaar Blerik, wellicht Hout-Blerik.
 GEVELUM was het tegenwoordige Guijck.
 De eindpunten ADUACA TONGRORUM en NOVIOMAGUM beantwoorden aan Tongeren en Nijmegen.
 Waar ligt dan CATUALIUM?
 De Z.E. Heer Habets plaatst deze Mansio te Heel; Heer Ort te Horne.
 Te Heel, Horne en Melenborg (bij Buggenum) zijn tal van Romeinsche en Frankische oudheden opgedolven.
 De afstanden van de pleisterplaatsen onderling zijn volgens de kaart van PEUTINGER, van:
 ADUACA TONGRORUM(1)-TERESNE XVI Leugae=34500 M.
 van TERESNE-CATUALIUM XLV » =31108 »
 » CATUALIUM-BLARIACUM XII » =26664 »

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

» BLARIACUM-CEVELUM XXII » =48884 »
» CEVELUM-NOVIOMAGUM de rest.

De Heer Ort zegt:
«Ook ligt Mulheim en Heel geen 31 KM., maar 25,5 KM. «van elkander en 31 KM. brengen mij te Horne» (blz. 125).
Heel kan dus Catualium niet zijn, volgens den Heer Ort en naar mijn bescheiden meening ook niet.
De Heer Ort zegt verder (bladz. 122):
«Mulheim-Horn=30000 M.; Mulheim-Melenborg 32500 M.
Dus kan m. i. ook geen van beide laatstgenoemde plaatsen Catualium zijn, al zijn dan ook op de 3 genoemde punten nog
zooveel oudheden gevonden; immers ik veronderstel dat de Romeinen de maat zeer juist namen.
Geholpen door de *Publications d'Archéologie etc. de Limbourg*, waarin tal van oudheidkundige ontdekkingen door den
Heer Habets werden bekend gemaakt en door het werkje *Oude wegen en Landweren in Limburg door Ort* en eene uitvoerige
kaart van het Hertogdom Limburg, ben ik zoo vrij mijne meening aangaande de ligging van CATUALIUM mede te deelen.
Opvallend is het, hoe de oude namen, zij het dan ook verbasterd of verkort, thans nog in zwang zijn.
Voorbeelden:
TERESNE=TER EISE, thans Eisdien; (Mulheim).
BLARIACUM=Blerik; CEVELUM=Cuyck.
NOVIOMAGUM=Nijmegen; CASTELLUM=Kessel.
Zou er niet een buurt, gehucht of een enkel huis zelfs, zoo redeneerde ik, te vinden zijn, dat den verbasterden of
verkorten naam van CATUALIUM draagt en ergens tusschen Kessel en Maeseyk ligt? Horn, noch Melenborg, noch Heel komen
daarvoor in aanmerking, dit ziet men onmiddellijk.
Er ligt oostwaarts van Grathem een gehucht, dat den kenschetsenden naam van CATERT draagt.
Volgens mijne meening na meting op de kaart voldoet deze plaats beter dan de drie genoemde aan de gestelde eischen
der afstanden.
Is mijne gissing juist, dan moeten wij den ouden weg van af Ittervoort meer westwaarts zoeken en heeft een zijweg
langs Heel en Horn gelopen.
Woensdag 15 Mei 1889 begaf ik mij in den namiddag op weg naar de Kapel onder de Linden te Thorn.
Voor die Kapel door (oostzijde) loopt de oude weg, door den Heer Habets als den hoofdweg aangegeven in de richting
van Panheel. Kan ik nu een ouden, Romeinschen weg, vinden iets ten westen van de kapel loopende, meer in de richting
van Grathem, zoo dacht ik, dan komt die weg waarschijnlijk langs Catert en dan is Catert de gezochte mansio
CATUALIUM.
De herbergier Renier Snickers aan de kapel verzekerde mij, dat achter (westw.) de Kapel door vroeger een weg gelopen
heeft die de Romeinsche baan heet.
Al een groote stap nader tot mijn doel, dacht ik. Hij is onmiddellijk bereid mij te vergezellen, den weg aan te wijzen
en zijne meening aangaande de richting te uiten.
Volgen wij dien weg.
Daar waar de kapel onder de Linden ligt, schijnt de zijtak naar Panheel zich van de hoofdroute verwijderd te hebben.
Van den hoofdweg is thans in den aanvang slechts over: «een hoog gelegen pad, eventjes hier en daar eene mestkar
doorlatende, loopende achter den tuin van den koster der Kapel in de richting van het kruis met den lindeboom in 't
Thornerveld bij Santfort» dus Noordwaarts.
Het pad is hoog gelegen met glooiing naar de west- en oostzijde. Tot op verscheidene meters links en rechts ziet men
de keisteenen van den ouden weg in het bouwland.
De weg moet zeer breed geweest zijn, doch wel stellig niet zoo breed, als de ligging der kiezelsteen en zou doen
vermoeden; immers deze zullen met de egge wel meerdere meters verplaatst zijn.
Eene kleine 1000 M. ten Noorden van de kapel staat het zoo evengenoemde kruis met de linde. Daar ligt een
allergewichtigste knoop.
Onze weg wordt daar plotseling onderbroken door eenen hollen dwarsweg en aan den voet van het zuidelijke stuk heel
diep in den hollen weg staat het kruis.
Daar, in dien hollen weg komen niet minder dan 6 wegen te samen.
a van Grathem (holle weg).
b van Thorn (een holle weg).
c van Hunsel, over Santfort (een holle weg).
d Een veldweg in de richting van Wessem.
e Een veldweg in de richting van Heel.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

f Ons voetpad, het overblijfsel, een zeer hoog gelegen pad.
Het stuk bouwland ten N. van het kruis, waar dus het Noordelijk stuk van onzen weg eindigt, draagt den naam van *Venuskamp*.
(Deze laatste aanduiding verstrekte mij de Heer Rubens van Hagenbroek).
De weg, thans hier onderbroken, neemt op het *Venuskamp* eene lichte wending naar rechts en loopt nog ongeveer 250 M. achter (oostw. van) het huis «de Riet» waar de nieuwe chaussée voor de deur door loopt (westw.) steeds blijft hij kenbaar aan den hoogen rug en den kiezel, ofschoon van den *Venuskamp* uit, geen voetpad hem meer vergezelt of van hem overblijft.
Tot achter de boerderij *de Riet* ben ik dezen weg gevolgd, toen de avond mij noodzaakte huiswaarts te keeren.
Des Zondags 19 Mei ben ik verder zijn loop na gegaan, en was ik nog meer dan twee dagen geleden overtuigd *CATUALIUM* te *CATERT* te vinden.
Nog een 2000 Meter afstand van de Riet ligt dat gehucht en de weg loopt van het kruis te Santfort, blijft de van daaruit aangenomen richting behouden, blijkbaar recht naar die buurt.
Zondag, den 19 Mei wendde ik reeds des voormiddags mijne schreden over Hunsel naar de Riet. De kiezellaag achter (oostwaarts) die boerderij in het veld in Noordelijke richting volgende bereik ik door bouw- en klaverland bij mijlpaal 44 den in den Franschen lijd aangelegden weg Parijs-Hamburg, of, wil men, Maastricht-Venloo. Over dien grooten weg wordt het spoor minder duidelijk, maar toch nog steeds zichtbaar.
Spoedig nadert de oude weg de eerste huizen van de buurt Houthem. Een der landbouwers wil mij volgaarne tot gids verstrekken, maar heeft nooit iets van een ouden weg gehoord.
De Neer, komende van Hunsel als een breede beek vormt 10 minuten gaans ten N. van Grathem, dus ter hoogte van Houthem, een delta. De rechter arm wendt zich Z. O waarts langs Panheel naar Wessem. De andere arm vervolgt zijn weg naar Haelen. Onze oude weg moet derhalve te Houthem over den rechter tak. Die plaats is duidelijk waar te nemen. Om rechthoekig over dien watertak te loopen is even bezuiden de beek eene kleine wending naar 't O. nodig. Die richting vervolgt de weg tot een eind over de beek om dan weer naar links (westw.) te loopen nagenoeg in 't verlengde van de richting: Kruis te Santfort, mijlp. 44.
Op de plaats waar de oude weg de beek overschrijdt lag tot voor ettelijke jaren, volgens dien zoeven bedoelden landbouwer, eene brug.
Het geheele terrein bij het doorloopen van het beekalluvium draagt de meest in 't oogspringende sporen van verlaging. Immers, tamelijk dikke boomen aldaar staan met hun voet ruim een halven meter hooger, dan het omgevende land of de wei. Keeren wij terug naar den weg. In N.W. richting loopt hij door 't schrale Houthemerveld, waar hij uiterst moeielijk is te vinden; om aan 't eind van dat veld 't *Caterveld* in te treden.
Catert bestaat uit slechts 2 boerenhuizen. Het zuidelijke komt niet in aanmerking, doch het andere zooveel te meer. Het ligt op 40 à 50 Meter afstand van de Neerbeek, ten Westen van Mijlpaal n° 45 van de chaussée, een 20 à 25 min. gaans van de kom der gemeente Grathem. Houthem, zoowel als *Catert*, behooren burgerlijk tot de gemeente Heel; de beeken scheiden aldaar Heel van Grathem.
In de boerderij van Sibert Seuntjes worden door dien landbouwer, eigenaar van den hof, onze vragen met de meeste bereidwilligheid beantwoord, terwijl zijn zoon Mathieu bij het uiten van mijn wensch om eenige onderzoekingen met de spade te doen onmiddelijk daartoe bereid is en de gulle huisvrouw den onbekenden, vermoeiden, stofferigen en bezweeten «heer» verkwikt met een heerlijk glas versche koemelk.
Reeds het huis naderende bemerkte ik in de weide ten Z. der tegenwoordige woning de overblijfselen van grachten, die een tamelijk groot perceel insloten.
Op mijne vraag of hier vroeger geen vijvers lagen, antwoordde men, dat die nu grootendeels gedempt, doch nog duidelijk zichtbaar, en hier en daar nog poelen er van over waren. Het vorige huis, zoo verklaarde men verder op mijn vragen, lag waar nu een tuintje gelegen en was slechts voor eenige jaren afgebroken. Dat huis viel buiten de door grachten ingesloten weiden.
Verder deelde mij de zoon van den landbouwer mede dat hij nog in den vorigen herfst een halven pot had opgegraven. Nu begaf ik mij met hem naar die plaats, vlak voor de deur van de nieuwe woning op een 4 M. afstand (Oostw.) Reeds bij den eersten steek zie ik houtasch, scherven komen dadelijk uit den grond en rondziende ontwaar ik overal scherven van Romeinsche urnen of pannen.
't Was Zondag en verdere opdelvingen liet ik daarom niet doen.
Nu moest ik nog den weg verder zoeken.
Juist daar, waar het nieuwe huis ligt, schijnt de weg in Noordelijke richting de *Mansio CATUALIUM* te hebben verlaten. Hij loopt nu in lijnrechte richting naar het huis Exaten onder Baexem, welk klooster hij aan de linkerzij laat

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

liggen. Van Catert tot Exaten loopt hij langs de linkerglooiing van eene natuurlijke heuvelenreeks en is van den ouden weg een karreweg overgebleven. Veel zand moet daar over den weg geschoven zijn, want de kiezellaag zit er zeer diep.

Toch kwam zij te voorschijn bij het uitrooien van eene heg, even benoorden Catert en 't Catertveld. Behalve de resten van vijvers, de urnen en den naam, (wat wijst op de pleisterplaats CATUALIUM; kan ik nog melden, dat de landman Sibert Seuntjens voor eenige jaren een zilveren geldstuk ter grootte van een halven gulden opdolf en zijn buurman bij het eggen een goudstuk boven den grond werkte, beide naar hun meening van zeer ouden datum.

Of de plaats uit een krijgskundig oogpunt gunstig gelegen was kan ik onmogelijk beslissen. Ik wil er echter op wijzen, dat de *mansio* was begrensd ten Z. op eenigen afstand door de beek naar Panheel, ten W. door die naar Haelen, ten O. door den diepen Heelderpeel, waarvan zij was gescheiden door een heuvelrug.

Is deze door mij aangewezen plek langs de Neerbeek het oude CATUALIUM, waar ik thans niet meer aan twijfel, dan hoop ik, dat de wetenschap met de openbaarmaking dezer bevinding moge gebaat zijn.

Immers, dan kan men na naauwkeurige meting de juiste ligging der andere mansiones bepalen.

Ook gaan meerdere wegen van Catert uit in de richting van het Oosten.

a Een breedte hoofdweg naar Beegden.

b Een tweede weg langs het zuidelijke huis te Catert in de richting van Heel; deze verlaat Catualium van de Zuidzijde.

c Van het zuidelijkste huis te Houthem gaat een oude holle weg naar Heel.

Tungelroy. P. MATH. PEETERS.

(1) Men beschouwt de schrijfwijze FERESNE en CEVELUM foutief op de Peutingerkaart.

Nogmaals Catualium.

Wij veroorlooven ons op dit opstel van den Heer Peeters eene korte bemerking. Zijn onderzoek zullen wij niet bespreken, want om het te doen zouden wij denzelfden weg moeten bezocht en bewandeld hebben, dien hij heeft bezocht, hetgeen niet gebeurd is. Maar wij kunnen niet nalaten te melden dat het gehucht Katert ons toeschijnt gelegen te zijn buiten de richting van den Romeinschen Maasweg; deze weg heeft wel degelijk langs de kapel van Thorn, langs Heel, Beegden en Horne geloopt. Zulks duidt de richting aan, die de weg ook elders genomen heeft, hij verlaat nergens den oever der Maas, zoo als de onderzoekingen bewijzen door de Heeren Jansen, Guillon en Habets bewerkstelligd en verder de ononderbroken serie van Romeinsche voorwerpen langs dien weg ontdekt. Indien te Katert werkelijk een romeinsch gebouw heeft gelegen, zoo als de Heer Peeters dat beweert, dan zal wel een zijweg daar naar toe hebben geleid, maar de hoofdweg de via strata, door de Romeinen aangelegd om den Maasstroom te beschermen en Tongeren met Nijmegen te verbinden, heeft nergens de boorden dier rivier zoo ver verlaten.

Ten slotte nog eene bemerking op het citaat uit een bijdrage van den Heer Ort, die van mening is, dat Heel geen 31 kilometer van Mulheim-Eijsden zou verwijderd zijn. Er is hier de vraag niet hoever Mulheim van Heel is verwijderd, maar wel hoever de Romeinsche grondvesten onder het gebied van Mulheim verwijderd zijn van deze of gene romeinsche grondvesten welke gelegen zijn onder de gemeente Heel. Er ligt in de opvatting van den Heer Ort, zoo als die hier geformuleerd is, iets onbepaalds, iets wijfelachtigs. Waar ligt Heel, waar ligt Mulheim op de kaart? Indien men begint te meten van af de westgrens van Mulheim tot op de oostgrens van de gemeente Heel zal men wel een afstand van meer dan 31 kilometers vinden, te meer indien men rekenschap houdt der richting van den weg en der krommingen en buigingen, die hij in zijn loop heeft gemaakt. Inderdaad velerlei zaken moeten worden in het oog gehouden bij de becijfering der afstanden der kaart van Peutinger en het is dikwijls uit de wijze van cijferen, dat het verschil van gevoelen bij de schrijvers ontstaat. Pour comprendre il faut connaître is hier het geval.

Intusschen danken wij den Heer Peeters voor zijn interessant opstel.

De Redactie van de Maasgouw.

1 maart 1890 Antiquiteiten.

Het beroemde MUSÉE GUILLON gedurende meer dan een halve eeuw bijeenverzameld door den bekwamen oudheidkundige CHARLES GUILLON, Notaris te Roermond, zal publiek worden VERKOCHT op Dinsdag 11-15 Maart a.s. te AMSTERDAM door G. THEOD. BOM & ZON, Spuistraat 135.

De verzameling omvat meest in Limburg opgegravene Romeinsche, Germaansche, Celtische en Middeleeuwsche Oudheden, Romeinsche en Geldersche Munten en Medailles, Limburgsche Muntstempels, Japansch gelakte en oude eikenhouten Meubelen, Porceleinen, Schilderijen, Kostbaarheden, enz.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Catalogus f 0 25.

8 maart 1890 De catalogus der kunstvoorwerpen, nagelaten door wijlen den notaris Guillon alhier, noemt wel duizend in Limburg opgegravene Romeinsche, Germaansche, Keltische, Frankische en middeleeuwsche oudheden, uit het steen- en uit het bronstijdperk, lijkurnen, Romeinsch glas- en aardewerk, ruim 70 stuks van het fraaie roode aardewerk van Samos, een eenige in zilver gedrevene schildplaat, waarschijnlijk uit de laatsten tijd van het Romeinsche keizerrijk, ruim 80 gesneden steenen of cameeën, 1400 antike gouden, zilveren en bronzen munten, eenige middeleeuwsche Geldersche en Limburgsche munten, muntstempels en zegels, benevens eene kleine verzameling zilveren drijfwerken, oude meubelen, enz. De met zorg bewerkte catalogus bewijst wel, dat hier voor onze antiquaren en oudheidkundigen veel belangrijks te vinden is.

10 maart 1890 Twee zeer belangrijke veilingen zullen dezer dagen weder bij de auctionarissen G. Theod. Bom & Zoon, te Amsterdam, plaats hebben.

De eerste, bevattende de verzameling oudheden en munten, nagelaten door wijlen den Heer Charles Guillon, notaris te Roermond, is voor de beoefenaars der geschiedenis van ons vaderland vooral van groot belang. Nimmer toch werd eene dergelijke collectie van 1000 in Limburg opgegraven Romeinsche, Germaansche, Keltische, Frankische en middeleeuwsche oudheden in veiling gebracht. Zij doet ons een blik werpen in de zeden en gebruiken van die tijden. Zoowel het steen- als het bronstijdperk zijn ruim vertegenwoordigd, terwijl de verzameling Germaansch aardewerk, waaronder vele urnen met de asch onzer Germaansche voorvaders, tot de rijkste mag worden gerekend. Ook het Romeinsche glas- en aardewerk, urnen, enz., waaronder van het fraaie roode aardewerk van Samos, verdient belangstelling, evenzeer als de in zilver en haut-relief gedreven umbo of schildplaat, een meesterstuk van drijfwerk uit den tijd van het Bas Empire. Voorts behoort tot deze collectie nog eene verzameling van ruim 80 meest antieke gesneden steenen of cameeën, antieke gouden, zilveren en bronzen munten, eenige middeleeuwsche Geldersche en Limburgsche munten, enz., enz. De tweede, van beperkter omvang, bevat een collectie antiquiteiten, zilveren drijfwerken, antieke meubelen, historische en Amsterdamsche rariteiten, kostbaarheden, porselein en Delftsch aardewerk, horens en schelpen, schilderijen, stereoscopen, glazen stereoscoopplaten, enz.

Een en ander is te bezichtigen in het verkooplokaal der firma, Spuistraat 135, Zaterdag, Zondag en Maandag 8-10 Maart, van 10-3 uur.

10 maart 1890 Dinsdagochtend Tien uur: VERKOOPING bij G. THEOD. BOM & ZOON, Spuistraat 135 naast *Die Port van Cleve*. Collectie Guillon Antiquiteiten uit het Steen- en Bronstijdperk, Germaansche urnen, No.1-813.

Des avonds te Zes uur antieke Romeinsche Munten, te beginnen met No. 1.

Met terugzending van den Catalogus Guillon zal men de Verkoopers ten zeerste verplichten.

14 maart 1890 De verzameling Limburgsche oudheden, die bij G. Theod. Bom & Zoon, op de Spuistraat alhier, thans wordt verkocht en van den Heer Ch. Guillon te Roermond afkomstig was, blijkt algemeen de aandacht te hebben getrokken.

Gelukkig blijft het grootste gedeelte daarvan in ons land en is voornamelijk voor het Rijksmuseum van oudheden te Leiden en voor het Maastrichts museum van oudheden aangekocht. Het overige ging in handen van particulieren, terwijl enkele zeer fraaie stukken voor Engelsche rekening werden gekocht. No. 79 steenen bijl bracht op f14; no. 38 een dito f11.50; no. 160 steenen pijlpunten f15; no. 167 een steenen ponjaard f26; no. 199 een bronzen scheermes f10; no. 200 een lemmet voor een zwaard f28; no. 300 een germaansche beker f12; no. 314 en 315 2 bronzen beeldjes f39; no. 321 2 koperen ornamenten van een driervoet f14; no. 329 een dito reukdoosje met lepel f13; no. 336 een plaat met Jupiter en Hébe f48; no. 410 een Romeinsche flesch f35; no 411 een dito kleiner f20; no. 427 een vaas van aardewerk van Samos f32. De veiling duurt voort.

10 maart 1890 Zilveren, in haut-relief gedreven umbo of schildplaat

15 oktober 1892 Romeinsche Oudheden te Venlo.

Door H. Michels.

Op zeer vele plaatsen in en om Venlo en Tegelen heeft men bij opdelvingen voowerpen gevonden van Germaanschen, Romeinschen en Frankischen oorsprong.

In het jaar 1817 vond men in de Vleeschstraat, ter diepte van 7 of 8 voeten, onder den grond, eene steenen zerk, die

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

met leem omgeven, op eene laag kiezelsteenen lag; de lengte bedroeg 6½, de breedte 4 voeten. De eivormig uitgehouwen diepte was 6 voeten lang en 3½ breed, voorzien van een zeer passend deksel. Dit deksel was eene uit harden kalksteen gehouwen tafel, van 4 duimen dikte, van binnen en op den rand zeer glad geslepen. De sarkofaag (steenen doodkist) was uit tufsteen vervaardigd.

Deze sarkofaag stond in eene richting van het Oosten naar het Westen. Dicht aan de Oostzijde stond nog eene metalen urn die, op 't breedste, 11 duimen hoogte en 15 in doorsnede had. De gedaante was zeer eenvoudig, de opening 6 duimen wijd, en werd door een deksel gesloten.

In den sarkofaag vond men eenige stukken wit dun glas, waarschijnlijk van een zoogenaamd tranenglas afkomstig, eenige aarde en overblijfsels van verbrande beenderen, waaronder stukken des schedels en der beenderen goed kenbaar waren. Ook in de urn was iets op verbrande beenderen gelijkend, doch in veel kleinere stukjes.

De sarkofaag was zonder opschrift; echter zag men, rondom de urn, Runenschrift, dat niet diep en onregelmatig in 't metaal gedrukt, en om deze reden, als ook om de deuken die in de urn zijn, onleesbaar is. In de nabijheid der grafplaats vond men nog eenen vuursteen van 12 tot 15 duimen lengte en 6 duimen dikte.

Frankische kruikjes heeft men gevonden op de Groen markt, hoek Peperstraat, op de Lomstraat, buiten de Gel dersche of St. Helenapoort en in den zanderigen weg naar Genooy, achter St. Urbanus.

Buiten de Keulsche of Sint Laurentiuspoort bevindt zich een dal, dat zich uitstrekt van de Duitsche grens af aan de voormalige bouwhoeve "het Rozenhuisje" in westelijke rigting naar de Maas. In dit dal zijn gelegen de bouwhoeve "de Lindeboom" en de twee watermolens "de Bovenste Houtmolen" en de "Onderste Houtmolen" waarna het zich in de vlakte verliest. Omstreeks 100 Meter beneden "de Lindenboom" ontspringt de beek Cedron; zij neemt haren loop door de vijvers der twee molens en verder door de vlakte naar de stad, welke zij doorloopt en waarna zij zich in de Maas uitstort.

In de vorige eeuw was de Bovenste Houtmolen bewoond door eene familie Holthuysen, waarvan nog afstammelingen te Venlo wonen. Den 16 Augustus 1758 werd op het kerkhof der St. Martinuskerk begraven Gerardus Holthuysen, molenaar van de Bovenste Houtmolen. In 1760 was zij nog door deze familie bewoond. Op zekeren avond van net jaar 1760 ging de knecht met eene lantaarn naar den zolder om stroo te halen, en viel er mede, zoodat 't stroo vuur vatte. In plaats van dit vuur met eene hand uit te slaan, liep hij naar beneden om water te halen; hiermede teruggekeerd was het te laat, de zolder stond reeds in volle vlam en alles, de molen met woonhuis, schuur en stal brandde tot den grond af.

Deze molen en erf behoorde toen in eigendom aan den HoogWelGeboren heer F. G. Ruys, heer der heerlijkheid Blerick en Raadsordinaris der Souvereine Hove bij Hare Hoogmogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en aan zijne twee dochters Catharina en Clara Ruys, die haar vijf jaren later (de molen was niet meer opgebouwd) verkochten aan Michael Michels, en zijne huisvrouw Gertrudis Muggen, den 7 Februari 1765; ze herbouwde nog datzelfde jaar. De kleinzoon dezer echtelieden verkocht de molen weder in het jaar 1848.

De Onderste Houtmolen schijnt te zijn gebouwd op de grondslagen van een overoud Romeinsch of Frankisch kasteel, althans te oordeelen naar de fondamenteen, en later door brand te zijn vernietigd. Ook schijnt ten tijde der Franken hier eenige schreden van 't huis reeds eene molen gestaan te hebben, te oordeelen naar de fragmenten van molensteenen, welke met eene groote menigte van Frankische scherven en potten vermengd met houtasch alhier zijn gevonden. Het tegenwoordige gebouw is gebouwd in het jaar 1626. (1)

De Onderste Houtmolen behoort thans in eigendom aan de WelEd. heeren Eugenius Gollaes, te Venlo, en Julius Freiherr Von Francken te Pont.

Het hier beschreven dal met bouwhoeven en molens, met vijvers, beeken, tuinen, weilanden, boomgaarden en wildernissen, beplant met eeuwenoude eiken, dennen en andere boomen, door bergen en heuvelen omringd, is de schoonste en, om 't zoo eens te noemen, "romantische" plek om geheel Venlo.

In en om dit dal zijn verschillende Germaansche, Romeinsche en Frankische oudheden gevonden en bevinden zich nog werken hiervan afkomstig. Bij 't begin van dit dal bevindt zich aan de Zuidzijde een hooge aarden wal genoemd "de Landweer", nog een gedeelte vertoonende van de loopgraven van een Romeinsch kamp, dat hier schijnt gevestigd te zijn geweest. Voor ettelijke jaren gelukte het den heer H. Justen van Venlo hier eene romeinsche begraafplaats te ontdekken. Aan den Noordwestelijken kant van dit kamp bevindt zich eene Germaansche begraafplaats genaamd Siberië; acht en twintig groote en kleine grafheuvels zijn nog zeer duidelijk zichtbaar. Uit eenige dezer heuvels zijn door mij urnen opgedolven; slechts uit eene is het mij mogen gelukken de urn in zijn geheel te voorschijn te brengen, de andere waren allemaal gebroken door de wortelen der boomen die hier gestaan hebben.

Van bovengenoemd kamp afloopt een breede Romeinsche weg midden door de genoemde begraafplaats, eerst in Noordelijke richting tot op het einde der begraafplaats, en dan in Oostelijke tot even beneden den oorsprong der beek Cedron, dwars door genoemd dal, alwaar midden door een moerassig terrein een dijk is aangelegd tot vervolg van genoemden weg; deze dijk draagt den naam van Graaf Hendriks dijkje.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

De legende zegt: een Graaf Hendrik was hier met zijn leger overgetrokken en had in dezen dijk de krijgskas laten verbergen; vroeger zou op deze plaats alle avonden een licht gebrand hebben. Verder loopt dezen weg langs eenen afgegraven berg in de richting van Straelen alwaar hij zich in de vlakte verliest.

(1) In het begin der 17e eeuw, misschien onmiddellijk na de herbouwing in 1626 was de Onderste Houtmolen bewoond door den molenaar Nicolaas Stoffels, uit Broeckhuysen, naar wien toen deze molen ook Stoffelsmolen genoemd werd. Hij was gehuwd met Maria Janssen uit Venlo, die na den dood van haren man hertrouwde met den "magister" Hendrik Sieberz. Uit 't 1e huwelijk waren 2 zonen en eene dochter, waarvan de oudste Godefridus priester werd; hij was S. Theol. doctor, kan. bij het Sticht van den H. Severinus en past. der kerk van den H. Paulus te Keulen, alwaar hij in 1675 overleed; zijne moeder wat hem naar Keulen gevolgd en eenige jaren vroeger aldaar overleden. Hij nam den naam van Molanus aan als aandenken van het beroep zijns vaders, dat door zijne geheele familie werd gevolgd.

Na den dood van dezen Nicolaas Stoffels, die geen zoon had die hem in het vak kon opvolgen, want de jongste zoon was kloosterbroeder in het St. Nikolaasklooster te Dick, verliet de familie Stoffels, thans Molanus genoemd, deze molen en werd zij betrokken door eene nicht zijner vrouw, Gertrudis Janssen, dochter van Albertus Janssen; zij was gehuwd met Leonardus Engelen, en nu ontving de molen den bijnaam van Engelenmolen, waaronder zij dan ook heden nog algemeen bekend is. Deze familie is haar tot op den dag van heden blijven bewonen, met slechts eene onderbreking van tien jaren, en wel van 1856 tot 1866.

In het begin dezer eeuw bestonden slechts twee mannelijke afstammelingen der familie, waarvan de oudste de Onderste-Houtmolen of Engelenmolen bleef bewonen. Uit zijn huwelijk met Maria Dorothea Franssen, van Steyl, gemeente Tegelen, sproten twee dochters; de jongste stierf op jeugdigen leeftijd; de oudste, Maria Engelen, huwde met Petrus Hubertus Michels. Kinderen uit dit huwelijk bewonen thans nog deze molen.

1 december 1894 Verkoop van Wapens en Kunstvoorwerpen TE KEULEN.

[...] 2°. Kunst-verzamelingen van wijlen den WelEd. Gestr. Heer C. Guillon, advocaat te Roermond, [...] Verkoop 12-18 December 1894.

Prijs van den geïllustreerden catalogus 3 Mark.

J. M. Heberle (H. Lempertz' Söhne), Keulen.

9 februari 1898 Goudstukken te Stramproy

- De heer Jan Theunissen te Stramprooi ontving op het bericht zijner vondst van Romeinsche goudstukken reeds vele aanvragen. Zij worden geschat ieder een waarde van f.24 te hebben.

15 december 1903 Romeinsche Oudheden [te Lottum].

Bij het veer werd een Romeinsch altaar gevonden zie J. J. Habets, Publications... de Limbourg de XVIII, p. 256-258.

Bij het tegenwoordig veerhuis, in den tuin, en aan den oever der Maas, werden fragmenten van allerlei steenwerk gevonden, ook van kolommen, 12 fragmenten op verschillende plaatsen op vier hoeken van een stuk land bij het veer, deze zijn overal in het dorp verspreid.

2 kapiteelen, hoog 25 c.M. en breed van boven 41 cM. en van onderen bijna 24 cM. van de Dorische orde van witten zandsteen, bevonden zich op Heinerhof, eigenaar Vosbeek.

Bij het station werden Germaansche urnen gevonden.

16 februari 1905 Oudheden. - De Heer G. M. Kam, te Nijmegen, heeft, bij akte van 4 Februari 1905, aan den Staat der Nederlanden geschonken zijne hoogst belangrijke verzameling oudheden, doch zóó, dat deze schenking eerst na zijn dood door de Regeering worde in bezit genomen. Deze verzameling bestaat in hoofdzaak uit: eenige voorhistorische vaten, steenen en bronzen beitels, wapenen, Romeinsche grafurnen, legioen-steenen, kannen, vazen, lampen, terra nigra en terra sigillata, zoogenaamde Belgische uren, borden, vazen, kommen, enz.; bronzen vazen, spiegels, beelden, fibula's, enz.; Romeinsch glaswerk, gesneden steenen, paste 3, kralen, Romeinsche en Frankische wapenen, eenige Frankische vaten en voorts Romeinsche munten, gouden-, zilveren- en bronzen-, uit den tijd der Republiek en den Keizertijd; een zilveren medaillon van Constantijn den Groote. De verzameling Romeinsch is voor het overgrootste deel uit den Augusteïschen tijd. Voorts een aantal middeleeuwsche oudheden, als: vazen, tegels, enz. Inzonderheid de Romeinsche en voorhistorische oudheden zijn voor het overgrootste deel in Nijmegen en omgeving gevonden.

12 september 1905 De Heer Holwerda hield zijne aangekondigde voordracht over: »De studie der Nederlandsche oudheden en de collectie-Kam».

Spreker deelde eerst het een en ander mede over de stichting van het Rijks-Museum in 1818 door Koning Willem I, een merkwaardige daad van een niet gewoon vorst. Hij schetste verder den vooruitgang van dat Museum onder leiding van den

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

23-jarigen Harderwijkschen hoogleeraar C. J. C. Reuvens, wiens spoedige dood, weldra samenvallende met de financieele gevolgen van den Belgischen Opstand, de grootsche plannen van Willem I omtrent den museumbouw eenigszins in het zand deed verloop. Toch is het aan Willem I te danken, dat het Rijks-Museum van Oudheden tot eene instelling van studie en onderzoek kon gemaakt worden, waarmede ons land in den vreedzamen wedstrijd der volkeren een eerste plaats kan innemen.

Na dit alles uitvoerig te hebben toegelicht, legde spreker vooral den nadruk er op, dat zoowel hier als elders de studie van de prae-historica nog veel te wenschen overlaat. De Staat kan in dezen nog veel doen, maar geen Staatshulp kan den steun van particulieren ontberen.

Hiermede kwam spreker geleidelijk tot hetgeen de Rotterdamsche koopman Kam, die zich ter beoefening van de studie der oudheden te Nijmegen vestigde, verricht heeft. Wat deze merkwaardige man heeft verzameld, is reeds tot een museum op zichzelf aangegroeid, aan den Staat ten geschenke gegeven, te aanvaarden na zijn dood.

Deze schenking omvat inzonderheid eene rijke en merkwaardige verzameling uit de zoogenaamde Hollstadt-periode. Het getal gesneden steenen beelden bedraagt ongeveer 400. Niet onbelangrijk is ook de verzameling munten, waaronder de oudste Romeinsche zilvermunt van kort na 168 v. Chr. in twee exemplaren voorkomt. Het glaswerk is vertegenwoordigd door mooie specima van fijn Romeinsch aardewerk. Behalve de 250 lampjes, waaronder enkele met een zeer merkwaardige voorstelling, bevat de verzameling ver over de 2200 stuks Romeinsch vaatwerk, voor het overgroot deel zóó gaaf, als kwamen zij onmiddellijk uit de fabriek.

Behalve talrijke specima van terra-sigillata, vindt men hier ook een verzameling van terra-nigra, zooals bijna nergens elders wordt aangetroffen.

De Heer Kam heeft gaandeweg zijn oog bijzonder geoefend, zoodat hij niet gemakkelijk meer beet te nemen is.

Dat het echter wel eens zeer moeilijk is het onechte van het echte te onderscheiden, werd door spreker met een paar sprekende voorbeelden aangetoond. Een beeldje van Keizer Augustus, door den Heer Kam van een kunstkooper gekocht, die verklaarde het te hebben van een arbeider uit Millingen, die het zou hebben gevonden in den grond naast een muntstuk van Claudius, had den hoogleeraar heel wat onderzoek gekost. Toevallig had in dienzelfden tijd een Belgisch kunstliefhebber, de Heer Raoul Waracqué, eenzelfde beeldje te Parijs gekocht. Wanneer terzelfder tijd twee gelijke voorwerpen in de kunstwereld opduiken, heeft dit altijd iets verdachts. In dit geval leidde sprekers onderzoek tot de slotsom dat het te Millingen gevonden voorwerp moeilijk voor onecht kan worden gehouden.

Er ligt, zeide spr., op het gebied van dergelijke vondsten nog een groot veld voor onderzoek gereed, dat wij niet onontgonnen mogen laten. Toezicht op hetgeen gevonden wordt is daarbij steeds van het grootste gewicht. Er werd en er wordt nog hard gewerkt in het Museum om de geheele zaak van haar wetenschappelijke en practische zijde op een vasten grondslag te brengen. Jonge krachten zullen de oudere daarbij te hulp komen. Doch wat men van professionals ook verwachten moge, de steun van verstandige en onbekrompen vrijwilligers in de wetenschap kon niet worden ontbeerd. Mannen als Kam hebben, volgens spreker, groote beteekenis voor de wetenschappelijke studie en voor de kunst en het kunstambacht.

1 januari 1911 KIJKJES MET BESCHOUWINGEN IN HET MUSEUM VAN HET GENOOTSCHAP VAN GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDE IN LIMBURG TE MAASTRICHT.

I. GALLISCHE EN ROMEINSCHE KUNSTINDUSTRIE. ')

Reeds meermalen had de geachte redactie van dit tijdschrift mij om eene door afbeeldingen toegelichte beschrijving der voornaamste voorwerpen van het Museum van het Geschied- en Oudheidkundig genootschap in Limburg verzocht: bronzen, aarden vaat- en glaswerk, en meubelen. Doch moet ik het zeggen? Ik aarzelde telkens, omdat ik zoo vreeselijk het land heb: 1°. aan het vervullen van de taak van gids of conciërge van een museum: hier hebt ge nu een Romeinsche urn, gevonden te X, dagteekenend van het jaar zooveel; 2°. aan wat een geestig Franschman, du Cleuziou, van wien wij hierna meer moeten gewagen, "langage pharmaceutique" noemt, vrij vertaald potjes-Latijn: pomiformis, bursiformis, lageniformis, cilindroidis, conoidis, pyroformis, infundibuliformis, zoo als die zelfde schrijver er ons een bloemlezinkje van geeft, dat niet naar meer doet verlangen, en eindelijk heb ik een gruwelijken hekel aan het na babbelen als zeker, van wat niemand heel zeker kan zeggen, wat ik echter verplicht zou zijn geweest, als ik mij had gewaagd aan het opgeven van een datum, voor al die potten, pannen enz. Nu zijn er geleerden opgestaan, natuurlijk in Duitschland, die ons wel op weg kunnen helpen, ja er is er een, die eene methode heeft ontdekt, om aan de randen van het vaatwerk afkomst en tijd van vervaardiging te kunnen zien, juist ongeveer zooals Cuvier uit een stuk been of knook van een voorwereldlijk monster kon opmaken, en ons heeft leeren opmaken, hoe groot zoo'n beest was, hoe het er ongeveer uitzag en tot wat orde, klas, soort, familie enz. het behoorde. Het is K. Koenen in zijn Gefässkunde, dat

van veel geleerdheid getuigt, maar toch niet altijd op even groote zekerheid kan bogen. Daar zijn bijvoorbeeld, historische feiten die ook een beetje meetellen, zelfs evenveel als randen van potjes, feiten door de geschiedschrijvers gestaafd, gevoegd bij muntvondsten.

Om maar iets te noemen, omstreeks het jaar 176 na Christus, 't is bekend, kwam een woeste Germaansche stam, die der [287] Chauci, naar Limburg en België en vernielde daar tal van Romeinsche villa's, zoo dat er in geheel het Zuiden van Limburg, geen enkele heel bleef. ') Bij de gevondene munten werd in geen enkele villa een van na 176 gevonden, en de inval der Chauci staat historisch vast. Maar toch zouden volgens Koenens theorie er stukjes pot gevonden zijn die op een veel vroegere verwoesting wijzen. Die Chauci zijn toch barbaren, dat zij behalve villa's, ook zooveel geleerdheid den bodem insloegen!

En dan de definitie van al dat vaatwerk! Gelijk een eenvoudig provinciebewoner betaamt, die met gretige ooren, oogen en mond staat te wachten op een uitvloeijing der geleerdheid, die aan de Universiteiten haar bron vindt, was ik oprecht verheugd toen mij een tafel of kaart bereikte, met de gekleurde afbeeldingen van alle mogelijke oudheden, die er zoo al in ons land gevonden kunnen worden: urnen, zwaarden, kralen, beitels, schaatsen, lanspunten en wat niet al. Met gretigheid slurpte ik dan ook al die geleerdheid in en ik leerde letterlijk al die kunsttermen van buiten, alweer zooals een provincieman betaamt.

Maar een paar jaar later krijg ik den prospectus van eene andere kaart of tafel met ook dergelijke figuren, maar heel anders geëtiquetteerd, en nog veel geleerder dan de eerste. Nu wist ik natuurlijk niet meer waar mij aan te houden, en ik weet het op dezen stond nog niet. En wat mij nog meer beangst en ontmoedigt is, dat, als ik al die geleerdheid weer in mij hadde opgenomen, binnen een paar jaar mij weer wat anders te slikken zou worden voortgezet, want zulke theoriën en systemen willen nog wel eens veranderen.

Ik heb dus maar besloten om mijne lezers op eene heele andere wijze ons museum te laten zien, met verwijzing voor jaartallen en namen naar den catalogus van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, afdeeling prae-historie en Nederlandsche oudheden enz. ') Ik wenschte de mooiste voorwerpen van ons museum onder het oogpunt van kunst zóó te laten zien dat ik, wat de Romeinsche en Gallische oudheden betrof, rekening hield met het ver-[288]schil tusschen den Romeinschen of liever Italischen kunstzin en nijverheid en den Gallischen; eene tegenstelling dus, en die deze weet te vinden heeft misschien vandaag den dag kans op succes. Het is dan bekend, dat de Romeinen, zij mogen in het praktische van de bouwkunde, bijv., en vooral waar het krijgswouwkunde betrof en 't maken van oorlogswerktuigen, hebben uitgemunt, voor het overige vooral de Grieken navolgden en Grieken gebruikten voor het uitvoeren van kunstwerken en dat de kunst in Rome ook voor een groot deel een gestolen kunst was, getuige de schatten van Korinthe, door Mummius naar Rome gebracht. Ook kregen zij wel eens kunstwerken ten geschenke en zoo leerden zij bijv. uit het door koning Attalus van Pergamum vermaakt legaat de beroemde Grieksche weefsels kennen. Voor het overige gaven zij in 't algemeen althans vrijwel den brui er van, getuige hun dichter Vergilius, eigenlijk niet eens een Romein, maar een Galliër, uit Mantua in Gallia Cisalpina namelijk, als hij in zijn 6e boek der Aeneis 't Romeinsche volk toeroept:

Excudent alii spirantia mollius aera
Credo equidem vivos deducunt de marmore vultus
.
Tu regere imperio populos, Romane, memento!

Overigens leest men bij Polubios, een Griek, die ooggetuige was van de verwoestingen door Mummius te Corinthe aangericht, hoe zelfs de deftige Romeinsche generaals over kunst dachten. Van zulk een volk moet men nu ook geen elegante en fraaie voortbrengsels van kunstnijverheid verwachten. Niets is saaiër dan bijvoorbeeld de Romeinsche wijze van muren op te trekken: 6 rijen van vierkante steenen, een band van drie rijen roode baksteen, 6 nieuwe rijen van steenen, een nieuwe band van baksteen, enz., wat de geleerden met den deftigen naam van klein werk (emplecton) bestempelen. Soms is de basis van dit werk in grotere steenen opgetrokken of wel de heele muur van het gebouw, en dat noemt men opus magnum, dan heeft men nog het opus reticulatum, ruitvormig als een vischnet, een opus spicatum (de zoogen. vischgraat (of aarvormig, van aar spica). Behalve het gewelf hebben de Romeinen nog een soort mozaïk uitgevonden, een soort van gevangeniswerk, bijv. in den vorm van varens of van driehoeken van verschillende kleuren, de natuur nagemaakt met steentjes, regelmatig gerang-[289]schikt de een naast het ander. En teeken eens zulke mozaïken een uur lang, mannetje voor mannetje, een verschrikkelijke scheele hoofdpijn is het loon van zulk een marteling. "Quand les archéologues ont prononcé le mot mosaïque romaine, ils se campent, le poing sur la hanche, et vous regardent avec tout le dédain qui caractérise leur caste" (du Cleuziou).

Stellen wij tegenover de Romeinen de Galliërs, de Kelten. Nu kan men geleerd redeneeren over bronsperiode, over de bewoners der dolmens, of tijdens de Robinhausische periode enz. enz.: een feit is het dat er al een wonderlijke

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

gelijkenis en overeenkomst bestaat tusschen de voorwerpen in de dolmens van Frankrijk gevonden en de latere Gallische bijv. tusschen de halsketens (torques) te Pual-en-Cessons bij Rennes, de gouden armbanden in 't Museum Cluny, de spiraalvormige gouden sieraden van den schat van St.-Marc-le-Blanc, bij Rennes, thans ook in het Museum van Cluny, alles in de dolmens gevonden, ter eener zijde en de halsketens van de collectie te Caranda (F. Moreau en Moreau père), die van het Museum van Langres, de halsketens van Gros-Murger in 't Museum van Besançon van de collectie Duquenelle te Reims en de halsketen van het kerkhof van Crons de Vertus (Marne) en fibulae van 't Museum du Louvre (Salle des bronzes), alle vondsten uit eene latere periode, ter andere zijde. Fragmenten van dergelijke armbanden met dezelfde schuine ribbels en van fibulae van bronzen draad vindt men in het Museum te Maastricht. (Fig. 1, 2, 3). Zij zijn gevonden te Berg en Terblijt, op een plaats waar de landbouwers verzekerden, dat de ploeg telkens in zulk draadwerk verward raakte en veel onoordeelkundig vernield is. Tevens werd daar een zwaardkop gevonden (fig. 3 1). Wat deze en de volgende bronzen betreft, welke in Limburg werden gevonden en voor zoover ze op voornoemd Museum worden bewaard, zoo moet ik opmerken, dat, zoo ergens, het in het oude Gallia Belgica lastig is den tijd te bepalen waarin zij vervaardigd werden, want men leze wat Caesar in zijn IIde boek 4e hoofdstuk vertelt van de samenstelling der Belgen onder het oogpunt van de rassen bij zijn komst in Gallië. Volgens hem zou het meerendeel van Germaanschen oorsprong zijn, zoodat toch, zij het ook een klein gedeelte misschien, overblijft, dat niet van Germaanschen oorsprong is, dus in casu van Gallischen (wat hij er op laat [290] volgen, dat die Germanen oudtijds de Galliërs die daar woonden verdrongen hebben, brengt mij geheel van de wijs en strijdt met het voorgaande) waarom men niet weten kan of de bronzen in Limburg gevonden dagteekenen van den tijd dat de Galliërs of Kelten nog alleen in deze streken woonden, dan wel of het gemengd ras van Germanen en Galliërs ook nog de brons-industrie heeft beoefend en of dit ras een kunstvaardig was. De Gallen waren bekend om hun bronzen, zie bijv. wat Livius in het hierna aan te halen hoofdstuk van de Gallische vazen zegt.

Dat de "torques", waarmede zich de Gallische krijgsoversten tooiden, bij de Romeinen beroemd waren, is bekend, en Polubios II, 29 en 31 verhaalt van de gouden halsketens, waarmede de voornaamste Gallische krijgslieden versierd waren, terwijl Livius (XXXVI, 40) vermeldt dat Scipio op de Boii, ook Galliërs, 1471 gouden halsketens, 2340 pond zilver onbewerkt en bewerkt, niet zonder kunst, volgens hun gewoonte, en "vasa Gallica" veroverde. Ons Museum bezit zulke torques niet. — Ook de oorlogswapens der Galliërs zijn onze aandacht waard. Niets van dat stijve der Romeinsche! Ik geef hier het woord aan den schrijver, reeds door ons aangeduid en aangehaald, Henri du Cleuziou in zijn: l'Art National. Etude sur l'Histoire de l'Art en France ').

Jamais, dans ses armes mêmes le Gaulois n'adopta la forme sèche et raide des Romains. Ses flèches sont copiées sur les feuillages du liseron des champs, ses glaives ont l'apparence des glaïeuls de ses petites rivières; ses lances, enfin, conservent comme l'aspect du laurier, du charme ou du grands châtaignier. Wij laten hier de afbeeldingen volgen van een lanspunt gevonden te Berg-en-Terblyt, op dezelfde plaats als de armbanden en fibulae hiervoor vermeld (zie fig. 4 1), die geheel overeenkomt met een van de verzameling van professor Desor van Neufchâtel, in Zwitserland gevonden; verder van eenige fragmenten van messen of sikkels en verschillende wigvormige instrumenten volgens du Cleuziou ten onrechte bijlen (haches) genoemd, waarvoor zij, ook volgens het gewoon gezond [291] verstand, te dik zijn en waar zou die ring voor dienen aan eenige daarvan bevestigd? Voornoemde Fransche schrijver meent dan ook niet zonder reden, dat zij het onderste of metalen gedeelte gevormd hebben van de zoo gevreesde cateia "reeds bij Vergilius Aeneis 7,741" vermeld "Teutonico ritu solito torquere cateias", waarvan de steel van hout was en hij voegt daarbij: die riem van de cateia, verschaft ons rechtstreeks den uitleg van die fameuse bijlen met ringen voorzien, waarvan wij hier eenige voorbeelden geven en die heel eenvoudig niets anders zijn dan het onderste van de lans of van de cateia (fig. 4 3, 5, 6 2). De hellebaarden van de middeleeuwen hebben dikwijls zulke uiteinden (stootplaten) van ijzer, van denzelfden vorm als onze wiggen van brons en de lansen der wilden zijn nog heden ten dage niet anders toegerust. Ik voeg er aan toe, dat het ijzer van een bijl een opening voor het hout of steel in horizontale richting heeft, zoodat het ijzer met het handvat een rechter hoek vormt De fragmenten van messen of sikkels (fig. 4 2 en 6 1 en 3) zijn ook te Berg-en-Terblyt gevonden, de zoogenaamde bijlen deels aldaar, deels te Montfort (L.).

Het Museum te Maastricht bezit wel niet die vele prachtige Gallische juweelen, émails en gouden sieraden als die van Cluny, Besançon, Rouen, Lyon of de reeds door ons opgenoemde verzamelingen, maar het kan toch trotsch zijn op eene pyxis of vaasje van dat beroemde geëmailleerd brons, (fig. 7 2), dat den Galliërs in den Romeinschen tijd, met name den Aedui, eigen was '). Dit voorwerp werd gevonden in eene groote sarkophaag (eigenlijk steenen urnenkist) in 1882 te Geleen in den grond gevonden. Het heeft, gelijk men zien kan, een zeer eleganten vorm en het is met donker blauw émail champlevé versierd. Dit émail werd door de Gallo-Romeinen vervaardigd, de Romeinen zelve hebben het niet gekend.

Ook tusschen dat stijve Romeinsche aardevaatwerk van roode terra Samica of sigillata met het zegel of fabrieksmerk

van den fabrikant dikwijls voorzien, soms [292] versierd met eentonige eeuwig terugkeerende honden en herten, de pooten stijf omhoog enz., of andere "soorten aardewerk en het Gallische met zijne gracieuse vormen en vrij van dat eentonig stijve gewelfde, den buik van 't Rom. vaatwerk eigen, is groot verschil. Zoo bijvoorbeeld zijn die 3 potten met indeukingen (vases à compression), om ze goed te kunnen aanvatten en vasthouden, van Gallisch maaksel (fig. 7 1 en 8 2e rij No. 1 en 3). Ook die urn of pot met hoekig profiel en ribben of groeven versierd is m. i. van Gallischen oorsprong (fig. 9 de 3 in de 1e rij). Maar wat aan de Gallische aardewerk-industrie vooral eigenaardig wordt gevonden, dat is de zoogenaamde bewerking of liever versiering met "barbotine" (kleefdeeg). Tijdens de Romeinsche overheersching, zoo beweert de zeer deskundige Alexandre Brongniart, lid van het Instituut en directeur van de fabrieken van Sèvres-porselein, werd dit nieuwe procédé in Frankrijk ingevoerd. ')

Men gebruikte daarvoor een soort opgeloste leem, bewaard in bijna vloeibaren toestand, die men met een penseel, kleine spadel of een soort "cornet" of pijpje, zooals de banketbakkers gebruiken om gebakken te garneren, op het vaatwerk aanbracht. De aanblik is aardig afwisselend, dof grijs loofwerk op een lichten grond, licht roode guirlandes schitterend uitkomend op een donkerder tint, wit op zwart of geel op bruin. Op ons Museum is er een voorbeeld van (zie fig. 7 N. 3). Faire la barbotine leert men nog op de Fransche meisjeskostscholen ')

en kan dus eene echt Gallische kunst worden genoemd, die de eeuwen getrotseerd heeft.

Het glaswerk dat fig. 9 te aanschouwen geeft, zou ik als een soort vraagstuk willen beschouwd hebben voor de lezers van dit tijdschrift: Wat is Romeinsch en op welke voorwerpen is Gallische invloed merkbaar?

Die vierkante stijve flesschen, of glazen kruiken, die kleine flacons uit wier plomp vierkant lijf een dunne spichtige hals oprijst, zijn zeker Romeinsch, ook die achtkantige flesch met dat onmogelijk breede handvat is van denzelfden oorsprong, gelijk ook de twee andere vierkante flesschen met breede handvatten (een heeft er zelfs twee) en alles behalve sierlijk. Van die 2 glazen urnen en de overige kleinere fleschjes, gelijk ook van de twee glazen bakjes durf ik niet beweren dat zij Romeinen als fabrikant hebben. Deze, de [293] mooiste der glazen voorwerpen zijn grootendeels gevonden in een graf te Obbicht. Een woord wensch ik hier nog in het midden te brengen over de Gallische glasindustrie Caesar n.l., die van geen overdreven Gallomanie kan verdacht worden, zegt de bello Gallico VII, 22, van het Gallisch volk "Ut est summae genus solertiae atque ad omnia imitandaet efficienda quae ab quoque traduntur aptissimum ')

waaruit blijkt dat hij, die de Galliërs zoo barbaarsch liet vermoorden en zelfs verminken (de handen afsnijden enz.) hen voor een zeer schrander volk hield en zeer geschikt om al wat men hun voorlegde na te maken, maar hen des ondanks toch N.B. hier en daar, voor *barbaren* uitschold.

Welnu dit navolgingsvermogen toonden zij vooral in hun glasindustrie, die zij, wat de techniek betreft, voor een deel van de Romeinen mogen geleerd hebben, hoewel Plinius de Gallische glaswerkers als buitengewone kunstenaars prijst. Maar zeker is het, dat de Galliërs spoedig de Romeinen overtroffen. Tal van onmiskenbaar Gallische glazen, vazen en kannen staven het en men kan bewijzen vinden bijgebracht in SAUZAY, *La verrerie, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*.

Verder ziet men op deze plaat nog een niet onaardige schenkkkan van terra samica, een bronzen paardenkop en een ivoren koker met schrijfstiften (stilus). Op de vorige plaat No. 8 ziet men, behalve het beschreven vaatwerk, nog een kom van terra samica, een zelfde versierd met een leeuwenkop, twee schotels, alsmede een gebroken pot met plantvormig ornament versierd van dezelfde stof;

[294] verder drie kleine zalfpotjes, een groote urn en een onhandig gevormde, met weer zulk een onmogelijk ongeproportioneerd breed handvatssel voorziene kruik, met smallen hals die onverwacht uit een dikken buik oprijst en ten slotte een koperen braadpan of casserole, met tinnen verzilverden rand (naar men mij zeide) en versierd met een prachtig kopergroen vernis "un beau patin vert" om te watertanden voor een oudheidkundige. Wij hebben voor dit artikel gebruik gemaakt van het werk van du Cleuziou. Niet dat wij den geheelen inhoud voor onze rekening zouden willen nemen. Hij zelf verklaart zijn strekking: Nous réagissons seuls contre un courant funeste, Qu'on nous pardonne nos enthousiasmes et nos haines. II y a des milliers d'années qu'on méprise les Gaulois, qu'on exalte les Romains; nous avons entrepris de rabaisser les uns a leur juste valeur, et de relever un tant soit peu les autres (p. 360). Maar wat wij in zijn boek prijzen, wat vooral ons tot leidraad is geweest, dat is de rijkdom van platen en afbeeldingen van Gallische en Romeinsche voorwerpen, alle als geëtiquetteerd door onder schrift en tekst, vermeldende de beschrijving, de vindplaats en ook de plaats waar zij thans bewaard worden. Dit gaf ons talrijke punten van vergelijking, beter dan de beste beschrijving. Wij hebben in deze bijdrage getracht de oudheden van Romeinschen of Gallischen oorsprong eens van eene andere zijde te beschouwen, nl. onder het opzicht van kunstnijverheid.

Maastricht. A. J. A. FLAMENT.

1) Zie "Het Huis" van Oct. 1907, bladz. 296-299 een tweetal Romeinsche steenen en het borstbeeld van Napoleon I.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

') Schuermans, Exploration de quelques tumulus de la Hesbaye, in dl. V van *Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie*. Brux. 1866, 510-516.
') Waar men vele voorwerpen in Limburg gevonden vindt gecatalogiseerd. 't Is een werk dat van veel nadenken en eruditie getuigt.
') Paris, librairie Abel Pinon. 1882. 2 bnden I, 195.
') Balliot et Henry de Fontenay, *De l'art de l'émailleur chez les Éduens* Paris, Honoré Champion. 1875.
') *Traité des arts céramiques ou des poteries considérées dans leur hist., leur pratique et leur théorie* Paris, Bechet Jeune 1854 I, 425.
') O. a te Schimmen bij de Filles de la Sagesse van St. Laurent-sur-Sèvre.
') Uit Caesar en Livius is meer te leeren dan de historia Romana, die ons vreemd is, maar ook vooral de geschiedenis van onze oude bevolking en hoe de Romeinen hen zonder reden minachtten.

FIG. 1. FRAGMENTEN VAN FIBULAE (GALLISCH).
FIG. 2. FRAGMENTEN VAN FIBULAE (GALLISCH).
FIG. 3. FRAGMENTEN VAN ARMBANDEN EN ZWAARDKNOP (GALLISCH).
FIG. 4. PIJLPUNT, SIKKEL EN KATEIA (GALL.).
FIG. 5. GALLISCHE KATEIA.
FIG. 6. GALLISCHE KATEIA EN SIKKEL-FRAGM
FIG. [7.] GALLISCH VAATWERK (1 en 3) EN PYXIS MET EMAIL (2).
FIG. 8. GALLISCH EN ROM. AARDEN VAATWERK EN BRONZEN BRAADPAN. (ROM.)
Fig. 9. GLASWERK (GALL. EN ROM.) BRONZEN PAARDENKOPJE, KOKER MET STILETTEN, SCHENKKAN VAN TERRA SAMICA.

11 december 1911 Tentoonstelling van Grieksche en Romeinsche Kunstnijverheid te Rotterdam.
De tentoonstelling, georganiseerd door het bestuur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, is werkelijk zeer belangwekkend. Men heeft getracht, belangrijke stukken der Grieksche en der daarmede verwante oud Italiaansche kunstnijverheid, welke hier te lande niet in Rijksmusea zijn, bijeen te brengen. Van de Romeinsche werden bij voorkeur die stukken gekozen, welke het voortleven der Grieksche stijlen vertoonen. Volledigheidshalve is de tentoonstelling van origineelen verder met getrouwe nabootsingen of afgietsels aangevuld, overal waar de artistieke beteekenis dezer productie het tentoonstellen er van rechtvaardigde. Onder het vele dat hier is vereenigd vermelden we een prachtige verzameling Grieksche munten, van de oudste af, ongeveer 700 j. vóór Chr. geslagen, tot kort voor onze jaartelling. Dan volgen de Romeinsche consulaire munten, daarna de keizersmunten waaronder nog tal van prachtige exemplaren een hoogen dunk geven van de Romeinsche kunst op dit gebied. Men ziet verder Mykeensche en Cyprische vazen, daarna een verzameling Oost-Grieksche, Korinthische en Proto-korinthische vazen, dateerende uit de 8e eeuw v. Chr.; Attische vazen met zwarte figuren uit de 6e eeuw; dan de Attische roodfigurige, met een nieuwe wijze van decoratie, in 525 v. Chr. ontstaan. Vervolgens Italiaansch vaatwerk uit de 6e eeuw tot de 3e v. Chr., en een mooie collectie zwart vaatwerk, uit denzelfden tijd.
Zeer merkwaardig is ongetwijfeld een prachtig bewaard gebleven Graeco-Egyptisch kunststuk, het bovenste deel van het deksel van een sarcophaag vervaardigd uit slijk, waaraan door weefsels de noodige vastheid is gegeven. Verder ziet men ook maskers, zooals op het gelaat van den doode werden gelegd en andere versierselen, bij den doodendienst in gebruik. Er zijn verder sieraden uit de Mykeensche en volgende perioden, en een verzameling vazen uit de Hellenistische periode, uit het Romeinsche tijdperk, voorwerpen van terra sigillata enz. Het grootste gedeelte van deze omvangrijke verzameling werd ia de omgeving van Nijmegen gevonden. Zoo ook een afzonderlijke verzameling, vormende den inhoud van een rijk graf, dat ontdekt is bij het Canisius College te Nijmegen. De heer G. M. Kam te Nijmegen heeft een groot aantal voorwerpen afgestaan uit zijn vermaarde collecties.

17 januari 1913 Een eeuwfeest der Katholieke wereld.
Amsterdam, 17 Januari 1913. De vervolging. II.
(Vervolg).

In het Oosten en Klein Azië duurde de Vervolging met bijna onverzwakte hevigheid acht jaar voort; in het Westen hield zij in haar volle gestrengheid slechts twee jaren aan, terwijl de landen, waarover Constantius Chlorus en later zijn zoon, Constantijn de Groote, het bewind voerden, - Brittanje, Gallië en Spanje - van de ergste uitspattingen bewaard bleven. Niemand had kunnen vermoeden, dat dezelfde Galerius, die altijd de booze genius van Diocletianus geweest was, alleenheerscher geworden, een decreet zou uitvaardigen, om aan de vervolging der Christenen een einde te maken. Ten prooi aan een verschrikkelijke ziekte, waartegen goden noch geneesheeren iets vermochten, kwam de even lafhartige als bloeddorstige dwingeland op het denkbeeld, om den God der Christenen, wiens eeredienst hij had trachten uit te

roeien, en de Christenen zelf, die hij op allerlei wijze gekweld had, voor zijn reddeloze gezondheid te interesseeren. De Christenen – zoo luidde het desbetreffende decreet – erlangen weer de vrijheid om hun godsdienst uit te oefenen, mits zij niets doen tegen de openbare orde, maar "uit dankbaarheid voor onze toegevendheid, moeten zij hun God bidden voor den Staat en voor hen zelve, opdat het Rijk een volkomen voorspoed geniete en zij in veiligheid mogen leven." Vele Christenen keerden terug uit de gevangnissen en uit de ballingschap. De Katholieken herademden, maar hun rust was van korten duur. Na Galerius' dood, die spoedig volgde, had Maximinus zijn zetel naar Nicomedië verplaatst. De wellustige tyran zette het werk van zijn voorganger voort met een beroep op de orakels en z. g. geheime onthullingen, welke een somber licht zouden werpen op den zedelijken levenswandel der Christenen. Aan hem dankt het heidendom het eerste ontwerp van een soort kerkelijke organisatie, op christelijke leest geschoeid, waardoor Juliaan de Afvallige zich zal laten inspireeren, wanneer hij de kerkelijke hiërarchie bij den heidenschen eeredienst zal invoeren. Ofschoon het tolerantie-decreet van Galerius niet officieel was herroepen, werd, ondanks de tusschenkomst van Constantijn, die zich in verschillende brieven tot zijn oosterschen ambtgenoot gewend had, een ware jacht op de Christenen geopend. Van have en goed beroofd, dwaalden de arme slachtoffers met geheele troepen door velden en bosschen. De ellende der vervolging werd nog verergerd door den hongersnood en besmettelijke piekten, die vooral Syrië teisterden en den beroofden en vervolgd Christenen de gelegenheid boden, om op heldhaftige wijze de naastenliefde te beoefenen jegens de hongerigen en zieken, die van de heidenen niet uitgezonderd. Intusschen hadden de gebeurtenissen een ongunstigen keer genomen voor Maximinus; zijne dagen waren geteld. Constantijn rukte uit Gallië over de Alpen naar Rome en sloeg Maxentius bij den Pons Milvius; Maximinus zelf moet het onderspit delven tegen Licinius in den slag van Adrianopel (30 April 313). Alvorens door zelfvergiftiging te Taurus een einde te maken aan zijn misdadig leven, vaardigde Maximinus – naar het voorbeeld van Galerius – ten einde de Christenen voor zich te winnen, een decreet uit, waarin hun vrijheid van godsdienst werd toegestaan. Dat deze omkeer slechts een schijnbekeering was, blijkt uit het feit, dat hij tegelijkertijd tal van priesters deed dooden. Zoo was het Romeinsche Rijk eindelijk van de opeenvolgende dwingelanden en Kerkvervolgers verlost. Constantijn was Keizer van het Westen; Licinius, die zich later als Kerkveivolger zal ontpoppen, maar voorloopig de Christenen begunstigde en verblijdde door de uitvaardiging van het Edict van Milaan te Nicomedië (2 Juni 313), Keizer van het Oosten. Om onze beschouwingen over de vervolgingen als één geheel te doen aaneensluiten, zijn wij genoodzaakt hier de chronologische orde te onderbreken, om Constantijn's godsdienstoorlog tegen Licinius te behandelen.

Godsdienstoorlog tegen Licinius.

Reeds in 314 ontstond er oneenigheid tusschen Constantijn en Licinius, den mede-ondertekenaar van het Edict van Milaan, dat door hem tevens tot het Oosten werd uitgebreid. Deze laatste werd overwonnen en moest Illyrië afstaan, waarna een wapenstilstand van acht jaren gesloten werd. Over de verhouding van Licinius ten opzichte van de Christenen, of liever over de innerlijke gevoelens, welke aan die verhouding ten grondslag lagen, is het niet zoo gemakkelijk een oordeel te vellen. Het feit, dal Constantijn, na zijne bekeering, toestemde in het huwelijk, hetwelk zijn ambtgenoot aanging met zijne zuster Constantia (dezelfde, die zoo'n treurige rol speelde in het Arianisme), pleit stellig ten gunste van den Oost-Romeinschen Keizer. Uit niets blijkt echter, dat bij Licinius de maatregelen, ter bescherming van de Christenen genomen, voortkomen uit genegenheid voor de katholieke leer. Weliswaar vinden wij ook bij, overigens zeer critisch gestemde, geschiedschrijvers melding gemaakt van een gebed tot den "grooten", "heiligen" God, dat op Licinius' bevel door zijne soldaten ten Hemel zou zijn opgezonden, om de overwinning over Maximinus (in 313) af te smeeken. Dit gebed zou opgesteld zijn door een Engel, die aan den Keizer den nacht te voren in een droomgezicht verschenen was. Wat hiervan zij, in het gebed zelf wordt op Christus noch Christendom gezinspeeld en de belijdenis van het monotheïsme wordt reeds hierdoor voldoende verklaard, dat in de IVe eeuw het veelgodendom bij de meer ontwikkelde Romeinen sterk in discrediet geraakt was. Het is intusschen zeer aannemelijk, dat Licinius goedgezind was jegens den God der Christenen, die zijne wapenen evenals die van zijn Westerschen ambtgenoot gezegend had. Hiermede zou tevens een voldoende verklaring gegeven zijn van het feit, dat Licinius zijn naam zette onder het Edict van Milaan, waarin, gelijk wij zien zullen, een soortgelijk monotheïsme zonder christelijke tint gehuldigd wordt. Voor de opvatting, dat Licinius in den beginne den Christenen zelf niet ongenegen was, pleiten overigens zoowel de Edicten van Milaan en Nicomedië, als de twee Concilies, die van Neo-Caesarea en Ancyra, welke in zijn gebied en met zijne toelating gehouden werden. De omkeer, welke in het gemoed van Licinius ten opzichte van het Christendom plaats greep, schijnt evenzeer aan

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

staatkundige beweegredenen te moeten worden toegeschreven als zijne vroegere sympathie voor de Christenen. In Constantijn den grooten beschermer en vriend der Christenen ziende, heeft hij blijkbaar den haat tegen zijn mede-Keizer, wiens voorspoed en roem zijne ijverzucht gaande maakten, overgedragen op de Christenen zelf en aldus een waren godsdienstoorlog ontketend, welke hem zijn Rijk en zijn leven zou kosten. Van vriend der Christenen was Licinius een ware Kerkvervolger geworden. Op zijn bevel werden de Christenen van het Hof en uit het leger verwijderd; den treurenden naastbestaanden werd verboden hunne gevangenen te bezoeken; de wellusteling, die in zijn bijzonder leven voor niets minder eerbied toonde dan voor de kuischheid en de eer der vrouwen, hing den puritein uit door aan de vrouwen te verbieden met de mannen tegelijk de kerken te bezoeken en den priesters de vrijheid te benemen, om de vrouwen te onderrichten; de kerkelijke samenkomsten der Christenen mochten alleen buiten de stad plaats hebben; een verbod werd uitgevaardigd aan de Bisschoppen om Concilies te houden en de Bisschoppen zelf werden vervolgd, de kerken gesloten en verwoest, de Christenen gesteld voor het alternatief: aan hun geloof ontrouw te worden of hunne rijksbetrekkingen neer te leggen.

Ook de heidenen zelf klaagden over de ruwheid en den overmoed, waaraan zij van den kant des Keizers waren blootgesteld.

Constantijn kon wel is waar in onbewaakte oogenblikken toegeven aan opwellingen van hevigen toorn, maar in het algemeen wist hij zijn temperament te beheerschen; hij betoonde zich doorgaans een zachtzinnig en vredelievend vorst. Zijne lankmoedigheid jegens Licinius is er een bewijs van, maar ook aan de grootste lankmoedigheid moest wel een einde komen, als deze, zich luchtig heenzettend over den vreeselijken ernst zijner vermaning, voortging met de Christenen te vervolgen.

De oorzaak van den oorlog, die ging uitbarsten, was reeds lang aanwezig; de aanleiding liet zich niet wachten. De barbaren hadden een inval gedaan in het Rijksgebied van Licinius, die het te druk had met zijne plagerijen van de Christenen, om zijne volle aandacht en zorg te wijden aan het inwendig bestuur van zijn Rijk en de bescherming der grenzen. Constantijn waakte; hij deed, wat zijn mede-Keizer verwaarloosde. Hij dreef de barbaren terug, maar kwam aldus op het terrein van Licinius, die hem den oorlog verklaarde. De slag van Adrianopel maakte een einde aan de heerschappij van Licinius, die naar Tnessalonica werd verbannen en later, toen de soldaten onstuimig het hoofd van den intrigant vroegen, op Constantijn's bevel, tegen de gegeven beloften in, terechtgesteld. Constantijn, thans alleenheerscher geworden, hield zijn intocht in Nicomedië, waar hij door de Christenen met uitbundige vreugde ontvangen werd. Het was de zegepraal van het Christendom en die zegepraal was weer bevochten door Constantijn. Met hem gaan wij ons thans uitsluitend bezighouden en gaan daarom terug naar het jaar 312 en vroeger.

Aard van Constantijn's bekeering.

Waarschijnlijk was reeds lang vóór de bekeering van Constantijn het Christendom doorgedrongen in zijn familie. De vader van Constantijn was volgens Eusebius in zijn hart den Christenen zeer genegen, zooals trouwens blijkt uit zijn regeeringsdaden. Zelf den voorbereidenden stap, de toetreding tot de catechumenen, heeft hij evenwel nooit gezet. Dat Constantijn's zuster Anastasla een Christinne was, schijnt aan geen twijfel onderhevig en wordt reeds voldoende aangeduid door haar naam.

Constantijn zelf deelde, vóór zijne bekeering, de sympathieke gevoelens van zijn edelen vader. Van een verkeerd inzicht in de denkwijze en het godsdienstige ontwikkelingsproces van den Keizer zou het echter getuigen, wanneer men zich Constantijn ging voorstellen als een half-bekeerde, als een catholiseerende, als iemand, die nog slechts aarzelt om den laatsten stap te zetten.

De werkelijkheid is geheel anders.

Constantijn geloofde in één God en er is zelfs gegronde reden om aan te nemen, dat zijn monotheïsme geen abstract en onvruchtbaar deïsme was, maar gepaard ging met het geloof in Gods wijs en almachtig wereldbestuur. De vraag echter, welchen eeredienst die wijze en almachtige God eischte, of die God dezelfde was als de God der Christenen schijnt hij zich nooit ernstig gesteld te hebben. Hij dacht er vermoedelijk niet eens aan, om ooit Christen te worden.

Ongetwijfeld: zijne gevoelens ten opzichte van de Christenen waren sinds lang beslist gunstig, maar deze goede stemming was bij hem niet zoo zeer de vrucht van een beredeneerd inzicht, van welbewuste ingenomenheid met de christelijke leer als wel een quaestie van sympathie en antipathie. Zijne sympathie voor de Christenen was namelijk ontstaan bij wijze van reactie, uit een immer groeienden afkeer van de dwaasheden en de belachelijke ceremonies van het polytheïsme, waaraan hij had moeten deelnemen gedurende zijn gedwongen verblijf te Nicomedië aan het hof van Diocletianus. Niet minder kwam zijn gemoed in opstand tegen de walgelijke tooneelen, welke hij dag aan dag had moeten aanschouwen gedurende de even perfiede als bloedige vervolgingen, waaraan de Christenen onder dezen Keizer bloot stonden.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Ondanks den beslist monotheïstischen trek van zijn Godsgeloof was Constantijn, die heidensche tempels had ingewijd en offers had opgedragen, niet geneigd om te verzaken aan de uiterlijke vormen van den officieelen staatsgodsdienst. Dat zijn geloof in één God kon samengaan met dit uiterlijk paganistisch vertoon, valt gemakkelijk te verklaren uit het zeer rekbare godsdienstige sy?etisme, dat wij in die dagen bij vele voorname en ontwikkelde Romeinen aantreffen. Evenmin mag zijne onmiskenbare verdraagzaamheid jegens de Christenen, waarvan hij reeds lang tastbare bewijzen gegeven had, toegeschreven worden aan een geheime verstandhouding met of stille toenadering tot de Christenen. Hij had ze geërfd van zijn grootmoedigen vader, ze werd hem ingegeven door zijne van nature menschlievende inborst; Constantijn kon wel plotseling losbarsten in een geweldigen toorn, zooals blijkt uit de wreede terechtstelling van zijn tweede vrouw Fausta en zijn zoon Crispus (1), maar zijn gewoon optreden kenmerkte zich door een geduldige zachtzinnigheid; hij was niet in staat tot wèl overwogen, wèl bewuste daden van wreedheid, wanneer die wreedheid zich niet aan hem voordeed onder den misleidenden schijn van strenge gerechtigheid.

Ook voordat Constantijn bekend was met de leer van het Christendom en een onderzoek had ingesteld naar hare geloofwaardigheid, moest hij wel sterk overheellen naar de Christenen door zijne verwantschap met hunne edele en schoone zeden en meer bijzonder wegens zijn door tijdgenoot en nageslacht hooggeroemde kuischheid, welke zoo'n scherpe tegenstelling vormde met de beruchte losbandigheid van vele zijner voorgangers en bepaaldelijk van zijne medeheerschers te Rome en te Nicomedië.

Wij kunnen besluiten: van nature godsdienstig, met vele natuurlijke deugden gesierd, eerlijk en verdraagzaam jegens de Christenen, was Constantijn een monotheïst zonder scherp omlinjende geloofs- en zedenleer, zonder christelijken ondergrond. Hij behoorde tot de menschen, over wie men zich verbaast, dat zij niet onmiddellijk tot de Katholieke Kerk overgaan, omdat zij, te oordeelen naar geheel hun gedrag en hunne welwillende gevoelens ten opzichte van de Katholieken, er reeds lang zeer dicht bij schijnen te staan – menschen evenwel, voor wie een bijzondere goddelijke genade noodig blijkt, om hen ten slotte uit hunne dwaling of dommeling op te schrikken.

Het uur van deze genade liet zich bij Constantijn langen tijd wachten en als dat uur eindelijk gekomen is, heeft zijne bekeering nog uiterst weinig gelijkenis met de andere bekeeringen, welke het aanschijn der wereld veranderd hebben.

Zij gelijkt noch op de bekeering van een Paulus, die met geweld door den bliksem op den weg naar Damascus moet worden nedergeworpen, voordat hij zijne oogen opent voor de waarheid; niet op die van een Justinus, die om zijn drang naar de waarheid te bevredigen, alle wijsgeerige stelsels doorzocht en eindelijk bij het Christendom belandt; noch op die van Augustinus, die eerst rust vindt in God, nadat hij door alle stormen van het hart, van den geest en van de zinnen naar alle richtingen heen en weer geslingerd is.

In zijn "La fin du paganisme" heeft Gaston Boissier, hierin geheel in overeenstemming met den streng katholieken Paul Allard, van Constantijn's bekeering gezegd: "Zijn Christendom kan ons materialistisch en grof lijken, maar, wat men er van zegge, het is oprecht". Die bekeering vindt, voor zoover wij weten, slechts haar wedergade in die van Clovis: beide heerschers omhelzen het Christendom uit dankbaarheid jegens den God der Christenen, omdat Hij in de ure des gevaars hun gebed op wonderbare wijze verhoorde en hun de overwinning schonk op overmachtige tegenstanders, die eveneens vijanden waren van hun Rijk als van het Gods-Rijk op aarde. Voor Constantijn was de slag bij den Pons Milvius wat die van Tolbiac was voor Clovis: de hemelsche genadeslag, welke een keerpunt werd in hun persoonlijk leven en in het leven der volkeren.

Bij de meeste bekeerlingen, wier namen de geschiedenis vermeldt, zijn de drijvende en de beslissende motieven van hun overgang tot de Katholieke Kerk van edeler, hooger, geestelijker gehalte. Het valt niet te ontkennen. Maar juist in de afwezigheid van hogere beweegredenen ligt de verklaring van het evenmin te loochenen feit, dat de bekeering en van den Romeinschen Imperator en van den Frankischen Koning niet dieper ingegrepen heeft in hun innerlijk gemoedsleven, niet meer invloed gehad heeft op hun persoonlijk levensgedrag. Clovis en Constantijn beiden, hoezeer ook begaafd met kostelijke eigenschappen en deugden, hoe verdienstelijk ook voor de Kerk, hebben zich na hunne bekeering schuldig gemaakt aan wreedheden, welke een onuitwischbare smet werpen op hun roemvolle nagedachtenis. Later zullen wij zien, dat Constantijn zich eerst heeft laten doopen op zijn sterfbed; dat hij dus eerst lang na zijn innerlijken omkeer en zijne opneming onder de catechumenen eigenlijk Christen werd; dat hij gedurende geheel zijn leven vrijwillig verstoken bleef van de hemelsche genaden en voorrechten, voor hem weggelegd in het Christendom, dat de volle instemming had gewonnen van zijn geest en de onverdeelde genegenheid van zijn hart. Dit uitstel van het Doopsel moge ten deele verklaard kunnen worden uit de eigenaardige denkwijze en praktijken van zijn tijd, – zijne eigenlijke, volle verklaring vindt het in de eigenaardigheid van zijne bekeering, welke, hoe oprecht ook, al te zeer vreemd bleef aan de wereld- en menschhervormende denkbeelden en gevoelens, welke het persoonlijk leven der beroemde bekeerlingen en het leven der christennaties in den wortel hebben genezen van het diep ingevreten heidensch bederf en

blijvend hebben beheerscht
P. J. H. GEURTS. (2)

(1) Men gaat evenwel te ver, men beweert althans iets, wat men niet bewijzen kan, als men hier zonder meer spreekt van den "moord", door Constantijn begaan. Crispus, de zoon van zijn eerste vrouw, was bij hem verdacht gemaakt van oproeide gezindheid door zijne tweede vrouw Fausta. Toen deze aanklacht later ongegrond bleek, liet Constantijn de aanklaagster in zijn verbolgenheid dooden. Beide terechtstellingen dienen ten strengste gelaakt, maar zij mogen toch niet gerangschikt worden onder de politieke en tyrannieke moorden, waaraan zich andere Romeinsche Keizers ten opzichte van hunne naastbestaanden schuldig maakten. Ook bij de doodstraf, welke hij aan Licinius liet voltrekken, tegen gegeven belofte in, moet men bedenken, dat de overwonnen mededinger nog altijd tegen den overwinnaar intrigeerde.

(2) Ten gevolge van een onwillekeurig verzuim is onder het hoofdartikel van Woensdag jl. de onderteekening weggebleven. Red. T.

1 juli 1913 Blijenbeek te Afferden

Opgravingen in Limburg. — Aangemoedigd door het succes, met de ontgraving van de prae-historische begraafplaats te Well (L), waarbij onder leiding van dr. Holwerda niet minder dan 81 urnen werden opgegraven, ondernamen dezen dagen een paar liefhebbers uit Gennep, op aanwijzing van een landbouwer nabij het kasteel Blijenbeek te Afferden een kleine ontgraving op een plaats waar reeds eerder een urn was gevonden. En dat ook hier een voorhistorisch grafveld moet gelegen hebben, bleek uit het feit, dat binnen een paar uur een drietal urnen werden opgegraven, welke in vorm en afmeting in overeenstemming kwamen met die welke te Well zijn gevonden, terwijl ook de ligging onder den grond en de vorm der grafheuvels duiden op een zelfde tijdperk, die in deze streken lang geduurd moet hebben, en als overgang van het bronzen naar het ijzeren tijdperk, hier van ongeveer 8 eeuwen v. Chr. dateert. Van de vondst is kennis gegeven aan dr. Holwerda te Leiden, die een nader onderzoek zal instellen.

1 juli 1913 In de heide aan de Lakeij onder Afferden (L.) zijn ontgraven een 30-tal urnen, zonder versiering, uit ±800 v. Chr.

27 maart 1914 Oude vondsten, stille getuigen.

In den grond zit meer dan je denkt, maar de groote kunst is maar het te vinden. Dat je al "roedelooper" of "schatgraver" bent, geeft je niemandal. Bij die oude vondsten moet het toevallige geluk of het gelukkig toeval je dienen, anders is het niemandal gedaan.

Maar dat er, vooral in onze drogere streken, nog tal van "stille getuigen" uit lang vervlogen tijden in den grond zitten, is wis onzeker, want af en toe lees je weer eens in de nieuwsbladen, dat daar en daar, dit en dat gevonden is. De laatste merkwaardige vondsten werden gedaan te Cuyk a. d. Maas in Noord-Brabant — oude potten en pannen, wapens en munten — en te Jemmingen, even over de Groningsche grens, waar in 1538 door de Hollanders en de Spanjaarden werd gevochten — zes mannen op zes paarden in één kuil en ze hadden de sporen nog aan! Maar van zulke vondsten, vertel ik niet; 't is te griezelig.

Ziehier evenwel, wal ik uit mijn notitiën van den laatste tijd opdiep; datums laat ik maar weg; 't gebeurde in de twee of hoogstens drie laatste jaren.

Te Valthe in Drente, in de buurt van Valthermond, waar eertijds in het veen de oude Romeinsche brug werd ontdekt, te Valthe werd een urn van bijzondere afmetingen opgegraven en er werden beenderen in asch in gevonden.

In het Aamsveen, gedeeltelijk tot ons land, gedeeltelijk tot Duitschland behorende en waaruit reeds in 1325 turf werd gestoken, zou terrein ontgonnen worden. De Nederlandsche Heidemaatschappij waarschuwde het bestuur der Twentsche Oudheidkamer en men vond urnen, steenen ruitersporen, bijlen, wat bewees, dat men een oudhistorische plek had gevonden, wat te meer uitkwam, toen men later de fundamenten ontdekte van een burcht in het z.g. Hölterhof.

In de Peel, in Noord-Brabant-Limburg, nabij Helenaveen, vond een veenwerker eerst vier munten, verder stukken leer, die tot een militaire uitrusting moeten behoord hebben, en een helm, benevens nog een soort haak of pen om kleedingstukken vast te hechten. Op eenigen afstand werden later 38 oude munten gevonden met 't randschrift Constantinus en de beeltenis van een regeerend vorst. In hetzelfde Noord-Brabant vond men in de hei tal van antiquiteiten en wel te Oorschot, te Best, te Veldhoven, te Hoogeloon. Meestal oude wapens, bijlen, pijlen en pijlspitsen, steenen zagen en beitels, waarvan de Kelten en de Menapiërs, en de Taxandren, die daar vroeger woonden, zich moeten hebben bediend.

Bij het afgraven der terpen in Friesland, worden ook vaak allerlei vondsten gedaan: bronzen ringen, hakken en bijlen, primitieve landbouwwerktuigen, schoppen, beitels werden daar al vele malen gevonden; 't laatst b.v. bij Ferwerd.

Zeer menigvuldig zijn de vondsten in Drente. Daar werd in eenzelfde jaar gevonden: In de Wolfsbergen bij Emmen eene

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

komvormige urn van roodbruine aarde, waarin weer een urn zal van donkerbruine aarde met omgebogen rand, verder twee steenen hamers, een bronzen mes en eenige beenderen. Achter de Emmerdennen vond men eene komvormige bruine urn met beenderen. Te Wachtum in de gemeente Dalen werd op ongeveer een halven meter diep in den grond een bronzen beitel met oog gevonden. In het Gravenveld bij Weerdinge, gemeente Emmen, vond men een beitel van grijzen vuursteen en bij de vroegere Roswinkeler Schans in het ijzererts (oer) een steenen hamer, donkergrauw en ruw bewerkt ter lengte van ruim 1 decimeter. In het veen te Klijndijk bij Odoorn, een stuk van een steenen hamer. In het Schipmeer onder Norg een ijzeren bijl; te Oud-Orvelte in het Stobbenveen twee metalen schotels en een oude kruik (een "baardmanskruik") en in het veen te Zuidwolde bij Hoogeveen een slijpsteen, terwijl men op drie plaatsen houten wegen of veenbruggen ontdekte, zooals vroeger hij Valthermond, waarover we boven spraken. In de "Nieuwe Drentsche Volksalmanak" is daar een en ander van te vinden. De bruggen werden ontdekt:

- 1o. Te Buinerveen, gemeente Borger, op een half uur afstand van 't station Ruinen
- 2o. In de gemeente Emmen langs den weg van Nieuw-Dordrecht naar Klazinaveen-Noord.
- 3o. In de gemeente Emmen, ook te Klazinaveen-Noord, bij Sluis 2 aan het Scholtenskanaal en dicht bij den Dedemvaartschen tram van Coevorden naar Ter Apel.

Die bruggen zijn meestal gemaakt van dennenhout, dat rust op berken onderliggers en moeten dagteekenen uit den tijd der Romeinen. Ik zou nog kunnen vertellen van de opgravingen bij de z.g. Hunenschans aan het Uddelermeer op de Veluwe, waar prof. Holwerda van Leiden druk werkte, van verschillende buitenlandsche plaatsen – waaronder Hallstadt in Boven-Oostenrijk de voornaamste is – waar oudheden werden gevonden, van "stille getuigen" als de Hunebedden en de Paalwoningen (Zwitserland), van vondsten van jachtgereedschappen en oud vischtuig, kammen, ringen, weefsels en uitgeholde boomstammen, die voor schepen dienden, maar dat bewaar ik maar weer voor later.

? W. ? . d. V.

30 november 1920 Zeldzame vondst. [=meteoorsteen]

Men meldt uit Arcen: Bij den heer Kamps, nabij de Duitsche grens werd ongeveer drie weken geleden een zéér zeldzame Meteorsteen gevonden, van ongeveer 1.5 pond. De steen is volgens oordeel van sommigen zeer zeldzaam door het voorkomen van een reusachtige hoeveelheid van kristalveldspaat, de andere zelfstandigheid lijkt porfier. De vinder deelt mede, dat de steen bij het oprapen nog zeer warm was. De steen schijnt gedurende zijn val geen licht gegeven te hebben want hij vertoond geen zoogenaamde brandkorst.

19 juli 1921 De droogte en laag water.

Men schrijft ons uit Noord-Limburg d.d. 17 Juli: De droogte wordt een ramp in het anders zoo waterrijk Noord-Limburg. De vochtigste, diepste treksloten liggen droog, de boomen welke aan den zonnkant van de wegen staan, verliezen hun bladerenkroon voor den tijd. Men hoort de klacht over de droogte zoowel bij boeren ais bij burgers. De Maas zakte bij den dag en gaf alleen gisteren een tikje uitkomst, toen de grillige rivier plotseling 15 c.M. bleek gewassen te zijn. Maar de stand is nog zoo laag, dat alle scheepsverkeer tot de onmogelijkheden is gaan behooren. Zaterdag lagen er op de Maas tusschen Cuijk en Gennep maar eventjes drie volgeladen stoombooten vastgevaren. De booten moesten met veel moeite en kosten met behulp van schuitjes worden gelicht. De goederen werden verder vervoerd per tram, per trein, zelfs per vrachtwagen. Een der op deze wijze ontlaste booten bleek zoo vast geraakt te zijn, dat ze nog niet los kon komen en er Zondag nog zat droog en wel tegen den Maasoever. De Maas is zóó laag, dat de kribben welke de stroombedding moeten regelen geheel open en bloot leggen.

Tegenover Cuijk is zelfs een groote massa heipalen en een verzameling ruines van zandsteenen aan den dag gekomen. Deze overblijfselen van ouden bouw liggen in de Maas vlak tegenover den ouden kerktoren en moeten volgens Cuijksche archieven de overblijfselen zijn van den burcht van graaf Jan van Cuijk, een der groote baanderheeren uit de vroege middeleeuwen.

Deze vondst moge merkwaardig zijn; zij is te duur gekocht met deze droogte, welke de doorwaadbare Maas tot een goede beek maakte en de Maas bij Gennep tot een ruime treksloot. Bij en voorbij den ouden molen is de Niers bijna, dicht gegroeid wegens gebrek aan stroomend water. De op de Maas en Niers uitstroomende beeken staan bijna leeg. De grachten om kasteel Bleyenbeek bij Afferden (L.) en van het kasteel Well (L.) welks grachten door duikers water kunnen krijgen uit beide beken staan inderdaad bijna droog. De beek van Afferden en de beek van Ottersum zijn als straatgoten, waardoor een nietig stroompje gaat. Alleen de bekende Plasmolen bij Middelaar houdt haar rijken watervoorraad ten gerieve der vele gasten. En met den lagen waterstand en met de droogte lijdt het landschap. De weiden zijn als vergeelde perkamentvlakken, de rogge en de haver zijn wel is waar vroeg gemaaid en binnengehaald maar bleken te vroeg

te zijn gerijpt. De korrel is meestal niet volwassen, het stroo niet uitgegroeid. En het groen? Het staat te dorren op velden en tuinen, liet aardappelloof sterft af voor er aardappelen van eenige beteekenis aangekomen zijn. De kool, de boonen de salade staan stil in groei of slinken weg van de droogte. Sommige fruitboomen verliezen niet slechts hun vruchten maar dreigen van droogte te vergaan.

Langs de Noord-Limburgsche wegen van Nijmegen naar Venlo vertoonen de sterkste en beste beuken verdorde kronen, de bladeren vallen af als bij vervroegden herfst.

En 't zou weinig verwonderen, wanneer menige stevige beuk, eik of linde het komende seizoen alle levenskracht blijkt verloren te hebben als gevolg der dreigende droogte. Zoo bereiken ons van alle kanten klachten en spreekt men van een ramp wanneer de regen niet gauw komt. Zeker het heeft de laatste dagen even gedruppeld in Noord-Limburg, maar dat was precies als water op gloeiende steenen.

Alles verlangt naar regen: mensch, dier, plant en bloem. Alles versmacht. Spiedend ziet men avond op avond naar den betrokken hemel alsof daar massa's uit zou vallen. Maar het gevraagde windkoeltje maakt de menschen telkens bang en stelt hen teleur in hun verwachtingen van een natten nacht.

Regen is thans goud waard. Maar hij komt niet. De menschen verlangen er zoo naar en bidden er hier veel voor, om een landbouw-ramp van de hoofden te wenden.

30 juli 1921 Over Limburgsche Volkskunde XI.

[...] Wanneer wij weten, dat op tal van punten steenen voorwerpen zijn gevonden in onze gewesten, o.m. wiggen en beitels van steen in onze gewesten, o.m. te Baarlo, Echt, Herkenbosch, Horst, Hunsel, Maasniel, Melick; Heythuizen, en steenenringen en speerpunten te Weert en Boshoven, alsmede bijlen, hamers, zagen in de omstreken Roermond-Weert-Helden, en dat de steenperiode dateert van meer dan 2000 jaar vóór Christus, dan zal 't voor den lezer niet lastig zijn te begrijpen, dat in onze gewesten reeds plm. 3000 j. vóór Christus menschen aanwezig waren.

Laten wij ten slotte over de volkeren, die na dezen eersten tijd ons gewest bewoonden nog prof. Schrijnen aan 't woord, waar hij zegt: "Over begrip en omvang van den term "Kelten" verkeert men in het onzekere. Of wil met name den volksstam die kort na 1000 v. Chr. van uit het Zuiden ons land binnendrong, tot de Kelten kunnen rekenen, is hoogst onzeker. Deze volksstam vertegenwoordigt de zoogen. "Klokkebeker-kultuur", die over een groot deel van Europa is verspreid geweest. Den naam ontleent deze kultuur aan een eigenaardig vaatwerk, geelbruin van tint en uit de hand gevormd, terwijl het vaasprofiel klokkevormig gebogen en eigenaardig versierd is.

Een ander volk, ook behoorende tot het rondhoofdige ras waren de Galliërs, die omstreeks 300 j. v. Chr. in onze Zuidelijke provinciën de zoogen Hallstatt-kultuur brachten. De eigenaardige urn dezer beschavingsperiode vertoont een min of meer bollen buik, terwijl de rand daarin zeer geleidelijk overgaat of er scherp op staat en naar buiten buigt. De ornamentlijnen zijn meestal zigzagvormig. Zulke urnen vond men o.m. in Noord België in het Zuiden van Brabant en in ons Noord-Limburg. o.a. in Wellerlooi, Afferden en omgeving. Ook zijn vele plaatsnamen in ons gewest van Keltische herkomst, waarover wij later zullen spreken. Alsmede over de volksstammen, die na de Kelten onze gewesten binnendrongen. Rrmd. Ger. Kr.

1 juli 1922 116. B. G. N. Het "land van KESSEL" was omstreeks het einde der 10e eeuw eene voorname Heerlijkheid. De Heeren droegen den titel van Graaf. Ja, dat is zoo. Later ging de heerlijkheid over in het geslacht der Barons van Keerbergh. Een der oudste geschiedschrijvers Kilianus zegt: "In ouden tijden is dese vleck een seer treffelijcke stad gheweest, ende eygentlijck deselve die Ptolomeus Castellum noemt, en de hoofdstadt van de Menapij". Onder de gehuchten dezer plaats: "Kesseleik 't Brook, Donck, Hout, Ooijen bevinden zich ook vindplaatsen van oude Romeinsche voorwerpen. Het geheele Land van Kessel, als voormalige heerlijkheid, bevatte eens 24 dorpen met pl.m. 22.000 inwoners. Het dorp ligt schilderachtig tegen de boorden der Maas. Beveel U een bezoek ten zeerste aan.

23 juni 1923 Egyptische talisman te Kessel

1 januari 1925 NEDERLAND'S VROEGSTE GESCHIEDENIS

DOOR DR. J. H. HOLWERDA [1925]

[p. 99] Gelijk we reeds zeiden, vinden we ook ten Z. onzer groote rivieren de urnenvelden in dichte menigte verbreed. Hier zijn het vooral de grafvelden van de Hamert bij Venlo, van Riethoven en Valkenswaard en, in den jongsten tijd, dat van Goirle, waar een systematisch onderzoek ons den aanleg nader leerde kennen (51). Ook hier waren over de even in den grond ingegraven urnen heuveltjes, meestal van opeengestapelde heideplaggen, opgeworpen, van zeer verschillende grootte. Rondom die heuvels was ook hier steeds een greppel gegraven, doch deze scheen meestal niet

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

gediend te hebben om eenige omheining erin te plaatsen; integendeel waren die greppels gewoon open gebleven, zoodat zij zich met een zwart gekleurde aarde, door latere humificering ontstaan, hadden gevuld en zich, nadat de bovengrond was weggenomen, als donkere kringen in het gele zand afteekenden, waarbinnen dan het bovengedeelte der urnen uitstak. Op onze Afb. 36 ziet men de doorsnede van zulk een urnenheuveltje met de urn erin, op Afb. 37 een gedeelte van het urnenveld van Riethoven, op deze wijze geprepareerd; een reeks van donkere kringen duidt daar precies de plaatsen aan, waar een heuveltje aanwezig is geweest. Het spreekt vanzelf, dat op deze wijze ook urnenheuveltjes, die door lateren aanwas der heide geheel aan het oog onttrokken waren, terug gevonden worden. Die greppeltjes nu, welke ons zóó nog de juiste plaats der bijzettingen aanwijzen, zijn niet zelden in staat, ons zelfs ook in te lichten omtrent de vraag, welke heuvel eerst en welke later is aangelegd. Vaak toch blijkt zeer duidelijk, dat het ééne greppeltje door het andere heengegraven is, dat dus de heuvel, waartoe dit laatste behoort, reeds bestond, toen de andere werd aangelegd en dus ontegenzeggelijk ouder is. In het grafveld van de Hamert was het verder mogelijk, door het verwijderen van de humuslaag, nog eenige oude wegen te voorschijn te brengen, welke eenmaal de begraafplaats hebben doorsneden' en uit de plaats, welke de urnenheuveltjes ten opzichte van die wegen innamen, conclusies te trekken omtrent hun relatieven ouderdom. Uit dien relatieven ouderdom der heuveltjes mag men natuurlijk tot dien van hun inhoud, d. w. z. van de daarin begraven urnen, besluiten en zoo krijgen we hier dus een, zij het nog zeer gebrekkig, middel aan de hand, om tot een relatieve chronologie te komen.

Naast die, op deze wijze opgeworpen urnenheuveltjes, komen ook in deze urnenvelden, hoewel lang niet zoo talrijk als in het N., langwerpige bedden voor, meestal door een iets dieper gegraven greppel omgeven. In deze zuidelijke urnenvelden maken deze bedden echter den indruk van vreemdelingen te zijn, die niet zoozeer in het complex thuis behooren, zoodat de vraag opkomt, of we hier misschien met een verschijnsel van noordel ij ken invloed in deze, overigens bepaald zuidelijke cultuurmilieu's te doen zouden hebben. Te aannemelijker wordt deze veronderstelling, als we ook in deze zuidelijke grafvelden zoo nu en dan de ons bekende urnentypen uit het N. zien optreden, te midden van de massa van geheel andere urnen, welke speciaal in deze zuidelijke streken thuis behooren en een enkele maal zelfs kunnen constateeren, dat deze hier uit zulk een langwerpig bed voor den dag zijn gekomen Dit is waarschijnlijk het geval met de oudste groep urnen uit het grafveld van Valkenswaard. Buitengewoon belangrijk was vooral een ontdekking in het grafveld van Goirle (51), waar blijkbaar een oudere, langwerpige aanleg zulk een typische, protosaksische urn bevatte, terwijl over dien aanleg heen een gewone, ronde heuvel was opgeworpen in een latere periode, welke een urn van het voor N.-Brabant gewone type bedekte. We mogen dus in alle geval concludeeren, dat een, zij het zeer zwak, volkselement, uit het N. O. van ons land afkomstig, ook in ons Noord-Brabant aanwezig is, mogelijk wel als oudere bevolkingslaag. Overigens is afkomst en aard van verreweg de groote massa onzer zuidelijke urnen niet twijfelachtig: het zijn zuivere typen der Hallstattcultuur (51) gelijk we die in ons vorige hoofdstuk leerden kennen. Bij de beschouwing daarvan moeten we hier nog eenige oogenblikken stilstaan. Merkwaardigerwijs laten zich alle typen, welke we boven in de Hallstattcultuur van meer zuidelijk Europa konden onderscheiden, in onze urnenvelden terugvinden (Afb. 38). Zelfs de eigenaardige, in het Zuiden zeer talrijke, groep met plastische versiering is, zij het, voor zoover ons bekend, slechts door een heel enkel exemplaar, vertegenwoordigd. Zoo nu en dan zien we verder ook de karakteristieke metaalvormen optreden, die men in het Z. gaarne tot een 2e periode rekent. Hetzelfde geldt van de prachtige, beschilderde urnen, die in het Z. een zoo rijke cultuurontwikkeling representeeren; slechts één exemplaar, uit Posterholt, is ons in ons talrijke urnenmateriaal bekend. Daarentegen is de typische Kerbschnitt-versiering, die in het Z. van Midden-Europa uit een oudere, inheemsche ornamentiek op deze Hallstattceramiek schijnt te zijn overgegaan, in tal van urnenvelden in ons Brabant en Limburg vrij talrijk te vinden, het zijn steeds ook goed gevormde, nog niet verlopen urntypen, waarop zij optreedt. Geheele urnenvelden staan in het teeken van den vorm, dien Schumacher het Gündlinger type genoemd heeft: zuivere, bolle vormen met uitstaanden rand overheerschen daar volkomen. Ook het Koberstadttype is niet zelden te vinden; deze vrij slanke urnen met afzonderlijk gevormden schouder en smallen, uitstaanden rand, komen zoo nu en dan naast de anderen voor. In alle grafvelden worden die karakteristieke vormen echter verreweg in de schaduw gesteld door de gedegeneerde Hallstatturnen met verflauwde vormen en weinig sprekend profiel, die zeer zeker als het product van een verwordingsproces zijn te beschouwen.

Zoo is dus deze typische urnenkultuur, welke we reeds boven aan de Gallische stammen van ons W. Europa konden toeschrijven, de heerschende in onze zuidelijke provincies.

Uit deze verscheidenheid van verschijnselen is het duidelijk, dat zich uit dat kultuurland in het Zuiden, waar we die verschillende typen geboren zagen worden, stammen van Gallische afkomst ook in onze zuidelijke provincies moeten hebben neergezet, dat ze hier in een langdurige isolatie hun kuituur zagen verworden en dus een lang leven moeten hebben gehad. Op dit laatste wijst ook de kolossale massa van dergelijke urnen, in deze streken gevonden, terwijl tenslotte, gelijk we reeds in ons vorige hoofdstuk opmerkten, enkele gevallen van Romeinsch import in deze urnen

gevonden of het samengaan ervan met Romeinse kultuuroverblijfselen, zoals in het boven reeds genoemde grafveld van Cuyk, hierop de proef op de som leveren. Niet onmogelijk zou het zelfs zijn, dat zich tenslotte ook bij ons, uit de verspreiding der verschillende vormen dezer Hallstatturnen, nog eenige nadere, ethnologische conclusies lieten trekken*. Een bepaald verschil is er b.v. op te merken tusschen de grafvelden in het, straks te noemen land der Acht Zaligheden in het Z. O. van Brabant en dat van de Hamert. Vinden we .in de eersten speciaal die z.g. oudere vormen met kantig profiel of met Kerbschnittornament als oudste typen, in het grafveld van de Hamert, waarvan we den inhoud vrijwel in zijn geheel kennen, ontbreken deze geheel, doch treedt uitsluitend het bolle Gündlinger type op, vaak door een eigenaardig, diep deksel gedekt, als grondtype naast de meer verflauwde vormen. Zouden we hier niet aaneen verschil in afkomst mogen denken? Een zeker antwoord durven we op deze vraag voorloopig nog niet te geven. We kunnen hier niet verder gaan dan tot het constateeren van dit verschil. Immers we ontveinzen ons niet, dat niet ver van de Hamert, in de Lakey b.v., juist weer wel de "Kerbschnitturnen" vrij talrijk zijn en dat de urnenvelden van Weert ons weer alle vormen door elkaar te zien geven. Toch moeten wij het oog op deze mogelijkheid gevestigd houden. In het Westen van Brabant (52) schijnen geheel andere verschijnselen in de urnenvelden op te treden.

[p. 107] En die dateering wordt bevestigd door een aantal vroeg-Romeinse mantelspelden, in onze boven genoemde grafvelden in Brabant en op de Veluwe in deze urnen gevonden. Enkele grafvelden, speciaal in het meer noordelijk deel van N.-Brabant, schijnen wel bijna geheel door bezitters van deze nieuwe cultuur te zijn aangelegd. Een zeer belangrijke opgraving onder Uden (53) leerde ons een urnenveld kennen, waar dit zeker het geval is geweest. Meestal iets hoogere, ronde heuvels waren hier, allen eveneens door duidelijk afgeteekende greppels omgeven (Afb. 41); merkwaardigerwijs waren ook hier die kringen meestal op één punt onderbroken, zoodat dus zeker deze greppels als de standplaats van een lichte omheining te beschouwen zijn, waarbinnen een smalle ingang toegang gaf. Onder de brandurnen, in deze heuvels gevonden, is de bedoelde cilindervorm verre overwegend; de enkele maal, dat een Hallstattvorm aanwezig was, was deze vergezeld van een ander stukje aardewerk, een kelkje b.v., dat, evenals de cylinder-vormige urnen zelf, een uitgesproken la Tène-type vertoonde. Daarbij werden verschillende bijgaven gevonden, enkele stukjes Romeinse ceramiek uit een vroeg-Romeinse periode, nog vóór het begin onzer, jaartelling en fibulae te beginnen met eenige exemplaren uit dienzelfden tijd tot vormen, ongeveer een eeuw later. Een zeer preciese dateering van dit grafveld en zijn urnen was dus hier mogelijk.

Nog een andere vondst verdient in dit opzicht bijzondere vermelding, n.l. die van een aantal graven bij Beesel (53), in de buurt van Roermond, waar, naast dergelijke cilindervormige urnen, ook nog eenige andere stukken aardewerk en brons gevonden zijn, die een uitgesproken la Tène-karakter dragen; de nauwe samenhang tusschen deze en een aantal dateerbare, Romeinse stukken, ter zelfder plaatse, bewijst, dat dit alles uit denzelfden tijd, ja nog uit de 3e eeuw na Chr., stammen moet.

In onze zuidelijke streken vinden we deze cylinderurnen in de nauwste verbinding met de oudere Hallstattbeschaving, ja, menige urnvorm draagt de kenmerken eener vermenging van beide typen. Ook is de vondst van den éenen urnvorm in den anderen bekend.

[p. 115] De uitgestrekte moerassen van de Peel hebben deze stammen, op de hier genoemde zandgronden langs de Maas, afgescheiden van anderen, welke we meer westelijk in Brabant vinden. Eenigszins geïsoleerd ligt daar het uitgestrekte urnenveld van Deurne, hetwelk, voor zoover we weten, slechts Hallstatturnen van het latere, verflauwde type heeft opgeleverd. Verder westelijk zijn nog enkele dezer urnen bekend uit Nunen en Veghel, terwijl tenslotte ten W. aan de Dommel de meest westelijke verschijnselen van dezen aard worden aangetroffen. Bij de Wielsche hoeve werd daar een belangrijk urnenveld van dezen stam gevonden, terwijl een tweede bij Orthen wordt vermeld.

Van het grafveld onder Uden was reeds boven sprake.

Het belangrijkste centrum der Gallische Hallstattcultuur heeft echter wel gelegen geheel in het Z. van N.-Brabant, vlak ten W. van de Dommel, het land der z.g. Acht Zaligheden. Hier vinden we reeds in Heeze zulke urnen vermeld; ook bij Valkenswaard werd een urnenveld, althans voor een gedeelte, systematisch ontgraven. Inzonderheid echter ten W. van den hoofdtak van deze rivier komen deze grafvelden in groote dichtheid voor. Uitgestrekte urnenvelden, die een grooten schat van urnen, van al de bovengenoemde, verschillende typen hebben opgeleverd, lagen er ten W. van Luyksgestel en in den omtrek van Bergeik bij de Paal en de Berkt, verder ook bij Waalwijk onder Riethoven, bij welke plaats zelf het belangrijke urnenveld werd ontgraven, reeds boven uitvoerig door ons besproken. Andere, dergelijke grafvelden bevinden zich bij Steensel en Knegsel, waar o.a. ook een aantal urnen met mooie "Kerbschnitt" ornamentiek zijn gevonden; ook uit Oerle zijn zulke urnen bekend. Een noordelijken uitlooper vinden we in een grafveld in de Bestsche heide, hetwelk echter vooral ook exemplaren van het cilindervormige Germaansche type heeft opgeleverd.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Enkele urnen, waarschijnlijk wel van de Hallstattcultuur, worden nog vermeld uit Hapert, de buurt Egypte en Hulsel. Zoo zien we dus, hoe een dichte bevolking, in het bezit vooral dezer oude Hallstattbeschaving, groote gebieden van het, door moerassen omsloten, oostelijk deel van Brabant en van Limburg moet hebben bezet.

[p. 203] Behalve de takken van den Rijn is ook de tweede, groote rivier in ons land, de Maas, zij het in mindere mate, de geleider geweest der Romeinsche nederzettingen in ons vaderland. Ten Z. W. van Nijmegen, waarschijnlijk aan den Maasarm, waarvan het verloop nog in het Wijchensche veen en verder naar het W. toe te herkennen schijnt, heeft een belangrijke nederzetting gelegen, van welke de juiste plaats nog moeilijk valt aan te wijzen. Wel hooren we uit vroegeren tijd van de vondst van talrijke overblijfselen in de gemeente Wijchen en bewijst de aanwezigheid van veel Romeinsch puin bij de hoeve Bullenkamp, dat een belangrijke aanleg daar niet ver af kan zijn, doch overigens verkeerden we nog in het duister. In de terreinen ten Z. W. van den weg naar Grave, vlak bij het klooster te Wijchen, worden verder tal van voorwerpen gevonden, in de oude stuifduinen, welke zich daar, naar het schijnt op de plaats van een Romeinsch grafveld, hebben gevormd. Ook hier uit den omtrek, uit Bergharen en Over-Asselt, zijn nog verschillende Romeinsche voorwerpen bekend. In een andere richting vergunt de vondst van Romeinsche voorwerpen ons ook, o.a. in de Hatertsche heide en in de buurt van Groesbeek, de aanwezigheid van eenige Romeinsche nederzetting te constateeren. Veel belangrijker moet echter de omgeving van Mook zijn geweest. Hier hebben blijkbaar op de heuvels bij den Plasmolen, o.a. den Kloosterberg en den Jansberg, Romeinsche bouwwerken gelegen, gelijk het puin, nog ter plaatse aanwezig, beneven een aantal daar gevonden voorwerpen, getuigen. Ook bij den Plasmolen zelf is zulk puin in menigte gevonden. Romeinsche graven, waarschijnlijk met deze nederzetting in verband te brengen, zijn beneden aan de Maas, zoowel in het z.g. Broekland, als daar, waar de spoorbrug thans de rivier overspant, gevonden. Vele voorwerpen, van deze vindplaatsen bekend, noemen ons weer in hoofdzaak de 2e eeuw na Chr. als den tijd van deze, zeker niet onbelangrijke, vestiging. Van nog grooter beteekenis was ongetwijfeld Cuyck, aan de overzijde der rivier. Hier heeft men reeds voor jaren, evenwijdig met de Maas, een gedeelte van een Romeinschen weg blootgelegd en aan dien weg, westelijk langs den tegenwoordigen straatweg, strekte zich een uitgebreid Romeinsch grafveld uit, waaruit in groote massa voorwerpen, speciaal aardewerk, zijn bewaard. Dit Romeinsche aardewerk dateert uit den tijd, een eind na het midden van de 1e eeuw en verder uit de geheele 2e eeuw tot zeker een heel eind in de 3e. In de vroege graven komen ook inheemsche urnen van het, ons bekende, Hallstatttype voor. Al zijn we hier dus vrijwel uitsluitend op die grafvondsten aangewezen, toch kunnen we zeker zeggen, dat hier een zeer belangrijke nederzetting moet hebben gelegen. Ook in lateren tijd heeft hier waarschijnlijk nog een Romeinsche nederzetting bestaan; althans in het bed van de Maas, achter de oude kerk, vindt men bij laag water, naast een aantal late scherven enz., tal van muntjes van 4e eeuwse keizers. Op het kerkhof zelf zou verder Romeinsch bouwpuin zijn gevonden. Westelijk van de Maas heeft dan klaarblijkelijk de Romeinsche weg naar het Z. doorgelopen; min of meer betrouwbare berichten signaleeren hem op een aantal plaatsen, terwijl op verschillende punten langs den W. Maasoever vondsten bekend zijn, die, hoewel, voor zoover we weten, op zichzelf niet zeer belangrijk, toch doen vermoeden, dat daar eenmaal, in het bijzonder ook weer omstreeks de 2e eeuw na Chr., Romeinen gevestigd zijn geweest. We kennen zulke vondsten (26) uit Oeffelt, Boxmeer en Vierlingsbeek, van den Wiegen berg bij Maashees en het kerkhof van Geijsteren, bij Broekhuizervorst, Lottum en Maasbree. Onder Blerik zijn op verschillende plaatsen belangrijke Romeinsche voorwerpen gevonden, die mogelijk op een nederzetting van meer beteekenis daar in de buurt wijzen, van Baarlo, Kessel en Neer zijn eveneens enkele zulke zaken bekend. Al zullen het waarschijnlijk wel vestigingen van niet zoo heel veel belang geweest zijn, toch teekenen zij ons voldoende het verloop af van dezen Romeinschen weg naar het Zuiden. Den weg zelf hebben wij ten N. van Melenborg, onder Halen, over een vrij groote uitgestrektheid, in den vorm van een niet zeer breeden grintweg, onder het tegenwoordige akkerland kunnen terugvinden. Hierbij Melenborg, op een hoogte aan de Maas, zijn reeds voor jaren heel wat Romeinsche overblijfselen gevonden. Hun beteekenis is echter sterk overdreven geworden tengevolge van een vergissing van een der oude, locale verzamelaars, in wiens collectie tal van voorwerpen het etiket "Melenborg" droegen, terwijl het later bleek, dat heel wat van die vondsten van geheel andere vindplaatsen, zelfs uit het buitenland, afkomstig was. Bij een onderzoek, hier door ons ingesteld, bleek dat eenige oude poelen in dit terrein oudtijds met Romeinsch puin zijn aangevuld, hetwelk althans ten deele afkomstig moet zijn van een vierkant steenen gebouwtje, een Romeinschen wachttorens, welke hier op een vrij hoog punt aan den ouden Maasoever was gebouwd. Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat meerdere der bovengenoemde, andere vondsten, eveneens van zulke wachttorens afkomstig zijn, gelijk men verwachten mag, dat ze dezen Maas weg hebben beschermd. Verder naar het Z. toe wijzen niet onbelangrijke vondsten nog op de aanwezigheid van een Romeinsche nederzetting bij Horn. Ook bij Beegden is een Romeinsche begraafplaats ontdekt, terwijl op den z.g. Pannenhof, tusschen deze plaats en

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Panheel, groote hoeveelheden Romeinsch puin zouden zijn weggevoerd. Ook in Heel, Wesseem en Thorn zijn tenslotte dergelijke Romeinsche voorwerpen voor den dag gekomen (26). Deze Romeinsche weg, dien we hier op eenige punten hebben weergevonden en waarvan we aldus het verloop meenen te zien afgeteekend, is zonder eenigen twijfel de weg geweest, welke ook de Peutingerkkaart ons aangeeft als den grooten verbindingsweg van Noviomagus naar Tongeren in het Zuiden. Een paar plaatsen, op die kaart genoemd, meenen we zelfs met gerustheid te kunnen aanwijzen. Dat Cevalum (of is het mogelijk als Ceuclum te lezen?) Cuijk wezen moet, lijkt zeker zeer waarschijnlijk en de gelijknamigheid van Blariacum op die kaart met Blerick is zóó merkwaardig, dat we, hoe angstvallig wij anders ook tegenover dergelijke i[n]dentificaties meenen te moeten zijn, toch onmogelijk aan toeval kunnen denken. Is klaarblijkelijk deze geheele vestiging aan de Maas eerst laat in de 1e eeuw begonnen, ook hier is, voor zoover we kunnen zien, behoudens enkele uitzonderingen, in de 3e eeuw alle Romeinsche kultuur verdwenen. Merkwaardig is het zeker, dat we in geen enkel geval aanleiding hebben aan een bepaalde militaire nederzetting te denken.

Ook de oostelijke oever van de Maas (26) heeft, zij het in mindere mate, Romeinsche nederzettingen gedragen. Enkele Romeinsche grafvondsten onder Dikendal en Afferden schijnen hiervan te getuigen. Op de Oelesheide onder Tegelen zouden in oude leemgroeven Romeinsche pannen zijn gevonden, terwijl uit Maasniel en Heistert wederom Romeinsche voorwerpen bekend zijn. De z.g. Drususberg bij Heilen [=Herten], waarin enkele, dergelijke zaken zouden zijn gevonden, wordt door sommigen voor een Romeinsche tumulus gehouden.

Belangrijker in dit opzicht is de streek ten O. van Roermond. Over het grafveld bij Beesel, waarin we de overblijfselen eener eigenaardige Germaansche kultuur te zamen met Romeinsche voorwerpen uit de 2e en 3e eeuw na Chr. aantreffen, was reeds vroeger sprake. Bij Swalmen lag aan den oever van de Swalm in de 2e eeuw na Chr. klaarblijkelijk een Romeinsch dorpje, als we het zoo mogen noemen, waarvan we enkele onaanzienlijke, vierhoekige hutten, half in den bodem ingegraven, konden blootleggen, door een aantal scherven van aardewerk gedetermineerd. Onder Schöndelen werd een klein grafveld, bij Melick de overblijfselen van een Romeinsch gebouw ontgraven, uit Odiliënberg en Vlodrop zijn een aantal Romeinsche voorwerpen bekend. Nog meer naar het Zuiden kennen we enkele dergelijke vondsten uit Montfoort en uit het Heijselaarsbroek. Op het kerkhof te Echt werd een, waarschijnlijk vrij late, Romeinsche steenen sarcophaag gevonden, terwijl ten O. van Pey, naar het schijnt, een Romeinsch gebouwtje zijn overblijfselen in den bodem achterliet.

Veel betekenen deze vondsten met elkaar zeker niet; zelfs blijft de mogelijkheid bestaan, dat we hier tenslotte meer nog met Romeinsch import bij een inheemsche bevolking dan met een werkelijke vestiging van Romeinen te doen hebben. En ook hier is het vooral weer de 2e eeuw na Chr., waaruit deze vondsten stammen.

[p. 208] De zand- en moerasgronden ten Z. onzer groote rivieren, in Brabant, zijn evenmin door Romeinen bewoond geweest. Mogelijk heeft er echter wel iets van een weg geloopt van de Maas naar het Westen. Zóó althans zou men zich de weinige, Romeinsche overblijfselen in Noord-Brabant (26) het beste kunnen verklaren, de enkele fragmenten en de vondst van een aantal munten uit de 2e eeuw na Chr. bij Strijp, de kleine nederzetting bij Veldhoven, waar waarschijnlijk een Romeinsche wachtpost uit het begin van diezelfde eeuw werd ontgraven en de betrekkelijk geringe resten, onder Lieshout gevonden, bij het graven van het nieuwe kanaal. Zulk een weg zou dan ook de Peel hebben doorkruist, waarschijnlijk over den iets hooger rug, welke door het midden van dit wijde moeras loopt. Van dezen weg afgedwaald was dan misschien ook de aanzienlijke ruiter, wiens vergulden helm, lederen schabrak, schoenen en mantel met een aantal kleinere voorwerpen in de Peel bij Helenaveen werden weergevonden. Een inscriptietje op den helm doet hem als een officier van den "numerus" der Stablesiani kennen en een aantal muntjes dateeren zijn ondergang in den tijd van keizer Constantinus (90).

Overigens zijn het hier in Brabant slechts de bevaarbare riviertjes, welke nog enkele voorwerpen, door Romeinsche reizigers verloren, hebben bewaard. Zoo althans schijnen ons de Romeinsche munten te verklaren, op verschillende plaatsen van het riviertje de Aa gevonden, uit hetwelk onder Michielsgestel ook eenige bronzen voorwerpen zijn opgehaald. De reeds boven vermelde vondst te Ruimel van de bekende geloftesteenen aan de half-Romeinsche, half-barbaarsche godheid Hercules Magusanus, door een Bataafsche magistraat gewijd, wijst, evenals de Sandraudiga-inscriptie uit Tichelt bij Rijsbergen, naar alle waarschijnlijkheid op de aanwezigheid van een inheemsch heiligdom. In alle geval is het beeld, hetwelk ons het Brabantsche land vertoont, zeker niet dat van een, door Romeinen bezet gewest; Romeinsch gebied is het blijkbaar nooit geworden.

10 januari 1925 Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

Een prachtige en zeldzame collectie Romeinsche sieraden werd in 1895 tijdens baggerwerken uit den Rijn, te Doorwerth

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

bij Oosterbeek opgehaald en kwam destijds door aankoop in het bezit van den heer P. A. Gildemeester te Egmond-aan-den-Hoef. Thans heeft de eigenaar genoemde collectie in bruikleen afgestaan aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Zij is nu opgesteld in een groote vlakke wandkast in een der zaaltjes aan Grieksch-Romeinsche gebruiks- en sierkunst gewijd, waar ook de beroemde Romeinsche helm uit de Peel een plaats had gevonden. Wij zien hier een overweldigende massa sierplaten etc. voor ons, die eenmaal tot luxueuse paardetuigen moeten hebben behoord. Zij zijn van koper of brons doch aan de voorzijde met een plaatje zilver overtrokken. Een groot deel bestaat uit groote schijven phalerae genaamd, met fijne concentrische profileering en kunstvolle gegraveerde versieringsmotieven voorzien. Aan sommigen dezer schijven is door middel van een ring of ook door een scharnier een massieve hanger van hetzelfde metaal gehecht die plastisch uitgevoerd een bladmotief vertoont, dat door een fijne smaakvolle styleering haast modern aandoet. Van deze schijven met hanger zijn groote en kleinere exemplaren voorhanden. Verder zijn er een aantal breede "belegstukken" van een lederen gordel, waarvan de uiteinden à jour zijn bewerkt en hetzelfde bladmotief als de hangers vertoonen. Tal van kleinere zulke belegstukken, gespen of haken, zooals die bij paardentuig kunnen hebben dienst gedaan, hooren daarbij. De geheele collectie bestaat uit meer dan honderd stukken. De vraag of al deze voorwerpen tot de uitrusting van één paard hebben behoord, mag zeker wel ontkennend worden beantwoord. Romeinsche beeldhouwwerken, zooals bv. de grafsteen van Caius Romanus te Mainz, die een gewapenden ruiter voorstelt, toont ons dat slechts enkele phalerae, mogelijk vijf of zeven, voor één paard werden gebruikt. De collectie-Gildemeester moet dus worden beschouwd als zijnde afkomstig van meer paardetuigen. Overigens vertoonen zich, wat vorm of versieringsdetails betreft, kleine verschillen, die het mogelijk zullen maken bij nadere studie werkelijk groepen samen te stellen. In dien geest is reeds bij deze opstelling in het museum een eerste poging gedaan.

Dergelijke phalerae met het besproken versieringsmotief worden gedateerd in het begin van de eerste eeuw en komen slechts sporadisch voor. Het Britsche Museum bezit een exemplaar vrijwel gelijk aan die van Doorwerth en dat afkomstig heet te zijn uit Xanten.

De aanwezigheid van deze verrassend rijke collectie op den bodem van den Rijn tusschen Arnhem en Wageningen kan tot allerlei gissingen aanleiding geven. Zijn hier ruiters omgekomen of is hier de koopwaar van een handelaar door den stroom verzwolgen? Dit zijn vragen die onbeantwoord moeten blijven. Een conclusie echter is mogelijk; indien hier in het begin onzer jaartelling Romeinsche voorwerpen verloren zijn geraakt dan moet ongetwijfeld de tegenwoordige Rijnbedding ook te dien tijde hebben bestaan. Minder ter zake doet het hierbij of deze rivierarm in Romeinschen tijd de naam van Rijn of Lupia voerde.

De collectie-Gildemeester is voor het museum te Leiden niet slechts om zijn archeologische doch ook om zijn artistieke waarde van ongemeen belang. Zij zal er ongetwijfeld toe bijdragen de belangstelling in de oudheidkundige verzameling te Leiden niet alleen in ons land doch ook in het buitenland te verhoogen.

6 mei 1925 Vondsten uit de Oudheid.

Bij het uitgraven van een kelder te Belfeld (L.), werden verschillende oudheden gevonden, waaronder bijzonder de aandacht trekken: een grafsteen, een houw en steekwapen, en eenige urnen. Een deskundig onderzoek wordt ingesteld.

1 maart 1926 Door den heer P. Hens, burgemeester te Valkenburg, werd geschonken een fijn bewerkte pijlspits van vuursteen. Ze was door hem gevonden in de Peel te Venray, alleen liggend in het zand der heide.

1 juli 1926 Romeins wijaltaar van Lottum

Door bemiddeling van kapelaan Ament te Lottum schonk de veerman L. Vergeldt een fragment van een Romeinsch wijaltaar met beeldhouwwerk en inscriptie alsmede de stukken van een Romeinsch zwaard. Die voorwerpen waren gevonden bij het maken van een kelder aan het veerhuis.

1 juli 1926 van voor 1848? Reukflesje uit Heel

Rector R. Driessen te Heel schonk een goed bewaard "balsamarium" of reukfleschje, dat aldaar gevonden was in een Romeinsch brandgraf.

AANWINSTEN VOOR HET MUSEUM.

De Gallo-Germaansche urn, welke gevonden was bij de Kapel in 't Zand te Roermond en door den heer H. Rayman aan ons Museum werd geschonken (zie Maasg. 1827 [1927?], blz. 10), heeft in het Museum haar plaats ingenomen, na eerst hersteld te zijn geweest in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

De heer Frits Smeets te Echt, die eene nauwkeurige studie heeft gemaakt van de vindplaatsen van oud aardewerk te Echt en omstreken, schonk aan ons Museum eene verzameling fragmenten, hoofdzakelijk van Gallo-Germaansche vaatwerk. Die schenking wordt zeer op prijs gesteld, omdat zij van belang is voor de studie van de praehistorische nederzettingen in Midden-Limburg.

BEDE OM HULP.

Het oude kerkje te Asselt, dat in het najaar door ons Genootschap werd bezocht, wordt in zijn voortbestaan bedreigd. Wij bevelen dan ook dringend de lezing aan van de hierbij gevoegde circulaire en hopen, dat de bede om eene kleine bijdrage niet onverhoord zal blijven.
De Red.

10 augustus 1926 [...] Uit het N. van Limburg is te vermelden de vondst van een aantal Romeinsche fragmenten op het terrein van de steenfabriek St. Joris te Beesel.

4 mei 1929 [...] In Roermond nu had in het jaar 1874 een hoogst belangrijke verkoop van documenten, archivalia en oude curiositeiten plaats. Het was de verkoop der curiosa nagelaten door wijlen Mr. C. Guillon, advocaat en tevens notaris te Roermond. Deze zeldzame collectie, die circa 10.000 nummers bevatte, kwam onder den hamer en de verkoop, die van 30 November 1874 tot 19 Januari 1875 duurden had een afdeling "Manuscrits, Archives et autres Documents historiques", die een kleine 1000 nummers bevatte. De catalogus van dezen verkoop is thans reeds een werkje geworden van bibliofilische waarde. [...]

1 juli 1929 AANWINSTEN VOOR HET MUSEUM.

De heer H. Wieggersma, arts te Deurne, schonk aan het Museum een steenen hamer met rond steelgat. Hij had dien in 1925 verkregen te Venray als gevonden in de Leemskuil aldaar. Opmerkelijk is het, dat de lichtgrijze steen vrij zacht is en gelaagd, en dat hij veel op leisteen, gelijk. Vermoedelijk is hij uit het grint gehaald.

3 mei 1930 HORST. - Oudheidkundige vondst.

- Bij het graafwerk van het in aanbouw zijnde woonhuis van dhr. Hoex, te America, werd een steenen voorwerp gevonden in den vorm van een beitel of bijl. Dergelijke voorwerpen, vermoedelijk afkomstig uit het steenen tijdperk, werden hier meermalen bij het graven in de peel aangetroffen.

1 januari 1931 AANWINSTEN VOOR HET MUSEUM.

Onder No. 936 nog te vermelden een Gallo-Germaansche urn en een steenen bijl gevonden te Hunsel. Verkregen door tusschenkomst van den heer Willekens te Ell.

28 januari 1931 Helmmasker, ruitershelm, zilveren schaal uit de Waal bij Nijmegen

28 januari 1931 EEN SCHAT UIT DEN RIJN.

Voordracht van dr. J.H. Holwerda over het legaat Gildemeester.

Gisteravond heeft dr. J. H. Holwerda, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, een voordracht gehouden over "Een schat uit den Rijn en het legaat Gildemeester".

In April 1895 werd uit den Rijn niet ver van het kasteel Doorwerth bij het baggeren van grind een zeer groot aantal Romeinsche voorwerpen te voorschijn gebracht van buitengewone kunstwaarde. Eerst een paar maanden later kreeg het Rijksmuseum van Oudheden hiervan bericht, toen deze schat reeds aan den toenmaals zeer bekenden antiquair Grandjean te Nijmegen was verkocht. Bij onderzoek bleek het grootste deel reeds in handen van een derden persoon te zijn overgegaan, namelijk in die van den heer P. A. Gildemeester te Amsterdam, die op zijn vele reizen als kunstschilder door ons land en ook door het buitenland ondernomen in zijn groote belangstelling in al het schoons hetwelk de oudheid ons had achtergelaten in allerlei richting een verzameling bijeen had gebracht.

Niettegenstaande dit was hij echter dadelijk bereid zijn bezit op zeer billijke voorwaarden aan het Rijk over te doen, omdat hij, gelijk hij in een nog bewaarden brief schreef, deze vooral gekocht had om verspreiding naar het buitenland te voorkomen en deze vondst feitelijk te mooi was om in een particuliere verzameling te worden weggesloten. Toen het er, na lang beraad bij de regeering, eindelijk toe zou komen deze zaken aan te kopen, bleek men echter zoo zuinig, dat het zelfs niet mogelijk was de billijke eischen van den heer Gildemeester te bevredigen en

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

alleen, maar het restje van de vondst, hetwelk nog bij den heer Grandjean was, werd verworven. Zoo verdween deze schitterende vondst voor den tijd van ruim dertig jaar uit onze oogen. Ongeveer vijf jaar geleden werd de heer Gildemeester bereid gevonden er een gedeelte van als bruikleen aan het Rijksmuseum van Oudheden af te staan en bij zijn overlijden in Februari van verleden jaar bleek dat hij, zijn principe getrouw om dezen schat voor ons land te bewaren, deze Rijnvondst met alles wat hij nog meer op het gebied van oudheden bezat, aan dit Museum had vermaakt. Die Rijnvondst dan bestaat in de eerste plaats uit een zeer groot aantal ronde sierplaten, die aan de achterzijde door middel van stroppen en lussen aan lederen riemen bevestigd zijn geweest. Deze platen zelf zijn van zwaar verzilverd brons, waarin allerlei fijne bladornamenten zijn geciseleerd. Aan den vorm en de versiering laat zich nagaan, dat het vijf verschillende stellen van hangversierselen moeten zijn geweest, twee volkomen gelijk aan elkaar, een derde nauw met deze beiden verwant en twee andere zeer verschillende, van minder zorgvuldigen arbeid. De beteekenis van deze aan riemen bevestigde sierplaten wordt ons geheel duidelijk, wanneer we, op een groot aantal grafsteenen van ruiters in Germanië, hun paarden zien afgebeeld versierd en behangen met juist zulke versierselen. We hebben hier dus met versierselen van paardetuig te doen, de stroppen en lussen der lederen riemen zijn echter zeker niet zwaar genoeg om aan trekpaarden te denken of zelfs ook maar te meenen dat de teugels zelf er mee versierd waren. Blijkbaar is de versiering hier hoofdzaak. Van vijf verschillende paarden hebben we hier dus de versierselen. Maar behalve deze sierplaten is er ook nog een massa vierkante verzilverde platen gevonden, waarvan we eveneens de afbeelding op genoemde reliëfs aantreffen, namelijk als beslag van de breede riemen ter weerszijde aan de zadels. Ook deze vierkante plaatjes laten zich in groepen verdeelen naar verschillende criteriën en dan blijkt ook hier, dat ze tot vijf verschillende stellen gehoord hebben. Drie daarvan vertoonen eenzelfde versiering als de drie rijkste groepen van hangsieraden. Dit de inscripties op de genoemde grafsteenen waarop deze afbeeldingen voorkomen blijkt, dat het de paarden geweest moeten zijn van de alen-ruiterij [ruiterij], d.w.z. van de ruiterij der Romeinsche bondgenooten gelijk ze in alae waren ingedeeld. Vreemd schijnt het dan echter, dat drie van die stellen versierselen onderling zóó gelijk zijn dat men haast wel aan één zelfden bezitter denken moet. En deze gedachte wordt op frappante wijze bevestigd door het feit, dat op twee van de drie stellen een inscriptietje voorkomt met denzelfden bezittersnaam M. Muttieni.

Hoe dit nu mogelijk is, dat van deze paarden der ruiterij er drie aan denzelfden persoon behooren, wordt ons duidelijk door de mededeeling van een Romeinsch auteur, dat de commandanten der verschillende escadrons, de decuriones der turmae, er drie paarden op na hielden en dat we ook werkelijk een paar graf steenen van zulke officieren kennen waarop 3 paarden in plaats van één zijn afgebeeld. Ten slotte is er nog een zeer treffend argument aan te voeren. Onder de zeer weinige parallellen welke we in het buitenland voor onze vondst kunnen vinden is er één stel, in Xanthen gevonden, hetwelk zeer gelijkt op onze mooiste stukken en waarop het inscriptietje staat "aan Plinius den praefect". Deze "hoofdman" der ruiters kan haast geen andere geweest zijn ais de bekende Plinius de oude, die bij de uitbarsting van den Vesuvius in 79 na Chr. is gedood en die in zijn jongere jaren als "praefectus" in Germanië moet hebben gediend, gelijk zijn neef in zijn "Brieven" vermeldt.

Versierselen als deze zijn dus werkelijk het eigendom geweest van hoofdofficieren der ruiterij.

Wat nu de eigenlijke beteekenis van deze versierselen is geweest blijkt uit andere reliëfs waar ze niet slechts op zijn afgebeeld, doch ook door een inscriptie "phalerae" worden genoemd, d.w.z. de eergeschenken, de orden, die aan ruiters voor betoonden moed worden uitgereikt.

Wat hier dus in den Rijn werd gevonden, zijn de eereversierselen geweest van drie paarden van den ruitercommandant Muttienus en van twee minderen, welke dieren hier dus waarschijnlijk in den Rijn zijn omgekomen. Blijkens den stijl der voorwerpen en vooral ook wegens de bovengenoemde geheel analoge vondst van Plinius' sieraden moet dit geschied zijn ruim omstreeks het midden van de 1e eeuw na Chr. Doch hoe komen dan hier die drie paarden van zulk een hoofdofficier met hun schitterende versierselen hier in deze rivier in het verre Germanië terecht, ver van elke Romeinsche nederzetting?

Deze vraag wordt nog gecompliceerder, als we verder opmerken, dat behalve deze versierselen ook nog een rijke schat van het prachtigste bronzen vaatwerk, van allerlei mooie instrumenten enz. hier uit de diepte te voorschijn kwam. Hoe is zulk een massa van het mooiste huisraad te combineeren met die versierselen dezer rijpaarden? Een merkwaardig antwoord krijgen we hierop van een voorstelling op de reliëfs van de zuil van Trajanus, waar is afgebeeld het feit hoe de buit der Daciërs naar den keizer wordt vervoerd in zakken op den rug gebonden van eenige rijpaarden; de buit op die reliëfs weergegeven bestaat uit juist zulke kannen, amphoren, pannen enz. als we hier, in werkelijkheid voor ons hebben. Klaarblijkelijk is een dergelijk buittransport, deze prachtig versierde paarden, dat kostbare vaatwerk enz. hier in de rivier verloren gegaan. Ook de vormen van dit vaatwerk, welke juist zoo in de bij de uitbarsting van den Vesuvius verwoeste plaatsen als Pompeji en Boscoreale worden weergevonden en daardoor dus gedateerd worden in den

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

tijd vóór 79 na Chr. bevestigen de dateering welke we reeds boven voor deze gebeurtenis in onzen Rijn hebben gevonden.

Is deze voorstelling juist en hebben we hier werkelijk zulk een oorlogsbuit voor ons, dan is deze afkomstig uit een Romeinsch castellum en wel uit een van de ruitelij, uit een alae-castellum. Zulk een castellum moet dus door Germanen geplunderd zijn en de buit in allerijl door de rivier gevoerd. De boven genoemde dateering ruim voor het jaar 79 maakt het meer dan waarschijnlijk, dat dan deze geschiedenis wel een episode uit den Batavenopstand moet zijn geweest; immers buiten deze is hier een dergelijke plundering omstreeks dezen tijd niet denkbaar. En zoo komen we vanzelf op het bekende verhaal van Tacitus hoe op het laatst van den Batavenopstand Civilis en de zijnen nog eens een aanval wagen op de verschillende castella van cohorten, alae en legioenen, hoe deze worden genomen en zelfs de praefectus alae wordt gedood; doch toen de Romeinsche veldheer Cerialis den zijnen te hulp kwam keerde de fortuna en werden de Germanen over de rivier gedreven.

Deze schat uit den Rijn zou zeer wel toe te schrijven zijn aan deze plundersaars van dat Romeinsche alae-castellum zooals ze plotseling, ongetwijfeld met buit beladen, voor de Romeinen hebben moeten vluchten.

Deze schat is als 't ware de kern geweest waaromheen zich de collectie Gildemeester gevormd heeft. Met eenige woorden van dankbare hulde aan de nagedachtenis van den kunstzinnigen erflater werd de voordracht besloten.

Na afloop werden de toehoorders uitgenoodigd een eersten blik te slaan op de tentoonstelling van dit schitterende legaat, welke vanaf Woensdag 28 Januari voor het publiek zal zijn geopend.

1 november 1931 Bronzen zwaard in de Blakt bij Kronenberg

1 juli 1932 - 1056. Middeleeuwsch ijzeren zwaard.

Gedeeltelijk verweerd. Gevonden bij de werkzaamheden ter normaliseering der beken te Sevenum.

20 oktober 1932 Bronzen zwaard aan de Horsterweg te Blerick

7 januari 1933 Urn uit den tijd van 200 jaar voor Christus.

Arbeiders, werkzaam bij den wegeaanleg in werkverschaffing onder leiding van het staatsboschbeheer te Afferden in Noord-Limburg, hebben een nog geheel gave urn gevonden van zeldzame grootte, gevuld met beenderen. De urn is uit den tijd van circa 200 jaar voor Christus. Men heeft haar opgezonden naar het rijksmuseum van oudheden te Leiden.

[Andere urnen, die alle op 1 M. diepte werden aangetroffen, zijn stukgestooten.]

Ook heeft men ter plaatse een kerkhof, vermoedelijk uit den tijd van de Romeinen, ontdekt.

1 juli 1933 - 1106 Gallo-Germaansche urn.

Gevonden te Kessel en afgestaan door den heer J. van Wylick te Kessel.

- 1107 Een aantal fragmenten en scherven van Gallo-Germaansch en Romeinsch vaatwerk gevonden te Hunsel.

- 1108 Een achttal stuks vuursteenen voorwerpen gevonden te Hunsel. Geschonken door de heeren Willekens, H. Knops en L. Teeuwen aldaar.

- 1119 [=1109?] Een viertal bewerkte vuursteenen gevonden te Neer. Geschenk van den heer Berens aldaar.

22 september 1934 IJzeren bijl te Lottum

16 november 1934 DE VONDST TE ARCEN

Het geraamte waarschijnlijk van een koopman.

24 november 1934 Romantiek in het Noord-Limburgsche land

7 september 1935 Situla

28 september 1935 MERKWAARDIGE VONDST.

Door dhr. E. Cremers uit Maashees werd in een kiezelhoop nabij dhr. P. Lenssen een voor-historische, steenen strijdbijl gevonden. Het voorwerp heeft de zeldzame lengte van ruim 25 c.M. De kiezel was uit de Maas bij de Hamert (Arcen) opgebaggerd. De bijl is door dhr. Cremers ten geschenke gegeven aan het Gymnasium der Paters Franciscanen alhier.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

1 augustus 1936 OUDE URNEN EN GRAVEN TE SWALMEN

Oudheidkundige onderzoekingen door het Rijksmuseum te Leiden.

In de afgelopen drie weken werden oudheidkundige onderzoekingen ingesteld door het Rijksmuseum van Oudheid te Leiden, onder leiding van den Conservator Dr. F. C. Bursch op de Wylerheide, Oostelijk van Swalmen. Bij de ontginningswerken, die in den afgelopen winter aldaar plaats vonden als werkverschaffingsobject, werden aldaar eenige urnen gevonden, die dank zij de goede zorgen van het gemeentebestuur, inzonderheid Burgemeester Strens en den gemeenteopzichter Geraedts, alsmede van den Zeereerw. Heer Pinckers, pastoor te Asselt, voor de wetenschap bewaard bleven en op het oogenblik gerestaureerd worden in het Museum te Leiden, om later verdeeld te worden onder de musea te Leiden, Maastricht en Asselt.

Doel van het onderzoek was in de eerste plaats zoo mogelijk den omvang en den aanleg van dit urnenveld vast te stellen. Ondanks de moeilijkheden, verbonden aan het feit, dat het geheele perceel heidegrond reeds omgespit was, is men daar vrijwel in geslaagd. Geconstateerd werd, dat het urnenveld zich oorspronkelijk in een betrekkelijk smalle strook uitstreckte langs den weg Swalmen-Brugge (Dld.) en zijn voortzetting vond in de terreinen nu ingenomen door de fabriek en de opslagplaatsen van de firma Gebrs. Terstappen. Wat den aanleg betreft, deze was betrekkelijk onregelmatig, de meestal rondom de urnenbijzettingen aan te treffen rondlopende greppels ontbraken deels, anderdeels waren zij zeer verschillend van grootte en niet in alle gevallen cirkelrond, doch ellipsvormig. Ook bij dit onderzoek kwamen weer verschillende urnen voor den dag, die tezamen met de reeds vroeger gevonden exemplaren een duidelijk beeld gaven der verscheidenheid in vorm en versieringswijze. Alle gevonden urnen zijn fraai versierd, hetzij met diep ingekerfde geometrische ornamenten, hetzij eenvoudiger met verticale vingerindrukken. Vorm en versiering duiden op een vroeg stadium der urnencultuur, overeenstemmend met bijv. de urnentypen, voor eenige jaren te Vlodrop gevonden. Van groot belang was het constateeren van talrijke grafheuvels in dezelfde omgeving, waarvan dit jaar een achttal werden onderzocht. Deze stammen uit een veel vroeger tijdvak en behooren tot de zgn. beker-cultuur. Afgezien van een enkele vondst van aardewerk, is dit het meest zuidelijk gelegen punt in Nederland waar men tot op heden deze cultuur aantroef. De heuvels dienden als grafmonument voor een of zelden meerdere dooden, die in het centrum werden bijgezet en bevatten steeds de sporen van een vergane grafbouw. In de meeste gevallen was hier deze grafbouw koepelvormig, meestal uit hout gebouwd, éénmaal bijzonder fraai en duidelijk kenbaar, uit plaggen. In één geval was de houten koepel tweemaal concentrisch ten opzichte van elkaar, in den heuvel te constateeren. Een andere heuvel vertoonde rondom de lijkkuil een krans van afwisselend dubbele en enkele palen. In het graf, dat soms niet in den vasten bodem was gegraven, werden enkele duidelijke afteekeningen der bijgezette lijken aangetroffen, in hurkhouding, met opgetrokken knieën op hun zijde liggend en steeds naar het Oosten georiënteerd. Tweemaal kwam het voor, dat twee dooden, boven elkaar liggend, op deze wijze duidelijk aangewezen konden worden. In één der heuvels was later, nadat de oorspronkelijke houten grafbouw door vermolming was ineengestort, een doode in gestrekte houding liggend in een door vuur uitgeholden boomstam ingegraven. De vondsten waren hier zeer rijk. In totaal werden hier 11 stuks vaatwerk gevonden, w.o. uit één graf 4 en uit de beide dubbelgraven resp. 3 en 2. Alle bekera hadden een gebogen S vormig profiel en waren met touwindrukken of met andere rechtljnige ornamenten rijk versierd.

De opgravingen werden Vrijdag j.l. bezocht door eenige Duitsche geleerden uit Bonn en Krefeld, die hun bewondering te kennen gaven voor de wijze, waarop de dikwijls weinig sprekende grondsporen te voorschijn gebracht en verklaard werden.

Het volgend jaar zullen waarschijnlijk de opgravingen worden voortgezet.

14 augustus 1936 Oudheidkundige vondsten te Swalmen (L.)

De laatste weken zijn te Swalmen (L.) oudheidkundige onderzoekingen ingesteld op de Wijlerheide, door het rijksmuseum van Oudheden te Leiden, ander leiding van den conservator dr. F. C. Bursch.

Den afgelopen winter waren hier n.l. bij de ontginningswerken eenige urnen gevonden; doel van 't onderzoek was nu den aanleg en omvang van het urnenveld na te gaan.

Bij dit onderzoek kwamen weer verschillende urnen voor den dag, die tezamen met de reeds vroeger gevonden exemplaren een duidelijk beeld gaven der verscheidenheid in vorm en versieringswijze. Alle gevonden urnen zijn fraai versierd, hetzij met diep ingekerfde geometrische ornamenten, hetzij eenvoudig met verticale vingerindrukken.

Vorm en versiering duiden op een vroeg stadium der urnencultuur, overeenstemmend met bijv. de urnentypen, voor eenige jaren te Vlodrop gevonden.

Van groot belang was het constateeren van talrijke grafheuvels in dezelfde omgeving, waarvan dit jaar een 8-tal werden onderzocht.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Deze stammen uit een veel vroeger tijdvak en behoren tot de zgn. bekercultuur. Afgezien van een enkele vondst aan aardewerk, is dit het meest zuidelijk punt in Nederland, waar men tot op heden deze cultuur aantrof. De heuvels dienden als grafmonument voor één of (zelden) meer doden, die in het centrum werden bijgezet en zij bevatten steeds de sporen van een verganen grafbouw. In de meeste gevallen was hier deze grafbouw koepelvormig, meestal uit hout gebouwd, éénmaal bijzonder fraai en duidelijk kenbaar, uit plaggen. In één geval was de houten koepel tweemaal concentrisch ten opzichte van elkaar in den heuvel te constateeren. Een andere heuvel vertoonde rondom den lijkkuil een krans van afwisselend dubbele en enkele palen. In het graf, dat soms niet in den vasten bodem was gegraven, werden enkele duidelijke afteekeningen der bijgezette lijken aangetroffen, in hurkhouding, met opgetrokken knieën op hun zijde liggend en steeds naar het Oosten georiënteerd. Tweemaal kwam het voor, dat twee doden, boven elkaar liggend, op deze wijze duidelijk aangewezen konden worden. In een der heuvels was later, nadat de oorspronkelijke houten grafbouw door vermolming was ineengestort, een doode in gestrekte houding liggend in een door vuur uit den boomstam ingegraven. De vondsten waren hier zeer rijk. In totaal werden 11 stuks vaatwerk gevonden, w.o. uit één graf 4 en uit de beide dubbelgraven resp. 3 en 2. Alle bekera hadden een gebogen S vormig profiel en waren met andere rechtlijnige ornamenten rijk versierd.

1 januari 1937 BOEKEN- EN TIJDSCHRIFTENNIEUWS.

In de Oudheidkundige Mededeelingen van het Rijksmuseum v. Oudheden te Leiden, nr. XVII (1936) bespreekt Dr. W. C. Braat in een artikel, getiteld: Overblijfselen uit den Romeinschen tijd bij Hout en Holt-Blerik (p. 47 vlg.) het resultaat van de opgravingen, verricht in 1934/35 bij Kessel aan de Maas. Allereerst kwam een kleine pottenbakkersoven voor den dag, waarbij een groot aantal scherven. Dit waren de overblijfselen van een zestigtal potten van een zeer laat-Romeinsch of vroeg-Frankisch type blijkens het zeer grove, zanderige en poreus-grijze baksel met ronde randvormen. De oven zelf, die 1.25 M hoog was, had als grondplan ongeveer den vorm van een sleutelgat. Daar een rooster schijnt ontbroken te hebben, werden de potten in het achterste gedeelte van de bijenkorfvormige ruimte geplaatst, welke boven een trek gat had. Dichtbij bedoelden pottenbakkersoven loopt een landweg, die blijkens de aan den zijkant gemaakte ingravingen, in aanleg Romeinsch is. Op den vasten grond (Maasklei) bevond zich een laagje zuiver zand, daarop 2 lagen gemengde grond (onzuiver zand) en 1 laag kiezel, zooals bij vele Romeinsche wegen het geval is. In de nabijheid ligt de zoogenaamde goudakker, waar herhaaldelijk laat-Romeinsche gouden munten gevonden zijn, waaronder een van den Oost-Romeinschen keizer Valens (364-378) en een van den West-Romeinschen keizer Valentinianus (364-375). Het artikel van Dr. Braat wordt door verschillende afbeeldingen verduidelijkt.

5 augustus 1937 OUDHEIDKUNDIGE ONDERZOEKINGEN TE SWALMEN

De reeds in 1936 zoo succesvol ondernomen opgravingen Swalmen werden in de afgelopen weken voortgezet onder leiding van Dr. F. C. Bursch, conservator bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Dit jaar werden eenige grafheuvels op den Boschberg gelegen, als mede een drietal heuvels op de terreinen van het Kasteel Hillenraedt onderzocht. De grafheuvels op Hillenraedt waren uit den vroegen bronstijd, en vertoonden gelijkenis met de verleden jaar onderzochte koepelgraven. In een der heuvels vond men zeer duidelijke sporen van in hurkhouding bijgezette lijken, in een andere lagen verbrande beenderen uitgestrooid in het graf. Belangrijk was de vondst van een drietal bronzen "Lappenbijlen" terzijde in de heuvels. Dit gebeurt zelden, dat men in het Zuiden en midden des lands bronzen voorwerpen in de graven aantreft en deze bijlen van Italiaansch model, waren uitstekend geconserveerd. Evenals verleden jaar zullen deze vondsten, samen met een later bijgezette urn, verdeeld worden tusschen de Limburgsche musea en het Rijksmuseum van Oudheden. De heuvels op den Boschberg waren uit plaggen opgebouwd, en in dit exuite kon de van enkele kringen van oorspronkelijk rechtopstaande palen duidelijk worden aangetoond. Evenwel vertoonde hier der heuvels bovendien een verschijnsel dat de juistheid van de voor ongeveer 20 jaren reeds door Dr. Holwerda voorgestelde reconstructie der koepelgraven bevestigde. Immers, boven in den heuvel vindt men binnen een dergelijken dubbelen palenkring een vijftal verkoolde balken naast elkaar liggend, juist zooals men zich die bij deze reconstructie had voorgesteld. Dat de geheele koepel niet bewaard gebleven was, lag hieraan, dat in later tijd de schedels van misdadigers, wier gebeente misschien in alle richtingen verstrooid werd, hier waren bijgezet. De graven zelf bevatten onverbrande lijken, in iederen heuvel later ook verbrande beenderen, al dan niet in een urn, waren bijgezet.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Tenslotte werd op eenige punten het bestaan van Romeinsche wegen in deze omgeving aangetoond, doordat zich in het profiel wegverharding van grint en de weggreppels aan weerszijden waarvan duidelijk afteekenden.

7 augustus 1937 RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEIDEN Verslag over 1936.

Dr. J. H. Holwerda heeft als directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden een verslag over deze instelling over het jaar 1936 uitgebracht. Daarin vindt men de klacht herhaald, dat de regeering voor aankopen zoo goed als niets ter beschikking stelt zoodat het "Fonds Gildemeester" wederom bijna alle aankopen heeft bekostigd. De heer W. Spijker te Amsterdam gaf opnieuw eenige interessante dingen ten geschenke o.a. een aantal gietvormen of zegels uit Tell Amarna. Ook van de heeren Chenet en dr. I. M. van der Vlerk zijn geschenken ontvangen. Van verschillende opgravingen, waarbij het Museum betrokken was, is verslag gedaan. Het museumbezit is toegenomen met verschillende voorwerpen, die bij deze onderzoekingen of door vondsten van particulieren zijn verkregen; zoo een zônebekertje uit Varsseveld, een Romeinsche amphora uit Wamel; bronzen voorwerpen uit Romeinschen tijd, uit Heerewaarden; Romeinsch en Germaansch aardewerk uit de Maas bij Lith en uit Alphen aan de Maas, een "Faltenbecher" uit Megen, Hallstatt-potjes te Oss gevonden, een bronzen Hallstatt-zwaard en urnen uit de buurt van Venlo, klokbekers van een grafveld bij Swalmen. De conservator dr. T. C. Bursch en dr. W. C. Braat, conservator titulair en ook de directeur zijn blijkbaar weer onvermoeid bezig geweest om wat de grond van Nederland in prae- en vroeghistorisch opzicht bergt, voor den dag te laten komen. Daar dr. Holwerda de laatste maanden van het vorige jaar ernstig ongesteld was, werd hij vervangen door dr. W. D. van Wijngaarden. Ook door verschillende publicaties en de bekende avondlezingen in het Museum toonde de instel[l]ing haar activiteit. De bibliotheek werd met 159 nummers vermeerderd en een platencollectie van grafvondsten van Toetenchamon uit de "London News" werd overgenomen. Het totaal bezoek bedroeg 8859.

25 augustus 1937 Skelet in de Peel

16 mei 1938 OPGRAVINGEN TE HELDEN-GRASHOEK

In verband met de verschillende vondsten gedurende de laatste jaren gedaan te Helden-Grashoek (L.), waarbij urnen en andere voorwerpen uit vroegere eeuwen werden opgegraven, zullen thans onder de leiding van dr. F. C. Bursch van den Oudheidkundigen dienst te Leiden, begin Juni opgravingen worden gedaan op den aldaar gevonden heuvelrug.

12 juni 1938 OPGRAVING HELDEN-GRASHOEK

Onder leiding van dr. Bursch van het Oudheidkundig Museum te Leiden is men thans te Helden-Grashoek (L.) begonnen met opgravingen op een terrein, waar den laatsten tijd meermalen oudheidkundige vondsten gedaan werden. Door het graven van een breede greppel rondom het terrein is men reeds tot de overtuiging gekomen, dat er goede resultaten zullen bereikt worden. Men verwacht over enkele dagen urnen te kunnen uitgraven, daar thans plaatsen ontdekt zijn.

8 juli 1938 DE OUDHEIDKUNDIGE OPGRAVINGEN TE HELDEN.

Opnieuw belangrijke vondsten.

Ook de tweede opgraving in het urnenveld te Koningslust (gem. Helden) heeft belangrijke vondsten aan het licht gebracht. Ruim een week hebben veertien arbeiders onder deskundige leiding van dr. Bursch uit Leiden, den bodem onderzocht. De opgravingen vonden hun hoogste bekroning in het blootleggen van een koepelgraf, dat nog duidelijk de kenmerken van een oude begraafplaats droeg.

In dit koepelgraf bevonden zich een zevental urnen, waaronder verschillende van zeldzame vorm, verder een klokbeaker, een steenen mes en diverse steenen pijlpunten.

De vondsten dragen duidelijk het stempel van hun periode. Zoo zijn er thans urnen gevonden van 1000, 400-500 en 300 jaar voor Christus. Jammer was het, dat de terreinen waarin de opgravingen gedaan werden, eerst reeds gedeeltelijk waren omgegraven door ondeskundigen. De vondsten zullen opgezonden worden naar Leiden ter restauratie, waarna zij een bestemming krijgen.

10 oktober 1938 OUDHEIDKUNDIGE VONDSTEN. In Swalmen.

In de afgelopen weken werden in de gemeente Swalmen in Limburg op verschillende plaatsen oudheidkundige onderzoekingen verricht, uitgaande van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, onder leiding van dr. F. C. Bursch, conservator aldaar. In aansluiting aan de" onderzoekingen van 1936 en 1937 zijn allereerst twee grafheuvels afgegraven, die in boomkisten bijgezette verbrande menschenbeenderen bevatten. Hierdoor werd de reeks der verschillende grafvormen van omstreeks 1800 v. Chr. af, voordien reeds in deze gemeente aangetoond, verder

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

vervolledigd, zoodat men hier van dit jaartal af een voortdurende bewoning kan aannemen tot in den Romeinschen tijd. Uit laatstgenoemd tijdvak, maar in het bijzonder uit de tweede eeuw onzer jaartelling, dateerden de resten eener Romeinsche villa, met welwillende toestemming van den eigenaar, den heer Finken, op zijn buitengoed "Groenewoud" opgegraven. Deze woonresten lagen aan de Swalm, dicht bij den in 1937 aldaar aangetroffen Romeinschen weg. In de buurtschap "Middelhoven" konden drie Romeinsche pannenovens uit het laatste gedeelte der tweede eeuw worden blootgelegd, de eerste vondsten van dien aard in Limburg. Deze ovens waren buitengewoon goed geconserveerd, zoodat tal van details beter dan elders bestudeerd konden worden. Het centrale rookkanaal en de zijwaarts schuin naar boven loopende zijkanalen waren aan een zoodanige hitte van het laaiende vuur blootgesteld geweest, dat hun wanden met een vrij dikke laag groen of blauw glazuur van fraaie kleuren was bedekt. Dit vuur bereikte het te bakken materiaal, dat op een kleivloer er boven stond, door tal van kleine ronde openingen in dien vloer. Het geheel was oorspronkelijk overwelfd, in de overkapping moeten gaten uitgespaard zijn geweest voor het ontsnappen van den rook. Ten slotte waren die ovens tezamen overdekt met een op palen rustende kap, waarvan echter slechts de groote steenen, waarop de steunpalen rustten, in een vierkant werden teruggevonden. In deze ovens, die elkaar ten deele bedekten, en dus na elkaar in gebruik waren (eerst twee kleinere, daarna de grootere), werden behalve enkele scherven, ook pannen, vloertegels, verwarmingsbuizen, enz. aangetroffen. Op enkele pannen kwam een inscriptie voor, op andere de indrukken van een Romeinschen spijkerschoen en van een honde- of vossepoet. Een rijtje afgewerkte tegels rustte nog op de plaats, waar een der dekpalen had gestaan, gereed om naar de afnemers te worden vervoerd. Deze groote en bloeiende industrie, waarvan de erfgenamen in het Swalmen van heden van dezelfde klei pannen enz. maken, heeft blijkbaar onverwachts haar bedrijf gestaakt. In de nabijheid van de ovens werd de kleikuil aangetroffen, terwijl althans ten deele de grondstof in de onmiddellijke omgeving aan de Swalm moet zijn gewonnen. Aangezien het hier een zoo uitstekend geconserveerd en uit historisch oogpunt belangrijk object betrof, het eerste van dien aard in Limburg gevonden, was de belangstelling van de zijde der industrieelen in Limburg, evenals van de bevolking van Swalmen zelf, zeer groot.

10 augustus 1940 OPGRAVINGEN IN NOORD-LIMBURG

Tal van belangrijke vondsten. Veel ging verloren.

De oprichting van het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, eenige weken geleden, is in de kringen van belanghebbenden in Noord-Limburg met groote instemming ontvangen. Dit misschien wel in de eerste plaats hierom, omdat het nu tot het verleden zal gaan behooren, dat door onbevoegden opgravingen kunnen worden verricht met het gevolg, dat belangrijke terreinen voor het doen van opgravingen verloren gaan.

In Limburg zijn in de laatste halve eeuw steeds meer terreinen ontgonnen. Bovendien werden zeer vele heuvelranden van hoogterrein afgegraven. Dit is vrijwel steeds geschied zonder dat ook meer eenigszins werd gelet op de al dan niet belangrijkheid van deze terreinen in oudheidkundig opzicht. Behalve dat Limburg daardoor aan schoonheid heeft ingeboet - het heuvelachtige, dat hier aan het landschap zoo'n apart cachet gaf, verdween - heeft het daardoor ook ingeboet aan belangrijkheid. Zulke afgegraven terreinen immers bezaten dikwijls een eigen geschiedenis, welke voorheen tot den natuurliefhebber sprak, maar thans zoo goed als waardeloos voor hem is geworden. Sommige dezer terreinen zijn kunstmatige hoogten - b.v. grafheuvels - meerendeels zijn het echter natuurlijke hoogten, die veelal in lang vervlogen tijden door den mensch zijn betreden: de mensch heeft er geleefd en gewerkt zijn sporen achter gelaten.

Vooraf in de jaren, dat in Limburg groote werken werden verricht - het aanleggen van spoorlijnen, het graven van kanalen e.d. - zijn niet alleen daarbij vele hoogten afgegraven, welke in het traject lagen, maar ook vele ver er van verwijderde hoogten, die als zanddepôt beschouwd en vergraven werden. Vanzelfsprekend zijn in dien tijd af en toe vondsten gedaan, die de aandacht trokken. Deze belangstelling zakte echter spoedig. De vondsten werden n.l. vroeger niet voldoende bestudeerd. Men stelde zich tevreden met het verzamelen van die gevonden voorwerpen, - meestal alleen de gave, zooals urnen en wapens. Scherven vond men van geen belang. Evenmin als de vondstomstandigheden, welke voor de deskundigen thans een bijzondere beteekenis zouden hebben. Tengevolge van al deze omstandigheden is het mogelijk geweest dat men tot voor kort o.a. van meening was, dat het vuursteen zoo goed als uitsluitend in Zuid-Limburg werd geslagen en van daar in voor-historische tijden werd verhandeld naar andere terreinen, waarbij men ook het overige gedeelte van Limburg meende te mogen rekenen. De onderzoekingen van den heer L. D. Keus te Venlo, die als archeoloog en berichtgever van het Rijksmuseum opgravingen doet in Noord-Limburg en Oostbrabant, hebben onomstootelijk de onhoudbaarheid hiervan aangetoond wat betreft de omgeving van Venlo en verren omtrek. De laatste zes jaar heeft hij hier tal van opgravingen gedaan en daarbij is hij tot de conclusie gekomen, dat hier wel degelijk vuursteenateliers geweest zijn, die blijkbaar eeuwen lang in gebruik zijn geweest: verschillende al van ongeveer 20.000 vóór Chr. of

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

nog eerder tot aan het neolithicum, anderen ook nog daarna.

Deze ateliers zijn alle gelegen op hoge terreinen, bijna steeds op vlakke toendrabanken. Ze zijn als regel niet lager dan 20 meter boven A.P. en ze vielen daardoor – vooral als ze nabij bewoonde oorden lagen of nabij straatwegen, spoorbanen, e.d. – ten offer aan afgravingen als zanddepôt. Voor wegenbouw, ophooging van terreinen, steenfabricatie e.d. zijn al deze plaatsen geheel of ten deele vernield. Van al de ateliers, die de heer Keus tot nog toe heeft kunnen ontdekken, is er thans geen enkele meer intact: bijna alle zijn geheel afgegraven of vergraven.

De ateliers bezaten elk meer dan een slagcirkel (slagplaats). Op de grotere ateliers werden nog vier of vijf slagplaatsen gevonden, wat niet uitsluit dat er nog meer geweest kunnen zijn. Ze zijn allemaal gelegen nabij terreinen, waar van nature vuursteenklompen gevonden werden, alsook stukken (kalkzand) Devongesteente. Die oudste bewoners hebben die beide gesteenten verwerkt en wel klein gereedschap (mikrolithen) en grotere stukken gereedschap van Devongesteente. Behalve vele geslagen vuursteen en verschillende grotere werktuigen en werksteenen van Devongesteente werd hier een knot gevonden, welke voor de zalmvisscherij gebruikt is en soortgelijk is aan die, welke aan den Maaskant werd gevonden: dit is een vondst van zeer groote beteekenis. Ateliers werden gevonden – thans zijn ze, zooals gezegd, alle zoo goed als geheel vergraven – ten N.O. van Venlo twee groote en drie kleine; een bij Ossenberg en een bij Lomm en een bij de sluis te Belfeld. Slagcirkels werden gevonden te Lottum, Molenbosch en Hout. Zoowel aan den Oost- als aan den Westkant van de Maas liggen op eenigen afstand hoogteruggen, die thans hoe langer hoe meer in cultuur worden gebracht. Deze hoogteruggen zijn bijna steeds plaatsen, waar in vroeger tijd menschen woonden of begraven werden. De woonplaatsen van vóór Christus (inheemsche bevolking) lagen volgens de onderzoekingen van den heer Keus bijna steeds halverwege de helling. Twee daarvan lagen zoo laag, dat een wal van een meter noodig was om de bewoners tegen hoogen waterstand te beschutten. Deze vondsten van archeologisch groote beteekenis zijn beide geheel afgegraven voor zandwinning. De een ligt halverwege den weg Grubbenvorst–Blerick; de andere halverwege den weg Belfeld–Reuver.

Bij het in cultuur brengen van grond werd aan den Westkant van de Maas op een hoogterug een La Taine-woonplaats gevonden. In het algemeen kan gezegd worden, dat de hoogterug van Kessel–Eych tot Baarlo een onafgebroken reeks urnenvelden is, waar allerlei materiaal is te vinden. Deze hoogterug wordt steeds meer in cultuur gebracht, hetgeen gaat ten koste van veel vondsten. Uit dit alles blijkt hoe zeer het noodig is, dat het verwerken, vergraven, of in cultuur brengen van terreinen, die in oudheidkundig opzicht van beteekenis kunnen zijn, geschiedt onder deskundig toezicht, zoodat vondsten en vondst-omstandigheden ter kennis van het rijk kunnen worden gebracht.

10 augustus 1940 Munten uit den tijd van Konstantijn den Groote.

De opgravingen a. d. Kruisstraat–N. Lindestraat–Corlovaallumstraat te Heerlen hebben dezer dagen tot een belangrijke ontdekking geleid. Nabij den grooten verwarmingsoven, welke langzaam bloot komt te liggen, zijn thans munten gevonden uit den tijd van Konstantijn den Groote. Dit is van groot belang, omdat verscheidene historici – o.a. Holwerda en Peters – van meening waren, dat ca. 250 na Chr. in Z.-Limburg geen Romeinen meer gevestigd waren en het land een nagenoeg geheel verlaten woestenis zou zijn geweest. Deze muntvondst logenstraft nu die theorie, daar de verblijfperiode der Romeinen met minstens 100 jaar wordt verlengd tot ±350 jaar na Chr. De vindsters van deze munten, o.w. de bekende archaeoloog dr. Becker uit Beek (L.), hellen thans over naar een theorie, dat er wellicht nu ook vondsten gedaan zullen worden uit den vroeg-christelijken tijd. Tijdens Konstantijn den Groote werd nl., zooals bekend, in 318 bij het Edict van Milaan, aan de Christenen godsdienstvrijheid verleend. Het is daarom zeer waarschijnlijk, dat er in Z.-Limburg omstreeks het jaar 350 Christenen zijn geweest en dat dus van deze wellicht ook eenig overblijfsel gevonden zal worden.

20 september 1941 OPGRAVINGEN TE KESSEL-HOUT

De laatste weken is het Rijksmuseum van oudheden onder leiding van dr. Bursch bezig geweest met opgravingen onder Kessel in Limburg. Op een terrein, al eenige jaren geleden gemeld door een correspondent van het museum, den heer Keus uit Venlo, had men tijdens de mobilisatie bij militair graafwerk Romeinsche muurfundamenten ontdekt. Bij het thans ondernomen onderzoek bleek, dat men te doen had met de fundamenten van een vrij groot maar eenvoudig gebouw uit Romeinschen tijd. De groote massa gevonden houtskool wijst erop, dat op deze fundamenten een houten bovenbouw heeft gestaan; trouwens ook enkele groote nagels, die hierbij gebruikt waren, zijn teruggevonden. Dit gebouw is door brand vernield. Later is op dezelfde plaats een veel kleiner gebouwtje opgetrokken, waarvan men eveneens de fundamenten heeft gevonden, ook uit den Romeinschen tijd. Het gevonden aardewerk was in hoofdzaak Romeinsch, terwijl er ook eenige inheemsche stukken onder waren. Op grond van het aardewerk kunnen beide gebouwen gedateerd worden in de derde eeuw n. Chr. Munten werden ditmaal niet gevonden. Wel bleek, dat op een naburig terrein telkens Romeinsche munten

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

gevonden zijn, die – zoals vanzelf spreekt – voor de dateering van het grootste belang zijn. Vaak zijn deze munten ver onder de waarde verkwanseld. Zoals meestal, bleek dus ook hier weer, dat het en in het belang van de wetenschap en in het belang van den vinder is, als vondsten – en dit geldt natuurlijk evenzeer voor munten als voor andere oudheden zoals urnen enz. – gemeld worden aan het Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg, Leiden, daar het als niet-deskundige ondoenlijk is de waarde van zulke vondsten te bepalen. Het ligt in de bedoeling [het] onderzoek volgend jaar voort te zetten op het aangrenzende terrein, waarop bij een proefgraving eveneens panstukken, fundeeringen en zelfs brokken muurschilderwerk gevonden zijn.

6 augustus 1942 Nieuwe wegen bij het archeologisch bodemonderzoek

VERDEELING DER PROVINCIE IN ARCHEOLOGISCHE RESSORTEN MET ALS CENTRA DE STREEK-MUSEA

De instelling van archeologische ressorten met als middelpunt de verschillende streek-musea, beteekent een belangrijke vooruitgang op het gebied van het methodisch bodemonderzoek naar monumenten van geschiedkundige waarde. Deze reeds lang voorbereide regeling is van kracht geworden door een beschikking van den secretaris-generaal van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming d.d. 31 Juli jl. Hiermede is een wettelijke grondslag gelegd voor een regeling die reeds geruimen tijd was ontworpen en die men zou kunnen beschouwen als een decentralisatie-maatregel op archeologisch gebied. Voorheen immers werden de meeste opgravingen op grotere schaal uitsluitend verricht onder auspiciën van het Oudheidkundig Museum te Leliden of het Archeologisch Instituut te Groningen. Deze twee universitaire instellingen beschikten over het noodige wetenschappelijk en praktisch geschoolde personeel en genoten bovendien Rijkssteun. Maar buiten deze instellingen kon ieder op eigen gelegenheid opgravingen verrichten als hij van den eigenaar van den grond verlof kreeg en over tijd en middelen beschikte om het werk tot een goed einde te brengen. Op deze wijze was het nogal een kostbare liefhebberij en de kennis van de geschiedenis van ons gewest (en we denken dan met name aan de pre-historie) danken wij aan die voortvarende en deskundige mannen, die gaarne hun offer van tijd en geld er voor brachten. Dat er voor Limburg nog vrij veel behouden bleef van datgene wat in den loop der tijden uit den bodem te voorschijn kwam, danken we ook aan deze mannen. Want zoo gauw als Leiden of Groningen er aan te pas kwamen (en dit was vooral het geval bij veelbeloovende exploraties), dan gingen de voorwerpen uit den Limburgschen grond regelrecht naar deze centrale verzamelplaatsen, terwijl de plaatselijke instellingen in het gunstigste geval met een gipsafgietsel werden gelukkig gemaakt. Dit alles nu is gewijzigd door de officieele erkenning van de streek-musea als toezichhoudende organen bij opgravingen in het onder hen ressorterende gebied. Bij voorgenomen bodemonderzoek moet het streek-museum er in gekend worden, terwijl de vondsten ter zijner beschikking moeten worden gesteld. Deze belangrijke taak heeft het museum gemaakt tot het middelpunt van het geschied- en oudheidkundig leven in een bepaalde streek. Het is daardoor officieel erkend. Als overkoepelende organisatie houdt het Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap die gebieden voor zich gereserveerd, welke niet aan een streek-museum werden toegewezen. Het Genootschap wordt tevens de verbindende schakel met de centrale musea te Leiden en Groningen. De taak van het Genootschap is gedelegeerd aan de archeologische sub-commissie voor de provincie Limburg, die onder de beproefde leiding staat van dr. H. J. Beckers Sr. te Beek. De hoofden van de verschillende streek-musea zijn qualitate qua corresponderend lid der sub-commissie en houden deze door regelmatige toezending van berichten en verslagen op de hoogte van den stand der opgravingen in hun archeologisch ressort. Volgens de hierboven genoemde beschikking van den secretaris-generaal van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming zijn deze archeologische ressorten aan de met name genoemde streek-musea als volgt toegewezen:

- 1o. Het Provinciaal Oudheidkundig Museum van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te MAASTRICHT, met als ressort de geheele provincie Limburg en in het bijzonder Zuid-Limburg, in het Noorden tot en met de gemeente Bunde, Meerssen, Valkenburg-Houthem, Hulsberg, Klimmen, Schin op Geul, Wijlré en Wittem;
- 2o. Het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum te HEERLEN, met als ressort de gemeenten Schinveld, Merkelbeek, Brunssum, Amstenrade, Hoensbroek, Nuth, Schimmert, Wijnandsrade, Voerendaal, Simpelveld, Bocholtz, Heerlen, Scheijdt, Kerkrade, Eijgelshoven en Ubach over Worms.
- 3o. Het "Museum Dokter Beckers" te BEEK, met als ressort de gemeenten Geulle, Ulestraten, Spaubeek, Beek, Elsloo, Stein, Urmond, Geleen en Schinnen;
- 4o. "Museum Het Land van Sittard" te SITTARD, met als ressort de gemeenten Sittard, Munstergeleen, Oirsbeek, Bingelrade, Jabeek, Limbricht, Born, Obbicht en Papenhoven, Grevenbicht, Susteren, Roosteren, Nieuwstadt, Ohé en Laak, Echt, Stevensweert, Montfort en Posterholt;
- 5o. Het Stedelijk Museum te WEERT, met als ressort de gemeenten Neeritter, Ittervoort, Hunsel, Grathem, Baexem, Heythuysen, Stramproy, Weert en Nederweert;
- 6o. Het Gemeentelijk Museum te ROERMOND, met als ressort de gemeenten Roermond, Haelen, Horn, Beegden, Herten,

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Maasbracht, Linne, Odiliënberg, Melick en Herkenbosch, Vlodrop, Maasniel, Swalmen, Buggenum, Nunhem, Neer, Beesel, Heythuysen, Roggel, Meijel, Grathem, Heel en Panheel, Wessems, Thorn en Ittervoort;
70. Het Folkloristisch Museum van het monumentale kerkje te ASSELT, met als ressort de gemeenten, vermeld onder 60;
80. De Tegelsche Oudheidkamer te TEGELEN, met als ressort de gemeenten Tegelen, Venlo Belfeld, Arcen en Velden, Maasbree, Helden, Horst en Sevenum;
90. Het Gemeentemuseum te VENLO, met als ressort de gemeenten, vermeld onder 80., en met de bepaling, dat de erkenning ingaat op den dag, dat het museum zal zijn gesticht.

2 december 1942 Mook.

Oudheidkundige vondsten. – Door manschappen van den N.A.D werd onlangs, zooals we reeds meldden, bij opgravingen nabij de Mookerschans een vondst van oude urnen gedaan. Naar Dr. Braat van het Oudheidkundig Museum te Leiden thans vaststelt. dateeren deze tanen naar alle waarschijnlijkheid uit de jaren 800 voor Christus. De urnen zullen t.z.t. naar het Museum te Leiden worden overgebracht.

11 augustus 1948 Historisch bodemonderzoek in Limburg
Oudste Limburgse Maria kapel bij Tienray terug gevonden
Ontdekkingen rond de "Kerstpoer" te Geisteren

VENLO, 10 Aug. – Drs. P. Glazema, waarnemend directeur van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, die in Limburg opgravingen verricht heeft in Tienray het oudste kapelletje voor de Maria-devotie gevonden. Sinds 1400 is Tienray als genade-oord bekend en de verering van Maria neemt in dit dorpje een grote plaats in. De Duitsers verwoestten het plaatsje grondig en de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek heeft daar nu de laatste tijd opgravingen verricht. Daarbij werd dan het oudste kapelletje van deze Maria-devotie teruggevonden, dat zeer kleine afmetingen heeft, namelijk 2 bij 6 meter. Het was naar alle waarschijnlijkheid een woudkapelletje, dat vermoedelijk door een daar in de buurt wonende kluizenaar werd onderhouden. Later werd een grotere kerk by het kapelletje gebouwd. Tienray bezat ook een bekend houten O. L. Vrouwebeeld.
Zeer belangrijke ontdekkingen deed drs. Glazema ook te Geisteren, waar hij overblijfselen vond van een houten kerk met vermoedelijk brandsporen en dierenbeenderen van een voor-christelijke cultus. Buitengewoon interessant was zijn vondst by de St. Willibrorduskapel, welke midden in het bos op een knooppunt van zes wegen is gelegen. Sedert zeer oude tijden was deze plek gewijd aan de devotie van de H. Willibrordus. Daar is namelijk een put gebouwd in een oud veentje, dat zich in de eerste eeuw van onze jaartelling aldaar bevond. Het verhaal gaat, dat Willibrordus te Maashees aan land is gegaan en daar het H. Doopsel heeft toegediend. De put wordt om die reden dan ook "Kerstpoel" genoemd. De gedane opgravingen hebben nu aangetoond, dat er inderdaad sprake is geweest van een gegraven gracht. In de loop der eeuwen verzande deze gracht door zandverstuivingen. Men heeft toen de gewijde ruimte door een wal van zoden omgeven. De put, die eerst excentrisch lag, kwam later midden in de cirkelvormige poel te liggen. Tenslotte is het veentje gedicht, maar de put is blijven bestaan. Pas in de 15de eeuw werd daar toen de kerk gebouwd. In dit jaar heeft de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek een 18 à 20 kerken in Limburg uitgegraven. Eerst werkte men in de omgeving van Roermond, thans boven Venlo. Onderzoekingen werden verricht te: Beegden, Maasniel, Buggenum, Baexum, Herten, Herkenbosch, Blerick, Venlo, Grubbenvorst, Sevenum, Broekhuizenvorst, Broekhuizen, Lottum, Swolgen, Tienray en Geisteren. Mgr. Lemmens en zijn Coadjutor mgr. Hanssen zijn persoonlijk eenmaal de werkzaamheden in ogenschouw komen nemen. Te Buggenum werden o.a. de palen van een houten kerk ontdekt, te Grubbenvorst de paalfundering van een mooie houten kerk onder de fundering van een zeer grote kerk van oersteen en mergel en te Swolgen de fundering van een kleine vierkante kerk van oersteen.

29 april 1952 Belangrijk Romeins vrouwengraf ontdekt

Bij ontginningswerkzaamheden in het dorp Esch nabij St. Michelsgestel is een tweede romeins graf ontdekt van twee bij een meter. Hierin bevonden zich niet minder dan 35 aardewerkpotten, alsmede een groot aantal glazen flessen, bakjes, kommetjes en een reukflesje. Ook kwam een terra sigillata-schaal te voorschijn. Het graf was overdekt met zoden en moet zich oorspronkelijk als een heuvel in het terrein hebben afgetekend. Als datering wordt aangenomen de tweede eeuw na Christus. Men meent dat men hier te doen heeft met een belangrijk vrouwengraf. Het graf is uniek wat de rijkdom betreft.

10 augustus 1954 Waar vondsten zijn gedaan

Br. Wouters beschrijft ons enkele rijkere gebieden, waar vondsten van "artefacten" aan het licht kwamen. Dat zijn de

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

omgeving van Hingen en Montfort en Neer. Van bijzonder belang zijn niet alleen de afbeeldingen in heldere lijntekeningen van de gevonden stenen voorwerpen (wapens en huisraad, doch vooral het kaartje van de vindplaatsen in de provincie. Uit het Oud-Palaeolithicum zien wij vermeld: Ell-Hunsel, Echt, Kling en Ubach over Worms; uit het Jong-Pal[ae]olithicum: Baarlo, Belfeld, Hout, Kessel, Neer, Horn, Leeuwen, Montfort, Hingen, Echt; uit het Metolithicum: Velden, Venlo, Blerick, Baarlo, Belfeld, Hout, Kessel, Neer, Weert, Horn, Leeuwen, Ell-Hunsel, Herkenbosch, Montfort, Hingen, Echt, Kling en Sweykhuisen. [...]

19 november 1963 Romeinse opgravingen te Haelen
HEERLEN, 18 nov. (eig. red.). – Bij het afgraven van de heuvel "Melenborg" bij de PLEM-centrale aan de Maas te Haelen zijn Romeinse resten aangetroffen. In deze buurt zijn al vaker opgravingen geweest te weten in 1848 en 1849, maar de gegevens hierover zijn ten dele verloren gegaan. Van deze plek vermeldt men onder andere een deel van een groot beeld, waarin Hercules werd gezien, drie munten uit de 2e eeuw na Chr en het dakpanstempel: CEC. Het militaire karakter van de "Melenborg" staat reeds lang vast, doch de huidige opgraving zal nieuw licht kunnen werpen op de omvang. In het begin van dit jaar werd in de nabijheid van deze heuvel de votiefsteen van de godin Rura opgebaggerd.

21 januari 2016 Enige opmerkingen m.b.t. de onderzoeken door het Rijksmuseum van Oudheden:
Blijft een feit dat nu al 104 jaar ik en de meeste Helenaveners of afstammelingen daarvan, zoals ikzelf – de gehele gang van zaken rond de Peelhelm uiterst bedenkelijk vinden en gevonden hebben. Je zou daarover een kleine enquête kunnen houden. En eigenlijk duurt dat tot heden toe door. De desinteresse blijkt uit hun website: eerst hadden ze 37, dan 39 munten met Constantijn. Hun datering zit er een beetje naast, maar alas. Ze hebben nooit een bepaalde eigenaardigheid op die munten ontdekt – ik laat maar in het midden wat dat is. Het aantal zou nu moeten bijgesteld zijn op 38, want zoveel schijnen ze er in werkelijkheid te bezitten. Niemand, Evelein uitgezonderd, maar die wist het ook niet, maakt hierop ook maar een enkele opmerking. De inventarisatie van die munten heb ik eigenhandig moeten aanpassen vanwege spel- en transcriptiefouten. Op de website van het RMO wordt de helm gedateerd op 315-319 o.i.d. en dat is bespottelijk! Deze helm is eeuwen ouder. Er is nooit een onderzoek gedaan naar een ander topstuk van hen, de Sierschijf van Helden, en of er een verband kan zijn. Er is nooit serieus gereageerd op de brief van A. Bos over de voorwerpen die hij in bezit had. Er is nooit iemand komen kijken naar de vindplaats. Holwerda jr. kwam naar station Deurne om de zaak op te halen... om thuis tot de ontdekking te komen dat een wangklep ontbrak! Terwijl die wel degelijk gevonden is. Die zal wel bij Bos terecht zijn gekomen! Indien gewenst kan ik in detail doorgaan die de desinteresse bewijzen. Zoals al eerder geschreven, wel opgravingen doen in verre landen, maar een stap terug naar een duidelijke omschrijving van de huidige inventaris heeft men niet, of die zitten vol fouten en omissies. Er moet nu werkelijk eens een onderzoek plaats vinden waarom een extreem kostbaar voorwerp in het moeras terecht gekomen is. In Leiden voelt men zich daar te groot voor, terwijl juist veel opzien zou baren, als een betere verklaring wordt gegeven dan de onzin die nu met hun stilzwijgende goedkeuring overal geschreven wordt. Tot slot nog zij opgemerkt dat men in Leiden geen enkele affiniteit schijnt te hebben met moderne (nu, 100 jaar oud) onderzoeksmiddelen. Zelfs tamelijk simpele, zoals spectroscopie o.i.d. schijnt men daar nog niet te kennen.

Peelhelm e.d. te Helenaveen [15 juni 1910]

30 april 1910 Zeer opmerkelijk is het artikel **Limburgsche Sagen en Legendes**. SCHATBERG, KRONENBERG, DE MEIR EN SCHENKENBURG ONDER SEVENUM., dat A.F. van Beurden publiceert in het blad Buiten, 30 april 1910, dus enkele maanden vóór de vondst van de Peelhelm. Het artikel gaat eigenlijk over enkele gehuchten die tot Sevenum behoren. Van Beurden bezoekt het dorp daadwerkelijk want hij schrijft: *Verder aan den horizon bosschen, torens, fabrieksschoorstenen, een boortoren, die de langzaam komende omzetting der Peel in bewoond en winstgevend terrein aankondigen.*

Die boortoren moet diepboring 11, America, geweest zijn, gemeente Horst, sectie F, perceel 974. Tijd van 5 april 1909 tot 19 januari 1910.

Hierop volgde diepboring 12, Beesel, van 27 januari tot 28 september 1910, deze was waarschijnlijk van de Schatberg in Sevenum minder goed zichtbaar.

Van Beurden noteert uit de mond van verschillende personen een verhaal over een officier, in Romeinse of Spaanse dienst, die daar gesneuveld zou zijn, klaarblijkelijk in een gevecht.

2 maart 1968 AMATEUR-ARCHEOLOG SCHRIJFT BOEKJE IN VIJF AFLEVERINGEN
TUINDER ONTSLUIERT GEHEIMEN DER PEEL HELDEN-PANNINGEN, 2 maart – "Ik beweer niets anders dan dat ik doorgedrongen ben in het rijk der geesten, in het rijk der levende geesten, in het andere zijn". Daarmee kondigt tuinder Leo Kluytmans – 61 jaar oud – in de buurtschap Grashoek van de gemeente Helden-Panningen een onthulling van Peelmysteries aan; o.a. wil hij de sluiers oplichten over een moord, die niet minder dan 17 eeuwen geleden in de Peel werd gepleegd. De moord op een Romeins veldheer waarvan skeletresten en delen van kleding en uitrusting in 1910 zijn gevonden.

ARCHEOLOGEN VAN naam hebben daarover nog geen klaarheid gekregen.
"Sinds 1 mei 1960 heb ik regelmatig contact met de vermoorde. In het begin was dat een

27 april 1910
27 April 10.
Den WelEd. Heer A. F. van Beurden. Roermond. Mijnheer!

In antwoord op uw briefkaart dd. 20 dezer zend ik u ingesloten een kaartje, waarop de te meten terreinen zijn aangegeven De door rode lijnen ingesloten terreinen worden in cultuur gebracht, voor 't pachtcontract hebben wij de juiste groote nodig. Zoo mogelijk zien wij in den loop der volgende week uw bezoek te ontmoet.

Hoogachtend A. Bos.
een bijlage.

22 november 1910 Te Deurne (N.-Br.) heeft den Gemeenteraad besloten een deel van de Romein[s]che oudheden, welke indertijd door een arbeider in de peel gevonden zijn, voor zoover de gemeente daarop recht heeft, aan het Rijk te verkoopen voor f1000. Zij zullen dan geplaatst worden in het Rijks Museum van Oudheden te Leiden.

12 juli 1927 RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEIDEN.

Bij beschikking van den minister van Ond., K. en W. zijn benoemd tot berichtgevers van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, buiten bezwaar van 's Rijks schatkist: mr. J. Belonje, te Alkmaar, mr. G. J. ter Kuile, te Almelo; J. A. Hubregtse, te Burgh (Z.); H. Wieggersma, te Deurne; P. J. van der Feen jr., te Domburg; J. J. van Deinse, te Enschede; E. J. van Puijenbroek, te Goirle; jhr. dr. W. A. Beelaerts, te Haarlem; P. Peters, te Heerlen; mr. J. P. W. A. Smit, te 's-Hertogenbosch; dr. W. Goossens, te Maastricht; J. Graver, te Nieuw-Weerdinge; M. Daniëls, te Nijmegen; J. D. Koeslag, te Wageningen; mr. A. Th. ten Houten, te Winterswijk; F. Bloemen, te Wijchen.

11 april 1929 Tentoonstelling Hellas & Rome.

Uit Amsterdam meldt men ons nader: Aangemoedigd door het succes, dat de Egyptische tentoonstelling twee jaar geleden heeft gehad, heeft het Kon. Oudheidkundig Genootschap, met medewerking van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, in het Rijksmuseum alhier een tentoonstelling "Hellas & Rome" georganiseerd, die Maandagavond a.s. geopend zal worden en tot 9 Juni voor het publiek toegankelijk zal zijn.

Tot de belangrijkste tentoongestelde voorwerpen behooren: de bekende Dionysus-kop, een Christelijke sarcophaag uit de 3e eeuw onzer jaartelling, Grieksche vazen, Syrisch en Romeinsch glas, Etrurische en Grieksche gouden sieraden, de beroemde vergulde helm, die in N.-Brabant gevonden is, Romeinsche terra sigillata, bronzen vaatwerk enz. Verder komt er een afzonderlijke inzending van het Kon. Kabinet van Munten en Penningkunde te 's-Gravenhage, met eenige zeer beroemde cameeën, intagli en gouden munten (van Grieksche munten uit de 5e eeuw v. Chr. tot laat Romeinsche, 3e eeuw na Chr.).

14 april 1929 [...] Een zeer mooi en merkwaardig stuk is de verguld zilveren Romeinsche helm, in de nabijheid van Deurne in de Peel gevonden. Ook zij de aandacht gevestigd op de groote belegstukken van zilver, welke op leder genaaid deel uitmaakten van een Romeinsch paardentuig. Deze stukken werden hiertelende uit den Rijn opgevischt.

18 april 1929 [...] Een merkwaardig stuk is de verguld zilveren Romeinsche helm, in de Peel gevonden, versierd met ronde knoppen en ingeperste ornamenten. Voorts zien we zilveren belegstukken van Romeinsch paardentuig, welke uit den Rijn zijn opgevischt.

17 mei 1929 Die Romeinsche beschaving is niet zonder meer over die oude Batavieren heengegaan. Nog heden, na twintig eeuwen ongeveer, vinden we de sporen. De Leidsche Burcht is nog monument van Romeinsche vestingbouw en zoo nu en dan wordt in onze rivieren en op onze hooge gronden het een en ander gevonden, dat deze Romeinsche tijd weer doet herleven. Daarom trof ons die prachtig vergulde Romeinsche officiershelm zoo zeer, welke men nabij Deurne, niet ver van Helmond in de Peel opgegraven heeft. De Brabantsche en Limburgsche streek daar, welke de Peel heet is zeer eigenaardig. 20-40 meter boven Amsterdamsch Peil ligt hier de grond, welke oudtijds een bolwerk tegen invallen geweest en deswege ook nooit werd afgegraven en ontgonnen. Eerst in 't midden der 19de eeuw kwam daarin verandering en werden, deze gewesten waardevol. De afgravingen evenwel brachten Romeinsche oudheden voor den dag van groote beteekenis en een van de allermooiste is genoemde helm met bijbehorende stukken, welke ons van de schilderachtigheid van de Romeinsche legioenen een hoogen dunk vermogen te geven. Hiermee klopt ook het in den Nederlandschen Rijn opgebaggerde Romeinsche paardentuig, althans een aantal groote belegstukken van zilver, welke op leder genaaid zulk een tuig meevormden en stellig op verre afstand in 't zonlicht zullen hebben geschitterd.

7 maart 1968 Peelgeesten [brief van H. Linssen uit Selfkant]

1 januari 1970 "De mystiek van de Peel" door Leo Kluytmans te Grashoek
De 'poepen' een volksstam uit Westfalen in Duitsland hadden als deskundigen op dat gebied de Peel met afvoer-wijken en zij-vaartjes doorsneden.

En onmiddellijk daarop hadden gemigreerde arbeiders de grote aanval ingezet.

In de tachtiger jaren in het midden begonnen naderde men in het voorjaar van 1910 de laatste 'vale banken', die doodliepen tegen de brede voet van de hoogte waar ze in de volle lengte parallel mee lagen.

Onder die honderden naamloze arbeiders zou Gabriël Smolenaars (roepnaam Gebbel) uit Meijel de ontdekking doen. Toen de lange rij turfgravers zwoegend en zwetend die 'deuk' in het veen naderde, had niemand er een idee van wat hun wachtte. Ze hadden het kunnen weten, met een beetje doorzicht, die in het oog vallende inzinking.

Het is wel mogelijk dat in die lange tijd door de slag de plek vervaagd was.

Wild en hard werd er gewerkt, het beulswerk turfgraven, er werd geld verdiend, en de opzichters der NV's hielden er geen overwegingen op na welke buiten de harde praktijk van hun (bazigheden) vielen. [...] Maar de arbeiders groeven door, het tempo lag hoog, veel te hoog. Een van hen was al 'vreemde dingen gepasseerd', tot hij uiteindelijk bij de helm uitkwam. Eerst meende hij dat het een in elkaar getrapte blikken bus of pot was, maar de schemerende glans trok toen de aandacht, ook van de medearbeiders.

(Van een van hen heb ik vijftig jaar later veel hulp gehad met het zuiver definiëren van de plek.)

Met z'n allen werd de helm nader bekeken, met waste hem in het derde poepenvaartje af, waar men vlug van terugkwam toen men merkte dat er iets afviel (versieringsknoppen).

De helm was erg beschadigd door de slagen tóén! Het Rijksmuseum [van Oudheden] te Leiden dat de helm in 1911 [moet zijn 1910] aankocht, heeft hem bij de goudsmeden Du Chattel laten restaureren, het was beter voor mij geweest van niet.

Toen de vindsters door de glans een vermoeden kregen dat het goud zou kunnen zijn was het hek van de dam. Er maakte zich een geweldige opwindning van hen meester. En plotseling was ze er, de koorts, de goudkoorts, even gevaarlijk als de gele koorts, een pseudo-gele koorts. En bedenkelijke bleke kleur trok over het gezicht van de vinder, zijn ogen kregen een waanzinnige glans, er ontwaakte in hem een wilde drift om zijn bezit veilig te stellen en te trachten uit de breiden.

Hij begon met de vindplaats af te bakenen. Als een goudzoeker in het Wilde Westen paalde hij zijn 'claim' af. Maar hij zocht zijn bescherming niet in een 'colt',

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

moeilijk te verwerken samenzijn. Ik stapte in een andere dimensie, buiten de stof en natuurwetten vielen van mij af. Het is allemaal een ontzaggelijke belevenis geweest om plotseling een zo wijd bevattingsvermogen te hebben", zegt de Peeltuinder, die in het begin van deze eeuw alleen zes jaar lager onderwijs genoot in een missieschooltje midden in de Peelmoerassen. Nu schrijft hij in zijn voorwoord van zijn boekje "Geheimen van de Peel": "ik ga zelfstandig mijn weg zonder mij door futiliteiten te laten afleiden. Want ik ga geen kleine dingen beweren maar grote". Zijn ontsluierde Peelgeheimen gaan in vijf afleveringen verschijnen. Hij geeft de boekwerkjes voor eigen rekening uit. Voorlopig worden er een duizend exemplaren van gedrukt.

Graf ontdekt

LEO KLUYTMANS was goed drie jaar oud toen het graf van de Romeinse veldheer op nog geen drie kilometer afstand van zijn ouderlijk huis werd ontdekt. De zilveren met goud bewerkte helm de delen van kostbare lederen kleding en schoenen worden in 't rijksmuseum bewaard. "Er is rond die vondst in Peelverhalen en romans veel gefantaseerd. Door stom toeval ben ik achter de waarheid gekomen. Want waarom moest ik vijftig jaar lang wachten eer ik die plek bezocht. Als amateur-archeoloog had ik voordien al de hele Peel doorzocht. Het graf van de Romeinse soldaat meed ik tot die historische noodzakelijke tocht op de eerste mei 1960".

EEN JAAR na de geweldige Peelbrand van 1959 zou het stuk Peel met het graf van de Romein worden ontgonnen. Twee dagen voor de ploeg er in zou worden gezet trok Leo Kluytmans er heen. Hij vond er dezelfde dag een molensteentje zoals de Romeinen gebruikten om uit de hand te malen. Hij vond ook vijf kleine uit vuursteen gehouwen scherpe pijlpunten en 'n bronzen ringetje.

Visioen

HET LIJKT allemaal heel erg onwaarschijnlijk maar de Peeltuinder meent het als hij zonder met de ogen knippen zegt:
"Ik kreeg een schok. Ik zag het visioen van die moord in 330 geheel voor me. Mijn stoffelijk onderzoek bracht me op slag binnen de onstoffelijke wereld".
Zijn vrouw en twee dochters luisteren

Als trouwe lezer van het Limburgs Dagblad heb ik ook het artikel over "geesten" en geheimen van de Peel gelezen. Naar aanleiding daarvan wil ik opmerken dat de geesten over wie honderden jaren geleden in de Peel moet zijn gesproken nu toch wel verdwenen zijn. Op één uitzondering na. Anders sprak die tuinder uit Helden-Grashoek niet zo'n domme taal. Wat die gouden helm betreft die in 1910 werd gevonden: er is geen sprake van een moord op die ridder. De zaak ligt eenvoudig zo: een turfgraver stootte tijdens graafwerkzaamheden op iets hards. Hij groef verder en haalde stomverbaasd de gouden helm tevoorschijn. Verder zoekend werden er nog 32 gouden Romeinse muntstukken gevonden, alsmede de nog intact zijnde hakken van de schoenen van de ridder en twee zilveren sporen. Na de vondst liepen alle dorpsgenoten van de vinder – hij woonde op de Meyelse dijk onder Nederweert – uit om de schat te zien. Voor een dubbeltje heb ik zelf alles mogen bekijken. In de helm zaten inderdaad twee deuken, maar die waren afkomstig van 't stoten met de spade en niet zoals de tuinder meent van slagen met knuppels. De vinder, die ik persoonlijk heb gekend, heeft voor de helm een bedrag van f2.400.– ontvangen. De Maatschappij van de Peel heeft waarschijnlijk ook nog een aandeel in de vergoeding gehad. Na restauratie in Leiden is de helm indertijd geschat op een waarde van 500.000 gulden. Het zou de enige helm zijn die tot nu toe gevonden werd. De tuinder zou ik willen adviseren die gevonden halve vulpen (?) maar weg te gooien en: neem de spade weer ter hand, bewerk daarmee je land verzorg elke plant met verstand dan blijven de Peelgeesten op verre afstand. HOENGEN (Zelfkant) H. Linssen

6 mei 1970 VPRO brengt documentaire over Ziener van de Peel

VENLO. 6 mei – Televisiekijkend Nederland kan morgen tussen half acht en acht uur via het eerste net kennis maken met Leo Kluijtmans (64) uit Helden-Grashoek. Hij is overigens beter bekend als "De ziener van de Peel". Twee dagen lang is een VPRO-ploeg in Klutmans' hoeve "het Volkmeer" en in de uitgestrekte Peelvlaakte aan het werk geweest, om wat van de magie en mystiek in die omgeving in beeld en geluid te vangen. Profeet en amateur-archeoloog Leo Kluijtmans – "ik kom uit het turfproletariaat" – over de opnamen: "Een half uur is eigenlijk veel te kort. Ik zou urenlang moeten kunnen vertellen. Maar misschien komt dat nog wel". Intussen heeft nl. de AVRO-tv al contact met hem opgenomen over een volgende uitzending. De tv-kijkers krijgen morgenavond ondermeer opnamen te zien van de zogenaamde Romeinenplek, waar in 1910 het graf van een Romeins officier werd gevonden. De helderziende, die zegt vroeger mensen te hebben genezen, vond de televisie-opnamen allesbehalve gemakkelijk: "Ik heb in die twee dagen meer geleden dan in een hele week hard werken. Ik moest me telkens opnieuw enorm concentreren om in een minimum aan tijd mijn gedachten zo zuiver mogelijk te formuleren. Het was onnoemlijk zwaar, vooral omdat alles geïmproviseerd was". Een tipje van de sluier die om Leo Kluijtmans en zijn magische arbeid is geweven, proberen Paul en Ton Hasebos morgen in het programma "Mystiek. Leo Kluijtmans. Hekserij. De Peel" op het scherm op te lichten.

31 december 1975 Nadere informatie van Dick van de Bovenkamp in Helenaveen: Mijn beide zusjes Elisabeth en Johanna werkten bij Adriaan Bos, Jo had een streepje voor. Het archief van de Maatschappij bevond zich in een kluis van de Maatschappij Helenastraat 6. Toen in de Tweede Wereldoorlog Helenaveen geëvacueerd werd omdat de geallieerden dichtbij waren, hebben de Duitsers de kluisdeur met springstof geopend. Een deel van het archief kwam op straat te liggen, een deel bleef in de kluis. Bij terugkeer heeft men zo goed mogelijk alles weer verzameld.

22 januari 2016 Er woedden in 1959 meerdere branden in de Peel; in de kranten vinden we data rond 28 juli, 26 augustus, 12 september en 7 oktober.

maar in zijn scherpe gravers-schop die hij dreigend in het rond zwaaide. Hij waarschuwde ieder die nabij kwam de lijn die hij getrokken had niet te overschrijden. "Ik had ze de kop gekloofd"! vertelde hij later. De waarschuwing was gemeend, dat merkte men wel. Niemand die het ook waagde die lijn te overschrijden. De arbeiders die te hoop liepen, dromden op veilige afstand samen. Badend in het zweet, totaal bezeten van de goudkoorts, was de vinder over zijn zenuwen heen van de emotie. Als een dolleman trok en rukte hij aan de leren mantel van de officier die met stukken en brokken tevoorschijn kwam.

Alles wat geen goud was smet hij over de Peel. Zelfs de schoenen van de Romein lagen dagenlang over de Peel te slingeren. Het waren er drie, één van een grotere maat, dat aan dat voorname punt geen aandacht geschonken is, is onbegrijpelijk, veel mensen zijn niet tot combineren in staat. Het verslag dat een zekere dr. Evelein in opdracht van het Rijksmuseum van het geval maakte was volkomen waardeloos. In Oudheidkundige Medede[e]llingen van 1911 staat alleen een dorre opsomming van de voorwerpen ergens in de Peel gevonden. Geen definiëring van de vindplaats, geen bijkomstigheden, zelfs de naam van de vinder niet.

Nu mag men wel zeggen wat een stelletje prutsers de zaak toen verknoeid hebben, het is een wonder en onbegrijpelijk dat de schoenen niet verloren zijn gegaan, drie weken hebben ze nog op de Peel gelegen. Maar goud bleef onvindbaar voor de vinder, binnen in een turf vond hij een holte die gevuld was met een handvol muntjes, de beurs die later ook gevonden is, was leeg.

Een jaar later, toen men de laatste 'bank' langs de hoogte afgroef, vond men nog een mooi klein wijnvatje, met een paar liter inhoud, de rest van de totaal vertroebelde wijn zat er nog in. Het vaatje is naderhand wél zoek geraakt. Het vaatje werd bij elkaar gehouden door tenen bandjes, en had een zilveren kraantje, jammer dat 't verloren is gegaan.

Een zilveren beker is ook nog gevonden, voorzien van een haakje om hem aan het getuig te hangen. Dit moet nog ergens particulier aanwezig zijn in een jachtslot in Loosdrecht dat toebehoort heeft aan de toenmalige directie van de Mij Helenaveen. En de vinder woelde maar door.

De toeschouwers onder de indruk van het gebeuren keken stil en zwijgend toe. Hoewel ze er geen enkele notie van hadden wat er eigenlijk voorviel, waarschuwde hun instinct hen dat er iets bijzonder gebeurde. Het nog zuiver instinct der primitieven deed hen begrijpen dat ze geconfronteerd werden met iets dat de grens van het

argwanend toe. "Hij heeft mij ook willen betrekken in zijn contacten met de Peegeesten. Maar ik blijf er buiten", zegt mevr. Kluytmans. Ze heeft trouwens met die twee dochters en de vier zoons haar handen vol aan het tuindersbedrijf dat Leo's vader rond de eeuwwisseling ontwrocht aan de woeste Peel. "Ik heb er zelf geen zin meer in en geen tijd meer voor Die Peelhistorie neemt me helemaal in beslag", zegt de tuinder.

HET MEER DAN merkwaardige verhaal van Leo Kluytmans komt – heel verkort – hierop neer: De vermoorde veldheer noemde tijdens dertig jaren zijn naam. Helaas viel ik hem te vlug in de rede en weet ik niet meer of het Basilius of Basilius was. In het laatste geval moet hij een Griek in Romeinse dienst zijn geweest. Hij was erg rijk. Hij heeft zich niet zoals de verhalen tot nu toe luidden, uit liefdesverdriet in het moeras gestort. Hij is vermoord. Zijn moordenaars hebben hem met twee van de vijf door mij gevonden pijlpunten neergeschoten en daarna met de knotsen de schedel ingeslagen. Daarom zijn er gaten in de helm, die nu in het Rijksmuseum wordt bewaard. Twee stenen knotsen heb ik op nog geen meter van zijn graf teruggevonden. Hier zijn ze. Het wemelde in die tijd in de Peel van Romeinen. Het was hun rijkste jachtterrein. Basilius heeft mij dat alles zelf verteld. Hij zelf was commandant van het gardekorps Stablesia van het zesde legioen.

LEO KLUYTMANS is ook bij 't stoffelijk onderzoek nog enkele details over de identiteit van zijn Romein te weten gekomen. Uit gevonden munten en de inscripties in de helm meent hij te moeten afleiden dat de Romein uit Constantinopel naar de Peel is gekomen. "De geest van Basili(o)us is nu al zeven jaar lang latent bij me. Hij maakt me duidelijk wanneer ik een goede combinatie van gedachten heb", gaat hij onverdroten verder zich niet storend aan ongelovig glimlachen van zijn toehoorders.

Peel-monsters

MET EVENVEEL overtuiging vertelt hij over Peelmonsters, die overal in de Peel te ontdekken zijn. En over de wondere wijze waarop hij aan een pen geraakte toen hij zon attribuut op zondag nodig had en er nergens

gewone ver overschreed. Alles werkte er ook aan mee. Terwijl een bleek omfloerste voorjaarszon het geheel een spookachtig reliëf verleende, verdiept en omzoomd door de wazige verten van de sombere Peel was het of de afschuwelijke misdaad uit de macabere duisternis van het moer, als een apocalyptische verschrikking oprees en in een pestilente demonen-stank gehuld naar buiten walmde, als was het een luguber fata-morgana der hel....

(Smolenaars vertelde later dat het er zo ellendig naar zwavel stonk...!)

Wat heeft dat te betekenen? [...]

Want instinctmatig voelde dat volk aan dat de inhoud van het gebeuren volumineus was en niet volledig in de natuurlijke gang in te brengen was.

Dat instinctmatige was de diepere oorzaak der er in 1910 zich zo'n opwindende van het volk meester maakte, het volk voelde het aan dat die vondst t.z.t. een ruk aan hun ketenen inhield, en al wisten zij het niet onder woorden te brengen, juist zoals het volk het nu aanvoelt dat in deze geschriften tot de kern der dingen wordt doordrongen. [...]

een vond. In een stuk afgebrande Peelheide vond hij diezelfde dag een half verbrande vulpen. De metalen dop had de pen tegen het vuur beschermd. De rest was half verkoold. In dit verkoold stuk herkende Leo Kluytmans weer een Peelduivel. Met die pen heeft hij de vijf afleveringen van zijn "Peelgeheimen" geschreven.

HIJ WEET dat zijn verhalen ongeloofwaardig klinken. "Zeker van iemand die nooit geleerd heeft te spreken en amper geleerd heeft te schrijven", zegt hij zelf. En daarom zegt hij in het voorwoord van zijn geschrift ook: "De beste houding ten opzichte van deze onthullingen is er een van zwijgend verwerken. Want al lijkt dit eigendunk, het gezag in deze rust bij mij".

Kantharos van Stevensweert [circa 1910 of later]

16 oktober 1951 Geest en Leven

Leo Brom, de edelsmid, gaf in de Mededelingen der Koninklijke Akademie een vlugschrift uit over de kantharos van Stevensweert. Een kantharos in een soort coupe o] beker met slanke, omhooggaande oren, bevestigd op een kleine voet. De kantharos in kwestie werd in 1942, dus tijdens de bezetting, gevonden te Stevensweert op ongeveer achttien kilometer van Roermond in de diepe grindbanken van de Maas. De vinder zag in het met leem overdekte en grauw roestige voorwerp niet veel bijzonders. Hij schonk het aan een particulier liefhebber van oudheden, die het onopgemerkt, dus veilig bewaarde zonder precies te vermoeden, wat het was. In 1949 liet hij de stof, waaruit de beker gemaakt was, deskundig toetsen. Het bleek zilver, te zijn. Nu is er niet veel antiek zilver in Nederland, dat antiek is in de klassieke zin van het woord. Om die reden, maat ook om de voorstellingen op de buitencoupe, bleek het een zeldzaam stuk. Bovendien bezat het een opschrift, een gewichtsaanduiding van het stel, waartoe de beker behoorde, verder een smeekbede tot Zeus om regen en eindelijk een naamaanduiding van Marcus Titinius, die uit de geschiedenis bekend is, want in 104 voor Christus werd hij, officier in Romeinse dienst op Sicilié, aldaar in de tweede slavenoorlog met een leger van zeshonderd manschappen verslagen.

Zo is het fraaie stuk, dat vervaardigd werd door een geoefend en bekwaam kunstenaar, gelijktijdig een belangwekkend stuk in archaeologisch en historisch opzicht en een stuk, dat als het ware mensentaal kon gaan spreken, toen het onderzocht werd.

30 augustus 1952 DE KANTHAROS van Stevensweert

Grote belangstelling in het buitenland

Op nevenstaande foto ziet men de wijze van behandeling der wijnranken en klimopraken in reliëf, voorkomende op de kantharoi van Stevensweert.

Over de in 1942 te Stevensweert uit de Maas opgebaggerde kantharos, het zilveren vat van hellenistische oorsprong, dat door zijn vinder werd overgedaan aan een Limburgse liefhebber van oudheden en curiositeiten en in Februari 1950 weer in andere handen overging, hebben wij het vorig jaar uitvoerig bericht gegeven. Zoals men weet heeft de Utrechtse edelsmid Leo H. M. Brom het zeldzame stuk laten bewonderen door de afdeling letteren van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en zijn verhandeling is opgenomen in de Mededelingen der Akademie (nieuwe reeks, deel 14, no. 7). Voorzien van fraaie afbeeldingen is hiervan bij Martinus Nijhoff in dit jaar ook een Engelse vertaling verschenen, in een beperkte en genummerde oplage. Vele archeologen en kenners der oudheid hebben zich voor de merkwaardige en fraaie kantharos geïnteresseerd. Men zal niet zo vreemd tegenover dit kunstwerk staan als men de zilverschat in de Bibliothèque Nationale te Parijs kent, die van Hildesheim, welke te Berlijn is te zien en vooral niet, wanneer men het museum van Napels heeft bezocht, waar o.a. geëxposeerd is wat in December 1930 in het vermaarde huis van Menander te Pompeji is gevonden. Men ziet te Napels bijvoorbeeld een schitterend bewerkte coupe uit Pergamon, tweede eeuw vóór Christus, gedecoreerd in reliëf met tritons, die tegen zeemonsters vechten. Prachtig is ook de toiletspiegel met de reliëfbeeldnis van Artemis. Uit het huis van Menander zijn 115 stuks gekomen, een heel "ministerium mensae", drink- en eetgerei, tot taartenschotels toe.

Verschillende dateringen

Dit vermindert echter niet de waarde van het voortbrengsel van antieke zilversmeedkunst, dat thans aan het Nederlandse bezit is toegevoegd, integendeel, het is heel bijzonder dat zo'n stuk in de voormalige Romeinse kolonie wordt gevonden. Men zal de zeldzaamheid grif erkennen en de schoonheid van het modelé der ornamentiek, vooral van de mythologische koppen in hoogreliëf. In Nederlandse verzamelingen is tot op heden van dit zilverwerk maar weinig aanwezig; in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden alleen een zilveren schaal met een reliëf, een klein schaaltje met graveerwerk dat uit Nijmegen afkomstig is en een zilveren steelpan. Dit laatste stuk is in 1806 te Beek bij Nijmegen gevonden, tegelijk met twee andere stukken, die men in het museum-Kam vindt. In het museum van de Allard Piersonstichting te Amsterdam zijn dan nog een onversierde zilveren beker in kantharos-vorm, die te Kastel bij Mainz is gevonden en een klein bekertje met gegraveerd bladornament, vroeg-hellenistisch, dat uit Egypte komt.

Over de datering van de kantharos van Stevensweert lopen de meningen der archeologen, na de bekendmaking van de heer Brom, uiteen. Dat is te doen gebruikelijk. Zoals men weet heeft prof. dr. W. Vollgraff de schaal uitvoerig bestudeerd en in de Griekse inscripties een hexameter gelezen. In het Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond noemt dr. W. C. Braat deze oplossing niet overtuigend, de woorden zouden wel zeer willekeurig zijn afgekort. Eveneens betwijfelt hij, of de oorsprong van het kunstwerk op Sicilié moet worden gezocht omdat daar o.a. de chthonische Dionysos sterk vereerd werd, op welke cultus het hoogreliëf van de kantharos betrekking heeft.

'DE KANTHAROS VAN STEVENSWEERT' [circa 1952, door Leo H.M. Brom]

Reactie van museum Het Valkhof [28 maart 2013]

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Dionysische emblemen komen op talloze Hellenistisch-Romeinse kunstwerken voor. De scherpe ciseleertechniek van de beker van Stevensweert doet de schrijver in genoemd Bulletin denken aan de tijd van Augustus, misschien zelfs moet de oorsprong nog later worden gezocht, in de tijd van Trajanus of Hadrianus. d.i. de eerste helft van de tweede eeuw na Christus. Hij is geneigd de vondst in betrekking te brengen met de bloeitijd der Gallo-Romeinse villa's in Limburg, die vrijwel geheel in de tweede eeuw valt. In verband hiermede beroept de schrijver zich op de bekende Italiaanse expert Amadeo Maluri.

Maiuri heeft in zijn "La Casa del Menandro e il suo tesoro di Argentaria", een publicatie uit 1932, de zaken die nu te Napels liggen beschreven en beschouwt inderdaad de stukken die, gelijk de beker van Stevensweert, in de rand zijn geornamenteerd met palmetachtige motieven, afgewisseld met rozetten, als uiting van de kunst uit de vroege keizertijd.

Ik heb de zilverschat te Napels gezien, de kantharos van Stevensweert nog niet; deze zal mettertijd waarschijnlijk permanent geëxposeerd worden in de zilverafdeling van het Haagse Gemeentemuseum. Onder alle voorbehoud zij daarom hier opgemerkt, dat scherpe foto's uitwijzen, dat de naturalistisch behandelde wijnrank en klimopraken in reliëf, die op het bolvormige benedendeel van de buitencoupe voorkomen, veel overeenkomst vertonen met hetzelfde motief op een vermaarde coupe in het museum te Napels en deze is gedateerd op de eerste eeuw van de keizertijd. Ook op een kalathos komt het motief daar voor, nog vrijer opgevat.

Inmiddels hebben prof. Vollgraff en mevrouw Anne Vollgraff-Roet een uitvoerige studie over de gevonden kantharos ondergebracht in de "allerhöchste Stelle" voor publicatie van archeologische vondsten, t.w. in de "Monuments et mémoires" die in Frankrijk worden uitgegeven door de Academie van inscripties en schone letteren, onder de directie van Emile Mâle en Charles Picard. Deze studie vult de vroeger door Vollgraff al gedane mededelingen passend aan en is uitvoerig gedocumenteerd. De schrijvers vallen de mening van de heer Brom bij, dat de kantharos van Stevensweert vergelijkbaar is, in de manier van ciselieren der koppen, met het médaillon met de kop ener maenade op een der Hellenistische zilvertaten uit Hermopolis, thans te Berlijn. Hij moet vóór het aarden vaatwerk van Arezzo zijn ontstaan, maar later dan het emblema van Miletopolis van Mysie, waarin men de pompeuze en exuberanter kunst van de beeldhouwers uit Pergamon herkent. Daarom dateren zij het stuk op het midden of in de eerste helft van de tweede eeuw vóór Christus. Dat is de periode die onmiddellijk volgt op degene, waarin de Bacchus-mysteriën van Groot-Griekenland meer naar het Noorden van Italië zijn doorgedrongen, hetgeen in 186 verbodsbepalingen van de Romeinse overheid in het leven heeft geroepen. Ze werden daardoor wel bedwongen, maar niet uitgeroeid.

Wat de schrijvers hier constateren, dat men de mysteriën niet uit kon roeien, wordt wel duidelijk bewezen als men de Villa dei Misteri te Pompeji bezoekt, vroeger Villa Item genaamd. Ondanks de zware sancties van de senaat, die wilde voorkomen dat de dionysische plechtigheden uit Campanië en Etrurië verder in Rome doordrongen, waren er blijkbaar heel wat overtredingen. In het triclinium van genoemde villa vindt men prachtige fresco's, waarin de inwijding, de bruiloft van Dionysos en Ariadne, de onthulling van de mystica vannus, de flagellatie, kortom alles wat tot het mysterie behoort, zeer indrukwekkend is voorgesteld. Deze schilderijen, daterend uit het midden der eerste eeuw v. Chr., zijn aangebracht op bestelling van de eigenares van de villa en men veronderstelt dat zij priesteres van de cultus is geweest. Wat niet wegneemt, dat in de villa ook een fraai beeld van keizerin Livia is gevonden.

Blijven dus de heer en mevr. Vollgraff bij hun mening, wat de datering betreft, deze is thans uitvoerig geargumenteed. Zij gaan zo ver, de datering van Maiuri voor de kantharoi die in het huis van Menander te Pompeji zijn gevonden, te "recent" te achten. Zij verwijzen naar vroege voorbeelden van hoog-reliëf dat is nageciseleerd, zeggen dat de Romeinse kunstenaars die de planten-decoratie naturalistisch hebben opgevat zonder twijfel voorgangers hebben gehad, maar geloven wel dat de kantharos van Stevensweert iets jonger is dan de stukken in het museum te Napels. Verder komen zij uitvoerig terug op de zeer merkwaardige inscripties, waaruit zij concluderen, dat het in de Maas gevonden vat in de tweede eeuw vóór onze jaartelling als votiefgeschenk moet zijn gegeven aan een tempel van Zeus in een stad waar Grieks werd gesproken. Het moet in de strijd die Sicilië in 136 vóór Christus teisterde uit die tempel zijn geroofd. (Cicero heeft in zijn Verrinae beschreven, dat de Sicilianen zeer rijk waren aan geciseleerd en van reliëf voorzien zilverwerk, dat door de propraetor Verres is opgevorderd, en wel op een wijze die ons, uit recente ervaringen, maar al te bekend voorkomt). De genoemde onderzoekers aarzelen niet, de maker van de kantharos te plaatsen in de groep van Hellenistische zilversmeden, waarvan Plinius de Oude in zijn Naturalis Historiae de coryphaeën heeft opgenoemd.

JAN ENGELMAN

Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden kritisch doorgelicht.

Vanaf circa 1938 was de medewerker van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden dr. F.C. Bursch assistent van de directeur Holwerda.

De arrogantie van het museum blijkt wederom uit een stukje over opgravingen in de buurt van Vlodrop. Dat artikel van 28 oktober 1933 van de hand van Gerhard Krekelberg eindigt als volgt:

Toen vóór een paar jaren op mijn herhaald verzoek Dr. Holwerda uit Leiden zijn assistent, den Heer Bursch, met eenige gravers naar hier zond om een gedeelte der Knippeheide te ontgraven waarin ondergeteekende vóór dien tijd reeds tal van urnen aan de oppervlakte had gebracht, en waar nu ook door den Heer Bursch weer 18 urnen werden gevonden, plus een stuk zwaard bij een Germaansche cultusplek, en ik later weer meer vindplaatsen ontdekte, heette het, dat men op deze exploitatie zou terugkomen.

Dit heele gebeuren werd in een verslag in de Publications jaarg. 1932 met de volgende paar woorden vermeld "Er werd daar (d.i. Vlodrop) een merkwaardig urnenveld ontgraven, op een terrein, waarvoor verlof was verkregen (d.w.z. van den eigenaar uit België) door de welwillendheid der H.H. van Cruchten en Linssen te Roermond"

(Van het feit, dat dit merkwaardig veld door ondergeteekende na veel zoeken was ontdekt, en dat het graven eerst geschiedde na mijn herhaalde correspond. met het Museum van Oudheden, werd met geen woord gerept.)

Dit alles nu resumeerende, doet het wel een beetje vreemd, pijnlijk zelfs aan, achteraf te moeten vernemen, dat er eens door een bevoegd persoon zou gezegd zijn: "in de omgeving van Vl. valt niets te leren". De lezer voelt hier zelf wel, hoe klinkklaar deze onwaarheid is.

GERH. KR.

14 Dagen na het begin van de oorlog wordt deze Bursch benoemd tot hoofd van een commissie voor oudheidkundig bodemonderzoek. Er wordt direct gerept over Germaansche cultuur en men wil een inventarisatie maken per gemeente van vondsten die zich bij particulieren bevinden. En bovendien:

Betreft het daarenboven unieke vondsten van waarlijk nationale beteekenis, dan zullen wij vanzelfsprekend moeite doen om deze voorwerpen een plaats te geven in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, eventueel door ruiling met andere museumstukken, maar de hoofdoorzaak waarom het ons te doen is, is een volledig overzicht te hebben van hetgeen de Nederlandsche bodem aan archaeologica heeft opgeleverd en nog zal opleveren.

Hoewel het met deze zaak niets te maken had, had het museum in Leiden in conservator Bursch wel een meeloper voor de Duitse zaak in huis gehaald. In februari 1941 werd hij al op de "zwarte lijst van de universiteitswereld" geplaatst en na de oorlog werd hij als hoogleraar geschorst. Hij was nl. tot hoogleraar benoemd van de universiteit van Amsterdam en had o.a. in Oekraïne in 1943 opgravingen verricht.

Bij de erven van Adrianus Bos moet het bovenstaande over het melden voor inventarisatie van antieke voorwerpen bekend zijn geweest. Waarschijnlijk was dat de reden om zich te 'ontdoen' van de voorwerpen. Zij konden weten, zij wisten praktisch zeker dat de voorwerpen afkomstig waren van de uitrusting die gevonden was in 1910 in Helenaveen en dus behoorde tot de *unieke vondsten van waarlijk nationale beteekenis*.

In de grote rivieren werden nu en dan antieke voorwerpen gevonden en blijkbaar heeft de eigenaar van de drinkbeker, waarschijnlijk R.W.C. van Boetzelaer of zijn (ex-)zwager C. Bos, gemeend te doen voorkomen alsof de beker zo ook in de Maas is gevonden, bij de grindwinning, bijvoorbeeld in Stevensweert. Daarbij werd echter voorbij gegaan aan een nauwkeurige bestudering van de werkwijze bij de grindwinning: er kwam zoveel kracht vrij bij het baggeren en het sorteren naar grootte in draaiende trommels dat een teer voorwerp als de kantharos er nooit ongeschonden uitgekomen kon zijn.

De auteur meent te kunnen concluderen dat op een of andere manier de eigenaar in contact is gekomen met Jaak Bongers die de drinkbeker na vele jaren zou moeten presenteren als een vondst uit de Maas. Dit natuurlijk tegen een fikse vergoeding en plicht tot strikte geheimhouding. Daarmee was ook de eer van de familie gered, in die zin dat de naam van Boetzelaer en Bos nooit in het nieuws zou komen als 'heler' van de drinkbeker.

Het vervolg van deze zogenaamde vondst van de kantharos, nl. het ingewikkelde spel van overdracht van de beker in een familie en in het bijzonder de jarenlange rechtspraak over het eigendomsrecht ervan, hadden de erfgenaam van Bos en de nieuwe eigenaar Bongers nooit zelf kunnen bedenken. Voor hen was de waarde vanaf het allereerste begin wel duidelijk.

aan: Raad voor Cultuur [3 november 2015]

Al sinds 1910 is een topstuk van Romeinse kunst in het bezit van een Rijksmuseum. Een half jaar later werd door een wetenschappelijk medewerker een rapport geschreven betreffende het voorwerp, waar aantoonbare fouten inzitten. De gepresenteerde feiten e.d. kloppen maar de rest is uiterst speculatief. Bovendien heeft het destijds in de omgeving waar het voorwerp werd gevonden kwaad bloed gezet dat er daarna in het geheel (en ik bedoel volledig) geen interesse in de omgeving van hun nieuwe aanwinst werd getoond. Is het mogelijk het museum te dwingen geld uit te trekken voor nader onderzoek met nieuwe technologische middelen, zoals die zich in bijvoorbeeld het Rijksmuseum te Amsterdam of elders (zoals hier in techniek-stad Eindhoven)? Ik zal u op verzoek een mogelijk onderzoeksvoorstel kunnen sturen, met redenen omkleed. De verwerving destijds zal ik nog maar eens in moderne bewoordingen "randstedelijk cultuurimperialisme" noemen.

DE OUDSTE BISSCHOPPEN VAN TONGEREN-MAASTRICHT.

Pas geleden verscheen het 7e deel van *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, commencé sous la direction de Mgr. A. Baudillart, waarin E. de Moreau 1) *Belgique* uitvoerig behandelt. Die kostbare *Dictionnaire*, een werk van den eersten rang, valt buiten het bereik van de meesten en daarom wil ik hier uit Moreau's verhaal van de christianisering van België, bepaaldelijk van de streek onder Diocletianus *Germania Inferior*, later ook *Civitas Tungrorum* genoemd – omdat de oudste bisschoppen van Tongeren-Maastricht hierbij vermeld worden – eenige uittreksels geven, dus eenige mededeelingen daaromtrent doen uit dat recent geschrift van een zeer bevoegde. De door Moreau geraadpleegde bronnen en literatuur kunnen de belanghebbenden in den *Dictionnaire* zelf vinden.

Quand la nouvelle religion apparaît-elle dans la vallée de la Meuse? Un texte célèbre de saint Irénée parle de chrétientés fondées en Germanie. L'évêque de Lyon est certainement, dans le cas présent, un témoin de premier ordre. Mais même si l'on peut déduire de ce texte, avec Harnack, que des Eglises organisées, c'est-à-dire pourvues d'un évêque, devaient exister au moment où écrit ce Père de l'Eglise, vers 185, a Cologne, a Mayence, a Strasbourg (et a fortiori, a Trèves, en Belgique), rien de semblable ne peut être affirmé pour Tongres.

Harnack considère cependant cette ville comme dotée d'un évêché avant Constantin.

"En tous cas, écrit-il, elle possède un évêque, peu après Constantin, dans la personne de Servais... et le fait que l'évêque de Cologne, Ma terne, apparaît aussi comme premier évêque de Tongres, peut certainement être interprété de cette manière que l'évêché a été fondé sous Materne."

La question de l'origine de l'évêché de Tongres devra être traitée ex professo a propos de ce mot. Une légende, qui apparaît formée dans une biographie remontant sans doute a la première moitié du 10e siècle, a fait de Materne un sous-diacre contemporain d'Euchère, évêque, et de Valère, diacre, envoyés, parait-il, par saint Pierre en Gaule et en Germanie. Materne aurait succédé a ces personnages sur le siège épiscopal de Trèves qu'il aurait occupé durant quarante années. Dès la seconde moitié du 10e siècle, la liste épiscopale de Tongres mentionne Materne comme premier évêque de cette ville.

Saint Materne, dont la légende a fait un contemporain de saint Pierre, vécut en réalité beaucoup plus tard. Les documents historiques nous le signalent, en 313 et 314, comme évêque de Cologne. II nous parait impossible, dans l'état actuel des recherches, de déterminer si le diocèse de Tongres fut créé antérieurement a saint Servais. Saint Servais dirigea certainement le vaste diocèse correspondant a la *Civitas Tungrorum* et qui comprenait d'abord la Belgique orientale, sauf l'extrémité du Luxembourg, et peut-être la Toxandrie, ensuite des parties du Brabant septentrional, du Limbourg hollandais, de la Prusse rhénane et du grand duché de Luxembourg. Peu de renseignements historiques surs nous ont été conservés au sujet de ce premier évêque certainement authentique de l'ancienne Belgique. Contentons nous de les rappeler ici.

Saint Athanase cite, au plus tard en 346, Sarbatios, sans aucun doute, Servais de Tongres, parmi les évêques qui adhérèrent a sa cause a l'occasion du concile de Sardique. L'authenticité de la liste ou figure Servais peut être admise même s'il faut rejeter le concile de Cologne de 346. Nous connaissons aussi par Athanase, le grand évêque d'Alexandrie, que Servais, en compagnie d'un autre évêque, fut envoyé en ambassade par l'usurpateur Magnence à l'empereur Constance (350 ou 351). Huit ou neuf ans plus tard, au concile de Rimini (359), Servais de Tongres fut, avec Phebadius d'Agen. L'un des plus tenaces défenseurs de l'orthodoxie nicéenne représentée par saint Athanase. Sulpice-Sévère nous raconte dans quelles circonstances et jusqu'à quel point ils cédèrent aux menaces du préfet Taurus. Enfin, Grégoire de Tours 2) parle a deux reprises de Servais. Dans l'*Historia Francorum* il raconte, d'après la tradition orale, qu'un évêque de Tongres, Aravatus, à identifier avec Servais, prévint la future invasion des Huns (sic), n'obtint pas de saint Pierre, dans un pèlerinage a Rome, que ce malheur fut évité a son peuple et, enfin, abandonnant sa ville épiscopale, alla mourir a Maestricht. II est certain qu'il y fut enterré, comme Grégoire de Tours nous l'apprend dans *Gloria confessorum*.

Avec la fin du 4e siècle, ou au début du 5e, commence pour la Belgique une période fort sombre et qui dure plus d'un siècle. Elle se termine après la conquête de la Gaule par Clovis. L'évangélisation de la Belgique dut alors être reprise et, selon la manière commune de voir des historiens, comme si rien n'avait été fait aux 3e et 4e siècles. Quelle était l'importance de la population chrétienne dans la partie orientale de la Belgique, vers les premières années du 5e siècle? Aucun texte littéraire ne nous permet de répondre a cette question. D'autre part, les découvertes archéologiques ne nous ont livré que peu de choses pour la période envisagée.

Nous sommes totalement dépourvus de renseignements sur l'histoire religieuse de la Belgique au 5e siècle. Seule la liste épiscopale de Tongres signale sept noms 3) entre saint Servais et Falco (avant 533). Mais Hériter, 4) qui est

Zie ook <http://www.delpher.nl/nl/tijdschriften/view?identifier=dts%3A2435002%3Ampg21%3A0006&query=oudste+bisschoppen+tongeren+maastricht&coll=dts&page=2&maxperpage=50&sortfiel d=date>

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

le premier a nous les donner, n'a aucun détail a ajouter à leur sujet. On peut même se demander s'ils sont tous des noms d'évêques de Tongres.

Pur le diocèse de Tongres, nous recommençons (après les invasions) à avoir des renseignements surs a son sujet, à partir de l'évêque Falco, à qui saint Remi a adressé une lettre. Ce document est antérieur a 533, année de la mort de saint Remi. Le successeur de Falco, Domitien, 5) est mentionné a propos des conciles de Clermont (535) et d'Orléans (549). A Monulphe, qui monta sur le siège épiscopal après Domitien, on attribue le transfert de la résidence de Tongres a Maestricht. Mais cette affirmation repose sur un texte mal interprété de Grégoire de Tours. 2) II y a tout lieu de croire que Tongres ayant été détruite par l'invasion vandale de 406, les successeurs de saint Servais n'y résidèrent plus.

(Le paganisme a persisté longtemps.) Les sources littéraires qui retardent jusque vers la fin du 7e ou le début du 8e siècle la conversion complète de la Belgique sont bien d'accord avec les découvertes archéologiques. Ce n'est guère qu'a la fin du 7e ou au commencement du 8e qu'apparaissent, assez timidement, dans les mobiliers funéraires, les croix pattées, les chaînettes terminées par de petites croix, les bagues a monogramme chrétien, les boucles de ceinturon représentant, d'une manière très grossière, Daniël dans la fosse aux lions. Mais il faut ajouter que, dans la majorité des plus anciennes nécropoles mérovingiennes, on ne rencontre pas plus de signes paiens que de signes chrétiens.

Aux 3e et 4e siècles les dieux romains, particulièrement Mercure, Mars, Apollon, Jupiter et Hercule, avaient absorbé les anciens dieux gaulois: Teutatès, Esus, Belenus, Taran et Ogmios. Certaines divinités masculines des Belges résistèrent mieux, par exemple Entarabus (Trévires). Ce furent surtout les divinités féminines celtiques dont les noms se conservèrent à l'époque romaine. II est incontestable que Vénus, Diane, Minerve, Junon, etc. sont toujours très honorées. Cependant, a coté d'elles, on rencontre souvent, dans les inscriptions et les monuments figurés, Sirona, compagne de Belenus; Epona, déesse des chevaux; Rosmerta, associée a Mercure, et des déesses locales comme Arduina, Vihansa (Tongres), etc. Les Belges témoignaient une dévotion spéciale aux Matres, groupes de déesses de chiffre varié et qui étaient supposées suivre partout et protéger leurs fidèles.

Parmi les cultes orientaux importés, le plus attesté pour l'ancienne Belgique est celui des dieux phrygiens, Cybèle et Attis.

II semble bien que le paganisme du 6e et du 7e siècle ait été un amalgame de l'idolâtrie germanique et de la gallo-romaine. Les dieux et les déesses romaines comme Jupiter, Mars, Mercure, Junon, Diane, Vénus paraissent être restés plus populaires que les dieux germaniques.

De algeheele uitroeiing van het heidendom in België is mede het werk geweest van St. Amandus, St. Lambertus en St. Hubertus, bisschoppen van Maastricht; St. Amandus slechts gedurende drie jaren, van 646 tot 649.

J. BLONDEN.

1) E. de Moreau S.J., professeur au collège théologique S.I., à Louvain.
2) De volledige teksten zijn opgenomen in De straatnamen van Maastricht, door J. L. Blonden (Maastr. 1933), no. 208.
3) De zeven namen tusschen Servatius en Falco zijn: Agnocolaus, Ursicinus, Designatus, Renatus, Supplicius, Quirillus, en Euchenus.
4) Heringer, le plus ancien historiographe de la Belgique, mourut au monastère de Lobbes, dont il avait été élu abbe en 990.
5) Gewoonlijk wordt Eucharius als de onmiddellijke opvolger van Falco genoemd, vóór Domitianus.

Romeins altaar van Kessel

27 januari 1870 In de *Courr. de la Meuse* wordt medegedeeld, dat bij het afbreken der oude kerk te Kessel onder het hoofdaltaar werd gevonden een eenigszins geschonden altaar van Romeinschen oorsprong. Dit altaar is vierkant, hoog 90 en breed 55 cM., van tufsteen, heeft een voetstuk en een fries, en is versierd met drie bas-reliefs. Het altaar schijnt toegewijd te zijn geweest aan Minerva, Juno en Hercules. Men meent althans op het vlak ter linkerzijde het beeld van Minerva te herkennen; het hoofd ontbreekt echter, gelijk ook aan de beelden der twee andere bas-reliefs. Op de rechterzijde is een vrouw afgebeeld, waar naast een pauw; dit zou Juno moeten voorstellen. De voorzijde is versierd met een figuur, die zeer beschadigd is. Om de forsche vormen van het beeld en het leeuwenvel, heeft men gemeend er Hercules in te zien. – De achterkant van het outer draagt noch sieraad noch opschik. – Al moge men de vermelding van deze vondst met dan met eenige reserve overnemen, zoo is zij merkwaardig genoeg, om er de aandacht op te vestigen. De *Courr. de la Meuse* wijst bij deze gelegenheid op het feit, dat menigmaal bij het afbreken van oude kerken, en vooral onder de hoofdaltaren, overblijfselen uit den heidenschen tijd, als standbeelden, votiefsteenen, altaren worden ontdekt, ja dat men zelfs menigmalen dergelijke oudheden in de muren der kerken vindt vastgemetseld, als b. v. in de St. Servaeskerk te Maastricht – en wie denkt hierbij niet aan den votiefsteen van Dodewaard?

19 februari 1870 Romeins altaar met uitgehouwen beeldwerk te Kessel
[...] van den burgemeester te Kessel in Limburg, bericht over een Romeinsch altaar met uitgehouwen beeldwerk in de kerk aldaar.

1 januari 1871 DÉCOUVERTE D'UN AUTEL ROMAIN à Kessel près de Ruremonde.
[p. 189-199]

Non sibi res sed se submittere rebus. TACITUS.

En démolissant, vers le mois de Décembre 1869, l'église paroissiale de Kessel pour en construire une nouvelle à sa place, on découvrit sous l'autel principal du chœur un ancien autel payen.

L'église de Kessel dédiée au mystère de la Nativité de la S^{te}. Vierge était une construction gothique faite en pierres de tuf (*mergelsteen*) des environs de Maestricht; la situation du village sur le bord de la Meuse a sans doute beaucoup facilité le transport de ces matériaux. Elle datait de l'an 1460 (1). Cependant les fondements élevés en pierres brutes semblaient indiquer des constructions ayant précédé l'église gothique.

Malheureusement, à l'époque de notre visite à Kessel, le tout était démolí et enlevé; il nous a été donc impossible d'avoir un indice certain sur la forme de ces substructions primitives. Seulement nous avons pu constater dans les gros blocs sortis de la terre, des fragments de tuiles romaines qui bouchaient les ouvertures laissées par l'irrégularité des cailloux de l'*opus incertum*.

L'autel romain lui-même avait été transporté dans le jardin de la cure et portait des marques nombreuses de ce déplacement mal exécuté. Avant de décrire ce curieux monument disons un mot des autels payens en général.

Les autels du paganisme (*ara, altare*) adoptaient différentes formes: il y en avait de carrés, de carrés longs, d'autres ronds, quelques-uns à plusieurs angles. Ils étaient de pierre, de marbre ou plus rarement de bronze. Au temple de Babylone il y avait un autel, dont parle Hérodote, fabriqué d'or sur lequel on n'immolait que des bêtes à lait. Selon Pausanias il y avait aussi des autels de bois et d'autres bâtis de briques ou de gazons.

Il n'y avait pas de mesure fixe pour la hauteur des autels. On en trouve qui ne vont pas même à la hauteur du genou, d'autres vont jusqu'à la ceinture des personnes, qui sacrifient. Il y en a cependant de bien plus élevés, surtout parmi les ronds, en sorte qu'on a quelquefois peine à distinguer d'une simple colonne.

Ces différences d'élévation s'observaient d'après Vitruve dans les sacrifices: les autels les plus hauts étaient pour Jupiter et les dieux célestes, et les plus bas pour Vesta, la Terre et la Mer. Mais cette distinction n'était pas d'un usage général.

Aux jours solennels, on ornait ces autels de guirlandes, donnant à chaque dieu les feuilles et les rameaux de l'arbre favori qui lui était consacré. A l'autel de Jupiter on employait les feuilles de hêtre, à celui d'Apollon le laurier, à celui de Minerve l'olivier, à l'autel de Venus le myrthe, à celui d'Hercule le peuplier, à celui de Bacchus le lierre, à celui de Pan des feuilles de pin. Ces guirlandes de feuilles s'appelaient *verbena*; on les distingué en général sur les autels qui ornent les médailles, les monnaies et les marbres antiques. Virgile appelle dans le vers suivant ces couronnes, des colliers: *Saepe deum nexis ornatae torquibus arae*. De même on ornait de fleurs et de branches les temples et les victimes pour le sacrifice.

C'était devant les autels que se faisaient les traites et les serments, pour les rendre plus inviolables. On touchait les autels en jurant, dit Cicéron, pour rendre les jurements plus solennels. C'était devant les autels que se

<http://www.rmo.nl/collectie/zoeken?object=KK%201>

23 november 2015 **Beschrijving**

Groot fragment van een driegodensteen, het voetstuk van een Jupiterzuil. Op drie zijden staan afbeeldingen van goden, de vierde zijde is vlak. Het is ernstig geschonden. Op de eerste zijde zijn de benen van een naakte Hercules te zien met een leeuwenhuid over zijn arm en aan de rechterzijde de resten van zijn knots. Op de tweede zijde staat Iuno in een lang gewaad met een mantel daaroverheen. Haar hoofd is bijna weg. Bij haar rechterschouder staat een pauw. In haar rechterhand houdt ze een offerschaal met wierookkorrels die ze op een brandend altaar werpt. Naast haar linkerbeen staat het onderstuk van een scepter. Op de derde zijde staat Minerva in een lang gewaad met de aegis op haar borst. Ze houdt een lans en een schild vast.

célébraient les noces et se liaient les amitiés les plus étroites. Les exemples en sont fréquents dans les auteurs. Les autels enfin ont été des lieux d'azyle dans le paganisme comme dans le Christianisme. Il étaient généralement placés dans les temples, devant les statues des divinités en l'honneur desquelles ils étaient érigés. Cela se pratiquait, dit Vitruve, afin que ceux qui priaient et sacrifiaient eussent toujours les divinités devant les yeux. Les autels se trouvaient au milieu du temple, ou contre les murs.

Il y avait aussi des autels hors des temples. A Rome il s'en trouvait beaucoup dans les rues et sur les places publiques. C'était sur une place publique d'Athènes que S. Paul rencontrait l'autel dédié au *Dieu inconnu* (1). Des autels étaient encore élevés dans les *lucus* ou bois sacrés devant la statue de la divinité à laquelle le bois était dédié, près de la porte des temples et dans l'*impluvium* ou cour intérieure des maisons particulières. C'est sur les autels de cette dernière classe que la famille sacrifiait aux Pénates.

Le sommet des autels était régulièrement pourvu d'une cavité pour allumer le feu, ou pour placer les fruits les offrandes ou les victimes. Dans les autels pour les sacrifices et des libations on remarque en outre un orifice pour la décharge des liquides. Plusieurs comme celui de Kessel étaient ornés de sculptures représentant les dieux en l'honneur desquels, ou dans les temples desquels il étaient érigés.

L'ara de Kessel est en monument mutilé vers le sommet et dont la cavité a disparu. Mais à en juger par ses proportions restreintes et le manque d'orifice pour la décharge des liquides il nous semble avoir servi à recevoir des offrandes des fruits, ou à brûler des encense; la table est trop petite pour y faire la moindre immolation sanglante.

L'autel en question forme une colonne carrée haut de 0,90 et large de 0,55 centimètres [=meter!]. Il a été construit en gré blanc et fin et est orné d'une base, d'un fût et de trois bas-reliefs. Le monument a été érigé dans l'intention de se rendre propices trois puissantes divinités de l'Olympe: Minerve, Junon et Hercule.

L'exécution artistique de l'autel est si soignée que nous n'hésitons aucunement à en placer la confection vers le haut empire, dans le premier ou le second siècle de l'ère chrétienne. Cette belle exécution ainsi que le gré exotique dont il a été fabriqué font supposer qu'il n'a pas été sculpté dans le pays. Peut-être est-il venu du sud, par la Meuse ou la route consulaire de Paris à Tongres et Nymègue. Les sculptures qui le décorent se partagent dans l'ordre suivant.

Dans le cadre de la face gauche se trouve représentée Minerve, armée d'une lance dont le haut bout ne se voit plus; de la main gauche elle appuie son bouclier sur une colonne. La déesse est ornée d'une robe longue jusqu'aux pieds et recouverte d'un manteau. La draperie est fort soignée; malheureusement la tête manque à cette statue comme aux deux autres qui décorent l'autel.

Notre bas-relief représente la déesse sortant toute armée du cerveau malade de Jupiter:

*De capitis fertur sine matre paterni
Vertice cum polype prosiliisse suo.*

Ovid. Fast. 3, 841.

Elle doit à cette origine extraordinaire d'avoir été honorée à la fois comme déesse de la guerre et de la sagesse. César et Tacite ont placé Pallas ou Minerve, au nombre des divinités adorées par les Gaulois et les Germains (Voyez fig. 2 litt. A.)

Sur la deuxième face se trouve représentée la reine de l'Olympe, Junon. C'est une matrone qui a de [??] la majesté. Elle tient de la main droite une patère pleine pour sacrifier sur un autel à côté, où flambe une offrande. L'oiseau symbolique de Junon, le paon, se trouve à côté de la tête. Son costume quoique trainant et ample est plus modeste que celui de la virginale Minerve.

Junon était la sœur et la femme de Jupiter, comme elle l'affirme elle-même dans ce vers de Virgile:

*Ast ego, quae divum incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux.*

Aeneid. I, 50.

Elle était en outre mère de Mars et de Vulcain. On la représente comme reine du ciel, le sceptre à la main. Son culte était fort répandu dans les Gaules (Voyez fig. 2. litt. B.)

La figure la plus mutilée est celle d'Hercule, qui orne la face de devant. Le fils de Jupiter et s'Alcmène n'est reconnaissable qu'à la belle et forte taille de ses membres nus et à la dépouille du lion Néméen qu'il tient dans le bras gauche. On sait que cette peau rendit Hercule invulnérable. L'auteur de l'autel de Kessel a représenté dans son œuvre le repos du dieu après le combat.

Les Germains se vantaient, dit Tacite (1), qu'Hercule vint en leur pays au temps de leurs pères. Ils chantaient ses louanges en s'acheminant au combat, comme du plus vaillant guerrier qui ait jamais été sur la terre. A Mars et à

Hercule ils sacrifiaient de préférence des animaux choisis (1). (Voyez fig. 2 litt. C.)
La quatrième face de l'autel est sans ornements et sans inscriptions; elle était probablement destinée à être placée contre les parois du temple ou contre un mur quelconque.
L'idée de la personne qui a érigé ce monument est assez bizarre. On y voit la jalouse Junon à côté de Minerve, son émule au banquet de Paris, avec Hercule à qui la même Junon avait juré une haine immortelle. L'auteur du monument a-t-il voulu peut-être ménager la chèvre et le chou en plaçant sur le même autel des divinités contraires? En tout cas il a voulu honorer le principe de la force physique; ce qui nous fait que le dédicant était un légionnaire.
Cependant il n'est pas rare de trouver la figure de ces divinités représentée côte à côte sur le même monument et leurs noms formules dans la même dédicace.
Sans quitter les bord charmants du Rhin en de la Meuse, nous citons à l'appui de notre thèse les autels et les pierres votives suivants. A Voorburg en Hollande on trouva une dédicace à Junon la reine, à Minerve et au Genie du lieu; à Cleves une à Jupiter, Junon et Minerve; près de Cologne à Junon, Hercule et Silvain; à Andernach, à Junon, Mars et Hercule, à Kreutznach à Jupiter, Junon, Mercure, Hercule et Minerve, et une autre à Hercule, Junon et la Fortune; à Mayence une à Junon la reine, la Fortune et Minerve (2). On voit même sur une de ces dédicaces représentées à la fois les trois divinités de Kessel; c'est la première de Kreutznach, près de Bonn.
Dans les substructions d'une forteresse romaine située dans la proximité de la même ville, on découvrit en 1863 un autel romain haute de 0,34 centim. et large de 0,15 centim. [meter!], dont les quatres faces étaient ornées de la manière suivants: première face, Junon debout, tenant de la main gauche le sceptre et de la droite une patère, à ses pieds le paon. Deuxième face, Minerve tournée un peu de côté était ornée du casque et d'une tunique longue et trainante, de la main gauche elle tenait la lance et de la droite le bouclier. Troisième face, Mercure orné du chlamis, (le petasus n'était plus reconnaissable), tenait sur le bras gauche le caducée et dans le main droite la bourse. Quatrième face, Hercule regardant vers la gauche tenait de la main droite la massue dont le gros bout reposait à terre devant son pied droit, de la gauche il soutenait la dépouille du lion (1). On le voit, les exemples et les analogies ne manquent pas pour prouver que le culte réuni de Junon, Minerve et Hercule était assez en vogue dans nos contrées.
Une autre observation que nous avons à faire sur l'autel de Kessel, concerne le lieu de la trouvaille.
En Allemagne, en France et en Belgique on trouve fréquemment cachés, soit sous les fondements, soit dans le mur, soit dans l'église même, surtout sous les autels, des statues mutilées, des arae, des cippes, des pierres votives ou d'autres objets du culte payen de nos pères. Le même phénomène se voit dans nos environs.
C'est ainsi qu'on découvrit il y a une dizaine d'années, le torse d'un dieu Mars sous les fondements de l'ancienne église de St.-Martin à Wyck, et trois pierres votives dans des murs de celle de Horne près de Ruremonde. On remarque encore aujourd'hui dans la façade orientale de l'église de St.-Servais à Maestricht le fragment d'un bas relief payen, et à Guichoven, dans la tour, une tête de divinité.
Dans le grand autel de l'église de Goyer (Jeuck) près de St.-Trond, existaient autrefois quatre inscriptions sur pierre de marbre relatant des ex voto en l'honneur d'Hercule (1). Enfin à Nieuwerk près de Venlo, eut lieu en 1865 une découverte pareille à celle de Kessel. On trouva muré dans l'autel principal de l'église un ancien autel romain contenant deux inscriptions superposées, l'une payenne, l'autre chrétienne (2).
Voici ce que nous pensons de ce phénomène.
Nos pères dans la foi auront conservé ces objets dans leurs églises même après que l'ancien culte fut aboli; s'ils les cachaient sous l'autel, c'était pour marquer le triomphe du Christianisme sur le paganisme; s'ils les laissaient sous les yeux des fidèles, il avaient soin de mutiler les peintures et les statues afin que personne, trompé par l'apparence, ne rendit un hommage religieux à un objet profane.
Le village de Kessel situé sur le parcours de la Meuse et de la route militaire de Tongres à Nymègue, a été évidemment connu et habité par les Romains; son nom indique une origine latine. Nous supposons même qu'il a été un des nombreux passages fortifiés de la Meuse dont parlent les historiens de l'antiquité.
Kessel quoique situé dans une contrée entièrement plate et exempte de collines, forme lui-même une éminence qui est à l'abri des inondations de la Meuse. A côté de l'église se trouve l'antique chateau [château] de ce nom placé sur une espèce de montagne conique ayant une hauteur d'environ trente mètres; c'est une motte de terre qui à toutes les apparences d'être artificielle. On y trouve en creusant le sol des murs en forme de terrasses de quatre à cinq pieds de hauteur et dont de seul but est de soutenir la terre légère et friable dont le cône est composé.
Le chateau lui-même est un échantillon précieux de fortification militaire du moyen âge. Tel qu'il existait primitivement il était rond; il le serait encore si l'on supprimait deux ailes ou tours carrées, situées à l'est et qui ont tout le caractère d'une architecture moins ancienne.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Kessel fut dans le moyen âge une seigneurie importante comprenant dix-huit villages et s'étendant entre le pays de Cuyck, la Meuse, le pays de Horne et le grand marais de Peel. Les seigneurs portaient le titre de comte; le premier comte de Kessel dont l'histoire fasse mention est Henri qui, avec l'archevêque de Cologne, le duc de Limbourg, Henri comte de Zutphen et autres seigneurs, se ligua contre l'empereur Henri V, en 1114, et qui dans la bataille d'Andernach, fut écrasé par les chevaux de sa propre troupe. Nous remarquons que les chef-lieux des duchés, comtes ou seigneuries ont succédé souvent à des établissements militaires du haut et du bas empire.

Dans le village de Kessel on a, à plusieurs reprises, rencontré des antiquités romaines. Nous avons ailleurs signalé ces découvertes (1). Ajoutons ici qu'on trouve fréquemment des médailles romaines dans un champ carré entouré de fosses, nomme *De Keeskamer*, et qu'on a découvert des poteries dans une espèce de tumulus appelé le *Konynsbergh* (2). Plusieurs auteurs modernes pensent que Ptolomée et Ammien Marcellin ont fait mention de Kessel dans leurs livres. En effet le géographe Ptolomée, qui fleurit à Alexandrie vers de second siècle de l'ère chrétienne, après avoir parlé des *Morini* et des *Ambiani* de la Belgique, mentionne les *Menapii* et leur cité, castellum, qu'il place près de la Meuse. Si ce passage s'applique effectivement à Kessel, le mot *polis*, (ville) employé par l'auteur, doit s'entendre dans un sens assez large, car le château de Kessel n'a pu être entouré à l'époque romaine que de quelques rares maisons (1). Les anciens vestiges y sont trop peu nombreux pour penser à l'emplacement d'un véritable ville. Le centre actuel de la commune qui entoure l'église et le château, ne compte que 370 habitants.

Passons à la seconde mention. L'historien romain, Ammien Marcellin, raconte, sous le règne de Julien l'apostat, vers l'année 357, le siège mémorable d'une place forte située sur les bords de la Meuse, et que plusieurs historiens modernes, comme Knippenbergh, Slichtenhorst, d'Anville, Wolters etc. croient être le bourg de Kessel sur la Meuse. Main nous pensons qu'ils ont tort et qu'ils se sont fait induire en erreur par le mot *Castellum* qui se trouve dans quelques éditions peu exacte d'Ammien et qui peut se prendre également comme nom propre et comme nom générique. Du texte de l'auteur il résulte clairement qu'il s'agit ici de deux forteresses et que la route suivie pour le général Sévère n'était pas celle de Kessel, mais bien celle de Juliers et Tongres vers Reims. Or sur cette route nous rencontrons la double forteresse de Maestricht, bâtie sur les deux bouts du pont de la Meuse. C'était un point stratégique capital, où se vérifie à la lettre le récit jusqu'ici un peu obscur d'Ammien Marcellin (2). Au reste nous parlerons plus au long de ce siège [siège] dans nos notes sur les découvertes d'antiquités faites à Maestricht.

Si donc le témoignage des auteurs anciens concernant Kessel reste douteux, si son antique château ne présente plus aucun caractère romain, les antiquités qu'on y découvre, et surtout l'autel que nous venons de décrire lui attribuent suffisamment une existence seize fois séculaire. Notre ara est un souvenir monumental qui nous fait supposer à bon droit, que ce village a eu son temple payen avant d'avoir eu son église catholique, son autel à Junon, Minerve et Hercule avant d'avoir eu son autel au vrai Dieu du ciel. L'un peut avoir succédé à l'autre sur le même coin de terre. Il serait donc bien regrettable que l'autel de Kessel, soigneusement conservé par nos aïeux, allât se perdre dans une collection particulière ou dans un musée. Ces monuments n'ont de valeur réelle que sur le lieu même où ils ont été érigés primitivement. Eloignez-les de là et vous n'aurez qu'un objet de curiosité archéologique.

Nous exprimons donc le vœu, que M. Cuyper, l'architecte habile de la nouvelle église de Kessel, fasse encadrer ce curieux souvenir du paganisme dans le mur extérieur de l'église, dans un contre-fort par exemple, et y ajoutant une inscription commémorative, rappelant le lieu et la date de la trouvaille. C'est la coutume adoptée pour ces sorte de choses en France, par la Commission impériale des monuments.

JOS. HABETS.

(1) Anno MCCCC ende LX doe waert die Kyrck van Kessel gelymert, inde doe waeren kyrckmeister Alaert van Ghoer, Geurt van Kessel geheyten Roffart, Sybrecht Schoer ende Jacob van den Bergh. Archives de l'église à Kessel.

(1) Acta Apost. XVII, 23.

(1) De Moribus Germ. 3.

(1) De Moribus Germ. 9.

(2) BRAMBACH, Corpus inscrip. rhen. passim.

(1) Jahrbücher von Bonn, Tome XLVII et XLVIII, p. 92.

(1) SCHUERMANS Inscriptions romaines concernant la Belgique p. 33.

(2) BUYX, Auffindung eines römischen Votivaltars in der Kirche zu Nieukerk, Gelre 1865 in 12°.

(1) Public. etc. du Limb. tome II p. 247.

(2) H. W. H. VAN HAEFF Notice manuscrite sur Kessel.

(1) Voici le passage Ptolomée II, cap. 9, d'après l'édition latine de Leiden de 1618: "Post Mosam fluvium Menapii et civitas eorum castellum."

(2) Voyez LEEMANS Rom. oudheden te Maastricht p. 17.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

13 juli 1926 DE DRIEGODENSTEEN VAN KESSEL.

Drie- en viergodensteenen en "gigantensäulen".

De heer H. van de Weerd wijdt in het Belgische maandschrift "Limburg", na een korte schets van de geschiedenis der parochie Kessel (Ned. Limburg), een enkel woord aan den Driegodensteen, welken men te Kessel in 1869 onder het hoogaltaar heeft gevonden, een vierkante zuil, 90 c.M. hoog en 55 c.M. breed, op drie zijden dragende een afbeelding van Minerva, Juno en Hercules; hij wordt bewaard in het museum te Leiden.

"Deze steen behoort tot de klasse der viergodensteenen (gewoonlijk vier beelden, een paar keeren drie, soms tot acht goden tellend.) L. Halkin geeft de volgende beschrijving dier viergodensteenen:

"Heden is het 'bewezen dat de meeste der zoogezegde viergodensteenen slechts deelen zijn van 'n veel grooter monument, in werkelijkheid moet men deze beschouwen als een vierkant voetstuk, waarop achtereenvolgens zich verhieven een steen met de afbeelding van de goden der week, dan eene zuil met kapiteel en daar bovenop een eigenaardige groep: een god te paard en onder de hoeven van het paard een reus met slangenvoeten. Deze reuzenzuilen (Jupitergigantensäulen) gelijk men ze gewoonlijk noemt, worden alleen aangetroffen in West-Duitschland, Hollandsch=Limburg, het Groothertogdom Luxemburg, België en Frankrijk, d.i. juist in de voornaamste streken van het oud=Keltisch gebied. Men telt ze bij honderdtallen.

De ou[d]heidkundigen zijn niet eensgezind aangaande de beteekenis dezer reuzenzuilen; voor den een zouden het monumenten zijn, opgericht ter eere van den Romeinschen Keizer=God en zouden zij de zegepraal der Romeinsche keizers over de barbaren verbeelden, voor de anderen zouden zij de uitdrukking zijn van bepaalde punten uit de Keltische of Germaansche godenleer, aldus volgens Hertlein zou de goddelijke ruiter die den slangenreus verplet de afbeelding zijn van den Germaanschen Jupiter (Wodan), meester van den hemel en overwinnaar van den God der aarde".

De geleerden gaan evenmin akkoord over de beteekenis van het terug vinden van dit en andere afgodsbeelden onder het hoogaltaar, velen zien daarin de overwinning van den christen godsdienst op het heidendom. Dit is de eenvoudigste uitleg, al moet men aannemen dat in de meeste gevallen het altaar waarin zulke steen werd aangetroffen niet het eerste zal geweest zijn, dat op die plaats werd opgericht; zoo goed als alle kerken werden in den loop der eeuwen herbouwd, doch deze beteekenis kon men er in latere eeuwen ook nog aan hechten. Best mogelijk hebben wij hier te doen met een dier simulacra, welke volgens zijn levensbeschrijver door den Heiligen Lambertus werden omver geworpen tijdens zijn bekeeringsstocht in het Noorden.

Te Horn vond men twee votiefsteenen aan Mars en Mercurius gewijd in den kerkmuur, te St. Odiliënberg grondvesten van den Romeinschen tempel, waarbij een votiefsteen met opschrift aan de moedergodinnen, en een altaarsteen met de beeltenissen van Minerva en Apollo of Diana; te Reuver bij Venlo zou nog een Romeinsche tempel gestaan heb[b]en. In de omstreken van Kessel en Blerick bevindt men zich dus in het midden van ver ontwikkelden Romeinschen invloed.

HET DUVELKE VAN HET ZUIDEN.

20 januari 1917 Het lot der Limburgsche monumenten.

Ene opmerking in het "Bulletin" van dr. E. J. H(aslinghuis) geldt het lot der Limburgsche monumenten. Hij heeft daarover gelezen in het dagblad "Het Zuiden", 't welk eenige artikeltjes bevatten, die, hoewel in badineerenden toon gesteld, toch een weinig hoopvollen blik gunden op de toekomst der monumenten van Limburg, voor zoover deze althans verplaatsbaar, d.i. aan den antiquair verkoopbaar zijn. De schrijver dezer artikeltjes toont zich, volgens dr. H., goed op de hoogte van wat er op dit gebied omgegaan is en omgaat, en het beeld dat hij van den "demon meridianus" en zijn verslindenden rondgang teekent, berust blijkbaar op een goede kennis van feiten en personen:

"Zoo vernemen we achtereenvolgens van het oude doopvont uit Roggel, niet lang geleden naar Amsterdam verkocht; van den koperen arend uit Venraai, sinds een jaar in het Keizer Frederik Museum te Berlijn; van den St. Maarten-te-paard van het doopvont te Weert, eenige jaren geleden vervangen door een nieuw beeld; van den aan Van Eyck toegeschreven Christus uit de St. Servaaskerk, via Londen naar het museum te Berlijn verhuisd; van het marmeren hoofdaltaar dierzelfde kerk, in 1882 voor 600 gulden aangekocht en voor 3000 verkocht aan het South-Kensington-museum; van de vier sublieme Romaansche reliekschrijnen, thans pronkstukken in het musée du Cinquantenaire te Brussel; van het oude ivoren zegel van St. Servaas, dat na een langdurig verblijf te Parijs, nu weer gelukkig in Maastricht terug is; van een zilveren piedestal met gedreven voorstellingen uit het leven van Maastricht's beschermheilige, tegenwoordig in het museum te Hamburg; van talrijke kerkgewaden, aan Duitsche en Amerikaansche liefhebbers overgedaan, enz. En steeds door tusschenkomst en op instigatie van weinig gewetensvolle opkoopters.

"Bij het lezen van zulk een lijstje roept men uit: hoe lang toch nog, vòòr een wet dit gesjacher komt verhinderen?"

12 mei 1917 Daemon meridianus en Co. als koopers van kerkelijke oudheden in Limburg.

(Onder bovenstaanden titel zullen wij van tijd tot tijd artikelen in feuilleton-vorm publiceeren, waarin onder den schuilnaam Daemon Meridianus, een deskundige, wiens eigenaardige kennissen en satyrische schrijfwijze zijn pennenaam wel spoedig doorzichtig zouden maken, indien een zinspeling het niet reeds deed, een veldtocht opent tegen het met de beste bedoelingen, maar betreurenswaardige verkwanselen van kerkelijke oudheden. Red.).

Mag ik mij nu even aan de lezers van "De Tijd" voorstellen, gelijk ik mij vroeger aan die van het Zuiden heb voorgesteld als een nieuwen Mephisto, een klein duiveltje van het Zuiden, wonend ongeveer tusschen Puth en Schinnen, daemon meridianus. In de psalmen Davids wordt van mij gesproken, als deze profeet zijn vreugde betuigt, dat hij van den overval en "den duivel van 't Zuiden" bevrijd is. Ik loop overal rond, onder allerlei gedaanten, nu als commisvoyageur, dan als koopman in antiquiteiten, soms ben ik ook wel in compagnie als beeldstormer opgetreden. Maar in 't Zuiden ben ik thuis, vooral ook daar ik tusschen Puth en Schinnen woon. Ik doe echter niet in de politiek of sociale kwesties, alleen ga ik rond om te kijken of er wat schuins gebeurt op vandalisme in 't bijzonder ga ik uit, vooral wanneer ik er geld mee kan verdienen.

Mijne aanraking met de pers was de volgende. Door de Putstraat te Sittard gaande, over de Markt tot dichtbij de groote kerk, hoorde ik me daar op eens kloppen en hameren en dacht al aan een overval van een vijandelijk leger, aan de kathedraal van Rheims, maar 't was zoo erg niet, want ik vernam van een werkman, dat men eenvoudig in den dikken muur van het dwarspand der kerk ten Oosten aan weerszijden een groot gat aan 't breken was, waar zich van binnen een zoogenaamd blind venster, dat alleen maar geprofileerd was, bevond, daar een paar heel mooie gekleurde ramen te plaatsen, waardoor dat gedeelte der kerk een veranda-achtig licht-effect zou bekomen, tegen het plan des bouwheers, die het anders had bedoeld. Als duiveltje heb ik natuurlijk altijd plezier, als ik iets zie verknoeien. Ik schreef daarover al in een zuidelijke krant, op mijn manier, en mijn goede naburen, die van Sittard, vonden dat niet onaardig en vroegen mij om ook 't een en ander uit mijn carrière als sjacheraar in de kerkelijke zaken en als beeldstormer te vertellen, waaraan ik voldeed door eenige artikelen, die nu vermeerderd en gedeeltelijk omgewerkt in dit blad verschijnen. Ik bediende mij daartoe van de pen van den Rijksarchivaris in Limburg Flament, door suggestie te dien einde bewerkt, wat in onzen tijd wel niet heel vreemd zal klinken, daar men door deze werking veel verklaart wat anders onverklaarbaar zou zijn. Mijn subject had zich te voren zijn heele leven lang onbevlekt van spot, ironie en sarcasme gehouden. En oneerbiedig schrijven over kerkbesturen, dat deed hij nooit; integendeel, zou ik haast zeggen of liever uit vrijen wil nooit, gelijk men later zal zien. Men valle hem daarom niet lastig, om mijnentwille, die van huls uit een spotter ben en zoo er iets in deze artikelen mocht gevonden worden wat des gesuggesteerden schrijvers is, vergeve men hem dit genadiglijk.

Ik zal beginnen met iets te vertellen van mijn handel in kerkelijke oudheden.

Ik ben geen gewone antiquaire, ik ben en blijf een zuidelijk duivelke, ook als ik oudheden opkoop. Altijd toch kan

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

men den duivel kennen aan zijn staart. Ik ga namelijk vooral op koop uit bij kerkbesturen en dan krijg ik van alles. Ik zal u mijn zakken en kisten eens uitpakken, ziet eens: oude koperen kerkluchters, kanten bij de vleet (zie "Publications de Limbourg", VII, 499), albasten platen met beeldhouwwerk (1), wijwater-emmers (maar als ik die koop, kijk ik goed toe of er soms ook nog wijwater in is, want daaraan heb ik eens mijn staart leelijk verbrand), verder ziet u koperen adelaars (2), houten snijwerk, schilderijen, heele altaren, netjes uit elkander genomen, choorgestoelte, kerkgewaden in alle kleur en soort - kijk eens wat mooie zijde - ja stukken van Romaansche doopvonten, "met de vier koppen".

Vergunt mij, slechts voorbeeldsgewijze om u te toonen, dat ik niet met spek schiet, eenige mededeelingen uit onze oude kasboeken. Als ik later de vraag behandel, waar onze firma dat alles geplaatst heeft, vertel ik meer. Opdat u niet aan mijn eerlijkheid zoudt twijfelen, verwijs ik overal naar de geschriften, waarin mijn feiten zijn vereeuwigd. Te Oirsbeek hadden we in 1880 een mooi snapje aan een geëmailleerde pixis (vaasje), uit de 13e eeuw waarschijnlijk, koopprijs f24.50. Och, daar heeft pastoor Habets, die uit Oirsbeek afkomstig was, zijn leven lang over gevoeterd ("Publications" dl. 17, p. 363).

Voor een kazuifel en 2 dalmatieken van granaatroode zij met gouden borduursels, ornamenten en figuren uit de 16e eeuw te Papenhoven moesten we in 1875 f500 geven (Publ. dl. 17, p. 362).

Kort voor 1870 kocht ik te Hunsel, niet al te duur, een heele kapel, dat is kazuifel, koorkap en 2 dalmatieken; het was afkomstig uit mijn hooggeschatte St. Servaaskerk, waarover later veel meer, en te Leveroy (gem. Weert) kocht ik een dito. (Publ. dl. 17, p. 4).

Een meer bescheiden aanwinst op het gebied van kerkelijke paramenten was een kelkbedekking (velum) van verguld zilverdraad uit de 16e eeuw, - maar een mooi stukje, ik verzeker het u; 't was in de omstreken van Valkenburg, dat een kerkbestuur in 1880 ons dat verkocht.

Over heele altaren later meer bij het behandelen der vraag, waar onze firma dat alles laat; voorloopig zij meegedeeld, dat Margraten en Neeritter, omstreeks 1870 ons elk een heel, heel mooie altaartafel met gesneden beeldjes leverden. ("Publications" dl. 7, p. 499).

Voor de variatie vermeld ik nog iets, dat we niet alle dagen aantreffen: een van tin gedreven offerschaal, maar fijn werk, mooi, heel mooi, hoor, en uit de 16e eeuw, begin renaissance. Die post staat op 1870 geboekt.

Alles bij elkaar om een heel museum te vullen, ja, ja "Hadt je me maar!" zegt de koopman. En om dat heele zoodje bij elkaar te krijgen leg ik het slim aan. Ik kom bijv. binnen bij het kerkbestuur, mijn staart zedig in het "boksenbeumke" (zoo noemen ze dat in Z.-Limburg) verborgen, de bokspootjes in de groote kaplaarzen onzichtbaar, de horentjes onder het lange haar weggedoken, groet heel deftig en deemoedig, gelijk mijn ambtgenoot Mephisto, als hij in de gedaante van een reizend student bij dokter Faust zijn opwachting maakt. Ik presenteer mij dan als lid der firma Daemon Meridianus, Vandalen en Co., zoo'n lange firma staat gekleed! En dan pak ik die heeren altijd in hun zwak. Zijn het erg vrome lui, dan spreek ik heel zalvend van den luister van het kerkgebouw, haal er Psalmen bij aan en doe heel bijbelsch, en ik kan preeken als een pastoor, en dan zeg ik ten slotte, dat ik hun geld, mooi contant geld geef voor die oude prullen, waarvoor zij splinternieuwe zaken kunnen koopen in de fabrieken van kerkelijke kunst: mooie marmeren preekstoelen zelfs. Wat doet u met dat oud roest?

Zoo noem ik de oude kandelaren in koper, Romaansch, Gothiek of renaissance om 't even. Wat hebt gij aan die oude wormstekelige planken? Zoo betitel ik dé gebeeldhouwde paneelen. Waarvoor zouden die oude lappen vol met gaten nog kunnen dienen? Zoo qualificeer ik de oude zijden kerkgewaden. Koopt u een mooi stel, of laat u er een borduren bij de Zusters te Sint Joris. Zijn die kerkbestuurders erg "charitabel", dan spreek ik hun zoo toe: Gij kunt u zoo gemakkelijk, zonder uw fondsen aan te spreken, een nieuw ziekenhuis bouwen, of, 't woord moet er uit, een patronaat, of een armenschool of een stal voor de Christelijke geitenvereniging (thans met den romantisch-idyllischen naam van "de werkmanskoe" overgedoopt) enz. enz. En al staan al die oude kerkelijke oudheden netjes en haarfijn beschreven, dat helpt geen zier, evenmin als bij dat stuk oude doopvont te Roggel bij de kerk, dat ik lekker opkocht en te Amsterdam verpast heb; ga maar kijken te Amsterdam op het Rokin, als 't er nog ligt. En ik bedien mij, zoo noodig, met een wonderbaar gemak van mijn spotvogeltalent, evenals mijn hooggeachte ambtgenoot Mephisto (ik houd zooveel van die opera Faust, want daar komt zooveel van ons, duivelkens, in) en ik weet uit ondervinding wat de Franschman zegt: "le ridicule tue".

Ik noemde bijv. dien mooien koperen arend, die als lezenaar diende te Venlo, "dien leelijken koperen raaf" (ik spreek af en toe ook plat) en dat zaakje lukte me. En als dan 't kerkbestuur soms nog houdt van 't een of ander oud prul, welnu, ik ben niet hond op (zeggen ze in Limburg), dan presenteer ik op mijn kosten een dito nieuw te laten maken, zóó getrouw, dat men 't onderscheid met het oud er niet aan ziet, evenmin als aan den nieuwen St. Martinus te paard van de doopvont te Weert, eenige jaren geleden voor het oude beeld in de plaats gegeven plus de noodige dubbeltjes.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Ook al een praestatie van onze firma! En te Venlo hernieuwde ik dat wonder met de raaf of adelaar, op wien het woord der Schrift van toepassing werd: zijn jeugd is vernieuwd als die eens, adelaars. Enfin, ik blijf me altijd gelijk en dan heb een "joeks" (zoo zeggen ze in Venlo), en "slinger" (3), als de duivel in Schinderhannes, voor eenige jaren op de kermis te Puth vertoond. Dan grinnik ik en speel met mijn staart van plelzier.

Ich hub iene steert
Met iene kwast
En met die steert
Kan ich mè vegen
d'Antiquiteiten
los en vast! (4)

Zoo zit ik dikwijls op den Kollenberg, niet ver van Sittard. bij de St. Rosa-kapel waar voorheen de Bokkenrijders mij een keersje kwamen ontsteken. En daar is niemand die mij bij de horens pakt. Mijn domein strekt zich ongestraft uit van Puth tot Schinnen? Neen, maar van Eijsden tot Gennep, van Mesch tot Epen. Daar kan ik koopen en verkoopen, verkwanselen en verpassen naar den lust van mijn hart en den aard van Daemon Meridianus.

(1) Zooals er bijv. waren te Sittard in de Sacresti. (Zie "Maasgouw" 1904 p. 67)

(2) Zooals die fameuse van Venlo in 1915 verkocht.

(3) Zeggen ze te Maastricht.

(4) In het oorspronkelijk blijspel, dat nog dikwijls te Roermond wordt opgevoerd, heet het: "En die steert zit mich vast".

14 augustus 1921 HET DUVELKE VAN HET ZUIDEN.

Ons kwam dezer dagen den brochure in handen, die al eenige jaren oud is, doch die ons nog wel de moeite waard schijnt om er iets aan te ontleenen, omdat de schrijver op zoo'n geestige manier het sjacheren in en het vernielen van kerkelijke oudheden in Limburg aan den kaak stelt. Hij noemt zich Daemon Meridianus, het duvelke van het Zuiden, die zich echter van de pen van den rijksarchivaris Flament bedient.

In het eerste gedeelte stelt het Duvelke zich voor als sjacheraar in Limburgsche kerkelijke oudheden. Ik ben geen gewone antiquaire, zoo schrijft hij, ik ben en blijf een zuidelijk duiveltje. Altijd toch kan men den duivel kennen aan zijn staart. Ik ga vooral op koop uit bij kerkbesturen en vaar tot nu toe zeer goed daarmee...

Te Oirsbeek hadden we in 1881 een mooi snapje aan een geëmailleerde paxis (vaasje) uit de 13e eeuw, waarschijnlijk, voor het bagatel van f24.50. Daar heeft pastoor Habets, die te Oirsbeek geboren was, zijn leven lang over gefoeterd. Voor een kasuifel en twee dalmatieken van granaatroode zijde met gouden borduursels, ornamenten en figuren, te Papenhoven, uit de 16e eeuw, moesten we in 1875 f500 geven.

Kort voor 1870 kocht ik te Hunsel, niet al te duur, een heele kapel - dat is: kasuifel, twee dalmatieken en een koorkap -. Zij waren afkomstig uit mijn hooggeschatte St. Servaaskerk te Maastricht, waarover zoo aanstonds meer.

Ook te Leveroy kocht ik een dergelijke kapel.

Een meer bescheiden aanwinst op het gebied van kerkelijke paramenten was een velum (kelkbedekking) van verguld zilverdraad, uit de 16e eeuw, maar een mooi stukje, ik verzeker het u. Het was een kerkbestuur uit de omstreken van Valkenburg, dat ons dit in 1880 verkocht.

Voor de afwisseling vermeld ik te Neeritter nog iets, dat we niet alle dagen aantreffen; een van tin gedreven offerschaal, maar mooi, heel mooi en uit de 16e eeuw. Die post staat op 1870 geboekt.

Te Margraten en Neeritter kocht ik omstreeks 1870 een heel mooie altaartafel met gesneden beelden en een dito te Breust.

Een onzer voornaamste aankopen was echter die van twee hele altaren vol fraaie beelden te Venray, nl.: het Maria-altaar in 1846, wegens de vele figuren "het mennekes-altaar" genoemd en die, 78 in getal, het leven der H. Maagd voorstellen. Dat meesterstuk van de Antwerpsche school kostte mij maar 2500 francs en ik kocht het voor mijn collega Malfait, een Brusselschen antiquair, die het voor 12.000 francs in 1863 aan het kerkbestuur van Tongeren verpatste, nadat de Russische prins Petrus Soltikoff het een tijd lang bezeten had, die het Malfait terugverkochte.

Het 2e altaar was dat van den H. Petrus, ook vol mooie beelden, die het leven van dezen voorstellen, nu een der mooiste stukken van het musée du cinquantenaire te Brussel, dat, op gezag van Moonen in Lotz kunsttopographie, wordt geprezen.

Ik heb eens een stout stuk uitgehaald, dat moet ik u eens vertellen:

Te Roermond zelf, den zetel der kerkelijke kunst, heb ik eens een schilderij te koop gesteld, uit de aloude vorstelijke stiftskerk van Thorn, met de deftige portretten van drie oude stiftsdames uit de familie van Rennenberg,

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

in kleederdrachten der 16e eeuw. Dat vond spoedig een koper, en kwam, gelukkig, zeggen de oudheidsliefhebbers, in handen van jonkheer V. de Stuers en door zijn vriendelijke tusschenkomst in 't museum te Maastricht. Gaat maar "loeren" als je het niet gelooft.

Nu komt mijn beste klant, met wien ik altijd zoo prettig zaken deed, nl. het zoeven vermelde kerkbestuur onzer aloude bisschopszetel van St. Servaas te Maastricht.

Een der eerste groote acquisitiën was de prachtige Christus aan van Eyck toegeschreven en in St. Servaaskerk eeuwenlang vereerd als van St. Lucas, den patroon der schilders in hoogst eigen persoon, afkomstig. Nu, van van Eyck is toch al mooi genoeg!

Ik kocht dit stuk van een oud-kanonik van St. Servaas.

We kregen dat schilderij te pakken voor een ton lekkeren ouden Rijnwijn, waar die kanonik veel van schijnt gehouden te hebben.

Zijn naam heb ik niet meer kunnen vinden in de oude boeken van de firma. Wij verkochten het aan den Engelschen bankier Solly voor een bom duiten, en nu maakt het, sinds 1821, een sieraad uit van 't museum te Berlijn.

Veel later, in 1882, kocht de firma voor slechts 600 armzalige guldentjes het heele prachtige marmeren hoofdaltaar van St. Servaas, afkomstig uit de abdij van St. Remy, en verkocht het aan de kerk van het oratorium te South Kensington voor... 6000 francs. Een klein winstje, een zoet winstje!

De vier prachtige Romaansche reliekschrijnen, die bij de Noodkist van St. Servaas hoorden, kochten wij in 1846 voor een kleinigheid, 10.000 francs, en die verhuisden voor meer dan 100.000 francs naar het museum van prins Soltikoff, werden na diens dood, 1861, door de Belgische regeering aangekocht en maken thans het sieraad van het cinquantenairmuseum te Brussel uit.

Het oude ivoren zegel van de schatkamer van St. Servaas uit de 12e eeuw, dien heilige voorstellende, verhuisde vóór 1846, door tusschenkomst van onze firma, naar de verzameling van den lateren generaal Meyers, werd in 1877 verkocht in Maison Drouot te Parijs, en is nu terug naar Maastricht, waar 't goed bewaard wordt.

Dat is dan een uitzondering. Als het nog lang geduurd had, hadden wij de heele voormaligen Rijkskerk van St. Servaas leeggepompt.

Voor de verandering plaatsten wij nog in het museum te Hamburg het prachtig gedreven zilveren voetstuk, met voorstellingen uit het leven van den patroon van Maastricht, en de directeur vond het zoo mooi, dat hij er 'n boekje over uitgaf met afbeeldingen.

Ik houd toch zooveel van Duitschland, daar koopen ze zoo graag van ons, "wir bezahlen bar" zeggen ze altijd, en niet alleen spek en gummi, maar ook antiek van allerlei slag. Die koperen "raaf", waarover ik sprak, is toch ook al in een "sjoen keuik" in 't museum te Berlijn.

Maar 't was, helaas, niet altijd "couleur de rose"; die voornoemd eantiquiteiten-wellustigen bedierven mij de soep wel eens en naar aanleiding van den verkoop der vier zoeven vermelde reliekschrijnen barstte de storm los, de conservator bij 's Rijks museum te Leiden, L. J. F. Janssen, baron Michiels van Verduijnen, raadsheer in het prov. Gerechtshof te Maastricht, notaris Ch. Guillon te Roermond, ja drie ministers, die van Binnenlandsche Zaken, de tijdelijke minister voor de zaken van R.-C. eerdienst, Lightenvelt en zijn opvolger minister Mutsaerts kwamen allen in beweging. "Pour en revenir à nos monuments de Maestricht", zoo schreef baron Michiels aan Guillon, "il se commet ici tous les jours des actes de Vandales, cependant Mr. v. B. (de pastoor van St. Servaas) remporte le prix sur tous! Avec un conseil de fabrique imbécile et sans énergie, il trafique du mobilier de l'église à volonté, ainsi le tableau ornant le maître-autel au petit séminaire de St. Trond a été enlevé de St. Servais et vendu à cet établissement, plusieurs autres tableaux sont allés ailleurs."

En dan komt het verhaal, hoe die goede man, mijn beste klant, die vier reliekschrijnen verkocht voor 10.000 francs. Die arme pastoor! Maar ik had die duiten te pakken. Ik vergat nog te vertellen, dat ik en passant met die reliekschrijnen nog twee mooie koperen kandelaars heb gekocht.

Al deze zaken nu zijn heel net geplaatst door onze kunstlievende firma. Maar met ander kerkelijk antiek gaat het soms anders. Oude koorkappen en kasuifels worden dikwijls verkocht om antieke stoelen te bekleeden of om nieuwe stoelen antiek te maken.

Een oud tabernakeltje uit de parochiekerk te Venlo dient thans als likeurkeldertje.

Een paar mooie koperen luchters, die vroeger in een voormalige stiftkerk in Z. Limburg voor de Kruisweg-statiën waren geplaatst, misschien wel voor de statie waar Pilatus zijn handen in onschuld wast (juist als het kerkbestuur dat ze verpatst heeft) prijkten later heel "chic" tusschen kruikjes Bols, Hulskamp en andere "oude klare" voor een "kiekout" (vitrine) te Maastricht. Waar? dat is een handelsgeheim; de lui zouden anders niets meer van ons koopen.

Kortom, als ik al wat aan kerkelijke oudheden door onze firma gekocht en verkocht is, bijeen had, het ware genoeg om

een heel museum te vullen.

En om dit allemaal zoo in de wacht te sleepen, leg ik het heel politiek aan. Ik kom bv. binnen bij het kerkbestuur, mijn staart zedig verborgen, de bokspootjes in de groote kaplaarzen onzichtbaar, de horentjes onder het lange haar weggedoken, groet heel deftig en deemoedig, gelijk mijn ambtgenoot Mephisto, als hij in de gedaante van een reizend student bij doctor Faust zijn opwachting maakt. Ik presenteer mij dan als lid der firma Daemon Meridianus Vandalen en Co., zoo'n lange firma staat gekleed! En dan pak ik die heeren altijd in hun zwak. Zijn het erg vrome lui, dan spreek ik heel zalvend van den luister van Gods huis, haal er Psalmen bij aan en doe heel bijbelsch, en ik kan preeken als een pastoor, en dan zeg ik ten slotte, dat ik hun geld, mooi contant geld geef voor die oude prullen, waarvoor zij splinternieuwe zaken kunnen koopen in de fabrieken van kerkelijke kunst: mooie marmeren preekstoelen zelfs 1). Wat doet u met dat oud roest? Zoo noem ik die oude kandelaren in koper, Romaansch, Gothiek of renaissance om 't even. Wat hebt gij aan die oude wormstekige planken? Zoo betitel ik de gebeeldhouwde paneelen. Waarvoor zouden die oude lappen vol motgaten nog kunnen dienen? Zoo qualificeer ik de oude zijden kerkgewaden. Koopt u een mooi stel, of laat er u een borduren bij de zusters te Sint Joris. Zijn die kerkbestuurders erg "charitabel". dan spreek ik hun zoo toe: Gij kunt u zoo gemakkelijk, zonder uw fondsen aan te spreken, een nieuw ziekenhuis bouwen, of, 't woord moet er uit, een patronaat, of een armenschool of een stal voor de Christelijke geitenvereniging (thans met den romantisch-idyllischen naam van "de werkmanskoe" overgedoopt) enz. enz.

En al staan al die kerkelijke oudheden netjes en haarfijn beschreven, dat helpt geen zier, evenmin als bij dat stuk oude doopvont te Roggel bij de kerk, dat ik lekker gekocht en te Amsterdam verpatst heb; ga maar kijken op het Rokin, als 't er nog ligt! En ik bedien mij, zoo noodig, met een wonderbaar gemak van mijn spotvogeltalent, evenals mijn hooggeachte ambtgenoot Mephisto (ik houd zooveel van die opera Faust, want daar komt zooveel van ons, duivelkens, in) en ik weet uit ondervinding wat de Franschman zegt: "le ridicule tue".

Ik noemde bv. dien mooie koperen arend; die als lezenaar diende te Venlo, "dien leelijken koperen raaf" (ik spreek af en toe ook plat) en dat zaakje lukte me. En als dan 't kerkbestuur soms nog houdt van 't een of ander oud spul, welnu, ik ben er niet hond op (zeggen ze in Limburg), dan presenteer ik op mijn kosten een dito nieuw te laten maken, zóó getrouw, dat men 't onderscheid met het oude er niet aan ziet, evenmin als aan den nieuwen St. Martinus te paard van de doopvont te Weert, eenige jaren geleden voor het oude beeld in de plaats gegeven plus de noodige dubbeltjes. Ook al een zaakje van onze firma!

En ook te Venlo hernieuwde ik dat wonder met de raaf of den adelaar op wien het woord der Schrift van toepassing werd: Zijn jeugd is vernieuwd als die eens adelaars.

Enfin, ik blijf me altijd gelijk en dan heb ik een "joeks" (zoo zeggen ze in Venlo). en "slinger" 2), als de duivel in Schinderhannes, voor eenige jaren op de kermis te Puth vertoond. Dan grinnik ik en speel met mijn staart van plezier...

En daar is niemand die mij, daemon, bij de horens durft te pakken. Mijn domein strekt zich uit van Puth tot Schinnen, neen, maar van Eysden tot Gennep, van Mesch tot Epen (Vaals). Daar kan ik koopen en verkoopen, verkwanselen en verpatsen, naar den lust van mijn hart, naar den aard van Daemon Meridianus.

In het tweede gedeelte der brochure stelt Daemon Meridianus zich voor als beeldstormer in Limburg. Hoort maar een klein staaltje van mijn vernielend genie, zegt hij. Ik begin dan, beminde lezers, een heele litanie van oudheden met het refrein: kapot, stukgeslagen, vernield, weggesmeten, tot antwoord.

Het is alles geschied vóór het jaar 1880.

In Guttecoven, niet ver van mijn lief Sittard, de doopvont stukgeslagen en de stukken als plaveisel gestopt voor 't huis van den koster, waar ze nog in 1868 te zien waren. Het was nog wel zoo'n "sjoene" met draken en dieren, omringd met bladornament, in Romaanschen stijl.

Den gedenksteen der kerkwijding van een oudere kerk aldaar, smeed ik ook bij den koster op zolder; daar lag hij nog in 1868.

Te Itteren de doopvont als water-vergaarbak onder een goot der pastorie getrapt. Ik zag die daar nog in gemeld jaar 1868.

De doopvont van Nederweert ontsnapte tot mijn spijt en verhuisde naar de kerk van Ohe-en-Laak.

Te Munstergeleen de oude doopvont kapot en een stuk op den openbare weg als steen des aanstoots neergeploft.

De gothieke doopvont van Meijel plantte ik als tuinversiering bij een particulier te Roermond.

Die van Montfoort werd voor de variatie door mij geplaatst, ook als versiering, in de "basse cour" (zoo noemt Pastoor Habets het) van de pastorie aldaar.

Die van Amstenrade kegelde ik van haar voetstuk als drinkbak voor het redeloos vee in de hoeve van het kasteel. Gaat

maar kijken!

Hoeveel grafsteenen met zestien adellijke kwartieren in wapenschilden ik uit de kerken buiten het portaal sleepte om ze door de klompen der kerkgangers te laten afslijten, is eenvoudig niet te benaderen, bv. te Kessel, Maasbree, Helden en te Roermond, waar ik nog wel den arduinen zerksteen van bisschop Sanguessa uit de kathedraal slingerde. Gaat maar eens zien of die daar nog ligt. Ik wed van neen.

En te Venray rukte ik den grafsteen van den bouwer der kerk, pastoor Gisbertus de Foramine, een groot invloedrijk man in zijn tijd, door Pius II genoemd in de aflaatsbul voor die kerk, zijn kamerling, secretaris, huisgenoot en bestendig dischgenoot, kanonik van Lübeck en aalmoezenier der Apostolische Kamer, van het hoogchoor, waar zijn grafplaats is, naar de ruimte onder den klokketoren en haalde de koperen platen met de zinnebeelden der vier Evangelisten en 's mans wapen daar uit.

Het mooie sacramentshuisje of theoteca, in diezelfde kerk van Venray, een kunststuk van meester Merten, die het ontwierp, en uitgevoerd door mr. Kerstgen van Ryngboerch en mr. Willem die byldschneyder van Wesel, hamerde ik gansch uiteen. Een brok van het voetstuk kwam terecht voor de kapel van Oostrum onder Venray, en de kunstig gesmede ijzeren deur ook al onder den toren van Venray, een waar knekelhuis der kunst.

Te Venlo vierde ik, kort voor of na 1880, 'n waren heksensabbath en hield een gothieke uitsmijting van al wat renaissance was. Het was ter gelegenheid der gothieke restauratie. Die heel groep van 't laatste Avondmaal met al die twaalf apostelen in hout gesneden door Schissler, wierp ik als brandhout op een turfzolder van 't gasthuis. Zie hier nog maar een kleine bloemlezing van de werkzaamheden van Daemon Meridianus als beeldstormer in Limburg.

1) Zooals te Thorn en Maastricht in St. Servaas, waar zij als echt hybridische fraaiigheden te kijk staan.

18 oktober 1956 Daemon Meridianus onthulde

IN het jaar 1918 verscheen genoemd "duvelke uit het zuiden" een brochure die omgewerkte artikelen uit 1916-1917 omvatte. Het was een brochure die flink stof deed opwaaien, want toen behoorden nog niet alle betrokkenen tot de eeuwige jachtvelden. Ook de schrijver - wijlen Rijksarchivaris Flament - niet, die als een nerveus Mistotje huisde in een heel bescheiden woninkje in de Begijnenstraat te Maastricht. Onze Daemon deed een onstichtelijk boekje open omtrent het versjacheren van antieke religieuze kerkschatten door kerkbesturen, pastoors en andere overigens respectabele en goedwillende mensen. Het gebeurde niet alleen hier, ook elders, men leze hieromtrent b.v. het fameuze boek "Mon curé chez les pauvres" van Vautel, een Frans romancier die een kwart eeuw geleden opgang maakte. Ook daarin komt een dorpsherder voor met een goud hart, doch ontstellend weinig verstand van oude kunst.

Flament brengt ons een duvelke-kunstsjacheraar voor ogen, die Limburg heeft afgeroomd - om een moderne uitdrukking te bezigen - en nu iets als mémoires opstelt. Hij begint met het fameuze geval van de verkwanselde koperen lezenaar in de hoofdparochiale kerk van St. Martinus te Venlo, dan komen aan de beurt Thorn (kerkluchters) Oirsbeek (pixis ofwel vaasje); Papenhoven (dalmatieken), Hunsel (een hele kapel), Leveroy (idem), Neeritter (offerschaal), Margraten en Neeritter (beelden), maar de stunt bij uitnemendheid was wel het verkwanselen van twee rijkgebeeldhouwde altaren te Venray, verkocht voor 2500 franken (toen plm. 1250 gulden) en terstond "verpatst" voor 12000 franken of rond 6000 gulden.

18 oktober 1956 Wat te Maastricht voorviel

Het toch steeds als kunstzinnig geroemde Maastricht heeft in deze ook een miserabel figuur gemaakt. Wat we nu memoreren op gezag van rijksarchivaris Flament geschiedde diep in de vorige eeuw, het tegenwoordige kerkbestuur heeft er dus niets mee te maken. Daar werd in voor "slechts 600 armzalige guldentjes" heel het prachtige marmeren hoofdaltaar der St. Servaaskerk naar Engeland verkocht, nu voor het vijfvoudige van die prijs. Er zijn ook reliekschrijven van de hand gedaan, doch toen brak een storm van verontwaardiging los, vooraanstaande mannen, tot ministers toe traden in het krijt en een ervan schreef: "tous les jours ici se commet des actes de Vandales, cependant Mr. v. B. remporte le prix sur tous! Avec un conseil de fabrique imbécile et sans énergie, il trafique du mobilier de l'église à volonté". Ofwel de toenmalige pastoor versjachert samen met het kerkbestuur, een stel sufferd, alles maar.

Het bleef toen niet bij alleen maar verkwanselen, het kwam ook tot vernielen en verwaarlozen van kunstschatten, voornamelijk aloude doopvonten hadden hieronder te lijden, onze Daemon haalt een reeks van ergerlijke gevallen aan, als te Guttecoven, Itteren, Munstergeleen, Meyel, Montfort en Amstenrade. En wat gebeurde er niet met het Sacramentshuisje van het toen beruchte Venray!

Sedertdien is veel tengoede veranderd. Er is nu georganiseerd toezicht vanwege het bisdom op kerkschatten, die

Antieke stenen te Horn

1 januari 1865 HORNE-HEEL. On trouve dans un manuscrit de la bibliothèque de l'université de Liege, portant le N° 188 et écrit vers le milieu du XVIIe siècle par le chanoine Henri van den Berch, roi d'armes du pays de Liege, une note curieuse sur des antiquités qui ont existés à Hornes et à Heel, et qui aujourd'hui sont pour la plupart dans le cabinet de M. Guillon.

A la page 14 de ce manuscrit on trouve trois dessins de pierres antiques. La première "qui avoit, dit van den Berch, un pied trois quarts, un demi poulx moins, de hauteur, et un pied quatre poulces de longueur" offre l'inscription suivante:

MARTI
HALAMARE
SACRVM
T. DOMIT. VINDEK
O. LEG. XX. V. V
V. S. L. M.

Cette inscription a été publiée, avec de légères différences, par Knippenbergh, Heylen, Schayes, Wolters, etc. M. le notaire Guillon la lit de la manière suivante:

MARTI
HALAMARDO
SACRUM

T(itus) LEG(ionis) XX V(aleriae) V(ictricis)
V(ota) S(olvit) L(ubens) M(erito).

La deuxième pierre dont la longueur était "de deux pieds, trois quarts et un demi poulx et la largeur de trois quarts de pieds en un poulx" ne présente pas d'inscription, mais on y voit représenté un vase, au-dessus duquel est une espèce de chaîne tendue.

La troisième, dont Van den Berch n'indique pas les dimensions porte pour inscription:

MERCWRI
INGENVVS
YFHIFI.

Nous croyons faire plaisir aux Archéologues en transcrivant ici la note que Van den Berche a placée au-dessous des deux premiers dessins. "J'ai tiré - dit-il - ces deux pierres antiques hors des originelles qui sont massonnées dans le muraille de l'église parochiale de Horne, capitale de la comté, appenage de la comté de Looz, le 9 d'avril premier des festes de pâques 1640, et me dit pour lors le pasteur du lieu, qu'il avait plusieurs médailles des empereurs romain trouvées au dit Horn."

Van den Berch fait ensuite la description de plusieurs antiquités et médailles Romaines trouvées à Heel, village située a une lieue de Horne. Il ajoute: "Le plus admirable est du mesme lieu, que le villaige de Heel s'appelle après Helena (1); ce qu'on sait par tradition et est d'autant plus croyable qu'on a trouve en terre une statue de marbre blanc très-fin qu'on ait tire au jour, et est encore, ce 15 Avril 1640, gissante sur le réal chemin, mais fort desrompue, car on y voit les cuisses d'en haut jusqu'aux chevilles d'une même pièce de la hauteur de six pieds un poulx et demi; qui est d'une dame, pour estre par son corps voilee come les dames romaines; et tiennent pour certain que la reste de la statue est encore en terre. Dans un autre endroit il dit que le curé lui avait promis une pièce de monnaie sur laquelle était écrit le mot HEEL.

(1) Le vicus Helena ou Hedena ne parait pas être le village de Heel comme pourrait le faire croire Van den Berch. Le père Wastelain, place ce vicus à Hesdin.

25 juni 1875 N° VII. SUR UN AUTEL TROUVÉ A HORN (LIMBOURG).
(LETTRE DE M. ROBERT MOWAT, COMMUNIQUEE PAR M. DE LONGPÉRIER.)

On sait que les travaux nécessités par la construction d'un observatoire au sommet du Puy-de-Dôme ont mis au jour les substructions d'un vaste édifice qui, selon toute vraisemblance, doit être le grand temple de Mercure Arverne. Grégoire de Tours (*Histor. Francor.* I, 30) nous en a laissé une curieuse description. Par une singulière destinée, cinq autels, dédiés à ce même dieu arverne, ont été retrouvés sur les confins germaniques, loin du lieu de son culte

Zie <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/qview?query=neerharen+guillon&coll=boeken1&identifieer=vJJUAAAACAAJ>
<http://img.rmo.nl/imageproxy/proxy.aspx?server=62.221.199.226&port=5297&filename=\016874.jpg>
<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD040421&lang=en>

Zie ook http://www.persee.fr/doc/crai_0065-0536_1875_num_19_2_68223?h=autel&h=horn&h=mercure [Robert Mowat: Lettre sur un autel trouvé a Horn (Limbourg)]

Zie ook http://www.persee.fr/doc/antig_0770-2817_1946_num_15_1_2760?h=autel&h=horn&h=mercure [H. Hardenberg L'AUTEL DE MERCURE ARVERNE A HORN]

(1) A. W. BYVANCK, *Excerpta Romana*, II (La Haye, 1935), n° 73; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, XIII: 2 (Berolini, 1905), n° 8709.

(2) C.L.L., XIII, n° 8579, 8580.

(3) Loc. cit., n° 7845.

(4) Loc. cit., n° 8164, 8235.

(5) Loc. cit., n° 6603.

(6) Loc. cit., n° 1522.

(7) Loc. cit., n° 1402.

(1) P. LAMBRECHTS, *Contributions à l'étude des divinités celtiques* (Bruges, 1942), p. 123 et n. 5.

(2) CAESAR, *De bello gallico*, VII, 4 (édit. H. J. Edwards); voir aussi STRABON (IV, 2, 3) cité par A. RIESE, *Das rheinische Germanien in der antiken Literatur*, I (Leipzig, 1892), p. 3, et CAESAR, B. G., I, 31: *Galliae totius factiones esse duas, harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos* (RIESE, loc. cit., p. 7), se rapportant à la situation à l'époque de la conquête.

(3) A. AUDOLLENT, *Mines d'or en Auvergne* (*Revue des études anciennes*, XIII, Bordeaux, 1911, p. 202).

(4) PLINIUS, *Naturalis historia*, XXXIX, 45-47 (édit. L. JAHN).

(5) P. MONCEAUX, *Le grand temple du Puy-de-Dôme, le Mercure gaulois et l'histoire des Arvernes* (*Revue historique*, XXXV, Paris, 1887, p. 225-262 et XXXVI, 1888, p. 1-28, 241-278).

(6) A. AUDOLLENT, *Examen critique de deux textes anciens supposés relatifs au temple du Puy de Dôme* (*Bulletin archéologique du Comité des travaux et scientifiques* 1907, Paris, 1907, p. 369-380).

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Historia Francorum*, I, 32 (M.G.H. S.R.M., I, Hannoverae, 1884, p. 49); Audollent, *Examen*, p. 375, n° 3,

(2) GREG., loc. cit.

(3) Ç.I.L., XIII, n° 4130.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

central. L'un d'eux, attentivement étudié par M. Robert Mowat, lui a révélé d'une manière inespérée des détails sur la statue colossale exécutée pour le temple des Arvernes par l'artiste dont Pline l'Ancien nous a transmis le nom, Zénodore. Cet autel, découvert dans l'ancienne église démolie de Horn (Belgique), actuellement conservé à Ruremonde, chez M. Guillon, présente une forme quadrangulaire. Il est orné de sculptures. Il porte une inscription, jusqu'ici mal lue, et que M. Robert Mowat, d'après un calque exécuté soigneusement, rétablit de la manière suivante:

MERCVRIO
ARVERNO
D. IRMIDIUS
AR. PO. E. V.

C'est-à-dire: *Mercurio Arverno Decimus Irmidius aram posuit ex voto.*
Le type des lettres semble appartenir au milieu du IIe siècle de notre ère. L'intérêt du monument ne réside pas tout entier dans l'inscription. Les bas-reliefs demandent à être décrits. Ils sont au nombre de trois. Sur l'un on voit un coq perché au sommet d'un caducée ailé, au pied duquel est posée une bourse. Sur une autre face de l'autel il y a deux panneaux; aux angles supérieurs du premier panneau est suspendue une guirlande; plus bas on retrouve un objet semblable à une bourse. Le second panneau, réservé sans doute à d'autres attributs, ne renferme rien, comme si le travail du sculpteur était demeuré inachevé. Immédiatement au-dessus de l'inscription, sur la face principale, il existe un bas-relief très-endommagé. Ce qui en subsiste est cependant assez caractérisé pour que l'on y distingue avec certitude un [un] personnage de face, assis et demi-nu; sa chlamyde, fixée sur l'épaule gauche, est retenue par l'avant-bras et retombe en draperies sur la cuisse; de la main gauche il tient un caducée appuyé au défaut de l'épaule; entre les jambes et le siège se montre un quadrupède couché et tourné à droite, dans lequel il est impossible de ne pas reconnaître un bouc. Cette composition est encadrée entre deux pilastres qui supportent un fronton triangulaire. La figure se trouve ainsi logée dans une espèce de niche à toit pointu ou *sacellum*, qui simule le sanctuaire où le dieu était adoré.

M. Mowat fait remarquer qu'à sa connaissance c'est le seul exemple d'un bas-relief représentant Mercure assis; les autres monuments lapidaires le montrent toujours debout. Il y a donc dans le choix de cette pose exceptionnelle une intention évidente, que M. Mowat interprète de la manière suivante. L'emploi de l'épithète ethnique montre qu'à l'acte de piété accompli par le consécuteur se mêle le souvenir du culte célébré au chef-lieu des Arvernes; le sculpteur a exécuté le bas-relief sur les indications spéciales d'Irmidius ou d'une personne qui avait vu la statue colossale de Mercure, et ces indications étaient des réminiscences de ce que la statue présentait de remarquable. L'attitude donnée au dieu sur le bas-relief est précisément celle de cette fameuse statue.

Pline a immortalisé ce chef-d'œuvre en ces termes:
«La dimension de toutes les statues de ce genre a été surpassée de notre temps par le Mercure que Zénodore a fait pour la cité gauloise des Arvernes, au prix annuel de 400,000 sesterces pour la main-d'œuvre pendant dix ans. Ayant suffisamment fait connaître là son talent, il fut mandé par Néron à Rome, où il exécuta le colosse destiné à représenter ce prince. Pendant qu'il travaillait à la statue des Arvernes, il copia pour Vibius Avitus, gouverneur de la province, deux coupes ciselées par Galamis, que Germanicus César, qui les aimait beaucoup, avait données à son précepteur Cassius Silanus, oncle d'Avitus.»

Où le statuaire avait-il emprunté le type du Mercure Arverne pour l'importer en Gaule? Le bas-relief de Horn offre une frappante analogie avec le revers de quelques monnaies frappées à Corinthe et à Patras sous Antonin, Marc-Aurèle, Verus, Commode et Elagabale. On y voit Mercure assis, coiffé du pétase, la chlamyde rejetée sur l'épaule gauche, le caducée dans la main gauche, le bras droit étendu au-dessus d'un bélier qui tourne la tête vers lui. Ce type monétaire, abstraction faite de quelques accessoires qui se modifient, paraît à M. Mowat commémoratif d'un groupe statuaire décrit par Pausanias en ces termes:

«Sur le chemin qui mène directement de Corinthe à Léchée, on remarque un Hermès assis, de bronze, au côté duquel est placé un bélier, car on croit que Hermès est le dieu qui veille particulièrement sur les troupeaux et les fait multiplier, ainsi que le dit Homère dans *l'Illiade*.»

Or, s'il est légitime de supposer que le talent de Zénodore n'avait pu se former qu'à l'incomparable école de la Grèce, et que l'artiste qui reproduisait avec tant de perfection les coupes ciselées par Calamis avait dû étudier sur place les œuvres des grands maîtres avant d'être appelé à Rome par Néron, on imagine volontiers qu'il a pu admirer à Corinthe l'*Hermès au bélier*, remarqué, un siècle plus tard, par Pausanias. Quoi qu'il en soit, le type dont il s'est inspiré pour la statue commandée par les Arvernes est essentiellement grec. A cet égard, le témoignage des monuments numismatiques paraît décisif. Le monnayage grec a admis simultanément le

- (1) Loc. cit., n° 1523.
- (2) Voir LAMBREGHTS, loc. cit., p. 124, n. 7; l'inscription d'une patère trouvée dans les ruines du temple du Puy-de-Dôme, que le C.I.L. (XIII, n° 10017, 958) veut lire ainsi: G(enio) V(asso) K(aleti) Riegis) F(elicis), ne contredit pas le rapport indubitable entre le nom de la montagne et celui du dieu. Pour des raisons expliquées ci-dessous elle ne peut être regardée non plus comme décisive pour la localisation du temple de *Vasso Galate*.
- (3) De θυμιάω, apparenté à lit. dumai, «fumée», lett. dûmi, vieux-pruss. *dumis*, moyen-irl. *dumacha*, «vapeur», vieux-allemand. *toum*, «vapeur», vieux-sax. *dōmian*, «fumer». Voir WALDE-POKORNY, *Vergleichendes Wörterbuch der Sprachen*, I (Berlin, 1927), p. 835-836. Le nom actuel de la montagne, *Dôme*, se prononce dans le patois auvergnat *Doume*, *Dumias*, gen. *Dumiatis*, atteste une forme nominale ancienne *Dumium* ou *Dumia*, «le (mont) fumant».
- (4) A. B. COOK, *Zeus. A study in ancient religion*, II: 2 (Cambridge, 1925), p. 908, n. 1.
- (5) H. NESSELHAUF, *Die spätrömische Verwaltung der gallisch-germanischen Länder (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1938, Phil. hist. Klasse, n° 2, Berlin, 1938), p. 6, n. 2.
- (6) G. DOTTIN, *La langue gauloise* (Paris, 1924), p. 274, et 85.
- (7) STRABO, *Geographica*, IV, 2, 3 (édit. H. L. Jones).
- (8) C. JULLIAN, *La fontaine de Nîmes, Matrebo Namausicqbo* (*Mélanges Boissier*, Paris, 1903), p. 308.

- (1) A. RIESE, *Geographi latini minores* (Heilbronn, 1878), p. 79.
- (2) Voir J. B. KEUNE dans PAULY-WISSOWA, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Suppl. Bd. III (Stuttgart, 1918), col. 185-186.
- (3) J. SCHNETZ, *Itineraria romana*, II (Lipsiae, 1940), p. 77.
- (4) C.I.L., XIII, n° 8906.
- (5) JULLIAN, loc. cit.
- (6) WALPE-POKORNY, loc. cit., p. 307.

- (1) H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE. *Vasso Galeti* (*Revue archéologique*, 2e série, XXIX, Paris, 1875), p. 325 sv.
- (2) G. WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, II2 (Kiel, 1870), p. 42, 170, 175, n. 2.
- (3) WALDE-POKORNY, loc. cit..
- (4) Loc. cit.; C.I.L., XIII, n° 6071; CAESAR, B. G., VI, 17.
- (5) R. MOWAT, *Le temple Vassogalate des Arvernes et la dédicace Mercurio Vassoaleti* (*Revue archéologique*, 2e série, XXX, Paris, 1875), p. 359 sv.
- (6) DOTTIN, loc. cit., p. 63.
- (7) WALDE-POKORNY, loc. cit., p. 357.
- (8) E. MARTÈNE et U. DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, III (Lutetiae, 1717), col. 804.

- (1) MISTRAL-TUBY, *Dictionnaire provençal-français*, I (Paris, 1932), p. 831; E. LITTRÉ, *Dictionnaire de la langue française*, II (Paris, 1874), p. 1252.
- (2) H. SCHMÖKEL, *Die ersten Arier im Alten Orient* (Leipzig, 1938), p. 70; CICERO, *De natura deorum*, III, 56 (édit. H. Rackham).

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

type de Mercure debout et le type de Mercure assis, en donnant toutefois la préférence à ce dernier. Le monnayage romain n'a admis que le type de Mercure debout. Il semble d'ailleurs que le culte de ce dieu fût tombé dans une sorte d'oubli pendant le haut Empire; son image est absente de la monnaie romaine depuis les temps de la république jusqu'à l'époque où Marc-Aurèle, qui professait pour lui une dévotion particulière, le remit en honneur.

1 januari 1946 L'AUTEL DE MERCURE ARVERNE A HORN par H. Hardenberg.

Le 9 avril 1640, le chanoine Henri van den Berch, héraut des princes-évêques de Liège, en visitant l'église paroissiale de Horn, localité située à une courte distance au nord-ouest de Ruremonde en Hollande, y découvrit une pierre antique, en toute sa longueur dans la muraille méridionale de l'église. Le côté visible de cette pierre, ornée de sculptures médiocres, ne donnait aucune indication sur son importance; celle-ci ne se révéla que lors de la démolition de l'église en 1838. Alors il devint évident que ce moellon était un autel ayant sur la face principale, cachée autrefois dans le mur, un bas-relief avec l'image d'un dieu gaulois portant d'après l'inscription gravée sur la base le nom de *Mercurius Arvernus* (1). D'autres dédicaces à ce dieu ont été trouvées à Gripswald près de Créfeld (2), à Wénau près de Düren (3), et à deux endroits à Cologne (4), de même qu'à Miltenberg en Bavière: ici le dieu porte le nom de *Mercurius Arvernorix* (5). La leçon conjecturée [*Mercurio Arver*]no d'une inscription trouvée sur le sommet du Puy-de-Dôme en Auvergne (6), et qu'on a voulu mettre en rapport avec les précédentes, paraît au contraire douteuse. Moins douteux est le rapprochement de ce nom avec celui du *Genius Arvernus*, mentionné dans une découverte à Riom, mais peut-être originaire de Clermont-Ferrand, la vieille capitale de l'Auvergne (7).

Comme il est généralement admis, le surnom d'*Arvernus* ou *Arvernorix* se rapporte au pays ou plutôt à la tribu des *Arverni* (1), les anciens habitants de l'Auvergne. Avant la conquête de la Gaule par César les Arvernes constituaient une des tribus les plus grandes et les plus puissantes des Celtes sur le Continent. Leur chef Celtille, le père de Vercingétorix, l'antagoniste redouté de César, exerçait même l'hégémonie sur toute la Gaule (2). Après sa soumission par les Romains le peuple arverne resta une tribu importante et surtout riche, grâce à la présence de mines d'or (3) ce qui est prouvé par l'anecdote dans l'Histoire naturelle de Pline l'Ancien au sujet du sculpteur grec Zénodore, de Néron, cet artiste célèbre vécut dix ans en Auvergne et y sculpta une statue colossale de Mercure, surpassant en grandeur toutes les statues renommées de son temps. Pour ce chef d'œuvre imposant Zénodore reçut comme salaire la somme considérable de quarante millions de sesterces (4).

Selon l'opinion courante la statue en question aurait trouvé place dans le temple gallo-romain dont on a découvert en 1875 les vestiges sur le sommet du Puy-de-Dôme, un rocher tronconique d'origine volcanique, et s'élevant à une hauteur de 1465 m (5). Contre cette opinion, fondée sur une interprétation incorrecte d'un texte de Grégoire de Tours, M. Audollent s'est opposé, à bon droit me semble-t-il (6). L'historien dévot des Francs parle en effet d'un sanctuaire païen fameux situé à *Arvernus*, aujourd'hui Clermont-Ferrand: or cette ville se dresse sur un monticule au bord d'un vaste bassin semi-circulaire, s'arrondissant au pied de la chaîne du Puy-de-Dôme, et non sur les hauteurs du massif. A tort a-t-on regardé le nom de lieu *Arvernus*, orthographié *Arvernos* dans le manuscrit de Grégoire du Monte Cassino, comme une indication du pays des Arvernes (1), Que l'auteur avait en vue la capitale et non le pays même, résulte nettement des mots: *iuxta hanc urbem* dans *Historia Francorum* I, 33, se rapportant aux tombeaux des saints martyrs Liminius et Antolianus reposant près de la ville d'*Arvernus*. Plus loin, dans le récit de la conversion de l'esclave d'un prêtre desservant le temple mentionné, il est dit que Victorinus venait souvent pourchasser les fidèles du Christ dans le quartier de Clermont qui s'appelait encore, au temps de Grégoire, «quartier des chrétiens». Or il est peu probable que cet esclave, s'il habitait les hauteurs à, 14 km de Clermont, en soit fréquemment descendu et ait abandonné son culte, pour créer des ennuis aux chrétiens dans cette ville. On est donc porté à croire que le sanctuaire que Grégoire a en vue était situé dans le périmètre de Clermont.

Ce sanctuaire, ravagé par les Alamans sous le règne des Valérien et Gallien (253-256 après J. C.), était une merveille d'art et d'architecture. Ses doubles murs d'une énorme épaisseur, sa décoration intérieure composée de plaques de marbre et de mosaïque, son dallage également de marbre et sa couverture en feuilles de plomb attiraient encore la curiosité de l'évêque de Tours, Auvergnat par naissance. D'après lui le temple était appelé en langue gauloise *Vasso Galate* ou *Vasso Gallate* (2). Vu la de *Vassogalate* avec *Vassocales*, figurant dans une trouvée à Bitburg près de Trêves et dédiée à *Mercurius Vassocales* (8), la conclusion se dégage que l'on vénérât dans le sanctuaire à *Arvernus* un dieu, que les Romains identifiaient avec leur Mercure. En toute vraisemblance la statue énorme de qui fut l'œuvre de Zénodore, était donc destinée à ce merveilleux de Clermont et non à celui du Puy-de-Dôme, où ce dieu était adoré sous le nom de *Mercurius Dumias*, comme il est prouvé par une inscription trouvée sur le sommet de cette montagne (1). Le rapport évident entre l'épithète *Dumias* et le nom du Puy-de-Dôme (2), dont le sens

(1) G. BRAMBACH, *Corpus inscriptionum rhenanarum* (Elberfeldae, 1867), n°. 2029, complété par une communication, sur un rapport inédit de Janssen, voir J. Habets, Twee Romeinsche gedenkstenen te Horne bij Roermond (Verslag en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 2e reeks, XL, Amsterdam, 1882), p. 97. Habets lui-même lisait: Lu(benter) au lieu de e(x) v(oto).

(2) C.I.L., XIII, n° 8709.

(3) E. ESPÉRANDIEU, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule*, VIII (Paris, 1922), n° 6610.

(4) R. MOWAT, *Lettre à M. Adrien de Longpérier sur la restitution de la colossale de Mercure exécutée par Zénodore pour les Arvernes* (*Bulletin monumental*, XLI, Paris, 1875), p. 566-567.

(5) S. REINACH, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, III (Paris, 1904), p. 243, 7; p. 170, 4; I3 (Paris, 1916), p. 365, 6; II: 1 (Paris, 1908), p. 168, 3, 4 et 8; IV2 (Paris, 1913), p. 96, 9; III, p. 243, 1; II; 1. p. 169, 1; III, p. 52, 4 et 7; II, p. 169, 2. Cf. P. RAINGEARD, *Hermès Psychagogue. Essai sur les origines du culte d'Hermès*, Thèse Paris (Rennes, 1934), p. 345, n. 3.

(1) ESPÉRANDIEU, *Recueil* IV (Paris, 1910), n° 3340.

(2) Loc. cit., II (Paris, 1908), n° 1072 et 1074.

(3) Loc. cit., VI (Paris, 1915), n° 4575.

(4) Loc. cit., VII (Paris, 1918), n° 5753.

(5) Loc. cit., n° 5562.

(6) Loc. cit., n° 5525.

(7) Loc. cit., VIII (Paris, 1922), n° 6169.

(8) Loc. cit., VII, n° 5436.

(9) Loc. cit., n° 5472.

(10) Loc. cit., VIII, n° 5997.

(11) E. ESPÉRANDIEU, *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Germanie romaine* (Paris-Bruxelles, 1931), n° 70.

(1) REINACH, loc. cit., II, p. 156, 3.

(2) ESPÉRANDIEU, loc. cit., II, n° 1263; VIII, n° 5896.

(3) Loc. cit., II, n° 1067.

(4) Loc. cit., I (Paris, 1907), n° 442.

(5) LAMBRECHTS, loc. cit., p. 21-32.

(6) R. LANTIER, *Le dieu celtique de Bouray (Monuments et mémoires Piot, XXXIV, Paris, 1934, p. 35-58)*.

(7) LAMBRECHTS, loc. cit., p. 26.

(1) COOK, *Zeus*, I-III (Cambridge, 1914-1940), *sparsim*.

(2) RAINGEARD, loc. cit., p. 41, 43, 68, 94, 193, 205, 215, 258, 260, 359 et 169.

(3) PAUSANIAS, *Periegesis*, II, 3, 4 (édit. W. H. S. Jones).

(4) RAINGEARD, loc. cit., p. 170 et 191.

(1) W. DEONNA, *Dédale ou de la statue de la Grèce archaïque* (Paris, 1931), p. 200 et n. 11.

(2) COOK, loc. cit., Ill: 2, p. 1069; I, p. 135-148.

(3) H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les druides et les dieux celtiques à forme d'animaux* (Paris, 1906), p. 156; TACITUS, *Germania*, 45 (édit. M. Hutton).

est probablement le même que celui de l'adjectif grec θυμαϊός «exhalant de la fumée» (3), en trahit le caractère locatif et nous laisse reconnaître un dieu de volcan, comparable au Zeus Αἴναϊος de l'Etna sicilien (4).

Le vieux nom *Augustonemetum* de Clermont-Ferrand, qui est remplacé chez Grégoire de Tours par celui d'*Arvernus*, conforme à l'usage commun du Bas-Empire d'appeler les chefs-lieux des *civitates* gallo-romaines d'après les noms des tribus (5), indique d'ailleurs que le centre religieux des Arvernes, au temps de Zénodote, était fixé au pied du Puy-de-Dôme. La seconde partie de cette appellation antique est une forme latinisée du gaulois *nemetum*, apparenté à l'irlandais *nemed*, signifiant «sanctuaire, lieu sacré» (6). Selon Strabon la localité s'appelait à l'origine *Nemossos* (7), nom qui, comme dérivant de la racine *nem*, «chose sainte», possédait sans doute le même sens que *nemetum* (8). En ajoutant le vocable *Augustus*, probablement en vue d'indiquer que le lieu indigène avait été élevé par l'empereur Auguste à l'état d'une ville romaine, les Romains le changèrent en *Augustonemetum*, nom par lequel elle est désignée dans la Table de Peutinger et dans la Cosmographie d'Aethicus (1). Ce dernier nom, comparable à *Augustobona*, *Augustodunum*, noms composés d'un mot celtique et le nom honorifique *Augustus*, avec lesquels, au temps d'Auguste, on dénommait en Gaule des villes romanisées (2), fut supplanté au Bas-Empire par la dénomination *Arvernus* ou *Arvernus*, dont fait aussi mention, outre Grégoire de Tours, le géographe anonyme de Ravenne (3). Sur un milliaire de l'an 121 après J. C., trouvé à Biozat près de la route d'Effiat à Vichy, on lit: Aug(ustonemeto) Arverno(rum) (4).

L'établissement romain à Clermont-Ferrand s'appelait donc évidemment en toutes lettres *Augustonemetum Arvernorum*. Le nom *Nemossos*, par son suffixe préceltique *-ossos* (5), prouverait que cet endroit-ci était un lieu sacré, avant que les Arvernes eussent transféré le chef-lieu de leur *civitas* de l'*oppidum* de Gergovie, mentionné dans les de César comme située sur les hauteurs, vers le site actuel de Clermont-Ferrand. *Augustonemetum* serait ainsi la ville fondée par Auguste près du *Nemetum* ou sanctuaire national des Arvernes.

Il résulte de ce qui précède que le Mercure indigène adoré par les Arvernes dans leur sanctuaire national était le même dieu que celui que l'on trouve mentionné dans les inscriptions découvertes à Horn et ailleurs sous le nom de *Mercurius Arvernus* ou *Arvernorum*. Quelle était la nature de ce dieu? Voilà la question à je m'efforcerai de répondre dans les pages suivantes.

Le détail rapporté par Grégoire de Tours, à savoir que le dieu vénéré à Clermont était appelé en langue gauloise *Vasso Gal(1)ate*, ne nous dit pas grand-chose, étant donné que la traduction exacte n'en est point connue. *Vasso* que le latin médiéval nous a comme *vassus*, «vassal» se retrouve dans irl. *foss*, «serviteur», bret. *gwaz*, «homme», cymr. *gwas*, «jeune homme» et corn. *was*, «garçon, jeune serviteur» (6). Le savant celtologue d'Arbois de Jubainville rapprochait ces mots du sanscrit *vatsas*, «enfant» (1) et comme les *vassi* figurent parmi les satellites des rois mérovingiens qu'on appelait aussi *pueri régis* ou *regales pueri* – c'est l'expression dont se sert Grégoire de Tours (2), je crois qu'il est préférable de traduire *vasso*, datif de *vassos*, par *puer*, «garçon» plutôt que par «serviteur» ou «satellite», la traduction soutenue par Pedersen (3). Dans *puer* et «garçon», qui se laissent employer dans les deux sens d'enfant et de serviteur, l'idée de la jeunesse est primaire à l'idée de la servilité. Probablement c'était le même cas avec *vassos*, dont nous connaissons par des inscriptions gallo-romaines d'autres composés comme le nom de personne *Dagovassus*, «*Bonus Puer*» et l'appellation *Vassorix*, «Roi des garçons», une des épithètes gauloises du Dispatier qui, selon César, était regardé comme le dieu-père de tous les Gaulois (4).

Quant au second élément du nom *Vasso Galate*, orthographié dans plusieurs manuscrits *Galatae* ou *Gállate* et aussi en liaison avec *Vasso* (5) comme dans *Vassocales* de l'inscription de Bitburg, il me semble, en vertu de l'orthographe de cette inscription avoir rapport avec gall, et bret. *calet*, «dur», irl. *calath* (6). L'alternance de *g* et *c* est assez fréquente dans l'orthographe des noms gaulois, tandis que le dédoublement de *l* dans *Gallate* fait penser au latin *callidus*, dérivé de *callum*, «cal, épiderme durci», remontant à la même racine *cal* que gall, et bret. *calet* (7). L'emploi de ce dernier mot en vieux français en dehors du breton est d'ailleurs confirmé par le nom de lieu *mons Caleti* (Calais?) dans la chronique de Watten (Nord), écrite vers 1100 (8).

Vasso Galate pourrait ainsi signifier «Garçon Dur» c'est à dire «robuste, fort» (1) ou bien «sans bonté, sans pitié». Qu'un dieu soit dénommé avec l'épithète «fort», cela n'est point extraordinaire. Le nom du dieu du tonnerre des anciens Aryens, Indra, n'aurait signifié originellement autre chose que «Le Fort», nom que porte l'Être Suprême chez plusieurs peuples sauvages. Aussi est-il à remarquer que, selon Cicerón, le père du second de ses divers Mercurus se nommait *Valens* (Le Fort) (2). L'indication est pourtant trop vague pour nous faire une idée assez nette de l'ontologie de *Mercurius Vassocales*, de ses fonctions dans la pensée religieuse des Gaulois, ainsi que de son culte. La voie unique pour atteindre ce but est celle des documents archéologiques, ce qui nous mène forcément à une étude plus poussée des monuments sur lesquels *Mercurius Arvernus* est représenté. Attendu que toutes les inscriptions, où figure ce nom, ne sont pas accompagnées de bas-reliefs ou de statues, nous ne disposons malheureusement que d'une seule image directe de ce dieu, à savoir celle de l'autel découvert à Horn et conservé maintenant au Musée national

(4) G. FOUCAULT, *Histoire des religions et méthode comparative* (Paris, 1912), p. 75 sv., cité par LAMBRECHTS, loc. cit., p. 29.

(1) RAINGEARD, loc. cit., p. 358.

(2) W. H. ROSCHER, *Pan als Allgot. Eine religionsgeschichtliche (Festschrift für Johannes Overbeck, Leipzig, 1893)*, p. 57 sv., 61 sv.

(3) ROSCHER, loc. cit., p. 60 et 64.

(4) H. OLDENBERG, *Die Religion des Veda* (Berlin, 1894), p. 71-72; cf. A. H. KRAPPE, *Mythologie universelle* (Paris, 1930), p. 130. Le mot *aja* a un double sens, celui de «bouc» et celui de «non-né», c'est à dire «sans parents». L'épithète *ekapad*, «unipède» s'accorde difficilement avec l'idée du «non-né» et l'explication donnée par A. BERGAIGNE, *La religion védique d'après les du Rigveda, III* (Paris, 1883), p. 20-25, qu'elle désigne le monde mystique du Non-Né, est peu convaincante. Le Non-Né, qui a été la casse-tête des poèmes védiques, est très probablement le même que le Protogenos Φανής αἰτογόνοσ ou ὠγενής des Orphistes, identifié avec l'Eros cosmique de même qu'avec Pan et Zeus. Voir R. EISLER, *Weltenmantel und Himmelszelt. Religionsgeschichtliche Untersuchungen zur Urgeschichte des Weltbildes, II* (Munich, 1910) p. 402 et η. 2 et 5, 499. Comme le «bouc unipède» était une des manifestations de l'esprit primordial de l'univers, il devient clair, pourquoi le mot *aja* a pris le sens de «non-né».

(5) COOK, loc. cit., II, p. 52 sv.; III: 2, p. 1116-1117.

(6) STRABO, loc. cit., VII, 3, 8; ARIANUS, *Anabasis Alexandri*, I, 4, 6-8 (édit. E. Iliff Robson).

(1) LIVIUS, *Historiae* XL, 58 (édit. E. T. SAGE – A. C. SCHLESINGER).

(2) HORATIUS, *Odes*, III, 3, 1 (édit. F. VILLENEUVE); TERENCE, *Heauton Timorumenon*, IV, 3, 719 (édit. J. SARGEANT); THEOGNIS, *Elegiae*, 869-870 (édit. E. HARRISON).

(3) J. G. LAWSON, *Modern greek folklore and ancient greek religion* (Cambridge, 1910), p. 190-255; cf. COOK, loc. cit., II, p. 56, n. 2.

(4) PAULY-WISSOWA, loc. cit., II (Stuttgart, 1896), col. 2119-2133.

(5) H. GAIDOZ, *La cosmologie celtique (Zeitschrift für Celtische Philologie, I, Halle, 1867)*, p. 27-28.

(6) AVIENUS, *Ora maritima* (Barcinoni, 1922), 644 sv., cité par J. A. MACCULLOCH, *Celtic mythology* (Boston, 1918), p. 12; SCYMNUS CHIUS, *Orbis descriptio* (C. Müller, *Geographi graeci minores*, I, Parisiis, 1882), p. 188 sv., cité par COOK, loc. cit., III: 2, p. 1117.

(1) J. VENDRYES, *Les correspondances de vocabulaire entre l'indo-iranien et italo-celtique (Mémoires de la Société de linguistique de Paris, XX, Paris, 1918, p. 265-285)*.

(1) G. POISSON, *Les influences ethniques dans les religions indo-européennes (Revue anthropologique, XXXI, Paris, 1921, p. 167-177)*; cf. H. HUBERT, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la civilisation celtique* (Paris, 1932), p. 229-230.

(2) H. BRUNNHOFER, *Arische Urzeit. Forschungen auf dem Gebiete des Vorder- und Zentralasiens nebst Osteuropa* (Bern,

d'antiquités à Leyde.

Ce monument (voyez fig. 1-3) consiste en un bloc de grès mesurant 0,95 x 0,56 x 0,23 m. La face principale et les faces latérales sont sculptées; la quatrième face est brute. Au dessus de l'inscription sur la face principale (fig. 1), entre deux pilastres supportant un fronton, Mercure Arverne est assis sur un trône taillé dans le roc, de face, le torse nu, l'épaule et le bras gauches couverts d'un manteau ramené sur les jambes, tenant de la main gauche un caducée et de l'autre main, probablement, une bourse; le pied droit repose sur une pierre plate qui a la forme d'une tortue. Sous les jambes du dieu est couché un bouc vers la droite. Sur les faces latérales du monument (fig. 2 et 3) l'on voit à gauche un coq perché sur un caducée ailé au pied duquel est une bourse; à droite dans le panneau supérieur une étoile accompagnée d'une guirlande, et, au dessous, une autre bourse, reposant sur une stèle carrée qui emplit le panneau inférieur. Comme la partie supérieure de l'autel est endommagée, nous ne savons pas si le dieu était représenté imberbe ou barbu.

L'inscription sur le cartouche au-dessous du bas-relief est bien lisible, sauf les dernières lignes qui ont été interprétées par les épigraphistes de différentes manières. M. Janssen, au Musée de Leyde, la lisait ainsi: *Mercurio Arverno D(idius) Irmidius a(ram) po(suit) e(x) v(oto)* (1). Le *Corpus Inscriptionum Latinarum* lit au contraire: *Mercurio Arverno, [a]ed(iculam) Irmidius Ma[c]ro ex(s)t(ruxit)* (2). Le commandant Espéran-dieu propose: *Mercurio Arverno, [a]ed(iculam) Irmidius Ma[cr]o ex(s)t(ruxit)* (3). Pour l'interprétation du sens religieux de ce il est superflu de s'occuper davantage de ce problème.

Dans l'ensemble la représentation de *Mercurius Arvemus* avec l'image traditionnelle du Mercure romain. Pourtant quelques anomalies peuvent être regardées comme L'autel de Horn est un des rares exemples montrant un Mercure assis, ce dieu étant représenté généralement debout. A côté du Mercure de Horn on n'a trouvé dans la Gaule, autant que je sache, qu'un nombre restreint de monuments de ce type. M. R. Mowat en a dressé en 1875 une liste contenant cinq statues, deux statuettes, un bronze, six intailles, une patère et une cuiller en argent (4). Sa liste est sans doute incomplète. Le Répertoire de la statuaire de M. S. Reinach permet de noter l'attitude assise sur deux statues originaires du Châtelet (Cher) et de Sion (Vosges), et sur des bronzes de Paris, Arles, Avignon, Poitiers, Mons, Rouen, et Saint Révérien (Nièvre) (5). On pourrait y ajouter une statue mutilée, découverte en 1883 à Dampierre (Haute Marne), où est assis sur un siège sans dossier avec un bouc couché lui (1).

La supposition qu'il existe un certain rapport entre le dieu assis et le bouc couché ne me semble pas trop hasardée. Sur les fragments de deux autels, découverts en 1848 à Bordeaux, et le bouc se tiennent tous deux debout (2). Une analogue se trouve sur le fragment d'une stèle originaire du sommet du Donon dans les Vosges (3), sur des blocs sculptés à Caestrich (Bade) (4) et à Selz (Alsace) (5), ainsi que sur un d'une stèle d'origine inconnue dans le musée à Königshofen (Bade) (6). Une forme intermédiaire entre les deux types se voit sur le fragment d'une stèle trouvée à Bingen avec Mercure debout qui pose son caducée sur la tête d'un bouc couché (7), et sur un bloc de provenance locale à Windisch (Suisse), où Mercure est représenté debout, tenant une bourse au-dessus d'un bouc agenouillé (8). Il est figuré de la même façon sur un bloc à quatre divinités à Eli (Luxembourg) (9). A cause de l'état abîmé des monuments il est difficile à déterminer, si le Mercure en compagnie d'un bouc couché sur une stèle à Hohenburg près de Ruppertsberg (Palatinat) (10) et sur la partie inférieure d'un autel à Gross-Krotzenburg sur le Mayen près de Hanau (11) appartient ou non au type assis.

Sur l'autel de Gross-Krotzenburg qui porte sur la base suivante: *In Honorem d(omus) diivinae deo Mercurio, Minicius Fatalis* le pied gauche du dieu repose sur une tortue. Nous trouvons une attitude pareille sur l'autel de Horn, où le pied droit s'appuie sur une pierre plate qui ressemble à une tortue. Sur un bronze d'Autun Mercure pose le pied également sur une tortue (1). Des stèles de Périgueux et d'Impflingen près de Landau (Palatinat) montrent le dieu accompagné d'un bouc avec une tortue entre ses pieds (2), tandis que sur un autel de Bordeaux Mercure tient une tortue posée à plat dans sa main droite (3). Enfin, pour nous borner à l'énumération des divers types, un fragment d'autel à Nîmes est tout simplement orné d'un bouc et d'une tortue (4). Bien que la tortue, ainsi que le bouc, soit un attribut de Mercure assez répandu en Gaule et dans la Germanie romaine, je crois que la pose du pied sur la tortue doit être regardée comme un trait caractéristique du dieu indigène que nous rencontrons sous le nom de *Mercurius Arvernus*.

Si je vois bien, nous avons pour la détermination du caractère de ce dieu trois éléments distinctifs :

- 1) l'attitude assise du dieu sur un trône;
- 2) ses relations intimes avec le bouc qui lui tient compagnie;
- 3) la pose du pied sur la tortue.

1910), p. 151.

(3) RIGVEDA, I, 67, 5; I, 161, 13; X, 65, 13; X, 82, 6, cité par loc. cit., p. 151-152.

(4) RIGVEDA, VIII, 41, 10, cité par BRUNNHOFER, loc. cit., p. 152.

(5) RIGVEDA, X, 89, 4, cité par BRUNNHOFER, loc. cit., p. 146.

(1) H. DIELS, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, II: 1 2 (Berlin, 1907), p. 618, n. 31, cité par EISLER, loc. cit., p. 388-389.

(2) U. HOLMBERG, *Der Baum des Lebens (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, série B, XVI, Helsinki, 1922-1923)*, p. 5-7.

(1) Loc. cit., p. 10-11, 18.

(2) COOK, loc. cit., II, p. 57, n. 1.

(3) HOLMBERG, loc. cit., p. 40.

(4) L. OHH, *Untersuchungen über den Ursprung und die Bedeutung der Sternnamen* (Berlin, 1809), p. 13-14; W. G. PALGAVE, *Narrative of a year's journey through central and eastern Arabia*, II (London, 1865), p. 263.

(5) BRUNNHOFER, loc. cit., p. 147 sv.

(1) A. DE GUBERNATIS, *Zoological mythology*, I (London, 1872), p. 420, n° 2.

(2) J. BING, *Germanische Religion der älteren Bronzezeit*, (Mannas, VI, Würzburg, 1914), p. 163-164.

(3) E. H. MEYER, *Germanische Mythologie* (Berlin, 1891), p. 204-205.

(4) HOLMBERG, loc. cit., p. 10, n. 3; CASTREN-SCHIEFNER, *Vorlesungen über die finnische Mythologie* (St. Petersburg, 1853), p. 40 sv.; E. B. TYLOR, *Primitive culture*, II3 (London, 1891), p. 257.

(1) K. BETH, *Religion und Magie*. (Leipzig et Berlin, 1927 2), p. 349.

(2) DE GUBERNATIS, loc. cit., p. 402, n. 1.

(3) E. LINCKENHELD, *Stèles funéraires en forme de maisons chez les Médiomatriques* (Strasbourg, 1927); E. LINCKENHELD, *Le symbolisme astral des stèles funéraires gallo-romaines des Vosges et de l'Illyrie* (Revue celtique, XLVI, Paris, 1929, p. 29-49); cf. LAMBRECHTS, loc. cit., p. 110-111.

(4) LAMBRECHTS, loc. cit., p. 112 sv.

(5) A. BERTRAND, *La religion des Gaulois, les Druides et le Druidisme* 1897), p. 355, fig. 53.

(1) HOLMBERG, loc. cit., p. 17 et n. 2; F. J. DE WAELE, *The magie staff or rod in graeco-italian antiquity* (Gent, 1927), p. 44 sv.; COOK, loc. cit., II, p. 805.

(2) HOLMBERG, loc. cit., p. 16-17.

(3) LAMBRECHTS, loc. cit., p. 167-169. En 1942 M. Lantier signalait à M. Lambrechts, de qui je tiens cette information obligeante, la découverte récente, à Lefcoux (Puy-de-Dôme) d'une statuette du dieu au maillet portant les à talonnières de Mercure. Voir *Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France* de 1942 que je n'ai pas pu malheureusement consulter.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

1) *L'attitude assise*. Dans ses «Contributions à l'étude des celtiques» M. P. Lambrechts a consacré un chapitre au «dieu dans la pose dite bouddhique» (5). S'appuyant sur un article de M. R. Lantier sur le même sujet (6), le savant belge, qui a donné une impulsion nouvelle à l'étude du panthéon démontre que le grand dieu celtique, figuré par les artistes indigènes comme un homme assis avec les jambes croisées (pose bouddhique), était assimilé dans l'*interpretatio romana* au Mercure romain. D'après les Commentaires de César (VI, 17) les Gaulois vénéraient comme leur dieu principal Mercure, le dieu de l'abondance et de la richesse. La bourse, l'attribut spécifique du dieu classique, est aussi l'attribut favori du dieu aux jambes croisées. Sur une statuette, trouvée à Pouy-de-Touges (Landes?), la tête de ce dieu est même coiffée d'un pétase, ce qui rend avec Mercure encore plus évidente (7). Pour nous il importe de constater que la position assise est une marque du grand dieu gaulois.

Par cette attitude particulière l'on est tenté de comparer ce dieu-ci à *Juppiter Optimus Maximus*, le dieu céleste des Romains, et à Zeus, son prototype grec, qui, tous deux, sont représentés dans l'art classique presque toujours assis (1). Cependant il est bon de se rappeler qu'en Grèce et dans le monde hellénique le type de l'Hermès assis n'était point inconnu, ce qui est d'ailleurs assez curieux vu qu'Hermès ou Mercure, selon l'appellation latine, était pour les Grecs un dieu plein d'activité. Sur les monnaies de Phénée, Patras, Corinthe, Périnthe, Nicomédie, Milétopolis, et Phaestos, ainsi que sur un cratère de style attique et sur un bronze de Paramythie l'on voit Hermès assis sur un rocher ou sur un bloc (2). Puis il y a la fameuse statue près de Corinthe décrite dans le Baedeker de Pausanias, représentant Hermès assis, accompagné d'un bélier debout à côté de lui (3). Dans son travail exhaustif sur le dieu psychagogue M. Raingeard cite seulement deux cas, où le siège d'Hermès est un vrai trône: un bronze dans la région de Budapest (Illyrie) et une monnaie du IVe siècle avant J. C. originaire d'Enos en Thrace (4). Pourtant, comme ces pays-ci étaient sous l'influence celtique du bassin du Danube, ces deux cas ne prouvent rien pour la conception hellénique de l'Hermès assis sur un roc. Ce rocher ou ce bloc n'ont pu être pour le dieu berger, le psychopompe, ou le messager des dieux, que l'on voyait en Hermès, qu'un siège temporaire. La représentation d'Hermès assis sur un trône des régions celtisées du Sud-Ouest de l'Europe laisse d'autre part entrevoir une proche parenté avec le grand dieu grec Zeus, à qui les mythographes attribuèrent la paternité de l'enfant Hermès.

Dans la société primitive le trône a été, comme il l'est encore de notre temps, le symbole de la majesté. Quand le roi se mettait en rapport officiel avec son peuple, il s'asseyait sur son trône et tout le monde restait debout, ainsi montrant qu'il était leur maître. Quand le trône était vide, personne n'osait s'y asseoir. Comme d'autres peuples les peuples primitifs de la Grèce ont transporté ces idées dans leur rapport avec le dieu souverain des hommes et maître des cieux (?). Sur la cime des montagnes et dans les cavernes où l'on cherchait un abri contre les intempéries du ciel (tonnerre, pluie torrentielle, grêle), ils taillaient dans le roc des trônes qu'ils vénéraient comme le siège du dieu omnipotent. L'étude magistrale de Cook sur Zeus en fournit plusieurs exemples de même que des reproductions qui m'ont aidé à reconnaître dans le siège de *Mercurius Arvernus* sur l'autel de Horn, que l'on tenait autrefois pour un simple rocher, un trône taillé dans le roc (2). Dans l'attitude assise sur un trône nous avons ainsi un indice précieux pour le vrai caractère de ce dieu. Il était le dieu omnipotent des Arvernes. C'est l'idée exprimée par le nom de *Mercurius Arvernorix*.

2) *Ses relations intimes avec le bouc*. Il est certain que les ont joué un rôle assez important dans les spéculations des Celtes. Plusieurs dieux gaulois portent des noms d'animaux et sur l'arc de triomphe romain à Orange se trouvent des emblèmes culturels sous forme d'animaux semblables à ceux que les Germains, aux dires de Tacite, conservaient dans leurs forêts sacrées (3). On s'est efforcé d'expliquer cette zoologie par des théories différentes. La plus séduisante – et je partage ici l'opinion de M. Lambrechts – me semble être celle de M. Foucart. D'après ce savant la mentalité de l'homme primitif, de la faiblesse et de l'imperfection de la nature humaines se serait rendu compte que certains animaux surpassaient l'homme en force physique, rapidité, intelligence, etc. D'où la croyance qu'un esprit supérieur habitait ces animaux qu'on vénérât comme un «dieu» (4).

Parmi les animaux ainsi déifiés le bouc tient une place importante. On n'a qu'à penser à Pan, le dieu chèvre-pieds qui reçut dans la mythologie grecque le dieu Hermès comme père. Hermès lui-même se métamorphosa pour ce parentage: c'est sous la forme d'un bouc qu'il approcha Pénélope et de cette union naît Pan (1). Si le dieu Pan, par son nom Πάν de Πάνω, «Le Pâtre» comme par son extérieur, a été regardé dans la religion populaire comme le gardien divin des troupeaux, ce n'était point la seule conception que les Grecs s'étaient imaginés de lui. Chez les Stoïciens (Cornute) et dans les poèmes orphiques nous retrouvons Pan comme un dieu panthéiste (2). En rapprochant son nom de Πάν, «universum», les Orphistes l'assimilaient, ainsi qu'Eros, et Zeus, au ὅλος κόσμος, croyances illustrées par des intailles, où Pan est représenté au milieu du zodiaque (3). Que derrière cette association d'un bouc avec un dieu panthéiste se cache une vieille spéculation cosmogonique, cela résulte, comme l'on verra tout à l'heure, de la

(1) J. DÉCHELETTE, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, II (Paris, 1905), p. 206, fig. 49.
(2) COOK, loc. cit., II: 2, p. 1019-1054.
(3) S. REINACH, *Répertoire des reliefs grecs et romains*, I (Paris, 1904), p. 68, fig. 3 et 2.
(4) A. BLANCHET ET A. DIEUDONNÉ, *Manuel de numismatique française*, I (Paris, 1912), p. 55, fig. 87, 56, fig. 89, 58, fig. 57, 98-99.
(5) J. LOTH, *L'année celtique d'après les textes irlandais, gallois, bretons et le calendrier de Coligny* (*Revue celtique*, XXV, Paris, 1904), p. 134-137.

(1) Adhyaya, XLV, 1234 sv., traduit par P. DEUSSEN, *Vier philosophische Texte des Mahabharatam* (Leipzig, 1906), p. 972 sv.; cf. EISLER, loc. cit., p. 501, n. 9.
(2) HOLMBERG, loc. cit., p. 106.
(3) W. MANNHARDT, *Mythologische Forschungen* (Strasbourg, 1884), p. 136, n. 1; L. A. J. W. SLOET, *De dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik* (La Haye, 1887), p. 146.

(1) M. P. NILSSON, *Geschichte der griechischen Religion*, I (Munich, 1941), p. 99.
(2) POMPONIUS MELA, *De situ orbis*, III, 5 (édit. J. M. N. D. Nisard).
(3) W. GUNDEL, *Sterne und Sternbilder im Glauben des Altertums und der Neuzeit* (Bonn et Leipzig, 1922), p. 29; ARISTOTELES, *Meteorologica*, I, 4, 1, cité par PAULY-WISSOWA-KROLL, *Real-Encyclopädie*, 2e série, III (Stuttgart, 1929), col. 2440.
(4) PLINIUS, loc. cit., II, 28, cité par GUNDEL, loc. cit., p. 237.

(1) H. BERTSCH, *Weltanschauung, Volkssage und Volksbrauch* (Dortmund, 1910), p. 425.
(2) BRUNNHOFER, loc. cit., p. 159.
(3) W. DEONNA, *Questions d'archéologie religieuse et symbolique: XV sur la tortue* (*Revue de l'histoire des religions*, LXXXI, Paris, 1920), p. 135 sv.

(1) HOLMBERG, loc. cit., p. 24-25 et fig. 10.

(1) LAMBRECHTS, loc. cit., p. 38 sv.
(2) RAINGEARD, loc. cit., p. 191.
(3) Loc. cit., p. 508 et 433.
(4) H. DIELS, *Herakleitos von Ephesos*, frag. 52 (Berlin, 1901), p. 13; W. K. C. GUTHRIE, *Orpheus and Greek religion* (Londres, 1935), p. 228. Avec Guthrie je suis d'accord que l'Enfant n'est pas Dionysos. Voir sur le culte d'Aion dans le hellénisme E. NORDEN, *Die Geburt des Kindes. Geschichte einer religiösen Idee* (Leipzig et Berlin, 19312), p. 29 sv. et 45 (Heraclite précurseur de cette idée).

(1) GUTHRIE, loc. cit., p. 123 sv. et fig. 12.
(2) SCHOLIASTE D'APOLLONIOS RHODIOS I, 917, cité par RAINGEARD, loc. cit., p. 207.

(1) RAINGEARD, loc. cit., p. 208 et 512.
(2) STRABO, loc. cit., I, 4, 4; cf. GAIDOZ, loc. cit., p. 27

littérature védique, où, dans un passage de l'Atharvavéda, il est question d'un bouc unipède (*aja ekapad*), porteur de la voûte céleste, qui empêche que l'univers s'écroule (4). L'idée que le ciel, imaginé comme une voûte en pierre ou en bronze, pourrait un jour s'écrouler, se rencontre dans un certain nombre de religions primitives, notamment aussi chez les Celtes (5). Strabon et Arrien racontent tous les deux que les Celtes établis sur les côtes de l'Adriatique auraient dit à Alexandre le Grand qu'ils ne craignaient rien sauf l'écroulement du ciel (6). En 179 avant J. C. une armée de trente milles Bastarnes, peuple originaire de la Galicie, marchait sur Dardania, mais fut mise en fuite par un orage terrible. Plus tard ils déclarèrent, dit Tite-Live, que les dieux leur avaient fait craindre que les cieus ne sur eux(1). Une ode d'Horace et une comédie de Térence signalent l'existence de cette superstition à Rome. En Grèce, on la trouve déjà au VIe siècle avant J. C. dans un poème de Théognis de Mégare qui, voulant confirmer la sincérité de son attachement à quelqu'un, s'exprime ainsi: «Qu'autrement le grand ciel immense de bronze s'écroule sur moi, cet effroi des hommes terrestres» (2). Il est assez curieux de constater que le folklore de la Grèce moderne en a gardé un souvenir dans les légendes des Callicantzari, esprits des enfers, vivant la plus grande partie de l'année sous la terre et s'acharnant à ronger l'arbre ou les piliers qui support l'univers, pour faire tomber les cieus. Chaque Noël ils ont a peu près terminé leur besogne: mais à ce moment précis vient le temps d'apparaître à la surface de la terre, et pendant leur absence de douze jours les supports du monde ou du ciel sont réparés de nouveau (3). La Grèce antique avait divinisé ce support mondial sous la figure du géant Atlas, une personnification de l'axe mondiale ou de la stèle séparant le ciel de la terre et qu'on associait aussi avec l'arrête, portant jusqu'aux nues, montagnes acadiennes ou avec le Mont Atlas africain. Son nom vient de la racine $\tau\lambda\alpha$, «porter» (4).

D'après les vieilles légendes irlandaises et bretonnes il a dû exister chez ces peuples la même croyance à un soutien mondial (5). Les géographes anciens nous rapportent la présence de montagnes que l'on regardait comme des piliers mondiaux, près de la source du Rhône et celle du Danube, c'est à dire dans les régions mêmes qui ont vu naître la civilisation celtique (6). Nous pouvons donc admettre que les Celtes eux aussi connaissaient la conception de la voûte céleste s'appuyant sur un support qui empêchait son écroulement. Des indices directs que ce support fut imaginé par eux sous la forme d'un bouc font pourtant défaut. Seulement il est à remarquer que dans les langues germaniques le mot «bouc» est employé pour désigner un chevalet ou tréteau, en d'autres mots un support. Quand on observe que le nom gaulois du dieu national des Arvernes fait valoir la dureté ou bien la forcé de ce dieu, la présomption se présente que le bouc couché, qui lui tient compagnie et qui n'est probablement autre chose que l'image thériomorphe de sa forme humaine symbolise cette qualité. En acceptant de cette hypothèse, on pourrait, par analogie au bouc unipède de l'Atharvavéda, interpréter le bouc accompagnant Mercure Arverne comme un symbole de la force qui préserve l'univers de s'écrouler. Cette interprétation, assez hasardeuse à première vue, perd beaucoup de son apparence spéculative, si l'on fait crédit à la thèse de M. J. Vendryes sur l'existence de traditions religieuses communes aux Hindous et aux Celtes. Dans une étude sur les correspondances de vocabulaire entre l'indo-iranien et l'italo-celtique l'éminent savant français a exposé que ces correspondances linguistiques ne sont pas dues à un simple hasard, puisqu'elles coïncident avec des correspondances analogues d'ordre religieux. Les Hindous, les Iraniens, les Italiotes et les Celtes étaient les seuls membres de la famille indo-européenne à posséder des de prêtres: brahmanes, mages, pontifes ou druides qui, malgré des différences, avaient tout de même un fonds commun de conceptions religieuses qu'on ne retrouve pas, tout au moins au même degré, dans le reste de la famille indo-européenne. Cette communauté consistait dans un ensemble de prescriptions rituelles et de préceptes moraux, en un sacerdoce organisé en vue de la doctrine, en des rites d'initiés institués pour la aux adeptes, et en un mysticisme ésotérique destiné à la dissimuler aux étrangers (1). M. G. Poisson, reprenant cette thèse, en vue d'établir un rapport entre les influences ethniques et les tendances religieuses éthiques de ces quatre peuples, tendances tout à fait opposées à la religion naturiste de la Grèce homérique et des Latins de l'époque classique, s'est demandé si l'on ne pas ajouter à ce groupe éthique d'autres peuples apparentés aux Celtes comme les habitants de la Thrace, la patrie supposée d'Orphée, bien qu'on connaisse trop peu de leur langue pour y trouver les mêmes points de comparaison (1).

Avant de chercher dans le monde celtique des témoignages en faveur de l'existence de traditions ou de superstitions qu'on peut rapprocher de la conception familière aux Hindous du bouc supportant la voûte céleste, il est bon de suivre d'abord dans la védique et d'autres sources le raisonnement, grâce auquel cette conception a pu prendre naissance. Le rapport que l'Orphisme établit entre le bouc et le dieu panthéiste appelé Pan se retrouve d'une manière frappante dans l'Atharvavéda (X, 7, 31) qui dit: «Quand le Bouc entra dans l'existence, il a pris le pouvoir souverain de l'univers» (2). Le Rigvéda contient plusieurs strophes parlant du bouc, porteur du ciel (3). Rigv. VIII,

et BERTRAND, loc. cit., p. 272. (3) W. Y. EVANS WENTZ, *The fairy-faith in celtic countries* (Oxford, 1911), p. 334, 348 sv., 346, n. 2.

(4) ESPÉRANDIEU, loc. cit., X (Paris, 1928), n° 7330.

(1) HOLMBERG, loc. cit., p. 30-31.

(2) J. ERDÖDI, *Finn. sampo<ai. skambha* (*Indogermanische Forschungen*, L, Berlin et Leipzig, 1932), p. 217.

(3) LUCANUS, *Pharsalia*, I, 458-462 (édit. A. Bourgery).

(1) P. SÉBILLOT, *Le folklore de France*, I (Paris, 1914), p. 29.

(2) A. FORCELLINI, *Totius latinitatis lexicon*, I (Prati, 1858-1860), p. 369; C. DUCANQE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (edit. L. Favre), I 1883), p. 372 et III (Niort, 1884), p. 135.

(1) A. DANINOS-PACHA, *Les monuments funéraires de l'Egypte ancienne* (Paris, 1907), p. 67, 81, 82; H. KEES, *Die Himmelsreise im aegyptischen Totenglaube* (*Vorträge der Bibliothek Warburg* 1928/29, Leipzig et Berlin, 1930), p. 11-12; H. KEES, *Der G tterglaube im alten Aegypten* (Leipzig, 1941), p. 277. A la fin de l'Ancien Empire les couloirs s'orientent vers l'Est.

(2) G. A. WAINWRIGHT, *A pair of constellations* (*Studies presented to F. LL. GRIFFITH*, London, 1932), p. 379-380.

(3) A la fondation du temple de Hathor à Denderah, d'après les inscriptions hiéroglyphiques, le roi dirigeait ses regards vers l'Ak (?) de la constellation de la Grande Ourse. Voir H. NISSEN, *Orientation. Studien zur Geschichte der Religion I* (Berlin, 1906), p. 33, 34.

(1) WAINWRIGHT, loc. cit., p. 374. Pour les Égyptiens la constellation de la Grande Ourse n'avait rien à faire avec une ourse; ils l'appelaient «La Patte de devant du Taureau». Serait-il quelque rapport entre ce nom-ci et l'épithète «unipède» du Bouc cosmique?

(2) STOBÆUS, *Eclogae*, I, 21, 9 (édit. C. WACHSMUTH, p. 192-193), cité par W. GUNDEL, *Dekane und Dekansterbilder* (*Studien der Bibliothek Warburg* XIX, Glückstadt et Hamburg, 1936), p. 343.

(1) STRABO, loc. cit., I, 4. 4.

(2) C.I.L., XIII, n° 7845.

(3) HYGINUS, *Fabulae*, CCLXXI (édit. H. I. Rose) fait mention d'un *Atlantius*, fils de Mercure et de Vénus, mieux connu sous le nom d'Hermaphrodite. Comme *defensor* dans *Caesar*, B. G., IV, 17, 10 a le sens de «soutien, lambourde», on pourrait voir en *Mercurius Defensor*, mentionné dans une inscription, trouvée à Eisenberg (Palatinat) (C.I.L., XIII, n° 11697) un synonyme de *Mercurius Atlantius*. J. L. GOURCELLE-SENEUIL, *Les dieux gaulois d'après les monuments figurés* (Paris, 1910), p. 8 et 29 acceptait l'existence d'un dieu Hermès Atlante qui aurait été succédé par Mercure Dumias, mais ne donne aucune preuve pour cette conjecture.

(1) A. HÉRON DE VILLEFOSSE, *Une nouvelle copie du Mercure Arverne* (*Revue archéologique*, 3e série, II, Paris, 1883), p. 387.

41, 10 le compare au dieu omnipotent Varuna qui, avec sa stèle «calante» soutenait les deux moitiés du monde séparée l'une de l'autre comme le bouc le ciel (4). La comparaison avec la colonne de Varuna est des plus intéressantes, puisqu'elle prouve l'intime relation entre l'idée du bouc, du monde, et le pilier mondial. Notre présomption que le bouc qui accompagne *Mercurius Arvernus* pourrait symboliser la force qui soutient l'univers, est appuyée par une autre hymne du Rigvéda (X, 89, 4), où le dieu Indra, un des huit *Lokopalas* (gardiens de l'univers), est qualifié comme celui «qui par ses forces a soutenu la terre séparée du ciel comme avec un essieu» (5).

Cette figure de l'essieu est à retenir, parce qu'elle fait penser à l'axe du monde, l'Ἀτλάντιος πόλος ou pôle d'Atlas, dont fait mention un fragment de Critias comme étant gardé par le dieu Chronos, appelé lui aussi «gardien de l'univers», et par les deux ourses (les constellations de la Grande et de la Petite Ourse) (1).

On sait que près du pôle nord du globe céleste se trouve l'Étoile du Nord, faisant partie de la constellation de la Petite Ourse. Déjà dans les temps les plus reculés les peuples primitifs ont dû s'apercevoir que l'Étoile polaire donnait à l'œil nu l'impression d'une étoile immobile, tandis que les autres étoiles, et surtout les deux Ourses, semblaient tourner autour d'elle. Ce point fixe dans le firmament étoile a joué dans l'histoire de la civilisation humaine et le développement des idées religieuses un rôle d'importance sans égale. Sur son rôle nous sommes admirablement informés par l'étude remarquable du savant finnois M. U. Holmberg sur l'Arbre de la Vie. Il a exhorté l'homme à voir dans la nature le principe de l'unité, de l'ordre mondial, de la loi éternelle. Il est donc tout naturel que l'on regardait cette étoile comme le de l'univers et que ce centre devint ensuite la résidence permanente ou le trône du dieu omnipotent, de l'Être Suprême. C'est là que résidait Anu, le dieu suprême des Babyloniens (2). C'était aussi ce centre de l'univers qui dans l'imagination des peuples primitifs exerçait la fonction de support ou soutien de la voûte céleste. L'on trouve de cette dernière croyance des assez clairs dans l'appellation de l'Étoile du Nord chez les Estes, les Lapons, les Islandais et plusieurs peuples sibériens. Comme ces peuples-ci croyaient que le ciel était soutenu par un clou, l'Étoile polaire fut appelée en Esthonie *pohja nael*, en Laponie *bohinaville* (Clou du Nord) et dans la poésie des skaldes islandais *veraldarnagli* (Clou Mondial). «Clou du Ciel» était son nom chez les Samojèdes; les Chuckchees et les Koriaks l'appelaient tout simplement «Étoile de Clou». Chez les Lapons nous rencontrons de nouveau la superstition de l'écroulement du ciel, causé ici par le relâchement du clou mondial ou son abattement par une flèche au jour du dernier jugement. Le fait, que chez eux la conception du soutien mondial, représenté par un clou, était étroitement liée à celle du pilier mondial, est confirmé par le nom *veralden tsüold* ou *almelsüolda* que certaines tribus des Lapons Scandinaves et russes donnaient à l'Étoile du Nord, signifiant «Pilier Mondial» ou «Pilier Céleste». D'après la description du missionnaire Knud Leem il existait encore au XVIIIe siècle dans les environs de Porsanger (Finmark) un modèle du pilier mondial, formé d'une poutre érigée, avec un clou de fer en tête; ce clou substituait sans doute l'Étoile polaire (1). Les chefs des anciens Norvégiens tenaient dans leurs maisons à côté du siège d'honneur des colonnes surmontées d'un «clou divin» ayant le double sens d'un simulacre et d'un pilier mondial (2). A peu près la même idée est conservée par les mythes des Mongoles, Buriaks et Calmucques; seulement au lieu du pilier mondial ils parlent de la montagne mondiale Sumbur, Sumur ou Sumer, dont la cime est surmonté de l'Étoile du Nord (3).

Les appellations diverses de l'Étoile polaire chez les peuples limitrophes du pôle arctique nous mettent sur la voie pour expliquer d'une manière analogue la conception signalée ci-dessus du bouc, soutien céleste. Selon l'astronome arabe Zacharia Ebn Mahmoud El-Qaswini, mort en 1283 après J. C. et originaire de la ville de Qaswin (à 150 km. au nord-ouest de Téhéran), les Arabes habitant la Perse appelaient l'étoile brillante au bout de la queue de la Petite Ourse *El-djédi*, «Le Bouc». Cette appellation de l'Étoile du Nord est jusqu'à nos jours restée en vogue chez les Arabes (4). Au savant suisse M. H. Brunnhofer revient l'honneur d'avoir reconnu le premier la relation entre ce nom de l'Étoile du Pôle et le bouc unipède, porteur du ciel, des chants védiques (5). Si étrange que ce bouc nous semblait d'abord, il ne l'est plus quand on sait qu'il désignait l'Étoile du Nord. L'épithète «unipède», que les Hindous lui donnaient, s'explique maintenant facilement, puisque l'étoile en question semble rester immobile à la même place, comme si elle ne pouvait pas marcher. A cause de son immobilité «qui n'a point de pareille dans le firmament» les Arabes l'appelaient eux aussi *Mismar*, «Clou». Ce fait-ci rapporté par le voyageur anglais Palgrave montre l'identité indubitable entre le clou mondial et le bouc cosmique. Il reste tout de même à éclaircir pourquoi le centre de l'univers, où habitait la force divine, porteur de la voûte céleste, fut assimilé exactement à un bouc. L'origine de cette assimilation doit être cherchée sans doute dans le fait que le bouc unipède, porteur du ciel, n'était qu'une hypostase du dieu du tonnerre. Dans le Rigvéda (X, 65, 13) il est dit en effet que le bouc unipède lance des éclairs et tonne, en d'autres mots qu'il représente le dieu tonitrueux (2). L'association du bouc ordinaire avec le tonnerre est un fait assez connu dans la mythologie indo-européenne. Le bouc était l'animal sacré de Perkuns, le dieu du tonnerre des anciens Baltes, et de Thorr, le *Juppiter tonans* des Scandinaves. En Suède les relations entre

(2) HOLMBERG, loc. cit., p. 18.
 (3) COOK, loc. cit., III, 2, p. 1117.
 (4) EISLER, loc. cit., p. 576, n. 4 et 5.
 (5) COOK, loc. cit., III: 2, p. 978-983; II, p. 422 sv., 428.

(1) F. HOMMEL, *Ethnologie und Geographie des alten Orients* (Munich, 1926), p. 123, 143, 160 n. 1, 718-720. Hommel traduit Aziz par «renfrogné»; la traduction généralement adoptée est «fort», voir G. RYCKMANS, *Les noms propres sud-sémitiques*, I (Louvain, 1934), p. 161.

(2) COOK, loc. cit., II, 428 et η. 8; cf. RYCKMANS, loc. cit.
 (3) COOK, loc. cit., 429; F. CUMONT, *Études syriennes* (Paris, 1917), p. 269, n. 2 et 353.
 (4) F. GODEFROY, *Lexique de l'ancien français* (Paris, 1901), p. 299.

(5) Pour l'identité de Mercure et de Mars en Gaule, voir LAMBRECHTS, loc. cit., p. 149-156.

(6) E. STRONG et N. JOLLIFE, *The stuccos of the underground basilica near the Porta Maggiore (Journal of hellenistic studies, XLIV, Londres, 1924)*, p. 105, en parlant du roc leucadien, d'où les *pharmakoi* étaient jetés dans la mer, remarquent: «The Leucadian rock, one of the numerous *Leukades petrai* (*clari montes*) in Greece, where they were held to mark the entrance to Hades and the limit where the realm of the dead began».

(1) G. DESDEVICES DU DÉZERT, et L. BRÉHIER, *Clermont-Ferrand, Royat et le puy de Dome* (Paris, 1927, p. 6.)

(2) Voir ci-dessus, p. 8, n. 2. L'identité du maître du Dôme avec le dieu des Arvernes a été déjà présumée par A. AUDOLLENT, *Lettre à M. Kurth sur le temple du Puy de Dôme (Mélanges Godefroid Kurth, II, Liège et Paris, 1908, p. 27-40)*.

(1) HABETS, loc. cit., p. 96.

(2) Voir sur l'établissement romain à Mélenborg sous Halen, d'où venait l'autel de Mars *Halamardus*, trouvé également dans l'église de Horn, H. HARDENBERG, *Bijdragen tot de geschiedenis van Limburg in den Romeinschen tijd, I. De plaats en den Romeinschen weg Nijmegen-Tongeren (De Maasgouw, LXIV, Maestricht, 1944-1945)*, p. 45

26 november 2015 U bent in het bezit van het altaar voor Mercurius Arvernus en hebt daarvan enkele foto's op uw website. Deze steen zou in 1640 voor het eerst beschreven zijn en later heeft Jos. Habets daarover een artikel geschreven in de Maasgouw, waaruit blijkt dat er drie stenen zouden zijn, waarvan de tweede geen inscripties bezit, maar de eerste wel (MARTI HALAMARE SACRUM...). De derde is dus die van Mercurius. Over die laatste is zeer veel geschreven, en ook de eerste zou beschreven zijn, maar daarvan heb ik de teksten nog niet achterhaald. Hebt u de beide eerste stenen ook in bezit?

26 november 2015 Steen no. 1 draagt onze

le dieu et le bouc se laissent même suivre jusque dans la préhistoire. Des peintures rupestres de l'Age du Bronze montrent le dieu du avec un ou deux marteaux, mais pourvu d'une tête de bouc (2). D'autre part dans l'Edda le char de Thorr est tiré par deux boucs *Tanngnjöstr* et *Tanngrísnir* (grinceur des dents), dont le nom désigne la crépitation de l'éclair (3). L'explication du rapport, entre le bouc, porteur du ciel, et le dieu du tonnerre nous est fournie par un vers du *Kalewala*, l'épopée nationale des Finnois. A la question, d'où le feu tient son origine, il est répondu qu'on le bat sur l'angle ou crochet du ciel, c'est à dire à l'endroit du clou mondial, où l'on localisait le bouc unipède. «Ukko bat du feu», disaient autrefois les Finnois pendant un orage, et pour eux Ukko était le dieu du ciel, porteur du firmament (4). Le dieu du tonnerre était donc le même que le support divin de la voûte céleste et cette conception finnoise ne diffère en rien de la exprimée dans le Rigvéda. Qu'on ne s'étonne point de ce parallélisme, puisque le fondement en est tout à fait logique. Même pour l'homme civilisé l'orage est encore un événement qui lui fait comprendre l'incertitude de l'existence ordinaire. Dans le feu céleste de l'éclair se manifeste la puissance suprême de la vie et pour cette raison l'homme primitif espérait de l'esprit ou du dieu du tonnerre, qui l'effrayait avec son grondement, le bien (1). Accablé d'un côté, comme les Bastarnes, par la crainte que le ciel se fendrait et tomberait sur lui, il s'est dit aussi que le dieu, qui avait le pouvoir de l'écraser, possédait d'autre part la faculté de le protéger contre une telle catastrophe. Ainsi le dieu, qui menaçait les hommes par sa voix de tonnerre et son foudre, devint en même temps la force protectrice contre l'écroulement des cieux, le soutien invisible de l'univers. Une fois que le bouc, à cause de la nature bondissante de l'animal ou de son penchant pour buter, était devenu l'associé du dieu du tonnerre (2), son assimilation avec la force divine, porteur du ciel, fut un fait accompli. Voilà, comment le bouc est monté au ciel et a pris la place de l'Étoile polaire.

Essayons maintenant de démêler dans les conceptions religieuses des Celtes les traces d'une croyance pareille. Grâce aux travaux de M. Linckenheld sur les stèles funéraires gallo-romaines des Vosges et de l'Illyrie nous savons aujourd'hui que le astral était familier aux Celtes et qu'il se rencontre de préférence dans des régions celtiques qui ont été à l'abri de toute influence romaine (3). On le trouve e. a. dans la figuration du «dieu au maillet», le *Dispater* celtique, qui, comme M. Lambrechts l'a si bien exposé, doit être identifié avec Jupiter (4). Un des bronzes de ce dieu, découvert à Niège (Valais), porte sur la poitrine une figure étrange, composée d'une fourche, dont les dents à des cornes de bouc, surmontée d'un clou (5). Après tout ce qu'il est dit ci-dessus, il n'est point difficile de distinguer dans la figure sur la poitrine du dieu le clou mondial, synonyme de l'Étoile polaire. Mais, par mesure de prudence et afin de ne pas se laisser entraîner à voir dans des cornes quelconques les cornes d'un bouc, en particulier du bouc, porteur du ciel, que la fourche représente par elle-même symboliquement le pilier mondial. Au bout du pilier que les Lapons Scandinaves érigeaient en l'honneur du *Veralden olmai* ou «Homme du Monde», ayant son siège dans les étoiles, ils attachaient une fourche en bois, avec laquelle le *Veralden olmai* soutenait, suivant leur opinion, l'univers. Cette fourche est assez remarquable, car la était chez les Égyptiens hiéroglyphe pour le pilier mondial. Notons en passant que le caducée d'Hermès dans sa forme consistait dans un bâton fourché et que chez les Étrusques le foudre était représenté par un *bidens* ou fourche bipartite (1). Les Lapons avaient l'habitude de sacrifier chaque automne un renne ou un autre animal à l'Homme du Monde, appelé aussi *Veralden rad* ou «Maître du Monde», pour qu'il ne laissât pas, comme dieu suprême des Lapons, crouler l'univers et qu'il leur procurât du bonheur dans l'élevage des rennes (2). Grâce à la figure qui orne la poitrine du dieu au maillet de Niège il paraît évident qu'il a dû exister un certain rapport entre cette divinité et le *Veralden rad*. Probablement les Celtes attendaient-ils de ce dieu un salut identique à celui espéré par les Lapons. L'épithète *Vassorix* du *Dispater* celtique pourrait alors avoir rapport non aux enfants, mais plutôt aux petits des animaux; en sanscrit le mot *vatsas* signifie également «petit d'un animal».

D'après les monuments gallo-romains le grand dieu celtique qui participait en même temps de la nature de *Dispater* et de celle de Jupiter, possédait aussi des traits appartenant à Mercure (3). Les preuves fournies par M. Lambrechts pour la contamination entre le dieu au maillet et Mercure peuvent être complétées par des monuments, où il est évident que le bouc en compagnie de Mercure n'est autre que le bouc cosmique, porteur du ciel. Sur un fragment d'un vase trouvé à Poitiers nous voyons ce dieu, à demi nu, assis sur le dos d'un bouc, dont il saisit une corne de la main gauche, tandis que de l'autre main il tient une bourse. Son caducée, posé à terre, se dresse comme un pilier (1). La même monture se rencontre chez les Grecs dans la figuration d'Eros que les Orphistes regardaient comme un dieu panthéiste par l'assimilation de l'amour avec le feu céleste primordial (2). En combinaison avec l'attitude de Mercure, la pose spéciale du caducée sur le vase en question me paraît un signe substantiel de l'idée que l'artiste a voulu exprimer: le bouc, soutien du dieu panthéiste, c'est à dire de l'univers déifiée.

Le caractère panthéiste du Mercure gaulois se laisse déduire encore plus distinctement d'une patère en argent, trouvée dans les ruines d'un temple de *Mercurius Kanetonensis* à Berthouville (Eure), qui fait aujourd'hui partie du

inventarisnummer GL 413 (MARTI HALAMARD...)
<http://www.rmo.nl/collectie/zoeken?object=GL+413>
 Steen no. 2 - geen idee.
 Steen no. 3 - misschien is het deze (wij hebben dit niet):
http://www.ialg.be/ebibliotheque/crmsf/BCRAA_1931_2/BCRAA_1931_2.pdf
 (p. 290)
<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD040421&lang=en>
 Onze GL 414 (Mercurius Arvernus) is geen van deze drie:
<http://www.rmo.nl/collectie/zoeken?object=GL%20414>

Cabinet de médailles de la Bibliothèque nationale à Paris. Elle montre Mercure, le torse nu et la tête ailée, assis sur un tas de pierres, accompagné à sa droite d'un bouc debout et à sa gauche d'une tortue, la main droite s'appuyant sur un caducée, la gauche tenant probablement une bourse. A côté de lui se trouve un coq au-dessus d'un autel surmonté d'une flamme. Le revers de cette patère est orné d'une roue immense, composée d'un disque dentelé d'où rayonnent vingt rais finissant en des chapiteaux qui supportent un cerceau décoré de cœurs (3). L'absence complet de tout symbole solaire – sur les monnaies gallo-romaines le disque dentelé est la figuration d'une étoile (4) – et le nombre des rais, correspondant aux vingt *nomada* ou périodes de neuf nuits et jours qui constituaient les deux moitiés (hiver, été) de l'année celtique (5), nous amènent à interpréter la représentation sur le revers comme une image de la roue du temps. On trouve cette roue mentionnée dans le grand poème épique indien *Mahabharata* qui en donne une description majestueuse, rappelant ses 360 joints (le nombre des jours de l'an) (1). Elle se retrouve aussi dans le *Rigvéda* (I, 164, 11-14), où elle est appelée la roue avec les douze rais de l'ordre éternel, la roue tournante avec les cinq rais, sur laquelle se trouvent tous les êtres et dont l'axe multiportant ne s'échauffe pas (2). Il est clair que cette roue védique représente la rotation de l'univers autour de l'axe mondial. Étant donné que le centre de la roue sur la patère du trésor de Berthouville a la forme d'une étoile et que le nombre de ses rais est déduit de la division de l'année naturelle en des semaines de neuf jours, dont l'usage dans le monde celtique est attesté par le nom gallois de la semaine *naw diwrnod (novem diaturnus)*, il me semble établi que tous les éléments sont présents pour une interprétation cosmique et non solaire. Nous avons ici une représentation de l'univers tournant avec les saisons de son centre astral, où se dressait le siège céleste de *Mercurius Kanetonensis*. Le bouc, qui lui tient compagnie sur le et qui doit être regardé comme son image thériomorphe, a donc en toute vraisemblance un sens cosmique.

Une curieuse survivance de la conception du bouc cosmique, porteur du ciel, se rencontre dans les traditions populaires du Palatinat. Chaque année au premier jour de septembre on y autrefois un bouc vivant du toit. La même coutume est de Cosel en Silésie supérieure, où l'on jetait jusqu'à l'an 1785 à la date du 25 juillet un bouc avec des cornes dorées du haut d'un tour de l'enceinte de la ville. L'usage existait aussi à Jičín en Bohême et dans plusieurs régions de la Hongrie. A Jičín cette cérémonie se passait à l'anniversaire de la bénédiction de l'église. Le bouc était jeté du haut du clocher pour obtenir une bonne récolte (3). Un rite analogue se présente dans le jet, du haut d'un rocher, d'un *φαρμακός* à la fête leucadienne d'Apollon *Ακτιος*: ce rite, par l'emploi de victimes humaines, a pris le d'un geste expiatoire et purificateur (1). Notons aussi la légende que raconte Pomponius Mela au sujet des Hyperboréens, peuple mythique qu'il place près du Pôle nord, au delà des Monts Riphées, et que les Anciens ont identifié avec les Celtes. «Dés qu'ils se sentent non pas dégoûtés, mais rassasiés de vivre, le front ceint d'une guirlande de fleurs, ils vont gaiement se précipiter du haut d'un certain rocher dans l'Océan. C'est, dans leur opinion, le genre de mort le plus distingué» (2). Tout en gardant son caractère le jet est ici volontaire. Si la purification était le trait caractéristique du jet du rocher, le rite du bouc jeté en bas pourrait avoir la même origine. Comme la purification physique ou morale détourne les maux, il est à supposer que l'on attendait de ce sacrifice spécial du bouc un résultat analogue, ce qui m'amène à y voir une geste de magie homéopathique. Par le jet du bouc on voulait détourner le danger que la voûte céleste, supportée par le bouc cosmique, tombât en bas.

L'appellation «bouc», que les Grecs anciens donnaient à des étoiles filantes (3), tient peut-être son origine de la même l'étoile filante avertissant que le ciel pourrait s'écrouler un jour et entraîner la destruction de la race humaine. Selon Pline l'Ancien elle dénotait la mort de quelqu'un (4). A côté de son rôle prophylactique, le jet du bouc du haut d'une tour élevée ou d'un échafaudage, dressé spécialement à cet effet, comme l'on faisait autrefois en Bohême, constituait en même temps un sacrifice au dieu suprême, de qui dépendait la richesse des récoltes, pour ses faveurs. Ce dieu ayant le pouvoir de chasser par ses éclairs la sécheresse, les cornes du bouc sacrifié furent dorées quelquefois, afin de stimuler les orages et par suite la pluie, qui rend la terre féconde. Le rapport entre l'éclair et le bouc, sur quoi se basait cette dorure, a été expliqué déjà ci-dessus.

En résumant, je crois avoir démontré que la conception du bouc cosmique, porteur du ciel, n'a point été exclusivement une spéculation de l'imagination des Brahmanes. Elle a pénétré aussi dans les croyances religieuses des Celtes et nommément des Gaulois. Le résultat de mes recherches sur le sens du bouc sous le siège de *Mercurius Arvernus* de l'autel de Horn se laisse formuler ainsi: il symbolise le caractère céleste de ce dieu, aussi bien en sa qualité de la force divine qui préserve l'univers de s'écrouler que comme la puissance suprême de la vie.

3) *La pose du pied sur la tortue*. Pour l'explication de cette pose je dois recourir encore une fois à la cosmogonie indienne. D'après le *Catapatha-Brahmana* l'univers a la forme d'une tortue. La carapace inférieure de l'animal est la terre, tandis que l'écaillé supérieure, qui se voûte sur lui comme une coupole, est le ciel; le corps, qui se situe entre les deux, est l'atmosphère. De cette conception s'est développé le dogme de la force créatrice mondiale se manifestant sous l'aspect d'une tortue, ainsi que le mythe de la tortue portant l'univers, en d'autres mots de la

tortue soutien mondial(1). Un reflet de l'idée cosmogonique, que je viens d'ébaucher, se retrouve dans la prière durant le sacrifice du bouc, insérée dans l'une des hymnes du Rigvéda. «C'était le Bouc, qui s'est partagé au commencement de ce monde. Sa poitrine était la terre, le ciel son dos, son intérieur l'atmosphère, ses deux flancs les régions du monde, ses deux abdomens les océans» (2). Ici le bouc a pris la place de la tortue et représente ainsi l'univers.

Comment l'idée de la tortue mondiale s'est répandue jusqu'en Grèce, se révèle de la description chez Pausanias de la statue chryselephantine, ornant le temple d'Elis et sculptée par Phidias, d'Aphrodite Ourania posant le pied sur une tortue. Cette image de culte a son prototype dans un miroir archaïque découvert dans une nécropole de Locres, dont le disque est supporté par une statuette d'Aphrodite debout sur une tortue. Ce n'est pas le seul. Deux miroirs répètent le thème, l'un d'Egine, l'autre de Chypre (3).

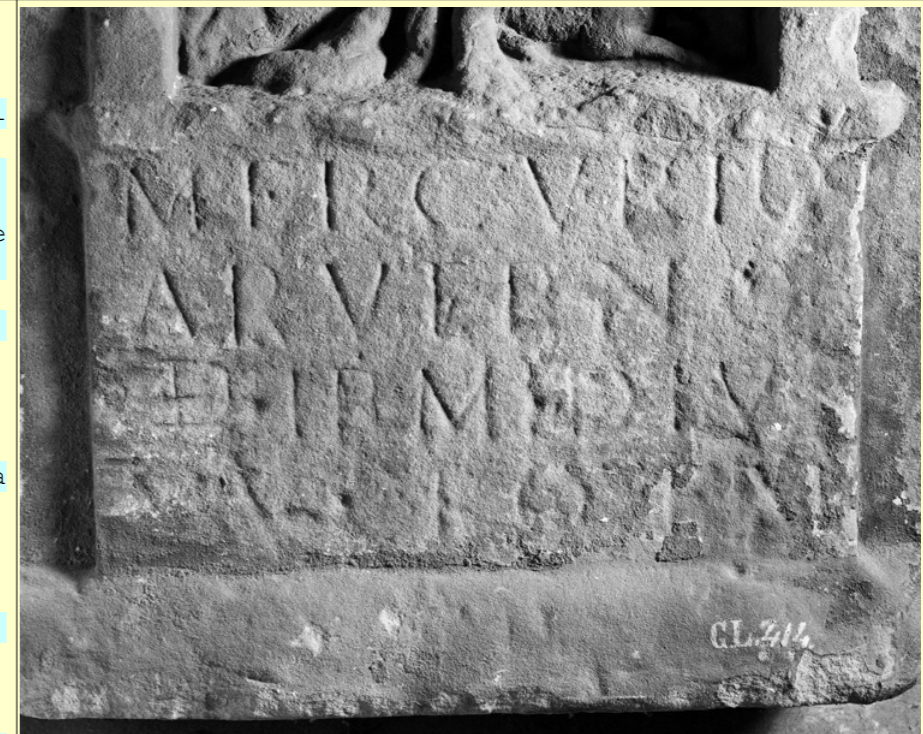
M. W. Deonna qui a étudié ces miroirs, où figure l'Aphrodite céleste, a très bien vu que le disque, qui la surmonte, et la présence de la tortue ne sont pas fortuites, mais en intime relation avec l'essence même de la divinité. Au Moyen-Âge encore, dans l'art des cathédrales, il y a toujours un rapport d'idées entre les et ceux qui les surmontent, et c'est une pensée mystique qui les a fait placer sous les pieds des mortels. Quant au disque spéculaire, je suis parfaitement d'accord avec M. Deonna qu'il est l'image du ciel, où l'âme du mort s'est envolée. Que pourraient signifier autrement les nombreux miroirs trouvés parmi le mobilier funéraire déposé dans les tombes? La déesse supporte le disque céleste, parce qu'elle est ouranienne. Elle-même est supportée par la tortue qui ne peut être autre chose que la tortue, soutien mondial. C'est la seule explication logique, il me semble, de son sens mystique.

Étant donné que la pose du pied sur la tortue chez Aphrodite est un geste de symbolisme cosmique, on est justifié d'interpréter la pose de Mercure Arverne, dont j'ai expliqué le caractère de la même façon. Seulement on m'objectera que le pied droit de ce dieu ne s'appuie point sur une tortue, mais sur une pierre plate. La différence n'existe pourtant qu'en apparence. Dans la poésie nationale de certaines tribus tatares le pilier mondial est appelé le «Pilier de Pierre». Des restes de monuments ce «Pilier de Pierre» ont été trouvés dans le Nord de la Mongolie. Ils étaient composés d'une stèle carrée en pierre reposant sur une pierre plate rectangulaire ayant la forme d'une tortue (1). L'emploi de la pierre plate comme substitut de la tortue cosmique, portant l'univers, étant attesté, je ne crois pas abuser de ma fantaisie en voyant dans la pierre sous le pied de *Mercurius Arvernus*, dont les contours ne se laissent malheureusement plus distinguer exactement, une image de la tortue mondiale.

Ainsi expliqués, il y a une cohérence indéniable entre les trois éléments distinctifs que nous avons séparés pour déterminer le vrai caractère du dieu national des Arvernes. Sur l'autel de Horn nous retrouvons donc effectivement trois images de ce dieu, d'abord sous sa forme humaine et ensuite sous celles d'un bouc et d'une tortue. Cette figuration triple n'est pas fortuite non plus. Chez les Celtes le nombre trois était un chiffre sacré. Déchelette avait déjà remarqué la prédilection des artistes gaulois pour la triple répétition de certains motifs dans l'art ornamental celtique de l'époque de la Tène. M. Lambrechts a attiré de nouveau l'attention sur ce fait pour expliquer le dieu gaulois tricéphale qui serait synonyme de dieu très puissant (1). En le transposant sur l'attitude assise, symbole de pouvoir, du Mercure Arverne, nous voyons l'omnipotence de ce dieu répétée par la présence symbolique du bouc et par celle de la tortue, représentant chacun pour soi la force divine qui préserve le monde de sa perte. C'est la répétition d'intensité, comme M. Deonna l'a appelée d'un terme fort heureux.

En somme, l'ensemble du bas-relief sur la face principale de l'autel de Horn s'accorde tout à fait avec notre présomption qu'il faut voir en *Mercurius Arvernus* le dieu très puissant du peuple arverne, maître du monde et des cieux. L'appellation *Vasso Galate*, qui me paraît être son nom mystique, me fortifie dans cette opinion. J'ai déjà expliqué que la seconde partie de ce nom a sans doute rapport à la force de Mercure Arverne, mais le surnom «Garçon» mérite encore un examen plus approfondi. Il est évident qu'il veut indiquer que la jeunesse était une partie intégrante de sa nature et en connection avec ceci il est intéressant de noter que sur une monnaie du IVe siècle avant J. C. d'Enos en Thrace l'Hermès assis sur un trône est représenté comme un enfant (2). Dans l'Hymne homérique Hermès est glorifié comme un enfant miraculeux. A Delos et à Aphrodisias ainsi qu'à Rome ses prêtres sont des enfants. D'autre part, à Lébadée les deux Hermès qui vous baignent, quand vous vous apprêtez à descendre dans l'autre d'Hermès-Trophonios, ne comptent pas plus de 13 ans (3). Pourquoi donc cette association de l'enfant au culte d'Hermès?

La réponse peut être trouvée dans un fragment d'Héraclite, le philosophe obscur qu'on a regardé comme un précurseur des Stoïciens et aussi comme un membre de la secte des Orphistes, dont voici la teneur: «Aion (le Temps ou l'Éternité) est un enfant badinant, jouant aux dames; le royaume est à l'Enfant» (4). La comparaison du temps ou de l'éternité avec un enfant est née, il me semble, de l'idée que l'enfance ou plutôt la jeunesse est synonyme de l'immortalité.

Tandis que la veillesse mène inévitablement à la mort, la jeunesse au contraire, si elle se prolongait infiniment, rendrait les hommes immortels comme les dieux. Pour Heraclite l'univers était immortel, d'où l'expression: le royaume (du monde) est à l'Enfant. Dans ce mot d'Heraclite il faut voir plus qu'un syllogisme mystique. Par les découvertes archéologiques du sanctuaire des Cabires à Thèbes en Béotie, dont le culte fut introduit, au vie siècle avant J. C., par un Athénien, probablement appartenant à la famille des Lycomides et initié dans les des Orphistes, nous sommes informés que la vénération de l'Enfant divin fut un culte vraiment pratiqué. Parmi les offrandes votives découvertes dans ce sanctuaire se trouvaient environ sept cents statuettes en terre cuite de garçons contre cinquante statuettes seulement du Kabiros barbu qu'on y vénérât à côté de l'enfant, ce qui prouve que pour les fidèles l'enfant était le plus important. L'importance de son culte est illustrée encore plus directement par un nombre d'objets en bronze et en argile, ayant la forme de toupies et d'osselets, donc de vrais jouets qui devaient plaire sans doute à un dieu-enfant. Le nom de ce dieu nous reste caché. Sur une peinture de vase du IVe siècle avant J. C., où le Cabire et l'enfant figurent tous les deux, il est écrit au-dessus de la tête de l'enfant tout simplement le mot Παις, «Puer» (1). D'autre part dans les mystères de l'île de Samothrace, où les Cabires furent adorés comme des dieux protecteurs, nous rencontrons à côté des trois Cabires un quatrième dieu Casmilos qui, selon Dionysodore, était le même qu'Hermès (2). En vertu du fait que sur des reliefs votifs le petit Camille, dont l'identification avec Hermès est rendue certaine par le caducée, est représenté de la même façon que l'enfant divin de la peinture de vase thébaine, une oenochoè à la main, il me semble que Casmilos tenait dans le culte des Cabires samothraciens une place analogue à celle de l'enfant à Thèbes. C'est à dire du dieu de l'Éternité, possédant par sa nature même la faculté de distribuer l'immortalité aux âmes des initiés. Voilà l'origine de l'association de l'enfant avec Hermès qui dans l'Orphisme fait descendre des âmes «immortelles» aux prodigieuses cachettes de la terre et les en retire pour des nouvelles «incorporations» (1).

Il est sûr que des croyances pareilles vivaient aussi chez les Celtes. D'après Strabon les Druides n'étaient pas les seuls parmi les barbares qui croyaient à l'immortalité des âmes et celle du monde (κόσμος) (2). Il n'est pas douteux non plus que dans la pensée celtique la jeunesse était synonyme de l'éternité. Dans le vieux conte irlandais du «Voyage de Teigue, fils de Cian» l'autre monde porte le nom de *Tir-na-nog* (Pays de Jeunesse) qui est aussi le titre d'un poème gallois sur le retour de l'héros Ossian de l'autre monde, enregistré au XVIIIe siècle par Michael Comyn (3). En présence de tous ces indices, l'appellation *Vasso Galate*, le nom mystique de Mercure Arverne, me paraît avoir le sens de dieu omnipotent et éternel. L'assertion que l'idée de l'éternité doit être inhérente à la nature de *Mercurius Arvernus* est certifiée par la figuration sur la face latérale à droite de l'autel de Horn, où l'on voit dans le panneau supérieur une surmontée d'une étoile. Nous avons déjà vu que les Hyperboréens, qui se précipitaient d'un rocher pour atteindre la vie bienheureuse dans l'autre monde, ornaient leur front d'une guirlande. Sans vouloir décider si cette guirlande était ou non un de la vie bienheureuse, je crois qu'il suffit pour fonder mon interprétation, d'avoir recours à une stèle funéraire, trouvée à Mayence, où l'on trouve au dessous de l'inscription dédicatoire une guirlande surmontée d'une étoile (4). C'est exactement la même figuration qui se trouve sur l'autel de Horn. Il serait donc bien étonnant s'il n'existait point un certain rapport entre cette et la vie éternelle dans l'au-delà. Tout le matériel est là pour le prouver, mais pour bien le comprendre, il faut connaître d'abord la signification de l'Étoile polaire dans les croyances eschatologiques des Leupens sibériens et ses parallèles. Selon les Chukchees il existe, à l'endroit de l'Étoile du Nord, un trou par lequel il est possible d'aller d'un monde dans l'autre. Comme ils croient à l'existence de plusieurs mondes situés l'un au-dessus de l'autre, tous ces mondes communiquent par des trous, par où passent leurs Schamans (prêtres-magiciens) et les âmes des morts qui montent aux cieux. La même conception se rencontre chez les Ostyaks qui s'imaginent que la voûte céleste est un pavillon immense. Ainsi ils parlent du ciel avec ses sept issues pour la fumée. En Amérique chez certains tribus des Peaux-Rouges une conception analogue s'est conservée: pour les Blackfoots l'Étoile du Nord, «l'Etoile qui ne bouge pas», est un trou dans le ciel. Ce trou dans le ciel a son pendant sur la terre, par où l'on descend aux enfers. C'est ainsi que l'Inde védique connaît deux mondes, l'un qui reste à sa place (la terre) et l'autre mouvant (le ciel), dans le *Catapatha-Brahmana* (VIII, 7, 3, 9) «les percées» naturelles (1)). En corroboration avec ces idées, dans la superstition finnoise l'Étoile du Nord est l'entrée du ciel, la porte de la vie bienheureuse (2).

Revenons maintenant aux étoiles sur l'autel de Horn et sur la stèle funéraire de Mayence. Leur connexion avec la croyance à la vie bienheureuse, qui se laisse présumer de ce qui précède, possède le témoignage formel de Lucain. Dans sa Pharsale, source fragmentaire mais indispensable pour l'étude des croyances celtiques, le poète romain s'adressant aux Druides dépeint la doctrine druidique de la vie bienheureuse ainsi: «Selon vous les ombres ne gagnent pas les demeures silencieuses de l'Erèbe et les pâles royaumes du Dis souterrain, un même esprit dirige vos membres dans un autre monde: la mort, si ce que vous chantez est réel, est le milieu d'une longue vie. Heureuse illusion des

peuples que regarde l'Ourse (*Arctos*), car la plus forte des craintes ne les saisit point, la terreur du trépas. De là des cœurs prompts à courir aux armes, des âmes capable de mourir, et le sentiment qu'il est lâche d'épargner une vie qui doit revenir» (3). Dans ces vers superbes Lucain mentionne la constellation de l'Ourse (*Ursa maior* ou *minor*) qui tourne autour du Pôle nord céleste sans jamais se coucher et dont la relation avec les morts est attestée par son appellation *Lou carri dis amo* ou *Lou car de las armos*, «le Char des âmes», dans les patois hainuyer et toulousien (1). Comme les deux *Arcti* ou *Ursae* étaient appelées par les Romains aussi *Currus* ou *Plaustra*, «Chars», le nom populaire «Char des âmes» doit remonter à une conception ancienne.

Que signifie cette constellation dans le texte de Lucain? Si l'Ourse – tels sont les mots du poète – regarde du haut du ciel sur les peuples qui croient à une vie future, ceux-ci à leur tour devaient diriger leurs regards vers elle, en cherchant au ciel étoile la porte de la vie bienheureuse. C'est ce qu'on fait encore aujourd'hui pour fixer parmi les myriades d'étoiles la position exacte de l'Étoile polaire. Ce moyen de localisation nous fournit à la fois l'explication, pourquoi le mot *Arctos* est devenu synonyme du Pôle nord du ciel, comme il l'est chez Ovide (*Métamorphoses* II, 132). Dans un autre passage de la *Pharsale* (III, 74) Lucain lui-même emploie *Arctos* pour indiquer les peuples du Nord et au XIe siècle le chroniqueur Sigebert de Gemblours s'en servira encore dans la *Vita S. Theoderici* pour désigner tout simplement le Nord (2). Pourtant ceci n'est pas le sens que le mot *Arctos* peut avoir dans le passage, traitant de la doctrine druidique sur la vie future. Lucain s'adresse là-dedans aux Gaulois qu'il discerne dans l'autre passage expressément des peuples du Nord. L'*Arctos* du livre I, 458 est donc bien la constellation de l'Ourse, et sans doute la Grande Ourse comme dans *Phars.* III, 251, vu qu'il appelle la Petite *Cynosura* (III, 219). Si Lucain, en parlant de la vie bienheureuse après la mort, fait mention de cette constellation, il évoque l'existence d'une croyance aussi curieuse qu'ancienne, attestée par des preuves archéologiques qui écartent tout doute. Aux pyramides de Gyzeh, datant de la quatrième dynastie égyptienne (± 2684-2560 avant J. C.), on a remarqué que le d'entrée, qui chez la plupart se trouve du côté septentrional descend en pente sous un angle de 25 à 26 degrés vers la chambre funéraire. Ces couloirs se dressaient astronomiquement vers le Nord, où montait, selon les croyances des anciens Égyptiens, l'âme du roi défunt, pour qui la pyramide fut érigée, sous la forme d'un oiseau (*ibis comata* ou *Baï*); ils avaient donc la vue à peu près sur le Pôle nord du firmament (1).

Dans une étude remarquable sur les constellations les plus importantes du firmament égyptien le savant anglais Wainwright a expliqué qu'à la date de 3500 avant J. C. pour des observateurs au Caire près de Gyzeh la constellation de la Grande Ourse, qui se mouvait alors dans le cercle circompolaire, devait servir comme Étoile polaire, *Polaris*, notre Étoile du Nord, étant à ce moment-ci trop éloigné du Pôle de notre planète pour désigner l'emplacement du pôle au firmament. Cela durait toute la période pharaonique pendant laquelle la Grande Ourse continuait à s'approcher du pôle; elle gagna sa hauteur maximale vers 1600 avant J. C., puis elle commença à s'éloigner, étant donné que le pôle céleste, en réalité, se déplace en décrivant un cercle autour du pôle fixe de l'écliptique (2). Comme au temps de la construction des pyramides la Grande Ourse marquait à peu près la place du Pôle, il est à présumer que les constructeurs de ces monuments gigantesques ont eu l'intention d'orienter les couloirs vers l'une des étoiles de ce substitut de l'Étoile polaire (3), qui à 30 degrés latitude du nord n'est point visible droit au-dessus de la tête du spectateur comme dans l'Europe septentrional, mais beaucoup plus en bas. Le rôle de la Grande Ourse dans l'eschatologie égyptienne est encore souligné par la circonstance que dans les textes des pyramides l'instrument pour ouvrir la bouche de l'homme mort est décrit par le même hiéroglyphe que celui indiquant la Grande Ourse, probablement à cause de la ressemblance de cette constellation-ci avec l'instrument en question, une sorte de pioche (1).

Même à la période romaine, le monde égyptien gardait toujours une vénération spéciale pour la Grande Ourse, voir les curieux Dialogues d'Hermès et de Thoth recueillis par Stobée, où il est dit que la Grande Ourse exerce la même fonction que l'axe mondial (2). La mention de cette constellation chez Lucain, quand il parle de la vie bienheureuse, a pourtant un sens plus profond. Selon Pline (N. H. XXVIII, 5), les Gaulois adoraient en se tournant vers la gauche, c'est à dire vers le Nord; ainsi ils devaient diriger leurs yeux vers la direction de l'espace, où brillait la Grande Ourse. En levant leurs regards vers cet astre, ils contemplaient le centre du firmament et là, veillant sur eux comme l'Ourse qui les regardait, trônait le dieu-créateur, chez qui, aux dires de César (B. G., VI, 18), ils retourneraient après la mort. La connexion entre le centre du firmament et la croyance celtique à la vie dans l'au-delà étant un fait certifié par le texte précité de Lucain, nous avons la preuve en main, que l'étoile sur la stèle funéraire de Mayence symbolise le pôle, l'entrée du ciel. Sa présence sur l'autel de Horn nous mène à des conclusions encore plus intéressantes. Il se fait reconnaître que les figurations sur les deux faces latérales sont nées d'une pensée commune sublime: elles montrent le dieu national des Arvernes sous son double aspect de dispensateur du bonheur aux vivants et aux morts. A gauche, le coq, qui par son chant annonce tous les jours aux vivants l'arrivée de la lumière du jour et le réveil de la nature, se perche sur le caducée, représentant ici, comme sur la vase de Poitiers, le mondial, au

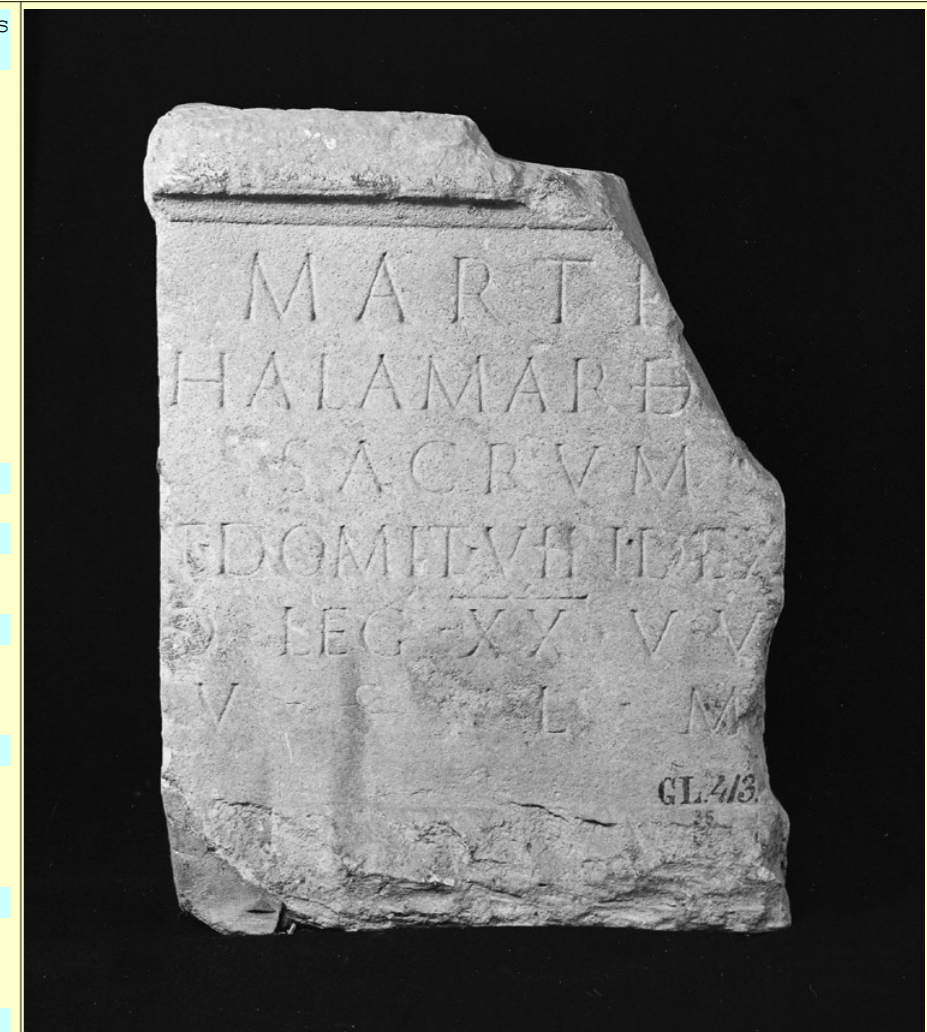

pied duquel se trouve la bourse, symbole de la richesse ou du bonheur terrestre. A droite, l'Étoile du Nord au-dessus de la guirlande, dont les joyeux mourants s'ornaient le front, veille sur la bourse qui contient les bienfaits de la vie heureuse après la mort et qui ne se trouve pas en bas, mais dans le panneau supérieur figurant l'autre monde, supporté par la stèle carrée, le «Pilier de Pierre» ou le pilier mondial, du panneau inférieur. Cette apothéose grandiose, dévoilant le génie de qui fut l'auteur du monument, forme la clef pour mon argumentation du caractère omnipotent éternel de Mercure Arverne, comme il est exprimé par son nom mystique *Vasso Galate*, symbolisant la force éternelle et inaltérable de l'Être Suprême. A des croyances pareilles César sans doute faisait allusion, en disant (B. G., VI, 14), que les Druides spéculaient beaucoup au sujet des étoiles et de leurs mouvements, sur l'étendue de l'univers et de la terre, sur l'ordre naturel du monde, et sur la force et le des dieux immortels.

Bien que les Druides enseignassent l'immortalité des âmes et celle de l'univers, le pressentiment morne d'un crépuscule semble avoir inquiété leur naturel craintif. Selon Strabon, citant le témoignage de Posidonios, ils croyaient que le feu et l'eau prévaudraient un jour sur tout le reste (1). Ce n'est qu'en réalisant ceci que l'on comprend véritablement la vénération pour un dieu tel que *Mercurius Arvernus*, qui était adoré non seulement au pays des Arvernes mais aussi en dehors de leur *civitas*, où il inspirait à la fondation d'autels ou d'*aedicula* assez lointains comme celui de Horn. Le nom du dédicant de l'autel hornois, *Irmidius Macro* ou bien *Didius Irmidius*, porte un accent bien celtique, mais il ne nous dit pas, si son possesseur était originaire de l'Auvergne. D'autre part, la dédicace à Mercure Arverne, trouvée à Wénau près de Düren, par les *vicani* de l'endroit (2), prouve en effet la divulgation de son culte en dehors de l'Auvergne. Elle montre le développement du dieu national des Arvernes vers un certain type de dieu, celui d'Hermès *Atlantios*, supportant l'univers comme le grandpère d'Hermès, le géant Atlas, l'époux de la Pléiade Stéropè (l'Éclair) (3). Cependant il ne me semble pas douteux que l'on doive imputer la renommée de ce dieu, en majeure partie, à la statue colossale sculptée par Zénodore. C'est pourquoi je suis enclin à partager l'opinion de M. Héron de Villefosse que l'autel de *Mercurius Arvernus* à Horn était une copie de la fameuse statue qui se dressait dans le temple national des Arvernes à Clermont-Ferrand (1).

Quant à l'emplacement de ce temple, je crois maintenant y pouvoir ajouter encore quelques remarques additionnelles, justifiant sa localisation à Clermont-Ferrand. Notons d'abord que le pilier mondial signalé par le missionnaire Knud Leem dans les environs de Porsanger se dressait au milieu de deux rochers solitaires (2). Il est bien curieux de constater que la ville actuelle de Clermont-Ferrand est née de l'union de deux villes ou plutôt forteresses médiévales *Clarus Mons* et Mont Ferrand, séparées seulement par une distance de deux kilomètres. Comme leurs noms respectifs indiquent, elles étaient situées toutes les deux sur des hauteurs. Faut-il y voir une analogie avec les rochers de peut-être identiques aux deux rochers cristallins à septentrionale du monde, appelés les deux «Verrues du Nord», dont Apollonios de Rhodes signale l'existence? (3). Ou bien faut-il les rapprocher de la montagne mondiale à deux sommets qui, dans les mythes de la fondation de Tyr en Phénicie, a pris la place du pilier mondial? (4). Le rapprochement avec l'exemple sémitique est tentant, étant donné que ces deux sommets sont représentés à Tyr par deux qu'on retrouve à Edesse, Palmyre, Jérusalem et dans les colonnes d'Hercule au détroit de Gibraltar, identifiées par Strabon avec les *Planktai* ou rochers serrants d'Homère (5). Pour Edesse nous avons le témoignage précieux de Jamblique que ces stèles étaient appelées Monimos et Azizos. Le nom Azizos vient du méridional. Aziz, le fils de la déesse Lat, était invoquée par les Sabéens contre la peste et la mort. Son nom veut dire «fort», ou «renfrogné» (1). Chose curieuse, c'est le même sens que *Galate*. Par les Grecs Azizos fut identifié avec Ares, dont la patrie était, comme on sait, la Thrace. Or, dans les inscriptions romaines de la Thrace l'on trouve des dédicaces au *Bonus Puer Azizos* (2). La ressemblance entre Azizos et *Vasso Galate* est donc frappante. Mais il y a encore plus. Dans la religion astrale Azizos et Monimos furent assimilés avec l'étoile du matin et l'étoile du soir (3). Ainsi ils devenaient des vrais Dioscures, les fils du ciel dont l'un représente la lumière du jour naissant et l'autre l'obscurité du soir. Rappelons-nous maintenant les noms de Clermont et de Mont Ferrand. *Ferrand* est un vieux mot français pour gris de fer ou grisonnant (4). Voilà donc le même contraste qu'entre Azizos et Monimos. Si Monimos par son assimilation avec l'étoile du soir fut identifié avec Hermès-Mercure, Azizos au contraire, dieu de la mort à l'origine, mais regardé comme plus fort que la mort, devint le maître de la vie bienheureuse dans l'autre monde, ce qui lui valut son association avec l'étoile du matin, étoile de la jeunesse éternelle. Azizos, en participant de la nature de Mercure et de Mars, montre le même aspect double de notre Mercure Arverne (5). Par son nom propre et son épithète *Bonus Puer* il se rapproche aussi de *Vasso Galate*. En vue de ces corrélations si frappantes, la localisation du temple de *Vasso Galate* à Clermont-Ferrand me semble sous tous les rapports justifiée.

Pour le site exact je vois trois possibilités. *Primo* à Clermont (6) sur la butte surplombée par la cathédrale, si riche en vestiges antiques, où l'on présume le cœur de la cite gallo-romaine (1). *Secundo* à mi-voie entre Clermont et Montferrand comme le mondial entre les deux rochers de Porsanger, et *tertio* à sur l'emplacement de l'ancien

château, dont la forme circulaire a mis son empreinte sur le plan routier de ville. Pour sa localisation en ce dernier lieu on pourrait invoquer le récit de l'esclave du prêtre de *Vasso Galate*, qui venait régulièrement les Chrétiens dans le *vicus Christianorum* (faub. St. Alyre à Clermont). Par un jeu de mots les noms des deux monts avoisinants s'expliqueraient alors de la manière suivante. Tandis que la lumière de la foi chrétienne éclairait déjà la hauteur, appelé *Clams Mons*, le *Mons Ferratus* ou *Ferrans* était encore obscurci par les ténèbres du paganisme. C'est aux archéologues à décider sur place, laquelle des solutions est la plus proche de la vérité.

Pour les partisans fervents de la localisation du temple de Mercure Arverne au sommet du Puy-de-Dôme je ne veux pas terminer mes recherches, sans avoir expliqué le rapport entre le Mercure gaulois, adoré à Clermont-Ferrand, et celui du Puy-de-Dôme. *Mercurius Dumias*, le dieu de la montagne volcanique, dont la cime atteint les nues, était destiné par sa nature même à être assimilé avec le dieu omnipotent, soutien de la voûte celeste. Dans les superstitions des Anciens nous trouvons en effet le tonnerre et l'éclair associés avec des volcans, regardés comme les auteurs des orages. De là par exemple du dieu éponyme de l'Etna avec le grand dieu céleste Zeus. Entre *Mercurius Arvernus* et *Mercurius Dumias* il n'y avait donc au fond aucune différence et le fait, que les Arvernes les tenaient pour un et même dieu, pourrait expliquer la trouvaille d'une patère dans les ruines du temple du Puy-de-Dôme, portant *G(enio) V(asso) K(aleti) R(egis) F(elicis)* (2), en admettant qu'elle se lisait ainsi. Vouloir prouver à l'aide de cette inscription, que le temple national des Arvernes, qui renfermait la statue colossale de Mercure, se dressait sur le Puy-de-Dôme en contradiction avec tous les indices qui plaident pour sa localisation à est accorder une valeur démesurée à un détail subordonné et accidentel, qu'une étude plus profonde des textes et des monuments a réduit, il me semble, à des proportions plus en harmonie avec sa portée. La Grèce antique fourmille d'exemples d'un dieu, ayant à la fois des sanctuaires sur le sommet et au pied d'une montagne, mais le sanctuaire principal ne se trouvait jamais sur une cime s'élevant au-dessus de 1000 m. Sans doute pour cette simple raison pratique, qu'une foule, composée de gens de tout âge et de physique inégale, préfère, même pour visiter la demeure d'un dieu vénéré, l'accès facile à une ascension pénible. Pourquoi le peuple arverne aurait-il fait autrement?

Si le Mercure Arverne de l'autel de Horn représente, comme je pense, vraiment une copie de la statue exécutée par Zénodore, nous serions autorisés à voir dans la plastique de ce monument un mélange d'art grec et de sagesse druidique. Selon l'opinion de M. Habets, le fondateur de la science archéologique limbourgeoise, l'inscription y fut taillée après l'achèvement des sculptures (1). Peut-être l'autel était-il l'œuvre d'un artiste ambulant qui l'avait copié sur place et le vendit ensuite au dédicant, que les hasards de la vie avaient amené aux environs de Horn, où sur les bords de la Meuse à Mélenborg il se trouvait une station romaine (2). Mais cela est une autre histoire. Je me borne ici à en exquiser l'intérêt pour l'histoire de la religion celtique. Laissons à d'autres plus compétents que moi le soin de juger de sa valeur artistique. Et félicitations, pour finir, le Musée national d'antiquités à Leyde, dont le conservateur M. W. C. Braat m'a obligeamment procuré les photos accompagnant la présente étude, de posséder un monument si remarquable de la civilisation gallo-romaine.

22 augustus 1860 **HOOGSTMERKWAARDIGE ROMEINSCHE OVERBLIJFSELEN IN DEENSCHEN VEENEN GEVONDEN.**

[p. 297, ALGEMEENE KONST- EN LETTERBODE.]

"Gij hebt verlangd van tijd tot tijd iets te vernemen van de ontdekkingen in de veenen te Sönder-Brarup, vroeger reeds meermalen door mij vermeld. Men heeft er, in de maanden Julij en Augustus 11., verscheidene belangrijke voorwerpen in gevonden; maar de belangrijkste vond is een ronde bronzen plaat, ter grootte van een tafelbord, met een breeden rand, versierd door verheven beeldwerk in goud en zilver; het beeldwerk stelt voor: bij afwisseling vogels en dolphijnen en eenige romeinsche krijgslieden in rustende houding, met den helm op het hoofd, houdende een lans in de eene hand, terwijl de andere hand op een schild rust. Binnen dien rand ziet men verscheidene medusa-hoofden, met helmen op het hoofd, die allen één medusa-hoofd in het midden omringen. Dit alles wijst op eene romeinsche afkomst; maar het is alleropmerkenswaardig, dat men op eenige plaatsen van die plaat kleine zilveren plaatjes heeft gehecht, die versierd zijn met dierenbeelden van de gedrochtelijkste gedaante, van dezelfde soort als men vindt op de gouden bractesten, in Scandinavie geslagen, en op twee zilveren bekers in Himlingori, in Seeland, gevonden. Het is klaarblijkelijk, dat vreemden deze sieraden van hun eigen maaksel hebben toegevoegd aan deze plaat, die vroeger enkel door romeinsche kunst getooid was. Ook heeft men overblijfsels gevonden van drie wapenrokken, uit ringen vervaardigd; bij twee zijn de ringen van brons, bij de derde van ijzer. Vervolgens heeft men in massa gevonden: navels van schilden, punten van lanzen, pijlen en overblijfsels van slagzwaarden, alles van ijzer, alsmede overblijfsels van zwaartscheden. Alles wijst op een verwoed gevecht. Men heeft voorts gevonden een volkomen toom van een rijpaard en een trens (bridon), met gespen, ringen en sieraden van brons; de lange lederen toomen waren volkomen bewaard. Twee zilveren munten van Commodus en Nero. De (houten) stelen der lanzen en werpschichten zijn meerendeels gebroken, maar men heeft het geluk gehad er twee te vinden die volkomen bewaard waren; de eene van 9 voet (deensch) lengte, de andere een weinig langer.

Eene steel van 2 voet 6 dm. heeft aan eene werpspies behoord. De schilden zijn van hout en met eene rand voorzien, slechts het middengedeelte is van brons. Maar één schild is van ahornhout, met een eikenhouten rand, die er aan gehecht is met kleine stukken brons, in de gedaante van eene S. Dit is de eerste maal dat men schilden gevonden heeft van verschillend hout gemaakt. Men heeft ook eene lederen sandaal gevonden, en eenige stukken linnen met randen. Onder de glazen kralen is er ééne hol, en deze moet dus met eene glasblaaspijp gemaakt zijn; de andere kralen zijn dig. Er gaat geen dag voorbij dat men niet aardewerk vindt van verschillende gedaante, maar gewoonlijk gebroken; intusschen heeft men zes potten gevonden, die volledig waren. Men heeft vier stukken goud gevonden, in de gedaante van ringen, die als betaalmiddel gebruikt werden (*ring-money*). Het blijft nog steeds een raadsel hoe al deze voorwerpen in de veenlanden, eertijds meeren, geraakt zijn. Men heeft ook eenige schilden en lanssteelen onder eene dikke laag van balken en kreupelhout gevonden (hetzelfde als vroeger in Funen). Ziedaar de ontdekkingen van 1860; die van het vorige jaar heb ik u reeds vroeger medegedeeld 1).

Sedert twee of drie jaren heb ik u onze archeologische nasporingen medegedeeld. Bij ontstentenis van een overzicht daarvan in 't fransch, heeft een Zwitser, die den winter van 1859 hier doorbragt, geologisch-archeologische studiën in het licht gegeven, waarin hij verslag geeft van alles wat bij ons is ontdekt geworden, van ons stelsel, enz. 2)." *Taarbaek, bij Copenhagen,*

d. 22 Aug. 1860. DR. BURMAN BECKER.

(*Uittreksel uit een brief aan MR. EYCK VAN ZUILICHEM*).

1) Wij hopen ook aan deze eerlang eene plaats te kunnen inruimen. *Red.*

2) Deze is prof. Morlot te Lausanne, de uitgave van wiens belangrijk geschrift, wij reeds in N°. 20, dd. 21 Mei, van dit weekblad vermeld hebben, en waarover de *Revue archéologique* van den 1ste Aug. begonnen heeft een zeer aanprijzend verslag te geven, Wij zullen op dit onderwerp, wanneer plaatsruimte het vergunt, zoodra mogelijk terugkomen. *Red.*

10 november 1860 HOOGSTMERKWAARDIGE ROMEINSCHE OVERBLIJFSELEN IN DEENSCHEN VEENEN GEVONDEN. 1) [p. 360]

In de laatste jaren werden bij het afgraven der veelvuldige veenen, die vroeger zonder twijfel meeren of moerassen waren, voornamelijk in het zuiden van Jutland, en ook in sommige grafsteden en zandheuvels, op meer dan 60 plaatsen, overblijfselen gevonden van romeinsche afkomst, zoo als munten uit de tijden der keizers, potten, vazen, bekers, versierselen met romeinsche opschriften en werken van romeinsche fabrieken; meestal dragen zij de kenmerken uit de vier eerste eeuwen onzer jaartelling herkomstig te zijn.

Merkwaardig vooral is de op 5 of 6 plaatsen in de veenen gevonden menigte wapens (eenige honderden), te weten:

Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Thorsberg_moor
https://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Iron_Age_weapon_deposits

<http://en.natmus.dk/>

Zie

https://nl.wikipedia.org/wiki/Frans_Nicolaas_Marius_Eyck_van_Zuylichem

Uit <http://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=laat-Romeinsch&coll=boeken1&identificer=v3ZdAAAAcAAJ>

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

ijzeren pijl- en lanspunten, koper beslag van schilden, dooreen gemengd met gespen, kammen, dobbelsteenen, hamers enz. Al deze wapens zijn zeer goed, zelfs fraai bewerkt, doch dragen vele blijken van in gevechten beschadigd en gebogen te zijn geworden. - Het groote veen van Allesö, op het eiland Fünen, niet ver van Odensee, is vooral rijk aan dergelijke voorwerpen, en jaarlijks worden er daar nog gevonden. - Gedurende de beide laatst verloopene jaren heeft men er ook eene menigte gevonden in een veen of moeras bij Brarup, in het zuiden van Jutland.

Onder de daar te voorschijn gekomene voorwerpen bevindt zich een stuk van een schild, met de woorden AEL : AELIANVS, in letters die ingepunt zijn 2); een stuk van eenen romeinschen helm met gegraveerden versierselen van geel koper; eene geheele menigte ronde houten schilden, omtrent 3 voet in doorsnede, met middelstukken van geel koper; voorts houten bogen, en eene menigte stokken voor pijlen en lansen, doch zonder de punten, die men veronderstelt dat naar beneden zijn gezakt en op den bodem van het veen gevonden zullen worden, even als de zwaarden, daar men wel de overblijfselen der scheden en het beslag van gevonden heeft, doch de zwaarden zelve nog niet. 3) Verder, geel koperen beslag van gordels, of draagbanden, paardentuig en stukken van een wapenrok uit ringen bestaande. 4) Dit alles draagt mede de blijken door gebruik en in gevechten beschadigd te zijn. Zoo vond men ook een zilveren hoofdversiersel, dat door drie sabelhouwen gebroken was. Onmogelijk is het alles op te noemen; maar onder de merkwaardigste voorwerpen behoort zeker nog eene bronzen plaat met gouden en zilveren ornamenten en 9 gegraveerde vrouwenhoofden er op; alsmede munten van Trajanus, Hadrianus en Commodus.

Het zonderlingste van alles is eene groote menigte kleedingstukken, die te zamengevouwen of gepakt waren; daaronder broeken met de kousen er aan, uit één stuk (van welke stof deze kleedingstukken waren is mij niet berigt). In meer andere veenen in Jutland vindt men nog voortdurend dergelijke voorwerpen, en ook wel op de Deensche eilanden, doch in veel minder aantal.

Bekend is de eigenschap der hooge veenen tot het goed bewaren van anders aan vergaan onderhevige voorwerpen; men verwondert zich dus niet dat die overblijfselen bewaard gebleven zijn, maar wel hoe er eene zoo groote menigte in dat veen (oudtijds moeras of meer) bijeen heeft kunnen geraken, en nog wel op zóo vele plaatsen. Wel heeft men gedacht dat geheele krijgsbenden op eenen wintertogt door het ijs gezakt en vermoord zouden zijn, doch moeielijk valt het te veronderstellen dat dit op zooveele plaatsen zou gebeurd zijn; ook zou men dan eene menigte geraamten van menschen en paarden hebben moeten vinden, dat geenszins het geval is, maar zich tot zeer weinigen bepaalt.

Een ander gevoelen is, dat deze voorwerpen door den een of anderen volkstam in het moeras van Brarup verborgen zullen zijn; hierop schijnen te wijzen zoowel de zamengepakte kleedingstukken en op-een-gelegde schilden, als de houten haken, die men gevonden heeft en die bestemd schijnen om voorwerpen, die anders op het water zouden gedreven hebben, op den grond vast te houden.

Zoo onzeker als nog de wijze zijn moge waarop die voorwerpen daar bijeen gekomen zijn, zoo veel te zekerder is het tijdvak waaruit zij herkomstig zijn, en de invloed dien de romeinsche beschaving op de zeden en gewoonten der Noorsche volken moet hebben uitgeoefend.

De noordsche oudheidkundigen nemen aan, dat in het noorden van Europa drie tijdperken hebben plaats gegrepen, waarin de wapens en werktuigen van steen, brons en ijzer werden vervaardigd. Het laatste en jongste tijdvak zou aldaar ongeveer met den invloed der romeinsche heerschappij zijn begonnen, en een der uitwerkselen van dien invloed was denkelijk ook, dat allengs het gebruik van het vermengde koper (brons) verlorn ging en dat de voorwerpen die men niet van ijzer verkoos te hebben van geel koper werden vervaardigd.

Daar het bekend is dat de romeinen zelve bij hunne krijgstogten nimmer over de rivier de Elve zijn gekomen, moet men uit al de gevondene voorwerpen wel tot het besluit komen, dat de oude Jutten of Deenen, door oorlog of handelsverkeer, meer dan men tot nu toe gemeend heeft, met de Romeinen in aanraking zijn geweest en in hunne beschaving moeten hebben gedeeld.

Ik heb deze berigten overgenomen uit eenige brieven van mijnen neef J. G. Burman Becker te Koppenhagen, die eene groote voorliefde heeft voor de oudheden van zijn merkwaardig vaderland en o. a. ook in het bezit is van eene groote verzameling, meestal zelf geteekende, schetsen van oude kerken enz. waaronder volgens zijn schrijven een 120 tal van oude doopvonten, die daar met meer andere merkwaardigheden en sieraden in of bij vele dorpskerken nog gevonden worden.

Maartensdijk,
Jan. 1860. EYCK VAN ZUYLICHEM.

Bovenstaande mededeeling, in verband met de vroegere (in N°. 37), aangaande romeinsche overblijfselen in deensche veenen, is ons te belangrijker, omdat zij een nieuw bewijs leveren voor het gevoelen, reeds voorleden jaar door ons uitgesproken, dat men bij de beoordeeling der fraai bewerkte metalen, vooral bronzen, werktuigen en gereedschappen,

tusschen oude overblijfselen in het Noorden van Europa en elders buiten Italie gevonden, te weinig het oog op oud-italische fabrieken gevestigd heeft. Bij ons althans is de overtuiging gevestigd, dat die bronzen en ijzeren overblijfselen, vooral wapenen, uit oud-italische fabrieken afkomstig zijn, en in hooge oudheid zoowel als in den lateren romeinschen keizertijd, voornamelijk door ruilhandel, derwaarts gebragt zijn. Het komt ons eenigermate vreemd voor, dat de noordsche oudheidkundigen, die zoo vele en belangrijke werken over de oudheden van hun land in het licht gaven, nog geen geschrift (zoo ver wij althans weten) hebben uitgegeven, waarin die romeinsche overblijfselen uit de veenen afgebeeld en nader beschreven werden. Zelfs de jongste schrijver over de deensche veenen, ofschoon de daarin gevonden overblijfselen met de in Zwitserland in paalwoningen gevondene vergelijkende (*Morlot, Etudes géologico-archéologiques en Danemark et en Suisse*), heeft van geen romeinsche in de deensche veenen gevonden overblijfselen gewag gemaakt, ofschoon hij p. 291 schrijft: "les tourbières du Danemark fourmillent d'antiquités de tout genre et de tout age, ainsi que les musées en font foi. M. Steenstrup estime, qu'il n'y a guères un pilier vertical d'un mètre carre de base, pris ou que ce soit, dans tel marais tourbeux que soit du pays, où l'on ne trouve du moins un objet antique". Wij hopen eerlang aan dit belangrijk onderwerp meer plaats te kunnen inruimen.

Red.

1) Vergel. N°. 37 bl. 297.

2) Op de wijze als b. v. het rom. opschrift uit de Linge, bij Hemmen, in de *oudheidk. verhandd. en mededeel.* van dr. Janssen, Pl. V. fig. 4.

3) Deze zijn echter later mede gevonden, zie *Letterbode* t. a. pl.

4) Van drie wapenrokken; twee met bronzen ringen en een met ijzeren; zie *Letterbode* t. a. pl.

OUDHEDEN IN DEENSCHEN VEENEN. 1)

Het volgende, getrokken uit een bijzonder schrijven van zeer bevoegde hand, kan welligt, ook na het medegedeelde over dit onderwerp in den Bode van 10 November. jl. blz. 360, eene plaatsing in hetzelfde weekblad niet onwaardig worden geacht. Wij stellen het tot dit doel aan de redactie ter beschikking.

- "Niets was mij echter zoo belangrijk als de rijke opbrengst van de opdelvingen bij Zuid-Brarup. Het zijn hier niet maar enkele voorwerpen, maar het is eene geheele krijgsbuit die in het veen bedekt werd De munten daarbij gevonden, wijzen op den tijd wanneer dit geschiedde, de jongste waren van Commodus. - Er is veel romeinsch onder, veel ook van barbaarsche afkomst of met barbaarsch werk verbonden. Het opmerkelijkste is, dat hout, leder en geweven stoffen bewaard gebleven zijn, maar al wat van ijzer was vervaardigd verloren is gegaan. Wij hebben een prachtig paardentuig van brons gevonden, met de riemen en al het overige, behalve het ijzeren gebit, in zijn geheel overgebleven: bogen, ja zelfs overblijfsels der koorden en 60 pijlen, doch welke ijzeren punten verteerd waren. Dit zou nog meer te bejammeren zijn, indien niet twee andere ontdekkingen in het veen gedaan ons te hulp kwamen, die tot hetzelfde tijdperk behooren, en vrij goed bewaarde ijzeren voorwerpen geleverd hebben. Tot de voornaamste merkwaardigheden breng ik eene zilveren maske, die als helmvizier gediend heeft; borstplaten van brons met zilveren en gouden versierselen belegd; broeken, een mantel en een pantserrok, welke laatste in een pot was geborgen. Later vond men nog brokken van eenen zeer kunstig bewerkten pansterrok; ze zijn gedeeltelijk van ijzer, gedeeltelijk van geel koper; het ijzer is hier, door de eene of andere oorzaak, van sterker gehalte en beter bewaard voor den dag gekomen dan elders. - De zuiver romeinsche voorwerpen zin dikwerf met barbaarsche toevoegsels voorzien, zoo als bij vb. eene borstplaat met barbaarsche versiersels van dun geslagen goud. Men houdt zich onledig met alles in Flensburg behoorlijk te schikken, ten toon te stellen en de voornaamste voorwerpen af te teekenen. Zeer veel bevindt zich daarbij, wat men tot dusverre slechts zeer geschonden of in onherkenbare overblijfselen gevonden had; behalve het paardentuig en de kleedingstukken brengen wij daartoe ook bij vb houten schilden."

"Vroeger werden reeds hier in Denemarken oude voorwerpen in grooter aantal gevonden dan in de meeste andere landen, en ook ijzeren uit de 8-10 eeuw, die veel gelijkis hadden met frankische en bourgondische zaken; thans hebben wij voorwerpen uit de 2e en 3e eeuw in menigte, en dientengevolge twee eindpunten; slechts de bepaling van het daartusschen liggende en de overgangen van het een en ander is ons nog niet helder en zeker.

L.

1) Vergel. N°. 45.

3 april 1861 BERIGTEN VAN DEN HEER CONFERENZ-RATH THOMSEN, TE COPENHAGEN, OVER DE JONGSTE ONTDEKKINGEN VAN OUDHEDEN IN DENEMARKEN. 1).

"Ik heb opgemerkt, dat de oudheidkundigen in Frankrijk, en gedeeltelijk ook in Engeland en andere landen, zeer weinig

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

weten van de nieuwe ontdekkingen in het Noorden gedaan, en die toch onze kennis der oudheid uitbreiden en nader bevestigen. Zoo heb ik b.v. in uitheemsche werken nog niets over den grooten vond bij Allersö op Fünen aangetroffen. Reeds voor tien jaren vond men jaarlijks bij het turfsteken in een veen, bij dit dorp, ijzeren wapens, bijzonders lansen en werpschichtpunten van zeer fraaije bewerking, ook bespeurde men dat het hout in het veen eenigermate bewaard gebleven was; het had nog de oorspronkelijke gedaante, was echter week geworden als eene spons; men kon er het water uitdrukken, en liet men het zonder praepareren droogen, dan kromp het in elkaâr. Daar men nu de opmerksaamheid op dien plek gevestigd hield, kwamen er merkwaardige stukken te voorschijn, als: een zilveren beslag van de schede van een zwaard, waarop een inschrift was ingekrabd behoorende tot het oudste soort van runenschrift 2), ivoren knoppen van... en zwaarden, en deze maakten ons begeerig de plaats naauwkeurig te onderzoeken. In het jaar 1857 hadden wij een zeer droogen zomer; een degelijk en ervaren beambte van ons museum, de Kammerrath en archivaris Herbst, werd derwaarts gezonden; deze vestigde zijne woning in eene tent op dit veen, en liet er drie weken lang en in verschillende rigtingen onderzoekingen doen, die ons schitterende uitkomsten schonken. Zij bestonden in meer dan 500 stuks voorwerpen, die met de vroeger verkregene, eene belangrijke maar te voren weinig bekende of miskende afdeeling van ons museum 1) aanvullen. Het is die afdeeling, welke ons aantoonde wat onmiddellijk na het bronstijdperk in gebruik was en wat dit (bronsstijdperk) verdrong, ongeveer ten tijde van Christus en kort daarna. Tot de merkwaardigste stukken behooren: voortreffelijke bewerkte ijzeren lanspunten met ingelegde zilveren versierselen, geheel van dezelfde soort als op de voorwerpen van het bronstijdperk, te weten, dubbele cirkeltjes met een punt in 't midden; de kop van eene griffioen van brons, vermoedelijk een sieraad van een helm; lange tweesnijdende zwaarden, voortreffelijk bewerkt; verscheidene degens in den vorm van de zwaarden; beslag van zwaardscheden van zilver brons, ivoor en been; twintig beenen kammen (elke krijgsman moet zijne kam bij zich gehad hebben); de werktuigen van een veld-smid: aanbeeld, tang, hamer en vijl, maar deze (laatste) enkel met regte niet met dwarsstreepen, zoo als de hedendaagsche gewoonlijk zijn; andere gereedschappen als bore, ... sikkels en wiggen (celts), allen van ijzer; de houten handvatsels der laatstgenoemde erlangden wij tot ons leedwezen niet; rijgereedschappen, sporen van eigenaardige soort, fragmenten van houten schilden en vele schildknoppen (umbones) van ijzer, nevens beslag van den dwarsstang die over den stijgbeugel bevestigd was en tot handvat diende; zelfs overblijfselen van eene boot heeft men gevonden. Tot het merkwaardige van dezen vondst behoort ook een lange boog en een aantal pijlen, geheel overeenkomstig met die der tartaarsche volken 1): eenige van deze pijlen hebben spitsen van ijzer, andere van been; het ijzer moet destijds eene te groote waarde gehad hebben om verschoten te worden, althans de helft der pijlen is van beenen spitsen voorzien, en deze zijn verreweg grooter en sterker dan die der wilden, en doorgaans drie- en vierhoekig. Eene andere merkwaardigheid bestaat in glazen en andere steentjes, tot bordspel gediend hebbende, en in dobbelsteenen van been, waarvan twee den gewonen vorm hebben 2), twee andere echter geheel overeenkomstig met zulke als wij uit Indië voor het ethnographisch museum verkregen hebben; zijnde kleine langwerpige vierkante staafjes. Deze laatstgenoemde dobbelsteenen hebben aan elk einde niet twee, maar slechts één punt of oogje. Een andere overeenkomst met indische voorwerpen vind ik in de schaften der lansen; eenige van deze zijn 8 tot 9 el lang; in deze houten schaften zijn aan ééne zijde, naar de spits toe, soms zilveren spijkertjes ingeslagen, die bol ronde koppen hebben, doorgaans verscheidene onder elkaâr; nu bestaat in Indie de oude gewoonte, dat, wanneer een vijand met eene lans gedood is, er een zilveren spijker in geslagen wordt, en wanneer er verscheidene spijkers in gezien worden, wordt zulks als een eereteeken voor den houder aangemerkt. Voorbeelden van deze gewoonten bezitten wij en het ethnographisch museum. Dezelfde peervormige versiering als men op voorwerpen van Suder Brarup opmerkt, treft men ook aan op sommige bekleedsels van gordels.

Vele stukken hebben ook groote overeenkomst met de te Suder Brarup gevondene, maar geen met de latere, allemannische, bourgondische en merovingische, die met de voorwerpen onzer jongere ijzer-periode overeenkomen. Over het algemeen zijn bovengenoemde voorwerpen veel edeler en fijner bewerkt dan de latere. Komt er ook hier en daar iets barbaarsch in voor, dan is dat een aanhangsel of toevoegsel tot het oorspronkelijke. Van slangen- en drakenvormige versierselen geen spoor. In één opzigt is deze vondst zeer gelijk aan de twee sleeswijksche, te weten: dat de voorwerpen kenmerken dragen van een hevig gevecht, daar zij behakt, van pijlspitsen doorboord, door vijandelijke handen omgebogen en onbruikbaar gemaakt zijn. Ook het hout was hier, even als te Suder Brarup, bewaard gebleven, en na vele proeven en aangewende moeite is het ons gelukt zulks weder stevig en naar ik hoop duurzaam te maken. Maar in ééne zaak onderscheidt zich deze vondst wezentlijk van de brarupschen, namelijk, dat hier het ijzer bewaard gebleven is, 't welk dáár geheel vergaan was" slechts de panzerhemden, die met eene soort vernis overtoegen geweest zijn waren dáár bewaard gebleven. Men kon duidelijk zien, dat het er aanwezig was geweest, maar zelfs dikke akse kon men slechts zien, niet opnemen, omdat het ijzer geheel vergaan was, terwijl wij de (houten) steelen behouden konden.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Gansch anders is het met den vondst van Ny Dam, dáár is het ijzer bewaard gebleven; men heeft er bij de 30 zwaarden gevonden, kunstig vervaardigde lans- en werpspiespunten enz., de zwaarden dikwerf van kunstig gedamasceerd werk. Over het algemeen is er geen groote verscheidenheid in de vormen van deze en de beide andere vondsten, doch de voorwerpen van deze zijn niet geheel zoo smaakvol. De jongste der hier gevonden munten is van keizer Macrinus, uit het jaar 217 na Christus. Daar nu deze drie groote vondsten onzen blik op die soort van voorwerpen en op den tijd waaruit zij afstammen verhelderden, bespeurden wij, dat wij zonder het te weten vroeger reeds verschillende soortgelijke kleine vondsten gedaan hadden, dat wij ringen hadden gevonden, stukken van ketens, die tot denzelfden tijd behooren. Rijgereedschap van brons, op Seeland gevonden, is geheel gelijk aan het suder-brarupsche, zelfs op Schonen en in Noorwegen heeft men zaken ontdekt die met die der drie groote vondsten naauwkeurig overeenkomen. Deze drie vondsten toonen aan, dat er in de 1e en 2e eeuw onzer jaartelling betrekkingen met het zuiden bestonden, die vroeger zeker langen tijd afgebroken waren, en vullen thans eene leemte aan in onze kennis van de noordsche oudheden, omdat ons de tusschenschakel tusschen den bronstijd en de voorwerpen uit de 6e en 7e eeuw (die wij tot in de 11e toe vervolgen kunnen) ontbrak; hier is hij, en wel zeer volledig." - -

"Ik heb alle onze vroegere inventarissen en aantekeningen doorloopen. Men heeft in den loop der tijden hier te lande hoogstmerkwaardige en kostbare vondsten gedaan, maar zelden meer dan 20 stuks bij elkaâr. Van 500 en méér stuks, die in een veldslag of bij eene schermutseling of als oorlogsbuit verloren geraakt zijn in onze vroegere zeeën, thans veenen, vind ik geene vroegere voorbeelden dan de bovenaangevoerde. Het is eerst de jongste tijd, die ons zulke omvangrijke vondsten heeft aangebracht. De norderdorfsche was van aanbelang, ook de weenensche schatten uit de grafsteden van Hallstadt, zijn groot, en thans de zeeën in Zwitserland - - iets dergelijks kende men vroeger in onze landen niet." - -

"Worsaae heeft een kunstteekenaar naar Flensburg gezonden ten einde p. m. 300 voorwerpen, meerendeels in natuurlijke groote, voor het archief van ons Museum af te teekenen; zoo belangrijk oordeelde hij de vondsten van Brarup en Ny Dam. De eigenlijke ontdekker, aan wien wij dezen schat te danken hebben, is de Inspecteur der verzameling van vaderlandsche oudheden te Flensburg, de heer Engelhard, en deze zal een werk over beide vondsten uitgeven. Daar men echter deze ontdekkingsmijnen nog niet als uitgeput beschouwt, daar men verleden jaar nog hoogstbelangrijke voorwerpen vond en alle reden heeft ook dit jaar weder veel te zullen krijgen, zal men zich met de uitgave niet overhaasten; maar men bereidt voor, en men verzamelt voor eene uitgave van grooten omvang. - - Tusschen alle deze vondsten zijn enkele zuiver romeinsche zaken, vermengd met voorwerpen van half barbaarsche volken. Dat een groot gedeelte inheemsch is, daaraan twijfel ik niet, omdat wij thans ten minste 20 geheel verschillende en ver van elkaâr gelegen lokaliteiten hebben, enkel met zaken of kleine vondsten van dezelfde soort. Ook de menigte der voorwerpen is zoo groot, dat men overtuigd wordt, dat het inheemsch moet zijn en vooral de wapenen over 't algemeen en de werktuigen, b. v. van den smid, toonen dit aan; maar wanneer ik op één schildknop (umbo), die eenigzins van de andere verschilt, het romeinsche opschrift AEL . AELIANVS lees, weet ik dat deze oorspronkelijk toebehoorde aan een romein 1), en wanneer ik op een zwaard van Ny Dam dit slot van den stempel van den maker ...RICVS zie, vermoed ik dat de smid een Gooth was, niet van 't jaar 500 na Christus, maar reeds van 200 tot 300 2). De vondsten van veroverde en door ruil verkregen stukken laten zich wel opsporen; natuurlijk behooren daartoe ook de voorwerpen van ivoor."

1) Partikulier schrijven van den heer Thomsen, Copenhagen, dd. 3 April 1861. RED.

2) Volgens eene afbeelding van dat opschrift, ons door de welwillendheid van den heer Dr. Burman Becker uit Copenhagen toegezonden, zouden wij het veeleer tot het noord-etruskische brengen. RED

1) Hier wordt het Koninkl. Museum van Oudheden, niet dat van het Koninkl. genootschap voor Noorsche oudheden, bedoeld. RED.

1) Ook van deze heeft de heer Burman Becker ons welwillend afbeeldingen gezonden. RED.

2) D. i. de vierkante, romeinsche. RED.

1) Ook hiervan heeft de heer Burman Becker ons eene afbeelding van zijne hand verstrekt. RED.

2) Het zij ons vergund op te merken, dat ...RICVS, als het laatste gedeelte van een defecten naam, niet noodzakelijk aan een gothischen naamsuitgang doet denken; het kan een romeinsche fabrikanten naam zijn, b. v. [AP]RICVS, of dergelijke. RED.

20 mei 1888 **De Peel.**

Wij stellen u voor, schrijft ons een der leerlingen van de Handelsschool, die op reis zijn ons naar de katoendrukkerij der heeren Van Vlissingen en Mathijssen te Helmond te vergezellen, welke ons met de meeste bereidwilligheid toegang verschaft hadden. Hoofdzakelijk legt men zich hier toe op de vervaardiging van Indische stoffen zooals: sarongs, kaëns slendangs enz., en wij mogen zeggen, dat zij dit voortreffelijk doen, zoodat deze stoffen dan ook voor eenen leek niet van de Indische te onderscheiden zijn. De grootste zorg moet hierbij echter in acht genomen worden, daar de Javaan gehecht is aan zijne inlandsche kleuren en teekeningen. Zelfs bij de verpakking kan één bandje, dat verkeerd bevestigd is of geene goede kleur heeft, de geheele waar voor den handel ongeschikt maken.

Deze fabriek ontvangt ruwe katoenen stoffen en onderwerpt ze aan verschillende bewerkingen, als het zengen, bleeken, scheeren, borstelen enz., ten einde de stof voor het drukken geschikt te maken. Dit geschiedt machinaal (meestal met aniline kleurstoffen, ook indigo) door middel van groote koperen cylindere, waarop de figuren gegraveerd zijn. Men staat zoowel verbaasd over de technische bekwaamheid der arbeiders, als over de kunstige inrichting der machines, waarmede dit graveeren geschiedt.

Vergun ons nog een vraag die wellicht voor de kraakzindelijke huisvrouwen, welke zoo gaarne met hare katoenen stoffen pronken, niet van belang ontbloomt is. Zouden zij wel weten, dat diezelfde katoenen stoffen gedurende eenigen tijd in kokenden koemest liggen? Maar maakt u niet ongerust; wat vuil gemaakt wordt, maakt men ook weer schoon en hare katoentjes hebben door deze bewerking schitterende kleuren gekregen.

Maar laten wij verder gaan. Wij gingen dezen eersten dag vaar de Peel. "De Peel", zegt ge, is dat niet een moeras, dat daar ergens op de grens van Brabant en Limburg ligt!" Juist, dat moeras bedoelen wij, dat trok ons zoo aan, daar wij wisten, dat wij daar hartelijk welkom waren. Laten wij voet bij stuk houden en beginnen bij het begin. In deze Peel dan, die men in de wandeling een moeras belieft te noemen, liggen uitgestrekte veenderijen welke door verschillende maatschappijen ontgonnen worden. Een dezer "de maatschappij Helenaveen", had ons in de gelegenheid gesteld met die "ellendige Peel" kennis te maken. Haar bootje de "Barend" bracht ons weldra te midden van een kanaalnet, dat de maatschappij ten behoeve van het vervoer en van de afwatering der venen heeft laten graven. Dit kanaal, bekend onder den naam van Helenakanaal, mondt bij Helden in het Noorder kanaal, dat op zijne beurt in de Zuid-Willemsvaart bij Nederweert uitloopt.

De vraag, die wij ons hier nu stellen moeten, is: hoe verkrijgt men de turf?

Het antwoord is niet moeilijk te geven.

Het zoo bekende heideplantje, de Erica, groeit in eene dunne laag aarde (bonkaarde), welke de turflagen aan het oog onttrekt. Deze moet dus verwijderd worden. Laten wij onzen oogen den kost geven en gindsche mannen gadeslaan, die, maar pas op, val niet, hier is een greppel. Weet ge, waartoe die dient? Van deze greppel hangt het welslagen eener veenderij af. Het water toch, dat in de turf aanwezig is, zakt hierin en vloeit zodoende gemakkelijk naar de kanalen af. Wij zijn intusschen bij onze vrienden gekomen, twee kloek gebouwde Hannoveranen. Zij hebben juist de bonkaarde weggenomen en nu zien we duidelijk eene lichtgele stof liggen. Dit is de vale of mosturf, die zich uit mos en lisplanten gevormd heeft, welke nog niet geheel en al verkoold, maar gedeeltelijk verrot zijn. Komen vele lisplanten en grasstengels in de turf voor, dan noemt men die pijpert. Deze turf is dan ook ongeschikt als brandstof, maar wordt gebruikt om 's winters de turf hoopen te bedekken en alzoo voor bevriezing te vrij waren. De werktuigen, waarvan zij zich bedienen, zijn hoogst eenvoudig; de een gebruikt eene spade, waarmee hij de veenlaag in gelijke deelen snijdt, den zoogenaamden "stikker" en een houten plankje, den oplegger, waarmee hij deze stukken, onze lange turven, omwerpt. De ander grijpt ze dan met eenen "riek", plaatst ze op een kruiwagen en legt ze vervolgens op de hei in rijen of zoogenaamde stokken, welke 16 turven lang zijn (of 2.50 meter).

Deze mosturf is van de volgende laag zwarte of vette turf (darg) door het zoogenaamde lok, (d. i. lisplanten, waaruit voornamelijk turfstrooisel gemaakt wordt) gescheiden.

Terwijl de slikker dapper door het veen snijdt, zien we plotseling een straaltje water te voorschijn komen. Dit is een bewijs dat het te ruw behandeld is (de Maatschappij zal ons wel willen vergeven, dat wij dit van hare arbeiders durven zeggen). Men spreekt dan van "eene koe", de Duitschers maken het wat "milder", en noemen dit "ein Kalb". We zullen ons span Duitschers (twee man noemt men een span), die tusschen twee haakjes slecht Duitsch en goed Hollandsch spreken, laten doorwerken en een kijkje bij hunnen buurman gaan nemen. Hij is een Hoogevener en dadelijk aan zijne kuitbroek te herkennen. Deze Hoogeveneren werken steeds alleen en wel "op 't wagentje", de Duitschers daarentegen "op 't riekske."

Het is eigenaardig te hooren hoe de eerstgenoemden geheel andere benamingen voor de turf bezigen dan de Duitschers. Na moet ik wel erkennen, dat onze vriend een grappenmaker was, hij hield er ten minste allerkoddigste uitdrukkingen

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

op na en noemde bij v. de gele turf "lever", de zwarte "echt spek", Pijpert vertolkte hij door het woord: "Hagenaartjes", omdat men in Den Haag, zoo vertelde hij, uit de lisplanten, die er in voorkomen, vuurmakers maakt. Hij werkte op dezelfde wijze als de Duitschers, doch verstond beter de kunst de turven te rijen (op stok te zetten) en gebruikte geen riek, alleen een stikker en eenen oplegger. Wanneer we dus een verticale doorsnee van den grond maken, dan krijgen we: 1o. bonkaarde, 2o. vale turf, 3o. zwarte turf, 4o. zand. Ten slotte nog eene algemeene opmerking over het graven. De grond is zoo zacht, dat het onmogelijk is, een diepe kuil te maken, zonder het gevaar te loopen, dat de wanden zouden instorten. Wanneer de gravers dan ook eenige klemmen (d.w.z.) eenige lagen van eene turf afgestoken hebben, gaan ze trapsgewijze voort, graven als 't ware trappen in de turf. Het werkloon van een graver is per dag f2.50, f3; dat van een gewoon werkman f0.20 f1.50. Bovendien ontvangen de werklieden bij hunne komst van de Maatschappij eene hut, dekens, glazen, pannen enz" doch moeten dit alles bij vertrek weder teruggeven. Wij willen u niet vermoeien om de 1000 HA., die de oppervlakte van deze veenderijen uitmaken, met u geheel en al af te loopen, doch zullen u maar in de turfstrooiselfabriek brengen, waar ge alles op uw gemak bezien kunt. Deze fabricatie is eene vinding van den nieuweren tijd. Men heeft namelijk ontdekt, dat plantenvezels, welke in de vale turf voorkomen, zeer goed te gebruiken zijn. De praktijk heeft dan ook bewezen, dat turfstrooisel een uitstekende ligging voor dieren is. De vezel is, na bewerkt te zijn, niet hard en bezit de eigenschap, dat zij gretig water (8-maal haar volume) en ammonia in zich opneemt. Hiervan is het gevolg, dat turfstrooisel tevens eene uitstekende meststof wordt. Laten we nu eens nagaan, hoe het mogelijk is, dat men van die turven turftrooisel maakt. Hiertoe worden zij door middel van "Reiswölfe" (grootte cirkelvormige zaagbladen, waarvan de tanden tegenover elkaar staan) in stukken gescheurd, welke door eenen elevator en eene jacobs ladder in een groote, ronddraaiende cylindervormige zeef gebracht worden. Het stof valt door de zeef en wordt daarna in pakken geperst. De groote stukken, die achtergebleven zijn, komen in aanraking met spijkertjes, welke zich aan de oppervlakte van eenen ijzeren cylinder bevinden, die in de zeef rondwentelt. De vezels zullen aan de spijkertjes blijven vastzitten en eindelijk voor uit de machine vallen. Een Hollander, de heer Béraud, heeft het gelukkige denkbeeld gehad, om deze vezels tot eene soort van wol te ver werken, die naar hem Béraudine genoemd wordt. Alles, wat nu nog in de zeef achtergebleven is, komt in groote persen, welke de massa tot rechthoekige pakken vervormen. Zoo worden eiken dag uit 1200 stère vale turf 750 pakken turfstrooisel vervaardigd, welke gemiddeld ieder 150 - 170 KG. wegen. Tegenwoordig voert men het turfstrooisel uit naar Bordeaux, Engeland, Duitschland, Zwitserland Italië. De maatschappij Helenaveen trekt geen Béraudine uit de turf. Hierdoor gaat natuurlijk zeer veel verloren, dat voor anderen een aardige bron van inkomsten zou kunnen worden. Indien er namelijk iemand was, die het noodige kapitaal en de noodige energie bezat, om daar ter plaatse eene Béraudinefabriek op te richten, dan zou hij zeker op een inkomen van f5000 kunnen rekenen. Wie zal echter beginnen? Wij hopen van harte, dat er zich in de toekomst iemand zal aanbieden. Maar wij moeten ons haasten, want het diner ons door een der bestuursleden zoo welwillend aangeboden, mogen wij niet laten wachten. In gedachte zie ik u lachen; - ja, een diner in de Peel klinkt vreemd, maar het zal u duidelijk worden, indien ik u zeg, dat men op het zand dat door het ontvenen bloot gelegd wordt, de fijnste groenten en vruchten aankweekt. Noemt ge, waarde lezers, de Peel nu nog een moeras? Wij hopen van niet; moge deze gebrekkige beschrijving u bewijzen, dat ook hier door de energie van enkele mannen groote dingen tot stand gekomen zijn. Aan het slot van dit rapport gekomen, kunnen wij niet nalaten een woord van hartelijken dank te brengen aan den directeur, den heer Bosch, die ons overal rondleidde en steeds bereid was ons ophelderingen te geven. Eveneens onze oprechte dank aan het bestuurslid den heer van L. voor de allervriendelijkste ontvangst welke hij ons bereid heeft! De gezellige en leerzame uren in Helenaveen doorgebracht, zullen zeker lang in ons geheugen blijven!

A. J. L. V.

De Bodem van Nederland

door PROF. J. VAN BAREN Het KWARTAIR DEEL II (1 februari 1927)

[p. 501] Eenig denkbeeld van deze orografische gesteldheid verkrijgen wij, als wij nagaan, op welken ondergrond in Nederland het fluviatiele Kwartair rust. In West-, Midden- en Noord-Nederland rust het op marien Pliocéen, in Oost-Nederland op marien Mioceen of marien Oligoceen, soms ook op oudere cretaceïsche vormingen. In Oostelijk Noord-Brabant en Noord-Limburg rust het op Boven-Mioceen met uitzondering van een punt, oostelijk van Helenaveen, één bij Tegelen en één bij Vlodrop alwaar de ondergrond uit fluviatiel Pliocéen bestaat. In Zuid-Limburg vindt men oostelijk van Heerlen en in de omgeving van den Ubagsberg geen fluviatiel Kwartair; elders rust het hier of op continentaal of marien Pliocéen, of op continentaal of marien Mioceen, of op marien Oligoceen, of op Senoon. Hieruit ziet men dus, hoe onrustig het reliëf in Zuid-Limburg en Oost-Nederland geweest moet zijn in den aanvang van het Kwartair. Aan dit onrustige reliëf pasten de rivieren zich aan; voor Rijn en Maas lag het stroomdal in het Zuiden, hoog boven hun tegenwoordig niveau, op de hoogvlakten, die thans onder de namen Leisteenplateau van den Rijn en de Ardennen bekend zijn. Waar de oorsprong dezer rivieren gezocht moet worden, is ons nog onbekend, evenzoo de oorsprong der Schelde. De bewering, dat zij toen reeds ontsprongen op de plaats, vanwaar zij thans komen, is nog onbewezen.

[p. 882] 1. Rivier-venen.

Het materiaal voor een inzicht in de samenstelling der rivier-venen is afkomstig van Helenaveen, Kamperveen (nabij Kampen), Kampen (onderzocht door *J. Früh*), Oldeberkoop en Oosden, nabij Roermond, uit het tegenwoordige Maasbed.

Helenaveen. Het geologisch onderzoek der venen in het oostelijk deel van Noord-Brabant door *J. Lorié* (1894), heeft ons aannemelijk gemaakt, dat ze ontstaan waren in oude, niet meer gebruikt wordende Maasloopen. Het voornaamste veen, dat wij hier aantreffen is "De Peel", door *Lorié* "Peel van Helenaveen of "Zuidelijke Peel" geheeten. Onderzoekingen daar ter plaatse ingesteld met medewerking van den Directeur der Maatschappij "Helenaveen", den Heer *A. Bos*, leerden, dat de ondergrond bestaat uit dalgleuven en zandruggen. De eerste zijn op den bodem bedekt met zandig leem, waarop het veen gevormd is; de dalruggen waren bedekt met in verschillende richtingen omgevallen boomstammen (dennen), die duidelijk brandsporen droegen en waarop men op tal van plaatsen hars aantrof. Het onderzoek der door mij in 1918 en 1920 verzamelde monsters bracht het volgende aan het licht.

a1. Op den zandigen kleigrond lag allereerst een 20 cm. dikke laag **veenslib** (D.: Torfmudde), plaatselijk "gliede" geheeten en bestaande uit talloze verkoolde brokstukjes van grashalmen, vruchten van *Heleocharis palustris* en *Potamogetoti natans*. Daarnaast kwamen in groote menigte kiezelnaalden van *Spongilla lacustris* voor; sporadisch daarentegen bladeren van *Sphagnum* (waarschijnlijk *Sph. cuspidatum*) en sporen van *Polystichum*, *Phragmidium Rubiidae*; stuifmeelkorrels van grassen, heide-achtigen, els, berk, hazelaar, eik, wilg, linde en den.

Van 1000 stuifmeelkorrels van houtsoorten behoorden er 315 aan den den; 280 aan den berk; 167 aan den els; 125 aan den wilg; 71 aan den eik; 36 aan de linde en 6 aan den hazelaar.

a2. Een monster, genomen uit het onderste gedeelte van een profiel op een andere plaats, door de verveners hier "smeerlaag" geheeten, was in drogen toestand een harde, bruinzwarte, structuurlooze massa, dikte 25 cm., hoofdzakelijk bestaande uit overblijfselen van het riet, benevens die van grassen. In 1 cm³. bevonden zich 126.000 stuifmeelkorrels van houtsoorten, waarvan op 1000 korrels 588 aan den den, 325 aan den berk, 24 aan den els, 23 aan den hazelaar, 21 aan den wilg en 19 aan den eik behoorden.

b. Op de onder a1 beschreven laag lag 50 cm. zeggeveen, gemengd met bestanddeelen, ontleend aan het daaronderliggende veenslib. In het zwartbruine, sterk-verweerde zeggeveen werden aangetroffen: talrijke overblijfselen van *Carex* en *Menyanthes trifoliata*; sporadisch die van grassen, *Sphagnum*, *Hypnum purpurascens*, *Eriophorum vaginatum*, alsmede stuifmeelkorrels van grassen, rietgrassen, heideachtigen, els, berk, hazelaar, eik, wilg, linde en den en ten slotte eenige pantsers van *Oribates Sphagni*. Van 1000 stuifmeelkorrels behoorden er aan den den 373; aan den berk 256; aan den els 164; aan den wilg 106; aan den eik 58; aan de linde 24 en aan den hazelaar 19.

c. op deze laag rustte 25 cm. *Scheuchzeria*-veen (lokale naam: pijperd), bestaande uit de donkerbruine, zwak-verweerde overblijfselen van *Scheuchzeria palustris* (thans nog zeer zeldzaam in ons land) met sporen van Doppleriet in een sterker verveende tusschenlaag. Daarnaast vond men een takje van *Betula alba*, sporen van *Sphagnum*, *Lycopodium* en stuifmeelkorrels van els, berk, eik, wilg, linde, den en heideachtigen. Van 1000 stuifmeelkorrels behoorden aan den berk 418; aan den els 255; aan den wilg 124; aan den eik 97; aan den den 85; aan de linde 21.

d. Hierop rustte 65 cm. veenmos-veen (*Sphagnum*-veen) en wel dat, hetwelk de verveners zwartveen en wij **Ouder Mosveen**

<http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&page=1&identificer=MMUBL07%3A000004873%3A00022&sortfield=date&objectsearch=helenaveen&query=romeinsh+maashees>

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

noemen.

Van dit oudere mosveen zijn 2 monsters onderzocht n.l. één onderaan, boven de grens met c (d1) en één bovenaan, bij de grens met e (d2).

d1. Het monster uit de onderste laag was donkerbruin, fijnvezelig van structuur en sterk verweerd. Naast *Sphagnum recurvum* en *Sph. acutifolium* als hoofdvertegenwoordigers van het veenmos, vond men takken en wortels van *Andromeda polifolia*; sporen van *Aspidium*, *Polypodium vulgare*, *Tilletia sphagni*. Aan stuifmeelkorrels werden aangetroffen die van heide-achtigen (w.o. *Empetrum nigrum*), grassen, els, berk, eik, beuk, wilg, linde en den. Van 1000 stuifmeelkorrels behoorden 376 aan den berk; 293 aan den els; 120 aan den eik; 120 aan den wilg; 53 aan den den; 30 aan de linde en 7 aan den beuk.

d2. In de hooger liggende laag van het oudere mosveen, die een sterk op den voorgrond tredende **brandlaag 5)** vertoonde, d.w.z. een laag, die door inwerking van het vuur verkoold was, behoorden van de 1000 stuifmeelkorrels er 465 aan den berk; 301 aan den els; 69 aan den eik; 63 aan den wilg; 51 aan den den; 24 aan den hazelaar; 18 aan de linde en 9 aan den beuk.

d3. Aan den **rand** van het hoogveen trad, onmiddellijk onder een 45 cM. dikke laag Jonger-Mosveen een 10 c.M. dikke laag op, stratigrafisch met d2 verwant en rustend op zand. Het bleek te zijn een **sterk** verweerde, onsamenhangende veenlaag met tal van verweerde overblijfselen van *Molinia coerulea* (locale naam: pijpestrootjes). Ook in dit veen kwam een brandlaag voor en wel ter dikte van 10 mM., met sterk verkoelde overblijfselen van *Molinia*. Ook werden met het bloote oog waarneembare zandkorrels aangetroffen; eveneens, doch sporadisch, overblijfselen van *Eriophorum* en rijkelijk die van heideachtigen. Van de 1000 stuifmeelkorrels behoorden 417 aan den els; 208 aan den berk; 125 aan den wilg; 125 aan den den; 83 aan den eik en 42 aan den beuk.

Uit de losse structuur van het veen blijkt, dat het bestaat uit door den wind verplaatst veenstof, dat door de natuur vastgelegd werd met *Molinia coerulea*; dit werd door vuur vernietigd, daarna bedekt met aeolisch veenstof, hetwelk wederom door *Molinia* werd vastgelegd.

e. De bovenste laag bestond ten slotte uit bruingele, weinig verveende overblijfselen van veenmos, ter dikte van 45 cM. Het was volkomen identisch met hetgeen de verveners grauween, de landelijke bevolking in sommige gedeelten van ons Vaderland witveen noemen, terwijl men het allerbovenste gedeelte den naam bolster geeft. Wij zullen deze laag **Jonger-Mosveen** noemen.

Botanisch bestond het uit goed bewaard gebleven overblijfselen van *Sphagnum recurvum*, *Sph. acutifolium* en *Eriophorum vaginatum*. In een sterk verveende tusschenlaag werden onverteerde overblijfselen van *Betula alba* en *Molinia coerulea* aangetroffen.

Wat de verdeeling der stuifmeelkorrels over de verschillende boomsoorten betref, bleken van de 1000 korrels 381 aan den els; 262 aan den berk; 143 aan den eik; 119 aan den wilg; 71 aan den beuk en 24 aan den den toe te behooren.

Stellen wij nu in een tabel samen de verdeeling van de stuifmeelkorrels (per 1000), welke de onderzochte monsters van beneden naar boven bevatten, welke tabel tevens met één oogopslag doet zien, hoe de vegetatie gaandeweg, naarmate men den tegenwoordigen tijd nadert, van karakter verandert, dan krijgen wij het navolgende overzicht:

Laag	Den	Berk	Eik	Beuk	Els	Wilg	Linde	Hazelaar
ax	315	280	71	—	167	125	36	6
a2	588	325	19	—	24	21	—	23
b	373	256	58	—	164	106	24	19
c	85	418	97	—	255	124	21	—
d1	53	376	120	7	293	120	30	—
d2	51	465	69	9	301	63	18	24
d3	125	208	83	42	417	125	—	—

e 24 262 143 71 381 119 - -

[p. 891] Het profiel van Helenaveen ten slotte vergelijkende met dat van Oldeberkoop, oordeelt Weber, dat laag 4 van Oldeberkoop denzelfden ouderdom bezit als laag dj van Helenaveen, wijl in beide de eerste stuifmeelkorrels van den beuk voorkomen. Op grond daarvan meent hij, dat de beide lagen of denzelfden ouderdom hebben als, of een weinig ouder zijn dan de jongste laag van het Ouder-Mosveen der venen van Holstein. Opmerkenswaardig is, dat in het veen van Oldeberkoop de sporen van brand meer regelmatig over het geheele profiel van boven naar beneden waarneembaar zijn, terwijl men in het veenprofiel van Helenaveen meer afzonderlijke brandlagen aantrof. Het voorkomen van deze brandlagen en brandsporen in de jongere veenlagen is zeer waarschijnlijk toe te schrijven aan den invloed van den Mensch uit den Steentijd.

[p. 946] Hoewel Doppleriet ook in lacustriene venen kan voorkomen, is zijn aanwezigheid daar nog niet aangetoond. De mededeeling van A. Borgman, dat Doppleriet uit de Peelvenen niet bekend was, heeft thans haar geldigheid verloren, terwijl zijn denkbeeld, dat de stof "het meest aan het oppervlak van boomstammen voorkomt", niet overeenkomstig de werkelijkheid is. In de hoogveen-ontginning "Helenaveen" komt Doppleriet o.a. voor in het kernhout van dennen, alsmede in de basislaag van het veen daar ter plaatse; in Oost-Nederland komt het ook weer het veelvuldigst voor aan de basislaag in het z.g. berken-rietveen, d.w.z. in de berkenstammen, zoowel als in het riet. Daarnaast ziet men, doch betrekkelijk minder veelvuldig, het Doppleriet scheuren in het veen opvullen, die onregelmatig (hoogstens 10 cm. breed en 1 M. hoog) van boven naar beneden gaan, doch altijd tot de onderste laag beperkt blijven. Deze scheuren zijn in horizontale richting vaak ver door de onderste laag te vervolgen.

[p. 973] III Verreweg de meeste beteekenis voor ons had de eiken-periode, gedurende welke het grootste deel onzer venen zich vormde. Vergelijken wij het aantal stuifmeelkorrels van den eik uit het profiel van Oldeberkoop met dat uit Helenaveen, dan is het geringere aantal korrels in het eerste geval waarschijnlijk te verklaren uit den aard van de standplaats, derhalve als een edafisch verschijnsel.

[p. 977] De zoogdier-fauna na het verdwijnen van het Landijs. Dank zij het reeds vroeger genoemde werk van Rutten en het ons eerst hier interesseerende onderzoek van A. E. van Giffen is een begin gemaakt met de studie der postglaciale zoogdierfauna en komt het er nu slechts op aan, dat alle materiaal, dat aan den dag komt, in handen van deskundigen wordt gesteld, die er belangstelling voor bezitten, om het te onderzoeken en te beschrijven. Eerst dan, maar ook niet eerder, zal onze kennis worden vooruit gebracht en zal een toekomstig overzichtsschrijver grondiger en uitvoeriger dit onderwerp kunnen behandelen dan het nu in dit werk gedaan is. Achtereenvolgens geven wij een overzicht van wat de venen, dan wat de terpen en eindelijk wat onze duinen, stranden en zeeleigonden aan materiaal opgeleverd hebben, voor zoover dit althans is bekend geworden.

A. Venen.

Wat onze kennis betreft van de fauna, die hier na het verdwijnen van het Landijs allengs den Nederlandschen bodem bevolkte, weten wij slechts, dat in veengrond herhaaldelijk beenderen van zoogdieren gevonden zijn, waarbij ons natuurlijk eenige kennis van den aard van het veen en de juiste ligging in of wellicht er onder, is ontzegd.

&Aan de de door L. Rutten in 1909 medegedeelde gegevens is het volgende ontleend, waarbij met een f nieuwe vondsten sinds dien gedaan, zijn aangegeven.

7. Rund (Ten deele Bos brachyceros Rüttimeyer) Peel; Domburg; Overveen f; Dedemsvaart; Hoogeveen; Smilde; Warfum.

[p. 980] Glaciaal-relicten. Ten slotte volgen hier nog enkele gegevens betreffende het voorkomen van die diersoorten, welke als de laatste overblijfselen beschouwd worden van de fauna, die tijdens of onmiddellijk na het verdwijnen van het Landijs in ons land aanwezig was. Zij worden thans aangetroffen in arctische en sub-arctische gewesten of in koele bergmeren en bergbeken van het Zwarte Woud, de Alpen, enz. De gegevens zijn voor een zeer klein deel ontleend aan de geschriften van R. Lauterborn en M. Weber en berusten voor het overige op schriftelijke mededeelingen van Dr. D. Mac Oillavry (Amsterdam). Die, betreffende het voorkomen van den Goudplevier, zijn mij geworden van den Heer A. A. van Pelt Lechner (Velp) 8).

Vogels Charadrius apricarius (Goudplevier) L. Overijsel; Friesland; Ameland; de Peel. (Uitsluitend eivondsten).

1 januari 1852 **ONZE VEENDERIJEN.**
door E. VAN VOORTHUYSEN, Hz.

het beroude noyt man, die turffde voor sint Johan

[Inleiding]

Onder de eerste behoeften van den mensch rekent men de stoffen, die hem tot verwarming van het ligchaam en bereiding der spijzen onmisbaar zijn, vooral in gewesten als ons vaderland, waar een duistere winter hem de koesterende stralen der zon vaak onthoudt, en geene milde natuur hem in het wilde geschikte middelen tot onderhoud van het leven doet inoogsten.

De bosschen echter, die onze voorouders de stoffen verschaften, waarmede zij zich verwarmden en hunne spijzen bereidden, hebben bij het toenemen der beschaving allengs voor den landbouw gezwicht, en de uitgestrekte wildernissen, die het wilde gedierte tot schuilplaats verstrekten worden nu door nijvere menschen en vreedzame kudden bewoond, sedert de bijl voor den ploeg heeft plaats gemaakt. De steenkolen, wier gassen thans een gedeelte van ons werelddeel voor duisternis behoeden, wier gloed aan zoo vele duizenden werktuigen de krachten schenkt van millioenen arbeiders, een groot gedeelte der mensch- [232] heid koestering schenkt en spijzen, worden te vergeefs bij ons gezocht; maar de natuur schonk ons in den turf een hulpmiddel, wel is waarin vele opzigten aan de steenkolen ondergeschikt en voor sommige fabrieken onbruikbaar, doch wegens zijne gemakkelijke verkrijgingen goedkoopte zeer voldoende om in de eerste behoefte onzer landgenooten te voorzien.

Er is misschien geen land, waar zoo veel veen naar evenredigheid der oppervlakte gevonden wordt als in het onze. Uitgestrekte bouwgronden waren vroeger daarmede overdekt, vele duizenden bunders weiland hielden veenlagen van aanzienlijke dikte voor het oog verborgen, en nog bevatten onze hooge veenen een grooten schat van bebouwbaren grond. De meesten dier veenlagen rusten op zand, hebben eene dikte van twee tot vijf en twintig voeten en bevatten niet alleen omgevallen boomstammen, maar ook overblijfselen van hoornen, visschen en gereedschappen, zoodat zij eene ruime stof tot belangrijke nasporingen opleveren.

[oorsprong der venen]

Veel is er over den oorsprong dier veenen gesproken. Sommigen geloofden dat de veenen reeds bij de schepping der wereld in den tegenwoordigen toestand ontstaan waren (1); anderen hebben het ontstaan der veenen toegeschreven aan overstromingen, waardoor de vroegere bosschen onder water gezet en dus verrot waren; anderen weder hielden het veen voor een slib, dat door de zee na hare terugvloeiing zoude zijn achtergelaten (2). Ook wa-

(1) Buffon echter heeft deze meening reeds wederlegd en gezegd: »Ces couches de tombes et de végétaux pourris, qui se trouvent au dessous de la première couche de terre dans les terrains marécageux ... ne sont pas anciennes, et elles ont été produites par l'entassement successif des arbres et des plantes, qui peu a peu ont comblé ces marais." *Histoire Naturelle*, Paris 1774. 1. bi. 92.

(2) »A mari alicubi, maleriem hanc, poslea secundum proprias qualitates dislinclie considerandam, terrae continenti per inundationem superinductam fuisse, valde probabile videtur. Siquidem darria (derrie) quae adhuc hodie in Zeelandia. maxime in Walachria in usum focorum eruitur, est materia

[233] ren er, die meenden dat zich in vroegere tijden groote veenstreken van Noorwegen en Zweden hadden losgescheurd, over de zee heengedreven waren en zich bij hoog water op onze velden hadden nedergezet (1). De latere nasporingen evenwel hebben geleerd dat men zijn ontstaan noch aan de overstroomde bosschen, noch aan zeeslib schijnt te moeten toeschrijven, maar dat het veeleer op de plaats zelve gegroeid schijnt te zijn.

Eene korte beschrijving dezer meest waarschijnlijke wording van het veen meenen wij dus niet onbelangrijk te moeten beschouwen.

Al aanstonds blijkt ons dat het veen niet noodzakelijk door overstromingen ontstaan is door de omstandigheid, dat ook op hoog gelegene plaatsen, die onmogelijk door eene overstroming der zee hebben kunnen lijden, veel veen gevonden wordt. Onze hooge veenen zijn niet alleen op verscheidene plaatsen aanmerkelijk hooger dan de zee, maar zelfs in het Hartsgebergte, in de helling van het Böhmer Wald in Oostenrijk, in eene vallei van Piemont (2) en op de Zwitsersche Alpen heb ik veen op eene aanzienlijke hoogte aangetroffen (3).

Is het dus niet noodzakelijk dat veen door overstroming ontsta, zoo is de veenvorming evenwel zonder vocht niet mogelijk. Waar dit echter aanwezig is, wordt het door de sponsachtige gesteldheid van het veen gemakkelijk

uit: DE PLANTEN DER PROVINCIE GRONINGEN; DOOR H. C. VAN HALL.

1 januari 1860 **Bijdragen tot de kennis van den tegenwoordigen staat der provincie Groningen**

[p. 364] II. De *hooge en lage veenen* en de *moerassen* worden dik- [p. 365] wijls tusschen de oudere gronden of aan de grenzen van deze en van den meer aangeslijkten bodem gevonden.

In de laagste en hierdoor vochtigste, veenachtige plekken van de heide groeijen de gagel, russchen en andere soorten van Juncus (*J. lampocarpus*, *uliginosus*, *bufonius*), de smalbladige Boterbloem (*Ranunculus Flammula*), Peplis Portula, *Hydrocotyle vulgaris*, *Viola palustris*, moeras Vederdistel (*Cirsium palustre*), moeras Kartelblad (*Pedicularis palustris*), waterpeper (*Polygonum Hydropiper*), *Orchis maculate*, en onder de Bedektbloeienden: *Hypnum cuspidatum* en voor soorten van Veenmos (*Sphagnum*), die veel tot de vorming van het daar aangroeiend veen toebrengen.

In de meer eigentlijke veengronden wassen de gele Talictrum (*Talictrum flavum*), *Comarum palustre*, *Valeriana dioica*, *Cirsium anglicum*, de veenbes, (*Oxycoccus palustris*), *Gentiana Pneumonathe*, dopheide, *Polygonum amphibium* (terrestre), water Drieblad (*Menyanthes trifoliata*), *Salix aurita*, de beide soorten van Grasbies (*Rhynchospora*), wollegras (*Eriophorum*), welks wit pluus reeds in de verte een in het oogvallend kenmerk van het veen uitmaakt, soorten van Zeggen (*Carex panicea*, *caespitosa*, *stellulata*, *paniculata*, *intermedia*, *ampullacea*), enz. de veenbies (*Scirpus caespitosus*), geknikte Vossestaart (*Alepecurus geniculatus* en *fulvus*), *Trichodium caninum*, *Hierochloa borealis*, *Catabrosa aquitica*, *Deschampsia caespitosa*, *Arundo Calamagrostis*, en, ander de Bedektbloeienden, *Aspidium Thelypteris*. Aan den kanten de slooten *Elaeocharis palustris*, lies, éenhalm (*Phalris arundinacea*) en vlotgras, welke drie laatste zeer goede voederplanten kunnen genoemd worden; in het water en op plekken, die dikwijls onderloopen, de Dotterbloem (*Caltha palustris*), het water Drieblad enz.

Op het hooge veen nog meer in het bijzonder: de gewone en de dopheide, de kleine waterwilg (*Salix aurita*), russchen, wollegras, pionten, brommels, berk, eik, tormentil, *Hieracium murorum*, schaapszuring, *Veronica officinalis*, *Vaccinium Vitis idaea*, *Populus tremula*, *Galium saxatile*, *Carex caespitosa* enz., *Arundo Calamagrostis*, *Agrostis alba*, wilde spurrie, *Epilobium spicatum*, *Senecio sylvaticus*, *Lysimachia vulgaris*, enz. Op uitgeboekweit [366] veen in Westerwolde, *Avena praecox* en vele der straksgenoemde hoogeveen-planten. Verder, op het hooge veen, onder de Bedektbloeienden: *Dicranum purpureum* en *scoparium*, *Funaria hygnetica*,

bituminosa a mari exaestuante in continentem projecta, posteaque per aliam super ingestam terram tecta, alque occultata." M. Schoockius, *Tractatus de Turffis*, Gron. 1658. bl. 37.

(2) Hier in Piemont wordt het door de bewoners dier streken in kleine ronde pluggen afgestoken en opgestapeld.

(3) Verg. Degnerus, *Dissertatio physica de Turffis*, Traj. 1729. bl. 106. en over de drijvende eilanden van Plinius D. Rutgers van Rozenburg, Jr., *Dissertatio de Conditione et Juribus agrorum, e quibus Cespites Bituminosi effodiuntur*, Amst. 1840. bl. 9. Over bet verplaatsen der veenen, bl. 11.

[234] opgezogen en zoo tot eene aanmerkelijke hoogte opgevoerd. Bij de Drieschegt vindt men hiervan een duidelijk voorbeeld: »want dit bosch wordt door een snelvlietend beekje doorsneden, dat wel vlak bij zijne oevers water medevoert en hier ook het ontstaan van veen belet, maar op korten afstand rijst weder de veenmassa hoog boven die oevers uit" (1).

[hoog- en laagveen]

Naar mate van de hoogte waarop het veen wordt aangetroffen, onderscheidt men het in hoog en laag veen. Het eerste ligt boven het gewone waterpeil, het tweede daar onder.

De bestanddeelen van het veen zijn in de laatste tijden meer opzettelijk onderzocht geworden, om op deze wijze omtrent zijnen oorsprong meer zekerheid te verkrijgen (2), en hierdoor is men tot de overtuiging gekomen dat het niet anders is dan eene verzameling van planten, die tot eenen staat van ontbinding zijn overgegaan.

Gelijk bekend is, hebben de planten tweërlei bestanddeelen: die welke in den vorm van gassen ontwijken, en die welke door verbranding tot asch overgaan. Door droogte blijven de plantaardige voorwerpen, als katoen, linnen, papier bewaard, doch zij gaan door de vereenigde werking van water en dampkringslucht tot verrotting over.

Evenzoo is het met de planten, waaruit het veen zich vormt. Ook bij hare verrotting heeft eene soort van verbranding plaats, die echter langzaam geschiedt, daar de dampkringslucht en het water niet te gelijk hierop werken. Veen toch vormt zich onder het water, dat de dampkringslucht grootendeels uitsluit, zoodat niet al

(1) Dr. W. C. H. Staring, *Voorlezing over de aardkunde van Salland en het land van Vollenhoven*, bl. 42.

(2) Inzonderheid heeft Achard zich hieromtrent verdienstelijk gemaakt. Men vindt zijn onderzoek bij Dr. J. G. Krünitz, *Oeconomische technologische Encyclopaedie*. Berlin 1845, CLXXXVF. bl. 199.

[235] het plantenweefsel verteerd wordt, gelijk het bloote oog reeds gemakkelijk onderscheiden kan (1).

Alle planten kunnen tot veen overgaan en alle veen is uit planten gevormd, maar de veenplantjes zijn daartoe bijzonder geschikt door de plaats en de wijze waarop zij groeijen. De vorming der hooge veenen verschilt intusschen aanmerkelijk van die der lage.

De hooge veenen zijn in bosschen ontstaan, vooral in eiken- en dennenbosschen, zoo als blijkt uit het aantal dennen en eiken, die daarin gevonden worden, en wier toppen meestal naar het oosten of zuidoosten gekeerd zijn: waarschijnlijk daar zij in het westen en noordwesten aan de hevige zeewinden blootgesteld, door deze omgeworpen zijn. Zelve echter hebben die boomen geen veen gevormd: want hun hout is gedurende alle die eeuwen weinig veranderd, daar het in moeras bedolven en dus aan de werking der dampkringslucht bijna geheel onttrokken was: even als dat gedeelte van een paal gaaf blijft, dat in den grond is geslagen, terwijl het aan de lucht blootgestelde verrot (2). Ware dit anders, dan was Amsterdam dat op palen gebouwd is reeds lang in eene moeras veranderd.

Het is bekend dat ons vaderland vroeger door uitgestrekte bosschen overdekt was, die nu meestal in veen zijn veranderd, gelijk er nu nog in Rusland en Amerika digte wouden worden aangetroffen, waarin geregeld veen gevormd wordt. Op eene kleine schaal kan men die veenvorming ook in onze dennenbosschen nagaan, ofschoon het daar veel minder wordt aangetroffen, omdat de boomen in geplante bosschen verder van elkander staan dan

(1) «Den wesentlichen Bestandtheilen nach is der Torf nichts Anderes als ein Gemenge von vermoderten oder auch nur dicht in einander gefilzten Wurzeln von verschiedenen Pflanzen." Dr. Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 187:

(2) Verg. Rutgers van Roosenburg, *Dissert.* bl. 14.

[236] wanneer zij in het wilde voortgroeijen. Deze toch worden nooit uitgehakt en staan dicht op elkander, waardoor het water, dat door regen of overstrooming der rivieren in die wouden staan blijft, weinig gelegenheid tot uitdamping vindt, en die planten, welke bij voorkeur tusschen boomen in dras en zonder invloed van licht of lucht groeijen, in een rottenden staat brengt

Deze plantjes, meestal mossoorten (1) en hoe klein ook, vormen in den loop der eeuwen verbazende veenlagen, en zijn derhalve een treffend bewijs voor de magt van het kleine in de natuur.

Hypnum purum, eenige soorten van het Veenmos (Sphagnum), en Polytrichum, alle Bladmossen en het rendier- en beker-mos enz. onder de Korstmossen.

In het water zelf: Ranunculus aquatilis, Plompen (Nymphaea alba en lutea), de soorten van Myriophyllum en Ceratophyllum, Oenanthe fistulosa en Phellandrium, Cicuta virosa, Utricularia vulgaris, Hottonia palustris, Polygonum amphibium, Rumex Hydroapathum, Hydrocharis morsus ranae, Stratiotes aloides, Iris Pseudacorus, Alisma Plantago en natans, Acorus Calamus, alle de Nederlandsche soorten van Typha en Sparganium, Isolepsis fluitans, biezzen (Scirpus lacustris), lies (Poa aquatica), riet (Phragmites communis), Glyceria fluitans, Lemna (kroos) en Callitriche-soorten enz. enz.

Onder de Bedektbloeienden: Equisetum linosum, enkele Bladmossen en vele Conferva's en andere kleine wieren.

Onder de meer of min zeldzame soorten van de veenen en moerassen noem ik:

Parnassia palustris, mij toegezonden van het veen bij Westerlee, door D. J. PENON, en van Noordlaren door J. M. KAKEBEEKE.

Lathyrus palustris, op verscheidene plaatsen te Haren en in het Onland bij Groningen en te Harkstede;

Myriophyllum alterniflorum, in veenplassen bij Glimmen en Harendermolen;

Sium repens, bij Haren en Harendermolen;

Trientalis europaea, bij ter Apel. Zie Flora Velg. Sept., I, p. 309);

Myosotis caespitosa SCHULTZ, bij Harkstede, Haren enz.;

Pinguicula vulgaris, aan den achterweg van Haren naar Noordlaren, gevonden door den Hortulanus W. KENT.

Salix lanceolata, bij Scharmer en Harkstede;

Malaxis paludosa, bij Scheemda (U. TER HASEBORG), in het witte veen bij Haren (Dr. S. E. STRATINGH en Dr. W. KENT).

Arum maculatum, in het bosch van de Middelhorst bij Groningen (DE GORTER).

[367]

Sparganium natans, bij Haren, Harendermolen enz.;

Carex teretiuscula, en C. lasiocarpa, op het Onland bij Groningen;

Elaeocharis uniglumis, bij Groningen;

Eriophorum latifolium, bij Harendermolen;

en onder de Bedektbloeienden:

Pilularia globulifera, te Glimmen, bij Harendermolen;

Polypodium Thelypteris, in de veenen veel algemeener dan dit vroeger wel bekend was.

Wat het gebruik der planten uit de veenen en moerassen aanbelangt, hiervan wordt opgegeven, dat de wilde Spurrie, op vele plaatsen ook wel watergeil of watergal geheeten, die in het boekweitveen groeit, vooral op

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Het onderste gedeelte dier plantjes sterft aanhoudend af en gaat tot veen over, terwijl het bovenste gedeelte steeds voortgroeit. De vorming van het veen kan dus met die der koraalriffen vergeleken worden.

[Romeinse veenbruggen]

Ten onregte hebben ook sommigen gemeend, dat de veenlagen op andere plaatsen ontstaan en naar hare tegenwoordige standplaats door hooge vloed en overgebracht. Een sterk tegenbewijs vinden wij in de veenbruggen, die duidelijk aantoonen dat het veen op de plaats zelve gegroeid is. Zij hebben eene aanzienlijke lengte en bestaan uit ruwe boomstammen, die naast elkander zijn geplaatst. Waarschijnlijk zijn zij reeds door de Romeinen aangelegd door de drassige boschwegen, en ofschoon zij in den loop der eeuwen diep onder den grond zijn bedolven door het veen, dat daarover heen gegroeid is, worden zij nog op hare plaats aangetroffen. Evenmin kan men zich op de boomen beroepen, die allen in dezelfde rigting gevonden worden. In het westen was ons land aan de zeewinden blootgesteld, in het oosten door bosschen tegen den wind beschut, en dus moesten de boo-

(1) «Gräsern und Moosen (Sumpfmooßen und Riethgräsern) Heidekraut, Rohr und Schilf, auch Seegewächsen, besonders Tang." Dr. Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl 187.

[237] men wel in die rigting omwaaijen, welke van de sterkste winden was afgekeerd.

Heeft zich het veen op omgewaaide bosschen gevormd, zoo groeit er uit deze veenen weder hout op zijne beurt, gelijk er tusschen Staphorst en Rouveen een boschje van lijsterbessen, berken en klaterpopulieren op veen gegroeid is. Bij Twente wast hout op veen van zeven voeten dik, maar wordt meestal door het vee vertrapt, en de omvallende boomen zakken door haar soortelijke zwaarte door het veen (1).

Tot dus verre spraken wij over hooge veenen en meenden het gevoelen te moeten verdedigen, dat het veen even als eene andere plant voor aangroeiing vatbaar is, zoo lang men niet den wortel daarvan heeft uitgerooid. Waar de veenen nog niet aan de snede zijn gebracht, maar in drijvenden moerassigen toestand verkeeren, kan men dezen groei zeer wel nagaan: op de diepte van eenen voet ziet men half ontbondene plantjes, die vroeger blijken nat geweest te zijn, doch allengs verdwijnen hoe dieper men graaft, tot dat men op den bodem niet dan eene zwarte vaste stof vindt. Indien brandstof nu onmisbaar is voor den mensch, en wij in onze veenen eene weldaad van de natuur ontvangen hebben, zoo kan het ons bedenkelijk voorkomen dezen schat ligtvaardig te verbruiken, zonder op middelen bedacht te zijn, waarop dit zoo nuttige voortbrengsel zoude kunnen worden aangekweekt. Kan men echter verwachten dat door opruiming van het veen een grond aan ons volk zal worden geschonken, wiens vruchten meer waarde zullen opleveren dan de brandstof bij haar onderhoud had kunnen verschaffen, zoo is hare opruiming wenschelijk, even als niemand de vroegere bosschen, hoe rijk ook aan

(1) H. L. STEMFOORT, *Handboek voor Veengraverij en Landontginning in de hooge veenen*, Assen 1847, bl. 6.

[238] brandstof, zoude willen ruilen tegen de vruchtbare akkers, die ze thans hebben vervangen. Doch het wordt eene geheel andere zaak, wanneer door de afgraving dier veenen dat vooruitzicht op eene meer vruchtbare toekomst niet geopend wordt, wanneer hunne opruiming geene akkers maar waterplassen belooft, die in stede van onze landgenooten ruimer voedsel te verschaffen, hunne woningen en landouwen met overstroming vaak bedreigen. Dit is het geval met onze lage veenen. Bij deze komt vooral de vraag in aanmerking of zij even als de hooge veenen voor aangroeiing vatbaar zijn, en wij ons dus mogen vleijen dat de weldaad der brandstof, ons door de natuur in den turf geschonken, geene volstrekte vernietiging behoeft te duchten (1).

Is het waarschijnlijk dat de lage veenen even als de hooge voor aangroeiing vatbaar zijn? Velen twifelen er aan: zij vreezen dat de turf even als het hout eenmaal van onzen bodem geheel zal verdwijnen en ons noodzaken onze brandstof later met meer opoffering in vreemde landen te zoeken. Met de eerste vraag staat eene tweede in verband, namelijk, of men de turf kan aankweeken, en de regering dus verplicht is hiervoor te zorgen, even als het bestuur in andere landen maatregelen neemt tegen het uitroeijen der bosschen, door hen die ze vellen tot aanplanting van nieuwe boomen te noodzaken, of in het roekelooze omhakken te belemmeren (2).

(1) Het is duidelijk, dat wij hier alleen bedoelen de omstandigheid, wanneer er geen vooruitzicht bestaat dat de door uitveening in water veranderde en later door inpoldering droog gemaakte grond meer waarde zal bezitten dan de brandstof zoude opleveren, wanneer die aangekweekt en dus tegen vernietiging gewaarborgd werd.

(2) Naauwelijks behoef ik hier de versjes van Vondel en Le Franc van Berkhey te herinneren, waarin de eerste zijne landgenooten verwijt dat in ons land het kind zijne moeder verbrandt, en de laatste op het weder aankweeken van het veen schijnt te doelen.

ligte veengronden en in de laatste jaren dat het hoogveen voor de boekweitteelt dient, in het Westerwoldsche niet zelden door de landbouwer als veevoeder wordt opgezameld en gebruikt. Het geschiedt ook onder Marum en dit plantje verhoogt de waarde van het boekweitstroo, waar het tusschen gegroeid is. Het riet wordt vooral in de gemeenten Slochteren en Loppersum algemeen gebruikt tot het dekken van huizen, vooral van schuren, molens enz. [...]

De russchen of rusken, die meest op veenachtigen bodem, doch ook enkel op lageren klei-of and-grond voorkomen, worden, zoover ons bekend is, hier niet tot matten verarbeid, [...]

Bij Winschoten worden tot het maken van matten gebruikt de lange stengels van het daar zoogenaamde Moorke (*Eriophorum vaginatum*), welke plant ook wel tot voedsel voor het heideschaap dient.

Biezen worden hier en daar ingezameld voor stoelzittingen en grove matten;

De aalstekel of het zoogenaamd stiekkelkroos (*Stratiotes aloides*) wordt bij Haren nu en dan verzameld om te dienen tot grondbemesting voor aardappelen en vooral voor rogge, die beide daarop uitmuntend wassen. Daar deze plant echter in uitgebaggerde veengaten veel voorkomt en zij een voorname grondslag is van nieuwe veenvorming, is haar gebruik niet overal aan te raden. Pommels (*Typha angustifolia* en *latifolia*). Het pluis van deze vrij algemeene planten wordt bij Slochteren en elders door de mindere klasse opgezocht en tot het vullen van bedden gebezigd of ook wel tot datzelfde oogmerk verkocht.

Kroos, eendenkroos, dient tot voedsel van eenden, ganzen, zwanen enz. en wordt ook wel vergaderd om de varkens te voederen, of aardbeziën en andere tuinplanten te mesten.

Tot medicinaal gebruik zamelt men waterdrieblad, ook wel alleen drieblad of koortsblad (bij Winschoten) genoemd, kalmus, bij Winschoten enz. ook wel karns of kerms geheeten, waterfenkel (*Phellandrium*), bitterzoet (stinkhout Winschoten), valeriaan, watermunt onder den naam kruidbalsum (*Mentha aquatica* en *arvensis*), de smeerwortel (*Symphytum officinale*), het kruid van *Spiraea Ulmaria* enz.; op de veenachtige heiden de tormentil (*Tormentilla erecta*), als geelkenwortel bij Winschoten bekend.

Onder de schadelijke planten noemt men de waterscheerling (*Cicuta virosa*), waarvan ook in dit gewest enkele vergiftigingen, met doodelijk gevolg, zijn opgemerkt, de scherpe *Ranunculus sceleratus*, die als blaartrekkend middel kan dienen; de ratelen of schartelen (*Rhinanthus crista galli*), die op graslanden en tusschen de rogge op veenachtigen bodem veel nadeel doet enz. enz.; de watermunt of rossement (*Mentha*

[239] Reeds in het begin der vorige eeuw heeft Degnerus in zijn *Tractatus de Torfis* getracht deze vraag te beantwoorden, en gewezen op het belang bij de wederaangroeiing van een voor onze landgenooten zoo gewigtig voortbrengsel; doch hoewel zijne denkbeelden bij sommigen ingang vonden, bleven zij echter zonder gevolg (1). Op nieuw is deze vraag behandeld in den vorigen winter door den hoogleeraar Harting, aan wiens meer uitvoerige en doorwerkte redevoering de volgende bijzonderheden hieromtrent in kortere woorden zijn ontleend.

[ontstaan van lage venen]

De lage veenen zijn ontstaan in poelen of moerassen, allengs gevormd door het water, dat zich in kommen of zoogenaamde pannen verzamelde, eenen vorm, dien de meeste lage veenen steeds hebben behouden, welke in het midden dieper zijn dan aan den rand, of met andere woorden, wier veenlaag het dikste is in het midden, doch afneemt naarmate die zich van het middenpunt verwijderd. In deze kommen nu, waarvan er sommigen zeer uitgestrekt zijn, groeiden een aantal waterplanten, zoetwaterwieren en vooral het zoogenaamde flap, eene plant, die in alle onze sloten groeit, door niemand geteld wordt, en als een lastig sloten vuilnis door onze zindelijke en ijverige boeren met de meeste zorg wordt opgeruimd. Doch hoe onaanzienlijk voor het bloote oog, is het mikroskopisch beschouwd een kunstgewrocht, en hoe weinig beteekenend voor het oogeblik, wordt het op den duur eene zaak van hoog gewigt; hoe veracht door den mensch bij zijn leven, wordt het na zijnen dood voor hem eene kostbare schat, eene voorwaarde tot leven. Het bestaat uit

(1) Ook heeft Schoockius hierop gewezen en gezegd dat het tot dus verre belet was door het vuil dat men daarop wierp of door ontginning. De wederaangroeiing zeker houdende, voegt hij er echter bij: «Quantum autem temporis requiratur, ut terra hanc dispositionem (ut comburi possit) accipiat, difficulter dici potest." *Tractatus de Turffis*, bl. 108.

[240] een weefsel van groene draden, eene aaneenschakeling van kleine cellen, die aan het gewapende oog een mengsel van zeer verschillende plantjes onder de sierlijkste vormen vertoont. In den zomer groeijen zij spoedig aan, vermenigvuldigen zich op eene verbazende wijze en door de ontwikkeling van gas blijven zij boven het water drijven. In den winter houdt deze gasontwikkeling op, de plantjes zinken, de celdraden sterven en gaan tot veenstof over; doch wordt deze niet uitgebaggerd, dan groeijen hierop nieuwe planten, en zoo vormt zich ieder jaar eene nieuwe veenlaag, die weldra door de opeenvolging van weinige jaren tot eene verbazende dikte kan aangroeijen. (1) Een voorbeeld hiervan wordt ons door van Marum medegedeeld, die in het jaar 1784 in zijnen tuin bij Haarlem eene goudvischkom deed graven, op eene diepte van ongeveer tien voeten, en die door ruwe elzenhouten palen deed insluiten, terwijl de bodem uit blaauwachtig zand bestond. Spoedig wies er eene menigte flap met andere planten in, waardoor zij steeds ondieper werd, tot dat bij eene overstroming in het jaar 1789 de tuin geheel door het zeewater bedolven werd. Toen het water weder afgelopen was, had dit zoo veel slib achtergelaten, dat de

(1) »In jedem Torfboden oder Torfwerke, dessen Grund mit verschiedenen Gewachsen bepflanzt ist, leidet das Land durch des Torfstechen weiter keinen Nachtleid, wenn dabei nach gewissen Regeln verfahren wird; denn die ausgestochenen Massen wachsen nach einigen Jahren immer wieder zu; wo dieses aber nicht der Fall ist, wo keine fortdauerende Vegetation den Abgang ersetzt, da wird in Kurzem das Moorland in einen See verwandelt... Man schlägt vor einen solchen Boden, der sich nicht wieder von selbst durch Gewächse ausfüllt... mit Weiden, Erlen oder anderen Holzarten zu bepflanzen, die hierin gut fortkommen, als dass man ihn durch eine vorübergehende Torfbenutzung völlig unbrauchbar macht; wo aber die Torfbildung fortwährend geschieht, kann man einen solchen Boden nicht besser nutzen als auf den Torfstich, weil der Torf bei der Theuerung des Holzes als Brennmaterial sehr gut angewendet werden kann." Dr. Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 209.

[241] vijver moest worden uitgepompt en van den modder gezuiverd; doch toen hij geheel was schoon gemaakt, bleek hij slechts vijf voeten diep te zijn, ofschoon de bodem even hard was als vroeger. Zoodra hij dien echter op de vroegere diepte tot op het blaauwe zand liet uitgraven, vond hij eenen veenlaag van vier voeten dikte, die zeer wel brandde en kolen gaf als turven van gemiddelde zwaarte. Ofschoon de hoogleeraar Harting erkende dat dit de snelste veenvorming was, welke hij kende, zoo blijkt daaruit evenwel dat de wederaangroeiing van het veen in de uitgebaggerde plassen geene hersenschim is, en een onderzoek naar de wijze, waarop deze zoude kunnen worden bevorderd, gewigtig mag worden genoemd.

Zeker is het althans dat die aangroeiing kan worden bevorderd. Wanneer de turf in vierkante greppels wordt uitgestoken, wier zijden niet langer zijn dan twintig voeten, zoo blijft het water, dat aldus voor den wind beveiligd is, in deze kommen stilstaan, en door de rust, die daardoor aan de teedere veenplantjes gegeven wordt, ziet men haren wasdom zeer toenemen. De wind toch, die over onze veenplassen woedt, verhindert dien grootendeels. Reeds in het eerste jaar na de uitgraving vertoonten zich in dit stilstaande water eene menigte draden en mosachtige gewassen. In het tweede jaar groeijen deze nog meer aan, en door het verrotten der vroegere wordt aan de latere planten voedsel en

aquatica) en het moeras-kartelblad (*Pedicularis palustris*), welke niet door het vee gegeten worden en daarom zeer ongaarne in de graslanden gezien worden. [369] De soorten van zegge of rietgras (*Carex*) zijn een slecht bestanddeel der alge weiden, op welke veelal het blaauwgras, uit zeggesoorten en *Trichodium caninum* zamengesteld, eene weinig voedzame soort van gras en hooi oplevert.

stevigheid verschaft. Het derde jaar bekleedt de oppervlakte van het water reeds met mos en rietsoorten, waarin later grasplanten kiemen. Men heeft zelfs beweerd, dat die wederaangroeiing kan worden daargesteld door de uitgegraven kommen in de eerste jaren met de zaden dier moeras- of mosplanten te bestrooijen.

Bij deze beschouwing over het wederaangroeiën der veenen blijft de groote vraag, of dit zoo spoedig zal kunnen plaats vinden dat het de kosten of opofferingen daaraan besteed, hetzij door aankweeking van planten, het zij door het [242] onverveend laten van zekere gedeelten of het ongebruikt laten van den grond, zal beloonen. Tot dus verre ontbraken ons de bronnen om daarover met grond eenig oordeel uit te spreken, daar de mogelijke of waarschijnlijke snelheid van dit wederaangroeiën eerst meer opzettelijk moet worden bewezen en toegelicht. Doch wij hopen dat zij, die meer bepaald den groei der planten tot het voorwerp hunner studiën kozen, ons weldra de uitkomsten hunner beschouwingen zullen doen kennen, opdat zij ons den weg leeren tot instandhouding van een voor ons vaderland zoo gewigtig voortbrengsel.

Behalve het gemelde flap gaan er nog vele andere waterplanten in veen over, en van haren aard hangt de deugd der veenstof af. Sommige groeijen reeds in tamelijk diep water, doch andere vormen zich eerst, wanneer de bodem digter aan de oppervlakte van het water komt; en terwijl de veenlagen steeds in vastheid toenemen, worden de bovenste lagen, die aan de lucht zijn blootgesteld, voor wei of teelland geschikt.

De omstandigheid dat veen zwaarder is dan water, maar de planten die daarin wortelen ligter dan water zijn, heeft de zoogenaamde kroggen of drijvende eilanden doen ontstaan, die in vele veenplassen worden aangetroffen. Men vindt ze vooral in die provinciën van Rusland, welke aan de Oostzee grenzen. Zij zijn met mos en riet bedekt, en worden door de boeren aan den vasten wal gehecht om ze tot weiland aan te maken. Een dergelijk drijvend eiland trof ik zelfs te midden der rotsen aan, die het meer Derwent-water in Cumberland omzoomen. Dit vertoont zich op onbepaalde tijden van het jaar, verschilt dikwijls aanzienlijk in grootte, is omstreeks zes voeten dik, met planten bedekt en vol bulten die met lucht gevuld zijn. Deze laatsten geven aan het geheel zijne soortelijke ligtheid en doen den grond boven het water zich verheffen; maar barsten eindelijk open, en doen hem dan weder naar de diepte zinken.

[243] Waarschijnlijk is ook dit eiland een veenachtig samenstel, dat zich op den bodem van het diepe meer vormt, en waarvan zich door de ontwikkeling van uit verrotting ontstaande gassen van tijd tot tijd gedeelten losscheuren, om voor een korten tijd het daglicht te zien.

Te Griethorn (Overijssel) vernam ik dat men eene aardige wijze had uitgevonden, om die kroggen met het vaste weiland te vereenigen. Bij het dorp is het water veel minder diep dan in het midden van den plas, waar de kroggen drijven. Hier nu veent men het weiland af en maakt het tot water, maar des winters snijdt de boer repen van vijf voeten breedte en honderd vijftig tot twee honderd voeten lengte met eene mesvormige spade van de kroggen af, bindt ze met wilgen takken aan elkander en boomt er mede naar zijne weide, waaraan zij worden vastgehecht en met bagger bemest. Des zomers groeijen de planten bij laag water aan den bodem vast, en op deze wijze wordt er binnen den tijd van zes jaren op dezelfde plaats vee geweid, turf gegraven, visch gevangen en op nieuw vee geweid.

[gevaarlijk zich op deze gronden te bewegen]

Is de veenstof eene bron van welvaart, zoo is het aan den anderen kant dikwijls gevaarlijk zich op deze gronden te bewegen, en vele voorbeelden levert de geschiedenis van menschen, die daarin zijn omgekomen. Dikwijls worden hiervan overblijfsels opgegraven in wel bewaarden toestand als uitgedroogde mummieën, waarschijnlijk door gebrek aan dampkringslucht. Zoo werd er voor eenige jaren in Ierland een mensch elf voeten diep in het veen gevonden, wiens kleeding van haar vervaardigd was, eene stof, die sedert eeuwen daar niet wordt gedragen.

Voor al zijn deze gronden gevaarlijk bij het ontstaan van brand, en reeds door Tacitus wordt ons het vreesselijke van eenen veenbrand in zijne *Jaarboeken* verhaald (1).

(1) »Sed civitas Juhonum socia nobis, malo inproviso adflicta est.

[244] Even als in de hooge veenen worden er ook in de lage boomstammen aangetroffen, doch veelal van zulke boomen die in waterachtige streken groeijen, zoo als wilgen, elzen of populieren (1). Soms vindt men daar ook eiken en dennen, waaruit men afleidt dat sommige lage veenen vroeger hooge zijn geweest en bij de eene of an-andere daling der aardoppervlakte beneden het waterpeil gekomen, eene omstandigheid, welke men op vele gedeelten van ons vaderland heeft getracht te bewijzen.

Daar de veenvorming het werk is van vele eeuwen, zoo is het duidelijk dat het veen van dezelfde laag dikwijls verschillend is, afhankelijk van de planten waaruit het ontstond, de omstandigheden waaronder zij plaats greep, de drukking die daarop werd uitgeoefend, en het aantal jaren dat daarover verliep.

Meestal rusten onze veenen op zand, hetwelk evenwel door de zwaarte van het veen tot zwaarder grond is te zamen

gedrukt, en doorliet afveenen ontbloomt wordt. Eene onderneming tot het maken van vaarten in Drenthe is dus zeer weldadig, omdat zij door deze vaarten eene gelegenheid aanbiedt voor het afvoeren van het veen en het latere ontginnen der ontbloote gronden. Zij geeft arbeid, verschaft brandstof en vergroot den bodem, die de levensmiddelen voor onze landgenooten moet opleveren. Heeft men de nijverheid der lage veenen somtijds afgekeurd als eene vernietiging van bestaande middelen tot welvaart en als eene oorzaak der uitgestrekte waterplassen, die

Nam ignes terra editi villas, arva, vicos passim conripiebant. ferebanturque in ipsa conditae nuper coloniae moenia. Neque exstingui poterant: non si imbres caderent, non pluvialibus aquis, aut quo aliquo humore: donec inopia remedii et ira cladis, agrestes quidam eminus laxa jacere, dein residentibus flammis, propius suggesti, ictu fustium, aliisque verberibus, ut feras absterrebant: postremo tegmina corpori derepta injiciunt, quanto magis profana et usu polluta, tanto magis oppressura ignes." TACITUS, *Annales*, XIII, 57.
(1) Verg. Rutgers van Rozenburg, *Dissert.* bl. 15.

[245] onze vlakten dikwijls met overstroming bedreigen, tegen die der hooge veenen zal men wel niets kunnen inbrengen, maar integendeel haar met alle middelen moeten ondersteunen, opdat zij ongestoord zich uitbreide en leven schenke aan het nageslacht.

De lage veenen daarentegen vormden zich in lage gedeelten, die dikwijls door de zee of rivieren overstroomd werden. Zij zijn veelal met kleien somtijds met zand bedekt, waarop zich eene laag teelaarde bevindt, die het gras welig doet opschieten.

Bij diepere boringen worden er somtijds meer veenlagen boven elkander aangetroffen, afgewisseld door lagen van zand of klei. Zoo vond men bij het boren van eene artesische put te Gorinchem acht veenlagen tot op eene diepte van dertien nederlandsche ellen. Eene daling des bodems is hier dus waarschijnlijk, en de afwisseling der klei- en veenlagen bewijst dat het gevormde veen acht malen door den Rijn is overstroomd en met slib bedekt, waaruit ook weder acht malen nieuwe planten zijn opgegroeid, die later tot veen zijn overgegaan.

Door het voorgaande nu hopen wij het wezen, ontstaan en aangroeijen van het veen eenigzins te hebben toegelicht, en meenen ons thans met de wijze te kunnen bezig houden, waarop dit kostelijke geschenk der natuur voor den mensch bruikbaar wordt gemaakt, waarop de drasse en onbewoonde streken in vele gedeelten van ons vaderland een verkwikkend middel van verwarming aan onze landgenooten kunnen aanbieden en zelve in welige landouwen herschapen worden.

Het bearbeiten onzer veenen is hoogst gewigtig voor ieder, die in den bloei van onze nijverheid belang stelt, en zeer gelukkig zouden wij ons achten, zoo wij de belangstelling onzer lezers en voorstanders der nijverheid voor dezen belangrijken tak door onze mededeelingen mogten verlevendigen.

[246] Het is te betreuren, dat de oudheid de geschiedenis der uitvinding van deze belangrijke nijverheid omsluijerd heeft, en dat wij de namen der mannen niet kennen, aan wier vernuft of opmerkzaamheid wij het te danken hebben, dat de gestrengheid onzer koude winters door de vruchten onzer moerassen wordt verzacht, de bodems onzer poelen ons graanvelden aanbieden.

Dat onzen landgenooten die eer zoude toekomen, schijnt ons minder aannemelijk (1). In de vroege oudheid toch vinden wij reeds sporen van het verbranden van plaggen als middel tot bereiding der spijzen, en onwaarschijnlijk is het dat een zoo gereed middel lang door den mensch onopgemerkt zoude gebleven zijn. Doch al komt onzen landgenooten de eer der uitvinding niet toe, zeker is het dat men hun den lof moet toekennen van dezen tak van nijverheid tot eenen hoogen trap van bloei te hebben opgevoerd.

Voor al in de twee laatste eeuwen heeft zich deze tak van nijverheid bij ons aanzienlijk ontwikkeld. In het begin der 17e eeuw vond men in een groot gedeelte van Groningen nog niets dan barre woeste velden, waar zich nu de zoo welvarende als uitgebreide koloniën Hoogezand, Sappemeer, Veendam, Wildervank, de beide Pekel A's en meer anderen bevinden, die gezamentlijk eene bevolking tellen van omstreeks 30,000 zielen. Dezelfde toeneming bespeuren wij in Drenthe. De uitgestrekte en volkrijke koloniën Smilde en Hoogeveen zijn van nog latere dagteekening. Smilde, dat zijn ontstaan te danken heeft aan het graven van eene vaart in 1767, telt nu reeds 4000 zielen, en ziet jaarlijks 5000 scheepvrachten door die gracht vervoeren. Hoogeveen, door en tegelijk met de Hoogeveensche vaart in 1623 ontstaan, telt nu reeds 7000 inwoners en aan het Grevelinkskanaal, in 1780 gegraven, zag men een welvarend

(1) Eenige bijzonderheden hieromtrent vindt men bij Rutgers van Rozenburg, *Dissert.* bl. 38. en Dr. Krünitz *Encyclop.* CLXXXVI bl. 190.

[247] dorp uit eene woestenij verrijzen. Slechts dertig jaren waren er noodig om aan de Dedemsvaart eene belangrijke

kolonie in het leven te roepen. Verblijvend en opbeurend is deze uitkomst zeker voor een ieder, die in den bloei van onze nijverheid belangstelt, en hierin met spaarzaamheid vereenigd het eenige middel ziet tot bevordering van de welvaart in ons vaderland en de vermindering der armoede.

Op sommige plaatsen heeft men getracht dezen bloei door voorregten te bevorderen. In de provincie Groningen hadden Veendam en de Wildervank vrijdom van alle provinciale belastingen, zoowel verponding als die, welke op levensmiddelen waren gelegd. Zij bleven gelijk Hoogezand en Sappemeer dezen vrijdom van verponding genieten tot 1721; en toen zij later in de verponding deelen moesten, was deze weinig beteekenend. Zoo werd aan de Pekel toegestaan ze voor f30,000 geheel af te koopen. Evenzoo werd te Groningen eene soort van beslag gelegd op den uitvoer van straatvuilnis, en bevolen dat ten minste twee derden hiervan in de koloniën van de stad en een derde in het Goorrecht moesten worden verkocht. Daarenboven werd eene vrij aanzienlijke premie gegeven aan elke praam meststof, die van buiten werd ingevoerd.

Later heeft men te regt begrepen, dat zulke voorregten onnoodig waren tot bevordering van eenen tak der nijverheid, die reeds in de daaraan verbonden voordeelen voldoende aanmoediging vond. Eindelijk heeft men zelfs gemeend door eene belasting op de brandstof zonder benadeeling dier nijverheid een middel te kunnen vinden tot voorziening in de behoeften van den staat.

Men meende dezen accijns op den turf als eene belasting op het verbruik in te voeren, daar men zoo min mogelijk eene nijverheid wilde belemmeren, die voor ons vaderland zoo voordeelig was; doch ook hierbij heeft men kunnen opmerken, dat de drukking eener belasting dikwijls [248] geheel anders is dan men bij den eersten aablik zoude vermoeden. Door de invoering toch dier belasting zijn de prijzen der turven niet evenredig gerezen, en dus mogen wij aannemen dat zij althans grooten deels door de voortbrengers wordt gedragen.

Niets is wenschelijker dan de opheffing van alles, wat de uitbreiding der nijverheid in den weg staat, en als zoodanig meenen wij de poging tot afschaffing van den turfaccijns te moeten ondersteunen, zoodra zijne opbrengst kan worden gemist of door eene minder drukkende belasting worden vervangen, eene voorwaarde, wier vervulling onmisbaar is voor de rust en het heil van ons land.

De geschiedenis onzer veenontginning vóór en na de invoering der belasting ware een afzonderlijk onderzoek waardig, opdat men de werking dier belasting op dien tak van nijverheid meer naauwkeurig zoude kunnen nagaan; doch zij zoude ons tevens overtuigen dat de klagt, alsof onze turfaccijns moordend ware voor de veenderijen, ten minste overdreven is. Volgen wij de geschiedenis harer ontwikkeling en vergelijken wij de door haar voortgebragte brandstoffen van vroegere jaren met die van onzen tijd, zoo bespeuren wij dat die nijverheid, wel verre van onder den druk der belasting te kwijnen, zich niet alleen heeft staande gehouden, maar zelfs aanzienlijk is toegenomen, onze landgenooten jaarlijks meer stoffen tot verwarming heeft aangeboden en nieuwe gronden ter ontginning heeft achtergelaten.

Vooraf bespeuren wij dien toegenomen bloei in de hooge veenen, van wier eigenaren juist de meeste klagten over het kwijnen hunner nijverheid uitgaan, en die, nadat zij jaren lang de regering hunne eigene grieven mededeelden, nu ook de lagere klassen met hare behoeften aan brandstof in hunne bescherming beweren te nemen, om door deze meer menschlievende rigting meer ingang te vinden.

Niettegenstaande de belasting op de ontginning on- [249] zer veenen gelegd bloeijen de meeste veenkoloniën. Bij eene toename der bevolking zien wij tevens de verlichting toenemen, kerken en scholen verrijzen, en hetgeen de graaf van Hoogendorp ons omtrent haren bloei voorspelde, vinden wij tot waarheid geworden, een schoonen grond aan den landbouw aangeboden, in velden en weiden herschapen, met vele dorpen bevolkt (1).

In een tijdsverloop van twintig jaren is haar bloei bijna verdubbeld, en bij de invoering dier belasting heeft men in de toename der ontginning geen merkbaaren stilstand bespeurd. In de provinciën Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel werden van 1814 tot 1822 jaarlijks nog geen 11 millioenen tonnen turf verveend, doch in 1834, het jaar na de invoering van den accijns, reeds bijna 13 milioenen. Gemiddeld is de verveening jaarlijks verder met een milioen tonnen turf toegenomen en leverde in 1840 reeds 19½ millioenen turf. Vooral was die toename zeer groot in Drenthe en Overijssel. In de eerste provincie is zij sedert 1825 driemaal, in de laatste vijfmaal zoo veel geworden als vroeger. Vóór dat jaar bedroeg zij in Drenthe slechts 3½, later ruim 10 millioenen, en in Overijssel toen 600,000 nu 3 millioenen tonnen turf (2). De meeste vooruitgang werd in Drenthe vóór het sluiten der bekende transactiën van 1841 waargenomen (3). In 1831 waren daar 18869 1e soort 1e klasse, 204872 1e soort 2e klasse en 6147478 3e klasse tonnen turf geveend, en in 1842 bedroegen de overeenkomstige getallen 92692, 379141 en 10447642 (4). De eerste was dus vijfmaal zooveel als in

- (1) G. K. van Hoogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat* IV. bl. 302.
(2) Vriend des Vaderlands. 1842 II. bl. 152.
(3) Zie hierover Mr. E. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie over den Turfaccijns*, bl. 10. Assen 1843.
(4) Het toenmalige proces en daardoor strenger geworden ophigt heeft echter ontegenzeggelijk de nijverheid eenigzins belemmerd. In 1842 was

[250] 1834, de tweede verdubbeld, de derde met de helft vermeerderd. Tevens blijkt hieruit, dat de belasting gestrekt heeft tot verbetering der soorten, daar de bereiding der beste in evenredigheid veel meer dan die der mindere is toegenomen. Het lijdt derhalve geenen twijfel dat de ontginning der veenen, inzonderheid die der hooge veenen, aanzienlijk is vermeerderd, en dat de daarop gelegde belasting, wel verre van die te doden of zelfs te onderdrukken, te weinig beteekenende is in evenredigheid met de groote daaraan verbonden voordeden om haren bloei te doen afnemen. Doch vooral treft ons de groote ontwikkeling der hooge veenen, wanneer wij haar met die van veel vroegere jaren vergelijken. Metelerskamp toch berekent, dat er in zijnen tijd slechts 4 millioenen tonnen lange of afgestokene turven uit de hooge veenen werden gegraven (1).

Ten onregte zoude men hieruit afleiden, dat de belasting onzer veenderijen wenschelijk was. Geenszins. Eene geheel onbelemmerde nijverheid, hoe groot hare voordeden ook zijn, blijve steeds het ideaal, waarnaar eene regering streven moet. Doch het deed ons zien, dat deze tak zelfs ook onder de bestaande belasting kan bloeijen, en wanneer andere, minder winstgevende takken nog bezwaard blijven, niet meer regt op vrijstelling dan deze heeft. Vooral echter leidt het ons lot hoogschatting dezer weldadige nijverheid, die aldus onze landgenooten van goedkoope en goede brandstof voorziet, een vruchtbaren grond scheidt voor onzen landbouw, ruime winsten verschaft aan hare voortbrengers en desniettegenstaande voor de behoeften onzer schatkist eene groote en bestendige ondersteuning oplevert. Wel verre derhalve van ons onder de be-

de opbrengst minder. De 1e soort 1e klasse leverde toen 83488, de 1e soort 2e klasse 240568 en de 3e klasse 9734144 tonnen turf. (Thomassen a Thuessink van der Hoop, *Conclusie* bl. 55). Verg. Handelsblad van 22 Jan. 1842.
(1) R. Meterkamp, *Toestand van Nederland*, Rotterdam 1804, bl. 89.

[251] strijders van de belangen der veenlieden te willen rangschikken, verblijden wij ons ten hoogste in hunnen bloei, en rekenen wij ons verplicht de belangen hunner nijverheid voor te staan en te verdedigen.

[voorbereidende werkzaamheden tot afvening]

Het zijn vooral de werkzaamheden onzer hooge veenen, die onze opmerkzaamheid waardig zijn door hare groote verscheidenheid en den gewigtigen arbeid, zoo vóór als na de afvening, waarmede zij noodzakelijk zijn verbonden. Veel arbeid wordt er reeds vereischt, eer men met het afgraven van het veen een begin kan maken. Hoe gemakkelijk toch dit afsteken zelf schijnen moge, valt daaraan niet te denken zoo lang er geen geschikt middel tot vervoer der afgegravene turven is daargesteld, weshalve eene vaart het eerste vereischte is voor ontginning der hooge veenen.

[veendikte, waterpassing, greppels, vakken]

Is men nu hierdoor in de nabijheid van het veen gekomen, zoo wordt dit met eene boor van ongeveer drie ellen lengte gepeild, om door het onderzoek van den uitgeboorden grond den aard en de dikte van het veen te leeren kennen. Tevens onderzoekt men door waterpassing de golvingen van de oppervlakte, en bepaalt daarnaar de ligging en diepte der hoofdraaijen en wijken, later te graven.

Door greppels (*raaijen*) van 3 voeten breedte en 2½ voeten diepte wordt het land in vakken (*bonken*) van 20 tot 25 Groninger roeden breedte afgedeeld en blijft in dien toestand gedurende 8 tot 10 jaren, opdat het veen van het ingezogen water ontlast worde en eenige vastheid verkrijge. Alleen worden de ingelegde greppels behoorlijk onderhouden (*uitgeboid*).

Wij spreken hier bepaald over onze veenen: want het behoeft geen betoog, dat zelfs bij het hooge veen in verschillende landen eene groote verscheidenheid van bewerking naar de verschillende ligging wordt aangetroffen. In het departement der Somme b. v., in Frankrijk, waar ik hoog veen op eene betrekkelijk vrij aanzienlijke verhevenheid zag [252] afsteken, was zijne bewerking zeer ligt, omdat de hooge ligging tegen de belemmering van het water waarborgde. Hierdoor toch kon men zonder bezwaar tot op den grond afsteken, en had bovendien het voordeel dat men voor de afgestokene turven terstond eene geschikte plaats had om die te droogen. Het graven van greppels tot afwatering was hier onnoodig. In streken daarentegen, die door hooger en grond zijn ingesloten, is de afwatering door greppels of vaarten zeer bezwaarlijk. Hier wordt dan tot watermolens of pompwerktuigen de toevlugt genomen; maar is de grond voor afwatering door vaarten geschikt, dan legt men de hoofdvaarten meestal dwars daardoor heen, en graaft regthoekig hieruit kleinere vaarten (1).

Heeft het veen na dien tijd de vereischte vastheid verkregen, dan vangt men met het eigenlijke afsteken aan, dat *opsplitten* genaamd wordt. Eerst wordt de bolster (het onbruikbare bovenveen) van 2 tot 4 voeten weggestoken en over het veld verspreid (2), waardoor eene geschikte vlakke plaats of zoogenaamd *slagveld* wordt aangelegd tot plaatsing der turven. Het afgraven der turven zelf, wordt door onderscheidene handen verrigt en levert door zijne gemakkelijke en doelmatige wijze eene gewigtige bijdrage tot aanbeveling der verdeeling van den arbeid. Meestal geschiedt het door eenen ploeg van 7 tot 11 werklieden. De uitgegraven sleuf wordt *splitting* geheeten en in het volgende jaar zoowel in de lengte als in de breedte verder uitgegraven, terwijl de nu over gebleven ledige ruimte tot berging van den bolster en den ballast wordt aangewend. De vaarten, waardoor de vaartuigen de uitgegraven turven vervoeren, worden *wijken* genoemd en staan in verband met eene hoofdvaart, die de veenderij in aan-

(1) Dr. Krunitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 224.

(2) Dit heet *afrooijen*.

[253] raking brengt met de verbruikers harer voortbrengselen

Meestal wordt het graven dier wijken na afloop der turfgraverij aan de veenarbeiders opgedragen. Een goed werkman kan in éénen dag ruim 7 kubieke ellen gronds verwerken (1), zoodat eene wijk, die 100 Groninger roeden lang, van boven 30 en beneden 20 voeten breed en 6 voeten diep is, ongeveer f700.- kosten moet. Bij dit graven hebben onze veenderijen een groot voordeel namelijk dat zij bijna geheel uit weeken grond bestaan, en daarin bijna geene steenen worden aangetroffen gelijk in het noorden van Duitschland, waar de vlakten op sommige plaatsen vele rotsbrokken bevatten, die het graven natuurlijk zeer belemmeren en de afwatering stremmen.

[waterpeil]

Van zeer veel belang is het bij het graven dezer wijken op het zomerwaterpeil der hoofd vaarten te letten, omdat gedurende den zomer de meeste werkzaamheden der veengraverij plaats vinden, en het vervoer der afgegraven turven zeer bemoeijelijkt of zelfs onmogelijk zoude worden, wanneer het water afliep. Zeer aardig is de wijze, waarop dit onderzoek plaatsvindt, al schijnt het ook voor den wiskundigen lezer hoogst onwetenschappelijk. Men slaat namelijk paaltjes in den grond van dezelfde lengte als de diepte van de wijk, die men graven wil, en zorgt, dat hunne toppen gelijk liggen met den zomerwaterspiegel. Deze waterspiegel vormt alzoo met de toppen der paaltjes een volkomen effen vlak zonder eenige helling, en de gelijke lengte der paaltjes verzekert, den veenman van eene overal gelijke diepte zijner grachten (2).

Door het afsteken van een gedeelte van het veen, zoude het aldus ontbloote kantveen aan den invloed der lucht blootgesteld worden, en zoowel van de hitte in den zomer, als van de vorst in den winter veel te lijden hebben, werd

(1) In Duitschland is het graafloon bijna 3 groschen voor de roede.

(2) Verg. Stemfoort, *Handboek* bl. 14 tot 18.

[254] hierin niet voorzien, door het met onbruikbare veenaarde te bedekken. Evenzeer moet men op zijne hoede zijn, wanneer het veen uit zijnen aard week is en gevaar loopt van in te zakken. In dit geval wordt er niet meer dan tot eene diepte van 3 of 5 voeten van de veenlaag afgegraven, al heeft die ook eene dikte van 10 tot 14 voeten, terwijl het overige tot een volgend jaar liggen blijft. Men legt ook zoogenaamde *schoorkuilen* tot ondersteuning der weeke veenstof aan. Vreest men daarentegen dat het veen door overvloedige regens of toevoer van water in een te moerassigen toestand zoude blijven, dan bouwt men kleine watermolens, die slechts weinig kosten vereischen en doorgaans voor de geringe som van f120 tot f150 verkrijgbaar zijn (1).

De werkzaamheden der veenlieden leveren al weder een bewijs voor van het nut der verdeeling van den arbeid. In dedaad is het zeer belangrijk te zien, hoe ook hier het werk door eene geschikte verdeeling der bezigheden gemakkelijk kan geschieden en vele handen ligt werk maken.

Tot den arbeid van het afgraven der aan de snede gebragte veenen worden 6 tot 9 mannen vereischt. De eerste staat op een plank boven op het veen, en snijdt dit eerst in evenwijdige lange repen naar de lengte, die men aan de turven wenscht te geven, en later overdwars in kleine langwerpige vierkanten. Een tweede schept den aldus doorgesneden grond op eene zekere diepte af, welke de dikte bepaalt, en werpt deze veenblokjes eenen derde toe, die ze op eene plank of zoogenaamd *shotbred* nederlegt. Een vierde stapelt ze 12 tot 16 in getal op den *slagkaar*, een kruiwagen, waarmede een vijfde ze naar het *slag* heenkruid, terwijl de overige arbeiders eene minder bepaalde bezigheid hebben en meer dienen om de genoemden in hun

(1) Stemfoort, *Handboek*, bl. 19 tot 23.

[255] werk behulpzaam te zijn of het ontbloote veen te bedekken. Op deze wijze kunnen zij van April tot Julij goed doorwerkende 80 tot 120 dagwerken turf leveren. In deze verdeeling van den arbeid zijn onze landgenooten de vreemden weder vooruit. In Pommeren b. v., waar ook veel turf geveend wordt, geschieden de werkzaamheden door slechts 3 werklieden. De eerste, *Vorstecker*, *Banker* of *Torfmeister* genaamd, steekt de stukken veen op het oog af, de tweede snijdt ze geheel los en de derde neemt met eene vork de afgestokene veenstukken op om ze op eenen hoop te liggen, die aldaar een *Teich*, of vijver genaamd wordt. Slechts dan, wanneer de turf zeer diep ligt of het werk door andere oorzaken zwaar is, gebruikt men een vierden arbeider. Op deze wijze kunnen er in 12 uren 10000 turven worden afgestoken. Bij het opstapelen worden ook vrouwen, maar vooral kinderen gebruikt, welke laatsten daarmede 3 of 4 grosschen, 18 of 24 centen verdienen (1). Het slag bestaat uit eene dubbele rij platliggende en 14 rijen regtopstaande turven; doch is er in de laagte ruimte genoeg voorhanden door het weggraven, dan verkiest men den turf op den ondergrond te *waldijken*, daar dit goedkooper is en beter, en door slechts twee arbeiders zeer goed kan geschieden, die op deze wijze in denzelfden tijd 20 dagwerken turf kunnen verwerken. Eerste vereischten bij alle deze werkzaamheden zijn het schoon uitgraven der *klijn* (goed veen) en het loodregt afsteken der turven. Aldus in slagen bijeen vergaderd blijven de turven eenige dagen liggen om te droogen. De tijd daartoe vereischt is verschillend naar de deugd der stof zelve en de gesteldheid van het weder, waarbij dit uitdroogen moet geschie-

(1) Tot eene duidelijke omschrijving der gereedschappen zoude men de teekening van deze niet kunnen ontberen. Men vindt die bij Stemfoort, *Handboek*, bl. 27 en bij Dr. Krünitz, *Encyclop.* CLXXXVI. bl. 213.

[256] den. Is dit welgeslaagd, dan wordt het slag *opgebroken* of uit elkander gelegd, hetgeen bij nat weder somtijds herhaald moet worden, voordat men met het *rimmen* of opstapelen in *ringen*, die van het noorden naar het zuiden strekken, eenen aanvang kan maken. Daartoe worden zij nu scheerling over elkander met eenige ruimte tusschen beide en op hunne platte zijden gelegd, totdat zij geheel gedroogd zijn en aldus geschikt om in zoogenaamde *vuren* te worden opgestapeld. Die, welke nog een weinig vochtig zijn gebleven, worden boven op of buiten aan gelegd, en de zware turf wordt niet geheel gedroogd, doch met plaggen tegen de zon gedekt. Deze vuren worden bij ons zoo groot mogelijk gemaakt, om weinig buitenturf te bekomen, die in het voorjaar doorgaans veel te lijden heeft van het dus genaamde *verschijnen* of *afschobben*. In Duitschland beweert men dat die hoopen zoo groot niet zijn moeten, omdat de drukking der bovenste lagen de onderste, die nog niet vast genoeg zijn, ligt verkruimelt, vooral wanneer zij in de herfst vochtigheid uit de lucht inzuigt, en de hoopen, die ik in het Holsteinsche aantrof, waren ook minder hoog. De turfleggers plaatsen eenige turven op den grond, die den vorm van het vuur aanwijzen en werpen de binnenste ruimten vol. Deze vorm is verschillend. In Groningen en het oostelijke gedeelte van Drenthe zijn zij meestal vierhoekig en schuins oplopende met eene gemiddelde lengte van 6 ellen tegen eene breedte en hoogte van 3 ellen; te Smilde, bij Assen en Norg worden er losse turven boven op geworpen, maar in de andere veenderijen zijn zij meestal kegelvormig. De gemiddelde inhoud dezer vuren is van 1½ dagwerk. Bij het op stapelen der blaauwe en zware turven wordt meestal dezelfde vorm gevolgd, doch deze vuren zijn veel lager. Het behoeft geen hetoog, dat het weder op al dezen arheid veel invloed heeft. Natte luchtgesteldheid kan dien [257] zeer tegenhouden en maakt somtijds het *omringen*, het ondersteboven keeren der eens gelegde ringen, noodzakelijk, of ook wel het *oproeren*, het los maken en uit elkander leggen der turven. Dikwijls ook vergenoegt men zich met eenvoudig de natte turven er uit te nemen (1). Bij deze uitgebreide en veelsoortige werkzaamheden is orde volstrekt noodwendig, te meer, omdat hierbij zoo veel gemeenschappelijk overleg te pas komt. De veengraverij is dan ook onder toezigt eener vergadering, die den naam van veendirectie, volmagten of hoofdcommissie draagt, meestal uit voorname veeneigenaren (2) bestaat, alle goedgevonden reglementen handhaaft en de voorkomende geschillen beslist (3). Zoo wordt er onder anderen tegen brand gewaakt en gezorgd dat het werk niet begint voor dat het daglicht zich vertoont (4), dat er geene brokken op het veld blijven liggen, het droogmaken niet wordt uitgesteld en het vuur bij tijds van het veld wordt weggenomen. De werkzaamheden in onze lage veenen zijn minder uitgebreid en slaan meer op zich zelve. In de nabijheid van meeren, plassen of vaarten gelegen, is het vervoer hunner voortbrengselen gemakkelijker en behoeft het voorloopige graven van vaarten niet, dat een zoo groot bezwaar voor de afgraving der hooge veenen uitmaakt. Naast elk-

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

(1) Dit heel *uitkrooijen*, doch het *omringen* is steeds nuttig en beloont allezins de moeite daaraan besteed.

(2) Wanneer er derhalve zulk een bestuur is gevormd uit de voornaamste veeneigenaren, die door den invloed hunner vermogens bij eene goede verstandhouding, welke voor hun gemeenschappelijk belang noodwendig is, de regeling der zaken in handen hebben, zoo durf ik met eenigen grond mij vleijen, dat men mij eene reeds vroeger gemaakte opmerking niet euvel zal duiden, toen ik betoogde dat men voor de hooge veenen op de onderlinge mededinging der voortbrengers niet te veel rekenen moest.

(3) Een zoodanig reglement is reeds in 1808 te Smilde vastgesteld.

(4) Hiertoe bedient men zich van een seinpaal *laway* genaamd.

[258] ander gelegen en dezelfde middelen tot vervoer onafhankelijk van elkander kunnende aanwenden, staan de veeneigenaren daar meer op zich zelve dan in het hooge veen, waar de eene veeweigenaar achter den andere ligt en dus bij de welvaart van de nijverheid zijner naburen betrokken is. Slechts dan, wanneer aan de vergunning tot uitveening de voorwaarde tot inpoldering en droogmaking is verbonden, zonder welke eigenlijk nimmer eene vergunning tot uitveening moest worden afgegeven, wordt de zaak van meer belang en een gemeenschappelijk overleg onvermijdelijk, opdat de uitveening geene ramp worde voor de naburen en onze nakomelingen niet dan waterplassen nalaten. Reeds voor vele jaren werd er voor de uitveening der lage veenen een octrooi vereischt, waaraan meestal de verpligting was verbonden om eenen borgtocht te stellen, dat de uitgeveende plas door dijken zoude worden ingesloten en later droog gemalen. Hieruit ontstonden de zoogenaamde consignatie- en stuivergelden, wier treurige geschiedenis te wijdloopig is voor ons kort bestek.

Is de vergunning tot het afveenen verkregen, zoo wordt het land afgestoken, totdat men op het veen komt. De bovenste laag, die boven het water nog uitsteekt, wordt er doorgaans met eene graaf of spade afgestoken, somtijds ook met den beugel afgetrokken. Deze stukken worden in den regel niet gekneet of getreden, maar terstond gedroogd en dragen dan den naam van kluiten. Onder den waterspiegel gekomen, zoo wordt het afsteken onmogelijk: men bedient zich dan van eenen beugel, met een netje aan een langen stok bevestigd, waardoor men het veen uit het water optrekt en in eene bak of vierkant schuitje werpt. Daarop wordt deze bagger van hout, wortelen en steenen gezuiverd, door elkander, gemengd even als de klei bij steenbakkerijen, en vervolgens met de voeten gekneet en getreden, waarbij een tweede arbeider de bagger door het [259] bijvoegen van water week houdt. Onder dit treden wordt zij naar eene andere plaats geworpen om te droogen, terwijl een derde arbeider de bak weder aanvult. Vooraf echter wordt die plaats eerst met stroo belegd en afgedamd, opdat de bagger niet uit elkander loopen en wegvloeijen zoude. Is nu de bagger uitgedampt, dan wordt zij met de voeten, waaraan plankjes zijn vastgemaakt, ineen gestampt, afgestoken met ijzeren spaden, opgestapeld en uitgedroogd.

Op deze wijze verkrijgt men den *trek-* of *baggerturf*, de beste soort, zoowel als de zoogenaamde *meng-* of *slag turf*, die van mindere hoedanigheid is. Van dienzelfden beugel bedient men zich ook tot het *flodderen* of ophalen van stukken turf, die los op den grond liggen, en waardoor men de slechtste soort verkrijgt. Door onweder als anderzins springen er dikwijls geheele stukken veen los van den grond en rukken groote stukken klei met zich mede. Zij zijn eigenlijk te groot om met den beugel opgehaald te worden en geven dus aanleiding tot het zoogenaamde *bonken trekken*, waardoor de *scheurturf* verkregen wordt.

Alle deze werkzaamheden zijn even als in de hooge veenen aan zekere verordeningen onderworpen. Reeds in de oude placaten vinden wij daarover belangrijke voorschriften, en nog in de laatste dagen heeft het opmaken dier reglementen onze provinciale staten veel tijd en arbeid gekost.

[verschil van de turf uit lage en hoge venen]

Wij zagen derhalve, dat de voortbrengsels der lage en hooge veenen van elkander verschillen. In de eersten toch wordt harde turf gemaakt, door de bagger stijf ineen te stampen en haar dan door te snijden en te droogen; in de laatste bereidt men meestal losse of zoogenaamde Friesche turven, die eenvoudig opgegraven en gedroogd worden. Eenige eigenaren der hooge veenen zijn evenwel op het denkbeeld gekomen, om naar het voorbeeld der lage veenen ook harden turf te maken, en hunne poging is niet onvruchtbaar [260] gebleven (1). In den regel is dit voordeeliger, doch alle hoog veen is daarvoor niet geschikt (2). Zoogenaamd geil veen, dat voor langen turf minder deugdzaam is, kan door inmenging van eenigen bolster tot goeden harden turf worden gemaakt. Men heeft deze turven beschuldigd dat hunne kolen veel spoediger uitdoofden dan van die, welke in de lage veenen werden bereid en alzoo minder geschikt waren tot huisselijk gebruik als voor stoven of strijkijzers, doch het schijnt dat dit gebrek niet van veel belang gerekend moet worden, daar zij, die aldus bereid worden, geregelden aftrek vinden. Ook schijnt dit uitdooven grootendeels te kunnen worden voorgekomen door den klijn met veenzoden te vermengen en deze aldus te laten rotten. Het inmengen van bolster wordt insgelijks als behoedmiddel tegen het verbrokkelen of uitdooven aangegeven.

De bereiding nu dezer korte of harde turven heeft op de volgende wijze plaats. De klijn wordt in een vierkanten houten bak van ongeveer 24 Groninger voeten in omtrek en 1½ voet diepte geworpen, tot eene hoogte van 1 tot 3 voeten

boven den rand, klein gehakt en getrapt, hetgeen *slatten* genoemd wordt. In het midden wordt daarop eene kom gemaakt, die vol water gegoten wordt en alles tot eene soort van brij doet overgaan. Deze brij spreidt men weder over het land uit, slaat hem plat tot eene dikte van 13 tot 16 duimen voor sponturf en van 3 duimen minder voor baggelaarturf, en laat hem in dien toestand bezakken, tot dat hij zoo vast is geworden dat hij in eene nacht niet meer dan een duim zakt, wanneer hij in de lucht gedroogd, doch met stroo tegen de sterke zon beschut wordt. Vervolgens wordt deze spreid door mannen met trippen aan de voeten overdwars getreden of getript en daarna met eene soort van hark in ruiten verdeeld. Scherpe

(1) Stemfoort behandelt deze vraag meer opzettelijk in zijn Handboek, bl. 62, en beveelt het zeer aan.

(2) *Staatscourant*, 8 Julij 1846, Bijvoegsel 19.

[161=261] steekijzers snijden het daarnaar in blokken. Voor den sponturf wordt ieder blok nog weder in 4 stukken, doch voor baggelaarturf in langwerpige vierkanten en dan weder in 3 stukken gesneden (1). Is de turf verder gedroogd, dan wordt hij opgebroken, d. i., de turven worden om den andere opgenomen, op elkander gelegd, met de natte zijde aan de lucht blootgesteld en zoo lang omgekeerd, totdat zij geheel droog zijn, wanneer zij in *vijmen* of langwerpige smalle hoopen opgestapeld en eindelijk in schuren geborgen worden. Deze bewerking heeft dus veel overeenkomst met die, waardoor in de lage veenen de turfbereiding plaats vindt. Stemfoort berekent dat deze bereiding voor den verveener zeer voordeelig is, vooral ook uit het oogpunt der belasting. De spon- of baggelaarturf der hooge veenen wordt onder de 1e soort 2e klasse gerekend en is derhalve met 6 centen en 2 opcenten de ton belast, terwijl van denzelfden turf uit de lage veenen 14 centen betaald moeten worden. Bovendien vereischt de korte turf slechts een derde van dezelfde grondstof om gelijke winst op te leveren. De stobbe van 60 tonnen korte turf kost ruim f16-- aan bewerking en grondstof, wordt voor f20.- verkocht en levert dus f4.- winst, terwijl een dagwerk steekturf van 240 tonnen f24,75 kost, voor f28,50 verkocht wordt, en dus maar f3,75 winst geeft; doch voor deze hoeveelheid steekturf was 3maal zoo veel grondstof noodig als voor den korten turf.

De boven vermelde turfbereiding is reeds lang in zwang geweest, en hoewel men op deze wijze eene zeer goede brandstof verkreeg, bleef toch haar omvang een voortdurend bezwaar voor den handel. Men was dus op middelen bedacht, om dezelfde hoeveelheid hitte gevende stof in een klei-

(1) Deze bewerking heet *streepen, riemen, flikken blokken, stikken*. Het blok sponturf is van 22½ op 21 Ned. duimen en baggelaarturf van 19 op 23 Ned. duimen.

[262] neren omvang in een te dringen. Het was vooral lord Willoughby van Eresby, die zich door de beschrijving van een werktuig tot zamenpersing der turven eenen naam verwierf. Hiermede toch wist hij de veenstof door ze uit te drukken en van water te bevrijden een derde ligter en de helft kleiner in omvang te maken. Tot het verrigten van alle deze verschillende werkzaamheden worden vele arbeiders vereischt, die in de hooge veenen terstond reeds na afloop van den graaftijd door de veeneigenaren voor het volgende jaar worden aangenomen. Dit geschiedt in Junij of Julij. De veenboer maakt dan met de gravers of ploegbazen eene overeenkomst voor de volgende lente. De ploeg arbeiders ontvangt kosteloos gereedschap en huisvesting, wanneer zij uit vreemdelingen, meestal Duitschers, bestaat, die 2 aan 2 worden geherbergd. Soms ontvangen zij ook eenig huisraad en eene fooi, doch de Nederlandsche werklieden ontvangen geene huisvesting of onderhoud, daar zij in de veenen zelve wonen.

[werkomstandigheden, lonen, ontslagen werknemers]

Een ploeg arbeiders bestaat doorgaans uit 6 tot 9 mannen, die meestal naar het volbrachte werk betaald worden. Voor het graven van een enkelen put ontvangen zij f5.- tot f9.- en een span waldijkers wordt nog minder bezoldigd. De daghuren zijn zeer laag, en laten de arme en altijd zeer afhankelijke arbeiders in een kommervollen toestand. Zij bedragen in November en van 1 Februarij tot 1 April slechts 50, van 1 April tot 1 November 60 en van 1 December tot 1 Februarij 40 centen (1). Terwijl zij van zonsopgang tot zonsondergang zwaar arbeiden moeten, wordt hun maar één uur tot schoften toegestaan, en zelfs

(1) in Pommeren, waar de ploeg gewoonlijk slechts uit 3 en soms uit 4 arbeiders bestaat, is het loon voor den besten werkman 7 of 8 groschen en voor hen, die minder werk verrigten, 5 of 6 groschen. Ook daar vereenigen zij zich tot ploegen, die gemeenschappelijk hunnen arbeid verhuren.

[263] gedurende het donkere en ongunstige weder van 1 November tot 1 April, vergt de hooge veeneigenaar 11 uren arbeid van hen. Door de hoofdcommissie, die meestal uit voorname veeneigenaren bestaat, wordt hun loon geregeld en

zooveel mogelijk gezorgd om hen volstrekt afhankelijk te maken en alle gelegenheid tot verzet of dwang tot verbetering van hunnen toestand te benemen. Zoo is het den veenboeren op boete verboden, meer loon te geven of werklieden door hooger daghuur van anderen tot zich te lokken, of ook werkvolk aan te nemen, dat aan een anderen baas iets schuldig is. Werklieden, die eens zijn weggelopen, kunnen in de eerste 2 maanden, en zij, die door den eenen baas zijn weggezonden, kunnen gedurende eene maand, bij eenen andere geen werk bekomen. Zij zijn dus geheel aan de willekeur hunner meesters overgelaten, die elkander ondersteunen in het noodlottige streven om van den arbeider zoo veel mogelijk werk voor zoo weinig mogelijk loon te vergen, daar hun gemeenschappelijk belang dit medebrenkt (1). De nabijheid der armoedige grensbewoners geeft overvloed van werklieden, bij wie zamenspanning ondenkbaar is door hunne armoede, terwijl zij tegen anderen overstaan, die wegens hun vermogen, gemeenschappelijk belang, nabuurschap en gemis van mededinging, meer dan andere ondernemers van nijverheid, de middelen tot zamenspanning in handen hebben (2). Deze en dergelijke omstandigheden moeten ons te meer verwonderen, wanneer wij ons de menschlievende uitboezemingen herinneren van sommige eigenaren van hoog veen en voorstanders hunner belangen over de arme overige arbeidende klasse, die naar hun beweren de turven door de belasting zoo duur betalen moeten (3).

(1) Men vindt hiervan een staaltje in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 2 April 1851.

(2) Zie Stemfoort, Handboek, bl. 45, 67.

(3) Ook is het opmerkenswaardig, dat die klagten thans eene geheel andere staatkundige kleur hebben dan vroeger. Zijn zij nu populair, onder

[het gebruik van verschillende maten]

[264] Als een bezwaar voor de nijverheid der veenderijen is het verschil der maten te beschouwen, die in de onderscheidene veenderijen gebruikt worden. Hij, die in deze nijverheid belang stelt en gaarne de berigten nagaat, welke daaromtrent van tijd tot tijd voorkomen, zal door deze verschillende opgaven in maat dikwijls een verkeerd of onnaauwkeurig denkbeeld zich daarvan vormen, wil hij zich niet de moeite getroosten, om door uitvoerige berekeningen alle deze opgaven naar éénen maatstaf te herleiden en aldus tot vergelijking in staat te zijn. Mij althans ging het vroeger zoo, en daarom heb ik hier ten gerijve onzer lezers eene benaderende opgave in ronde cijfers der verschillende maten doen volgen, hen evenwel, die ze juist weten willen, naar het handboek van Stemfoort verwijzende. In de hooge veenen rekent men bij stokken of roeden,

Gogel waren zij *aristokratisch*. Die toch schreef ze daaraan toe, dat graven en baronnen turfveenders en steenkolenhandelaars waren (Gogel, Memoriën, bl. 310). Hare afschaffing is ook geene nieuwe uitvinding, die wij aan de meer verlichte denkbeelden van dezen tijd te danken zouden hebben. Meermalen is zij besproken, en vooral is er in 1844 op eene herziening van de turfwet aangedrongen. De invoering der wet van 26 December 1833 werd ook hevig bestreden, maar vooral uit het oogpunt der verveeners, minder ten behoeve der arbeidende klassen. De heeren Quintus en van Swinderen hebben ze inzonderheid aangevallen. De eerste wilde de hooge veenen, wel verre van ze door »lastige formaliteiten te belemmeren, veeleer geholpen en aangemoedigd" zien. De laatste wilde eenen accijns op de brandstof niet dan in nood toelaten. Hoog veen, beweerde hij, moest altijd onbelast blijven, en de turf diende als inlandsch voortbrengsel boven de steenkolen begunstigd te worden. De klagten der hooge veenlieden in 1840 vonden vooral ondersteuning bij den heer van Heloma, die van den kwijnenden staat der veenen in de zitting van 21 December 1840 een treurig tafereel ophing. «Met iedere verhooging der belasting," zeide hij, «schiets het kwaad dieper wortels en zal eindigen met de treurige uitkomst, dat met den ondergang en het ongeluk van vele nijvere huisgezinnen een aanmerkelijk verlies van het principaal der belastingen voor de scharkist zal gepaard gaan".

[265] die onderdeelen van een dagwerk zijn. In Drenthe nu heeft de roede 14 voeten en komt ongeveer met 4½ Ned. ellen overeen. De turf is er zeer langwerpig, bijna ½ Ned. el lang en even dik als breed. Een dagwerk bevat daar 22 roeden of bijna 10,000 turven. Zijn deze droog, dan worden zij op *vuren* of hoopen gestapeld, die 19 voeten lang, 10 breed en 12 hoog zijn, en 250 tot 280 tonnen turf bevatten. Deze maat geldt voor den fabriekturf. De haardturven zijn er een weinig kleiner, en 12000 daarvan rekent men in een dagwerk te gaan. Doorgaans worden zij op driezijdige hoopen of zoogenaamde *zwillen* gestapeld, die bijna 60 tonnen inhouden. Te Assen, Smilde en Norg rekent men bij *stokken*, waarvan 40 gaan in een dagwerk, dat daar 13000 turven bevat, omdat zij er nog kleiner zijn. De *vuren* zijn er ongelijk, van ½ tot ¾ dagwerk, en die der haardturven bevatten 220 tot 280 tonnen. Te Hoogeveen, Zuidwolde, Westerbork en Beilen heeft de stok eene lengte van 8 voeten of 2½ Ned. ellen. Het dagwerk heeft er 220 tot 280 tonnen of bijna 13000 turven, die 1/3 el lang zijn. De *vuren* worden er kegelvormig opgestapeld en houden 15 tot 30 stokken. In de provincie Groningen, t. w., in de dorpen Wildervank, de Pekel 'A en Oostwedde, zijn de maten bijna dezelfde als in Drenthe. Te Marum, Zevenhuizen en de Leek is de stok van 9 voeten of bijna 3 Ned. ellen. Het dagwerk bevat er 40 stokken, 260 tot 300 tonnen of ruim 14000 turven, die zoo groot zijn als te Smilde. De gedaante der *vuren* is

ongelijk: rond, vierkant of ook wel kegelvormig.

In Friesland, in de veenderijen te Apelscha of Haulerwijk, bevat het dagwerk 40 stokken van 8 voeten en 2 2/3 Ned. ellen lengte, 250 tot 300 tonnen en ruim 13000 turven, die bijna ½ Ned. el lang zijn, terwijl de vuren daar allerlei vormen hebben.

[266] In Overijssel, dat alleen veenderijen aan de Dedems- of Hasseltervaart bezit, gebruikt men dezelfde maten als te Hoogeveen (1).

De berekening van den inhoud der turfschepen is niet zoo gemakkelijk, doch bij benadering te vinden, wanneer men de gemiddelde lengte en breedte met de hoogte vermenigvuldigt en deze uitkomst weder vermenigvuldigt met 5, wanneer de turven los, met 6, wanneer zij half los en halfvast, en met 7 of 8, wanneer zij geheel vast zijn gestort (2).

In de lage veenen zijn de maten meer gelijk. De gewone maten zijn daar de Rijnlandsche roede, de veenstok en de ton. Eene ton kan 125 turven van de slechtste soort en omstreeks 100 van de betere soorten bevatten. De veenstok houdt van 1600 tot 2400 turven.

Wij zagen derhalve uit de vermelding van alle deze werkzaamheden, waartoe de turfgraverij aanleiding geeft, welk een gewigtige tak der nijverheid onze veenderijen uitmaken, wanneer wij ons het aantal werklieden herinneren, die op deze wijze levensonderhoud zich kunnen verschaffen, en wier toestand indedaad zeer welvarend kon zijn, indien de vermogende veeneigenaren met een weinig minder inkomsten zich tevreden stelden, indien zij, in plaats van zich onderling te verstaan tot het bedingen van een zoo laag mogelijk loon, zich liever vereenigen wilden tot verbetering van het lot diergenen, aan wier moeite en zwaren arbeid

(1) In Duitschland rekent men ook bij *Tagewerke*, maar onderscheidt daar een *Tagewerk im Grunde*, en een *Tagewerk über die Erde*. Het eerste bevat de nog af te graven hoeveelheid veen, en het tweede de reeds afgestoken turven. Het dagwerk in den grond is in grasland bijna 100 voeten lang, 6 breed en 4 diep, in de moeras 50 voeten lang, 10 breed en 5 diep.

(2) Verg. Stemfoort, *Handboek*, bl. 40 tot 44.

[267] zij hunne eigene rijkdommen grootendeels verschuldigd zijn.

Maar ook nadat het afgraven van het veen is geschied, wordt dit een zeer gewigtig voorwerp van handel. Het vervoer van den turf geeft aan honderden brood, en de handel in turf geeft voor den kleinhandelaar een ruim vertier.

De meeste turf in de hooge veenen wordt reeds aan de schippers bij het dagwerk of vuur van 225 tot 300 tonnen verkocht, zoodat deze schippers tweeërlei nijverheid uitoefenen. Zij zijn voerlieden en handelaren te gelijk. De marktpramen worden te Zwartsluis meestal gerekend 450 tonnen gestorten of 500 tonnen gestouwden turf te kunnen inhouden, en bevatten dus bijna 2 vuren. Moeijelijk is het met eenige juistheid de waarde te berekenen, die aldus jaarlijks uit de veenderijen wordt afgeleverd, daar de prijzen der turven zeer verschillend zijn naar hun bestek en deugdzaamheid. De graauwe turf kan van f8.- tot f20.30, de zwarte van f16. - tot f25.- de goede zwarte scherpe van f25. - tot f30.- en de beste blaauwe, zware, kolige van f30.- tot f45.- bedragen. Zwarte scherpe en andere goede soorten, zoo voor fabrieken als haardbrand geschikt, kosten aan de turfmarkt f65. - tot f100.- de gewone marktpraam, wanneer zij voor rekening van den vervoerder worden aangevoerd, en hieruit kan men over het gewigt van dezen handel oordeelen, wanneer men het aantal pramen nagaat, dat aldus jaarlijks uit de hooge veenen wordt verzonden.

De turven der lage veenen worden met kleine schepen of zoogenaamde bokken verzonden. Zij worden bij de 1000, de ton of Rijnlandsche roede afgeleverd, en de vervoerkosten verschillen aanmerkelijk naar mate van den afstand der plaats, waarheen zij worden gezonden. Eene groote markt is natuurlijk voor de lage veenen het nabij gelegen Amsterdam, doch zij worden ook naar Rotterdam, 's Hage, Leyden, Delft en zelfs naar Zeeland, Noord-Brabant en Gelderland heengezonden. Van Mydrecht en Wilnis naar

[268] Amsterdam bedraagt de vracht voor de ton slechts 5 of 6 centen, doch voor ver afgelegen plaatsen 10 of 12 centen. De prijzen worden meestal naar Rijnlandsche roeden berekend en verschillen naar mate van de deugdzaamheid. De gemiddelde prijs der slechte soorten is f3.30, de middelste f3.60, en de beste soort kost gemiddeld f4.25 de Rijnlandsche roede. In Mydrecht en Vinkeveen evenwel wordt er van de beste soort weinig meer afgeleverd. Wat de meerdere nabijheid der groote steden aangaat, hebben de lage veenen boven de hooge een voorregt, dat echter door de voor haar ongunstige en onbillijke belasting wordt verminderd.

[Duitse naburen]

Niet onbelangrijk is het hierbij een oog te slaan op de wijze, waarop die handel door onze Duitse naburen wordt gedreven. Van onze landgenooten hadden zij geleerd, hoe voordeelig die handel was, en toen nu OostFriesland aan Pruissen kwam, legde de regering hier veenderijen aan. Om den inlandschen turf te bevoordeelen, hief men eene belasting van 3 guldens het last; doch deze aanmoediging der regering werd onnoodig, omdat de duurte van het hout het gebruik der turven deed toenemen. Meestal geschiedt die handel door schippers die den turf van de veeneigenaars of

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

pachters koopen en ze in de groote steden weder verkoopen. De prijs regelt zich daar meestal naar de gestrengheid van den winter en de hoeveelheid, die daarvan wordt afgegraven. Veelal wordt zij ook aan opkoopeis afgeleverd, die met de eigenaren of pachters eene overeenkomst hebben gesloten over de levering en de vracht, en deze verschilt natuurlijk veel naar dat hij met schepen of wagens wordt vervoerd. In Brandenburg wordt hij gewoonlijk bij hoopen van 240 korven of 4000 stuks verkocht, en de prijs van iederen hoop is doorgaans 9 of 10 Pruissische daalders, zonder de vervoerkosten naar huis. In Hannover maar vooral in Oostvriesland drijven de veenlieden handel voor hunne rekening met eigene [269] schepen, en hij die een eigen huis en geheel schip met de middelen om eenen ploeg werklieden te voeden bezit, wordt voor een welgesteld man gehouden, daar hij zijne arbeiders tot in den herfst krediet moet geven. Na afloop der nijverheid en aflevering der turven toch ontvangt hij eerst den prijs daarvoor.

Wij zullen het niet wagen ons intelaten met eene berekening van den mogelijken of waarschijnlijken winst der veenlieden, doch uit de voorafgaande bijzonderheden, de groote vermogens van vele veeneigenaren, vooral in de hooge veenen, hunne gunstige ligging voor den afzet hunner voortbrengselen, en de kooprijzen, die zij voor de veengronden besteden willen, zoodra zij de vergunning tot uitveening hebben verkregen, kan men besluiten dat hunne nijverheid met groot voordeel gedreven wordt en daarom ook onze eerste belangstelling verdient. Wel is waar dat aanhoudend klagten door de eigenaren der hooge veenen worden aangeheven, doch een oud Hollandsch spreekwoord zegt dat de pogchers geen brood, en de klagers geen nood hebben.

Zoo klaagt men in de hooge veenen dat er onder de veenlieden te weinig eenstemmigheid is en daardoor de markt bedorven wordt. Den kooprijzen wil men vastgesteld zien en houdt dit voor mogelijk, want ofschoon nat weder de prijzen doet stijgen en droog weder die doet afnemen, zoo is in den regel slechts een derde gedeelte van den tijd als ongunstig voor de afveenderij te beschouwen.

Den jaarlijkschen marktprijs willen de eigenaars der hooge veenen zien vastgesteld, ten einde de mededinging der kleinere veenbazen voor te komen, en tevens wenschen zij het aanleggen van eene algemeene stapelplaats, op het voorbeeld van Smilde, Assen, Norg en Hoogeveen, die reeds te Zwartsluis eene zoodanige stapelplaats onder het bestuur van turfmakelaars hebben opgericht. Tegen de kleine veenbazen, die zich door schulden bezwaard zien, trekken de groote eigenaren te velde en beschuldigen hen [270] van de markt te bederven voor den wezenlijken veenman, die met eigene kapitalen werkt, daar die kleine bazen de veengronden onder verband van hypotheek aankopen, en later den turf tegen eiken prijs afzetten, wanneer zij door den geldschietter tot betaling der rente worden gedwongen.

Ons komt het evenwel voor dat deze klagt ongegrond is. Weinige takken van nijverheid toch hebben minder van de mededinging te lijden dan die der veenderijen, omdat alle mededinging van vreemden door het kostbare vervoer is afgesneden, en die der kleine veeneigenaren al zeer gering te achten is, wanneer deze met geleende kapitalen, waarvan zij hooge renten betalen, moeten wedijveren met vermogende lieden.

Kan de kleine veenman uit hetgeen zijne nijverheid meer dan de verschuldigde renten oplevert, een bestaan vinden, hoe groot moet dan de winst van den grooten veeneigenaar niet zijn, die geene renten behoeft te betalen; en gaat de kleine veenbaas op deze wijze terug, kan zijne nijverheid hem niet langer voordeel opleveren, zoo is het nadeel, dat hij den grooten veeneigenaar kan toebrengen, van zeer korten duur. Welligt zal men aanvoeren dat telkens nieuwen het beproeven; doch het is niet waarschijnlijk dat er lang geldschietters zullen gevonden worden, wanneer voor hunne kapitalen zoo weinig zekerheid bestaat.

Van meer belang is de mededinging, die er noodwendig tusschen de hooge en lage veenen plaats zoude hebben, wanneer de laatsten niet zeer onbillijk ten behoeve der eersten door de belasting werden gedrukt, een maatregel, die geenszins kan gerechtvaardigd worden door het betoog, dat de nijverheid der hooge veenen zooveel nuttiger is dan die der lage, omdat gene landerijen en deze waterplassen voortbrengt. Bij een goed beheer toch ligt de waarborg voor het behoud der landerijen in de zoogenaamde consignatiegelden, die in de lage veenderijen [271] voor het droogmaken moeten betaald worden. Achtten wij ons dus vroeger genoopt de geheele afschaffing der belasting op den turf af te raden, evenzeer achten wij ons nu verplicht de belangen der lage veenderijen inzonderheid te verdedigen. Deze toch zijn het, die ten onregte door de bestaande belastingwet worden te kort gedaan, en regtmatig zijn hare eischen tot opheffing eener wet, die den eenen burger willekeurig boven den anderen bevoorregt, door hem een geschenk toetekennen. Zeer gegrond waren de klagten der lage veenlieden, en velen erkenden zelfs, dat zij reeds te vreden zouden geweest zijn, wanneer hun terstond slechts gelijkstelling met de hooge veeneigenaren was toegekend, terwijl deze daarentegen zelfs met de geheele afschaffing naauwelijks te vreden, niet gearzeld hebben te beweerden, dat hunne nijverheid alleen door de vrijstelling bevoorregt moest worworden. In de lage veenderijen zijn het ook minder de vermogende veeneigenaren, die klagen en hunne minder vermogende ambtbroeders beschuldigen van de markt te bederven. Hier zijn het vooral de kleine veenlieden, wier bestaan indedaad door de belasting eenigzins wordt gedrukt, daar zij meestal slechter turf veenen,

en deze naar evenredigheid hooger belast is.

Meermalen reeds hebben wij in den loop dezer beschouwing op den bloei der veenderijen, inzonderheid op dien der hooge gewezen. Geen onpartijdige kan dien ontkennen en evenwel hoorden wij in de laatste jaren aanhoudend klagten aanheffen over teruggang en kwijning, niettegenstaande dat het aantal voortgebrachte turven aanhoudend toenam. Het was vooral de belasting, die als oorzaak van dien teruggang werd opgegeven, wier drukking als moordend voor deze nijverheid werd afgeschilderd. Vroeger dacht men aan hare afschaffing alleen in het belang der verveeners, daar de verbruikers haren druk niet [272] gevoelden, later heeft men die ook vooral in het belang der verbruikers voorgesteld, nadat het verligten der arbeidende klassen eene algemeene leuze was geworden (1).

[opheffing der armoede, verzachting van leed]

De opheffing der armoede, de verzachting van het leed der lagere klassen, ziedaar den wensch, die sedert lang elke regtgeaarde regeering moet bezighouden en door elken waren menschevriend gekoesterd wordt. Onderscheidene middelen werden sedert jaren daartoe uitgedacht en veelvuldig besproken, en tegenwoordig meende men vooral in de afschaffing der accijnsen de oplossing van dit vraagstuk grootendeels gelegen te zien. Teregt zag men in de invoering dier accijnsen, waardoor de prijzen der levensmiddelen doorgaans stijgen, een noodlottig middel tot voorziening der staatsbehoeften voor de arbeidende klasse, en meende nu door hunne afschaffing den vorigen toestand te kunnen herstellen. Hoogst wenschelijk zoude men deze indedaad moeten beschouwen, wanneer daarvoor geene drukkende belastingen in de plaats werden ingevoerd, wanneer men de overtuiging koesteren konde, dat het op deze wijze voor den arbeider ruimer geworden loon door hem tot zijn nut werd aangewend, en men verzekerd was dat de afschaffing van den accijns den prijs der behoeften aanzienlijk zoude verminderen. Over de mogelijkheid of waarschijnlijkheid der beide eerste punten behoeven wij thans niet te handelen, doch het was vooral het laatste,

(1) In een afzonderlijk stukje over het afschaffen van den turf accijns, bij J. G. Broese te Utrecht in 1851 uitgekomen, heb ik getracht mijne landgenooten van het ongegronde der laatste meening te overtuigen, hopende dat men mij zoude wederleggen, indien ik dwaalde, door op daadzaken te wijzen, die mij onbekend of door mij verzuimd waren. Ik werd echter hierin teleurgesteld, daar men zich grootendeels bepaalde met in algemeene beschouwingen mijne in een ander boekje ontwikkelde stelling over het gevaarlijke eener onvoorzigtige afschaffing der accijnsen te bestrijden.

[273] welks onwaarschijnlijkheid wij vooral met betrekking tot den turfaccijns meenden te moeten betwijfelen.

[prijsbepaling]

Uitvoeriger is deze vraag door ons vroeger beantwoord, weshalve eene korte herinnering hier voldoende schijnt.

Welke zaken toch regelen den prijs der voorwerpen? Hun natuurlijke prijs hangt af van de opoffering der voortbrenging, waartoe arbeid en kapitaal vereischt worden. Bij den arbeid komt zijne hoeveelheid en hoedanigheid, bij het kapitaal zijne hoegrootheid, de tijd van het gebruik, en het gevaar dat het loopt, in aanmerking, en het is duidelijk, dat eene nijverheid, wier voortbrengselen de noodige opoffering van kapitaal en arbeid in waarde niet overtreffen, allengs zal ophouden gedreven te worden.

Alle prijzen zijn echter niet natuurlijk: de staathuishoudkundige wetenschap spreekt ook van een alleenhandelsprijs en een voorregtprijs. De eerste wordt bedongen, wanneer men alleen in staat is zekere voorwerpen te te leveren, zoodat geen ander hierin kan mededingen, de tweede, wanneer men met minder opoffering voortbrengselen kan leveren, die anders meer opoffering kosten, zoo als b. v. door eigenaardige deugd van den grond, nabijheid eener marktplaats, betere middelen van vervoer of toename der bevolking eener naburige stad, die het aantal verbruikers doet toenemen. Op de markt vraagt men niet naar de opoffering der voortbrenging. Daar regelt zich de prijs naar de navraag of het aanbod der voortbrengselen, en toch heeft die opoffering invloed daarop. Zoodra toch de navraag het aanbod veel overtreft, de prijzen en dus ook de winsten verhoogt, wordt het aanbod door de mededinging vermeerderd; en wanneer daarentegen het aanbod te ruim is voor de navraag, de prijs en dus ook de winst verlaagt, wordt de voortbrenging gestaakt of verminderd, tot dat de prijs de opoffering weder vergoede.

[274] Behalve de deugd der voorwerpen komen twee zaken evenwel bij den prijs der voorwerpen hier vooral nog in aanmerking, t. w. hunne onmisbaarheid en bederf. Onmisbare toch kunnen somtijds in korten tijd aanzienlijk stijgen, ontbeerlijke zelden, en zij, die aan bederf onderhevig zijn moeten dikwijls tegen eiken prijs worden afgezet, terwijl zij, die langer bewaard kunnen worden, eene betere markt kunnen afwachten. Onmisbaar zijn onze turven niet, want ofschoon zij in onze gure luchtstreek voor onze landgenooten een waren schat opleveren, zoude bij hun gemis de nabijheid van het in steenkolen zoo rijke België en Engeland ons waarborgen tegen het gebrek aan brandstoffen. Evenmin zijn zij spoedig aan bederf onderhevig, doch het bewaren is wegens den grooten omvang kostbaar en nadeelig. Hunne hoeveelheid en hoedanigheid is meer onderworpen aan den wil der voortbrengers dan bij vele andere geschenken

der natuur, en dus zullen turven noch als onmisbare voorwerpen ligtelijk een zeer hoogen prijs opbrengen, noch ook tegen elken prijs verkocht worden, zoo als zaken, die aan een spoedig bederf blootstaan.

Op de markt, zeiden wij boven, streven de voortbrengselen steeds naar hunnen natuurlijken prijs, zoolang namelijk de vrije mededinging niet is uitgesloten. Deze toch is hierbij volstrekt noodig. Anders is de marktprijs afhankelijk van den wil der voortbrengers, die het aanbod regelen en voor hunne voortbrengselen eenen prijs bepalen, wetende dat de ongelukkige verbruiker alle genot derft, zoo hij niet tot hen de toevlugt neemt.

Hoe is het nu hieromtrent met onze turven?

Ook voor de prijzen onzer turven bestaat er eene mededinging, ten eerste met andere brandstoffen, en ten tweede tusschen de voortbrengers, de veenlieden onderling.

De voornaamste mededinging is die van steenkolen, daar het hout meestal duur en minder geschikt is, en de bui- [275] tenlandsche turf wegens het door zijnen omvang zoo kostbare vervoer met den onzen niet wedijveren kan.

Door haren minderen omvang en het daardoor gemakkelijke vervoer zijn de steenkolen de meest algemeene brandstof. Haar prijs oefent dus noodwendig invloed op de anderen uit, en dwingt de minder geschikte soorten onder haren prijs te blijven. De grens voor den prijs onzer turven ligt alzoo in dien der steenkolen, die in de meeste opzigten boven hen de voorkeur verdienen; maar hij behoeft ook niet zoo laag te zijn, dat hij alleen de kosten der voortbrenging bestrijdt. Zoolang eene hoeveelheid turf goedkooper is dan eene hoeveelheid steenkolen, die dezelfde diensten bewijst, behoudt de eerste de voorkeur, al is haar prijs dan ook veel hooger dan hij behoeft, om den voortbrenger zijne opoffering van arbeid en kapitaal te vergoeden. (1)

De mindere omvang doet aan steenkolen voor stoomboten en stoomwagens, de zindelijkheid aan turf voor huisselijk gebruik en eenige fabrieken als kalkfabrieken de voorkeur geven. Evenwel is de hoeveelheid warmte, welke door de brandstof wordt verschaft de meest doorgaande maatstaf voor haren prijs; en dan blijkt het volgens de opgaven van den hoogleeraar G. J. Mulder, dat de turf in maat genomen naauwelijks een vierde gedeelte van het brandbare en hitte ontwikkelende vermogen, en in gewigt genomen, slechts de waarde van ruim de helft der minste Engelsche steenkolensoort bezit, terwijl hij ook nog dit nadeel heeft, dat door den grooteren omvang het heetste punt van het vuur verwijderd wordt van het voorwerp,

(1) Het valt niet te ontkennen dat het hitte gevende vermogen niet alleen den prijs der brandstof regelt, en dus behoeft eene hoeveelheid turf niet juist evenveel te kosten als eene hoeveelheid steenkolen, die evenveel warmte geeft.

[276] dat men verhitten wil, in de rede van dien grooteren omvang (1).

Waren dus alle veenen in handen van éénen eigenaar, zoodat er geene onderlinge mededinging der verschillende voortbrengers bestond, dan kon die enkele eigenaar een veel hooger prijs bedingen voor zijn fabrikaat dan hij daarvoor aan arbeid of kapitaal had opgeofferd, zoolang hij slechts onder den prijs der steenkolen bleef. Eene belasting op zijn voortbrengsel zoude alsdan den prijs niet kunnen verhoogen, en zijne winst zoude kunnen bestaan in den prijs eener hoeveelheid steenkolen van gelijke waarde als brandstof, verminderd met de opoffering aan kapitaal, arbeid en belasting. Hetzelfde heeft plaats, wanneer de veeneigenaren zich onderling verstaan en dus handelen alsof zij één belang hadden. (2)

Maar alle de veenderijen zijn niet in handen van eenen eigenaar. Zij behooren aan verschillende personen, die met elkander moeten wedijveren om hunne voortbrengselen aan de verbruikers te kunnen afzetten. Schijnbaar is dit zoo, doch indedaad is die mededinging voor hen zoo groot niet als zij schijnt. Die der lage veenderijen met de hooge wordt grootendeels belemmerd door de hogere belasting, waarmede de lage ten onregte belast zijn, en die der hooge veenderijen onderling kan gelijk wij vroeger aantoonde meestal worden voorgekomen, wanneer de voornaamste veeneigenaren zich onderling verstaan willen. Eene verstandhouding nu is niet ondenkbaar, wanneer wij nagaan, dat zij die meer zijn afgelegd, steeds belang hebben bij de welvaart van hen, die reeds aan de snede zijn, en het aantal der genen, die reeds zoover gevorderd zijn, niet zeer groot is; terwijl de mededinging der arme

(1) *Algemeene Konst- en Letterbode*. 1838. bl. 440.

(2) Natuurlijk wordt de toestand der veeneigenaren nog gunstiger, zoodra ook van de steenkolen accijnsen worden geheven. Vermindering van den steenkolenaccijns kan den prijs der turven doen dalen.

[277] kleine veeneigenaren hen weinig zal schaden, daar de nijverheid van dezen onder zoo ongunstige omstandigheden wordt gedreven. (1)

Staat dus de mindere opoffering, die bij de lage veenen noodig is, niet gelijk met de hogere belasting, die zij moeten betalen, dan zijn het de hooge, die een voorregtsprijs genieten.

Uit alle deze beschouwingen volgt, dat de belasting (2) niet op den verbruiker, maar op den voortbrenger drukt, dat

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

zij den prijs der levensbehoefden niet noodwendig verhoogt, maar beschouwd moet worden als een nadeel voor de nijverheid, omdat de staat hierdoor geene aanspraak maakt op een gedeelte van de inkomsten van alle burgers, maar een gedeelte van de winst der veeneigenaren zich toeëigent. (3)

(1) Stemfoort, die geheel in het belang der hooge veeneigenaren schreef, zegt hieromtrent: »Wel is waar kunnen de veensaisoenen hier (bij het vaststellen der prijzen) van invloed zijn, daar bij natte tijden de prijzen rijzen en bij buitengewone droogte dalen, eene omstandigheid, die tusschen beide kan treden, maar niet van genoegzaam gewigt is, om den prijs zoo aanmerkelijk, als soms plaats heeft te doen rijzen of dalen. Integendeel, de ervaring heeft aangetoond, dat in een tijdvak van tien jaren, het derde gedeelte daarvan voor min goede veensaisoenen kan worden genomen, en vele kundige veenlieden hebben mij uit hunne boeken het bewijs geleverd, dat deze stelling ook op vroegere tijden kan worden toegepast: weshalve het vaststellen van een jaarlijkschen koopprijs, niet geheel onmogelijk is." (*Handboek*, bl. 91).

(2) De rijksbelasting namelijk.

(3) Wij behoeven ons echter met geene beschouwingen over het onzekere eener beduidende prijsvermindering tevreden te stellen, daar wij uit de geschiedenis kunnen bewijzen, dat men zich bedriegt, wanneer men van de afschaffing van den turfaccijns altijd lagere prijzen der turven verwacht. In den tijd van Gogel is het beproefd, maar vruchteloos. In zijne *Memoriën en Correspondentiën* schrijft hij: »De ondervinding had geleerd, dat de afgeschafte belastingen of ook verminderingen zelden den eigenlijken lastbetaalder te goed kwamen. Toen de impost van vijf en een halve stuiver van elke gulden op het brandhout in Holland gehe-

[278] Zelve hebben de veeneigenaren dit vroeger erkend. In een adres van drie en veertig verveeners uit de gemeente Hoogeveen (1), van het jaar 1841, leest men: »De belasting op den turf is slechts in naam drukkende op den consumateur, doch in werkelijkheid eene belasting op den veenman. Vóór de invoering dezer belasting was de prijs van den turf niet slechts gelijk aan den tegenwoordigen, maar dezelve was meestal hooger, en daardoor de winst van den veenman ook. Nu zal men zeggen, dat niets natuurlijker is, dan dat de verveener den prijs verhoogde. Maar dit is niet uitvoerbaar, omdat de turf met andere brandstoffen, steenkool, hout, spaanders, heidenschalen enz. moet concurreren. In denzelfden geest had de heer van Heloma in de zitting der Staten Generaal van 21 December 1840 gesproken. »De belasting," zeide hij, »drukt alle veenlieden, in stede van den consumateur, die aan den veenman voor den aan hem afgeleverden turf weinig meer betaalt, dan vroeger vóór het bestaan der wet, althans in geenen deele gelijk staande met het bedrag van den accijns (2). Zelve beweerden zij derhalve dat de prijs van den turf niet door de opoffering der voortbrenging, maar door andere zaken geregeld werd, en dat het voor hen zoo voordeelig zoude wezen, indien de

ven, wierd afgeschaft, zoude de gebruiker lagere prijzen hebben verwacht. Maar het tegendeel gebeurde en in plaats van lager markt rees de prijs, en het oogmerk des wetgevers om het gebruik van inlandsch brandhout aan te moedigen, wierd niet bereikt. In 1815 betaalde ik voor de beste lange turf acht stuivers tot gebruik mijner fabriek en in 1848 tien, en zulks na vermindering van den impost" (bl. 89). Verder lezen wij: »Het is niet genoeg gekend, de verligting op den langen turf is nn niet meer een voordeel voor de fabrikanten, neen, de veen eigenaren hebben het zich zelve toegekend; de fabrieken betalen thans hooger prijzen als voorheen." Bl. 178.

(1) *Staatscourant* 1 April.

(2) *Staatscourant* 10 Januarij 1841.

[279] belasting werd afgeschaft. Aan deze uitspraak van een zoo groot aantal nijvere lieden, die beter dan iemand de belangen der verveeners konden berekenen, kan men natuurlijk veel waarde hechten, daar zij toch geene reden hadden, om als hun belang te doen voorkomen, hetgeen vooral voor anderen nuttig had kunnen zijn. (1)

(1) De geschiedenis der adressen, die vooral na 1841 werden ingezonden, nadat de bezwaren over de tonning der turven zoo ongunstig waren opgenomen, is niet onbelangrijk. Uitvoerig worden zij ons door de *Staatscourant* medegedeeld, waaruit wij de gewigtigste zullen vermelden. Nadat bet ontwerp van wet van 29 October 1833 gewijzigd en den 27 December ook door de eerste kamer was aangenomen, nadat door de wet van 20 December 1839 (*) het onderscheid tusschen hooge en lage veenen bepaald, en de door de wet van 26 December 1833 toegestane ½ ? vrijdom (†) aan tachtig fabrieken door eene latere van 22 December 1835 (§) tot dertien andere fabrieken uitgestrekt was, hief de Heer van Heloma den 21 December 1841 zijne klagten aan over het kwijnen der veenen (**). In de zitting van 26 Maart 1841 kwamen daarop adressen in van drie en veertig veenlieden uit Friesland, die bezwaren hadden legen den vrijdom aan de fabrieken verleend (††) en van

(*) *Staatsblad* N°. 56.

(†) Drie en negentig soorten van fabrieken gebruikten alzoo den steekturf met voordeel. Men vindt ze opgenoemd bij Stemfoort, *Handboek*, bl. 80. Over het gebruik van turf voor stoomwerktuigen, zie men de *Konst- en Letterbode* van 1838, bl. 51. De heer Röntgen, directeur der Nederlandsche stoombootmaatschappij, oordeelde niet ongunstig over het gebruik van turf bij stoomwerktuigen. Over het zamenpersen der veenstof om hare bruikbaarheid als turf te verbeteren, vergelijkte men A. C. W. Staring, *Vriend des Vaderlands*, 1837, bl. 71.

(§) *Staatsblad* K°. 38.

(**) *Staatscouranten* 29 October, 24, 30 December 1833 en 16 Januarij 1841.

(††) Hun verlangen was: »dat er wel eene geringe belasting op den turf blijve beslaan, maar geen vrijdom in het voordeel der fabrieken, welke als, volgens hun voorgeven, ongelijk werkende, den eenen veenman rijk en den anderen arm zoude maken," *Staatscourant* 1 April 1841.

[280] Op deze gronden derhalve hebben wij gemeend den turfaccijns als eene belasting op de nijverheid te moeten

Nog drie en veertig verveeners uit Hoogeveen, die en tegen het uitvoeren, en tegen het beginsel der wet zelve opkwamen. Den 13 Mei 1842 werd er een verzoekschrift ingediend door den heer H. Waldus, te Smilde, die den accijns bestreed uit een staathuishoudkundig oogpunt, als schadelijk voor de hooge veenen, wier ontginning zoo veel meer welvaart gaf (†). De zitting van 29 November 1842 ontving een adres van de heeren C. W. Kymmel en twee en veertig verveeners te Smilde, die de afschaffing verlangden, vooral ook omdat de accijns de binnenlandsche nijverheid nederdrukte en de buitenlandsche beschermdde (§). Die van 7 Februarij 1843 hoorde een verzoekschrift, bij monde van den heer Scheers van Harencarspel, van den heer B. Pool en acht veenlieden, die ook de geheele afschaffing wilden (**). Spoedig daarop, den 14 Februarij, kwamen de heer S. G. de Vries en negen en zestig verveeners tegen de taxatie en tonning op, waaromtrent de heer Bruce verklaarde, dat de zaak geheel en al tot het gebied des gewonen regters, en niet tot de bevoegdheid der wetgevende magt behoorde (††). In het volgende jaar vonden de ingediende klagten meer ondersteuning. Het verzoekschrift van de heeren H. Walda, H. de Boom en G. Moes, verveeners te Smilde, die eene verlichting van den turfaccijns verlangden, om hem meer evenredig aan de belasting der steenkolen te maken, in de zitting van 19 Junij 1844 ingediend, vond meer bijval. De herziening der turfwet werd vooral door de heeren van Goltstein, Tresling, van Rechteren en Kniphorst voorgestaan (§§). De wet bleef evenwel, en in de zitting van 19 December 1845 kwam er weder een verzoekschrift in, t. w. van de heeren J. G. Deuling, L. Offereins en W. J. Vennik, enz., te Smilde, die afschaffing van den

(*) *Staatscourant*, t. a. p.

(†) *Staatscourant*, 17 Mei 1842.

(§) *Staatscourant*, 1 December 1842.

(**) *Staatscourant*, 9 Februarij 1843.

(††) *Staatscourant*, 18 Februarij 1843.

(§§) *Staatscourant*, 21 Junij 1844,

[281] beschouwen; en daarom ook op afschaffing niet te mogen aanbevelen aan hen, die het geluk onzer mindere klassen door prijsvermindering harer behoeften wenschten te bevorderen; maar op dezelfde gronden zouden wij tevens voor zijne afschaffing pleiten, wanneer het de vraag gold om onze nijverheid van alle banden te ontheffen. Niets toch is wenschelijker, dan wanneer de voordeden van den arbeid onverminderd in de kassen der

accijns verlangden (*), doch vruchteloos. Eindelijk verscheen er tot veler verwondering in de zitting van 16 December 1850, met zeven andere verzoekschriften, die de afschaffing aanraadden, ook één uit de gemeen-Hoogeveen, dat het behoud van den accijns voorstond. Hierin toch werd door den heer K. Robaerd en veertien andere verveeners gezegd, «dat de wet, houdende eenen accijns op den turf, van hare invoering af, aanleiding tot groote moeilijkheden heeft gegeven, dat bij menigvuldige adressen hare afschaffing is verzocht, en deze zelfs door de Regering is toegezegd, doch dat een bepaald onderzoek en rijpe overweging de adressanten hebben doen zien, dat hel wenschelijk en zelfs nuttig is, dal die wet worde behouden, doch gewijzigd en van hare gebreken gezuiverd. Als zoovele gronden voor hun gevoelen voeren de adressanten aan, dat bij te veel uitbreiding van de korte of sponturf-baggerijen, vele vruchtbare weiden en andere gronden in modderpoelen zullen worden herschapen, en de opbrengst der grondbelasting daardoor zal verminderen; dat dit product van hooge veenen, zonder den accijns, door den korten of sponturf zal worden verdrongen, dat deze laatste omstandigheid eene vermindering van landontginning, benadeeling der schatkist en vermeerdering van pauperisme zal ten gevolge hebben, weshalve de adressanten verzoeken, dat de accijns op den turf blijve behouden, doch dat de daartoe betrekkelijke wet worde herzien en van hare gebreken gezuiverd (†). "

(*) *Staatscourant*, 20 December 1845. Mr P. van der Veen wilde een verzoekschrift indienen, waarop zelfs twee honderd zeven en negentig veeneigenaars hadden geteekend. Zij beweerden, dat zij op de slechtste soort f9. – per dagwerk schade leden. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 2 Maart 1849).

(†) *Bijblad van de Nederlandsche Staatscourant* 1850 – 1851, bl. 292.

[282] voortbrengers mogen vloeijen, wanneer de nijvere man zijne moeite zoo hoog mogelijk beloond ziet. Dit geeft veerkracht, dit geeft leven aan een volk. Gelukkig het land, waar de regeering door de wijsheid harer voorgangers in staat is alle belemmeringen van landbouw, handel of fabrieken weg te nemen. Maar is onze regeering daartoe wel in staat of ziet zij zich helaas gedrongen door de hoog geklommen behoeften ook tot die bronnen van inkomsten de toevlugt te nemen, welke zij niet dan noode zoude aanspreken? De beantwoording dier vraag ligt buiten ons

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

tegenwoordig bestek; maar aangenomen, dat het tot nog toe onmogelijk is alle banden der nijverheid op te heffen, zoo worden wij gedwongen tot een onderzoek naar die takken, wier bloei door de aanspraken der regeering niet vernietigd wordt, en die dus beter dan andere hare bijdragen tot ondersteuning van den staat kunnen leveren. Passen wij dit nu toe op de nijverheid onzer veenderijen en vragen wij of haar bloei door de belasting met ondergang bedreigd wordt of niet?

Ontkennend meenen wij dit te moeten beantwoorden: want al is het waar, dat de bestaande belasting hare voordeelen vermindert, zien wij sedert hare invoering, gelijk wij boven aantoonde, den bloei niet alleen niet afgenomen maar zelfs aangewakkerd. Werden er in Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe van 1814 tot 1822, en dus vóór die invoering slechts ruim 10 millioenen tonnen turf afgeleverd, in 1824, het jaar na de invoering, was dit getal reeds tot bijna 13 millioenen, en onder de voortdurende drukking dier vreeselijke belasting, die den verveener tot «aan den rand des verderfs " (1) doet naderen, in den korten tijd van zeven jaren in 1840 reeds tot boven de 19 millioenen tonnen turf geklommen.

(1) *Handelsblad*, 14 Februarij 1840.

[283] Den bloei der lage veenen zouden wij minder volmondig durven verdedigen. Wel is waar, dat velen hieraan niet alleen hun bestaan maar zelfs nog aanzienlijke vermogens te danken hebben, maar op vele plaatsen vertoont zich eenige teruggang en armoede. Vooral is dit het geval met die veenderijen, die de mindere turf opleveren, zoo als Mydrecht, Wilnis en Vinkeveen. Naar evenredigheid toch is de slechte en flodderturf hooger dan de beste turf belast (1). De lage veenlieden schrijven dit toe aan den door de regeering gebruikten maatstaf voor de belasting, waartoe de ton gebezigd wordt. Eene ton is veel spoediger met slechte gevuld, en dit verschil is zelfs aanzienlijk, zoodat zij berekenen dat eene hoeveelheid slechte turf 8 tonnen gemeten uitleverd, wanneer dezelfde hoeveelheid beste turf slechts 7 tonnen zoude vullen. (2)

Deze onbillijkheid is de ondergang der kleine veenlieden in de genoemde veenderijen, die meestal slechten turf veenen doch werkt voordeelig voor die van Kortenhoef, Loosdrecht en Ankeveen, die de beste turven kunnen vervaardigen.

Op deze gronden wordt door de kleine veenlieden en hen, die slechten turf bewerken, aangedrongen op eenen verbeterden maatstaf voor de belasting, en de roede als zoodanig door hen aangewezen.

In den laatsten tijd, toen de geheele afschaffing der

(1) Verg. L G Bougius, *Gedachten over de Accijnsen en de Directe Belastingen, en over eene Belasting op de Inkomsten*, Utrecht 1848. bl, 69.

(2) Op deze wijze is eene hoeveelheid slechte turf met f1.12. (14 cents de ton) en eene gelijke hoeveelheid betere turf slechts met f0.93 belast. In den nieuwen polder onder Amsterdam rekent men dat van de Rijnlandsche roede roede stellig f0.40 minder belasting wordt betaald dan te Mydrecht en de turf daar echter f1.50 de Rijnlandsche roede meer opbrengt,

[284] brandstofbelasting ter sprake is gekomen, hebben de lage veenlieden ook zeer daarop aangedrongen, omdat zij daarin met reden een gewigtig voordeel zagen voor hunne nijverheid. Over het algemeen waren zij in hunne eischen bescheidener dan de eigenaren der hooge veenen: want ofchoon zij de geheele afschaffing als voordeelijker beschouwden, werd ons door velen verzekerd, dat zij door de gelijkstelling met de hooge veenderijen zeer wel te bevredigen waren en erkennen moesten, dat de belasting alsdan bij een lateren termijn van betaling en beteren maatstaf, de roede, als niet zeer drukkend te beschouwen was.

De vrij algemeene maar daarom niet altijd juiste beschouwing, dat lage veenderijen den bodem in waterplassen en de hooge dien in vruchtbare landouwen herschepen, heeft aan de klagten der hooge veeneigenaren eene klem gegeven, dien de anderen misten, en echter is deze beschouwing ten onregte bij de belasting toegepast.

Naar onze meening ligt de vraag omtrent de nuttigheid eener nijverheid buiten het bestuur der staatsgeldmiddelen, daar gelijkheid voor de wet een eerst vereischte is bij een regtvaardig bestuur. Zoolang de burger noch den staat noch zijne medemenschen benadeeldt, moet hij over zijnen eigendom kunnen beschikken. Geene uitgraving der lage veenen moet geoorloofd zijn, wanneer deze of voor de overige ingezetenen of voor de naburige gronden schadelijk is, en men volgt een onzedelijk beginsel, wanneer men den staat laat deelen in de voordeelen, die een schadelijke of zedeloze tak van nijverheid oplevert. Eene hoogere belasting tot tegenwerking is onregtvaardig, wanneer die tak ongeoorloofd is, maar onvoldoende wanneer hij noodlottig is voor de algemeene welvaart, en wanneer de zekerheid bestaat dat de uitgebaggerde waterplas later zal worden drooggemaakt, zoodat de kosten van het droogmaken door de vereenigde voordeelen der uitveening en latere bebouwing van den bodem worden overtroffen, dan [285] is het uitveenen onzer lage veenen zelfs zeer wenschelijk.

Niet alleen uit het oogpunt van regtvaardigheid maar ook tot bevordering der algemeene welvaart kan de gelijkstelling der hooge en lage veenen gunstig werken. In de provincie Utrecht toch zijn door het langzame afveenen, welks bespoediging wordt tegengehouden door de tegenwerking, die de lage veenen ten behoeve der hooge ondervinden, groote plassen ontstaan, die moeilijk droog gemaakt kunnen worden, voordat de geheele vlakte is uitgeveend. Zijn de ons verschafte inlichtingen juist, dan besloeg de grond, die tot uitveening geschikt was, eene oppervlakte van 9400 bunders, waarvan in 1834 reeds 5600 en later nog 700 bunders in plassen verkeerd zijn. Ruim twee derden zijn derhalve water geworden en aan het droogmaken kan niet gedacht worden, zoolang de nog overige 3100 bunders niet zijn uitgegraven. Op den tegenwoordigen voet voortgaande, kan dit nog wel 90 jaren duren, en aldus het aanwinnen van dien bodem worden tegengegaan, doch waren de lage veenderijen met de hooge gelijk gesteld en werd hare nijverheid dus voordeliger, dan was het te verwachten, dat het grootere voordeel meer levendigheid geven en het uitgraven met de droogmaking bespoedigen zoude. Is nu de ontginning van onbruikbare heiden nuttig voor ons vaderland, hoe onmisbaar is dan niet het droogmaken van reeds bestaande waterplassen, die niet alleen onvruchtbaar zijn, maar ook daarenboven zeer gevaarlijk kunnen worden.

Het blijkt derhalve dat de bezwaren der lage veenderijen tegen den thans bestaanden turfaccijns niet geheel ongegrond zijn, maar dat eene veranderde en verbeterde heffing daarvan als wenschelijk voor haar moet worden aangemerkt. In hare eischen gematigd, stellen zij zich tevreden wanneer zij met de hooge gelijk stonden, terwijl deze daarentegen haar gelijkstelling afkeuren en wenschen dat haar alleen de voordeelen der afschaffing zouden toevloeijen.

[286] Doch wij willen ook de klagten der hooge veenlieden aanhooren, en onderzoeken in hoeverre hun lot zoo beklagenswaardig is. Zij toch beweren dat de turfaccijns hunne nijverheid verlamt, en dat zijne wet niettegenstaande »de honderden van petitiën en reclames," (1) die daarover zijn ingediend, groote onbillijkheden voor den verveener blijft bevatten (2).

[het meten der turven]

Een eerste bezwaar is het meten der turven. De ton, gelijk aan 2 Nederlandsche mudden, wordt nu berekend naar het aantal turven, dat zij gewoonlijk bevat. De hoogleeraar van Swinden had in 1821 tabellen vervaardigd, die door de wet van 30 December 1839 (3) bevestigd werden. Het koninklijke besluit van 27 October 1827 (4) heeft de grootte dier ton vastgesteld, en artikel 16 van de wet zegt, dat »deze taxatie zal geschieden met behulp van tabellen van 's rijks wege vervaardigd, die naar mate der verschillende lengte en dikte der turven op meetkundige gronden aanwijzen het aantal turven, welke de kubieke inhoud eener ton bevat (5)." Tegen de onzekerheid en schadelijkheid dezer bepaling komen sommige veenlieden op.

(1) Zie het rapport der heeren K. A. Kerkhoven, S. van Roten en N. Bolt over het afschaffen van den turfaccijns in het *Verslag van het verhandelde op het vierde Nederlandsche Landhuishoudkundige Congres, gehouden te Utrecht 1849*, bl. 193.

(2) Het baart echter eenige verwondering, dat eene zoo onbillijke, zoo schadelijke, de nijverheid zoo verlamdende wet in de eerste negen jaren niet meer tegenstand heeft gevonden. Maar de verveener kon toen ook minder op medewerking der verbruikers rekenen.

(3) *Staatsblad* N°. 56.

(4) *Staatsblad* N°. 46.

(5) De oude ton was grooter dan de tegenwoordige. Zij bedroeg 14/100 meer. De ordonnantie van 1807 had de Leidsche ton aangenomen, 1/9 grooter dan de tegenwoordige. Zie Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie*, bl. 41.

[287] Dr. Nassau meent, dat de wet alzoo beveelt te meten, »hoeveel van die kleine langwerpige vierkanten of turven in het groote voorkomen, in den kubieken inhoud der ton vervat zijn. Meent de wet .-. eene ton turf zoo als turven in werkelijkheid daarin gevleid en geschud worden... en wil ze den inhoud van zulk eene ton dan op meetkundige gronden berekend hebben, dan wil de wet het onmogelijke, want zij wil dan, dat 't onregelmatige aan de onveranderlijke wetten der wiskunde onderworpen worde." (1)

De mogelijkheid van wiskunstig te berekenen hoeveel turven de ton doorgaans bevat, wanneer die vol geworpen en geschud is, zal ik niet onderzoeken; doch meer overeenkomstig met de natuurlijke bedoeling der wet acht ik het oordeel van den heer Thomassen à Thuessink van der Hoop, wanneer hij zegt: »De Regering, de Tweede Kamer der Staten Generaal, de ambtenaren, de veenlieden, een ieder was overtuigd, dat de wet van 26 December 1833 als maatstaf der belasting had vastgesteld de hoeveelheid turven, welke de Nederlandsche ton, bij werkelijke tonning, konde bevatten." Wat toch is duidelijker, dan dat eene ton turf zooveel turven zijn, als er gewoonlijk in eene ton worden geworpen, even als een kop erwten zooveel erwten zijn als er gewoonlijk in eenen kop bevat worden, al vullen zij de maat niet geheel, en al blijven er ook tusschen de verschillende erwten nog een aantal holten over? Het lijdt echter geen twijfel, dat de uitlegging van dr. Nassau voor den veenman oneindig voordeliger is dan de zin, dien de regering schijnt te hebben bedoeld. Men bedenke slechts, hoeveel meer turven eene vierkante kist kan bevatten, wanneer men die

zorgvuldig opstapelt en in elkander past, dan wanneer

(1) *Bedenkingen over de Wet op den turfaccijns en hare toesing*, Assen 1843, bl. 12.

[288] men ze eenvoudig daar in werpt, en het vastsluiten van het schudden laat afhangen.

De tabellen, door van Swinden gemaakt, zijn den veenman ook zoo nadeelig niet, daar zij de kostbare werkelijke tonning uitwinnen, en ofschoon de wet verbiedt voor de belasting de turven met eenen kop op de ton te meten, zoo bevat de ton volgens de tabellen meer turven, dan er in waarheid onder den rand gestort kunnen worden daar zij, om de turven te kunnen bevatten, welke volgens die tabellen daarin gaan, »dan tot boven den rand moet volgeleid worden."

(1) Hieruit blijkt, dat de wetgever, wel verre van den verveener te willen drukken, hem zelfs eene speling of tarra heeft toegestaan.

De turfaccijns, zegt de veenman verder, is veel nadeeliger voor den voortbrenger dan die op het gemaal (2), daar hij het verbruik der turven doet verminderen. Die op het gemaal schaadt den landbouw niet: want al zoekt de verbruiker andere voortbrengselen om de belaste voorwerpen te kunnen vervangen, zoo worden deze toch allen door den landman voortgebracht. Is de tarwe of rogge hoog belast, zoo koopt men vleesch, groenten of andere voortbrengselen van den landbouw; maar bij den turf is dit geheel anders. Wordt van dezen hooge accijns geheven, en wil men hem door andere brandstof vervangen, zoo koopt men waren van geheel andere voortbrengers, namelijk hout en steenkolen, die de veenman onmogelijk kan voortbrengen.

Deze bewering zoude dan alleen gegrond kunnen genoemd worden, zoo het verbruik der turven voor eene zeer aanzienlijke uitbreiding vatbaar was, en deze door den accijns belet werd. Maar dit is zoo niet. Door hun grooten omvang zijn zij tot vervoer naar ver afgelegene streken

(1) Zie Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie*, bl. 45 en het koninklijk besluit van 27 October 1827, *Staatsblad* n°. 46.

(2) Verg. het *Verslag van het Landh. Congres*. 1849, bl. 190.

[289] weinig geschikt. Grootendeels zal de veenman slechts op binnenlandsch verbruik kunnen rekenen, en ofschoon zij in sommige fabrieken gebezigd worden, zullen de steenkolen toch voor de meesten de voorkeur blijven houden. Dan eerst zoude de turf door andere brandstof worden vervangen, wanneer de belasting zooveel werd verhoogd, dat hij om de opoffering der voortbrenging goed te maken, duurder werd dan hout of steenkolen. Doch hiervoor behoeft men thans nog niet te vreezen. Tot nog toe wordt hij met winst onder den steenkolenprijs geleverd (1), en al is hij ook minder geschikt, reeds door drie en negentig soorten van fabrieken gebruikt (2).

De accijns op den turf wordt van den verveener, den voortbrenger, geheven, zegt hij verder. Van den onverkochten voorraad wordt wel is waar geen accijns betaald, doch de meeste turf wordt aan schippers verkocht (3) en op krediet. Bovendien blijft er een gedeelte

(1) Eene vermindering van de belastingen op de steenkolen zal deze winst waarschijnlijk eenigzins verminderen.

(2) Zie Stemfoort, *Handboek* bl. 80. Alle deze fabrieken genieten 19/20 vrijdom van den turfaccijns. In de zitting van 10 Februarij 1847 wilde de heer Hoffman dezen vrijdom ook aan andere takken van nijverheid zien toegekend, en deed hiertoe een voorstel (Staatscourant van 11 Februarij 1847) met een gewijzigd tarief, hetgeen door de heeren de Monchy en de Kempnaer ondersteund werd, en tot levendige beraadslagingen aanleiding gaf in de zitting van 1 April 1847. De heeren van Goltstein en van Hall spraken er tegen, en het voorstel werd verworpen (Staatscourant 2 April 1847).

(3) In vroegere tijden waren de veenlieden doorgaans schippers te gelijk, die zelve naar de verlaten veengronden voeren, de turven afstaken, droogden en in hunne schepen laadden, om ze naar de markt te brengen. Zie D. Rutgers van Rozenburg, *Dissert.* bl. 41). Veelal geschiedde dit in het voorjaar, vanwaar het spreekwoord afkomstig schijnt: »het beroude noyt man, die turffde voor sint Johan," (M. Schoockius, *Tractatus de Turffis*, Groningen 1658 bl. 171).

[290] te Zwartsluis en Hasselt liggen, welke turf, al is hij niet verkocht, toch belast is, omdat hij reeds uit de veenderij is weggevoerd, zoodat de verveener door deze belasting een veel grooter kapitaal voor zijne nijverheid noodig heeft, dan deze oorspronkelijk zoude behoeven, wanneer zij onbezwaard bleef. De belasting toch kan in veenderijen van eenige beteekenis duizenden bedragen en wel een derde der waarde uitmaken, hetgeen dus met de kosten voor grondstof en arbeid een aanzienlijk kapitaal wordt. (1)

Wat nu de grootere behoefte aan kapitaal betreft, door het krediet, dat de veenman aan den schipper geeft, zoo geloof ik, dat hem die schade in den hooger prijs der turven wel vergoed zal worden, en buitendien is dit krediet geven eene omstandigheid, waarmede de regering niet te maken heeft, daar het eene vrije verbindtenis is tusschen twee partijen, waartoe niemand haar dwong. Voor de kleinere veenlieden, die als gevaarlijke marktbedervers worden

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

beschouwd (2), is dit meer bezwarend dan voor de grootere, die met ruimer kapitaal arbeiden. Het belast blijven der uit de veenderij weggevoerde, en echter nog onverkochte turven, die te Hasselt of Zwartsluis blijven liggen, is zeker een bezwaar voor den veenman, en wenschelijk zoude het dus wezen, wanneer de wet hem hiervoor op de eene of andere wijze kon te gemoet komen. Het is echter niet van groot belang, en een gereed middel zullen de verveeners zelve kunnen aanwenden,

(1) »Voor het graven van 1000 dagwerken langen turf, vallende in de goedkoopste categorie van belasting, wordt men, op zijn minst genomen, aangeslagen voor eene som van f7000—, hetwerk, bij de tegenwoordige prijzen, de ruwe verkoops waarde van dien turf, buiten de belasting gerekend met ruim 1/3 verhoogd," (*Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 198).

(1) Verg. Dr. Nassau, *Bedenkingen*, bl. 18, en Stemfoort, *Handboek*, bl. 92.

[291] door hunne voortbrenging zooveel mogelijk aan het verbruik evenredig te maken. Eindelijk beklagt de verveener zich nog, dat hij niet alleen van het onbetaalde en onverkochte, maar ook van het door de natuur verwoeste de belasting moet betalen. Het krimpen b. v. door zonnehitte kan hem aanzienlijke schade toebrengen, en het veen, dat verbrokkeld en vermold is, wordt evenmin verschoond. Wordt er weinig verkocht, dan is de schade des te grooter: want door het lange op het veld staan lijdt het voortbrengsel aanzienlijk, en zoo wordt er dus in slechte tijden meer opoffering van zijne nijverheid gevorderd dan in goede. De turf wordt in den herfst geschat en met den accijns belast, die alsdan wordt betaald. In den winter evenwel blijft er nog veel turf op het veld. Droog zijnde krimpt hij voor een vierde in, doch is hij nat, gelijk meestal het geval is, dan vriest de kracht er uit, waardoor hij zoo sponsachtig wordt, dat de verkoopprijs nog minder bedraagt dan de accijns; en niettegenstaande dat bij velen de helft der geheele afgraving na 1 Januarij nog op het veld staat, «betaalt de eerlijke verveener een vierde belasting daarvan uit eigene verdienste" (1). Wel is waar, dat de wet, zoo de turf niet in verbruik kan gehragt worden, den verveener vergunt, hem in tegenwoordigheid van eenen ambtenaar te laten vernietigen (2), maar op deze wijze is dan ook al zijn voordeel niet alleen voorbij, maar ook is al wat hij aan

(1) Nassau, *Bedenkingen*, bl. 22.

(2) De heer van Heloma zeide, dat er aldus in 1839 in Friesland 60,000 tonnen turf waren verbrand op de plaats der verveening, omdat de verkoopprijs, wegens het ongunstige jaargetijde, tot de waarde van den accijns was afgedaald (*Staatscourant*, 16 Januarij 1841). Verg. het *Handelsblad* van 11 Mei 1840, dat hiervan zegt: «Waarom heeft men den turf niet van de veenlieden ten behoeve van het Rijk overgenomen, en dezelve aan verschillende armbesturen tegen een zeer lagen prijs rondgedeeld?"

[292] grondstof en arbeid heeft besteed, verloren. Bovendien krijgt hij geene vrijstelling voor de gansche hoeveelheid, die hij verloren heeft, maar alleen voor dat gedeelte, wat dan opgemeten en vernietigd is geworden. De accijns op den turf is dus veel harder dan ieder andere, want de voortbrenger betaalt hier zonder eenig voordeel te genieten, ja zelfs van zijn misgewas, terwijl hij daarenboven door allerlei aangiften, borgtogten, opmetingen en rekeningen gekweld wordt, die hem vooral dan zeer lastig vallen, wanneer zijne veenen onder verschillende kantoren gelegen zijn (1).

De nadeelen van het krimpen evenwel heeft de wet getracht voor te komen, in zoo verre deze vóór de betaling der belasting plaatsvindt, in het latere, de zoogenaamde nakrimp, heeft zij minder voorzien, daar het zeer moeilijk te berekenen is, wanneer de turf zal worden afgescheept, verkocht of verbruikt en de nakrimp van eene menigte omstandigheden afhankelijk is. Zij spreekt van *inkrimping* (2) en schijnt daarmede te bedoelen, »dat hij niet zal worden getaxeerd, voor dat hij droog is, en als leverbare waar kan worden verkocht (3)." Het nakrimpen der turven is dus wezenlijk nadeelig voor de veenlieden, en wenschelijk zoude het zijn, wanneer de wet hunne schade hieromtrent eenigzins kon vergoeden.

Erger nog schijnen de bezwaren, welke door het verbrokkelen, vermolmen, uitvriezen en dergelijke rampen ontstaan. Hard is het zeker, dat de veenman alzo be-

(1) *Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 109.

(2) Art. 16.

(3) Thomassen à Thuessink van der Hoop, *Conclusie*, bl. 48. Reeds vroeger werd bij de accijns wetten op de inkrimping der turven gelet en de aanhef van art. 16 is met deze gelijkkluidend. »De taxatie volgens instructie en tabellen levert somtijds een voordeel aan den verveener op van 15 procent, volgens gedane berekeningen," (bl. 49j).

[293] taalt van hetgeen hij niet verkocht, en dat hij door de vernietiging der turven alleen vrijstelling erlangt van datgene, wat opgemeten kan worden, maar niet van al wat hij verliest, terwijl daarenboven al wat hij aan grondstof en

arbeid besteedde voor hens verloren is. Veel evenwel zal de veenman hiertegen kunnen doen, wanneer hij zijne voortbrenging zooveel mogelijk regelt naar de vraag, en bovendien kunnen alle deze bezwaren naar onze meening de regering slechts nopen, om de wet in het belang der verveeners te wijzigen en te verbeteren, maar geenszins om eene voor het algemeen dragelijke belasting, die zooveel oplevert, wegens eenige bezwaren van ondergeschikt belang op te offeren.

De accijns toch, die door de veenlieden somtijds als zoo bitter hard wordt voorgesteld, is niet altijd door hen even streng beschouwd en even zwart afgeschilderd. Nog onlangs hoorden wij aan Hollandsche kapitalisten, wier kapitalen de verveeners gaarne tot ondersteuning hunner nijverheid bij zich geplaatst zagen, berekeningen voordragen van aanzienlijke winsten, die het afgraven en ontginnen der hooge veenen moest opleveren, zelfs al bleef de belasting daarop behouden. Geene reden hebben wij, om aan de echtheid dier berekeningen meer of minder waarde te hechten dan aan de klagten der andere verveeners. Misschien waren hunne uitzigten een weinig te helder, die der klagers een weinig te donker. De eersten wilden aandeelhebbers, de laatsten beklagers vinden. Ook hier kan de waarheid wederom in het midden zijn. Het lot der kapitalisten, die hunne kapitalen aan de hooge veenen toevertrouwden, was echter zeer verschillend, en veelal was hunne winst in omgekeerde reden met den afstand, waarop zij zich van hunne veenen bevonden. De waarheid van het spreekwoord, hij, die ver is van zijn land, is [294] digt bij zijne schade, werd hier duidelijk bewezen. (1) Den invloed van den turfaccijns op het lot van den verbruiker en voortbrenger acht ik thans genoegzaam aangewezen en toegelicht. Een laatste punt blijft ons nog tot overweging over, het belang namelijk van het algemeen bij het afveenen en ontginnen der woeste gronden, eene zaak, waarop in onze tijden zoo veel wordt aangedrongen, nu de aanzienlijke vermeerdering onzer bevolking meer en meer naar de middelen doet uitzien, om in de behoeften der arbeidende klassen te voorzien.

[droogmaken, afveenen, ontginnen]

Droogmaken, inpolderen, afveenen, ontginnen zijn de leuzen, waarmede men het schrikbeeld onzer dagen, het pauperisme, tracht te bestrijden, dat even als de sphynx aan allen een onoplosbaar raadsel voorlegt, die zich niet willen gewennen aan de zekere waarheid, dat de welvaart der volken gelegen is in eene vermeerdering van het kapitaal grooter dan die van de bevolking, in de nijverheid derhalve, de spaarzaam ingetogenheid der menschen zelve. Wie zal ook den wensch niet koesteren, dat er zooveel mogelijk gronden aan het water ontwoekerd, uit de heiden geboren worden? Doch nooit zal men daarbij te veel kunnen overwegen, dat alle deze ontginningen weinig baten, zoodra het daarvoor opgeofferde hare latere vruchten in waarde overtreft, en dat zij voor de armoede der diep gezonken klassen, die

(1) Iemand, die zich beklagde, dat bij in vergelijking met de andere verveeners zeer slechte zaken met zijne veenen gemaakt had, die hij in Overijssel had liggen, terwijl hij in Utrecht woonde, verhaalde mij, dat hij gedurende den tijd van zijn bezit door het slechte behartigen zijner belanden slechts matige rente, niet meer dan die van landerijen had genoten, en dat hij, na ze na eenige jaren bezeten te hebben, het overige voor niet meer dan voer het dubbele van den inkoopprijs had kunnen verkoopen. Is dit eene slechte uitkomst, hoe groot moeten dan de winsten der hooge veeneigenaren niet zijn, die bij hunne goederen wonen en zelve ze beheeren kunnen. Wie toch zal niet gaarne zijne kapitalen afstaan zelfs voor deze uitkomst, die betrekkelijk gering werd genoemd?

[295] men in de steden aantreft, weinig verbetering zullen aanbrengen, daar deze voor den arbeid op het land ongeschikt zijn, en haar getal terstond weder aangroeit, zoodra men daarvoor eenen uitweg heeft geopend door de op deze wijze ontstaanden ruimeren voorraad om te leven. De ontginning is alleen dan heilzaam, wanneer de latere vruchten de opofferingen van het daaraan besteede kapitaal behoorlijk kunnen vergoeden.

Zonder het afgraven der hooge veenen, zegt men, liggen deze uitgestrekte velden (1) renteloos, even als de vruchtbare bodem, dien zij bedekken. Door de verveening echter wordt het grondgebied van den staat vergroot, en levert hem veel meer vruchten op door de meerdere grondbelasting, die in de schatkist wordt gestort. Op die pas ontgonnen gronden zullen zich nijvere menschen vestigen, die landbouw, handel en fabrieksnijverheid zullen uitoefenen, en dus de opbrengst der patenten zullen doen toenemen. Die menschen zullen zich levensmiddelen moeten aanschaffen, en zoo de inkomsten der accijnsen verhoogen. Hunne huizen en bedienden zullen die van het personeel aanzienlijk vermeerderen (2). Den armen zal daardoor gelegenheid tot arbeiden, den rijken voordeelige plaatsing hunner kapitalen worden geschonken. Geene minder gunstige uitkomsten, door de armenkolonien verkre-

(1) Zie over den rijkdom der Drentsche veenen, B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, II, bl. 144.

(2) Verg. Dr. Nassau, *Bedenkingen*, bl. 28. Hij zegt, dat de veenkoloniën door de centralisatie van het bestuur hebben verloren, daar onze wetgevers nu meestal geen hoog veen hebben in hunne gewesten (bl. 30). »De turfaccijns heeft iets van de vrouw uit de fabel, die de kip dood sloeg, die dagelijks een gouden ei legde." (bl. 32). Groningens vroeger bestuur prijst hij vooral: want,

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

»niet door de belastingen maar door vrijdommen werkte Groningen, stad en provincie" (bl. 44).

[296] gen, zijn op de geheel vrije nederzetting van onafhankelijke menschen toepasselijk. Allen zullen de voordeelen daarvan inoogsten, de regering, de arbeiders en de kapitalisten. Maar de turfaccijns houdt dit alles tegen en »een schandmonument voor ons tegenwoordig belastingstelsel is de bonkaarde." (1) Groote schatten, ons door de natuur geschonken, worden hierdoor verdorven of ongebruikt gelaten. Door de belasting is de prijs van het lichtere veen te hoog voor zijne waarde, en vindt geene verbruikers. Verkruid wordt het dus over den grond geworpen, ten einde van den accijns vrijgesteld te zijn, waardoor de ondergrond op sommige plaatsen onder eene laag dier zoogenaamde bonkaarde bedolven blijft, en de ontginning dus met groote kosten aarde van elders moet laten komen, om bouwgrond daarop aan te leggen. Op deze wijze gevoelt de landman nog de nadeelige werking van den noodlottigen turfaccijns. De voordeelen van eene ontginning der hooge veenen kunnen groot worden, wanneer hunne latere vruchten in waarde de kapitalen daartoe aangewend overtreffen; maar het is nog niet bewezen, dat de belasting deze ontwikkeling tegenhoudt. Het bloeijen toch eener nijverheid hangt vooral af van het aantal verbruikers, dat hare vruchten koopt, en het verbruik van den turf kan niet zoo veel toenemen, daar het zich noodwendig bij ons land bepaalt wegens het kostbare vervoer (2). Zeer overdreven is althans de beweering, dat alleen de belasting die ontginningen zoude tegenwerken door het verbruik der turven en dus de afveening te belemmeren. Uitgestrekte vlakten toch zijn reeds van het veen ontbloot, waarin nog geene spade tot ontginning is gestoken. Men wijt dit

(1) *Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 200 en 202.

(2) De uitvoer toch naar Bremen en Hamburg was onbeduidend, niettegenstaande de stad Groningen de veenderijen zoo zeer begunstigde.

[297] vooral aan die overgebleven bonkaarde, maar voor den landbouw schijnt dit bezwaar zoo groot niet te zijn, en op de landhuishoudkundige congressen, in de jaren 1849 en 1850 in ons land gehouden, werden ons daarover belangrijke mededeelingen gedaan (1).

Na de ontginning wordt de toestand dier koloniën somtijds minder gunstig, doch het schijnt onbillijk dien minderen bloei aan de nawerking der belasting toe te schrijven. Veelal ontgint men uit liefhebberij, en maakt daarbij onjuiste berekeningen, veelal ook wordt het beheer

(2) De Heer van Roijen vestigde onze aandacht op de wijze, waarop men door het bezigen van kalk in plaats van mest, veengronden en heivelden kon geschikt maken, om ze met aardappelen te bepoten (*Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 115). Op bonkaarde was dit echter minder goed geslaagd. (*Verslag van het Landh. Congres 1848*, bl. 154). Over het vruchtbare aanwenden van den bolster, »de 4 tot 5 voeten hoog opgeworpen ligte veenspecie, die tot het maken van turf ongeschikt is," deelde de heer W. N. Bolt gewigtige uitkomsten mede. (*Verslag van het Landh. Congres 1849*, bl. 255). De heer J. A. van Roijen van Zwolle, zeide op het landhuishoudkundige congres te Leyden in 1850: »De turf-accijns drukt zeer zwaar, moordend op de ontveeningen, maar bovendien, inzonderheid staat hij de ontginning, die op de verveening moet volgen, in den weg. De minder vermogenden zijn tot die ontginning niet in staat, aangezien er te veel geld toe noodig is, omdat de bovenste slechte turf, ten gevolge van den accijns, niet kan worden verveend, op den bodem wordt neergestort en dien ten gevolge het zand van elders moet worden aangevoerd." Doch de heer Römelingh oordeelde niet, dat het gemis der bonkaarde voor de ontginning wenschelijk was, daar men »te Groningen eene dikke laag bonkaarde verlangt, welke bewerking, wel is waar zeer kostbaar is, doch welke kosten door de meerdere opbrengst zullen worden vergoed." De heer Sloet tot Oldhuis toonde evenzeer het nut der bonkaarde voor de ontginning aan. Hij oordeelde dat »de vermenging der laag bonkaarde met zand hoogst noodzakelijk" was voor een «welig gewas," en bewees dit door in de duinen met veen genomen proeven van den heer Westerhoff. (*Verslag van het Landh. Congres 1851*, bl. 53 tot 55).

[298] daarover aan oneerlijke of kwistige lieden toevertrouwd (1). De berigten der verveeners hieromtrent moeten noodwendig eenigzins partijdig zijn.

Ook moet men erkennen dat de hoogere prijs, welke noodwendig voor het lichtere veen, wanneer dit belast blijft, betaald moet worden, een bezwaar uitmaakt, waarvan de wet niet is vrij te spreken. Het verkruiden en verspreiden van dit lichtere veen is echter voor den verveener zoo vreeselijk niet, daar hij waarschijnlijk toch niet veel geld daarvoor maken zoude, boven hetgeen dit geringe voortbrengsel aan vervoer zoude kosten, maar hierdoor wordt tevens eenige brandstof vernietigd, die, hoe slecht ook, den armen een dragelijk middel tot verwarming zoude kunnen opleveren. In het belang van dezen zoude derhalve eene wijziging der wet zeer wenschelijk zijn, maar eene reden tot geheele afschaffing van den accijns mag dit niet worden.

De taak ons voorgesteld om de nijverheid onzer veenderijen, zoo belangrijk voor de welvaart van ons vaderland, meer algemeen bekend te maken, achten wij vooreerst geëindigd. Gaarne willen wij evenwel erkennen, dat ons niets

aangenamer zijn kan dan omtrent dit gewigtige onderwerp die inlichtingen en teregtwijzin-

(1) Dr. Nassau zegt hieromtrent: «Het is, gelijk alle ontginning, in de eerste plaats smaak, liefhebberij, in de tweede hoop op toekomstige voordeelen. Dit is zoo waar, dat er zeker niemand is der eigenaren, zelfs niet van die het eerste zijn begonnen, die met de winsten, zijne interessen en gemaakte onkosten heeft kunnen dekken. Er zijn er zelfs onder, die jaarlijks meer geld aan landontginning enz. hebben laten verwerken, dan de veenderijen opleverden." Deze geleerde geeft van zijne ontginning eene zeer droevige schilderij, en zegt, dat hij, «op nieuw met zwakke hoop heeft laten beginnen: waarom? hoofdzakelijk om de arbeiders aan 't werk te houden, en om ze, met vrouwen en kinderen, een aantal van vijftig, zestig zielen, niet naar de armenkas te verwijzen" (*Bedenkingen*, bl. 20 en 24).

[299] gen te ontvangen, die bevorderlijk kunnen zijn aan het doel van ons schrijven, de bevordering namelijk van eiken tak van nijverheid: want al ontzagen wij geene moeite of opoffering om het wezen der zaak te leeren kennen, zoo blijft het onmogelijk eene zaak geheel juist te doorgronden, waarbij het eigenbelang vaak zoo geheel tegenstrijdige meeningen voorstaat, en de schrijver steeds met een zeker wantrouwen vervuld blijft jegens de bronnen, waaruit hij zijne kennis moet putten. Inzonderheid was dit het geval met onze beschouwing over den turfaccijns en liever hadden wij ons geschaard in de gelederen van hen, die zich steeds opwerpen als verdedigers der verdrukten, en alle klagten over het bestaande ondersteunen. Als ijverige voorstanders toch van de belangen onzer nijverheid hadden wij ons zeer gelukkig gerekend, indien wij den wensch harer beoefenaren ook thans hadden mogen onondersteunen. De medewerking daarenboven en de aanhang der belanghebbenden ware ons loon geworden. Maar wij konden niet onregtvaardig zijn. Een nauwkeurig onderzoek had bij ons de overtuiging gevestigd, dat onze regeering ten onrechte met klagten en bezwaren werd lastig gevallen, en daarom achtten wij ons verplicht de uitkomst onzer beschouwingen medetedeelen, opdat zij niet altijd de bezwaren tegen het bestaande maar ook het bruikbare daarvan zoude vernemen. Niets toch keuren wij meer bezwarend en ontmoedigend voor eene regeering dan het onophoudelijke aandringen op verandering in het eenmaal aangenomen stelsel, zonder dat men dikwijls het betere weet aan te wijzen, en naar onze overtuiging vindt zij geen hechteren steun dan in hen, die haar met de gebreken van het bestaande tevens het goede daarvan aantoonen met de mogelijkheid eener verdere verbetering. Dit alleen leidt tot gunstiger uitkomsten. Ten sterkste zouden wij de afschaffing van den turfaccijns hebben aangeraden, zoodra wij tevens een beter en voldoende mid- [300] del tot voorziening der staatsbehoeften hadden kunnen aanwijzen, maar voor het tegenwoordige keurden wij dit zeer moeilijk. Doorgaans echter is dit juist hetgeen verzuimd wordt. Men laakt het bestaande, doch verzwijgt het betere. Zoodra dit betere ons nog onbekend is, willen wij ons daaraan schuldig maken. De regering kan de opbrengst van den turfaccijns door een spaarzaam beheer, zoo het schijnt, tot nog toe niet ontbeeren (1), en moet dus andere bronnen aantasten, om de uitgaven van den staat te kunnen bestrijden. Buiten ons tegenwoordig bestek ligt het te onderzoeken of de voorgedragen belasting waarlijk minder drukkend zijn zal, maar het was onze pligt aantetoonen, dat de afschaffing van het bestaande zoo dringend noodzakelijk nog niet was.

Een stelselmatig bestrijden der directe belasting of verdedigen der accijnsen was nimmer ons voornemen, en evenzeer willen wij voor de afschaffing van die accijnsen pleiten, waarvan het voldoende bewezen is, dat zij werkelijk den arbeider drukken door zijn levensgenot te verminderen, of de nijverheid belemmeren door eene noodwendige verhooging der loonen ten gevolge der duurder levensmiddelen. Vooral ook meenen wij de afschaffing van de zoodanigen te moeten ondersteunen, wier invordering lastig is, zooals die op het varkensvleesch ten platten lande, omdat deze hierdoor het grootste voordeel der indirecte belasting missen.

Wel verre van uit zucht naar tegenwerking van ons tegenwoordig bestuur eenige bedenkingen tegen de voorgestelde wet in het midden te brengen, schreven wij alleen met het doel van medetewerken op het ingeslagen spoor van langzame doch zekere verbetering. Indien te-

(1) Zijne opbrengst is ook vrij aanzienlijk. In 1847 bragt hij f1,337,219.81 op (*Staatscourant* van 26 Julij 1848).

[301] genwerking ons doel was geweest, zoo hadden wij ons liever belast met de veel lichtere taak van de voorgedragen wet op de belasting der inkomsten te bestrijden. Het afkeuren toch van het voorgestelde is vrij wat ligter dan het verdedigen van het bestaande. Alle overhaasting schaadt en elke gewaagde proefneming met het lot der volken is onverantwoordelijk. Het betere worde opgespoord en rijpelijk overwogen, eer men het onvolkomene doch bruikbare varen laat.

Reeds waren deze beschouwingen door ons naar de pers verzonden en gedeeltelijk afgedrukt, toen de voorgedragen wet tot afschaffing van den turfaccijns bij onze wetgevende magt in overweging werd genomen, en het uit de door haar

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

gevoerde beraadslagingen bleek, dat de vroeger door ons medegedeelde denkbeelden meer voorstanders telden dan wij aanvankelijk hadden durven verwachten. De wet is verworpenen daarmede voor ons het uitzigt benomen, dat onze beschouwingen bij de toepassing zouden blijken waarheid te behelzen. Wij hopen evenwel, dat zij ook voor de toekomst van eenig belang mogen worden gerekend, en de nijvere lieden, wier bedrijf wij tot het onderwerp onzer nasporingen kozen, ons willen ondersteunen in het behartigen hunner belangen, waar dit zonder nadeel voor het algemeene welzijn kan geschieden. Met hen erkennen wij gebreken in het bestaande, en niets ware ons aangener dan tot opheffing daarvan mede te werken. Wij vleijen ons hen te zullen overtuigen dat zucht naar waarheid en onpartijdig onderzoek het rigtsnoer zijn van ons schrijven.

12 juni 1765 **Resolutie van de Staaten Generaal,**
houdende approbatie op zekere Ordre en Reglement tot voorkoming van misbruiken of overtredingen wegens den Peel, en Gemeente aldaar. Den 12 Juny 1765.

Ontfangen een Missive van den Raad van State geschreeven alhier in den Hage den 7 deser, houdende ingevolge en tot voldoeninge van haar Hoog Mog. Resolutie van de 4 Maart laatstleeden, derselver Advis op de Requeste van de Regenten van Someren Quartiere van Peelland Meyerye van 'sBosch, versoekende om reedenen in de voorschreeve Requeste geallegeert, te mogen obtineeren haar Hoog Mog. Approbatie op een by haar geconcipeert en by gemelde Requeste gevoegde Ordre en Reglement, tot voorkooming van misbruyken of overtredingen wegens den Peel en Gemeente aldaar. Waar op gedelibereert zynde, is goedgevonden en verdaan, dat het Reglement aan het einde deeses geinsereert, zal worden geaprobeert, daar toe een Acte van approbatie in behoorlyke forma zal worden gedepecheert: wordende dienvolgende de Supplianten de Regenten van Someren voorn, geautoriseert, om het zelve Reglement op haar naam, dien conform te mogen arresteeren.

Ordre en Reglement tot voorkooming van misbruyken of overtredingen wegens de Peel en Gemeente alhier.

Myn Heeren de Gecommitteerden van 't Officie en Scheepenen des Dorps van Someren desen ondertekent, in agt genoomen hebbende, dat van tyd tot tyd hoe langer hoe meerder ondervonden word, dat baatsoekende Menschen haar niet ontsien, om deese Gemeente te misbruyken, en in 't particulier d'een den anderen te benadeelen, principaalyk in den Peel alhier, en het te dugten is, dat by vervolg van tyd gevaren en ongelukken daar uit zouden ontdaan, indien daar teegens niet ten eersten werd voorsien, zynde omtrent 't geen voorschreeve is, door Scheepenen en Regeerders alhier, op den 11 January 1686 wel gemaakt en genoomen een Ordre en Reglement, dog vaele en verscheide Articuls daar in vermeit, die teegenwoordig tot geen nut of voordeel meer kunnen strekken, en ook voorschreeve Reglement door haar Hoog Mog. niet geaprobeert zynde, waaromme ten hoogsten nodig zynde, om een ieder tot zyn pligt te houden, en ook om des te beeter te kunnen vigileeren, is geformeert dit Concept Reglement, onder approbatie van haar Hoog Mog. de Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Neederlanden, zoo als het zelve in zyne Pointen en Articulen hier na is volgende.

Art. I.

Eerstelyk dat niemand ter zyde, nog op de baanen in den Peel alhier, waar het wesen mogt, of hoe genaamt, zal mogen torven of scheltorven, om daar door deselve onbruykbaar te maken op poene van tien Guldens.

II.

Dat niemand haare Velden eens oversteken zynde, en weederom op nieuws van agter zullen mogen aantorven nog deselve aan te maken, maar zal als dan weederom zyn en blyven tot behoef deser Gemeente, op poene Articul I.

III.

Gelyk meede verboden word, dat niemand eenige Torf of Groes Vlikken in den Peel of Vennen in de Heyde alhier, nog waar het wesen mogt, de Gemeente toe behoorende, zal mogen steeken op poene van zes Guldens.

IV.

Dat niemand zal mogen Vuur in den Peel brengen, tot voorkoominge van Brand aan Torf Banen of Velden, op poene van drie Guldens.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

V.

Dat niemand zig zal hebben te verstouten, om de Heyde in brand te steeken, op poene van agtien Guldens.

VI.

Word meede goedgevonden en verstaan, dat ieder zyn Peelvelden behoorlyk zal hebben te ontsleupen binnen den tyd van een jaar naar de eerste Publicatie deeses, ten minsten neevens de baanen op verbeurte van 't Veld, en een poene van drie Guldens.

VII.

Dat ieder de Rioolen door de baanen in den Peel alhier, die daar over moeten vaaren of ryden, behoorlyk met een Schoor daar over zullen moeten openhouden, op poene van eene Gulden vyf Stuivers.

VIII.

Dat geene Ingeseetenen van de omleggende plaatsens deser Gemeente zullen mogen Torf of Vlikken steeken in den Peel of Heyde alhier nog Heyde maayen op de boete van dertig Guldens, ende zoo wie van deselve in maniere voorschreeve Torf of Grond komt te steeken en weg te haalen, zal verbeuren een boete van vyftig Guldens, en daar en boven de Kar en Paard, waar mede dusdanige weghaalinge zal geschieden.

IX.

Dat geene Ingeseetenen alhier eenige Torf of Vlikken zullen mogen steeken voor Ingeseetenen van omleggende Plaatsen, om door deselve op de gestooke Plaatsen of Grond alhier te halen op poene van zes Guldens.

X.

Dat ook geene Ingeseetenen alhier eenige Heyde de Gemeente toebehoorende, zullen mogen maayen, om deselve naar buiten te varen, en aan de Ingeseetenen van omleggende Plaatsen te verkopen, op poene van zes Guldens.

XI.

Dat ook geene Ingeseeten den gestoken Torf of Vlikken op haar Veld in den Peel of Heyde alhier, zullen mogen verkoopen aan Ingeseetenen van omleggende Plaatsen, om door deselve met haar Kar en Paarden te haalen, neen maar zal den Eigenaar van 't Veld gehouden zyn, denselven Torf of Vlikken zelfs te moeten brengen van den grond alhier, op den grond daar hy na toe gaat op poene van zes Guldens.

XII.

Dat geene Ingeseetenen van eenige der omleggende Plaatsen zullen vermogen enig gebruyk te maken van der anderen Grond of Jurisdictie, en dat wanneer bevonden zal worden, dat eenige Paarden, Hoornbeesten of Schaapen toebehoorende aan eenige buiten geseetenen op de Grond van dese Jurisdictie, mogte zyn overgelopen of weydende waren, deselve zullen mogen werden geschut, waar voor den Eygenaar zal moeten betaalen voor één Paard eene Gulden, van een Hoornbeest tien Stuivers, en van ieder Schaaft twee Stuivers.

XIII.

Dat ook geene Ingeseetenen van omleggende plaatsens, door het zetten van Beyen iemand zullen mogen benadeelen, en om zulks te verhoeden, die geenen dewelke haar Beyen in de Heyde of Peel willen zetten, gehouden zullen zyn, daar van aan de Regenten kennis te geeven, en consent daar toe te versoecken, die vervolgens de plaats haar zullen doen aanwysen, door de Schutter, die daar voor alleenlyk zal genieten van ieder quantiteit Beyen aan een Persoon toebehoorende, zes Stuyvers voor zyn moeite, ende zal voorts niemand buiten de Ingeseetenen van Someren in des Gemeentens Vennen mogen Vissen met eenige Netten op verbeurte van deselve Netten en een boete van tien Guldens.

XIV.

Niemand zal zyn Peelvelden mogen verkoopen, nogte vermengelen op verbeurte van het Veld, en een poene van tien Guldens.

XV.

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

Dat ook niemand zig zal hebben te verstouten, om nieuwe Peel Velden zonder kennis en toestemminge van den Gerechte inne te neemen, op poene van twaalf Guldens en verbeurte der ingenomen Velden.

XVI.

Dat zoo wanneer iemand der Ingeseetenen bevonden word met zyn Kar en Paard te laden aan Torf of Vlikken, gestookten op onbehoorlyk Veld; de Gemeente toebehoorende, zal verbeuren eene poene van vyf Guldens.

XVII.

Dat zoo wanneer van weegens en op ordre van den Gerechte gepubliceert word, om baanen in den Peel Gemeentens Straten of eenige andere nodige Gemeentensdiensten, alhier moeten gemaakt, gerepareert en gedaan worden, zal ieder daar toe gecommandeert wordende, met zyn Paard en Slagkar, en die geen Varing heeft, met een Schup zoo als 't werk vereischt, ter gestelder uur en plaatse onder zyn Commandant of Rotmeester, die met zyn huyshouden vry van 't werk zal zyn, moeten compareeren ter plaatse daar zy gerequireert zullen worden, en zullen de Ingeseetenen moeten gehoorsaamen aan de ordre van de presente Scheepenen en Rotmeesters, en de manqueeerende en ongehoorsaamen, zal den Rotmeester gehouden weesen, aan den Officier of desselfs Gecommitteerde over te geeven, om te calangeeren voor de boete van drie Guldens, de eene helft voor den Officier, en d' andere helft voor de observeeren de Rotgasten te verdrinken.

XVIII.

Dat geene Ingeseetenen alhier zullen mogen Schuyten brengen in den Peel, genaamd het Venstaakeyten Eyland, om daar meede 't Moer van de eene plaats naar de andere te vervaaren, op verbeurte van de Schuyten en een boete van drie Guldens.

XIX.

Dat alle Ingeseetenen alhier, die twee, drie, of meerder Huysen in deese Gemeente hebben, aan haar in eigendom competeerende, en by ieder derselver is uitgegeeven of getrokken een Peelveld, zal den Eigenaar of Eigenaars gehouden weesen het Peelveld by dat Huis, daar hy het voor getrokken heeft zonder het een of ander over en weeder te laten gebruyken door zyn Pagter of Huurder van zyn Goederen, neen maar, zal den Eigenaar gehouden weesen den Huurder van zyn Huis, op een ordentelyke wyse te laten gebruyken, zoo lang hy Huurder van zyn Huis is, 't eigen Veld het geen by of voor zyn gehuurd Huis getrokken is, by weigering en manquement van dien, zal zodanig Veld blyven ten behoeve van de Gemeente, en daar en boven zal den Eigenaar nog verbeuren een boete van zes Guldens.

XX.

Dat alle Ingeseetenen alhier de Slooten neevens haar Erve principalyk binnen de tyd van twee jaaren na de eerste Publicatie deeses, ieder behoorlyk zullen moeten opgraaven ter breedte van drie voeten, en zoo diep als nodig bevonden zal worden, en dan deselve voorts alle jaaren zuiver op te veegen, op dat het Waater zyn aftrek kan hebben op de zoogenaamde Aa en Waterlaaten, op poene van eene Gulde tien Stuyvers.

XXI.

Alsoo de ondervinding leert, dat 'er dagelyks disputen en verschillen voorkomen, over 't weegen van den eenen over den anderen zyn Land, om die te vermyden, zullen alle Ingeseeten alhier, die eenige Zaay of Weylanden binnen deesen Dorpe hebben leggen; waar op van de Gemeene straten niet konnen komen, nog ook geen anderen vaste weg hebben, 't welk zy met behoorlyke en sufficicante bewysen konnen toonen, in zulken geval zal den voorsten den agtersten ter behoorlyker tyd moeten wegen ten naasten velden en ter minsten schade, conform den 8 Tytel en 43 Articul van de Costumen der Hoofdstad 's Bosch.

XXII.

Dat de Regenten alhier aan de zodanige Persoonen, die geen vasten weg hebben, om op haar goed te konnen koomen, in voegen voorschreeve een weg zullen aanwysen, en die aangeweesen hebbende, zal als dan die vredig en gunstig (op zyn behoorlyke tyd) mogen gebruiken, op poene dat die geene die aan zulke Persoonen eenige hindernis of storing zullen komen te doen, telkens zullen verbeuren een boeten van tien Guldens.

XXIII.

Niemant zal zig hebben te verstouten, om in Gemeentens Waaterloopen te leggen, of zetten, zoogenaamde Viskorven, waar

Dossier Peelhelm: Een volledige Romeinse officiersuitrusting gevonden in de Peel

door het Water opgekeerd word, dat het zyn loop niet behoorlyk kan hebben, dog deselve met Aarde of andersints op te vullen, op de verbeurte der Viskorven, en daar en boven een boete van drie Guldens.

XXIV.

Dat de Ingeseetenen zullen zyn geauctoriseert, of de Beesten Paarden of ander Vee in haar Erven overlopende, of weidende, het zy die toebehooren aan ingeseetenen van Someren, of anderen, en of deselve daar in schaade hebben toegebracht, ofte niet, daar uit te mogen doen haalen, en te doen schutten, en voor schutregt daar van te doen vorderen, de boete hier vooren Articul 12 vermeld, en zulks booven en behalven de vergoedinge van schaade, welke door zodanig Vee, aan de Landen zal zyn toegebracht des noods voor Scheepenen van Someren te taxeeren, als meede van het Voeder, dat aan gemelde Vee, in cas het binnen vier en twintig uren niet gelost is, gegeven zal zyn.

XXV.

Ook zullen geene Ingeseetenen alhier vermogen met haare Paarden, Beesten of Schaapen, te weiden op smalle weegen, nog in of tusschen Broekstraaten, maar zullen gehouden zyn hunne Schaapen haar de Heide of Peel te dryven, langs de respective Heirbanen, op poene van drie Guldens telkens te verbeuren.

XXVI.

Dat alle Ingeseetenen alhier gehouden zullen weesen haare Paarden, die zy op Gemeentens Vroetens, op zoogenaamde Broeken, laten weiden, behoorlyk zullen moeten spannen, en die bevonden worden, zulks niet te doen, zal verbeuren een boete van drie Guldens.

XXVII.

Dat voor de poene en boetens by ieder Articul gestelt, de Ouders voor hunne Kinderen, de Meesters en Vrouwen voor hunne Dienstknechten, Dienstmaagden en Arbeiders, aanspreekelyk en executabel zullen zyn.

XXVIII.

Alle welke poenen en boeten door den Officier van Someren zal mogen werden ingevordert ten aansien van de Contraventeurs geen Ingeseetenen van Someren zynde, by arrest, of wel voor de Regtbanken alwaar zodanige overtreeder zal wonen, en met betrekking tot de overtreeders binnen Someren woonagtig ordinario modo voor Scheepenen aldaar zullende het Relaa van de Vorster, onder Vorster, Schutter, of ander onder Eed staande, voor volkoomen geloof worden aangenoomen, en zal den gecalangeerde in geene oppositie mogen ontfangen worden, ten zy alvorens de boete zal hebben genamptiseert, en alle welke boetens, uitgesondert alleen, die by het 17 Articul is vermeld, zullen worden geprofiteert een derde by den Officier, een derde by den Aanbrenger, en het resterende derde by den Armen van Someren voornoemt.

XXIX.

Ende ten einde hier van niemant eenige ignorantie pretendeere, maar in teegendeel moge weeten, waarna hy zig desen aangaande kan en moet reguleeren, zal dit Reglement binnen Someren, niet alleen aanstonds moeten werden gepubliceerd en geaffigeert, maar zal het zelve ook jaarlyks eens binnen denselven Dorpe, ter plaatse en ure gewoonlyk moeten worden gepubliceerd, ende zulks alle jaren op den eersten Sondag in de maand April, zonder daar van te blyven in gebreeken.